تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی چواردەیەم

تەفسیری سوورەتی الإسراء

عەلی باپیر

ئەم کتێبە

لە ئامادەکردنی پێگەی

(منتدى إقرأ الثقافي)ە

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانی پەیجی پێگە:

/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada

بۆ سەردانی پێگەکە:

http://iqra.ahlamontada.com

تەفسیری سوورەتی

الإسراء

تەفسیری سوورەتی

الإسراء

نووسینی: عەلی باپیر

دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی

چاپی یەکەم ١٤٤١ز - ٢٠٢٠ك

٥٤٣ لاپەڕە

١٧* ٢٤ سم

بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتی

الإسراء

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتی

إنَّ الحَمْدَ للهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ باللّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيئَاتِ أعْمَالِنَا، مَنْ يَهْده اللّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أن لاَ إلَهَ إلاّ اللّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ آل عمران.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ الأحزاب .

أمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللّه، وَخَيْرَ الْهَدي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[1] .

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و ، خاوەنەکەی لە دنیاو دواڕۆژدا لێی بەهرەمەندە.

منیش کە - وەك باسکردنی چاکەی خوا (**التحدث بنعمة اللّه**) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم،

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە ، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجه: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، طبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

کە قورئانی بەڕێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (**متفرّغ**) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم ، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و ، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خواﷺ، چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتە: زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار ، تاکو ئەوەی بۆ خەڵکی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بکەیەوەو بەڵکو خۆشیان بیربکەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئان پێشکەش بە مسوڵمانانی کوردستان بکەم، کە لە قورئان بوەشێتەوەو ، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش کە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن و تەفسیرەکانی و کتێبەکانی سوننەتدا خەریکم و ، دەیان کتێب و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەکانی زانستەکانی شەریعەتدا پێشکەش کردوون.

شایانی باسیشە کە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی کرانەم لەلایەن ئەمریکاوە- لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێکی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی کتێبی خوا (تبارك و تعالى)، وە بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەکانی یەوە ، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی : (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب اللّه تعالى**)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچکەسیش بۆی نیە بڵێ: کە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونکە وێڕای سنوورداربوونی توانا و بڕستم، لە بەرانبەر کتێبی لە هەموو ڕوویێکەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە کە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیدا پسپۆڕو شارەزا نیم، یان خوێنەر پێویستی پێی نیە، لە کاتێکدا دەیەوێ لە قورئان تێبگات و، بزانێ خوا (تبارك وتعالى) ڕاستەوخۆ چی پێ فەرمووە ؟!

ئنجا هەر لێرەشەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سوپاسی ئەو برا گەنجە ڕووح سووك و گورج و گۆڵ و دڵسۆزە بکەم (حەزی نەکرد ناوی بهێنم)، کە هەڵسا بە نووسینەوەو هێنانە سەر کاغەزو، پاشان تایپکردن و دوایی پێداچوونەوەو هەڵەگیریی، سەرجەم ئەم زنجیرە دەرسە، کە لە ئەسڵدا لە شێوەی وتار (محاضرة)دا پێشکەش کراون، هەروەها هەڵسا بە (تخريج)ی سەرجەم دەقەکانی سوننەت، لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکانەوەو، زەحمەت و ماندووبوونێکی زۆری بە سەرجەم بەرگەکانی ئەم تەفسیرە کێشاوە، خوا بە باشترین شێوە پاداشتی بداتەوەو، هەر صاڵح و ساغ و سەلامەت و سەربەرزبێ[2] لە خوای بەرزو بێهاوتاش داواکارم ئەو جۆرە گەنج و لاوانە لە کوڕان و کچان، لەنێو گەلەکەماندا، زۆر بکات .

---

(١) ئەو مەوسووعەیە کە ئێستا چاپ کراوەو ، کەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەکانی ئیسلام بکەم و، تاکە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەکانی سوننەت، کە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا ، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبی سەربەخۆ ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

(٢) ئەو برا دڵسۆزە ئێستاش شێلگیرانە لەسەر کارەکەی خۆی بەردەوامە و، عەزمیشی جەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمان بەردەوام بێ، هەتا کۆتایی ئەم تەفسیرە سەرگەرمی کارەکەی بێ .

شایانی باسیشە کە ئێمە لەم تەفسیرەماندا باسی بەش (جزء)ەکانی قورئان و دابەشکردنەکانی دیکەی وەك: - (حزب) - ناکەین، چونکە هەر سوورەتێك بۆخۆی شتێکی سەربەخۆیەو، سەرجەم ئایەتەکانی وەك ئاڵقەکانی زنجیرێك پێکەوە پەیوەستن و، ئاشکراشە کە دابەشکرانی سەرجەم قورئان بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) و شەست (٦٠) (حزب)، شتێکە لەلایەن زانایانەوە کراوە، بۆ ئاسانکاریی خوێندنی قورئان، دیارە ئێمە لە دابەشکردنی بەرگەکانی ئەم تەفسیرەشدا، دیسان حیساب بۆ بەشەکان (أجزاء)ی ناکەین و، بە گوێرەی سوورەتەکان، بەرگەکانی دیاریی دەکەین.

دوا قسەشم ئەوەیە کە:

ئەم تەفسیرە - وەك پێشتر گوتمان - لە ئەسڵدا بەشێوەی دەرس و وتار پێشکەش کراوە، بەڵام دواتر خۆم دووجار بە وردیی پێیدا چوومەوەو، بەپێی پێویست دەستکارییم کردوە، دیارە هەموو دەرسێکیش بەناوی خواو ستایشی خوا ﷻ دەستی پێکردوە، بەڵام ئێمە لە سەرەتای دەرسەکانەوە ، ئەوانەمان لابردوە، بۆ زۆر دووبارە نەبوونەوەو، ئەو (خطبة الحاجة)یەی لە سەرەتای ئەم پێشەکییەوە هاتوە، لەجیاتی سەرەتای سەرجەم دەرسەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هەولێر

بەرچاو ڕوونییەکی گرنگ
لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەکی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە، کە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە کۆتایی هەر بەرگێکی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی کەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەکانیانمان بە ڕیز نووسیوە، بەڵام لێرەش وەك جەختکردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەکانمان نووسیوە، نە پێویست دەکات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆکەیەك، کە زۆربەی تەفسیرەکان لەبارەی ئایەتێکەوە، یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێکەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر کات بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتی یەکێك لە تەفسیرەکان هەبێ و بکەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بکەم، چ ڕەفزی بکەم، هەر کات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەکەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەکان لە کۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیکتیفا دەکەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بکەم، چونکە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێکی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتیی خۆمم دەربارەی کۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، کەچی ڕەنگە لە تەفسیرەکانی دیکەش - یەکێکیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە من ئەو تەفسیرەم نەکەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێویستە ئەوەش بگوترێ کە بۆ شیکردنەوەی وشەکان، بە پلەی یەکەم پشتم بە کتێبە ناودارەکەی (راغب الأصفهاني) (مفردات ألفاظ القرآن) بەستوە، بەڵام هەندێك

جاریش دەگەڕێمەوە بۆ هەندێك سەرچاوەی دیکە بەتایبەت: (مختار الصِّحاح)ی (الرازي) و (المعجم الوسيط) و (صفوة البيان لمعاني القرآن)ی (حسنين محمد مخلوف).

ڕوونکردنەوەیەک لە بارەی سی (٣٠) بەش (جزء)ەکەی قورئانەوە

قورئان هەمووی لە لایەن زانایانەوە دابەش کراوە، بۆ سی (٣٠) بەش (جزء) هەڵبەتە لە دابەشکردنی قورئاندا بۆ (٣٠) بەش، ڕەچاوی قەبارەی بەشەکان کراوە و هەوڵدراوە یەکسان بن، لە ڕووی قەبارەیانەوە، هەڵبەتە، جاری وایە بەشێك قەبارەی لە بەشێکی دیکە زیاترە، بەڵام هەوڵیان داوە قەبارەیان لە یەکدی نیزیك بێ.

شایانی باسە: ئێمە لەم تەفسیرەماندا نەمانکردوە بە عادەت کە باسی سەرەتاو کۆتایی بەشەکان (أجزاء)ی قورئان بکەین، کە وەك گوتمان: هەموو قورئان بۆ سی (٣٠) بەش، دابەشکراوە، هەر بەشێکیش بۆ دوو حیزب، {حیزبیش هەر واتە: بەش} دابەش کراوە، کە ئەمە زانایان وایان کردوە، بۆ چۆنیەتی خوێندنی قورئان، تاکو بۆیان ئاسان بێ، لە کوێوە تا کوێ، بخوێنن، کە زۆرێك لە زانایان هەوڵیان داوە بەلای کەمەوە مانگی جارێك هەموو قورئان بخوێنن، ئنجا کردوویانە بە سی (٣٠) بەش و هەر ڕۆژە، یان هەر شەوە، یان هەر شەوو ڕۆژە، بەشێکیان خوێندوە، بەڵام کەسێك نەیتوانی بێت شەوو ڕۆژ جوزئێك بخوێنێ، لە دوو مانگدا خۆێندوویەتی و ئەو کاتە هەر شەوو ڕۆژە، نیو بەش واتە: یەك حیزبی خوێندوە، یانی: ئەو دابەشکردنەی قورئان، هیچ پەیوەندیی بە خوای پەروەردگارو، بە پێغەمبەریشەوە ﷺ نیە، بەو واتایە کە ئەوان دایاننابێ، واتە: شتێکی (**توقیفي**)ی نیە، بەڵکو شتێکی ئیجتیهادیی و (**توفیقي**)یەو زانایان کردوویانە، ئەویش بۆ چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ قورئاندا، لە بواری خوێندنی و دابەش کردنیدا بەسەر شەوو ڕۆژەکانی مانگ و ساڵدا.

بۆیە ئێمە لەم تەفسیرەماندا خۆمان پەیوەست نەکردوە بە بەشەکانەوەو، ئەو ڕوون کردنەوەیەشم بۆ ئەوەبوو کە چەند جارێك گوێ بیستبوومەوە، گوتراوە: بۆچی باسی سەرەتاو کۆتایی بەشەکانی قورئان ناکرێ؟! لەبەر ئەو هۆکارەی باسم کرد، من دەمەوێ لەم تەفسیرەدا باسی نێوەڕۆکی قورئان و ماناو مەبەستەکانی ئایەتەکان بکەم، ئنجا ئەوە

کـە زانایـان بـەو شـێوەیە دابەشـیان کـردوە، باسـکردنی هیـچ تیشـك ناخاتـە سـەر نێوەڕۆکـی واتـاو چەمـکی ئایـەت و سـوورەتەکان.

هەڵبەتـە بـۆ هـەر کەسـێکیش تۆزێـك شـارەزای قورئـان بـێ هـەر دیـارە و، دەزانـێ: هـەرکام لـە بەشـەکان دەسـپێك و کۆتایـی کوێیـە؟ بـەڵام ئـەوەی گرنگـە بزانـرێ ئەوەیـە: کـە هـەر سـوورەتێك بـۆ خـۆی یەکەیـەکی بابەتیـی (وَحـدَةٌ مَوضُوعیـة)ی هەیە، هـەر سـوورەتێك ئایەتەکانی وەك ئاڵقـەکانی زنجیرێـك پێکـەوە پەیوەسـتن، ئنجـا هەندێـك لـە زانایـان کـە تەفسـیرەکانیان بەپێـی جوزئـەکان دابەشـکردوە، کـە زۆربەیـان وایانکـردوە، لەبـەر قەبـارەی بەرگی تەفسـیرەکان بـووە، ئەگەرنـا لـە ڕووی نێوەڕۆکـەوە: جـاری وا هەیـە کـە دوو بـەش (جـزء) لـە نێوەڕاسـتی سـوورەتێکدا دێـن و، سـەرەنجام بابەتێـك کـە لـەو سـوورەتەدا هاتـوە، دەبێتـە دوو بەشـەوە و بەشـێکی دەکەوێتـە ئـەو بەرگـە و، بەشـێکیشی دەکەوێتـە ئـەو بەرگـەوە، بۆیـە مـن وام نەکـردوە، بەڵکـو مـن هەتـا ئێسـتا و لـە داهاتووشـدا ئەگـەر خـوا تەمەنمـان بـدات، هیـچ سـوورەتێك ناکەمـە دوو بەشـەوە بەپێـی بەشـەکان، بەڵکـو وەك عـادەتی خۆمـان کـە تـا ئێسـتا هێناومانـە ئـەو سـوورەتانەی کـە گـەورەن و، قەبـارەی تەفسـیرەکەیان گـەورە دەبـێ، دەیانکەینـە بەرگێـك، ئەوانـەی دیکـەش دوو دوو، سـێ سـێ، یاخـود زیاتـر، دەکەینـە بەرگێـك.

پێشەکی ئەم بەرگە

خوێنەرە بەڕێز و خۆشەویستەکانم!

ئـەم بەرگـی چواردەیەمەمـان تەرخانکـردوە بـۆ تەفسـیرکردنی ئایەتە بەپێزەکانی سـووڕەتی (الإسراء)، کـە وێـڕای تەفسـیر کردنـی ئایەتەکانـی و شـیکردنەوەی واتـا و مەبەسـتەکانیان، بـە حـەوت هەنـگاو و قۆنـاغ، وەك عادەتـی خۆمـان لـەم تەفسـیرەدا و هـەر لەسـەرەتاوە، پـازدە (١٥) کورتـە باسـی گـەورەو گرنگیشـمان تێـدا کـردوون:

١- کورتە و باسێك دەربارەی شەو و ڕۆو بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج)ەوە.

٢- کورتە باسێك دەربارەی دوو کەڕەت خراپەکاریی بەنو ئیسرائیل و سزادانی خوا بۆیان.

٣- کورتە باسێك دەربارەی شەوگار و ڕۆژگارو، پەیوەندی نێوان زەوی و مانگ.

٤- کورتە باسێك دەربارەی چوار ڕاستی گەورە و گرنگ.

٥- کورتە باسێك دەربارەی دەستبڵاویی (تبذیر) و زێدەڕۆیی (إسراف).

٦- کورتە باسێك دەربارەی بەپاکگرتن و ستایشکردنی خواوە، لەلایەن سەرجەم دروستکراوەکانیەوە.

٧- کورتە باسێك دەربارەی ڕێزگرتنی خوا بۆ مرۆڤ.

٨- کورتە باسێك لە پێنج سەرنجدا دەربارەی ئایەتەکانی ٧٣ و ٧٤ و ٧٥ .

٩- کورتە باسێك دەربارەی گرنگیی و پێویستی خوا پەرستیی بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم ئاستەنگ و کێشە و گرفتەکاندا.

١٠- کورتە باسێك دەربارەی دیارییکردنی کاتی پێنج نوێژە فەرزەکان.

١١- کورتە باسێك دەربارەی گرنگیی و گەورەیی نوێژی بەیانی و شەونوێژ.

١٢- کورتە باسێك دەربارەی پێگەی ستایشکراو (المقام المحمود).

١٣- کورتە باسێك دەربارەی شیفابوونی قورئانەوە.

١٤- کورتە باسێك دەربارەی ڕووح.

١٥- کورتە باسێك دەربارەی مرۆڤبوونی پێغەمبەران.

بۆیــە دەتوانیــن بڵێیــن: ئــەم بەرگــی چواردەیەمــە یەکێکــە لــەو بەرگانــەی زۆرتریــن کورتەباسـیان گرتوونەتـە خۆیـان و، کورتەباسـەکانیش، زۆر جـۆراو جـۆرن و گەلێـك بواریـان گرتوونــەوە.

شـایانی باسیشـە - خـوا پشـتیوان بـێ - بڕیارمـان داوەو عەزمـمان جـەزم کـردوە، کـە لەمەو دوا زیاتـر دەسـت لـەم تەفسـیرە بجووڵێنیـن، هـەم لـە تۆمـار کـردن و نووسـینەوە و ئامادەکردنـی بـۆ چـاپ و، هـەم لـە چاپکردنیشـی و، شـایانی باسـە لـە تۆمارکردنـی دا، گەیشـتووینە جوزئـی بیسـت و هەشـت (٢٨).

٢٢ / شەعبان /١٤٤١ ك

١٥ / نیسان /٢٠٢٠ ز

هــەولێر

تەفسیری سووڕەتی

الإسراء

دەستپێک

بەڕێـــــزان!

خـوا ﷻ پشـتیوان بـێ، ئەمـڕۆ کـە (٧)ی مانگـی شـەووالی سـاڵی (١٤٣٨)ی کۆچیـی، بەرانبـەر: (٧)ی تەممـوزی (٢٠١٧)ی زایینییـە، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کـردنی سـوورەتی (الإسراء)، ئنجـا ئێمـە ئـەم دەرسـەمان تەرخـان دەکەیـن بـۆ پێناسـەکردن و، خسـتنە ڕووی نێوەڕۆکـی سـوورەتی (الإسراء)، ئەویـش لـە حـەوت (٧) بڕگـەدا.

پێناسە و نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە

یەکەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە لـەلای زۆربـەی زانایـان سـوورەتێکی مەککەییـە و، ژمـارەی ئایەتـەکانی بەپێـی سـەرژمێری ژمـاردنی (أهـل الكوفـة) بریتیـە لـە (١١١) ئایـەت، بـەڵام (أهـل المدينـة، وأهل الشـام، وأهـل البـصرة، وأهـل مكـة) ژمـارەی ئایەتەکانیـان بـە (١١٠) ئایـەت دانـاوە، بـەڵام هەنـدێ لـە زانایـان ڕایـان وایـە کـە (٢) یـان (٤) یـان (٥) یـان (٨) ئایـەتی ئـەم سـوورەتە، مەدینەییـن.

ئنجـا هەندێکیـان دەڵێـن: ئـەو ئایەتانـەش، ئنجـا (٢) یـان (٤) یـان (٥) یـان (٨) ن، لێـرەوە دەسـت پێدەکـەن، (واتـە: لـە دوای ئـەم ئایەتـەوە، ئایەتـە مەدینەییـەکان دەسـت پێدەکـەن): ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ...﴿٧٣﴾ ﴾الإسراء، لەوێـوە تاکـو (٨) ئایـەت، یاخـود تاکـو (٢) یـان (٤)، یـان (٥) بژمێـرە.

هەندێکیشـیان ڕایـان وایـە کـە نەخێـر ئایەتـە مەدینەییـەکان لێـرەوە دەسـت پێدەکـەن: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ...﴿٣٣﴾ ﴾الإسراء، لەوێـوە تاکـو ئەوەنـدە ئایەتـە، بەپێـی جیاوازیـی بۆچوونـەکان، (٢، ٤، ٥، ٨) .

بـەڵام ئـەوەی کـە مـن لێـی حاڵیـی بـووم، دوای ئـەوەی ورد سـەرەنجی سروشـتی سـوورەتەکەم داوە، هەروەهـا پێکـەوە پەیوەسـت بـوونی ئایەتـەکان، ئەوەیـە کـە سـوورەتەکە

هەمووی مەککەییە، هەڵبەتە دەشگونجێ - وەك ئەوە هەیە لە هەندێ سوورەتەکاندا - ئایەتێك لە مەدینەدا هاتبێتە خوار، دوایی خرابێتە نێو سوورەتێك کە پێشتر لە مەککەدا هاتۆتە خوار، واتە: دەگونجێ هەندێك سوورەتی مەککەیی، بە چەند ئایەتێك کە لە مەدینەدا هاتوونەتە خوارێ، تەواو کرابن، بەڵام بە سەرەنجدانی من ئەم سوورەتە وا پێناچێ هیچ ئایەتێکی وای تێدا بێ، کە ناچارمان بکات بڵێین: ئەوە لە مەدینەدا هاتۆتە خوار و هیچ بەڵگەیەکی دڵنیاکەرەوەش لەوبارەوە نیە.

دەقێك لەبارەی ئەم سوورەتە موبارەکەوە:

{أَخْرَجَ النَّحَّاسُ وَابْنُ مُردَوَيه عَنِ ابنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنهُمَا، قَالَ: نَزَلَتْ سُورَةُ بَنِي إِسرَائِيل فِي مَكَّة، وَأَخْرَجَ ابنُ مُردَوَيه عَن ابنِ الزُّبَير، (عَبدُ اللَّهِ ابنُ الزُّبَير) مِثلَهُ}.

واتە: نەححاس و ئیبنو موردەوەیهـ لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) گێڕاویانەتەوە کە گوتوویەتی: سوورەتی بەنی ئیسرائیل لە مەککە هاتۆتە خوار، هەروەها (إِبنُ مُردَوَيه) لە عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیریشەوە هەمان دەقی هێناوە.

ئەمە لە زۆربەی تەفسیرەکاندا هاتوە، بۆ وێنە:

١- (فتح القدير)ی (الشوكاني)،

٢- (التحرير والتنوير)ی (محمد الطاهر بن عاشور)،

٣- (جامع البيان)ی (الطبري).

دووەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە دوو ناوی سەرەکیی هەن:

١)- (**سُورَةُ الإسراء**)، لەبەر ئەوەی سەرەتاکەی ئاوا دەست پێدەکات: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ ﴾ کە لە زۆربەی موصحەفەکاندا هەروا نووسراوە: (**سُورَةُ الإسراء**).

٢)- (**سُورَةُ بَنِي إسرَائِيل**)، کە لە سەردەمی هاوەڵاندا (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەر زیاتر ئەو ناوە باو بووە، واتە: (**سُورَةُ بَنِي إسرَائِيل**) باو بووە بۆ ئەم سوورەتە، با تەماشای ئەم دەقە بکەین:

١- {عَن عَائِشَةَ رَضي اللَّهُ عَنهَا، قَالَت: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ كُلَّ لَيْلَةٍ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالزُّمَرِ} (أَخرَجَهُ الترمذي: ٢٩٢٠، قَالَ أبو عيسى: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غريب، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبرى: ١١٤٤٤، وصَحَّحَهُ الأَلبَانِي).

واتـە: دایکـمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ عـادەتی وابـوو هەمـوو شـەوێك سـوورەتی بـەنی ئیسـڕائیل و سـوورەتی (الزُّمَـر)ی دەخوێنـد.

دیـارە کـە فەرموویـەتی: هەمـوو شـەوێك، مەرجیـش نیـە، هیـچ شـەوی نەبواردیـن! بـەڵام واپێدەچـێ ئـەو کاتـە دایکـمان عائیشـە زۆرجـار پێغەمبـەری خـوای بینیبـێ ﷺ کـە ئـەو دوو سـوورەتەی خوێنـدوون، ئنجـا ئایـا هـەر لەبـەر خۆیـەوە خوێنـدوونی، بەبـێ نوێـژ؟ یـان لـە نوێـژدا خوێنـدوونی؟ ئـەوەی ڕوون نەکردۆتـەوە، بـەڵام هـەردوو ئەگەرەکـە، هـەن:

أ- وەك ویردێك خوێندبنی.

ب- یاخود لە شەو نوێژدا خوێندبنی، یان لە نوێژی بەیانی، یان لە خەوتناندا.

٢- دەقێکی دیکە لەو بارەوە کە ئەم سوورەتی (الإسراء) لە سەردەمی هـاوەڵاندا سوورەتی بەنی ئیسرائیلیان پێ گوتوە: {**عَنِ ابنِ مَسعُودٍ ﷺ قَالَ: فِي بَنِي إِسرَائِيلَ والكَهْفَ ومَرْيَم، إِنَّ هُنَّ مِنَ العِتَاقِ الأولِ، وَهُنَّ مِنْ تِلادِي**}[١].

واتــە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەربـارەی سـوورەتی بـەنی ئیسـڕائیل و کەهـف و مەڕیـەم گوتوویـەتی: ئـەم سـێ سـوورەتە لـە ماڵـە زۆر بـە نرخەکـەی سـەرەتان و، لـەو سـوورەتانەن کـە لـە سـەرەتاوە مـن لـە بـەرم کـردوون.

وشــەی: (**العِتَـاقِ**) دەڵـێ: (**عِتَـاقِ: عَتِـقَ الـشَّيءُ يَعْتِـقُ عِتْقَـاً وَعَتْقَـاً: قَـدُمَ فَهُـوَ عَاتِـقٌ وعَتِيـق، والعِتَـاقُ مِـنَ الطَّـيرِ الجَـوَارِح، ومِـنَ الخَيْـلِ: النَجَائِـب، والعَتِيـقُ: الكَرِيـمُ، وثَـوْبٌ عَتِيـقٌ: جَيِّـد الحِيَاكَـة، وَالبَيْـتُ العَتيـق: الكَعْبَـة، والجَمْـعُ: عُتُـق وَعِتَـاق**)[٢].

واتـە: (**عِتَـاقِ: عَتِـقَ الـشَّيءُ يَعْتِـقُ عِتْقَـاً وَعَتْقَـاً: قَـدُمَ**)، واتـە: ئـەو شـتە لـە مێژینەیـە، دێرینـە، ئنجـا ناوەکـەی (**عَاتِـق، وعَتِيـق**)ی بـۆ بەکاردێـن و، (**عِتَـاقِ**) لـە باڵنـدان، واتـە: ئـەو باڵندانـەی کـە گۆشـت خـۆرن و، لـە وڵاخـە بـەرزان (**عِتَـاقِ**) واتـە: وڵاخـی نەجیـب {(**النَّجَائِـب**)، کە کـۆی (**نَجِيبة**) یـە، واتـە: ئەسـپی ڕەسـەن}، هەروەهـا (**عَتِيـق**)، واتـە: بەڕێـز، (**ثَـوبٌ عَتِيـق**) واتـە: پۆشـاکێك بـاش چنرابـێ، (**البَيـتُ العَتِيـق**) کەعبەیـە، کـۆی (**عَتِيـق**) یـش بریتیـە لـە: (**عُتُـقُ وعِتَـاق**)، کەواتـە: کـە گوتوویـەتی: {**إِنَّ هُـنَّ مِـنَ العِتَـاقِ الأول**}، واتـە: لـەو سـوورەتە دێریـن و زۆر بـە پێـز و بـە هێزانەن، کـە لـە سـەرەتاوە عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود لەبـەری کـردوون.

---

(١) فَتحُ القَدِير للشوكَانِي: ج٣، ص٢٤٧

(٢) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٥٨٢.

وشـەی (تِـلاد): دەڵـێ: (**تَلَـدَ: الـشَّيء يَتلُـدُ ويَتْلِـدُ: قَـدُمَ، والتُّـلادُ: المَـالُ الأَصـلِيُّ القَدِيـم**)، (**وَهُـنَّ مِـن تِـلادِي: أي: مِـن أَوَّلِ مَـا تَعَلَّـمَ مِـن القُـرآنِ وكَسَـبَهُنَّ عِلـمَاً**) (١).

(**تَلَـدَ يَتْلُـدُ، وتَلَـدَ يَتْلِـدُ: قَـدُمَ**)، ئـەو شـتە قەدیـم بـوو، دێریـن بـوو، (**تِـلاد**): ماڵێـكی ڕەسـەنی دێرینـە، کـە ئینسـان هەیبـێ و زۆر خۆشـیبوێ، کـە عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: (**وَهُـنَّ مِـنْ تِـلادِي**)، لـەو سـوورەتانەن کـە لـە سـەرەتاوە مـن لەبـەرم کـردوون و، دەسـتم هێنـاون وەك گەنجینەیـەك (گەنجینەیـەكی مەعنەویـی).

٣- لەوبارەوە ئەم دەقەش هەیە: کە سوورەتی (الإسراء) لە سەردەمی هـاوەڵاندا سوورەتی بەنی ئیسڕائیلی پێ گوتراوە: (**أَخرَجَ بْن أَبِي شَيبَة عَن أَبِي عَمرِو الشَّيبَانِي، قَال: صَلَّى بِنَا عَبدُاللّهِ الفَجرَ، فَقَرَأَ السُّورَتَينِ الأَخِرَةُ مِنْهُمَا: بَنُو إسرَائِيل**).

واتـە: ئیبنـو ئەبـی شـەیبە لـە باوكـی عەمـری شـەیبانییەوە هێناویـەتی، دەڵـێ: عەبدوڵـڵا (عەبدوڵـڵای كـوڕی مەسـعوود) نوێـژی بەیـانی پێكردیـن، دوو سـوورەتی خوێنـدن، هـی دووەمییـان سـوورەتی بەنـو ئیسـڕائیل بـوو.

سێیەم: ڕیزبەندیی ئەم سوورەتە:

بـە نسـبەت ڕیزبەندیـی ئـەم سـوورەتە موبارەكـەوە، لـە (مصحـف)دا، ژمـارە: (١٧)یـەو، لـە ڕیزبەندیـی دابەزیـن (تَرتِيـب النُّـزُول)دا زۆربـەی زانایـان بـە ژمـارە (٥٠)یـان دانـاوە و، گوتوویانـە: پێـش سـوورەتی (یونـس) و لـە دوایـی سـوورەتی (القَصَـص) هاتۆتـە خـوارێ، بـەڵام بەشێكیشـیان بـە كەمـتر لـە (٥٠)شـیان دانـاوە، بـۆ وێنـە گوتوویانـە: ڕیزبەندیـی دابەزینـی، بریتیـە لـە (٤٧) یـان (٤٨) یـان (٤٩)، ئنجـا بەپێـی ئـەو ڕیزبەندییـە دەبـێ ئـەم سـوورەتە لـە نێوەڕاسـتی قۆناغـی مەككـە، یـان زووتریـش دابەزیبـێ، كـە ئـەوەش لەگـەڵ ئـەو ڕایـەدا گونجـاوە كـە دەڵـێ: سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوە (الإسراء والمعـراج) لـە كۆتایـی قۆناغـی مەككـە (سـاڵانی: ١٠ - ١٢)دا نەبـووە، بەڵكـو زۆر زووتـر بـووە، یـان پێغەمبـەری خوا ﷺ زیاتـر لـە سـەفەرێكی لـەو جـۆرەی بـووە، وەك خـوا پشـتیوان بـێ لـە كاتـی تەفسـیركردنی سـەرەتای سـوورەتی (النجـم)دا پێیدەگەیـن.

---

(١) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٨٦.

(**الأَصَحُّ أَنَّـهُ كَانَ قَبْـلَ الهِجـرَةِ بِنَحـوِ سَنَةٍ وخَمسَـةِ أَشـهُرٍ**)[١]، واتـە: قسـەی ڕای ڕاسـتتر ئەوەیـە کـە شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککـەوە بـۆ فەڵەسـتین (بـۆ قـودس)، پێـش کۆچکـردنی بـووە بـۆ شـاری یەثریـب، بـە دەوری سـاڵێك وپێنـج مانـگ، یـانی: سـاڵ و نیوێـك، یـان ئـەو دەوروبـەرە.

چوارەم: نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە:

نێوەڕۆکیـی ئـەم سـوورەتەش وەك هـی سـەرجەم قوڕئـانی مەککەیـی دەچـێ، کـە ئێمـە لـە سـەرەتای تەفسـیری سـوورەتی (الأنعـام)دا بـە درێژیـی لـەو بـارەوە قسـەمان کـردوە، دەربـارەی سروشـتی قوڕئـانی مەککەیـی، لەبـەر ئـەوە کـە یەکـەم سـوورەتی مەککەیـی بـوو، ئێمـە لـە ڕیزبەندیـی موصحەفـدا لـە تەفسـیرکردنماندا پێـی بگەیـن، بـەو قەبارەیـە، ئەگەرنـا سـوورەتی (الفاتحـة)ەش زۆرێـك لـە زانایـان هـەر بـە سـوورەتێکی مەککەیـان دانـاوە، ئنجـا ئـەو بابەتانـەی کـە لـە قوڕئـانی مەککەیـی دا جەختیـان لەسـەر کراوەتـەوە - کـە ئـەم سـوورەتی (الإسراء)ەش یەکێکـە لـەوان - بابـەتی بوونناسـیی، ئیـمان و عەقیـدە، خواپەرسـتیی، ڕەوشـت و ئـاکار، بەسـەرهاتی پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام)، ئنجـا کـە دەشـڵێین: ئیـمان و عەقیـدە، واتـە: بـاسی خـوا ﷻ: سـیفەتەکانی و، نـاوەکانی و، بەدیهێنەرایەتیـی خـواو، پەروەردگارێتیـی خـواو، تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا، پاشـان بـاسی فریشـتەکان، ئنجـا بـاسی ڕۆژی دوایـی: ئاخیـر زەمـان، قیامـەت، بەهەشـت، دۆزەخ، هەروەهـا بـاسی پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام) و، کتێبـەکان کـە خـوا بـۆ پێغەمبـەرانی نـاردوون، ئـەو بابەتانـە نێوەڕۆکیـی قوڕئـانی مەککەیـی پێـك دێنـن، کـە وەك گوتمـان: ئـەم سـوورەتی (الإسراء)یـش، هـەر یەکێکـە لـەوان، بـەڵام لـەم سـوورەتەدا بـە شـێوەیەکی تایبـەت جەخـت لەسـەر هـەردوو بابـەتی: سـەلماندنی پێغەمبەرایەتیـی موحەممـەد ﷺو، سـەلماندنی ئـەوە کـە قوڕئـان وەحیـی خوایـە: (**إثبَـاتُ نُبُـوَّةِ مُحَمَّـدٍ، وَإِثْبَـاتُ أَنَّ القُـرآنَ وَحْـيٌ مِـنَ اللَّـه**)، ئـەم دوو بابەتـە زۆر جەختیـان لەسـەر کراوەتـەوەو، پانتاییـەکی زۆر لـەم سـوورەتەدا، بـۆ ئـەو دوو بابەتـە تەرخانکـراوە.

هەروەهـا ئـەم سـوورەتە تاکـە سـوورەتێکی مەککەییـە، کـە پانتایـی هـەژدە (١٨) ئایـەت بەسـەریەکەوە تێیـدا تەرخانکـراون، بـۆ بـاسی ڕەوشـت و ئـاکار، هـەم ڕەوشـتە پەسـند و جوانـەکان، هـەم خـوو خـدە خـراپ و پەسـتەکان، کـە ئەوانیـش ئایەتـەکانی (٢٢ - ٣٩)ن، کـە ئێمـە لـە دەرسی سـێیەمی ئـەم تەفسـیرەماندا شـییان دەکەینـەوە.

---

(١) ج١٥، ص٦.

پێنجەم: تایبەتمەندییەکانی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە چەند شتێکی تایبەتی تێدا هاتوون، کە پێم وایە تایبەتن بەم سوورەتەوە، ئەوانیش:

١- باسی شەوڕۆیی (سەفەری شەوی) پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککەوە بۆ شام، تەنیا لەم سوورەتەدا باسکراوە، بەڵێ لە سوورەتی (النجم)دا لە ئایەتی: (١٢ - ١٨)، لەوێدا باسکراوە، بەڵام هێ ئەوێ باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەرە ﷺ و باسی شەوڕۆ، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٢- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی دووجار تێکدان و خراپەکاریی جوولەکەو، سزادرانیشیان کراوە.

٣- تەنیا لەم سوورەتەدا بەسەریەکەوە، خوا باسی بیست وچوار (٢٤) ڕەوشت و ئاکار دەکات، کە (١٨) ئایەتیان بۆ تەرخان دەکات، ئایەتەکانی: (٢٢ - ٣٩)، کە (١٢)یان ڕەوشت و ئاکاریی پەسندن و (١٢)شیان ڕەوشت و ئاکاری ناپەسندن، کە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە بەو شێوەیە دابەشکرابن، بەڵام من بە زۆر لێوردبوونەوەو سەرنجاندان بۆم دەرکەوتوە، کە ژمارەیان (٢٤)ە و (١٢) بە (١٢)ەن، بە پەسند و ناپەسندەوە، ئنجا ئەو ڕەوشت و ئاکارە پەسندانە و خۆ پێ ڕازاندنەوەیان و، ڕەوشتە ناپەسندو خراپەکان و، خۆ لێ دوورخستنیان و، خۆ لێبژار کردنیان، بە حیکمەت ناوهێنراوە.

٤- باسی ئەوە کە هیچ شتێك نیە تەسبیح و تەحمیدی خوا نەکات، (واتە: خوا بە پاك نەگرێ وستایشی نەکات)، بەڵام ئێمە تێی ناگەین، ئەویش تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، لە ئایەتی ژمارە (٤٤)دا هاتوە: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡۚ ...﴿٤٤﴾﴾الإسراء، ئەگەرنا لە زۆر سوورەتاندا خوا ﷻ باسی ئەوەی کردوە کە ئاسمانەکان و زەوی خوا بە پاك دەگرن و ستایشی دەکەن، بەڵام ئەوە کە هەموو شتێك خوا بە پاك بگرێ وستایشی بکات و ئێمەش تێی نەگەین، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٥- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ڕێزگرتنی خوا لە مرۆڤ کراوە، بە بێژەی (تكريم) کە لە ئایەتی ژمارە (٧٠)دا هاتوە: ﴿وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ...﴿٧٠﴾﴾الإسراء، بەو بێژەیە تەنیا لێرەدا هاتوە، ئەگەرنا لە سوورەتی (التين)دا: ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ﴿٤﴾﴾التين، واتە: بە دڵنیایی مرۆڤمان لە باشترین شێوەدا دروستکردوە.. هەروەها لە کۆتایی سوورەتی **(الأحزاب)**دا: ﴿إِنَّا عَرَضۡنَا ٱلۡأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡجِبَالِ فَأَبَيۡنَ أَن يَحۡمِلۡنَهَا وَأَشۡفَقۡنَ مِنۡهَا وَحَمَلَهَا ٱلۡإِنسَٰنُۖ إِنَّهُۥ كَانَ ظَلُومٗا جَهُولٗا ﴿٧٢﴾﴾ الأحزاب، واتە: ئەمانەتمان ڕانواند لەسەر ئاسمانەکان و زەوی و چیاکان، نەیانتوانی هەڵی بگرن و لێی ترسان، بەڵام ئینسان هەڵی گرت، هەروەها لە سوورەتی **(البقرة)**و لە

چەند شوێنێکی دیکەدا، باسی ئەوە کراوە کە مرۆڤ جێنشینی خوایە، بەڵام وشەی ڕێزمان لێگرتوە **(كرَّمنا)** تەنیا لەم ئایەتی ژمارە (٧٠)ی سوورەتی **(الإسراء)**دا هاتوە.

٦- تەنیا لەم سوورەتەدا باسی پایەی ستایشکراو **(المَقَامُ المَحمُود)**ی پێغەمبەر ﷺ کراوە: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴿٧٩﴾ ﴾الإسراء، واتە: لە شەوێدا بێداربە وشەونوێژ بکە ئەوە زێدەیە (لە فەڕزەکان) بۆ تۆ، نیزیکە کە پەروەردگارت تۆ زیندوو بکاتەوە و پایەی ستایشکراوت پێبدا.

٧- تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەم سوورەتە ئەوەیە، کە تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ڕووح کراوە، هەڵبەتە وشەی ڕووح لە قورئاندا زۆر جار هاتوە، بەڵام ڕووح کە لە بارەیەوە پرسیار لە پێغەمبەر ﷺ کرابێ و مەبەستیش پێی گیان **(روح)**ی مرۆڤ بێ و، خوای پەروەردگار وەڵامەکەی فێر بکات، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٨٥﴾ ﴾الإسراء، واتە: لە بارەی ڕووحەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: ڕووح لە کاری پەروەردگارمە و، ئەندازەیەکی کەمیش نەبێ زانیارییتان پێنەدراوە {یانی: بەو ئەندازە کەمە زانیارییەش دەرکی چییەتی ڕووح ناکەن}.

٨- لەم سوورەتەدا لە بیانووەکانی کافرەکان بەسەر یەکەوە نۆ (٩) بیانوو هاتوون، ئەوانەیان کردۆتە پاساو و بیانوو کە ئەوە داواکارییانەیان بۆ جێبەجێ بکات، ئنجا ئیمان بە پێغەمبەر ﷺ بێنن و بڕوا بە قورئان بێنن، لە ئایەتەکانی: (٨٩ - ٩٤)دا.

٩- تایبەتمەندییەکی دیکەی ئەم سوورەتە ئەوەیە، کە تەنیا لەم سوورەتەدا باسی چۆنیەتی نوێژ و پاڕانەوە کراوە، لە ڕووی دەنگ هەڵهێنان و دەنگ کپ کردنەوەوە، خوا ﷻ ئامۆژگاریی پێغەمبەر ﷺ دەکات: ﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴿١١٠﴾ ﴾الإسراء، **(صلاة)** دەگونجێ مەبەست پێی نوێژ بێت و، دەشگونجێ مەبەست پێی موتڵەقی پاڕانەوەو ڕاز و نیاز بێ لەگەڵ خوادا، دەفەرموێ: نە دەنگت بە **(صلاة)** بەرز بکەوەو، نە دەنگیش کپ و نزم بکەوە، ﴿ وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴾، لەو نێوانەدا {لە نێوان دەنگهەڵێنان و دەنگ کپ کردن دا} ڕێیەکی میانجیی بگرە، واتە: حاڵەتێکی میانجیی بەخۆوە بگرە.

ئەمە پێناسەو خستنەڕووی بابەت و نێوەڕۆکیی سوورەتی موبارەکی (الإسراء) بوو، خوا پشتیوان بێ لە داهاتوودا دەچینە سەر دەرسی یەکەم و، ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەی ماناو نێوەڕۆکی هەشت (٨) ئایەتی سەرەتای ئەم سوورەتە موبارەکە، کە وەك گوتم: وەك پێشەکیی وان بۆ کۆی بابەتەکانی.

شەشەم: دابەشكردنی بابەتەكانی ئەم سوورەتە بۆ یازدە دەرس:

وەك عادەتی خۆم لە تەفسیر كردنی هەموو سوورەتەكاندا، پێشێ باش باش سەرنجی ئایەتەكان دەدەم و تێیانەوە ڕادەمێنم: داخۆ چەند ئایەت زیاتر پێكەوە پەیوەستن، ئەگەرنا وەك لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (**الأنعام**)دا باسم كردوە، بە تایبەت سوورەتە مەككەییەكان، (**ماشاءالله**) وەك دەریا چۆن شەپۆل دەدات، شەپۆل لە دوای شەپۆل دێ و بۆت لە یەك جیا ناكرێتەوە و هەمووی پێكەوە پەیوەستە، زۆر جار سوورەتە مەككەییەكانیش بەو شێوەیەن، سوورەتە مەدینەییەكان جار جار بەپێی باس و بابەتەكان، دەتوانی لێكیان جیا بكەیەوە.

بەڵام بەهەر حاڵ، پێموایە سوورەتە مەككەییەكانیش خوای كارزان و زاناو شارەزا و میهرەبان، وای داناون {وەك تاكو ئێستا هەروام هێناوە} كە هەر كۆمەڵە ئایەت، كۆمەڵە ئایەت، جۆرێك لە پەیوەستیی تایبەتییان پێكەوە هەیە، كە دەتوانی بیانكەی بە دەرسێك، لە كۆڕێكدا، لە وتارێكدا، ئەوانە بەیەكەوە تەفسیر بكەی، ئەوەش یەكێكی دیكەیە لە ڕووەكانی ئیعجازی قورئان! ئنجا من ئەم سوورەتە موبارەكە كە ئایەتەكانی: سەدو یازدە (١١١)ن، كردوومن بە یازدە (١١) دەرس:

دەرسی یەكەم: ئایەتەكانی: (١ - ٨)، واتە: (٨) ئایەت، كە وەك پێشەكیی وایە، بۆ سەرجەم بابەتەكانی دیكەو، باسی شەوڕۆی پێغەمبەری خوا ﷺ دەكات، لە مزگەوتی حەرامەوە لە مەككە بۆ مزگەوتی ئەقصا لە شام، هەروەها باسی ڕووداوێكی گرنگی گەلی جوولەكە دەكات، كە بریتیە لەوەی دوو جاران خراپەكاریی و تێكدان دەكەن لە زەوییداو، هەردووك جارەكەش خوا ﷻ كەسانێكیان بۆ دەرەخسێنێ كە سزایان بدەن و، لەسەر ئەوە تەمبێیان بكەن.

دەرسی دووەم: ئایەتەكانی: (٩ - ٢١)، واتە: (١٣) ئایەت، كە لەو (١٣) ئایەتەدا خوا ﷻ وێڕای پێناسەیەكی ناوازەی قورئان، كە باشترین ڕێنماییە، باسی چەند مەسەلەیەكی دیكەی جۆراو جۆریشی كردوە، كە هەموویان لە بازنەی خستنە ڕووی یاساكانی خوا (**سُنَنُ اللَّه**)دا خۆیان دەبیننەوە، كە وەك دواتر قسەیان لەسەر دەكەین، خوا ﷻ لەو چەند ئایەتەدا، كۆمەڵێك یاسای خۆی (یاسای گەردوونی) كە لە ژیانی بەشەردا دایناون، خستوونیە ڕوو.

دەرسی سێیەم: ئایەتەكانی: (٢٩ - ٣٩)، واتە: (١٨) ئایەت، كە باسی بیست و چوار (٢٤) ڕەوشت و ئاكاریان تێدا كراوە، دەشگونجێ بڵێین: (٢٥) یان زیاتریش، (١٢)ی پەسندو، (١٢)ی ناپەسند، كە

(١٢) پەسندەکان بە بە تەنیا پەرستنی خوا (التوحيد) دەستیان پێکراوەو، هەر بەویش کۆتاییان پێ هێنراوە، ئنجا تێکهەڵکێش لەگەڵ تەنیا پەرستنی خوا، وەك ئاکارێکی زۆر ناپەسندیش باسی هاوبەش بۆ خوا دانان کراوە، هەم لە سەرەتاوە هەم لە کۆتاییەوە، هەروەها پێناسەی حیکمەت کراوە بە: وەدەستهێنانی خۆ ڕازاندنەوە بە سیفەتە بەرزو پەسندەکان و، لە خۆ داڕنین و خۆ پاککردنەوە لە سیفەتە نزم و پەستەکان، واتە: (**التحلِيَةُ بِالفَضَائِلِ، والتَّخلِيَةُ مِنَ الرَّذَائِلِ**).

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٤٠ - ٥٢)، واتە: (١٣) ئایەت دەگرنەوە، کە تێیاندا کۆمەڵێك ڕاستیی گەورەو گرنگ لە بارەی: خوا بەیەکگرتن و، ڕۆژی دوایی و قورئانەوە، خراونە ڕوو، لە میانی ئەوەشدا ئاماژە بە ژمارەیەك بیرۆکەو هەڵوێستی پووچ و نەفامانەی بێبڕوایان کراوە و ئەگەر بە پێویست زانرابێ، ئەو بیرۆکانە بەرپەرچیش دراونەوە، جاری واش هەیە بیرۆکەیەك کە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان (کافرەکان) خستوویانەتە ڕوو، خوا ﷻ باسی دەکات، هەر بە باس کردنی ئیکتیفا دەکات، چونکە هێندە پووچە! پێویستیی بە دەرخستنی پووچەڵییەکەی ناکات.

دەرسی پێنجەم: ئایەتەکانی: (٥٣ - ٦٠)، واتە: (٨) ئایەت، لەم (٨) ئایەتەشدا چەند ڕێنماییەکی گرنگ ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ و مسوڵمانان کراون، لە بواری هەڵسوکەوت لەگەڵ نەیارانیان دا، هەروەها باسی پایەی بەرزو بێ وێنەی خوا کراوە، کە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) و بەندە بۆ خوا صوڵحاوەکان، چۆن مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن و، چۆن هەموو هەوڵ و کۆششیان ئەوەیە کە زیاتر لە خوا نیزیك ببنەوە، هەروەها باسی چەند یاسایەکی خوای کارزان کراوە، لە ژیانی بەشەردا.

دەرسی شەشەم: ئایەتەکانی: (٦١ - ٦٥)، واتە: (٥) ئایەت، تێیاندا باسی بەسەرهاتی ئادەم ﷺ، و ئیبلیسی نەفرین لێکراو، کراوە، کە چۆن لەبەر حەسەد و خۆ بەزلگریی، کڕنووشی ڕێزگرتنی بۆ ئادەم نەبردوە و، هەڕەشەی سەختیشی لەوەچەکەی کردوە، کە هەموویان گومڕا بکات، خوای باڵا دەستیش بێ منەتی کردوە و، پێشی ڕاگەیاندوە: کە ناتوانێ بەندە چاك و ساغەکانی خوا، بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە.

دەرسی حەوتەم: ئایەتەکانی: (٦٦ - ٧٢)، واتە: (٧) ئایەت دەگرێتەوە، کە لەم حەوت ئایەتەشدا خوا ﷻ باسی بەخشش و کەرەمی بێ سنووری خۆی لەگەڵ بەندەکانیدا دەکات، هەم لە بواری نیعمەتەکانیدا، وەك ملکەچکردنی دەریاو وشکانیی، بۆیان، هەم لە بواری دەرباز کردنی مرۆڤەکاندا لە کارەسات و بەڵایەکان، پاشان باسی ڕێزگرتنی خوا لە مرۆڤەکان و، دابینکردنی پێداویستییەکانی ژیان و گوزەرانیان کراوە، لە کۆتاییشدا باسی سەرەنجامی پڕ خێر و فەڕی بڕواداراني بەرچاو ڕۆشن کراوە، بە پێچەوانەشەوە: سەرەنجامی شووم و نەگبەتی بێبڕوایانی دڵ کوێر لە قیامەتدا، خراوەتە ڕوو.

دەرسی هەشتەم: ئایەتەکانی: (٧٣ - ٨١)، واتە: (٨) ئایەت دەگرێتەوە، لەم دەرسەدا تەوەری سەرەکیی بریتیە لە ئامۆژگاریی و ڕێنمایی کردنی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ و لە پشت ئەویشەوە

بۆ ئۆممەتەکەی و شوێنکەوتووانی، کە وریای فرت و فێڵ و پیلان و گوشاری بێبڕوایان بن: لە ڕاستەڕێ لایان نەدەن، هەروەها باسی هەوڵی کافرەکان کراوە بۆ دەربەدەرکردن و شار بەدەرکردنی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە کراوە، پاشان خوا ڕێنمایی پێغەمبەرەکەی خۆی کردوە، کە نوێژە فەڕزەکان و شەو نوێژیش بکات و، لە خواش بپاڕێتەوە کە چونە ژوور و چونە دەری، باش و ڕاست و ڕێك بێ و ڕایبگەیەنێ: کە هەق هات و باتیڵ پووچەڵ بۆوە.

دەرسی نۆیەم: ئایەتەکانی: (٨٢ - ٩٦)، واتە: (١٥) ئایەت دەگرێتەوە، کە تەوەری سەرەکیی ئەم پازدە ئایەتەش دوو بابەتن:

بابەتی یەکەم: باسی قورئانە، هەرچەندە هەندێك مەسەلەی دیکەشی لەگەڵ نێواخن کراون، بەڵام چەقەکە هەر باسی قورئانە.

بابەتی دووەم: کە تەوەری دووەم پێکدێنێ، باسی بیانوو گرتنی کافرەکانە، کە پێشنیاری سەیرو سەمەرەیان بۆ پێغەمبەری خوا کردوە ﷺ تاکو بڕوای پێبێنن، خواش وەڵامی ددانشکێنی قسەکانیانی فێری پێغەمبەرەکەی کردوە ﷺو، ئێرە تاکە شوێنێکە کە کۆمەڵێك بیانوو بەسەر یەکەوە لە لایەن کافرەکانەوە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ خراونە ڕوو، کە ئەو شتانەمان بۆ جێبەجێ بکە، ئنجا ئێمە بڕوات پێ دێنین.

دەرسی دەیەم: ئایەتەکانی: (٩٧ - ١٠٤)، واتە: (٨) ئایەت، لەم (٨) ئایەتەشدا، سەرەتا لە چوار ئایەتی یەکەمدا چەند مەسەلەیەکی جۆراوجۆر خراونە ڕوو، کە تەوەری سەرەکییان بەرپەرچدانەوەی قسەو قاڵی کافرەکان و دەرخستنی سەرەنجامی شوومیانە لە ڕۆژی دوایی دا، هەروەها باسی توانایی خوا ﷻ بەسەر زیندووکردنەوەی مردووواندا و، باسی چرووکیی کافرەکان و دەوڵەمەندیی و بێ نیازیی خوا کراوە،

پاشان لە چوار ئایەتی دووەم دا، پێکەوە باسی ڕووبەڕووبوونەوەی مووسا ؈و، فیرعەون کراوەو هەرکام لە: وتووێژی نێوانیان و، سەرەنجام و ئاکامی بێ مرادانەی فیرعەون و شوێنکەوتووانی و، ئاکامی بەختەوەرانەی مووسا و گەلەکەی (بنو إسرائيل)، خراوەتە ڕوو.

دەرسی یازدەیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (١٠٥ - ١١١)، واتە: (٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، تەوەری سەرەکیی ئەم حەوت ئایەتەش، هەر باسی قورئان و پێغەمبەری کۆتاییە ﷺ، پاشان باسی یەکتایی خوا لە هەر سێ بوارەکانی: (ناوو سیفەتەکان، پەروەردگارێتیی، پەرستراوێتیی)دا، هەروەها ئامۆژگاریی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەر ﷺ لە بواری چۆنیەتی نوێژ و پاڕانەوەی دا، بە نسبەت دەنگ بەرز و نزم کردنەوە، ئەوەش خراوەتە ڕوو، کە هەوڵبدات بە شێوەیەکی میانجیی نزاو پاڕانەوەکان، یاخود نوێژ و تاعەتەکەی ئەنجام بدات، واتە: نە دەنگ زۆر هەڵێنێ، نەدەنگ زۆریش کپ بکات.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لـەم دەرسـەماندا هەشـت (٨) ئایـەتی سـەرەتای سـوورەتی (الإسراء) شـی دەکەینـەوە، ئایـەتی: (١ - ٨)، کـە وەك پێشـتر باسـمان کـرد: ئـەم (٨) ئایەتـە بـۆ کـۆی بـاس و بابەتـەکانی ئـەم سـوورەتە، وەك پێشـەکیی وان و، دوو بابـەتی گـەورەو گرنگیـان تێـدا خراونـە ڕوو:

یەکەم: سەفەری شەو، شەوڕۆیی کردنی خوای بەرز و مەزن بە پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتی حەرامەوە لە مەککە، بۆ مزگەوتی ئەقصا لە شام (فەڵەستین) لە بەشێکی شەوێکدا، کە ئەوە بە بڕوای من، پاش پێغەمبەرایەتیی و وەحیی بۆ ناردنی خوا بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ گەورەترین و گرنگترین ڕێز لێنانی خوای کارزانە، بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

دووەم: هەواڵدان بە: دوو جار هەڵسانی جوولەکە بە تێکدان و خراپەکاریی و، ستەم و دەستدرێژیی لە زەویدا، لەو شوێنەی کە خۆیان دەسەڵاتیان تێیدا دەبێ لە شام، دوایی ڕەخساندنی کەسانێك لە لایەن خواوە (ڕەخساندنی کۆمەڵە بەندەیەك)، بۆ تەمبێ کردنی جوولەکەکان و لووت شکاندنیان، بابەتی یەکەم لە ئایەتی یەکەمدا، خراوەتە ڕووو، بابەتی دووەمیش لە ئایەتەکانی: (٤ - ٨)دا خراوەتە ڕووو، لە ئایەتی: (٢ و ٣)شدا بابەتێکی دیکە نێواخن کراوە، کە باسی نووحە ﷺ و باسی ئەوەیە کە خوا ﷻ کتێبی بە مووسا داوە، ببێتە ڕێنمایی بۆ گەلی ئیسرائیل.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى
بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَٰهُ
هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا۟ مِن دُونِى وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُۥ
كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ
وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ
فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَٰكُم

بِأَمْوَٰلٖ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ
فَلَهَاۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ لِيَسُـُٔواْ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُواْ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ
أَوَّلَ مَرَّةٖ وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيرًا ﴿٧﴾ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَاۚ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَٰفِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە . ئەو کەسە (ئەو زاتە) پاك و بێ خەوشە کە (لە بەشێکی) شەوێکدا شەورِۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد، لە مزگەوتی حەرامەوە (لە شاری مەککە) بۆ مزگەوتی دوورتر {ئەقصا، لە شاری قودس}، کە پیت و پێزمان خستۆتە دەور وبەری، (بۆیەش ئەو سەفەر و شەورِۆییەمان پێکرد)، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین، بێگومان ئەو (خوا) بیسەری بینەرە ﴿١﴾ هەروەها کتێبیشمان بە مووسا داو، کردمانە رِێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل (پێشمان گوتن:) کە جگە لە من سەرپەرشتیارێکی دیکە مەگرن ﴿٢﴾ ئەی وەچەی ئەوانەی کە لەگەڵ نووح دا (لە کەشتییەکەیدا) هەڵمانگرتن! بە دڵنیایی ئەو بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو (بۆ خوا) ﴿٣﴾ لە کتێبی (تەورات)یشدا بڕیارمان لەسەر بەنی ئیسرائیل داو، پێمان ڕاگەیاندن کە: بە دڵنیایی ئێوە دوو کەرِەتان خراپەکاریی و تێکدان لە زەویدا دەکەن و، بە ستەم و خۆ سەپاندنێکی گەورە باڵادەست دەبن ﴿٤﴾ ئنجا کە (کاتی) بەڵێنی کەرِەتی یەکەمیان هات (و خراپەکارییتان کرد)، چەند بەندەیەکی جەنگاوەری زەبر دەستی خۆمانمان دەنێرینە سەرتان، کە کەلێن و کونی خانووەکان (لێتان) دەپشکنن، (بۆ سۆراغ کردنتان و گرتن و کوشتنتان)، ئەوەش گفتێکە ئەنجام دراوە (بڕیاری کۆتایی لە بارەوە دراوە) ﴿٥﴾ دوایی نۆرەی زاڵبوون بۆ ئێوە دەگێڕینەوەو، سامان و کوڕانتان بۆ دەرەخسێنین و ژمارەی کەسەکانی ئێوە (کەسە جەنگاوەرەکان) زیاتر دەکەین (لەوان) ﴿٦﴾ ئەگەر چاکە بکەن! چاکە لەگەڵ خۆتان دەکەن و، ئەگەر خراپەش بکەن! هەر بە خۆتانی دەکەن، ئنجا کە (کاتی) بەڵێنی ئەوی دیکە (دووەم) هات، (ستەم و خراپەکارییتان کردەوە لە زەویدا، ئێمە دووبارە بەندە جەنگاوەرە زەبر دەستەکانمانتان دەنێرینەوە سەرتان)، تاکو ڕووەکانتان (بە هۆی مەینەتیی و گرفتارییەوە) خەمبار بن، هەروەها تاکو (دوژمنەکانتان) بچنەوە نێو

مزگەوتەکەوە، وەك چۆن یەکەمجار چوون و، بۆ ئەوەی هەرچی ملهووڕیی و خۆسەپێنیی کردوویانە، بە وێرانکردن وێرانی بکەن ﴿٧﴾ نیزیکە پەروەردگارتان بەزەییتان لەگەڵدا بنوێنێ، (ئەگەر بگەڕێنەوە سەر ڕاستە ڕێ)، ئەگەر بشگەڕێنەوە (سەر ستەم و خراپەکاریی)، ئێمەش دەگەڕێینەوە سەر سزادانتان، دۆزەخیشمان کردۆتە سجنی بێبڕوایان ﴿٨﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**سُبۡحَـٰنَ**): (**السَّبحُ: المَرُّ السَّرِيعُ فِي المَاءِ أَو فِي الهَوَاءِ، والتَّسبِيحُ تَنزِيهُ اللَّـهِ تَعَالى، وسُبْحَانَ أَصْلُهُ مَصدَرٌ نَحُو غُفرَانَ**).

وشەی (**سَبْحانَ**) لە (**سَبْح**)ەوە هاتوە، کە بە ڕۆیشتنی خێرا دەگوترێ: لە ئاو، یاخود لە هەوادا، [مەلەکردن]، (**تَسبِيح**)یش بریتیە لە بە پاکگرتنی خوای بەرز، (**سُبْحَانَ**) ئەصڵەکەی چاوگە، یانی: (**أُسَبِّحُ: سُبْحَانَ**)، یان: (**سَبَّحْتُ اللَّـهَ تَسبِيحاً**) أي (**نَزَّهْتُ اللَّـهَ تَنْزِيهاً**) یانی: خوام بە پاکگرت بە پاکگرتن.

(**أَسۡرَىٰ**): (**السُّرَى: سَيْرُ اللَّيْلِ يُقَالُ: أَسْرَى يُسرِي، وَسَرَى يَسرِي**)، (**سُرى**): بریتیە لە شەوڕۆیی (سەفەری شەو)، ئنجا بە دوو شێوە هاتوە: ١- (**أَسْرَى يُسْرِي**)، ٢- (**سَرى يَسرِي**)، هەردووکیان بە مانای: سەفەری شەوی کرد، دێن.

(**وَكِيلًا**): (**التَّوْكِيلُ: أَنْ تَعْتَمِدَ عَلَى غَيرِكَ، وَتَجْعَلَهُ نَائِبَاً عَنْكَ، وَالوَكِيلُ فَعِيلٌ بِمَعنَى المَفعُول: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ٨١﴾ النساء، أَي: إكْتَفِ بِهِ أَن يَتَوَلَّى أَمْرَك**)، وشەی (**تَوكِيل**) ئەوەیە کە تۆ پشت بە غەیری خۆت ببەستی و، بیکەیە بریکاری خۆت، وشەی (**وَكِيل**) (**فَعِيل**)ە، بەڵام بە مانای (**مَفعُول**)ە، (**وَكِيل**)، واتە: (**مَوكُول**)، یانی: (**مَوكُولُ إِلَيهِ**)، کار پێ سپێردراو، کە دەفەرموێ: ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ٨١﴾ النساء، واتە: ئیکتیفا بکە بەوەی خوا کاروبارت بۆ بەڕێوەبەرێ.

(**وَقَضَيۡنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ**): (**القَضَاءُ: فَصْلُ الأَمْرِ قَولاً كَانَ أَو فِعلاً**)، (**قَضَاء**): بریتیە لە یەکلایی کردنەوەی کارێك، ئنجا بە قسە، یان بە کردەوە، ئەگەر بە قسە بێ، واتە: بڕیاری کۆتایی، ئەگەر بە کردەوە بێ، واتە: بە کردەوە ئەو شتە لێك جیا

بکەیـەوە، (وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِي ٱلْكِتَٰبِ)، واتـە: لـە کتێبـدا کـە مەبەسـت پێـی تەوراتـە، یاخـود کتێبـەکانی دیکـە، وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، ئـەو بڕیارەمـان بـۆ بـەنی ئیسـڕائیل داو، پێشـمان ڕاگەیانـدن.

(وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا): هەروەهـا خۆتـان بـەرز دەکەنـەوە و باڵا دەسـت دەبن بە باڵا دەسـت بوونێـکی گـەورە، (عَـلاَ يَعْلُـو عُلُـوّاً وَهُـوَ عَـالٍ، وَعَـلِيَ يَعْـلَى عَـلاَءً فَهُـوَ عَـلِيٌّ، والعُلُـوُّ: الإرتِفَـاع)، (عَـلاَ، يَعْلُـو، عُلُـوّاً، وهُـوَ عَـالٍ)، واتـە: بـەرز بـوو، بـەرز دەبێتـەوە، بـەرز بوونـەوە، ئـەو بـەرزە، هەروەهـا (عَـلِيَ، يَعْـلَى، عَـلاءً فَهُـوَ عَـلِيٌّ)، ئەویـش بـە هەمـان شـێوە، بـەرز بـۆوە، بـەرز دەبێتـەوە، بـەرز بوونـەوە، ئـەو بـەرزە، کەواتـە: (عَـالٍ) و (عَـلِيّ)، هەردووکیـان بـە مانـای بـەرز دێـن، ئنجـا یەکیـان لە (عَـلاء)وە هاتـوە، یەکیـان لـە (عَلِيّ)یـەوە هاتـوە، (عُلُوّ)یـش، واتـە: بـەرز بوونـەوە، کـە بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی بـاڵا دەسـتیی و دەسـەڵات ڕانـان و خەڵـك خسـتنە ژێـر ڕکێفـی خۆیـە.

(أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ): (البَـأْسُ والبَأسَـاءُ: الشِّـدَّةُ فِي النِّكَايَـة)، وشـەی (بَـأسُ) و (بَأسَـاء)، ئەوەیـە کـە ئینسـان لـە جەنگـدا سـەخت بـێ و تونـد و بەهێـز بـێ، (أُوْلِي): یـانی (أصحـاب)، (أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ): یـانی: خاوەنـانی هێزێـکی زۆر لـە جەنگـدا، (أي ذوي قُـوَّةٍ شَـدِيدَة)، یـانی: خاوەنـانی هێزێـکی زۆر، واتـە: زەبـر دەسـت و، زەبروەشـێن.

(فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ)، (أَي: تَوَسَّـطُوهَا وتَـرَدَّدُوا بَيْنَهَـا، وَقِيْـلَ: الجَـوْسُ: طَلَـبُ ذَلِـكَ الـشَّيء بِاسـتقصَاء)، (فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ)، واتـە: ئـەو دوژمنانـە کـە بەسـەرتاندا دەدەن، بـە نێـو کـۆڵان و کووچەکانـدا دەگەڕێـن، واتـە: پێیـدا دێـن و دەچـن، یـانی: هەمـووی دەخەنـە ژێـر ڕکێفـی خۆیـان، هەندێکیـش گوتوویانـە: وشـەی (جَـوْس)، بریتیـە لـە داوا کـردنی شـتێك بـە پشـکنین و سـۆراغ کـردن و لێکـەڕانی، واتـە: هەمـوو کـون و قوژبنانتـان لـێ دەگەڕێـن.

(ٱلْكَرَّةَ): (الكَـرُّ: العَطْـفُ عَـلَى الـشَّيء بِالـذَّاتِ أوِ بالفِعْـلِ)، (کَـرّ) بریتیـە لـەوەی شـتێك بگێڕدرێتـەوە بـۆ شـتێك، بابدرێتـەوە بـۆ لای، ئنجـا خـودی شـتەکە بگێڕدرێتـەوە، یاخـود، کردەوەکـەی بـۆ بگێڕدرێتـەوە، (الكَـرَّةُ: الرَّجعَـةُ وزنـاً وَمَعْنَـىً)، (کَـرَّة) بـە مانـای (رجعـة) دێ، واتـە: یـەك جـار گەڕانـەوە، ڕەنگـە (کـەڕەت)ی کوردیـش هـەر لـەوەوە هاتبـێ.

(نَفِـيرًا): (نَفَـرُوا إِلَى الـشَّيء: أسرَعُـوا إِلَيـهِ، وَيُقَـالُ لِلقَـومِ النَّافِرِيـنَ لِحَـربٍ، أو غَيرِهَـا: نَفِير، تَسـمِيَةً بِالمَصـدَرِ)، (نَفَـرَ)، واتـە: بـۆ شـوێنەکە چـوو بـە خێرایـی، (نَفَـرُوا)، واتـە: بەخێرایـی بـۆی چـوون،

خەڵكێك كە بۆ جەنگ، یان بۆ شوێنێك دەچن بە خێرایی، پێیان دەگوترێ: (نَفِير)، واتە: كەسانێك كە بە خێرایی بەرەو ئەو شوێنە دەچن، بە تایبەتی بۆ جەنگ، كە دیارە (نَفِير) چاوگە، بەڵام وەك ناویش بەكار هاتوە بۆ كۆمەڵە كەسێك كە بە خێرایی بەرەو جەنگ، یان بەرەو مەترسییەك، یان بەرەو شوێنێك دەچن.

(لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ): بۆ ئەوەی ڕووتان خراپ بكەن، (**السَّيءُ: خِلَافُ الحَسَنِ، وهُوَ اسْمُ فَاعِلٍ، مِن سَاءَ يَسُوءُ: إذَا قَبُحَ...**)، (**سَيِّئ**) پێچەوانەی (**حَسَن**)ە، (**حَسَن**) یانی: باش، بەڵام (**سَيِّئ**) یانی خراپ، ئنجا (**سَيِّئ**) (**إسمِ الفَاعِل**)ە، لە (**سَاءَ يَسُوءُ فَهُوَ سَيِّئ**)، (**سَاءَ**) خراپ بوو، (**يَسُوءُ**) خراپ دەبێ، (**سَيِّئ**) یانی: خراپ، هەڵبەتە (لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ): بۆ ئەوەی ڕووتان ناشیرین بكەن، ڕووتان تاڵ و دزێو بكەن، ئینسان كە گرفت و مەینەتییەكی بوو، بە ڕووی، بە دەم و چاویدا دەردەكەوێ، خەفەتبار دەبێ، دەم و چاوی ڕەش و تاڵ دەبێ.

(وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا): (**تَـبِرَ يَتـبَرُ ويَتْـبَرُ: هَلَـكَ، ويَتَعَـدَّى بِالتَّضعِيـفِ: تَـبَّرَهُ وَالإسْـمُ التَّبَـار**)، (**تَبِرَ يَتبَرُ ويَتْبَرُ**)، (**تَبِرَ: هلك**) فەوتا. (**تبِر**)، (**لازم**)ەو پێویستیی بە (**مَفعُولٌ بِهِ**) ناكات، (**تَبِرَ زَيدٌ**) واتە: لەبەین چوو، بەڵام ئەگەر بتەوێ پێویستی بە (**مَفعُول**) بكات، دەڵێی: (**تَبَّرَ**)، وەك: (**تَبَّرَ زَيدٌ فُلاناً**) یانی: لەبەینی برد، (**تَبَّرَهُ**) یانی: لە بەینی بردو فەوتاندی، ناوی فەوتاندنیش بریتیە لە (**تَبَار**)، ﴿وَلَا تَزِدِ ٱلظَّـٰلِمِينَ إِلَّا تَبَارًۢا ﴿٢٨﴾﴾ نووح واتە: ستەمكارەكان تەنیا فەوتانیان بۆ زیاد بكە، وەك نووح عليه السلام لە سوورەتی نووح دا فەرموویەتی.

(**حَصِيرًا**): (**الحَصِيرُ: الحَبسُ**)، (**حَصِير**) بەمانای سجن (زیندان) دێ، (**الحَصْرُ: التَضِييقُ، حَصِيراً حَابِساً وَمِهَاداً**)، دیارە (**حَصر**) بە مانای تەنگ پێهەڵچنینی شتێك دێ، (**حَصِير**) بە مانای (حەپسكەر) و (سجنكەر) دێ، شتێك كە هێڵی بڕوات، هەروەك (**حَصِير**) بە مانای ڕایەخ و شتێكیش دێ كە ڕادەخرێ، بۆ ئەوەی خەڵك لەسەری دابنیشێ.

مانای گشتی ئایەتەکان

لەبەر ئەوەی ئێمە دواتر باسێکی تایبەت دەکەین، دەربارەی شەورۆیی پێغەمبەر ﷺ لە مەککەوە بۆ شام، پاشان باسێکی تایبەتیش دەکەین، دەربارەی ئەو دوو تێکدانەی جوولەکەکان، ئەو دوو ئاژاوەگێڕیی و تێکدان و خراپەکارییەی کە دەیانکەن. هەروەها ئەو دوو جۆرە سزادانەی کە بەسەریاندا سەپێنراون، ئنجا ئەم (٨) ئایەتەش زیاتر باسی ئەو دوو بابەتەن، بۆیە ئێمە لە مانا گشتییەکەدا بە خێرایی بەسەریاندا دەڕۆین، چونکە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا، دوو باسی تایبەت لەو بارەوە دەکەین.

خوا ﷻ سەرەتا دەفەرموێ: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ﴾، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە ئەم کارە دەست پێدەکەم، دەست پێکردنی ئەم کارەم بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەیە، کە ئەویش وەك زۆر جاری دیکە گوتوومانە واتە:

ئەم کارە بەناوی خواوە دەکەم.

ئەم کارە بۆ خوا دەکەم.

ئەم کارە بەپێی شەریعەت و بەرنامەی خوا دەکەم.

ئەم کارە بە پشتیوانیی و هێزو پێزێك کە خوا پێم دەدات، ئەنجامی دەدەم.

هەموو ئەو واتایانە دەبێ لە دڵ بگری، کە دەڵێی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ﴾.

دەفەرموێ: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾، پاکیی بۆ ئەو کەسەی، پاکیی بۆ ئەو زاتەی، بێ خەوشیی بۆ ئەو زاتەی، کە شەورۆی بە بەندەکەی کرد، ﴿سُبْحَانَ﴾، چاوگە، هەندێکیش دەڵێن: ناوە، بەڵام ئەوە زیاتر پێدەچێ کە چاوگ(مصدر) بێ، واتە: (**أُسَبِّحُ تَسبِيحاً**)، یان (**سَبَّحْتُ تَسبِيحاً**)، بە پاکم گرت بە بە پاکگرتن، یانی: خوا ﷻ، خوام بە پاك گرت، بە بە پاکگرتن واتە: دوورخستنەوەی خوا لە هەڵەو کەم و کوڕیی و عەیب و ناتەواویی، خواش بۆ خۆی هەر دوورە لە هەڵەو کەم و کوڕیی و عەیب و ناتەواویی، بەڵام واتە: تۆ لە قەناعەت و مێشکی خۆتدا، خوا دوور دەخەیەوە، ئەگەرنا خوا لە واقیعدا هیچ هەڵەو کەم و کوڕیی و ناتەواوییەکی نیە، بەڵام گرنگ ئەوەیە تۆ

قەناعەتەکەت وای لێبێ، ئنجا ئەوە بە نسبەت ستایشی خواوە هەروایە، بە نسبەت بە گەورە گرتنی خواوە هەروایە، بە نسبەت بە بەرز گرتنی خواوە هەروایە، خوا هەر بەرزەو هەر گەورەیەو هەموو گەورەیی و بەرزیی و مەزنیی و پاکیی و چاکیی و ستایشێك هەر هی خوایە، ئەگەر هیچ کەسیش ستایشی نەکات، وکەسیش بەگەورە و بە بەرزی نەگرێ، خوا هەروایە، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە ئەو کەسە دەڵێ: من خۆم قەناعەتەکەم وا لێ دەکەم، گرنگ ئەوەیە تۆ خۆت وابی، ئەگەرنا خوای بەرز و مەزن بۆ خۆی هەروایە، ﴿أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا﴾، شەوڕۆی بە بەندەکەی خۆی کرد، بە دڵنیایی مەبەست لە بەندەکەی (**محمد**) پێغەمبەرە ﷺ ﴿لَيْلًا﴾.

ئنجا هەڵبەتە: خودی ﴿أَسْرَىٰ﴾، یانی: شەوڕۆی پێکرد و سەفەری شەوی پێکرد، بەڵام ئەمە لێرەدا بۆ زیاتر جەختکردنەوەیە کە سەفەرەکە بەشەو بووە، یاخود بۆ ئەوەیە کە هەموو شەوەکەشی دانەگرتوە، بەڵکو لە بەشێك لە شەوێکدا ئەو شەوڕۆیی و سەفەرەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام دراوە، ﴿مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ﴾، لە مزگەوتی حەرامەوە، ئەو مزگەوتەی کە قەدەغە کراوە، لەو شتانەی کە شایستەی نین، تێیدا ئەنجام بدرێن، یان لە کەسانێك کە شایستەی نین توخنی بکەون، یان قەدەغە کراوە لەوە کە دوژمنان زەفەری پێبەرن، ﴿إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا﴾، بەرەو مزگەوتی دوورتر، (مزگەوتی دوورتر) بە نسبەت مەککەوە، دیارە ئەو کاتە مزگەوتێك کە لە قودس بووە، دوورتر بووە، ئنجا مزگەوتی ئەقصا بەوە پێناسە دەکات: ﴿ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ﴾، کە پیت و پێزمان خستبووە دەوروبەرەکەی، ئنجا پیت و پێزمان خستبووە دەوروبەرەکەی، وەك دواتر باسی دەکەین، دەگونجێ مەبەست پێی پیت و پێزی مەعنەویی بێ و، دەشگونجێ مەبەست پێی پیت و پێزی ماددیی بێ، یاخود هەردووکیان بێت پێکەوە، هەم بەرەکەتی ماددیی، هەم بەرەکەتی مەعنەویی، ﴿حَوْلَهُۥ﴾، یانی: نەك هەر شارەکە، بەڵکو کۆی شام، شام لە چەند شوێنێکدا خوا لە قورئاندا بە: ﴿إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا ...﴿٧١﴾﴾الأنبياء، بەو ناوە پێناسەی کردوە، لەبەر ئەوەی شام:

١- لە ڕووی مەعنەوییەوە: شوێنی پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام) بووە، بە لای کەمەوە جگە لە پێغەمبەری خۆمان کە سەفەری پێدا کردوە بۆ ئاسمانەکان، جگە لەو، هەر کام لە ئیبراهیم عليه السلام و ئیسحاق و یەعقووب و یوسووف و کوڕەکانیشی کەم و زۆر پەیوەندییان بەوێوە هەبووە، پاشان مووسا عليه السلام و پێغەمبەرانی دیکە، داوود و سولەیمان، ئنجا زەکەریا و یەحیا و عیسا، ئەوانە هەموویان لە شام بوون.

٢- لە ڕووی ماددییشەوە: ئەو شوێنە شوێنێکی بەبەرەکەت و بە پیزە، لە ڕووی کشتوکاڵ و، ئاژەڵداریی دەرامەت و، لە ڕووی کەش و هەواو، لە ڕووی ئاوی سازگار و،... هتدەوە، ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ﴾، خوا دەفەرموێ: بۆیە ئەو شەوڕۆیەمان بە پێغەمبەر کرد ﷺ، بەو بەندەیەی خۆمان کە موحەممەدە، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین، چ لە شام دا، چ لە کاتی بەرزبوونەوەی دا بۆ ئاسمانەکان، ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾، بەدڵنیایی ئەو بیسەری بینەرە، واتە: خوا ﷻ هەموو شتێك دەبیستێ و هەموو شتێك دەبینێ.

﴿وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾، هەروەها کتێبمان بە مووسا داو، گێڕامان بە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، (بني) واتە: وەچە، کوڕان، یاخود: ڕۆڵەکان، (إسرائيل)یش نازناوی یەعقووبە ؑ، لەبەر ئەوەی ئەو هۆزە هەموویان لە یەعقووبەوە پەیدا بوون، یەعقووبیش کوڕی ئیسحاقە، ئیسحاقیش کوڕی ئیبراهیم (خَلِيلُ اللّه)یە، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر هەموویان بێ، ﴿أَلَّا تَتَّخِذُوا۟ مِن دُونِى وَكِيلًا﴾، پێشمان ڕاگەیاندن کە جگە لە من بریکارێکی دیکە، کار پێ سپێردراوێکی دیکە، مەگرن، واتە: تەنیا کارەکانی خۆتان بە من بسپێرن، تەنیا پشت بە من ببەستن، تەنیا بەندایەتیی بۆ من بکەن، تەنیا چاوەڕوانییتان لە من هەبێ، بۆ ئەو شتانەی کە تەنیا بە خوا دەکرێن.

﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾، ئەی وەچەی ئەوانەی کە لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن! (لە کەشتییەکەی نووحدا)، بێگومان ئەو بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو، واتە: ئێوە ئەی بەنی ئیسرائیل! وەچەی ئەوانەن کە لە کەشتییەکەی نووحدا هەڵمانگرتن و دەربازمان کردن، کە نووحیش بەندەیەکی سوپاسگوزار بوو بۆ خوا، کەواتە: ئێوەش:

أ - هەم لەبەر ئەو نیعمەتەی کە خوا ئێوەی دەرباز کردو، لە فەوتاوەکانی گەلی نووح نەبوون، بەڵکو لە دەربازکراوەکان بوون، ئەگەرنا ئێوە پەیدا نەدەبوون.

ب - هەم لەبەر ئەو هەموو چاکەو نیعمەتانەش کە پێمداون، ئێوەش وەك باپیرەتان نووح ؑ بەندەی سوپاسگوزاری خوا بن.

ئنجا دێتە سەر بابەتی دووەم: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ﴾، هەروەها لە کتێبدا بڕیارمان بۆ بەنی ئیسرائیل داو، پێشمان ڕاگەیاندن، چونکە: (قضى) واتە: بڕیارماندا، یان ئەنجامماندا، (القَضَاءُ: الفَصلُ قَولاً وَفِعلاً)، کە لێرەدا مەبەست پێی بڕیاردانە، بڕیاری

(تكوينـی)ی و (قـدري) خـوا، بـەڵام بۆچـی بـە ﴿إِلَىٰ﴾، تەعـەددای کـردوە؟ دەیتـوانی بفەرمـوێ: (قـضى)، بەبـێ پیتـی (الى) وەك: ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٖ...﴿١٢﴾﴾فصلـت، بـەڵام بۆچـی دەفەرمـوێ: ﴿إِلَىٰ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ﴾؟ ئەمـە یـانی: بڕیارمـان بـۆ دان و پێشـمان ڕاگەیانـدن: (قَضَينَـا عَـلَى بَنِـي إِسرَاءِيـلَ وأَبلَغنَـاهُ إِلَيهِـم).

کـە دەفەرمـوێ: (فِـي الكتَـابِ) لـە کتێبـدا، کتێـب، یـان مەبەسـتی پـێ تەوراتـە، یاخـود کتێبـەکانی دیکەیانـە، ﴿لَتُفۡسِدُنَّ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَّتَيۡنِ﴾، کـە بـە دڵنیایـی ئێـوە دوو کەڕەتـان لـە زەویـدا خراپەکاریـی دەکـەن، ﴿وَلَتَعۡلُنَّ عُلُوّٗا كَبِيرٗا﴾، بـە خـۆ بـە زلگرتـن و خـۆ سەپاندنێکی گـەورەش خۆتـان دەسـەپێنن، واتـە: دەسـتەڵات پەیـدا دەکەن و باڵادەسـت دەبن.

﴿فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ أُولَىٰهُمَا﴾، ئنجـا هـەرکات بەڵێنـی یەکەمیـان هـات، واتـە: کاتی تێکـدانی یەکەمیـان هـات، لـەو دووجـارە کـە خراپەکاریـی دەکـەن، (إِذَا جَـاءَ وَعـدُ الإِفسَـادَةِ الأُولى)، یەکەمجـار هەڵسـان بەتێکـدان و خراپەکاریـی و خـۆ فەڕزکـردن، ﴿بَعَثۡنَا عَلَيۡكُمۡ عِبَادٗا لَّنَآ أُوْلِي بَأۡسٖ شَدِيدٖ﴾، چەنـد بەندەیـەکی خۆمـان کـە خـاوەن هێـز و توانایـەکی زۆری جەنگییـن، بۆتـان دەنێریـن و دەنێرینـە سـەرتان، ﴿فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ﴾، هەمـوو کـون و قوژبنـی ماڵەکانتـان لـێ دەپشـکنن، بـە دواتانـدا دەگەڕێـن، لێتـان دەخەفتێـن، سـۆراغتان دەکـەن، بـۆ گرتـن و کوشـتنتان، ﴿وَكَانَ وَعۡدٗا مَّفۡعُولٗا﴾، ئـەوەش بەڵێنێـکی جێبەجـێ کـراوە، واتـە: هیـچ گومانتـان تێیـدا نەبـێ، ئـا ئـەو هەواڵـە کـە خـوا پێتـان دەدات، ئـەوە بڕیارێـکی قەدەریـی هەڵـبراو (محسـوم)ی خوایـە ﷻ، ئەگـەر ئێـوە خراپەکاریـی بکـەن! دوای یەکـەم خراپەکارییتـان، خـوا کۆمەڵێـك لـە مرۆڤـەکان کـە بەنـدەی خۆیینـی، دەنێرێتـە سـەرتان، کـە خـاوەن هێزێـکی زۆرن و، هەمـوو کـون و کەلێنانتـان لـێ دەپشـکنن و، سـۆراغتان دەکـەن، بـۆ گرتـن و کوشـتنتان.

﴿ثُمَّ رَدَدۡنَا لَكُمُ ٱلۡكَرَّةَ عَلَيۡهِمۡ﴾، دوایـی ئەوجـار نـۆرەی باڵادەسـتیی بـۆ ئێـوە دەگێڕینـەوە بەسـەر ئەوانـدا، ﴿وَأَمۡدَدۡنَٰكُم بِأَمۡوَٰلٖ وَبَنِينَ﴾، هەروەهـا هاوکارییتان دەکەین بـە سـامان و بـە کـوڕان، واتـە: وەچەتـان زۆر دەکەیـن، ﴿وَجَعَلۡنَٰكُمۡ أَكۡثَرَ نَفِيرًا﴾، کەسـە جەنـگاوەرەکانی ئێـوەش زیاتـر دەکەیـن، کـە دەڵـێ: زیاتـر دەکەیـن، واتـە: زیاتریـان دەکەیـن لـە جـاری پێشـێتان، یاخـود زیاتریـان دەکەیـن لـە بەرانبەرەکانتـان، هـەردوو واتاکـەی هـەن.

ئنجـا پێـش ئـەوەی بـاسی تێکـدان و خراپەکاریـی جـاری دووەم بـکات، دەفەرمـوێ: ﴿إِنۡ أَحۡسَنتُمۡ أَحۡسَنتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ﴾، ئەگـەر چاکـە بکـەن، بـۆ خۆتـان چاکـە دەکـەن، ﴿وَإِنۡ

أَسَأْتُمْ فَلَهَا ﴾، ئەگەر خراپەش بکەن، هەر بۆ خۆتانی دەکەن، واتە: ئەگەر چاکە بکەن بە قازانجی خۆتانەو، ئەگەر خراپەش بکەن، هەر بە زیانی خۆتانە، چاکەو خراپەکە، هەر ئەستۆی خۆتان دەگرێتەوەو، دەچێتە گیرفانی خۆتانەوە.

﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾، ئنجا کاتێك بەڵێنی کەرەتی تێکدانی دووەمیان هات، بەڵێنی دواجاریان هات (دواجار لە دووەکان)، ﴿ لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمۡ ﴾، واتە: هەرکات بۆ جاری دووەم ئێوە خراپەکارییتان کردو، خۆتان فەرزکرد بەسەر خەڵکدا، ستەمکارییتان کرد و خۆ سەپاندنتان کرد، ئێمەش لەسەر بەڵێنی خۆمان: کۆمەڵێك لە بەندەکانی خۆمان دەنێرین بۆ سزادانتان، ئنجا کە سزایان دان و دەستیان کرد بە گرتن و کوشتنتان، ﴿ لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمۡ ﴾، سەرەنجام دەم و چاوتان خراپ دەبێ، واتە: دەم و چاوتان خەفەتبار دەبێ، رووتان تەمی خەمی لێ دەنیشێ، چونکە ئینسان کە تووشی گرفتاریی و مەینەتیی و نارەحەتییەك بێ، لە دەم و چاویدا دەردەکەوێ، ﴿ وَلِيَدۡخُلُوا۟ ٱلۡمَسۡجِدَ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی {وێرای سزادانێك کە هۆکاری ئەوە بێ رووتان رەشهەڵگەرێ و باری خەمی لێ بنیشێ} بچنەوە نێو مزگەوتەکەشەوە، ﴿ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، وەك چۆن جاری یەکەمیش چوبوونە نێوی، چوبوونە نێو مزگەوتەکە، کە بە تەئکید مەبەست: (مزگەوتی ئەقصا)یە، چونکە ئەو مزگەوتەی کە خوا ﷻ لێرەدا باسی کردوە، مزگەوتی ئەقصا بووە، کە پەرستگای جوولەکەکان بووە، کە وەك دوایی باسی دەکەین: پێشێ ئیبراهیم ؈ بنیاتی ناوە، دوایی داوود چادرەکەی لەو شوێنە هەڵداوە، دوایی سولەیمان لەسەر وەصیەتی بابی لەوێ ئەو پەرستگایەی دروستکردوە، کە ناوی لێنراوە: (**هَيكَلُ سُلَيمَان**)، پەرستگاکانیش بە پێی ژینگەو بارودۆخەکان و بە پێی لەهجەو زمانەکان، ناوەکەیان گۆڕاوە، لە سەردەمی ئیبراهیم دا، لە پەیمانی کۆندا بە سەربڕگە (**مَذبَح**) ناوی هاتوە، لەبەر ئەوەی قوربانییان لەوێ سەر بڕیون، دوایی بە هەیکەل ناوی هاتوە، بەڵام لە ئیسلامدا بە (**مَسجِد**) شوێنی کڕنووش بۆ خوا بردن، ناوی هاتوە: ﴿ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوۡا۟ تَتۡبِيرًا ﴾، ئەوەیان بەسەردێ، تاکو: هەرچی خۆ فەرز کردن و خۆ سەپاندنی کە ئەنجامیان داوە، هەمووی تەخت بکەن، واتە: ئەو دەسەڵات و خۆ بەرزکردنەوەیە کە جوولەکەکان کردوویانە، لەبەینی بەرن، ئەوە واتایەك، یاخود: ﴿ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوۡا۟ تَتۡبِيرًا ﴾، هەتا ئەو کاتەی ئەو جەنگاوەرانە دەسەڵاتیان هەیە، هەموو ئەوەی کە جوولەکەکان وەسەرێکیان ناوە لە سەڵتەنەت و دەستەڵات و دەستەڵاترانان، هەمووی تەخت بکەن و لەبەینی بەرن.

لە کۆتایی دا: خوا ﷻ هەر ڕوو بە جوولەکەکان (بەنی ئیسرائیل) و لە پشت ئەوانیشەوە ڕوو لە هەموو مرۆڤەکان و بەندەکانی دیکەی دەکات و، دەفەرموێ: ﴿ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ﴾، نزیکە پەروەردگارتان بەزەیی پێتاندا بێت، ئەگەر ئێوە خۆتان وا لێ بکەن، کە شایستەی بەزەیی خوا بن، بێگومان بەزەیی خوا لێتانەوە نزیکە، ﴿ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ﴾، ئەگەر ئێوە بگەڕێنەوە، ئێمەش دەگەڕێینەوە، واتە: ئەگەر ئێوە بگەڕێنەوە بۆ تێکدان و خراپەکاریی، ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆ سزادانتان، ﴿ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴾، دۆزەخیشمان کردوە بە سجن بۆ بێبڕوایان، یاخود بۆمان کردوون بە ڕایەخ و، لە دۆزەخدا ئەگەر شوێنێك هەبێ ببێتە نشینگەو شوێنی نیشتەجێ بوون و، تێدا پشوودانیان، دۆزەخ و ئاگری دۆزەخە، خوا پەنامانبدات، بەڵام زیاتر ئەو مانایە بەهێزترە کە ﴿ حَصِيرًا ﴾، واتە: (حَاصِراً أي: حَابِساً)، واتە: ئابلووقەدەرەو سجنکەرەو زیندانتان دەکات و ناهێڵێ بەولاو لادا بچن، بەڵکو حەصرتان دەکات و تەنگتان پێ هەڵدەچنێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پاکیی و بێ خەوشیی بۆ خوایەك، کە لە بەشێکی شەوێکدا، شەورۆیی بە بەندەکەی خۆی (موحەممەد) کرد، لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقصا، کە پیت و پێزی خستۆتە دەوروبەری، تاکو لە نیشانەکانی خۆی پێشانی بدات:

خوا دەفەرموێ: ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ﴿١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا﴾ پاك و بێ خەوشیی بۆ ئەو زاتەی کە شەورۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد.

وشەی: ﴿سُبْحَٰنَ﴾، زانایان دەڵێن: بە پاك گرتنی خوا کاتێك دەبێتە دەستپێکی قسە، ئەوە دەگەیەنێ کە لە دوای ئەوەوە هەواڵێکی سەیر و سەرسوڕهێنەردێ، چونکە: (**سُبحَانَ اللّـه**) زیاتر بۆ حاڵەتی سەرسوڕمان بەکاردێ، وەك هەر لەم سوورەتی (**الإسراء**) دا هاتوە: ﴿قُلْ سُبْحَانَ رَبِّى هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾﴾ واتە: بڵێ: پاکیی بۆ پەروەردگارم، ئایا من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، چی دیکەم؟

وشەی ﴿سُبْحَٰنَ﴾ لێرەدا (**إسمُ مَصدَرٍ لِـ (سَبَّحَ) مَنصُوبٌ بِفِعلٍ مُضمَرٍ تَقدِيرُهُ: سَبَّحتُ اللّـهَ سُبْحَاناً، أي: تَسبِيحاً بِمَعْنَى: نَزَّهتُهُ تَنزِيهَاً وبَاعَدتُهُ تَبعِيداً مِن كُلِّ سُوءٍ، وفِيهِ: مَعنَى التَّعَجُّبِ مِن بَاهِرِ قُدرَتِهِ فِي إسرَائِهِ بِعَبدِهِ**).

﴿سُبْحَٰنَ﴾ لێرەدا: وەك چۆن بە کەسێك دەڵێی: (**شُكراً**)، (**شُكْرَاً نَابَ مَنَابَ فِعلِ: أَشكُرُكَ**)، لە جیاتی بڵێی: (**أَشكُرُكَ**) سوپاست دەکەم، دەڵێی: (**شُكراً**)، سوپاس، ﴿سُبْحَٰنَ﴾ەش، ناوی چاوگە بۆ (**سَبَّحَ**) یانی: بە پاکی گرت، مەنصووب بووە بە کردارێکی شێردراوە، بە مجۆرە: (**سَبَّحتُ اللّـهَ سُبحَاناً أي: تَسبِيحاً**)، خوام بە پاك گرت

بـە بـە پاکگرتـن، واتـە: دوورمخسـتەوە و بـە پاکـم گـرت و بەبـێ خەوشـم تەماشـا کـرد لـە هـەر شـتێکی خـراپ کـە شایسـتەی خـوا نیـە، هەروەهـا مانـای سەرسـوورمانیشی تێدایـە کـە خـوا ﷻ بـە دەسـتەڵاتی بـێ سـنووری خـۆی ئـەو سـەفەرە سەرسـووڕهێنەرەی شـەوی بـە بەندەکـەی خـۆی کـردوە، {کـە موحەممـەدە ﷺ و هیـچ گومـان لـەوەدا نیـە کـە مەبەسـت لـە (عَبـدِهِ) موحەممـەدە ﷺ} خـوا ﷻ نازنـاوی عەبـدی بـۆ پێغەمبـەر ﷺ بەکارهێنـاوە، لـەو مەقامـە بـەرزەدا کـە مەقامێـکی زۆر موشـەررەفە، ئەمـەش ئـەوەی لێوەردەگیـرێ کـە بەنـدەی خـوا بـوونی مـرۆڤ، باشـترین حاڵـەتی مرۆڤـەو، بەرزتریـن پێگـەو مەقامـە کـە مـرۆڤ پێـی بـگات، چونکـە ئەوەتـا خـوا ﷻ لـە کاتێکـدا بـاسی شـەوڕۆی پێغەمبـەر دەکات ﷺ، بـاسی ئـەو سـەفەرە سەرسـوڕهێنەرەی دەکات، بـە (عَبـدِهِ) نـاوی دێنـێ، نـا فەرمـوێ: (بِنَبِیِّـهِ)، یـان (بِرَسُـولِهِ)، چونکـە لـە ڕاسـتییدا: بـاش بەنـدەی خـوا بـوونی پێغەمبـەرە ﷺ، وای کـردوە شایسـتەی ئـەوە بـێ خـوا بیکاتـە پێغەمبـەر و ڕەوانەکـراوی خـۆی، (أَسْرَى بِـهِ)، واتـە: سـەفەری شـەوی پێکـرد، بـەڵام ﴿لَيْلًا﴾، بۆیـە بـە (نکـرة) هاتـوە (أي: فِي جُـزءٍ قَلِيـلٍ مِـنَ اللَّيـل)، لـە ماوەیـەکی کەمـی شـەودا، یـانی: هەمـوو شـەوەکەشی نەگرتۆتـەوە.

ئنجـا ﴿أَسْرَىٰ﴾ و (سَرَى): (أي: سَـارَ لَيـلاً، مِثـلُ: بَـانَ وأَبَـانَ)، واتـە: ئەگـەر خـوا فەرمووباشی: (سَرَى بعَبـدِهِ لَيـلاً)، هـەروەك: ﴿أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا﴾ە، وەك چـۆن (بـان) و (أبـان) هەردووکیان یـانی: دەرکـەوت، بـەڵام (أبـان) وێـڕای مانـای (لازم) مانـای (متعـدِّي) یـشی هەیـە یـانی: دەریخسـت، ئنجـا لێـرەدا: (أسرَى وسَرَى)، وەك: (بـان و أبـان) هەردووکیـان حاڵـەتی لازیمیـان هەیـە، واتـە: سـەفەری شـەوی کـرد، بـەڵام بـە هـۆی (ب)ەیەکـەوە، ﴿أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ﴾ مانـای حاڵـەتی (متعـدِّي) یـان پەیـدا دەبـێ، واتـە: خـوا سـەفەری شـەوی پێکـرد، ئەگەرنـا: ﴿أَسْرَىٰ﴾، واتـە: سـەفەری شـەوی کـرد و (سَرَى)، یـانی: سـەفەری شـەوی کـرد.

دوایی خوا ﷻ باسی سەرەتاو کۆتایی شوێنی سەفەرەکە دەکات و دەفەرموێ.

٢)- ﴿مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا﴾ لە مزگەوتی حەرامەوە بەرەو مزگەوتی ئەقصا، مزگەوتی حەرام، دەڵێ: (**هُوَ الكَعبَةُ والفَضَاءُ المُحِيطُ بِهَا المُتَّخَذ لِلعِبَادَةِ المُتَعَلِّقَةِ بِالكَعبَةِ، مِن طَوَافٍ بِهَا واعتِكَافٍ عِنْدَهَا، وصَلاةٍ قُرْبَهَا**)، (**وَالمَسجِدُ**): **مَكَانُ السُجُودِ، والحَرَامَ: الأَمرُ المَمنُوعُ مُشتَقٌّ مِنَ الحَرْمِ وهُوَ المَنعُ**).

واتـە: مەبەسـت لـە مزگـەوتی حـەرام: کەعبەیـەو، ئـەو حەوشـەی کـە دەوری داوە، کـە بـۆ خواپەرستیی دانـراوە، ئـەو خـوا پەرستییانەی کـە پەیوەسـتن بـە کەعبـەوە، وەك طـەواف کـردن بـە دەوری کەعبـەدا (سـوورانەوە) و مانـەوە لـەلای کەعبـەو نوێـژ کـردن لـەوێ.

مەبەست لە (مَسجِد)یش، واتە: شوێنی کڕنووش لێ بردن.

(حَرَام)یـش، واتـە: شـتێکی قەدەغەکـراو لـە (حَـرْم)ەوە هاتـوە، یـانی: (منـع)، ئنجـا مزگـەوتی کەعبـە بۆیـە پێـی گوتـراوە: مزگـەوتی حـەرام (کەعبـەو دەوروبـەری)، لەبەرئـەوەی خـوا نەیهێشـتوە ئەهـلی زوڵـم و کوفـر دەسـتیان بیگاتـێ، یاخـود لەبـەر ئـەوە کـە ئـەو شـتانەی لـە شـوێنەکانی دیکـە ڕەوان، لـەوێ قەدەغـەن.

(فَالمَسـجِدُ الحَـرَامَ: هُـوَ المَـكَان المُعَـدُّ لِلسُّـجُودِ أي: لِلصَّـلاةِ وهُـوَ الكَعبَـةُ والفَنَـاءُ المَجعُـولُ حَرَمـاً لَهَـا، وهُـوَ يَختَلِـفُ سَـعَةً وضِيقـاً بِاختِـلافِ العُصُـورِ مِـن كَثرَةِ النَّـاسِ فِيـهِ لِلطَّـوَافِ والإعتِـكَافِ والصَّـلاةِ، وأوَّلُ مَـن جَعَـلَ لِلمَسـجِدِ الحَـرَامِ جِـدَاراً يُحفَـظُ بِـهِ، هُـوَ عُمَـرُ ابـنُ خَطَّـاب ﷺ سَـنَة سَـبعَ عَـشَرَةَ (١٧) لِلهِجـرَة)[١].

واتـە: مزگـەوتی حـەرام ئـەو شـوێنەیە کـە دانـراوە بـۆ کڕنـووش تێدابـردن، یـانی: نوێـژ تێـدا کـردن، کـە بریتیـە لـە کەعبـەو ئـەو حەوشـەیەی بـە دەوریەوەیـەتی، کـە بـۆی کـراوە بـە حـەرەم، کـە ئەویـش فراوانیـی و تەسـکییەکەی بـە پێـی جیاوازیـی چـاخ و سـەردەمەکان گـۆڕاوە، ئەگـەر خەڵـك زیاتـر بووبـێ بۆ طـەواف و ئیعتیـکاف و نوێـژ، ئەوەش کـە بەدەوری کەعبەوەیـە بازنـە و شـوێنەکەی فراوانـتر بـووەو، ئەگـەر خەڵکەکـە کەمـتر بووبـێ، ئەویـش تەسـکتر بۆتـەوە، یەکـەم کەسـیش کـە دیـواری کـرد بـۆ ئـەو مزگەوتـە، (کـە بـە دەوری کەعبەوەیـە) عومـەری کـوڕی خەتتـاب بـوو لـە سـاڵی (١٧)ی کۆچییـدا.

ئەگەرنـا پێشـێ دیوارێـکی نەبـوو، یەکسـەر دوای کەعبـە بەتاڵایـی و بۆشـایی بـوو، یەکسـەر دوایـی دەگەیشـتە ماڵـەکان، ئـەو خانووانـەی کـە بەدەوریـەوە بـوون، بـەڵام عومـەر خـوا لێـی ڕازی بـێ دیوارێـکی بـۆ کـرد، بـۆ ئـەوەی سـنوورەکەی دیاریـی بـکات، ئیـدی ئـەوە ئێسـتاش هـەروەك دەبینیـن: هـەر مـاوە مـاوە، ئـەو سـنوورە (سـنووری ئـەو مزگەوتـە) فراوانـتر دەکـرێ و دووکان و خانـووەکان دەڕووخێنرێـن، وەك چەنـد جارێـك تـا ئێسـتا ئـەوە کـراوە، بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە خەڵـك زۆر دەبـێ، دەبـێ ئـەو حەوشـە و ئـەو شـوێنەش فـراوان بکـرێ، بـۆ ئـەوەی جێـی خەڵکەکـە ببێتـەوە.

---

(١) التحریر والتنویر، ج١٥ ص٢١.

٣)- ﴿إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، بەرەو مزگەوتی دوورتر، **(أقصَى)**، یانی: دوورتر، لەبەر ئەوەی کە لە مەککەوە دوور بووە، **(محمد الطاهر بن عاشور)** گوتوویەتی: **(هُوَ المَسجِدُ المَعرُوفُ بِبَيتِ المَقدِس، الكَائِن بـ (إيليَاء) وهُوَ المَسجِدُ الَّذِي بَنَاهُ سُلَيمَانُ، والأَقصَى: الأَبعَد، والمُرَادُ بُعدُهُ عَن مَكَّه، بِقَرِينَةِ جَعلِهِ نِهَايَةَ الإِسرَاءِ مِنَ المَسجِدِ الحَرَامِ)**[1].

واتـە: ﴿ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا﴾، ئـەو مزگەوتەیـە کـە ئێسـتا نـاسراوە بـە **(بَيتُ المَقدِس)**، کـە ئێستا لـە شـوێنێکە کاتی خـۆی پێـی گوتـراوە: (إیلیـاء) ئەویـش ئـەو مزگەوتەیـە کـە سـولەیمان دروسـتی کـردوە، {هەڵبەتـە پێـش سـولەیمانیش داوود چـادری لـەوێ هەڵـداوە، پێـش ئەویـش ئیبراهیـم ﷵ وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن و یەکـەم کـەس ئیبراهیـم دروسـتی کـردوە، بـەڵام دوایـی سـولەیمان لـەو شـوێنە کـە داوود بـۆی دیاریـی کـردوە، شـوێنێك بـووە کـە ئیبراهیـم ﷵ کاتی خـۆی مزگـەوتی لـێ دروسـتکردوە، لـەوێ ئـەو مزگەوتـەی خـۆی دروسـتکردوە کـە نـاوی لێـنراوە: **(هَيـكَلُ سُـلَيمَان)**، پەیکـەری سـولەیمان}، **(الأقـصى)**ش واتـە: دوورتـر، کـە مەبەسـت پێـی: دوورتـرە لـە مەککـەوە، بـە نیشـانەی ئـەوە کـە کـراوە بـە کۆتایـی شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ لـە مزگـەوتی حەرامـەوە بـەرەو ئـەوێ.

٤)- ﴿ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ﴾، خوا پێناسەی مزگەوتی ئەقصا ئاوا دەکات، دەفەرموێ: ئەو مزگەوتەی کە پیت و پێزمان خستۆتە دەوروبەری، دەڵێ: **(البَرَكَةُ: نَمَاءُ الخَيرِ وَالفَضلِ فِي الدُّنيَا وَالآخِرَة)**، **(بَرَكَة)** یانی: پیت و پێزو بەرهەم و چاکەو خێر و خۆشیی، چ بە نسبەت دونیاوە، چ بەنسبەت دواڕۆژەوە.

هەڵبەتە دەگونجێ مەبەست لەو بەرەکەت و پێزە، بەرەکەت و پێزی مەعنەویی و ماددیی بێ:

أ- پیت و پێزە مەعنەوییەکە:

یەکەم: ئیبراهیم ﷵ ئەو مزگەوتەی بنیات ناوە، یەکەمجار.

دووەم: پێغەمبەرانێکی زۆر کردوویانە بە ڕووگە **(قبلة)** وەك داوود و سولەیمان، هەروەها پێغەمبەرانی دیکەی بەنی ئیسرائیلیش هەر ڕوویان لەوێ کردوە وەك قیبلە، پێغەمبەری خۆشمان ﷺ ماوەی شازدە (١٦) مانگ، دوای ئەوە کە نوێژی لەسەر فەرز بوو، دوای ئەو شەوڕۆ و سەفەری شەوە، هەر ڕووی دەکردە ئەوێ، واتە: ساڵێك و چوار مانگ لە مەدینەش، هەر ئەوێ ڕووگەی بوو، ئنجا دوایی ڕووی پێ وەرسووڕێنرایەوە بەرەو کەعبە کە لە مەککەیە.

---

(١) التحرير والتنوير، ج١٥ ص٢١.

سێیەم: عیسا ﷺ بانگەوازی خۆی لەوێ لەو شوێنەو لەو دەور وبەرە ڕاگەیاندوە.

چوارەم: دەرکەوتوە کە گۆڕی هەر کام لە داوود و سولەیمان لە دەور وبەری مزگەوتی ئەقصان.

پێنجەم: پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەو سەفەرە سەرسوڕهێنەر و یاسادڕەی پێکراوە بۆ ئەوێ و، لەوێدا نوێژی بە پێغەمبەران کردوە، پێش نوێژیی بۆ کردوون.

ئەمە پیت و پێزە مەعنەوییەکە، کە دەگونجێ شتی دیکەش باس بکرێ.

ب - پیت و پێزە ماددییەکە:

مەبەست لە پیت و پێزی ماددیی، ئەو ڕووبار و بەروبووم و کشتوکاڵ و دار و درەخت و کەش و، هەوای گونجاو و ... هتدەیە، کە لە شام هەن.

دوایش باس دەکەین: بۆچی خوا ﷻ بە نسبەت مزگەوتی ئەقصاوە پێناسەی کردوە کە بەرەکەتی خستۆتە دەور وبەری، بەڵام بۆ مزگەوتی حەرام، باسی نەکردوە؟!

٥)- ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ﴾، بۆ ئەوەی لە نیشانەکانی خۆمانی پێشان بدەین.

لێرەدا خوا ﷻ حیکمەتی ئەو شەوڕۆییە باس دەکات، (**تَعلِيلُ الإسرَاءِ بِإرَادَةِ إرَاءَةِ الآيَاتِ الرَّبَّانِيَّةِ**)، خوا ﷻ بەوە حیکمەتەکەی بەیان دەکات، کە بۆیە ئەو شەوڕۆییەی پێکردوە، چونکە خوا ویستوویەتی نیشانەکانی خۆی پێشانبدات، نیشانەکانی خۆی چ بە نسبەت شەو ڕۆییەکەوە، کە لە ماوەیەکی کەمی شەودا، کردوویەتی و، سەرجەم پێغەمبەران (علیه الصلاة والسلام) لەوێ پێش نوێژیی بۆ کردوون، چ بەنسبەت بەرز بوونەوەکەی و ئەو شتانەوە کە بینیونی. کە دوایی باسیان دەکەین.

٦)- ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ﴾، بێگومان خوا بیسەری بینەرە، ئاشکرایە ئەو ڕاناوە: ﴿إِنَّهُۥ﴾، {ئەو بە دڵنیایی} بۆ خوای پەروەردگار دەچێتەوە، بەڵام (**محمد الطاهر بن عاشور**)[1]، دەڵێ:

ڕاناوەکان بۆ پێغەمبەر ﷺ دەچنەوە، واتە: پێغەمبەر ﷺ بیسەر و بینەرە، یانی: ئەو شتانەی چاك بیستن کە پێی گوتران لەو شەوڕۆیەداو، هەروەها ئەوشتانەی پێشانی دران، چاکی دیت.

بەڵام من ئەوە بە دوور دەزانم و، وا ڕێکتر دێتەوە، کە خوا ﷻ خۆی بەو دوو وەسفە پێناسە بکات.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص٢٢.

حیکمەتی ئەو سەفەرە لەو کات و ساتەدا

پێش ئەوەی کۆتایی بەم دەرسە بێنم، دەمەوێ باسی حیکمەتی ئەو شەوڕۆییە. بکەم، ئەو سەفەرە موبارەکەی پێغەمبەر ﷺ، چ لە ساڵانی سەرەتادا بوو بێ، وەك هەندێك دەڵێن، چ لە ساڵی دەیەمدا بووبێ، یان لە ساڵی دوازدەیەمدا، واتە: ساڵێك، یان ساڵ و نیوێك پێش ئەوەی کۆچ بکات لە مەککەوە بۆ مەدینە، کە ئەم ڕایەیان بەلای زۆرینەیە، دەتوانین بڵێین: حیکمەتی سەرەکیی ئەو سەفەرەی پێغەمبەر ﷺ لەو ئان و ساتەدا، ئەوە بووە کە وێڕای خەفەت و پەژارەو ناسۆری بەردەوام سەربارە، لە ساڵی دەیەمی پێغەمبەرایەتییش دا هەر کام لە ئەبوو تاڵیبی مامی و خەدیجەی هاوسەری دڵسۆزی (خوا لێی ڕازی بێ) وەفات دەکەن، کە دوایی مێژوونووسان ئەو ساڵەیان ناو ناوە ساڵی خەمباریی (**عامُ الحُزن**)، ئەو ساڵەی کە ئەو دوو پشتیوانە نێوخۆیی و دەرەکییەی پێغەمبەر ﷺ تێیدا وەفات دەکەن، چونکە خەدیجە پشتیوانی نێوخۆیی و نێو ماڵی پێغەمبەر بوو ﷺ بۆ پێغەمبەرو، ئەبوو تاڵیبیش پشتیوانی دەرەکیی بوو، کاتێ ئەو دوو پشتیوانە لە دەست دەدات[1]، پێغەمبەر ﷺ هەر ماتەمین و خەمبارو، نارەحەت بوو، چونکە هەر کام لەو دوو کەسە، پشتیوانیی باشیان لێکردووە:

أ - یەکیان لە چوارچێوەی ماڵدا، کە مرۆڤ پێویستی بە پشتیوانی نێوخۆیی و نێو ماڵ هەیە پشتی بگرێ، چ پیاو چ ئافرەت، چ پیر، چ گەنج، لە نێوخۆدا پشتت بگیرێ گرنگە.

ب - ئەوی دیکەش لە دەرێ، کە ئەبوو تاڵیبی مامی بووە، ئنجا ئەو ساڵە، کە ئەو دوو پشتیوانە لەدەست دەدا، خەم و نارەحەتییەکی زیاتر دێتە سەر دڵ و دەروونی، بۆیە خوای کارزان و میهرەبان، بە چاکی زانیوە لەو ئان و ساتەدا لەو کاتی خەم و پەژارەی زۆردا، ئەو سەفەرە موبارەکە بە پێغەمبەرەکەی ﷺ بکات و، لە جەوی زەویی و خەڵکی زەوی بە تایبەت خەڵکی مەککە، کە کەللە ڕەق و نەسەلمێن و خراپەکار بوون و، زۆربەیان لەگەڵیدا بێ مەعریفەت و نانەجیب بوون، سەرباری ئەوەی کە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوون، لەوێ دووریبخاتەوە و بیبات بۆ لای هاوەڵانی سەرێ (**الملأ الأعلى**) و، لەوێ ئەو هەموو ڕێز و حورمەتەی لێ بنرێ لە لایەن خوای پەروەردگار و فریشتەکانی و،

---

(١) ئەوە بینا لەسەر ئەو ڕایە، کە ئەو سەفەرە دوای ساڵی دەیەم بووبێ، بەڵام وەك لە تەفسیری سووڕەتی (النجم)دا ڕوونی دەکەینەوە: ئەو سەفەرە، یان دەبێ لە ساڵانی زووتردا بووبێ، یان زیاتر لە جارێك بووبێ و جاری دووەم یان کۆتاییان دوای ساڵی دەیەم بووبێ .

پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ والسَّلام) كە ئاسمان بە ئاسمان ڕۆیشتوە هەموویان سڵاویان لێكردوەو ڕێزیان لێگرتوە، ئنجا ئەمە وەك قەرەبوو كردنەوەیەك، بووە، كە ئەگەر خەڵكی سەر زەوی لەگەڵتدا بێ ماریفەتن، ئەگەر خەڵكی سەر زەوی ئەهلی مەككە لەگەڵتدا خراپن، ئەوە تۆ لەلای خوا بەڕێز و حورمەتی و، لەلایەن خوا و فریشتەكانەوەو، لەلایەن پێغەمبەرانەوە، ڕێزت لێ دەگیرێ، خوا ﷻ بە لوتف و كەرەمی خۆی ئێمەش لەو كەسانە بگێڕێ كە بەڕێز و حورمەتێك كە خۆی بۆمان دەڕەخسێنێ، قەرەبووی خراپەكاریی خەڵكێكمان بۆ بكاتەوە، كە ناحەقیی و زوڵممان لێدەكەن و، خوا بە لوتف و كەرەمی خۆی، وامان لێ بكات كە بە هۆی فەزڵ و بەخششی ویەوە، بێنیاز بین لە چاوەڕوانیی لە جگە لەو (**أَللَّهُمَّ أَغنِنَا بِفَضلِكَ عَمَّنْ سِوَاك**)، ئامین.

کورتە باسێک دەربارەی
شەوڕۆ و بەرزبوونەوە (الإسراء والمعراج)ەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج برگە، پێکهاتوە:

١)- مانای (إسراء) و (معراج).

٢)- کاتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە.

٣)- شوێنی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە، لە کوێوە بۆ کوێ؟

٤)- چۆنیەتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا.

٥)- ئایا ئەو سەفەرە موبارەکە بە ڕووح و جەستەوە بووە؟ یان تەنیا بە ڕووح؟ هەروەها ئایا لە کاتی بێداریی دا بووە، یان لەکاتی خەودا؟!

١)-مانای (إسراء) و (معراج):

(**الإسراء والمعراج**) بە کورتیی واتە: سەفەرکردن بە شەوو، بەرزبوونەوە، ئنجا - وەك دوایی شی دەکەینەوە - وشەی (**إسراء**) بە مانای سەفەری شەوە، بەڵام (**معراج**) وەك وشەیەكی باو، دیارە لە سەردەمی پێغەمبەریشەوە ﷺ لە نێو هاوەڵاندا باو بووە، ئەگەرنا وەك ڕوونی دەکەینەوە، وشەی (معراج) مانای بەرزبوونەوە ناگەیەنێ، بەڵکو مانای ئامرازی پێ بەرزبوونەوە دەگەیەنێ و، وشەی (**عروج**) مانای بەرزبوونەوە دەگەیەنێ.

أ- (**إســـــراء**) یانی: شەوڕۆیی، یاخود سەفەری شەو، لە (**أسرى، يُسْرِي، إسراءً**)ەوە هاتوە، (**أَسْرَى**) سەفەری شەوی کرد، (**يُسْرِي**) سەفەری شەو دەکات، (**إِسْرَاء**)واتە: سەفەری شەو، شەوڕۆیی، کە دەشگونجێ بگوترێ: (**سَرَى، يَسْرِي، سُرَى**)، ئەویش بەهەمان شێوە هەمان مانای هەیە، وەك شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن:(**سُرى**) لە (**سَرى**) (**الفِعلُ الثُّلاثِي**) وەرگیراوە و سێ پیتە، بەڵام (**إسْراء**)، لە(**أَسْرَى**) (**الفِعلُ الرُّبَاعِي**)یە و ئەمیان چوار پیتە.

کەواتە: مەبەست لە (**إسراء**) شەوڕۆ پێکرانی موحەممەدە ﷺ لە مەککەوە، لە مزگەوتی حەڕامەوە، بۆ شام بۆ مزگەوتی (**أقصى**).

ب - دەربارەی **(معراج)** **(إبن المنظور)** لە کتێبی: **(لِسان العرب)**[1]، قاموسە ناودارەکەی خۆیدا دەڵێ: **(المِعْرَاجُ شِبْهُ سُلَّمٍ، أَو دَرَجَةٍ تَعْرُجُ إِلَيْهِ الأَرْوَاحُ إِذَا قُبِضَت يُقَالُ: لَيْسَ شَيءٌ أَحْسَنَ مِنْهُ، إِذَا رَآهُ الرُّوحُ لَمْ يَتَمَالَكْ أَنْ يَخْرُجَ، قَالَ (الفَرَّاءُ): ولَو جُمِعَ عَلَى المَعَارِيجِ لَكَانَ صَوَاباً، فَأَمَّا المَعَارِجُ فَجَمْعُ المِعْرَج، قَالَ الأَزْهَرِيُّ: وَيَجُوزُ أَنْ يَجْمَع المِعْرَاجُ مَعَارِجَ، وَالمِعْرَاجُ السُّلَّمُ، وَمِنْهُ لَيْلَةُ المِعْرَاج وَالجَمْع مَعَارِج وَمَعَارِيج، مِثْلُ مَفَاتِح وَمَفَاتِيح، قَالَ الأَخْفَشُ: إِنْ شِئْتَ جَعَلْتَ الوَاحِدَ مِعْرَجاً ومَعْرَجاً مِثْلُ: مِرْقَاة وَمَرْقَاة، وَالمَعَارِج: المَصَاعِد، ...)، (عَرَجَ فِي السُّلَّمِ وَالدَّرَجَة: يَعْرج عُرُوجاً، أَي: اِرتَقى وَعَرَجَ فِي الشَّيء، وَعَلَيهِ يَعرِجُ وَيَعرُجُ عُرُوجاً أَيضاً: رَقِيَ، وعَرجَ الشَّيء فَهُو عَرِيجٌ: ارتَفَعَ وَعَلا).**

واتە: **(معراج)** وەك پەیژە و قادرمە وایە، ڕووحەکان پێیدا بەرزدەبنەوە، کاتێك کە لە جەستە دەکێشرێن و جیادەبنەوە، هیچ شتێك لەو **(معراج)**ە جوانتر نیە، هەر بۆیە کاتێك ڕووح لە جەستە دێتە دەرێ، خۆی ڕاناگرێ و تەماشای دەکات، **(فرَّاء)** کە یەکێکە لە شارەزایانی زمان دەڵێ: ئەگەر وشەی **(معراج)** بە **(معاریج)** کۆبکرێتەوە ئەوە شتێکی ڕاستە، بەڵام **(معارج)** کۆی **(مِعرَج)**ە، **(الأزهري)** کە یەکێکە لە شارەزایانی زمان دەڵێ: دەگونجێ وشەی **(معراج)** بە **(معارج)** کۆبکرێتەوەو، **(معراج)** بریتیە لە پەیژە، یان قادرمە کە وشەی **(لَیلَةُ المِعرَاج)** شەوی **(معراج)** لەوەوە هاتوە، {واتە: شەوی ئەو پەیژەیەی کە پێغەمبەر ﷺ پێیدا سەرکەوتوە} کۆی **(معراج)**یش **(مَعارِج)** و **(مَعاریج)**ە، {واتە: بە **(کَسرة)**و بە **(یاء)**} وەك **(مَفاتِح)** و **(مفاتیح)**، کە هەردووکیان کۆی **(مِفتاح)**ن، و **(مَعارِج)**و **(مَعاریج)**یش هەردووکیان کۆی **(مِعراج)**ن.

(الأَفخش) کە یەکێکی دیکەیە لە زانایان دەڵێ: دەشتوانی بڵێی: **(مِعرَج)** و **(مَعرج)** تاکی **(مَعارج)**ن، وەك **(مِرْقاة و مَرْقاة)**، و**(معارج)** **(مَصَاعِد)**ە، کە کۆی **(مَصعَد)**ە، ئەوەی کە ئینسان پێیدا بەرزدەبێتەوە.

ئنجا دەگوترێ: **(عَرَجَ فِي السُّلَّمِ وَالدَّرَجَةِ)**، واتە: بە پەیژە و قادرمەکەدا سەرکەوت، **(يَعرُج عُروجاً، أَي: ارْتَقَى)**، واتە: هەڵکشا یاخود بەرزبووەوە، **(وَعَرِجَ فِي الشَّيء وَعَلَيهِ، يَعرِجُ وَيَعرُجُ عُرُوجاً)**، ئەوەش بەکاردێ، **(عَرَجَ الشَّيء فَهُوَ عَرِيجٌ: إِرتَفَعَ و علا)** واتە: شتەکە بەرزبووەوە وئەو بەرزە، یانی: بڵندبوو وهەڵکشا.

---

(١) ج٩، ص١٢٠.

کەواتـە: (إسراء) بریتیـە لـە سـەفەری شـەوی پێغەمبەر ﷺ کـە کورتکراوەکەی (شـەوڕۆیی)یە، بـە شـەو لـە مەککـەوە بـۆ شـام، (معراج)یـش مەبەسـت پێـی بەرزبوونەوەیـەتی لـە مزگـەوتی (أقصى)وە بـۆ ئاسـمانەکان.

بـاسی شــەوڕۆ (إسراء) تەنیـا لــە ســوورەتی (الإسراء)دا هاتــوە، کــە خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ ....﴿١﴾ ﴾، بـەڵام (عـروج) لـەم حـەوت ئایەتـەی سـوورەتی (النجـم)دا هاتـوە، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ وَلَقَدۡ رَءَاهُ نَزۡلَةً أُخۡرَىٰ ﴿١٣﴾ عِندَ سِدۡرَةِ ٱلۡمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ﴿١٥﴾ إِذۡ يَغۡشَى ٱلسِّدۡرَةَ مَا يَغۡشَىٰ ﴿١٦﴾ مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ﴿١٧﴾ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ﴿١٨﴾ ﴾، کـە ئێمـە دوایـی ئایەتـەکان زیاتـر شـی دەکەینـەوە، بـەڵام لێـرەدا بـە کورتیـی مانایـان دەکەیـن:

واتـە: ئایـا ئێـوە موناقشـە (شـەڕە قسـە لەگـەڵ موحەممـەددا ﷺ دەکـەن) لەسـەر ئـەوەی کـە بینیویـەتی (کـە جیبریلـە) ﴿١٢﴾ بـە دڵنیایـی جارێـکی دیکـەش (بینیویـەتی جیبریـل لەسـەر شـێوەی خـۆی) ﴿١٣﴾ لـەلای درەختـی کۆتایـی ﴿١٤﴾ کـە بەهەشـتی ئیمانـداران لەوێیـە {لـە لای (سَدرَةُ المُنتَهى)یـە} ﴿١٥﴾ کاتێـك دادەپۆشـێ ئـەوەی ئـەو درەختـە دادەپۆشـێ (زۆر گـەورە و گرنگـە) ﴿١٦﴾ (موحەممەد)چـاوی لای نـەداو سەرکێشیشـی نەکـرد ﴿١٧﴾ بـە دڵنیاییـەوە ئـەو لـە نیشـانە گـەورەکانی پـەروەردگاری خـۆی بینـی ﴿١٨﴾).

٢)- کاتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە:

لـەو بارەشــەوە زانایـان ڕاجیاییـان هەیـە، هەندێکیـان گوتوویانـە: هــەر لـە سـاڵەکانی سـەرەتای پێغەمبەرایەتییـەوە ﷺ بـووە، کـە سـاڵەکانی پێنجـەم و شەشـەم و حەوتەمیان دیاریی کـردوە[١]، بـەڵام زۆربەیـان دەڵێـن: سـاڵێك یاخـود سـاڵێك و پێنـج مانـگ، یاخـود سـاڵێك و شـەش مانـگ، پێـش کۆچـی پێغەمبـەر ﷺ بـۆ شـاری مەدینـە، بـووە، واتـە: لـە سـاڵی دوازدەیەمـی پێغەمبەراییـەتی دا بـووە، خـاوەنی کتێبـی: (التحریـر والتنویـر)[٢] دەڵـێ: (**وَقَـد اختُلِـفَ فِي وَقـتِ الإِسرَاء، وَالأَصَـحُ أَنَّـهُ كَانَ قَبـلَ الهِجـرَةِ بِنَحـوِ سَـنة وَخَمسَـةِ أَشـهُر، فَإِذَا كَانَـت قَـدْ نَزَلَـت عَقِـبَ وُقـوعِ الإِسرَاء بِالنَّبِـي، تَكـونُ قَـد نَزَلَـت فِي حُـدودِ سَـنَةِ اثنَتـي عَـشَرَة بَعـدَ البِعثَـة، وَهِـيَ سَـنَةُ اثنَتَـين قَبـلَ الهِجـرَةِ فِي مُنتَصِـفُ السَّـنَة**).

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

(١) لە تەفسیری سوورەتی (النجم)دا ڕاستیی ئەو ڕایە، جوان ڕوون دەکەینەوە.

(٢) ج١٥، ص٦.

واتـە: ڕاجیایـی هەیـە لەبـارەی کاتـی شـەوڕۆیی پێغەمبـەرەوە ﷺ و ڕای ڕاسـتتر ئەوەیە: کە ئـەو شـەوڕۆیە پێـش کۆچـی پێغەمبـەر ﷺ بـووە بـۆ مەدینـە بـە سـاڵێك و پێنـج مانـگ، ئنجـا ئەگـەر سـوورەتی (الإسراء) لـە دوای شـەوڕۆی پێغەمبـەر ﷺ دابەزیبـێ، دەبـێ ئـەم سـوورەتە لـە دەوری سـاڵی دوازدەیەمـی پێغەمبەرایەتیـی دابەزیبـێ، کـە دەکاتـە سـاڵی دووەم، پێـش کـۆچ، لـە نیوەڕاستیی سـاڵدا، {مەبەسـتی پـێ دابەزینـی سـوورەتی (الإسراء)ە، کـە بـە دڵنیایـی دەبـێ لـەدوای شـەوڕۆیی پێغەمبـەر ﷺ بێـت، چونکـە لـە سـەرەتای ئـەم سـوورەتەدا باسـی ئـەو سـەفەرە کـراوە کەواتـە: دەبـێ سـەفەرەکە پێشـتر بووبـێ}.

خـاوەنی (صفـوة البيـان لمعـاني القـرآن)[1]، کـە باسـی کاتی (الإسراء والمعـراج) دەکات، دەڵـێ: (فِي السَّـنَةِ الثَّانِيَـةَ عَـشْرَة مِـنَ البِعثَـة، فِي قَـولٍ، وَالمَشـهُورِ أَنَّـهُ فِي لَيلَـةِ السَّـابِعَ والعِشرَيـنَ مِـن شَـهر رَجَـب) واتـە: لـە سـاڵی دوازدەیەمـی پێغەمبەرایەتییـەوە بـووە، ئـەوە ڕایەکـە و، ڕای باوتـر ئەوەیـە کـە لـە شـەوی (٢٧)ی مانگـی ڕەجـەبی ئـەو سـاڵەدا بـووە.

٣)- شوێنی شەوڕۆ و بەرزبوونەوە، لە کوێوە بۆ کوێ؟!

١)- شوێنی شەوڕۆیی پێغەمبەر ﷺ، سەرەتاو کۆتاییەکەی هەر لە ئایەتەکەدا، دیاریکراون خوای پەنهانزان دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ لَيۡلٗا مِّنَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ إِلَى ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡأَقۡصَا ٱلَّذِي بَٰرَكۡنَا حَوۡلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ١﴾ واتە: پاك و بێگەردە ئەو کەسەی کە شەوڕۆی بە بەندەی خۆی کرد، لە کاتێکی کەمی شەودا، لە مزگەوتی (الحرام)ەوە بۆ مزگەوتی (الأقصى)، کە پیت و پێزمان خستۆتە دەوروبەری، تاکو لە نیشانەکانی خۆمانی پێ نیشان بدەین، بێگومان (خوا) بیسەری بینەرە.

أ- پێناسەی مزگەوتی حەرام:

ئێمـە پێشـتر باسـی مزگـەوتی (حرام)مـان کـرد، کـە پوختـەی پێناسـەی مزگـەوتی (حـرام) ئاوایـە:

(المسـجد الحـرام: هُـوَ الكَعْبَـةُ وَالفِنَـاء المجعـول حَرمـاً لَهَـا، وَهُـوَ يختلـف سـعَةً وَضِيْقَـاً باخْتِـلاَفِ العُصُـورِ مِـنْ كَـثْرَةِ النَّـاسِ فِيـهِ، للطَّـوَافِ وَالإعْتِـكَافِ وَالصَّـلاَة)[2].

---

(١) الشيخ حسنين محمد مخلوف، ص٣٥٩.

(٢) التحرير والتنوير ج١٥، ص١٣.

واتـە: مزگـەوتی حـەڕام بریتیـە لـە کەعبـەو ئـەو حەوشـەیەی کـە لـە دەوری کـراوە بـە حـەڕەم، ئەویـش {واتـە: ئـەو حەڕەمـەی بـە دەوری کەعبەوەیـە} بـە پێـی جیاوازیـی سـەردەمەکان فراوانیـی و بەرتەسـکیی دەگـۆڕێ بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە خەڵـك زیاتـر لێـی کۆدەبنـەوە بـۆ تـەواف و مانـەوەو نوێژکـردن.

بێگومـان تاکـو خەڵکەکـەی زیاتـر بـوو بـێ، سـنوورەکەی فراوانـتر بـووە، کاتی خـۆی، بـە تایبـەت کاتـێ کـە دیـواری بـۆ نەکـراوە، کـە پێشـتریش باسـمان کـردوە: یەکـەم کـەس عومەری کـوڕی خەتتـاب خـوا لێـی ڕازی بـێ، دیـواری کـرد بـۆ سـنووری حەڕەمـی دەوری کەعبـە، بـۆ ئـەوەی لێـك جیـا بێتـەوە لەگـەڵ ئـەو شـوێنانەی دیکـەی کـە بـە دەوریـەوەن، ئنجـا قۆنـاغ بە قۆنـاغ ئـەو دیـوار و حەوشـەیەش فراوانـترو گەورەتـر کـراوە، بـە ئەنـدازەی ئـەوەی کـە خەڵـك زۆر بـووە، ئەویـش فراوانـتر کـراوە.

ب- پێناسەی مزگەوتـی ئەقصا:

ئـەوەی کـە پێویسـت دەکات زیاتـر ڕوونی بکەینـەوە، مزگـەوتی **(الأقصى)**یـە، چونکـە ئـەو دوو شـوێنە: مزگـەوتی حـەڕام، سـەرەتای سـەفەرەکەی پێغەمبـەر ﷺ بـووە لـە مەککـە، هەروەهـا شـەوڕۆییەکەی لەسـەر زەوی، کۆتـا مەنزڵـی مزگـەوتی **(الأقصى)** بـووە، ئنجـا لەوێـوە بـەرەو ئاسـمانەکان بـەرز بۆتـەوە.

ئێستاش با لە چەند خاڵێك دا قسە لە بارەی مزگەوتی (ئەقصا) وە بکەین:

١ - مزگەوتی **(الأقصى)** ئەو مزگەوتەیە کە ئێستا بە **(بيت المقدس)** ناسراوە و لەو شوێنەیە کە کاتی خۆی **(إيلياء)**ی پێ گوتراوە، ئەو مزگەوتەش واباوە کە پێغەمبەر سولەیمان عليه السلام دروستی کردوە، وەك مزگەوت، بۆیەش پێی دەگوترێ: **(الأقصى)**، واتە: **(الأبعد)** لەبەر ئەوەی کە لە شاری مەککەوە دوورترە.

٢- مزگەوتی **(الأقصى)** لە شێوەی مزگەوتدا، ئەوەی کە باوە، ئەوەیە کە سولەیمان دروستی کردوە، بەڵام لە سەرەتادا بۆ یەکەمجار مزگەوتی **(الأقصى)**ش دووەمین مزگەوتە کە پێغەمبەر ئیبراهیم عليه السلام بنیاتی ناوە، وەك لەو بارەوە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە:

{عَـنْ أَبِي ذَرٍّ رضي الله عنه قَـالَ قُلْـتُ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! أَيُّ مَسْـجِدٍ وضِـعَ فِي الأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَـالَ: «الْمَسْـجِدُ الْحَـرَامُ»، قُلْـتُ: ثُـمَّ أَيٌّ؟ قَـالَ: «الْمَسْـجِدُ الأَقْصَى»، قُلْـتُ: كَـمْ بَيْنَهُـمَا؟ قَـالَ: «أَرْبَعُـونَ سَـنَةً»} (رَوَاهُ أَحْمَـد: ٢١٣٧١، والبُخَـارِيُّ: ٣٣٦٦، ومُسْـلِمٌ: ١١٦٢، والنَّسـائي: ٦٨٩، وابْـنُ مَاجَـهْ: ٧٥٣، وابْـنُ خُزَيْمَةَ فـي «صحيحـه»: ٧٨٧).

واتە: ئەبو زەڕ ﷺ دەڵێ: گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! یەکەمین مزگەوت کە لەسەر زەوی دروستکرا کامە بوو؟ فەرمووی: مزگەوتی حەڕام (واتە: ئەوەی لە مەککەیە)، گوتم: دوا وی کامە؟ فەرمووی: مزگەوتی ئەقصا، گوتم: چەندە ماوەیان کەوتۆتە نێوانیان؟ فەرمووی: چل ساڵ. یانی: چل ساڵ ماوە هەبووە لە نێوان دروستکرانی مزگەوتی حەڕام و، مزگەوتی ئەقصا دا کە لە (قودس)ە).

ئنجا وا باوە کە داوودو سولەیمان (**علیهما الصلاة والسلام**)، مزگەوتی ئەقصایان دروستکردوە، بەڵام لە ئەسڵدا ئەوان دروستیان نەکردوە، بەڵکو نۆژەنیان کردۆتەوە، چونکە ئەگەر لە نێوان دروستکرانی مزگەوتی حەڕام و مزگەوتی ئەقصادا، چل ساڵ بوو بێ، ناگونجێ داوودو سولەیمان (**علیهما الصلاة والسلام**)، بنیاتنەری مزگەوتی ئەقصا بووبن، چونکە بەلای کەمەوە داوودو سولەیمان لەگەڵ ئیبراهیم دا (**علیه الصلاة والسلام**)، کە دروستکەری مزگەوتی حەڕامە، هەزار ساڵیان نێوانە، کەواتە: لە ئەسڵدا مزگەوتی ئەقصاش بە ماوەیەکی کورت کە چل (٤٠) ساڵە دوای کەعبە دروستکراوە، ئەویش وەك مێژوونووسان و توێژەرەوان دەڵێن: یەعقووب لە شوێنەی کە کاتی خۆی ئیبراهیم (**علیه الصلاة والسلام**) وەك سەربڕگە (**مذبح**)داینابوە، دروستی کردوەو بەڵام دوایی جوولەکە شەڕوشۆڕیان بەسەرهاتوەو پەرستگاکەش تێکچووەو، دوایی لە سەردەمی داوودو سولەیماندا (**علیهما الصلاة والسلام**) کە پادشاو دەستەڵاتدار بوون وێڕای پێغەمبەرایەتیی، دروست کراوەتەوە و نۆژەن کراوەتەوە.

کەواتە: مزگەوتی ئەقصاش هەر ئیبراهیم عليه السلام بنیاتی ناوە، بەڵام خاوەن کتێبەکان باسی ئەوەیان نەکردوە، هەرچەندە لە تەوڕاتدا ئاماژەیەك بەوە کراوە، کە ئێمە دەقی ئەوەی لە تەوڕاتدا هاتوە، دەیهێنین: (**وَقَالَ الربُّ لِأبرَامَ: أترك أرضك وَعَشِيْرَتَكَ وَبَيْتَ أبيكَ، وَاذْهَب إلى الأَرْضِ التي أُريك....، فَشَرَعَ أَبْرَام يَنْتَقِلَ فِي الأَرْضِ إلى أنْ بَلَغَ مَوْضِعَ شَكِيمَ إلى سَهْلِ مُورَة، وَكَانَ الكنعانيون آنئذٍ يقطنون في الأرض، وظهر الربّ لأبرام وقالَ له: سأُعطي هذه الأرض لذريتك، فبنى أبرامُ هناك مذبحاً للرب الذي ظهر له، وانتقل من هناك إلى الجبل شرقيَّ بيت إيلٍ حيث نصب خيامه مابين بيت إيلٍ غَرْباً وعايَ شرقاً، وشيَّد هناك مذبحاً للرب ودعاهُ باسمه، ثم تابع أبرام ارتحالَه نحو الجنوب**)[1].

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التكوين، الإصحاح ١٢، ص٣٣و ٣٤.

واتە: پەروەردگار بە ئەبرامی فەرموو {ئیبراهیم بە (ئەبرام) ناوبراوە لە پەیمانی کۆندا و ئەو ناوانەش لە زمانێکەوە بۆ زمانێك و لە وەرگێرانیاندا، گۆڕانیان بەسەر دادێ}، سەرزەمینی خۆت و خزمەکانت و ماڵی بابت بە جێ بهێڵەو بەرەو ئەو سەرزەمینە بڕۆ کە پێشانت دەدەم، {دوای چەند قسەیەك دەڵێ} ئیبراهیم دەستی کرد بە کۆچکردن بە زەویدا، هەتا گەیشتە شوێنی (شەکیم) لە لای دەشتی (مورا)، کە کەنعانییەکان ئەو کاتە لەوێ نیشتەجێ بوون، ئنجا پەروەردگار بۆ ئیبراهیم دەرکەوت و پێی گوت: ئەم زەوییە دەدەمە وەچەکەی تۆ، ئیبراهیم لەوێ سەربڕگە (مَذبح)ێکی بۆ ئەو پەروەردگارەی کە لەوێ بۆی دەرکەوت دروستکردو، لەوێوە گواستیەوە بۆ چیایەکە، ئەو چیایەی کە لە ڕۆژهەڵاتی {بەیتی ئیل}، لەوێ چادرەکانی خۆی چەقاندن (هەڵدان)، لە نێوان (بەیتی ئیل) بە لای ڕۆژئاوادا و (عایە) بە لای ڕۆژهەڵاتدا، [واتە: بەیتی ئیل دەکەوێتە ڕۆژئاوا و عایە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی ئەو شوێنەی کە چادرەکانی لێ هەڵدا]، ئنجا لەوێ سەربڕگەیەکی بۆ پەروەردگار بنیاتنا، [ئەو شوێنەی کە ئاژەڵی تێدا سەردەبڕدرێ بۆ خوای پەروەردگار]، بە ناوی پەروەردگاریەوە ناوی نا، دوایی ئیبراهیم بەرەو خواروو ڕۆیشت، [واتە: بەرەو خوارووی ئەو شوێنەی کە لێی بوو].

بێگومان مەبەست لە سەربڕگە (**مذبح**)یش {یانی: ئەو شوێنەی کە قوربانیی لێ سەر دەبڕدرێ} مەبەست پێی مزگەوتە، چونکە ئەوان عادەتیان وابوو قوربانییان لە مزگەوتدا دەکرد.

ئنجا شایانی باسە: دوایی داوود، چادرەکەی خۆی لە شوێنی مزگەوتەکەی ئیبراهیمدا هەڵداوە و میحرابەکەشی بە فەرمانی خوا هەر لەوێ بنیاتناوە {(**مِحراب**) یش شوێنی تایبەتی خواپەرستیی تێداکردنە}، پاشان داوودیش وەسیەتی بۆ سولەیمانی کوڕی کردوە کە پەرستگایەکەی {پەیکەر (هیکل)ە} کەی خۆی لەوێ بنیاتبنێ، کە بە هەیکەلی سولەیمان ناسراوە.

کەواتە: پێشێ ئیبراهیم عليه السلام بە پێی قسەی تەورات شوێنێکی ئاژەڵ سەربڕین (واتە: شوێنێکی قوربانیی)ی لەوێدا بنیات ناوەو، چادرەکانی لەوێ هەڵداون، دوایی داوودیش میحرابەکەی خۆی لەوێ دروست کردوەو چادرەکانیشی لەو شوێنەی ئیبراهیم دا هەڵداون، وەسیەتیشی بۆ سولەیمان کردوە و هەر لەوێ هەیکەلەکەی وەك پەرستگا بنیاتناوە {هەیکەل ناوێك بووە، هەر بۆ مزگەوت بەکاریان هێناوە}.

ئنجا مێژووزانە عیبرانییەکان بە تایبەت (**یوسیفوس**) گوتوویەتی: (**أَنَّ الجَبَلَ الَّذِي سَكَنَهُ إبْرَاهِيم بِأرْض كَنْعَان إسْمُهُ نَابُو، وَأَنَّهُ الجَبَل الَّذِي ابتنَى عَلَيْهِ سُلَيْمَان الهَيْكَل وَهُوَ المَسْجِد الَّذِي بهِ الصَّخْرَة**)[1]

واتە: ئەو چیایەی کە ئیبراهیم تێیدا نیشتەجێ بووە لەسەر زەمینی کەنعان، ناوی (نابو) بووەو، ئەو چیایەی کە سولەیمان هەیکەلی خۆی لەسەر بنیاتناوە کە ئەو مزگەوتەیە (**صخرة**)ی لێیە، ئەویش دیارە هەر ئەو شوێنەیە.

ئنجا لە (**سفر الملوك الأول**)دا کە یەکێکە لە سیفرەکانی تەورات، بە درێژیی باسی چۆنیەتی دروستکردنی هەیکەل کراوە لەلایەن سولەیمانەوە ؈[2]، بەڵێ لەو سەرچاوەیەدا وردەکاریی زۆر باسکراوە - بەڵام مەرج نیە ڕاست بن - لە وبارەوە کە چۆن چۆنی سولەیمان ؈ ئەو مزگەوتەی بنیاتناوە، کە دوایی ناوی لێنراوە (**هیکل سلیمان**).

کورتەی قسان: سەرەتا ئیبراهیم مزگەوتی (**الأقصى**)ی بنیاتناوە، چل ساڵ پاش دروستکردنی کەعبە، پاشان داوود لەو شوێنە چادری هەڵداوەو قوربانگا (**مذبح**)ێکی لەوێ بنیاتناوەو، دواتر وەسیەتی بۆ سولەیمان کردوە کە لەو شوێنە، مزگەوت (**هیکل**)ێك بنیات بنێ.

٢)- ئنجا شایانی باسە، کە مزگەوتی (ئەقصا) سێ جاران وێران کراوە:

أ - وێرانکردنی یەکەم:

(**بُخْتَنَصْر**، یان **بُخْتُنْصُر**) کە بە چەند بێژەیەك هاتوە، پادشای (**بابل**) لە ساڵی (٥٧٨) پێش زایینـدا ئەو مزگەوتەی تێکداوە، بەڵام دواتر جوولەکە لەسەردەمی حوکمی فارسەکان دا، مزگەوتەکەیان نۆژەنکردۆتەوە، لەڕۆژگاری حوکمڕانیی کۆڕشی گەورە (کورش بزرگ)دا.

ب - وێرانکردنی دووەم:

ڕۆمەکان لەسەردەمی حوکمی (**طیطوس**)دا پاش چەند جەنگێك لە نێوان ئەو و جوولەکەدا، وێرانی کردوە، دوایی جارێکی دیکە نۆژەنکراوەتەوە، بەڵام (ئەدریانوس) کە یەکێك بووە لە پادشاکانی ڕۆمەکان، جارێکی دیکە لە ساڵی (١٣٥)ی پێش زایین دا بە تەواویی وێرانی کردوە.

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص١٧.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، ص٧١٥ - ٧١٨، سفر الملوك الأول، الإصحاح: ٥، ص٧١٥ (الإستعدادات لبناء الهيكل)، الإصحاح:٦، ص٧١٦ (أوصاف الهيكل).

ج - وێرانکردنی سێیەم:

دوای ئـەوەی (شـاژنە هیـلان)ە دایـکی ئیمپراتـۆر (**قسـطنطین**) پادشـای ڕۆمـی (**بیزنطـي**) بۆتـە نەصرانیـی، لـە کاتی سـەردانیدا بـۆ (ئۆرشـەلیم) هیـچ لـە شـوێنەوارەکانی ئـەو مزگەوتـەی نەهێشـتوە و فەرمـانی کـردوە شـوێنی مزگەوتەکـە بکرێتـە زبڵخانـە، ئەمـەش لـە کتێبـی: (**الأنـس الجليـل في تأريـخ القـدس والخليـل**)دا، هاتـوە کـە (**التحريـر والتنويـر**) لێـی خواسـتۆتەوە.[1]

٣)- بەڵام دوایی کە مسوڵمانان (شام)یان ڕزگارکرد، لە ڕۆژگاری عومەری کوڕی خەتتاب دا ﷛، خەلیفەی دووەمی پێغەمبەر ﷺ، عومەر بۆ خۆی چوو، تاکو ئاگاداری ئازادکردنی شاری (**إيلياء**) بێ، کە ئەو کاتە بە (ئۆرشەلیم) ناسرا بوو، بەڵام دوایی ناوی لێنرا (**إيلياء**) کە لە بنچینەدا (**إيلياء**) ناوی یەکێك لە پێغەمبەرەکان بووە، لە سەرەتاکانی سەدەی نۆی پێش زایینی دا ژیاوە، ئنجا عومەر ﷛، صوڵحی لەگەڵ خەڵکە نەصرانییەکەی ئەو شارەدا کردو، (**بطريق**)ێکیان هەبوو،{(**بطريق**)یش ناوی پلەیەکی زانایانی نەصرانییە}، ناوی (**صفرونيوس**) بوو، پێی گوت، شوێنی مزگەوتی داوودم پێشان بدە! ئەو (**بطريق**)ەش عومەری بردە ئەو شوێنە، کە بردی بۆ لای مزگەوتەکە عومەر گوتی: {**اللَّهُ أَكْبَرُ!! هَذَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيدِهِ، مَسْجِدُ دَاوُدَ الَّذِي أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّه ﷺ أَنَّه أُسري بِهِ إِلَيْهِ**}، واتە: خوا گەورەترە {(**اللَّهُ أَكْبَر**)ێکی کرد بۆ نیشانەی سەرسووڕمان}، سوێند بەوەی گیانی منی بە دەستە، ئەمە مزگەوتەکەی داوودە کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی پێداوین، کە شەوڕۆیی بۆ ئەوێ پێکراوە.

واتە: لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ ئەو مزگەوتە.

دوایـی عومـەر ﷛ و مسـوڵمانان زبڵەکەیـان لادا، چونکـە کرابـوو بـە زبڵخانـە، هەتـا (**صخـرة**) هەمـووی دەرکـەوت، {(**صخـرة**)ش دەبـێ بەردێـکی گـەورە بـێ}، ئنجـا عومـەر لـەلای میحرابـی (داود) دوو ڕکات نوێـژی کـرد، بـەڵام خەلیفـەی دووەم عومـەر ﷛، هیـچ مزگـەوتی لـەو شـوێنە دروسـت نەکـرد.

٤) کەچی دوایی (عبدالملك بن مروان) هەستا بە ڕاسپاردنی (رجاء بن حياة الكندي) کە یەکێك بووە لە زانایانی ئیسلام، لە ساڵانی (٦٦ - ٧٣)دا، مزگەوتێکی گەورەی لەوێ بنیاتنا، واتە: حەوت ساڵان بە دروست کردنیەوە بوون!

---

(١) ج١٥ ص١٧.

٥)- کەواتە: ناوهێنانی ئەو شوێنە لە قورئاندا بە (**المَسْجِدُ الأَقْصَى**) بە دوو ئیعتیبارە، چونکە ئەو کاتەی کە پێغەمبەر ﷺ چووە بۆ ئەوێ، مزگەوت نەبووە، بەڵکو شوێنی مزگەوت بووە، بەڵام بە دوو ئیعتیبار بە: (**المَسْجِد الأَقْصَى**) واتە: {مزگەوتە دوورەکە} یان {مزگەوتە دوورترەکە} ناوهێنراوە:

ئیعتیباری یەکەم: لەبەر ئەوەی پێشتر مزگەوت بووە، چونکە حوکمی زەوییەك کە مزگەوتی لەسەر دروست کرابێ، ئەوەیە کە لە مزگەوت ناشۆرێ، با مزگەوتەکەشی لێنەمابێ، هەر بە موڵکی مزگەوت دادەنرێ، ئەمە بە ئیعتیباری ڕابردوو.

ئیعتیباری دووەم: بە ئیعتیباری داهاتوو، کە لە داهاتوودا، ئەو شوێنە دەبێتە مزگەوت.

٦)- مسوڵمانانیش هەر لە کاتی فەرز بوونی پێنج نوێژەکانەوە، لە شەوی شەوڕۆیی (**ليلة الإسراء**) دا، مزگەوتی (أقصى)یان کرد بە ڕووگە، تاکو شازدە (١٦) مانگ دوای کۆچ کردنیشیان بۆ مەدینە، واتە: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ شازدە (١٦) مانگ لە مەدینەش مایەوە، بۆ نوێژەکان ڕووگەیان مزگەوتی (**أقصى**) بوو، بەڵام دوایی ڕوویان پێ وەر سووڕێنرا بەرەو کەعبە.

٧)- گەڕیدە (**سائح**)ێکی نەصرانیی بە ناوی (أرکولف) لە ساڵی (٦٧٠)ی زایینی دا، واتە: پاش حوکمڕانیی عومەر ﷺ بە سی و چوار(٣٤) ساڵ، سەردانی قودسی کردوە و لە کتێبەکەی خۆی دا دەڵێ: مزگەوتێکم بینی عومەر دروستی کرد بوو، چوارگۆشە بوو، جێی سێ هەزار (٣٠٠٠) کەسی تێدا دەبۆوە کە نوێژی تێدا بکەن.

دەشگونجێ مسوڵمانان لە دوای عومەر ﷺ، بە داری گەورە گەورە ئەو شوێنەیان پەرژین کردبێ بۆ پاراستنی، کە نەصرانییەکان لە ڕقی جوولەکەکان، کردوویانە بە زبڵخانە، هەر لە سەردەمی (هیلان)ەی دایکی (**قسطنطين**)ەوە، کە وەك گوتمان: عومەر و ئەو هاوەڵانەی کە لە خزمەتی دابوون، مسوڵمانان خوا لێیان ڕازی بێ، پاکیان کردەوەو زبڵەکەیان لادا، تاکو شوێنی مزگەوتەکە دەرکەوتەوەو، دوو ڕکات نوێژی تێدا کرد، دەبێ چەندەی پێوە بووبن!

کە گوتیشمان: وا پێدەچێ مسوڵمانان داری گەورە گەورەیان لە دەوری دانابن دانا بێ وەك شوورایەك، بۆ ئەوەی شوێنی مزگەوتەکە دیار بێ، ئەوە لە گۆڤارێکدا هاتوە، بە ناوی (**مجلة رسالة العلم**) کە لە ساڵی دوازدەیەم (١٢)، لە ژمارە دووی کانوونی

یەکەمی ساڵی (١٩٦٨ ز)دا (عارف عارف) وتارێکی نووسیوەو خاوەنی (**التحریر والتنویر**)[1] لێی وەرگرتوە.

٨)- لێرەدا لەوانەیە پرسیارێك بێتە پێش کە ئایا بۆچی خوای پەروەردگار تەنها بۆ مزگەوتی (**الأقصى**) باسی پیت و پێزی کردوەو فەرموویەتی: ﴿ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَـٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ ﴿١﴾ ﴾ واتە: شەوڕۆیی بە بەندەکەی کرد لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ ئەو مزگەوتی ئەقصایەی کە پیت و پێزمان خستۆتە دەوروبەری؟!

زانایان گوتوویانە: ئەو پرسیارە دەگونجێ بە سێ جۆر وەڵام بدرێتەوە:

١/ گەلی عەرەب زانیارییان نەبووە دەربارەی ئەو مزگەوتە، بۆیە پێویست بووە بناسێنرێ.

٢/ نەصرانییەکان بەهۆی بوغزیان بەرانبەر بە جوولەکەکان، شوێنەواری ئەو مزگەوتەیان سڕیەوەتەوەو کردوویانە بە زبڵخانە، خەڵکەکە هەر نەشیانزانیوە کە ئەو شوێنە پێشتر مزگەوت بووە!

٣/ جوولەکەکانیش لێی نائومێد بوون، کە چنگیان بکەوێتەوە.

کەواتە: بۆیە حیکمەتی خوا وایخواستوە، کە سەرنجی خەڵك ڕابکێشێ، کە ئەو مزگەوتە شوێنێکی بە بەرەکەتە، پیت و پێزە، پێشتریش باسمان کرد، کە بەرەکەتەکەی چییەو چۆنە؟

سەبارەت بە بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ کە وەك گوتمان: زیاتر وشەی معراج بەکارهاتوە، بەڵام ڕاستتر وایە کە بگوترێ (عروج)، چونکە (**معراج**) وەك فەرهەنگەکانی زمان دەڵێن: زیاتر بەو ئامرازە دەڵێن کە پێغەمبەر ﷺ یاخود ڕووحەکان پێیدا بەرز دەبنەوە، بەو پەیژەیە بەو ئامرازە کە هەر خوا دەزانێ چۆنە! بۆ ئەوە بەکارهاتوە، پێشتر گوتمان کە لە حەوت ئایەتی (١٢ - ١٨)ی سوورەتی (النجم)دا باسکراوە، واتە: باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ، بەڵام درێژییەکەی لە سوننەت دا باسکراوە، کە ئێمە دوایی دەیهێنین.

---

(١) ج١٥ص١٩.

٤)- چۆنیەتی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لەبەر ڕۆشنایی قوڕئان و سوننەتدا:

یەکەم: لە قوڕئـــاندا:

لــە قوڕئانــدا لــە دوو شــوێندا، باســی چۆنیــەتی شــەوڕۆ و بەرزبوونــەوەی پێغەمبــەر ﷺ کــراوە، واتــە: (**الإسراء والعُــروج**):

أ- شەوڕۆییەکەی لە ئایەتی ژمارە (١) سووڕەتی (**الإسراء**)دا باسکراوە، کە پێشتر قسەمان لێ کرد.

ب- بەڵام بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو ئاسمانەکان، لە حەوت ئایەتی سەرەتای سووڕەتی (النجم) (١٢ - ١٨)دا، هاتوە، کە ئەگەر تۆزێ تەماشای ئەو ئایەتانە بکەین، بە ڕوونیی و بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو ئایەتانە دەربارەی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ دەدوێن، چونکە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: باسی بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ لە قوڕئاندا نەکراوە! کە ڕاستە بە وشەی (**معراج**) و (**عروج**) باس نەکراوە، بەڵام ئەم ئایەتانە بۆ کەسێك کە سەرنجیان بدات، زۆر جوان دیارە، کە باسی بەرزبوونەوەکەی پێغەمبەر ﷺ دەکەن، کە ئەوە دەقی ئەو حەوت(٧) ئایەتە بە پێزە و پوختەیەکی چەمك و واتایەکەیانە:

١- ﴿ أَفَتُمَٰرُونَهُۥ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ﴿١٢﴾ ﴾، ڕووی دواندن لە کافرە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، واتە: ئایا شەڕە قسەی لەگەڵدا دەکەن، مشتومڕی لەگەڵدا دەکەن، لەسەر ئەوە کە دەیبینێ، یاخود: ئایا لە دوو دڵیی دان لەبارەی ئەوەوە کە دەیبینێ، ئنجا ئایا ئەوەی دەیبینێ چییە؟ بە ئایەتی دوایی بۆمان دەردەکەوێ کە مەبەست پێی جبریلە.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾ ﴾، ئەوەی کە ئێوە مشتومڕی لەسەر دەکەن، یاخود لە دوو دڵیی دان لەو بارەوە کە بیبینێ، جارێکی دیکەش بینیویەتی، کە بێگومان ڕاناوەکە بۆ جبریل دەچێتەوە، چونکە دوایی دەری دەخات.

٣- کە دەفەرموێ: ﴿ عِندَ سِدْرَةِ ٱلْمُنتَهَىٰ ﴿١٤﴾ ﴾ واتە: لەلای درەختی کۆتایی، ئنجا درەختی کۆتایی وەك لە فەرمایشتەکاندا هاتوە کە دوایی دەیانهێنین، کۆتا مەنزڵ و شوێن بووە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە شەوی شەوڕۆیی و بەرز بوونەوەدا، پێی گەیشتوە و لە سەرووی ئاسمانەکانەوەیە، کەواتە: ئەوەی لەوێ بینیویەتی، جبریل بووە.

٤- ﴿ عِندَهَا جَنَّةُ ٱلۡمَأۡوَىٰٓ ١٥ ﴾، لەلای درەختی کۆتایی، بەهەشتی جێگای حەوانەوەی بڕواداران هەیە.

٥- ﴿ إِذۡ يَغۡشَى ٱلسِّدۡرَةَ مَا يَغۡشَىٰ ١٦ ﴾، لە حاڵێکدا درەختەکە دادەپۆشێ، ئەوەی کە دایدەپۆشێ، یانی: شتێکی زۆر مەزن و سەرسوڕهێنەر دایدەپۆشێ!

٦- ﴿ مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ١٧ ﴾، چاو (واتە: چاوی پێغەمبەر ﷺ) لای نەدا و سەرکێشیی نەکرد و، سنوور شکێنیشی نەکرد، یانی: لەو سنوورەی کە بۆی دانرابوو، چاوی پێغەمبەر ﷺ لای نەداو، سنوور شکێنیی و سنوور بەزێنیشی نەکرد.

٧- ﴿ لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ١٨ ﴾، بە دڵنیایی (موحەممەد) لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینی.

پێغەمبەر ﷺ لێی گێڕدراوەتەوە کە جبریلی لە سەرشێوەی خۆی دوو جاران بینیوە:

أ- جارێك لەسەر زەوی، کە شەشسەد باڵی هەبووەو (**قَدْ سَدَّ الأُفُق**) ئاسۆی ون کردوە، کە ئەمەیان لە صەحیحی بوخاریی[1] دا هاتوە.

ب- جارێکیش لە شەوی شەوڕۆ بەرزبوونەوەدا، بینیویەتی، وەك دایکمان عائیشە رضي الله عنها گوتوویەتی، کە دوایی دەقەکەش دێنین، ئەم دوو بینینەی جبریل لەسەر شێوەی خۆی بووە، کە خوا جبریلی لەسەر خوڵقاندوە، بەڵام لە شێوەی پیاوێکدا و بە شێوەی دیکە، چەندان جار پێغەمبەر ﷺ جبریلی بینیوە.

دووەم: لە سوننـــەت دا:

ئـەوەی کـە لـە سـوننەت دا هاتـوە، هـەم لـە (**صحیح البخاري**) و، هـەم لـە (**صحیح مسلم**) دا هاتـوە، کـە ئێمـە دەقـی ئـەوەی (**صحیـح مسـلم**) دێنیـن و، ئـەوەی (**صحیـح البخـاري**)ش جیاوازییـەکی ئەوتـۆی نیـە لەگـەڵ ئـەوەدا کـە (مسـلم) لـە صەحیحەکـەی خۆیـدا هێناویەتـی، واتـە: ئـەو دەقـەی کـە ئێسـتا دەیهێنـم لـە هـەردوو صەحیحـی بوخاریـی و صەحیحی موسـلیم دا هاتـوە، لـە صەحیحـی بوخاریـی دا بـە ژمـارە: (٣٥٧٠)و بـە ژمـارە: (٧٥١٧) و، لـە صەحیحـی موسـلیم دا بـە ژمـارە: (٤٠٩) هاتـوە، کـە دەقەکـەی بـەم شێوەیەیە:

{عَـنْ أَنَـسِ بْـنِ مَالِـكٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ قَـالَ: «أُتِيـتُ بِالْـبُرَاقِ (وَهُـوَ دَابَّـةٌ أَبْيَـضُ طَوِيـلٌ فَـوْقَ الْحِـمَارِ، ودُونَ الْبَغْـلِ يَضَـعُ حَافِـرَهُ عِنْـدَ مُنْتَهَـى طَرْفِـهِ) قَـالَ: فَرَكِبْتُـهُ حَتَّـى أَتَيْـتُ بَيْـتَ الْمَقْـدِسِ

(١) صحيح البخاري : ٤٨٥٦ ومسلم: ١٧٤.

(قَالَ): فَرَبَطْتُهُ بِالْحَلْقَةِ الَّتِي يَرْبِطُ بِهِ الأَنْبِيَاءُ «قَالَ»: ثُمَّ دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَصَلَّيْتُ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ خَرَجْتُ، فَجَاءَنِي جِبْرِيلُ عليه السلام بِإِنَاءٍ مِنْ خَمْرٍ، وإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ، فَاخْتَرْتُ اللَّبَنَ، فَقَالَ جِبْرِيلُ عليه السلام: اخْتَرْتَ الْفِطْرَةَ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِآدَمَ، فَرَحَّبَ بِي ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِابْنَيِ الْخَالَةِ: عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ويَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّاءَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا فَرَحَّبَا ودَعَوَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، فَقِيلَ: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ ﷺ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا فَإِذَا أَنَا بِيُوسُفَ ﷺ إِذَا هُوَ قَدْ أُعْطِيَ شَطْرَ الْحُسْنِ، فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الرَّابِعَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ مُحَمَّدٌ. قَالَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِإِدْرِيسَ فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ، قَالَ اللَّهُ عَزَّوجَلَّ: (وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا).

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ الْخَامِسَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ، قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِهَارُونَ عليه السلام فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ السَّادِسَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ عليه السلام. قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ. قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ؟ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى عليه السلام فَرَحَّبَ ودَعَا لِي بِخَيْرٍ.

ثُمَّ عُرِجَ بِنَا إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ، فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ، فَقِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ جِبْرِيلُ: قِيلَ: ومَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ ﷺ قِيلَ: وقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: قَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ، فَفُتِحَ لَنَا فَإِذَا أَنَا بِإِبْرَاهِيمَ عليه السلام مُسْنِدًا ظَهْرَهُ إِلَى الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ، وإِذَا هُوَ يَدْخُلُهُ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ لاَ يَعُودُونَ إِلَيْهِ، ثُمَّ ذُهِبَ بِي إِلَى السِّدْرَةِ الْمُنْتَهَى، وإِذَا ورَقُهَا كَآذَانِ الْفِيَلَةِ، وإِذَا ثَمَرُهَا كَالْقِلاَلِ «قَالَ» فَلَمَّا غَشِيَهَا مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا غَشِيَ، تَغَيَّرَتْ فَمَا أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَنْعَتَهَا مِنْ حُسْنِهَا، فَأَوْحَى اللَّهُ

إِلَيَّ مَا أَوْحَى، فَفَرَضَ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلاَةً فِي كُلِّ يَوْمٍ ولَيْلَةٍ، فَنَزَلْتُ إِلَى مُوسَى ﷺ فَقَالَ: مَا فَرَضَ رَبُّكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: خَمْسِينَ صَلاَةً. قَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يُطِيقُونَ ذَلِكَ، فَإِنِّي قَدْ بَلَوْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وخَبَرْتُهُمْ. قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى رَبِّي فَقُلْتُ: يَا رَبِّ! خَفِّفْ عَلَى أُمَّتِي، فَحَطَّ عَنِّي خَمْسًا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقُلْتُ: حَطَّ عَنِّي خَمْسًا، قَالَ: إِنَّ أُمَّتَكَ لاَ يُطِيقُونَ، ذَلِكَ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، «قَالَ»: فَلَمْ أَزَلْ أَرْجِعُ بَيْنَ رَبِّي تَبَارَكَ وتَعَالَى وبَيْنَ مُوسَى عليه السلام حَتَّى قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّهُنَّ خَمْسُ صَلَوَاتٍ، كُلَّ يَوْمٍ ولَيْلَةٍ لِكُلِّ صَلاَةٍ عَشْرٌ، فَذَلِكَ خَمْسُونَ صَلاَةً. ومَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا، كُتِبَتْ لَهُ حَسَنَةً، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ لَهُ عَشْرًا، ومَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا، لَمْ تُكْتَبْ شَيْئًا، فَإِنْ عَمِلَهَا، كُتِبَتْ سَيِّئَةً واحِدَةً، قَالَ: فَنَزَلْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى مُوسَى ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: فَقُلْتُ قَدْ رَجَعْتُ إِلَى رَبِّي حَتَّى اسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ»}.

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: بوڕاقیان بۆ هێنام (کە ئاژەڵێکە سپییە، درێژە، لە کەر گەورەترە و لە ئێستر بچووکترە، سمی لەو شوێنە دادەنێ کە تاکو ئەوپەڕی چاو حوکمی دەکات، {واتە: یەکجار زۆر خێرایە}[1]، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: سواری بووم هەتا هاتمە (بیت المقدس)، {واتە: لە مەککەوە لە مزگەوتی (حرام)ەوە هاتمە شام (بیت المقدس)}، وڵاخەکەم بەستەوە بەو ئاڵقەیەوە کە پێغەمبەران پێیانەوە بەستۆتەوە، {ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە پێغەمبەرانی دیکەش دەبێ ئەو جۆرە سەفەرەیان هەبوو بێ}، دوایی چوومە مزگەوتەوە دوو ڕکات نوێژم تێدا کرد،{واتە: ئەو شوێنەی کە مزگەوتی لێ بووە، یاخود مزگەوتی لێ دەبێ}، دوایی چوومە دەر، جبریل عليه السلام قاپێك شەڕاب و قاپێك شیری بۆ هێنام، من شیرەکەم هەڵبژارد، جبریل عليه السلام گوتی: خواڕسك و فیترەتێك کە خوا مرۆڤەکانی لەسەر خوڵقاندو هەڵتبژارد، (واتە: پێکات) {لە فەرمایشتێکی دیکەدا هاتوە: دەڵێ ئەگەر شەڕابەکەت هەڵبژاردبایە ئۆممەتەکەت لایان دەدا، وەك چۆن ئۆممەتانی پێشوو لایان دا}، دوایی بەرزکرایناوە بەرەو ئاسمان، جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، {دەبێ ئاسمانی یەکەم بوو بێ، هەر ئاسمانەو دەرگای خۆی هەیە}، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، بۆمان کرایەوە {واتە: دەرگای ئاسمانی یەکەم}، ئادەمم بینی بەخێری هێنام و، دوایی دوعای بە خێری بۆ کردم.

---

(١) شایانی باسە: نێوان کەوانەکان هەموویان، زیادەی خۆمە، بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مەبەست.

ئنجا بەرزکراینەوە بەرەو ئاسمانی دووەم، جبریل داوای کردنەوەی دەروازەی کرد، پێی گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بە دوای دا نێردراوە، ئنجا : دەرگای ئاسمانی دووەممان بۆ کرایەوە، لەوێ هەردوو کوڕە پوورەکان {واتە: کە کوڕە پووری یەکدین و دایکیان خوشك بوون} عیسای کوڕی مەریەم و، یەحیای کوڕی زەکەریام بینی، بە خێریان هێنام و دوعای خێریان بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە، بەرەو ئاسمانی سێیەم، جبریل داوای کردنەوەی دەرگای کرد، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بە دوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، ئنجا دەرگای ئاسمانی سێیەممان بۆ کرایەوە، لەوێ (یوسف)م بینی، کە بینیم نیوەی جوانیی پێدرا بوو! {واتە: زۆر زۆر جوان و بە شان و شەوکەت و شکۆو، سەرنجڕاکێش بوو}، ئەویش بەخێری هێنام و دوعای خێری بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بەرەو ئاسمانی چوارەم، جبریل عليه السلام داوای کردنەوەی دەرگای کرد، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، دەرگامان بۆ کرایەوە، لەوێ (ئیدریس)م بینی، ئەویش بەخێری هێنام و دوعای چاك و خێری بۆ کردم، خوای زاڵی پایەبەرزیش فەرموویەتی: ﴿وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾﴾مریم، {واتە: (ئیدریس)مان بۆ شوێنێکی بڵند بەرزکردۆتەوە}.

دوایی بەرزکراینەوە بەرەو ئاسمانی پێنجەم، جبریل عليه السلام داوای کردنەوەی دەرگای کرد، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بە دوای دا نێردراوە، بۆمان کرایەوەو، لەوێ (**هاروون**)م بینی، بەخێری هێنام و دوعای چاکی بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بۆ ئاسمانی شەشەم، جبریل عليه السلام داوای کردنەوەی دەرگای کرد، گوترا: ئەوە کێیە؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، دەرگامان بۆ کرایەوە، لەوێ (**مووسا**)م بینی، بەخێری هێنام و دوعای چاکی بۆ کردم.

دوایی بەرزکراینەوە بەرەو ئاسمانی حەوتەم، جبریل عليه السلام داوای کردنەوەی دەرگای کرد، گوترا: تۆ کێی؟ گوتی: جبریلم، گوترا: کێت لەگەڵدایە؟ گوتی: موحەممەد، گوترا: بەدوای دا نێردراوە؟ گوتی: بەدوای دا نێردراوە، دەرگامان بۆ کرایەوە، لەوێ (ئیبراهیم)م بینی، کە پشتی بە (**بیت المعمور**)ەوە دابوو، (**بیت المعمور**)م بینی کە هەموو ڕۆژێ

حەفتا هەزار (٧٠٠٠٠) فریشتە دەچوونە نێوی و، جارێکی دیکە ئەو حەفتا هەزار فریشتەیە نەدەچوونەوە نێویی، {واتە: فریشتەکان زۆر زۆرن، ئەو (بیت المعمور)ەش لە ئاسمانەو شوێنێکی زۆر موبارەك و پیرۆزە، پەرستگای فریشتەکانە}[1]، دوایی منیان برد بەرەو درەختی کۆتایی (سدرة المنتهی)، کە گەڵایەکانی وەك گوێی فیلەکان وا بوون، {واتە: گەڵایەکانی زۆر گەورە بوون}، هەروەها میوەکەی وەك گۆزەو کووپەی گەورە وابوون، کاتێك بە فەرمانی خوا ئەوە دایپۆشی کە دایپۆشی، {وەك ئایەتەکەش دەفەرموێ: ﴿إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ﴿١٦﴾﴾} ئەو درەختە، گۆڕا بەجۆرێك کە هیچ کام لە دروستکراوانی خوا لەبەر جوانیی ناتوانن وەسفی بکەن.

ئنجا خوا ﷻ سروشی بۆ کردم ئەوەی کە بۆی سروش کردم، پەنجا نوێژی لەسەر فەرز کردم لە هەر شەو و ڕۆژێکدا.

دوایی دابەزیم هەتا گەیشتمە مووسا {واتە: لە ئاسمانی شەشەم}، گوتی: پەروەردگارت چی لەسەر ئۆممەتەکەت پێویست کرد؟ گوتم: پەنجا نوێژ، گوتی: بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت و داوای لێ بکە بۆت سووك بکات، چونکە ئۆممەتەکەت ناتوانن ئەو پەنجا نوێژە ئەنجام بدەن، من ئەزموونم لەگەڵ بەنی ئیسرائیلدا هەیەو، جەڕباندوومن {دوایی باسی دەکەین، کە زیاتر مەبەستی پێ چییە؟} {پێغەمبەر ﷺ} فەرمووی: گەڕامەوە بۆ لای پەروەردگارم، گوتم: ئەی پەروەردگارم! ئەرك لەسەر ئۆممەتەکەم سووك بکە، ئەویش پێنج نوێژی لێ کەم کردنەوە {لەو پەنجا نوێژە}، دووبارە گەڕامەوە {لەسەرەوەڕا} بۆ لای مووسا، گوتم: خوا پێنج نوێژی لەسەر سووك کردووم، مووسا گوتی؟ ئۆممەتەکەت ئەوەیان لە تواناد نیە، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، داوای سووك کردنی لێبکە، فەرمووی: بەو شێوەیە من لە نێوان پەروەردگارم ﷻ و لە نێوان مووسادا ؈ دەهاتم و دەچووم، {خوای میهرەبان پێنج پێنج نوێژەکانی دابەزاندوە}، هەتا خوای (خوا) فەرمووی: ئەی موحەممەد! ئەوانە پێنج نوێژن لە هەر شەوو ڕۆژێکدا، هەر نوێژێك بە دە (١٠) نوێژە، ئەوە دەکاتە پەنجا نوێژ، هەروەها هەر کەسێك ویستی چاکەیەك بکات و، نەیکرد، چاکەیەکی بۆ دەنووسرێ و، ئەگەر کردی، دە (١٠) چاکەی بۆ دەنووسرێن و، هەر کەسێك ویستی خراپەیەك بکات و، نەیکرد، هیچی بۆ نانووسرێ و، ئەگەر کردی، یەك خراپەی بۆ دەنووسرێ.

---

(١) ئەمە هەر لە خودی فەرمایشتەکەوە دیارە، بۆیەش زانایان گوتوویانە: (البيت المعمور) - کە لەسوورەتی (الطور)یش دا ناوی هاتوە - کەعبەی فریشتەکانە.

فەرمووی: دوایی دابەزیم بۆ لای مووسا ؑ هەواڵم پێدا، گوتی: بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت داوای لێبکە بۆت سووك بكات، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوەندە گەڕامەوە لای خوا تاکو شەرمم لێکرد {چی دیکە ناگەڕێمەوە}.

دەڵێین: بێگومان خوا ﷻ هەر لە ئەزەلدا، پێنج نوێژی دیاریی کردوون، بەڵام:

١)- بە پەنجا (٥٠)ی هەواڵ پێداوە، تاکو بزانێ ئەو پێنج نوێژە یەك بە دە (١٠)ن و خێری پەنجا نوێژیان هەیە.

٢)- هەروەها بۆ ئەوەش کە قەدرو حورمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەربکەوێ، کە خوا چەندە لەلای بەڕێزو بە حورمەتە، لەسەر داوای ئەو لەسەر ئۆممەتەکەی سووك کردوە.

٣)- لەو لاشەوە پلەو پایەی مووساش ؑ، دەربکەوێ.

٤)- هەروەها ئەوەش کە پێغەمبەران هەموویان دڵسۆزی یەکدین و دڵسۆزی ئۆممەتەکانی یەکدین.

لێرە پرسیارێك دێتە پێش: ئایا مووسا ؑ کە بە دڵنیاییەوە پلەو پایەی پێغەمبەری خاتەم لە هی مووسا بەرزترە، یانی چی، لێرەدا بۆتە چاوساغی پێغەمبەری خوا ﷺو، بۆتە ئامۆژگارییکاری؟ کە هەندێك کەس توانج لەم فەرمایشتە دەدەن و دەڵێن: ئەوە ئیسرائیلیاتی جوولەکەکانە، چونکە ئەوە مەدحی مووسای تێدایە، کە هەڵبژێردراوە بەسەر موحەممەددا ﷺو بۆتە مامۆستاو ئامۆژگارییکاری؟

دەڵێین: هیچ پێویست بەوە ناکات و دروست و ڕەواش نیە: توانج لە فەرمایشتێك بدەین، کە لە هەموو کتێبەکانی سوننەت دا هاتبێ، چونکە حیکمەتی ئەوە کە پێغەمبەری خاتەم لە ڕێنمایی مووسا ؑ بەهرەمەند بووە، مووسا بۆ خۆی ڕوونی کردۆتەوە، کە گوتوویەتی: (**فَإِنِّي قَدْ بَلَوْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وخَبَرْتُهُمْ**)، واتە: من ئەزموونم لەگەڵ ئەوەی ئیسرائیل دا هەیە و، لێیان شارەزام! ئەو کاتەش کە موحەممەد ﷺ چووە بۆ ئەو سەفەرە، جارێ ئەرکی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو دەوڵەتی نەکەوتبووە سەرشان و، ئەو ئەزموونەی نەبوو، ئەو شارەزاییەی نەبوو، بەڵام مووسا ؑ پێشتر ئەزموونی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگای بەنی ئیسرائیلی هەبووە، ئنجا مووسا کە (**مفضول**)ە، و موحەممەد کە (**أفضل**)ە، سەیر نیە کە مووسا ؑ زانیارییەکی لە لابێ و، موحەممەد ﷺ لە لای نەبێ، چونکە نەك مووسا، بەڵکو (**الحباب ابن المنذر**) لە جەنگی بەدردا پێشنیار بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات و، لێشی وەردەگرێ، هەروەها چەند جاری دیکە، هاوەڵان پێشنیار بۆ پێغەمبەر ﷺ دەکەن، یان

لـە شـتێك ئـاگاداری دەکەنـەوە، کـە ئـەو لێـی شـارەزا نیـە و، لێشـیان وەردەگـرێ، چ جـای پێغەمبەرێـکی پایـە بـەرزی وەك مووسـا ﷺ.

سێ مەسەلەی گرنگی پەیوەست بە شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەوە

پێـش ئـەوەی بچینـە سـەر برگـەی پێنجـەم و کۆتایـی شـەوڕۆیی و بـەرز بوونـەوەی پێغەمبــەر ﷺ، باســکردنی ســێ مەســەلەی گرنــگ بەپێویســت دەزانیــن:

مەسەلەی یەکەم: وەسفی (بیت المقدس):

پێغەمبـەر ﷺ دوای ئـەوەی ئـەو شـەوە ئەو سـەفەرە دەکات، بۆ بەیانی باسـی شـەوڕۆییەکەی خـۆی دەکات، ئنجـا دوای گێڕانـەوەی بـاسی سـەفەرەکەی، کافـرەکانی قورەیش بە حیسـابی خۆیان کەرەسـتەیەکی پـڕو پاگەنـدەی خراپیـان لـە دژی پێغەمبـەر ﷺ دەسـتدەکەوێ، هەتـا لـە هەنـدێ شـوێنەوارەندا هاتـوە: هەنـدێ لـە هــاوەڵانیش کـە ئیمانیـان دامـەزراو نەبـووە، هەڵگەڕاونـەوە لەبـەر ئـەوەی شـتەکەیان لـە عەقڵـەوە نەچـووە، لـەو بـارەوەش ئـەم فەرموودەیـە هەیـە، کـە ڕوونی دەکاتـەوە چـۆن خـوای بـە بەزەیـی و میهرەبـان دوای ئـەوەی کافـرەکان لـە بـارەی (بیـت القـدس)ەوە پرسـیاری لـێ دەکـەن بـۆ سـەغڵەتکردنی - گوایـە ڕاسـت نـاکات و ئـەو شـەوڕۆییەی نەکـردوە - بـاش دەفریـای پێغەمبەرەکـەی دەکـەوێ:

{عَـنْ جَابِـرِ بْـنِ عَبْـدِ اللَّـهِ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهُـمَا، أَنَّـهُ سَـمِعَ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ يَقُـولُ: لَـمَّا كَذَّبنـي قُرَيْـشٌ، قُمْـتُ فِي الْحِجْـرِ، فَجَـلاَ اللَّـهُ لِي بَيْـتَ الْمَقْـدِسِ، فَطَفِقْـتُ أُخْبِرُهُـمْ عَـنْ آيَاتِـهِ وأَنَـا أَنْظُـرُ إِلَيْـهِ} (أَخْرَجَـهُ البُخَـارِيُّ: ٣٨٨٦ و ٤٧١٠).

هەروەهــا موسـلیمیش هێناویـەتی، بـە بێـژەی: **{لَـمَّا كَذَّبَتْنِـي قُرَيْـشٌ، قُمْـتُ فِي الْحِجْـرِ فَجَـلاَ اللَّـهُ لِي بَيْـتَ الْمَقْـدِسِ، فَطَفِقْـتُ أُخْبِرُهُـمْ عَـنْ آيَاتِـهِ وأَنَـا أَنْظُـرُ إِلَيْـهِ} (أَخْرَجَـهُ مُسْـلِمٌ: ٤٢٧، وَالتِّرمِـذِيُّ: ٣١٣٣).**

واتــە: جابیــری کــوڕی عەبدوڵــڵا (خــوا لــە خــۆی و بــابی ڕازی بــێ)، دەڵــێ: گوێــم لــە پێغەمبـەری خـوا بـوو ﷺ دەیفەرمـوو: کاتـێ قورەیـش، منیـان بـە درۆ دانـا (دوای ئـەوەی ئەو شـەوڕۆییەی بـۆ گێڕاونـەوە) هەڵسـام لـە (حیجـر)دا {پاڕامەوە}حیجریـش ئـەو پاردۆکەیـە کـە

لە نیزیك كەعبەوەیە، قوڕەیشییەكانیش لەوێ بوون لە نیزیكی}، خواش (**بيت المقدس**)ی پێشان دام و بۆی دەرخستم {ئەوانیش دیارە لە دووری بوون}، منیش هەواڵم پێدەدان دەربارەی نیشانەكانی (**بيت المقدس**) و شوێنەوارەكانی و، تەماشام دەكرد، واتە: تەماشای ئەو شارو شوێنەوارەم دەكرد كە من سەفەرم بۆی كردوە و، ئەوانیش دەیانگوت نەچووی، دەمگوت: فلان شوێنی ئاوایە و فلان شوێنی ئاوایە و.....هتد.

مەسەلەی دووەم: نوێژكردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بە پێغەمبەران:

كە ئەمیش موسلیم بە ژمارە (٤٢٩) هێناویەتی لە: (**باب صلاة النبي بالأنبياء**) پێغەمبەر لە درێژەی فەرموودەكەدا دەفەرموێ:

{...وَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الأَنْبِيَاءِ، فَإِذَا مُوسَى قَائِمٌ يُصَلِّي، فَإِذَا رَجُلٌ ضَرْبٌ جَعْدٌ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَإِذَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عليه السلام قَائِمٌ يُصَلِّي، أَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا: عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ الثَّقَفِيُّ، وإِذَا إِبْرَاهِيمُ عليه السلام قَائِمٌ يُصَلِّي أَشْبَهُ النَّاسِ بِهِ صَاحِبُكُمْ «يَعْنِي نَفْسَهُ» فَحَانَتِ الصَّلاَةُ فَأَمَمْتُهُمْ، فَلَمَّا فَرَغْتُ مِنَ الصَّلاَةِ، قَالَ قَائِلٌ: يَا مُحَمَّدُ! هَذَا مَالِكٌ صَاحِبُ النَّارِ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَالْتَفَتُّ إِلَيْهِ، فَبَدَأَنِي بِالسَّلاَمِ}.

واتە: خۆمم بینی لە نێو كۆمەڵێك لە پێغەمبەراندا، {ئنجا ئایا هەموویان بوون، یان تەنیا هەندێكیان بوون؟ لێرەدا بە پێی ڕواڵەتی فەرموودەكە دەردەكەوێ كە ئەوانە كە ناوی هێناون، تەنیا ئەوان بوون، یاخود هەموویان بوون، بەڵام ئەو تەنیا ناوی هەندێكیانی هێناوە، كە دیمەن و شێوەیانی لە بیر ماوە} مووسام بینی نوێژی دەكردو دەپاڕایەوەو پەرستشی بۆ خوا دەكرد، {نازانین چۆن بووە؟ چونكە وشەی (**صلاة**) لە زمانی عەرەبییدا، بە مانای نوێژ و بەمانای پاڕانەوەش دێ، بەندایەتیی دەكرد}، پیاوێك بوو قژی لوول بوو {كەڵەگەت بوو} وەك پیاوانی هۆزی شەنوئە، عیساشم بینی (عیسای كوڕی مەریم عليه السلام)، ڕاوەستا بوو دەپاڕایەوە و بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام دەدا، نزیكترین كەس كە وێی بچێ: عوروەی كوڕی مەسعوودی سەقەفیی بوو، هەروەها ئیبراهیمم بینی عليه السلام، ئەویش ڕاوەستا بوو دەپاڕایەوە و بەندایەتیی بۆ خوا دەكرد، كەسێك كە لە هەموو كەس زیاتر پێی بچێ هاوەڵەكەی خۆتانە، (واتە: خۆم، پێغەمبەر (محمد ﷺ)، ئنجا كاتی نوێژ هات و پێش نوێژییم بۆ كردن، كاتێ لە نوێژ تەواو بووم، یەكێك گوتی: ئەی موحەممەد ﷺ ئەوە (مالیك) سەرپەرشتیاری ئاگری دۆزەخە سەلامی لێ بكە، ئاوڕم لێدایەوە، ئەو سڵاوی لە من كرد.

مەسەلەی سێیەم: ئایا پێغەمبەر ﷺ خوای بەرزی بینیوە لەو سەفەرەیدا، یان نا؟!

لەو بارەوە ڕاجیایی هەیە لە نێوان زانایاندا، ئێمە چەند دەقێك لەو بارەوە دێنین، هەڵبەتە وا باوە کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، ڕای وایە کە پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری لە شەوی بەرزبوونەوەدا، بینیوە! بەڵام هاوەڵانی دیکە (خوا لێیان ڕازی بێ)، ڕایان وایە کە پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری بە چاوی سەر نەبینیوە، لە شەوی بەرزبوونەوەدا، بەڵکو بە چاوی عەقڵ و دڵی بینیویەتی، کە دوایی لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسیشەوە دێنین، کە ئەویش باس لەوە دەکات کە: بە چاوی عەقڵ و دڵ بینیویەتی، با لەو بارەوە تەماشای ئەو دەقانە بکەین:

فەرموودەی یەکەم: { **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ: «نُورٌ أَنَّى أَرَاهُ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢١٤٢٩، ومُسْلِمٌ: ٤٤٢، والتِّرمِذِيُّ: ٣٢٨٢، وقَالَ: حَسَنٌ، وابْنُ حِبَّانَ: ٥٨).**

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی شەقیق دەگێڕێتەوە لە ئەبوو زەڕەوە ﷺ، گوتوویەتی: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، ئایا پەروەردگاری خۆتت بینی؟ (واتە: لە شەوی شەوڕۆ و بەرزبوونەوەدا)، ئەویش فەرمووی: ڕووناکییە، چۆنی ببینم؟ (واتە: ناتوانم ببینم).

فەرموودەی دووەم: {**عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ: قُلْتُ لأَبِي ذَرٍّ: لَوْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: عَنْ أَيِّ شَيْءٍ كُنْتَ تَسْأَلُهُ؟ قَالَ: كُنْتُ أَسْأَلُهُ هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ؟ قَالَ أَبُو ذَرٍّ: قَدْ سَأَلْتُ فَقَالَ: «رَأَيْتُ نُوراً»} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٤٤٣).**

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی شەقیق: (کە یەکێکە لە زانایانی تابعیین، واتە: ئەو جیلەی کە لە دوای هاوەڵانەوە هاتوون)، دەڵێ بە ئەبو زەڕی غیفارییم ﷺ گوت: ئەگەر پێغەمبەری خوام ﷺ بینیبایە پرسیارم لێ دەکرد، ئەبوو زەڕ ﷺ گوتی: لە بارەی چییەوە پرسیارت لێ دەکرد؟ گوتی: لەو بارەوە لێم دەپرسی کە: ئایا پەروەردگاری خۆتت بینیوە؟ ئەبوو زەڕی غیفاریش گوتی: من لەو بارەوە لێم پرسی، فەرمووی: ڕووناکییم بینی.

فەرموودەی سێیەم: {**عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ، قَالَ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِخَمْسِ كَلِمَاتٍ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ لا يَنَامُ،ولا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَنَامَ، ولَكِنَّهُ يَخْفِضُ الْقِسْطَ ويَرْفَعُهُ، يُرْفَعُ إِلَيْهِ عَمَلُ اللَّيْلِ قَبْلَ عَمَلِ النَّهَارِ،وعَمَلُ النَّهَارِ قَبْلَ عَمَلِ اللَّيْلِ، حِجَابُهُ النُّورُ لَوْ كَشَفَهَا لأَحْرَقَتْ سُبُحَاتُ وجْهِهِ مَا**

انْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ} (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٩٦٤٩، مُسْلِمٌ: ٤٤٤، وابْنُ مَاجَة: ١٩٥، وأَبُو عَوَانَة: ٣٧٩، وابْنُ حِبَّانَ: ٢٦، والطَّبَرَانِيُّ فِي «الأَوْسَط»: ٦٠٢٥**).

واتە: ئەبوو مووسای ئەشعەریی ﷺ دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵسا لە نێوماندا پێنج وشەی فەرموون: (پێنج شتی پێ فەرمووین) فەرمووی: بێگومان خوا (ی زاڵ و پایە بەرز) ناخەوێ و ناشگونجێ بخەوێ، تەرازوو نزم دەكات و بەرز دەكاتەوە، كردەوەی شەوێی پێش هی ڕۆژێ بۆ لای بەرز دەكرێتەوە و، كردەوەی ڕۆژێشی پێش هی شەوێ بۆلا بەرز دەكرێتەوە، پەردەكەی (خوا) بریتیە لە ڕووناكیی، « لە ڕیوایەتی ئەبوو بەكردا - كە ئەویش یەكێكە لە ڕاوییەكان - دەفەرموێ: پەردەكەی بریتیە لە ئاگر»، ئەگەر لایبدات، پرشنگەكانی ڕووی (خوای پەروەردگار) هەرچی بەدی بكات، لە دروستكراوەكانی هەمووی دەسووتێنێ. {واتە: ئەگەر ئەو پەردەیەی كە خۆی ڕووناكییە، یاخود ئاگرە، خوا لایبدات، بە پرشنگەكانی ڕووی خوا ﷻ هەموو دروستكراوەكان لە بەین دەچن}.

ئنجا لێرەوە بۆمان دەردەكەوێ كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (**رَأَيْتُ نُوراً**)، وادیارە هەر ئەو پەردەیەی بینیوە كە كەوتۆتە نێوان خوا ﷻ و دروستكراوەكانیەوە.

هەڵبەتە ئێمە بە درێژیی لەوبارەوە قسەمان كردوە، لە كاتی تەفسیر كردنی سوورەتی (**الأنعام**)دا ئایەتی: ﴿ لَّا تُدْرِكُهُ ٱلْأَبْصَٰرُ وَهُوَ يُدْرِكُ ٱلْأَبْصَٰرَ ۖ وَهُوَ ٱللَّطِيفُ ٱلْخَبِيرُ ١٠٣ ﴾، بۆیە لێرەدا هەر بە كورتیی بەسەریدا ڕۆیشتین.

هەڵوێستی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ) لەوبارەوە:

لەو بارەوە لە صەحیحی موسلیم دا: (**باب: معنى قول الله عز وجل ولقد رآه نزلة أخرى، وهل رأى النبي ﷺ ربَّه ليلة الإسراء؟**) باسی مانای قسەی خوای پەروەردگار: (**ولقد رآه نزلة أخرى**)، واتە: جارێكی دیكەش بینیوەتی، كە ئایا پێغەمبەر ﷺ پەروەردگاری خۆی بینیوە لە شەوی شەوڕۆیی دا، یان نا؟ چەند دەقێك دێنێ، كە ئێمەش هەندێكیان دێنین:

١- {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** ﷺ: ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ١٣ ﴾ **قَالَ: رَأَى جِبْرِيلَ!**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٤**).

واتە: ئەبوو هورەیرە خوا لێی ڕازیبێ لە بارەی ئایەتی: ﴿ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ١٣ ﴾ واتە: جارێكی دیكەش بینی، دەڵێ: جبریلی بینی.

٢- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: رَآهُ بِقَلْبِهِ!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٥).

واتە: ئیبنو عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ (رأى) واتە: مەبەست پێی خوای پەروەردگارە، بەڵام بە دڵی بینیویەتی.

٣- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: ﴿مَا كَذَبَ ٱلْفُؤَادُ مَا رَأَىٰٓ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ رَءَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ﴿١٣﴾﴾، قَالَ: رأى بِفُؤَادِهِ مَرَّتَيْنِ!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٣٦).

ئیبنو عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ دەڵێ: (کە دەفەرموێ: عەقڵ و دڵی بە هەڵە دا نەچوو لەوەدا کە بینی و، جارێکی دیکەش بینی)، لەو بارەوە گوتوویەتی: بە دڵی، دوو جاران بینی.

٤- {عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ؟ فَقَالَت: سُبْحَانَ اللَّه؟! لَقَدْ قَفَّ شَعْرِي لِمَا قُلْتَ!!} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٤٠).

واتە: مەسڕووق کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین (واتە: جیلی دوای هاوەڵان)، دەڵێ: پرسیارم لە عائیشە کرد خوا لێی ڕازی بێ، ئایا موحەممەد ﷺ پەروەردگاری خۆی بینیوە؟ گوتی: پاکی بۆ خوا، (واتە: شتێکی سەیرت گوت!)، بە هۆی ئەوەوە کە گوتت مووەکانم وەستان!! (وەك چۆن لە کوردەوارییدا یەکێك بە یەکێك دەڵێ: مووم گرژبوون!)، واتە: شتێکی زۆر گەورەت گوت، واتە: پێغەمبەر ﷺ خوای پەروەردگاری نەبینیوە بە چاوی سەر.

٥- {عَنْ مَسْرُوق، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَأَيْنَ قَوْلُهُ: ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾﴾النجم}، قَالَتْ: إِنَّمَا ذَاكَ جبريلُ كَانَ يَأْتِيهِ فِي صُورَةِ الرِّجَالِ، وَإِنَّهُ أَتَاهُ فِي هَذِهِ الْمَرَّةِ فِي صُورَتِهِ الَّتِي هِيَ صُورَتُهُ، فَسَدَّ الْأُفُقَ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٤٤١).

واتە: مەسڕووق دەڵێ: بە عائیشەم گوت ﵂ (کە نکووڵیی لەوە کرد: پێغەمبەر ﷺ لە شەوی شەوڕۆیی دا خوای پەروەردگاری بینیبێ)، گوتم: ئەدی فەرمایشتی خوا کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰٓ إِلَىٰ عَبْدِهِۦ مَآ أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾﴾النجم، واتە: دوای ئەوە شۆڕ بۆوە، تاکو وەك دوو کەوانەی لێ هات، یاخود کەمتریش، ئنجا ئەوەی بە بەندەی خۆی ڕاگەیاند، کە بۆی سروش کرد، مەسڕووق دەڵێ: ئەدی ئەوە لە کوێیە؟ {مەسڕووق وای لێ حاڵی بووە کە ئەوە مەبەست پێی خوای پەروەردگارە، کە لە پێغەمبەر ﷺ نزیك بووەتەوە}، (عائشة) خوا لێی ڕازی بێ گوتی:

ئەوە مەبەست پێی جبریلە، پێشتر جبریل لە شێوەی پیاواندا دەهاتە لای پێغەمبەر ﷺ، بەڵام ئەو جارە لەسەر شێوەی ڕاستەقینەی خۆی بینی، کە ئاسۆی هەموو پڕ کرد بوو.

هەروەها لە دەقێکی ڕاست دا هاتوە، کە جیبریل شەش سەد باڵی هەیە[1].

---

(١) {عن الشيباني قال: سألت زر بن حبيش: عن هذه الآية: (لقد رأى من آيات ربه الكبرى) قال: قال عبد اللّه: رأى جبريل في صورته له ست مئة جناح} أخرجه إبن حبان: ٦٤٢٧، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح على شرط الشيخين.

) – ئایا ئەو سەفەرە مووبارەکە بە ڕووح و بە جەستە بووە، یاخود تەنیا بە ڕووح؟ هەروەها ئایا لە کاتی بێدارییدا بووە؟ یاخود لە کاتی خەودا بووە؟

لەو بارەوە زانایان زۆر قسەیان کردوە، بەڵام بە گشتی دەتوانین قسەکانیان بکەین بە سێ ڕای گشتی:

ڕای یەکەم: گوتوویانە ڕووح و جەستەوە بووە و، لە کاتی بێدارییدا بووە، هەم شەوڕۆو هەم بەرزبوونەوەکەش، ئەمە قسەی زۆربەی زۆری زانایانە.

ڕای دووەم: دەڵێن: هەتا شام بە ڕووح و جەستەوە بووەو، لەوێ بەولاوە، تەنیا بە ڕووح بووە، بەڵام ڕووحەکەی لە کاتی بێدارییدا، نەك لە نووستن و خەون دا.

ڕای سێیەم: دەڵێن: ئەو شەوڕۆو بەرزبوونەوەیە، هەمووی لە حاڵەتی خەوندا بووە و تەنها بە ڕووح بووە، کە ئەمە پاڵدراوەتە لای عائیشەو موعاویەو حەسەنی بەصرایی و ئیبنو ئیسحاق، هەڵبەتە جاری وایە ڕایەك پاڵ دەدرێتە لای یەکێك لە هاوەڵان، یان یەکێك لە تابیعین، کە ڕەنگە هەمان کەس ڕای دیکەشی هەبێ.

بەڵام ئەو ڕایەی کە ئێمە پێمان ڕاسترەو پێمان بەڵگەدارترە، هەر ڕای یەکەمە و، زۆربەی هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە: کە پێغەمبەر ﷺ بە ڕووح و جەستەوە لە مزگەوتی حەرامەوە، لە مەککە، لە کاتێکی کەمی شەوێکدا، شەوڕۆیی پێکراوەو سەفەری پێکراوە، سەرەتا بۆ (بيت المقدس) لە شام و، دواتر لەوێشەوە بەرزکراوەتەوە بۆ ئاسمانەکان، دەتوانین زۆر بەڵگان لەو بارەوە بێنینەوە، کە زۆرێك کە زانایانیش ئاماژەیان بە هەموو، یاخود بەشێك لەو بەڵگانە کردوە[1]:

---

(١) بۆ وێنە:
١ - (أضواء البيان)ی (الشنقيطي).
٢- (التحرير والتنوير)ي (محمد الطاهر بن عاشور).
٣ - (الطبري).
٤ - (الشوكاني).
٥ - (ابن كثير).
٦ - (فخرالدين الرازي)،
هەموویان کەم و زۆر ئەو بەڵگانە دێنن، بەڵام ئەو بەڵگانەی کە من دەیانهێنم، پێم وایە کۆی هەموو ئەو بەڵگانەیە، کە دەگونجێ بکرێنە سەلمێنەری ئەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە جەستەو ڕووحەوە، ئەو سەفەرەی کردوە و لە حاڵەتی بێدارییشدا بووە.

بەڵگەی یەکەم: خوا دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَ ٱلَّذِيٓ أَسۡرَىٰ بِعَبۡدِهِۦ﴾، واتە: پاکیی بۆ ئەو خوایەی کە شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد.

ئنجا وشەی (عَبد)یش چەمك و واتایەکەی بریتیە لە کۆی ڕووح و جەستە، ئەگەرنا خوا دەیفەرموو: (بروح عبده)، بەڵام بەندە (عَبْد) کۆی ڕووح و جەستەیە و بە هەردووکیان دەگوترێ: بەندە و مرۆڤ، ئەگەرنا ڕووحەکەی، هەر ڕووحی پێ دەگوترێ و، جەستەکەشی تەنیا جەستەی پێ دەگوترێ و، لە کۆی هەردووکیان مرۆڤ پێك دێ، خوای پەروەردگاریش بە نازناوی بەندەی خۆی (عَبْده) پێغەمبەر ﷺی باسکردوە.

بەڵگەی دووەم: کە خوا دەفەرمووێ: ﴿سُبۡحَٰنَ﴾، شارەزایانی زمان گوتوویانە: **(وَالتَّسبيحُ يَكُونُ للأمُورِ العِظَامِ، فَلَو كَانَ مَنَامَاً، لَمْ يَكُنْ لَهُ كَبِيرِ شأْنٍ، حَتَّى يُتَعْجَبَ مِنْهُ)**، یانی: (**سُبْحَانَ**) واتە: پاك و بێ خەوشیی، پاك و بێ خەوشە ئەو کەسەی کە شەوڕۆیی بە بەندەکەی خۆی کرد، ئنجا بە پاکگرتنی خواش بۆ کاری مەزن بە کاردێ و، ئەگەر خەون بووایە هێندە شتێکی گرنگ نەبوو، کە وشەی (**سبحان**) کە بۆ سەرسوڕمانە و مەبەست ئەوەیە کە خوا پاك و بێ خەوشە لەوەی نەتوانێ سەفەرێکی وا بە بەندەی خۆی بکات، ئنجا ئەگەر سەفەرەکە خەون بووایە، پێویستی نەدەکرد ئەو شێوازە لە دەربڕین بەکاربێ.

بەڵگەی سێیەم: لە سوورەتی (**النجم**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿مَا زَاغَ ٱلۡبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ١٧﴾،واتە: (پێغەمبەری خوا) چاوی لای نەداو سەرکێشیی نەکرد، ئنجا شتێکی ئاشکرایە کە چاو (**بصر**) لە ئامرازەکانی جەستەیە، یانی: لە ئامرازەکانی مرۆڤە، لە حاڵێکدا کە ڕووحی لە جەستەی دایە، نەك تەنیا هی ڕووح بێ!

بەڵگەی چوارەم: کە خوا لە سوورەتی (**الإسراء**)دا دەفەرموێ: ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنۡ ءَايَٰتِنَآۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡبَصِيرُ ١﴾، واتە: (ئەو شەوڕۆییەمان پێکرد) تاکو لە نیشانە گەورەکانی خۆمانی نیشان بدەین.

هەروەها لە سوورەتی (**النجم**)دا، دەفەرموێ: ﴿لَقَدۡ رَأَىٰ مِنۡ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ١٨﴾، بە دڵنیایی (موحەممەد) لە نیشانە گەورەکانی پەروەردگاری خۆی بینین.

ئنجا بینین بۆ چاوە، واتە: چاوی سەر، کەواتە: دیارە ئەو سەفەرەش بە جەستەو ڕووحەوە بووە.

بەڵگەی پێنجەم: لە ئایەتی ژمارە (٦٠)ی سوورەتی (الإسراء)دا، کە ئێمە خەریکی ڕوونکردنەوەی واتاکانینی، خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَـٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَـٰنًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾﴾، واتە: ئەو بینینەی کە پێشانی تۆماندا، تەنیا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵکی و، درەختی نەفرین لێکراویش لە قورئاندا کە باس دەکەین، ئەویش تاقیکردنەوەیە بۆ خەڵك.

دیارە کە درەختی نەفرینلێکراو (الشجرة الملعونة) مەبەست پێی (زقّوم)ە، کە کافرەکان دەیانگوت: چۆن درەخت لە نێو ئاگردا دەڕوێ، هەرشتێك بخرێتە نێو ئاگرەوە دەیسووتێنێ؟! نەیاندەزانی کە ئەحواڵ و هەل و مەرجەکانی ڕۆژی دوایی، جیان لە هی دنیا.

ئنجا خوا کە لێرە دەفەرموێ: ئەو پێشاندانەی کە پێشانی تۆمان دا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵکی، شایانی باسیشە: وشەی: (ٱلرُّءْيَا)، هەندێك لە زانایان، کردوویانەتە بەڵگە لەسەر ئەوە کە ئەو سەفەرە خەون بووە، بەڵام، نا، زانایان دەڵێن: (رؤیا)و (رؤیة) هەردووکیان بە مانای بینین دێن! بینین بە چاوی سەر، بەڵێ: (رؤیا)، بە مانای خەون دێ، بەڵام بە مانای بینینی (چاوی سەر)یش دێ، ئنجا خوا کە لێرەدا دەفەرموێ: ئەو بینین و دیمەنانەی کە پێشانی تۆمان دا، تەنیا تاقیکردنەوە بوو بۆ خەڵك، زانایان دەڵێن: ئەگەر شەوڕۆییەکە خەون بووایە، کافرەکانی مەککە پێی تاقی نەدەکرانەوەو، نەدەبوو بە مایەی تاقیکردنەوە، چونکە کافرەکان دەیانگوت: خەون بووەو بینیویەتی! هەر کەسێك دەتوانێ بڵێ: خەونم بینی چوومە ئاسمان، خەونم بینی چوومە سەر مانگ، خەونم بینی...، بەڵام لێرەدا مەبەستی پێی: بینین بووە بە چاوی سەر، بۆیەش بۆ خەڵك بۆتە جێگای تاقیکردنەوەو، بۆیان بۆتە هۆی ئەوە کە لە عەقڵیانەوە نەچێ، بەڵام ئەگەر خەون بووایە، لە عەقڵیانەوە دەچوو و، هیچ کێشەو مشتومڕی لەسەر دروست نەدەبوو.

بەڵگەی شەشەم: ئەگەر خەون بووایە، نەدەبووە هۆی ئەوەی قوڕەیشییەکان پێغەمبەر ﷺ بە درۆکار دابنێن، کە ئەمە هەر لە بەڵگەی پێنجەمەوە نزیکە، بەڵام بەڵگەی پێنجەم لە بەرتیشکی ئایەتی ژمارە (٦٠)ی سوورەتی (الإسراء)دا هاتووە، بەڵام ئەمەیان لە سیرەی ئیبنو هیشام و ئەو سەرچاوانەی دیکەدا کە باسی ژیانی پێغەمبەر دەکەن ﷺ هاتووە، هەتا دەڵێ: هەندێك لەوانەی کە ئیمانیان بێ هێز بووە هەڵگەڕاونەتەوە و، لە هەندێ

شوێنەواران دا هاتوە، کە نازناوی (**الصدِّيق**) واتە: زۆر بە ڕاستدانەر، لەو کاتەوە بوو بە نازناوی ئەبووبەکر ﷺ کە هەواڵیان پێدا گوتیان: دەزانی هاوەڵەکەت چی دەڵێ؟ کافرەکان وایانزانی کە نۆ هەنگیان لە دارێکدا دۆزیونەوەو، ئێستا ئەبووبەکر هەڵدەگێڕنەوە، لەبەر ئەوەی موحەممەد ﷺ شتێك دەڵێ، کە لە عەقڵی ئەبووبەکریشەوە ناچێ! ئەبووبەکر گوتی: چی دەڵێ؟ گوتیان: دەڵێ: دوێنێ شەو لێرەوە لە مزگەوتی حەرامەوە سەفەرم کردوە بۆ شام و گەڕاویشمەوە! {دەبێ پێغەمبەر ﷺ باسی بەرزبوونەوە ((عروج))کەی نەکردبێ، یاخود قوڕەیشییەکان هەر ئەوەندەیان بە کافی زانیبێ، کە ڕەخنەی لێبگرن، کە بە یەك شەو لە مەککەوە بچێ بۆ شام!} ئەبووبەکر ﷺ گوتی: ئنجا ئەوە چییە! من بڕوا دەکەم بەوە، کە لە یەك چرکەدا، جبریل لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە، هەواڵی بۆ بێنێ! ئەوەش ئاسایيە: {**فَإِنِّي أَشْهَدُ إِنْ كَانَ قَالَ ذَلِكَ لَقَدْ صَدَقَ**} (**أخرجه عبدالرزاق في المصنف: ٩٧١٩**).

واتە: من شایەدیی دەدەم، ئەگەر ئەوەی گوتبێ، ڕاستی فەرمووە.

دەڵێن: لێرەوە نازناوی (**الصديق**) واتە: بەڕاستدانەر (یان: ڕاستگۆ) بە گەورەمان ئەبوو بەکر درا، کە هەرچی پێغەمبەر ﷺ فەرمووبای، بە ڕاستی دادەنا، هەڵوێستەکەشی زۆر ڕاست و ژیرانە بووە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتێك نافەرموێ، وانەبێ.

بەڵگەی حەوتەم: لە فەرمایشتەکەدا هاتوە کە: سواری ئاژەڵێك بووە بە ناوی (بوراق)، دیارە سوار بوونیش بۆ جەستەیە، ئەگەرنا ڕووح پێویستیی بە ئامرازی ماددیی نیە بۆ گواستنەوە، بە بەڵگەی ئەوە کە ئینسان لە خەودا خەون بە بەهەشتەوە دەبینێ، خەون بە دۆزەخەوە دەبینێ، خەون بە قیامەتەوە دەبینێ، خەون بەو سەری دنیاوە دەبینێ! بەڵێ خەون کاری ڕووحە، پێویستیی بە ئامراز نیە ئەو ڕووحە بگوازێتەوە و پێی بێت و بچێ، بەڵکو وا پێدەچێ کە ڕووح نەك لە ژێر هەیمەنەی شوێن دا نیە، بەڵکو لە ژێر هەیمەنەی کاتیش دا نیە، چونکە لە چرکەیەکدا خەونێك دەبینی کە زۆر درێژە و ڕەنگە کات هەر نەخایەنێ.

بەڵگەی هەشتەم: لەو بارەوە فەرمایشتی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر هاتوون، بۆیە ئێمە ناگونجێ هەر لە خۆمانەوە ئەو فەرمایشتانەی پێغەمبەر ﷺ کە گەورە پیاوانی ڕاست بێژ و متمانە پێکراوی وەك بوخاریی و موسلیم و تیرموذیی و نەسسائیی و ئەبوو داوودو ئیبن ماجەو ئەحمەد، گێڕاویانەوە، کە ئەوانیش لە خەڵکی متمانە پێکراوو، ئەوانیش لە خەڵکی

متمانـە پێکـراوو، ئەوانیـش لـە هـاوەڵان و، ئەوانیـش لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بیسـتوویانن، ئێمـە بێیـن هـەر لـە خۆمانـەوە نیشـانەی پرسـیار بخەینـە سـەریان، یـان بـە جۆرێـك مانـاو تەئویلیـان بکەیـن، کـە لـە نێـوەڕۆك خاڵیـی بنـەوە، ئـەوە شـتێکی زۆر بـێ جێیـە.

هەڵبەتـە ڕایەکـەی دیکـەش چەنـد بەڵگەیـەك دێننـەوە، یەکیـان ئەوەیـە کـە: لـە هەنـدێ لە بێژەکانـدا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: دوایـی لـە خـەو بێـدار بوومەوە: **(ثُـمَّ اسـتَيْقَظْتُ مِـنَ النَّوْم)**، واتـە: باسـی شـەوڕۆ و بەرزبوونەوەکـەی دەکات، دوایـی باسـی بێداربوونەوەکـەی دەکات! بەڵام لـە ئەگـەری ڕاسـت بـوونی ئـەو ڕیوایەتـەدا کـە ئەو ڕستەیە تێـدا هاتـوە، دەڵێیـن: دەگونجێ ئەو سـەفەرەی پێغەمبـەر ﷺ وەك چـۆن لـە سـاڵی حەوتەمـدا کـە پێـی دەگوتـرێ: **(عُمْـرَةُ القَضَـاء)**، پێغەمبـەر ﷺ چـووە نێـو مزگـەوتی حەڕامـەوە، بـەڵام لـە سـاڵی شەشـەمدا خـەونی بینیبـوو، کـە دەچێتـە نێـو مزگەوتـەوە خـۆی و هاوەڵـەکانی، واتـە: دوای ئـەوەی کـە کۆچـی کردبـوو لـە مەککـەوە بـۆ مەدینـە، نەچـوو بـۆوە بـۆ مەککـەو مزگـەوتی حـەڕام و چـواردەوری کەعبـە، ئنجـا خـەونی بینـی کـە خـۆی و هـاوەڵانی، دەچنـە نێو مزگـەوتی حـەڕام و تـەواف بـە دەوری کەعبەدا دەکـەن، بـەڵام ئـەو سـاڵەی کـە خەونەکـەی بینیبـوو نەهاتـە دی و سـاڵی دوایـی هاتـە دی، ئنجـا وەك چـۆن ئـەو مەسـەلەیان کـە سـاڵی پێشـێ خـەونی دیبـوو، بـەڵام سـاڵی دواتـر هاتـەدی شـەوڕۆو بەرزبوونەوەکـەش دەگونجـێ، پێغەمبـەر ﷺ پێشـتر بـە خـەون بینیبێتـی و، دوایـی بـە کـردەوە هاتبێتـە دی، وەك لـە سـوورەتی (الفتـح) ئایـەتی (٢٧)دا، خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿لَقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ﴾، واتـە: خـوا ﷻ خـەونی پێغەمبەرەکـەی ﷺ ڕاسـت هێنایـە دی، ئەگـەر خـوا بیـەوێ: بـە دڵنیایـی دەچنـە نێـو مزگـەوتی حەڕامـەوە، بەدڵنیایـی و هێمنییـەوە.

کە دواییش ئەوە بوو، خەونەکە هاتە دی، بەڵام لە ساڵی داهاتوودا.

کەواتـە: دەگونجـێ ئـەو شـەوڕۆو بەرزبوونەوەیـەش، پێشـێ خـوای پـەروەردگار بـە خـەون نیشـانی پێغەمبـەری ﷺ دابـێ، وەك زەمینـە سـازییەك، دوایـش بـە کـردەوە سـەفەرەکەی کرد بێ.

کۆتـا قسـە لەوبـارەوە ئـەو چەنـد قسـەیە لـە **(إبـن کثـیر)**ەوە دێنیـن، کـە لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا بـە تایبـەتی لـە خوڵاصـەی تەفسـیرەکەی: **(المصبـاح المنـير في تهذيـب تفسـير ابـن كثـير)**[1]دا دەڵـێ: **(وَالْحَـقُّ أَنَّـهُ ﷺ أُسْرِيَ بِـهِ (يَقَظَـةً) لاَ (مَنَامًـا) مِـنْ مَكَّـةَ إِلَى بَيْـتِ الْمَقْـدِسِ راكبـاً علـى الْـبُرَاقِ، فَلَـمَّا انْتَهَـى إِلَى بَـابِ الْمَسْـجِدِ رَبَـطَ الدَّابَّـةَ عِنْـدَ الْبَـابِ، وَدَخَلَـهُ فَصَلَّـى**

---

(١) ص ٧٥٦.

فِي قِبْلَتِهِ تحية المسجد ركعتين، ثم أُتِي بالمِعْرَاجِ وَهُوَ كَالسُّلَّمِ ذُو دَرَجٍ يُرْقَى فِيهَا فَصَعِدَ فِيهِ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، ثُمَّ إِلَى بَقِيَّةِ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ، فَتَلَقَّاهُ مِنْ كُلِّ سَمَاءٍ مُقَرَّبُوهَا، وَسَلَّمَ عَلَى الأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ فِي السَّمَاوَاتِ بِحَسْبِ مَنَازِلِهِمْ وَدَرَجَاتِهِمْ).

واتە: ڕاست و هەق ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەفەری شەوی پێکراوە بە بێداریی و، لە کاتی خەوو لە خەوندا نەبووە، بەڵکو بێدار بووە، لە مەککەوە بۆ (**بیت المقدس**)، سواری بوڕاق بووە و کاتێك گەیشتۆتە لای دەرگای مزگەوتەکە، ئەو ئاژەڵەی کە پێی بووە، لە لای دەرگاکە بەستوویەتەوەو، دوایی چۆتە نێو مزگەوتەکەو لە شوێنی ڕووگەکەی، دوو ڕکاتی سڵاوی مزگەوتی کردوون، دوایی (**معراج**)یان بۆ هێناوە، کە وەك قادرمە و پەیژەیەکە، پلیکانەی پێوەن، لەوێوە سەرکەوتووە بەرەو ئاسمانی یەکەم، دوایی بۆ حەوت ئاسمانەکان و، لە هەر ئاسمانێکدا فریشتە زۆر نزیکەکانی پێشوازییان لێکردووە، سڵاوی لەو پێغەمبەرانە کردوە کە لەو ئاسمانانەدا بوون، هەرکامیان بە گوێرەی پێگەو پلەی خۆی.

ئەمە پوختەیەك بوو دەربارەی شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، هەر چەندە ئەم بابەتە دەگونجێ قسەی زۆر زیاتری لەسەر بکرێ، بە تایبەت لەو بارەوە کە ئایا چۆن پێغەمبەر ﷺ ئەگەر بەرزبووبێتەوە بۆ سەرووی حەوت ئاسمانەکان، ئێستا بە پێی زانستی گەردوونیی تازە، زانراوە کە تیشك لە چرکەیەکدا سێ سەد هەزار (٣٠٠٠٠٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، مانگ کە (٣٦٠) تاکو (٣٨٠) هەزار کیلۆمەتر لە زەوییەوە دوورە، بە چرکەیەك و یەك لەسەر چواری چرکەیەك ڕووناکییەکەی دەگاتە ئێمە و، خۆر (**شمس**) کە سەدو پەنجا ملیۆن (١٥٠٠٠٠٠٠٠) کیلۆمەتر لە ئێمەوە دوورە، تیشکەکەی بە هەشت خولەك دەگاتە ئێمە، بەڵام ئەستێرەی وا هەیە کە هەر لە سنووری ئاسمانی یەکەمدایە و بە ملیۆنێك ساڵی ڕووناکیی، تیشکەکەی دەگاتە ئێمە، بەڵکو هەیانە بە دەیان ملیۆن ساڵی تیشکیی، ئنجا تیشکەکەی دەگاتە ئێمە، کەواتە: ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ سەفەری پێکردوە (بوڕاق) ئەگەر بە خێرایی تیشکیش ڕۆیشتبێ، ئنجا بەچەندان ساڵیش، ناگاتە نزیکترین ئەستێرەش! چ جای ئەو مەسافە دوورەی بڕی بێ، لەو ماوە کەمەدا؟!

وەڵامەکەی ئەوەیە:

کە ئێمە ناڵێین: پێغەمبەر ﷺ ئەو سەفەرەی کردوە وەك سەفەرێکی ئاسایی و، ناشڵێین: بوڕاق بە خێرایی تیشك دەڕوات، هەڵبەتە کە باسی (بوڕاق) کراوە، تەنیا بۆ ئەو مەسافەیەی نێوان مزگەوتی حەرام و مزگەوتی ئەقصا، واتە: لە شاری مەککەوە بۆ شام، هەر ئەوەندە باسی (بوڕاق) کراوە، ئەگەرنا بۆ ئەوی دیکە، باسی **(معراج)** کراوە، کە ئامرازێکی دیکەیەو، پێغەمبەر ﷺ پێی بەرزبۆتەوە، بەڵام هەر چۆن بێ، ئەو سەفەرە، ناگونجێ وەك سەفەرێکی ئاسایی بێ، چونکە:

١- جەستەی مرۆڤ تەحەمولی ئەو هەموو خێراییە ناکات و، هەپڕوون بە هەپڕوون دەبێ.

٢ - پاشان ئۆکسجین نیە بگرە هەر هەوا نیە.

٣- ئنجا تیشکە زیانبەخشەکان هەن.

کەواتە: ئەو ئامرازە کە پێغەمبەر ﷺ پێی بەرزبۆتەوە و سەفەرەکە هەمووی بە موعجیزە دادەنرێ! شتێك کە تاکو ئێستا مرۆڤ ناتوانێ بە عەقڵ و زانستی ئاسایی دەرکی بکات، موعجیزە واتە: شتێکی یاسادڕ **(خارق العادة)**، شتێك کە بە پێی ئەو یاسا باوانەی کە مرۆڤ دەیانزانێ، بە پێی ئەوانە نیە، بەڵی موعجیزەش بە پێی هەندێ یاسای خوای پەروەردگارە، بەڵام ئەو یاسایەی خوا، جیایە لەو یاسا باوانەی کە ئێمە دەیانزانین، ئەگەرنا ئەگەر بە پێی ئەو یاسا باوانە بێ، کە پێغەمبەر ﷺ ئەو سەفەرەی کردوە، خەڵکی دیکەش دەیتوانی ئەو سەفەرە بکات! بەڵێ ئەو شەوڕۆییەی پێغەمبەر، شتێکی یاسادڕ بووە، ئەو حاڵەتەی پێغەمبەر ﷺ موعجیزە بووە، وەك چۆن گەلێك لە شتەکانی دیکەشی یاسادڕن! واتە: نابێ بە پێودانگی ئەو یاسایانەی ئێمە دەیانزانین، تەماشای بکەین، ئەگەر وا تەماشای بکەین، ئەو کاتە هیچ چارمان نیە دەبێ بڵێین: سەفەرەکەی پێغەمبەر ﷺ ئەگەر لە مەککەوە بۆ شامیش بە بوڕاق بوو بێ و، ئەوەندە خێراییە دەگونجێ، بەڵام سەفەرەکەی دیکەی بۆ ئاسمانەکان، بە دڵنیایی دەبێ بڵێین: بە ڕووح بووە! کە ڕایەکی ئاواش هەیە.

بەڵام من پێم وایە کە: بە ڕووح و جەستەوە بووە، بەڵام بە شێوەیەکی تایبەت، بە شێوەیەکی یاسادڕ کە ئێمە نازانین چۆنە؟

مەسەلەی دووەم:

خوا ڕایگەیاندوە: کە کتێبی بە مووسا داوەو، گێڕاویەتی بە ڕێنمایی بۆ گەلی بەنی ئیسرائیل، کە جگە لە خوا بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە، نەگرن، ئەوانیش وەچەی ئەوانەن کە خوا لەگەڵ (نووح)دا بە سواری کەشتیی هەڵیگرتن و دەربازی کردن، نووحیش بەندەیەکی زۆر سوپاسگوزار بوو بۆ خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا۟ مِن دُونِى وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ ﴾، هەروەها کتێبمان بە مووسا عليه السلامدا، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**عَطْفٌ عَلَى جُمْلَةِ**: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا ﴾)، واتە: وەك چۆن پاکیی بۆ ئەو خوایەی کە سەفەری شەوی بە بەندەکەی خۆی کرد، لە مزگەوتی حەرامەوە بۆ مزگەوتی ئەقصا، بە هەمان شێوە: کتێبیشمان بە مووسا دا.

ئنجا (**الكتاب**) لێرەدا، وەك ئەوە وایە کە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ۖ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۖ وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا۟ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾ ﴾، **الأنعام**، کە لە بەرگی پێنج (٥)ی ئەم تەفسیرەدا بە تەفصیل لە بارەیەوە قسەمان کردوە: کە(أل)ی سەر(**الكِتَاب**) ئەلیف و لام (أل)ی تەعریفە، بەڵام بۆ (عهد)ە، واتە: کتێبەکەمان بە مووسا دا، کە بە دڵنیایی بە مەبەست پێی تەوراتە‌و، لە زۆر شوێنی قورئاندا، تەورات بە (**الكتاب**) هاتوە، یانی: کتێبەکەی مووسا عليه السلام.

٢)- ﴿ وَجَعَلْنَٰهُ هُدًى لِّبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، کردیشمان بە ڕێ پێشاندەرو ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، واتە: ئەو کتێبەمان کردە هۆکاری ئەوە کە ڕێی پێ بدۆزنەوە و، بەر پێی خۆیانی پێ ببینن و، بزانن: چۆن ژیانێك بگوزەرێنن مایەی ڕەزامەندیی خوا بێ.

٣)- ﴿أَلَّا تَتَّخِذُواْ مِن دُونِي وَكِيلًا﴾، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (**أَلاَّ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيْلاً**) یانی: ئەی بەنی ئیسرائیل! جگە لە من بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە بۆ خۆتان پەیدا مەکەن، یاخود: بۆیە ئەو کتێبەمان بە مووسا دا، کە ببێتە ڕێنمایی بۆ بەنی ئیسرائیل، تاکو لە جیاتی من و جگە لە من بریکارو سەرپەرشتیارێکی دیکە پەیدا نەکەن.

ئنجا کە دەفەرموێ: (ألاّ) لە بنچینەدا (أَنْ لاَ)یە، دەڵێ: (**أَنْ: تَفْسِيرِيَّة لِمَا تَضَمَّنَهُ لَفْظُ الْكِتَابِ مِنْ مَعْنَى الأَقْوَالِ، أَو (أَنْ) مَصْدَرِيَّة مَجْرُورَة بِلاَمٍ مَحْذُوفة حَذْفاً مُطَّرِداً، وَالتَّقْدِير آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ لِئَلاَّ يَتَّخِذُوا....**) لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە: ئەو (أَنْ لاَ)، (أن)، یان ڕوونکەرەوەیی (**تفسيرية**)یە، لەبەر ئەوە کە وشەی (**الكتاب**) کۆمەڵێك مانای قسان دەگرێتە خۆی، واتە: ئاوامان پێگوتبوون، یاخود (أن)ی چاوگی (**مصدرية**)یە و ژێردار کراوە بە لامێك کە هەمیشە قرتاو (**حذف**) دەبێ، کە ئاوای لێدێتەوە: (**آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ لِئَلاَّ يَتَّخِذُوا مِن دونِي وكيلاً**) کتێبمان پێدان تاکو جگە لە من سەر پەرشتیارو بریکارێکی دیکە نەگرن.

٤)- ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ﴾:

أ - (**ذرِّيَةَ**) لێرەدا لەسەر (مدح و إختصاص) مەنصووبە، واتە: وەك مەدحکردن و تایبەتکردن، یانی: ئەی ئەو وەچە تایبەتەی لەگەڵ نووحدا هەڵمان گرتن! واتە: بە سواری کەشتییەکەی هەڵمان گرتن.

ب - یاخود وشەی (ذرية) حاڵە، واتە: لە حاڵێکدا ئێوە وەچەی ئەوانەن کە لەگەڵ نووحدا هەڵمانگرتن.

ج - یاخود وشەی (**ذُرِّيَّة**) (**يُنْتَصَبُ عَلَى النِّدَاءِ بِتَقْدِيرِ النِّدَاءِ، يَعْنِي: يَا ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا**)، واتە: لێرەدا بانگکردن مەزەننەکراوە بۆیە مەنصووبە: هۆ وەچەی ئەو کەسانەی کە لەگەڵ نووحدا بەسواری کەشتییەکە دەربازمان کردن! ئنجا لێرەدا مەبەست ئەوەیە: ئێوە ئەی بەنی ئیسرائیل! لەوەچەی ئەو کەسانەن کە لەگەڵ نووحدا بە سواری کەشتییەکە دەربازمان کردن.

هەروەك لە سوورەتی (**الحاقة**)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّا لَمَّا طَغَا ٱلْمَآءُ حَمَلْنَٰكُمْ فِى ٱلْجَارِيَةِ ﴿١١﴾﴾، ئێمە کاتێك ئاوەکە لە سنوور دەرچوو، تۆفان هەڵسا، ئێوەمان سواری ڕۆیشتوو (**جارية**) کرد، واتە: ئەو کەشتییە کە بە نێو ئاودا، دەڕۆیی.

٥)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾، بێگومان نووح بەندەیەکی زۆر سوپاسگوزار بوو، کەواتە: ئێوەش سوپاسگوزاربن بۆ خوا، سپڵەو ناسوپاس مەبن، وەك باپیرە گەورەی خۆتان نووح ﷺ بن، کە ئەوانەی کە لەگەڵ ئەودا بوون، هەموویان وەچەی نووح بوون و، ئێوەش لەوەچەی ئەوانن.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ بڕیاری بۆ بەنی ئیسرائیل داوەو، لە کتێبەکەیاندا پێی ڕاگەیاندوون: کە لە زەویدا دوو کەڕەتان خراپەکاریی و ملهووڕیی دەکەن، ئنجا کاتێ وەختی جێبەجێکردنی بەڵێنی یەکەمیان هات، چەند بەندەیەکی زەبردەست و بەهێزیان بۆ دەنێرێ، کە کون و قوژبنی ماڵەکانیان لێیان دەپشکنن بۆ گرتن و کوشتنیان، ئنجا دوای ئەوە خوا نۆرەی زاڵبوونیان بۆ دەگێڕێتەوە (بۆ بەنی ئیسرائیل)و، سامان و کوڕانیان بۆ دەڕەخسێنێ و، ژمارەی جەنگاوەرەکانیان لە هی دوژمنانیان زیاتر دەکات، کە ئەگەر چاکە بکەن خۆیان سوودمەندن و، لە خراپەشیان هەر خۆیان زیانبارن، ئنجا هەر کات کاتی بەڵێنی دووەم کەڕەتی لووت شکاندنیان هات (بە هۆی ملهووڕیی و ستەمیانەوە)، خوا چەند بەندەیەکی زەبردەستی بەهێزیان دەنێرێتەوە سەر، تاکو کارێکیان پێ بکەن، تەمی خەمباریی لە ڕوویان بنیشێ و، وەك یەکەمجار ئەو جەنگاوەرە دوژمنانەیان بچنە مزگەوتەکەیانەوەو، هەرچی بە ملهووڕیی بنیاتیان ناوە، بیڕووخێنن و تەختی بکەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ فِى ٱلْكِتَٰبِ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَّنَآ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ۚ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَٰكُم بِأَمْوَٰلٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَٰكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾ إِنْ أَحْسَنتُمْ أَحْسَنتُمْ لِأَنفُسِكُمْ ۖ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا ۚ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْءَاخِرَةِ لِيَسُۥٓـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا ﴿٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆزدە بڕگەدا :

١)- ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾، هەروەها بڕیارمان بۆ بەنی ئیسرائیل داو، پێمان ڕاگەیاندن، (بَنِىٓ) واتە: وەچە، یان کوڕان و کچان، (إِسْرَٰٓءِيلَ)یش نازناوی یەعقووبە عليه السلام، کەواتە: (بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ) واتە: وەچەی یەعقووب عليه السلام، کە دیارە پێشێ بنەماڵەیەك بوون، دوایی بوونە هۆز، دوایی بوونە دوازدە تیرەو هۆز، دوایی بوونە گەلێك، کە ئێستا گەلی جوولەکەیان پێ دەڵێن.

کە دەفەرموێ: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾، دەڵێ: (القَضَاءُ: الحُكْمُ وَالتَّقْدِيرُ، وَعُدِّيَ بـ (إِلَىٰ) لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى: أَبْلَغْنَا، مِثْلُ: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾﴾ الحجر، واتە: (قَضَاء) بە مانای بڕیاردان و ئەندازەگیریی کردنی شتێك دێ، بەڵام لێرە بە (إِلَىٰ) تێپەڕاندنی پێکراوە، {بەرکار (مفعول)ی خواستوە} تاکو مانای (أَبْلَغْنَا)ی بچێتە نێو، ئەگەرنا (وَقَضَيْنَآ) واتە: بڕیارماندا، بەڵام: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَىٰ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾، واتە: بڕیارمان بۆ دان و پێشمان ڕاگەیاندن بە بەنی ئیسرائیل، وەك لە سوورەتی (الحجر)دا دەربارەی گەلی **لووط** خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَضَيْنَآ إِلَيْهِ ذَٰلِكَ ٱلْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾﴾، واتە: ئەو بڕیارمان بۆ داو پێشمان ڕاگەیاند، کە ئەوانە دەمەو بەیان دوا بڕاو دەبن! (واتە: گەلی **لووط**).

٢)- ﴿فِي ٱلْكِتَٰبِ﴾، واتە: لە کتێبدا، کە مەبەست لە (کتێب) وا پێدەچێ تەورات بێ، کە ئەلیف و لامی ناساندن (**أل التعريف**) بۆ (**عهد**)ە، واتە: لە کتێبەکەدا، چونکە پێشتر باسی کتێب کراوە: ﴿وَءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ﴾، واتە: لەو کتێبەدا کە بە مووسامان دابوو، پێمان ڕاگەیاند بوون ئەو بڕیارەمان بۆ دابوون ....

دەشگونجێ (الکتاب) مەبەستی کتێبێکی دیکە بێ لە کتێبەکانیان، چونکە بە پێی ئەوە کە لە پەیمانی کۆندا هاتوە، کۆمەڵێك لە پێغەمبەرانیان ناویان هاتوە: (**إشعياء، إرمياء، حزقيال، دانيال، ملاخي، عزرا، نحميا، سفنيا، ناحوم، ميخا**)، دیارە ئەمە جگە لە زەکەریاو یەحیاو عیسا و، ژمارەیەکی دیکەش ناو هاتوون.

هەڵبەتە ئۆباڵ بە ئەستۆی پەیمانی کۆن کە دەڵێ: ئەوانە هەموویان پێغەمبەر بوون، کتێبەکانیشی هەموویان هێناون و بە هەموویان، (پەیمانی کۆن) پێك دێنن، ئنجا ئایا ئەو بڕیارەی کە خوا بۆی داون و، پێی ڕاگەیاندوون بە بەنی ئیسرائیل، چی بووە؟

٣)- ﴿لَتُفْسِدُنَّ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا﴾، خوا ئەو بڕیارەی بۆ داون و پێ ڕاگەیاندوون، کە ئێوە دوو کەڕەتان لە زەویدا خراپەکاریی دەکەن و، بە باڵادەستییەکی گەورە، باڵادەست دەبن، واتە: دەبنە حوکمڕان و خاوەن دەسەڵات، بەڵام دەسەڵاتێکی گەورە و بێڕەزا.

وشەی (لَتُفْسِدُنَّ) لە ئەسڵدا ئاوایە: (**لَتُفْسِدُونَنَّ**).

وشەی (وَلَتَعْلُنَّ)ش لە ئەسڵدا ئاوایە: (**لَتَعْلُونَنَّ**).

بەڵام کاتێك نوون (ن)ی تەئکیدو لام (ل)ی تەئکیدیان خراوەتە سەر، ئەو گۆڕانەیان بەسەردا هاتووەو بەو جۆرەش کە قورئان هێناونی، کورتترن، واتە: بە دڵنیاییەوە لە زەویدا دوو کەڕەتان خراپەکاریی و تێکدان دەکەن و باڵا دەستییەکی گەورەتان دەبێ.

ئەوەی لێرەدا قورئان فەرموویەتی لە (پەیمانی کۆن)یش دا ئاماژەی پێکراوە، بۆ وێنە:

أ- لە کتێبی (إِرْمِيَاء)دا: ئەم حەوت ناوونیشانانە دەبینرێن، کە ئێمە لە (**التفسير التطبيقي للكتاب القدس، العهد القديم، سفر إمياء**)دا دەیانهێنین و لاپەڕەکانی (**التفسير التطبيقي**...)یش دێنین:

١/ {**وَعْدُ الرَّبِّ بعِقَاب يَهُوذَا، الإصحاح: ١، ص ١٤٧٦**} واتە: بەڵێنی پەروەردگار بە سزادانی یەهووذا، یەهووذاش تیرەیەکن لە جوولەکەکان، یاخود مەبەست پێی کۆی بەنی ئیسرائیل بووە.

٢/ {**خِيَانَةُ بَنِي إِسْرَائِيل، الإصحاح: ٢، ص ١٤٧٨**} واتە: ناپاکیی بەنی ئیسرائیل.

٣/ {**عَوَاقِبُ ارْتِدَادِ بَنِي إِسْرَائِيل، الإصحاح٢، ص١٤٧٩**} واتە: سەرەنجامەکانی هەڵگەڕانەوەی بەنی ئیسرائیل.

٤/ {**الوَعْدُ بمُعَاقَبَةِ بَنِي إِسْرَائِيْل، الإصحاح٢، ص١٤٧٩**} واتە: بەڵێندان بە سزادانی بەنی ئیسرائیل.

٥/ {**إِقْتِرَابُ مَوْعِدُ العِقَاب، الإصحاح ٢، ص١٤٨٠**} واتە: نیزیك بوونەوەی کاتی سزادان.

٦/ {**الحَضُّ عَلَى غَزْوِ يَهُوذَا، الإصحاح ٥، ص١٤٨٦**} واتە: هاندان بۆ داگیرکردنی یەهووذاو هێرشکردنە سەر یەهووذا، (واتە: جوولەکەکان).

٧/ {**إِنْقِضَاضُ الغُزَاةِ الْمُبَاغِت، الإصحاح ٦، ص١٤٨٩**، پەلاماردانی کت و پڕی جەنگاوەرەکان {بۆ سەر گەلی جوولەکە}.

(**إرمیاء**) بەحیساب یەکێك لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل بووە، هەموو ئەو ناوونیشانانەی لە کتێبەکەی خۆیدا، هێناون، یانی: هەموویان ناوونیشانی قسەکانی (**إرمیاء**)ن، کە جوولکەکانی ئاگادار کردوونەوە: ئێوە بە هۆی گوناهو تاوانەکانتانەوە، ئەی گەلی جوولەکە! بەڵاتان بەسەر دێ و خوا سزاتان دەدات.

ب- لە کتێبی: (إشعیاء)دا: دووەم لەو سەرچاوانەی کە باسی ئەو لادانەی بەنی ئیسرائیل و تێکدان و خراپەکاریی کردنیان لە زەویدا و، بەڵا بەسەرهاتنیانی، کردوە، کتێبەکەی: (**إشعیاء**)ە، کە بە پێی قسەی پەیمانی کۆن، ئەویش یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنی ئیسرائیل و، خوا کتێبێکیشی بەو داوە.

لـە (التفسـير التطبيقـي للكتـاب القـدس، العهـد القديـم، سـفر إشـعياء الإصحـاح: ٣، ص ١٣٨١)دا، لـە ژێـر ناوونیشـانی: (عِقَـاب جَمِيـعِ الطَّبَقَـات)دا، واتـە: سـزادانی تێکـڕای چینـەکان، ئەمـە هاتـوە:

(هَـا هُـوَ الـرَّبّ القَدِيـر مُزمِـعٌ أَنْ يَقْطَـعَ عَـنْ أُورْشَـلِيم وَيَهـوُذَا الطَّعَـامَ وَالـشَّرَاب، وَيَقْـضِيَ فِيهَـا عَـلَى كُلّ بطَـلٍ وَمُحَـارِبٍ وَقَـاضٍ وَنَبِـيٍّ وعـرَّافٍ، وَشَـيخٍ، وَعَـلَى كُلّ قَائِـدٍ وَمشـيرٍ وَصَانِـعٍ مَاهِـرٍ، وَسَـاحِرٍ بـارِعٍ، وَأَجْعَـلُ الصُّبيَـان رُؤَسَـاء لَهُـمْ، وَالأَطْفَـالَ حُكَّامَـاً عَلَيْهِـم).

واتــە: ئــەوە پــەروەردگاری توانــا بڕیاریــداوە کــە لــە ئۆرشــەلیم و یەهــووذا (کــە هــەردووک دەوڵەتەکــەی جوولەکــەکان بــوون) خــواردن و خواردنــەوەو ئاویــان لــێ دەبــڕێ و، هەمــوو پاڵەوانێــکی جەنــگاوەر لــە بەیــن دەبــات، هەروەهــا هــەر قازییــەك (دادوەرێــك) و هــەر پێغەمبەرێــك کــە لەوێــدا هەیــەو، هــەر عەڕرافێــك (واتــە: ئەوانــەی کــە پێشــبینیی شــتان دەکــەن) و، هــەر بــە تەمەنێــك و، هــەر ســەرکردەیەك و هــەر ڕاوێژکارێــك و، هــەر صەنعاتکارێــکی شــارەزا و، هــەر جــادوو گەرێــکی کارامــە، هەمــوو ئەوانــە لــە بەیــن دەبــات و، وا دەکــەم کــە منــداڵ ببنــە ســەرۆکیان و، کــەم تەمەنــان ببنــە حوکمڕانیــان.

هەروەهــا لــە (**الإصحــاح**، ٥، ص ١٣٨٥)دا، لــە ژێــر ناوونیشــانی: (**قضــاء اللّــە عــلى يهــوذا**)دا، واتــە: بڕیــاری خــوا بەســەر یەهــووذا دا، هاتــوە:

(..لِذَلِـكَ احْتَـدَمَ غَضَـبُ الـرَّبِّ ضِـدَّ شَـعْبِهِ، فَمَـدَّ يَـدَهُ عَلَيْهِـم وَضَرَبَهُـم، فَيَرْفَـعُ رَايَـةً لأُمَـم بَعيـدَةٍ وَيُصْفِـرُ لِمَـنْ فِي أَطْـرَافِ الأَرْضِ، فيُقْبِلُـونَ مُسرِعِينَ (إِلى أُورشَـلِيم)، دُونَ أَنْ يَكْلَـوا أَو يَتَعَـثَّروا، أَو يَعْتَرِيهِـم نُعَـاسٌ أَو نَـوْمٌ...، سِـهَامُهُمْ مُسَـنَّنَة، وَقِسِـيُّهُم مَشْـدُودَة، حَوَافِـرُ خَيْلِهِـم كَأَنَّهَـا صَـوَّان، عَجَـلاَتُ مَرْكَبَاتِهِـم مُنْدَفِعَـة كَالإِعْصَـار، زَئِيرهُـمْ كَأَنَّـهُ زَئِـيرُ أَسَـدٍ يُزَمْجِـرُ، وَيَنْقَـضُّ عَـلَى فَرِيسَـتِهِ وَيَحْمِلُهَـا وَلَيْـسَ مِـنْ مُنْقِـذٍ).

ئەویـش هـەر باسـی ئـەو مەسـەلەیە دەکات، دیـارە پێشـی چەنـد شـتێك بـاس دەکات، کـە بەنـو ئیسـڕائیل تووشـی لادان و زوڵـم و سـتەم و خراپـە دێـن، دوایـی دەڵـێ: پـەروەردگار زۆر تـووڕە بـووە دژی گەلەکـەی، بۆیـە دەسـتی بـۆ درێژکـردن و لێـی دان، ئـاڵا بـەرز دەکاتـەوە بـۆ گەلانێـکی دوور و فیکەیـان بـۆ لێـدەدات کـە لـە هەمـوو شـوێنەکانی سـەر زەمینـەوە بێـن، زۆر بـە خێرایـی دێـن بـۆ ئۆرشـەلیم، بەبـێ ئـەوەی ماندووبـن، یـان هەڵبنگـون، یاخـود وەنـەوز بیانگـرێ، یاخـود خەویـان بـێ، نـووکی ڕمەکانیـان زۆر تیـژە، ژێـی کەوانەکانیـان زۆر تونـدە، سـمی ئەسـپەکانیان وەك بـەرد وایـە، تایـەی عارەبانەکانیـان وەك گەردەلـوول بـە خێرایـی دێ، نەڕەیـان وەك نـەڕەی شـێرێکە کـە بنەڕێنـێ و خـۆی بـە نێچیرەکـەی دا دەداو هەڵیدەگـرێ، هیـچ کەسـێکیش نیـە دەربـازی بـکات.

هەڵبەتـە خـوا ﷻ کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فِى ٱلْكِتَـٰبِ ﴾ دەگونجـێ لـە تەوراتـدا بـێ و، دەشـگونجێ لـەو کتێبانـەی دیکـەدا بـێ، کـە نموونەمـان لێهێنانـەوە، هـەم لـە کتێبـی **(إرمیـاء)**و، هـەم لـە کتێبـی **(إشـعیاء)**دا.

ئنجا: جێی سەرنجە، کە:

خـوای کارزان دوو وشـە بـاس دەکات: **(إفسـاد وعُلـوّ)** کە دەفەرمـوێ: ﴿ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾.

وشـەی **(إفسـاد)** واتـە: تێکـدان، وشـەی **(علـوّ)**ش واتـە: خـۆ بەرزکردنـەوەو هەیمەنەکـردن، کـەوا پێدەچـێ **(إفسـاد)** مەبەسـت پێـی تێکـدان بێـت لـە ڕووی کۆمەڵایەتییـەوە و، **(علوّ)**یـش باڵادەسـتیی وسـتەم و زۆر بـێ لـە ڕووی سیاسـییەوە، واتـە: هـەم لـەڕووی کۆمەڵایەتییـەوە، هـەم لـەڕووی سیاسـییەوە، بەنـو ئیسـڕائیل لادەدەن و، تووشـی تـاوان و خراپەکاریـی دێـن، ئنجـا خـوا ﷻ سـزایان دەدات.

ئنجـا خـوا ﷻ باسـی ئـەو دوو تێکدانـە دەکات، کـە لەنێـو بەنـو ئیسـڕائیل دا دەبـن، پاشـان ئـەو دوو سـزادانەی کـە بەرهەمـی ئـەو دوو تێکدانـەن:

٤)- دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا ﴾، هەر کاتێك بەڵێنی یەکەمیان هات، **(الوَعْدُ: مَصْدرٌ بِمَعْنَى المَفْعُولِ أَي: مَوعُود المَرَّتَيْنِ، أَي: الزَمَانِ المُقَدَّر لِحُصُولِ المَرَّةِ الأُولَى مِنَ الفَسَادِ وَالعُلُوّ)**.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَعْدُ أُولَىٰهُمَا ﴾، (وَعـد) لێـرەدا بـە مانـای **(مفعـول)**ە، واتـە: **(موعـود)** واتـە: بەڵێـن لەسـەردراو، کـە مەبەسـت پێـی ئـەو کاتەیـە، کـە دیاریـی کـراوە لـە جـاری یەکەمـدا، بـۆ خراپەکاریـی و خـۆ بەرزکردنـەوەی بەنـو ئیسـڕائیل، کـە پاڵدراوەتـە لای **(أُولاهُما)** بـۆ ڕوونکردنـەوە، پاڵدراوەتـە لای، واتـە: **(المَوعـود الَّـذِي هُـوَ أُولَى المَرَّتَـيْن مِـنَ الفَسَـادِ والعُلـو)**، ئـەو بەڵێنـەی کـە یەکەمجـارە لـە خراپەکاریـی و خـۆ بـە بـەرز زانینـی بەنـی ئیسـڕائیل، هـەر کاتێـك ئـەوە هـات، جـاری یەکـەم سـتەمیان کـردو خۆیـان فـەڕز کـرد:

٥)- ﴿ بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ ﴾، دەنێرینە سەرتان، دەڵێ: **(البَعْثُ: الإِرْسَال مُسْتَعْمَلٌ فِي تَكْوِين السَّيْرِ إِلَى أَرْض إِسْرَائِيل، وتَعْدِيَةُ (بَعَثْنَا) بحَرْفِ (عَلَى) لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى التَّسْلِيط)**.

﴿ بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ ﴾ واتـە: دەنێرینـە سـەرتان، (بَعـثْ) بریتیـە لـە نـاردن، بـەڵام لێـرەدا مەبەسـت پێـی نـاردنی (تکوینی)یـە، نـاردنی قەدەریـی خـوای پـەروەردگارە، وشـەی (بَعَثْنَا)ش کـە بە

(عَلَى) گواستوویەتەوە بۆ بەرکار (مَفْعُولٌ بِهِ)، بۆ ئەوەیە کە مانای دەست بەسەرداگرتن و خستنە ژێر ڕکێف بگرێتە نێو خۆی.

ئنجا ئایا خوا کێیان بۆ دەنێرێ؟

٦)- ﴿ عِبَادًا لَّنَآ ﴾، چەند بەندەیەکی خۆمان، کە دەفەرموێ: (عِباداً لنا)، چەمکە گشتییەکەی مەبەستە (بەندەکانمان)، چونکە هەموو مرۆڤەکان بەندەی خوان، (**العِبَاد: أَي: المَمْلُوكُون، وهَؤُلاءِ العِبَادُ المخلوقون: الآشُورِيون أَهْل بابل جُنُود بُخْتَنَّصْر**)، مەبەست پێیان ئەو بەندانەن کە خوا خوڵقاندوونی، واتە: بەندەی دروستکراوی خوان {نەك ئەو بەندانەی کە بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجام دەدەن} کە مەبەست: ئاشوورییەکانی خەڵکی بابلن، سەربازەکانی (**بختنصر**).

توێژەرانی قورئان لەو بارەوە، زۆر کێشەو مشتومڕیان بووە، ئایا دەبێ ئەوانە کێ بن، ئەو بەندانەی کە خوا دەیاننێرێ؟ بەڵام لە مێژوودا دەرنەکەوتوە کە کۆمەڵێك خەڵکی خواپەرست و پابەند بە شەریعەت و بەندایەتییکەر بۆ خوا، ئەوەیان کردبێ، بەڵکو ئەوانەی ئەوکارەیان کردوە دژی بەنی ئیسرائیل، ئەوەیان ئەنجامداوە: ئاشوورییەکانی خەڵکی بابل بوون، سەربازەکانی بوختەننەصر بوون، کە هاوبەش بۆ خوادانەرو کافر بوون، کەواتە: مەبەست لە بەندەکانمان (**عباداً لنا**) یانی: ئەوانەی خۆمان دروستمان کردوون، بەندە دروستکراوەکانمان(عبادنا المخلوقين لنا).

ئنجا ئایا ئەو بەندانە، سیفەتیان چۆنە کە خوا دەیاننێرێ بۆ بەنی ئیسرائیل، کە یەکەم جار تێکدان و خراپەکاریی دەکەن لە زەویداو ستەم و خۆ فەرز کردن ئەنجام دەدەن:

٧)- ﴿ أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾، (**أُولِي**) واتە: (**أَصْحَاب**)، (**بَأْس**) واتە: سەختیی و توندیی لە جەنگدا، (**شَدِيد**)یش هەر واتە: سەختیی، (**البَأْسُ: الشَّوْكَةُ والشِّدَّةُ فِي الحَرْبِ**)، واتە: خاوەن زەبردەستیی و هێزو پێزێکی زۆری جەنگاوەریین.

٨)- ﴿ فَجَاسُواْ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ﴾، (**أَي: تَخَلَّلُوهَا فَطَلَبُوا مَا فِيهَا، كَمَا يَجُوس الرَّجُلُ أَخْبَارَ مَنْ يَطْلُبُهَا**)، واتە: بە نێو کون و کەلێن و قوژبنی ماڵەکاندا گەڕان و هاتن و چوون و، بەدوای ئەوەدا گەڕان کە تێیدایە وەك چۆن پیاوێك سۆراغی بابایەك دەکات کە بەدوایدا دەگەڕێ، یانی: چوونە ماڵەکانەوە بۆ پشکنین و سۆراغ کردنی گەلی بەنی ئیسرائیل کە بیانگرن و بیانکوژن و سزایان بدەن.

(**الخِلاَل: إِسْمٌ جَاءَ عَلَى وزْنِ الجُمُوعِ، ولاَ مُفْرَدَ لَهُ، وهُوَ وَسَطُ الشَّيءِ الَّذِي يَتَخَلَّلُ مِنْهُ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴿٤٣﴾ ﴾النور**.

واتـە: (خِـلاَل) نـاوی کۆیـە و، تـاکی نیـە لـە خـۆی، واتـە: نێوەڕاسـتی شـتێك، نێوەڕاسـتی ئـەو شـتەی کـە دەچێتـە نێـوی، وەك خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، باسـی هەڵـم دەکات کـە لەسـەر دەریـاکان هەڵدەسـتێ، تیشـکی خـۆر لێـی دەدات و هەڵـم هەڵدەسـتێ و بایـەکان دەیهێنـن، دوایـی دەبێتـە هـەورو موتوربـە دەبـێ، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ فَتَرَى ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ ﴾، (الـوَدْق) واتـە: (المطـر)، واتـە: بـاران دەبینـی دێتـە دەر لـە نێـو ئـەو هـەورە، واتـە: لەمیـانی ئـەو هـەورە دێتـە دەر، کەواتـە: (خـلال) واتـە: میـان.

﴿ فَجَاسُوا۟ خِلَٰلَ ٱلدِّيَارِ ﴾، واتـە: بەمیـان ماڵـەکان و خانووەکانـدا دێـن و دەچن و سـۆراغ دەکەن و دەپشـکنن.

(**الدِّیَـار: التَعْرِیـفُ للعَهْـد: أي: دِیَارِکُـمْ**) (**الدِّیار**)یـش کـە ئەلیـف و لامـی تەعریفـی لەسـەرە، ناسـاندنەکەی بـۆ عەهـدە، واتـە: (**فَجَاسـوا خِـلاَلَ دِیَارِکُـمْ**)، یـانی: بەدواتانـدا دەگەڕێـن و سـۆراغتان دەکـەن لـە کەلێـن و کـونی مـاڵ و خانووەکانتانـدا.

٩)- ﴿ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا ﴾، ئەو بەڵێنەش بڕیارێکی جێبەجێ کراوە، واتە: دێتە دی و جێی مشتومڕ نیە.

دوایی باسی دەکەین: کە ئەوە چۆنە و، لەبەرچی وایە؟

١٠)- ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ ٱلْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ ﴾، دوایی نۆرەی زاڵ بوونمان بۆ ئێوە گێڕایەوە، (**کَرَّة**) واتە: جار، (**الكَرَّةُ: الرَّجْعَةُ إلى المَكَانِ الَّذِي ذَهَبَ مِنْهُ**)، گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنەی کە لێی ڕۆیشتوە.

کەواتـە: (**رَدَدْنَـا لَکُـمُ الکَـرَّة**)، واتـە: (**أَرْجَعْنَـا لَکُـمُ الرَّجْعَـةَ، أَعَدْنَـا لَکُـمُ الرَّجْعَـةَ عَلَیْهِـم**)، واتـە: نـۆرە زاڵ بوونمـان بـۆ ئێـوە گێڕایـەوە.

(**ثُـمَّ: تُفِیـدُ التَّرَاخِـي الرتْبِـي وَالزَّمَنِـي مَعَـاً**)، (ثـم) لێـرەدا بـەدوادا هاتنـی پلەیـی و کاتیـی وێکڕا دەگەیەنـێ، واتـە: دوای ئـەوەی کـە ئێـوە بـە دەسـتی ئـەوان شکسـت دەخـۆن و، خـوا ئەوانـە دەنێرێتـە گیانتـان و، تەمبێتـان دەکـەن و، بـەو شـێوەیە کەلێـن و کـونی ماڵەکانتـان لـێ دەپشـکنن، بـۆ ئـەوەی بتانگـرن و بتانکـوژن، دوایـی بارودۆخەکـە دەگـۆڕێ و، ئنجـا نـۆرەی زاڵ بـوون بـۆ ئێـوە دەگێڕنـەوە و ئێـوە بەسـەر ئـەو دوژمنانەتانـدا زاڵ دەبـن.

چۆنیـەتی ئـەو زاڵ بوونـەش لـە تەفسـیرەکاندا باسـکراوە، بـۆ وێنـە: (**التحریـرو التنویـر**)ی (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**)[1] دەڵـێ:

---

(١) ج١٥ ص ٣٢.

(وَذَلِكَ بَعْدَ أَن قَضَى بنو إسرائيل نيّفاً وَأَرْبَعِينَ سَنَةً فِي أَسْرِ البَابليين، وَتَابُوا إلى اللّهِ وَندِمُوا عَلَى مَا فَرَطَ مِنْهُمْ، سَلَّط اللّه مُلُوكَ فَارِس عَلَى مُلُوك بابل الأَشُوريين، فَإِنَّ الملك «كُورش» ملك فَارِس حَارَب البَابليين وَهَزَمهم، فَضَعُفَ سُلْطَانُهُم، ثُمَّ نَزَلَ بِهِم «دَاريوس» ملك فارس، وَفَتَحَ بَابل سَنَة (٥٣٨) قَبْلَ الميلاد، وَأَذِنَ لليَهُود فِي سَنَة (٥٣٠) قَبْلَ الميلاد، أَن يَرجعُوا إلى أُورشَلِم وَيجدِّدوا دَوْلَتَهُم، وَذَلِكَ نَصْرُ انْتَصَرُوهُ عَلَى البَابليين، إِذْ كَانُوا أَعْوَاناً للفُرْسِ عَلَيْهِم).

واتە: دوای ئەوەی {بەنو ئیسرائیل جاری یەکەم تێکدەشکێن، بە دیل دەگیرێن} چل و ئەوەندە ساڵە بە دیلەتیی لەلای بابلییەکان بەسەر دەبەن، بۆ لای خوا دەگەڕێنەوەو پەشیمان دەبنەوە لەوەی کە کردوویانە، دوای ئەوە خوا پادشاکانی فارس بەسەر پادشاکانی بابل و ئاشوورییەکاندا زاڵ دەکات و، پادشا کۆرش کە پادشای فارس بووە، جەنگ لە دژی بابلییەکان دەکات و تێکیان دەشکێنێ و بابلییەکان بێ دەسەڵات دەبن، دوایی داریوس پادشای فارس لەدوای کۆرش جارێکی دیکە شەڕیان لەگەڵ دەکات و لەساڵی (٥٣٨) پێش زایینىدا، بەسەریاندا زاڵ دەبێ و، مۆڵەت دەدات بە جوولەکەکان لە ساڵی (٥٣٠) پێش زایینىدا، بگەڕێنەوە بۆ ئۆرشەلیم و دەوڵەتەکەیان تازە بکەنەوە، ئەوەش سەرکەوتنێکی بەنو ئیسرائیل بووە بەسەر بابلییەکاندا، چونکە بەنو ئیسرائیل هاوکار و هاوپەیمان بوون لەگەڵ فارسەکان دا، لە دژی بابلییەکان.

هەواڵی تێکشکانی بابلییەکان لە پەیمانی کۆندا، لە دوو شوێندا هاتوە:

١- لە (سفر)ی (إشعياء)دا هاتوە، کە یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنو ئیسرائیل، هەر بە ناوونیشانی (**خَبَرُ انْهِزَامِ البَابليين**)[1]، هەمووی باسی ئەوە کراوە کە چۆن بابلییەکان تێکدەشکێن، پێغەمبەرەکەیان پێشتر ئاگاداریان دەکاتەوە، کە تێکدەشکێن، بێگومان خوای زاناوتوانا پێی ڕاگەیاندوە.

٢ - هەروەها لە (سفر)ی (إرمياء)[2]دا، ئەمە هاتوە: (**هَذَا مَا يُعْلِنه الرَّبّ القَدِيرُ، إِلَه إِسْرَائيل لِكُلّ المَسْبِيِّنَ الَّذِينَ أَجْلَيتهُم مِنْ أورشليم إلى بابل، أَبنوا بيوتاً، وأقيموا فيها وَاغْرِسوا البساتين، وكُلُوا من نتاجها، تزوَّجُوا وأَنْجِبوا بنين وبنات، واتخذوا نساءً لأبنائكم وزوِّجوا بناتكم، وليَلِدْنَ أبناءً وبناتٍ، وتكاثروا هناك ولا تتناقصوا، ولكن بعد انقِضَاءِ سَبْعينَ سَنَة عليكم في بابل، ألتفت إليكم، وأَفِي لكم بوعودي الصالحة بِرَدِّكم إلى هذا المَوضِع**).

واتە: ئەمە ئەوەیە کە پەروەردگاری توانا ڕایدەگەیەنێ، پەرستراوی ئیسرائیل، بۆ هەموو ئەوانەی کە بە دیل گیراون لە ئۆرشەلیم و، دوورخراونەوە بۆ بابل، پێیان ڕادەگەیەنێ

---

(١) الإصحاح: ١٠، ص ١٣٩٢ -١٣٩٥، الإصحاح: ١١و١٢و ١٣و ١٤، ص ١٣٩٦ -١٤٠٠.

(٢) الإصحاح: ٢٩، ص ١٥٢٦.

کە خانووان بۆ خۆتان دروست بکەن و، تێیاندا نیشتەجێ بن و، کشتوکاڵ بکەن و، لە بەروبوومی کشتوکاڵ و باغەکانتان بخۆن و، هاوسەرگیریی بکەن و با کوڕان و کچانتان پەیدابن، هەروەها ژن بۆ کوڕەکانتان بێنن و، کچەکانتان بە شوو بدەن و، با ئەوانیش کوڕیان بن و کچیان بن، زۆربن و کەم مەبن، پاشان دوای تێپەڕینی حەفتا (٧٠) ساڵ بەسەرتاندا لە بابل، ئاوڕتان لێ دەدەمەوەو، بەڵێنە چاکەکانی خۆمتان بۆ دێنمە دی، کە بتانگێڕمەوە بۆ ئەو شوێنە،{واتە: شوێنی خۆتان لە فەلەستین}.

ئەمە ڕوونکردنەوەی واتاو چەمکی ئەوەیە کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ ﴾، بەو شێوەیە ئێمە مێژوو هاوکارمان دەبێ و، هەندێك شوێنی (پەیمانی کۆن) یش بەرچاو ڕوونییمان دەداتێ، بۆ زیاتر تێگەیشتن لە چەمك و واتای ئەم ئایەتە بە پێزە، هەرچەندە هەواڵی یەقین و جێی دڵنیایی و پشتپێ بەستنی تەواو، تەنیا لەوەحی پارێزراوی خوا دایە، بەڵام پەیمانی کۆنیش وەك سەرچاوەیەکی مێژوویی، دەگونجێ سوودی لێ ببینین و، بەرچاو ڕوونییمان بداتێ بۆ زیاتر تێگەیشتن لە چەمك و واتای هەندێك لەو ئایەتانەی کە پەیوەستن بە هەندێك ڕووداوی مێژووییەوە.

١١)- ﴿ وَأَمْدَدْنَاكُم بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ ﴾، واتە: هاوکاریی ئێوەمان کرد بە سامان و بە کوڕان، وەك پێشتر باسمان کرد و (الإصحاح)ی (٢٩) لە (سفر)ی (إرمیاء) بۆی ڕوون کردینەوە.

١٢)- ﴿ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، هەروەها ژمارەی سەربازانی ئێوەمان زۆر کرد، ژمارەی کەسانی ئێوەمان زۆر کرد، (نَفِير: **تَمِيزٌ لـ(أَكْثَرَ)، فَهُوَ تَبيِنٌ لِجِهَةِ الأَكْثَرِيَةِ، وَالنَّفِيرُ اسْمُ جَمْعٍ، للجَمَاعَةِ الَّتِي تَنْفِرُ مَعَ المَرْءِ من قَوْمِهِ وَعَشِيرَتِهِ، مِنْهُ قَوْلُ أَبِي جَهْلٍ: لاَ فِي العِيْرِ وَلاَ فِي النَّفِيرِ**)، واتە: (**نفیر**) (تمییز)ە بۆ (**أكثر**) و ڕوونکردنەوەیە بۆ لایەنی زۆرییەکە، هەروەها (**نفیر**) ناوی کۆیە بۆ کۆمەڵێك، کە لەگەڵ مرۆڤە، لە خزمەکانی و هۆزەکەی خۆی و لە دەوروبەریی کە ڕادەکەن بەرەو دوژمن {واتە: (**نفیر**) ناوی کۆیە بۆ کۆمەڵە خەڵکێك کە لەفریای ئینسان دێن لە کاتێکدا کە لەگەڵ دوژمنیدا ڕووبەڕوو دەبێتەوە}، وەك ئەبو جەهل کاتێك لە مەککەوە دێ بۆ دەرباز کردنی کاروانەکەی ئەبوو سوفیان ئەو قسەیە، وەك پەندێك دەڵێ: (**لاَ فِي العِيْرِ وَلاَ فِي النَّفِيرِ**)، کە بە نسبەت هەندێك لە قوڕەیشییەکانەوە گوتوویەتی، واتە: نە لەگەڵ کاروان دان و نە لەگەڵ سوپادان، (نفیر) واتە: ئەو سوپایەی هاتوە بۆ دەربازکردنی کاروان.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا ﴾، دەڵێ: (**التَّفْضِيلُ فِي أَكْثَرَ، التَّفْضِيل عَلَى أَنْفُسِهِم، أَي: جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ مِمَّا كُنْتُمْ قَبْلَ الجلاَءِ، وَهُوَ المَنَاسِبُ لِمَقَامِ الإِمْتِنَانِ**).

کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَجَعَلۡنَٰكُمۡ أَكۡثَرَ نَفِيرًا﴾، ئێوەمـان زۆر کـرد، جەنگاوەرەکانـی ئێوەمـان زۆرتـر کـرد، واتـە: بـە نسـبەت خۆتانـەوە، پێـش ئـەوەی، دەربکرێـن کـەم بـوون، بـەڵام ئێسـتا زۆرترمـان کـردوون، دەشـگونجێ: ﴿وَجَعَلۡنَٰكُمۡ أَكۡثَرَ نَفِيرًا﴾، (أَي: مِـنْ أَعْدَائِكُمُ الَّذِيـنَ أَخْرَجُوكُـم مِـنْ دِيَارِكُـمْ، أَي: أُفْنِـي مُعْظَـمَ البَابِلِيِّـينَ فِي الحُرُوبِ مَـعَ الفُـرْس، حَتَّـى صَارَ عَـدَد بَنـي إِسْرَائِيـلَ فِي بِـلَادِ الأَسْرِ، أَكْـثَرَ مِـنْ عَـدَدِ البَابِلِيِّـينَ)، واتـە: ژمـارەی جەنـگاوەرەکانی ئێـوە زۆرتـر دەکەیـن لـە دوژمنەکانتـان کـە بابلییەکانـن، چونکـە بابلییـەکان لـەو جەنگانـەی کـە لەگـەڵ فارسـەکاندا کردیانـن، زۆریـان فەوتـان، هەتـا وای لێهـات کـە بەنـو ئیسـرائیل کـە ژێـر دەسـتی بابلییـەکان بـوون، ژمارەیـان زۆرتـر بـوو لـە خەڵکـە ئەصڵییەکـەی کـە کاتی خـۆی بـە دیلیـان گرتبـوون.

١٣)- ﴿إِنۡ أَحۡسَنتُمۡ أَحۡسَنتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ﴾، ئەگەر چاکە بکەن، بە قازانجی خۆتان چاکە دەکەن، ﴿وَإِنۡ أَسَأۡتُمۡ فَلَهَا﴾، ئەگەر خراپەش بکەن، خراپەکەش بەس بۆ خۆتان دەکەن.

تەعبیـرەی: ﴿إِنۡ أَحۡسَنتُمۡ أَحۡسَنتُمۡ لِأَنفُسِكُمۡ﴾، وەك ئـەو تەعبیـرەی دیکـەی قورئـان وایـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذَا بَطَشۡتُم بَطَشۡتُمۡ جَبَّارِينَ ١٣٠﴾الشـعراء، واتـە: هـەر کاتێـك سـزای خەڵـك دەدەن، سـزایان دەدەن بـە زۆردارانـە و ملهوڕانـە.

یـان ئـەو تەعبیـرەی دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذَا مَرُّواْ بِٱللَّغۡوِ مَرُّواْ كِرَامٗا ٧٢﴾الفرقـان، واتـە: کاتێـك بـە لای قسـە و کـرداری پـووچ دا تـێ دەپـەڕن، بەڕێـزەوە تێدەپـەڕن.

ئەمانـە کـە خـوای زانـاو شـارەزا دوو جـاری دووبـارە کردوونەتـەوە، مەبەسـت پێیـان گرنگیـی پێـدانی ئـەو کردارەیـە کـە بـاسی کـراوە.

١٤)- ﴿وَإِنۡ أَسَأۡتُمۡ فَلَهَا﴾، دەڵێ: (**فَلَهَا: مُتَعَلِّقٌ بِفِعْلٍ مَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ: أَسَأْتُمْ لَهَا**)، ئەگەر خراپەشتان کرد، خراپەتان بۆ نەفسەکانی خۆتان کرد.

لـە سـوورەتی (**فصلـت**)دا، ئـەم تەعبیـرە بـە شـێوەیەکی دیکـە هاتـوە، دەفەرمـوێ: ﴿مَّنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِنَفۡسِهِۦۖ وَمَنۡ أَسَآءَ فَعَلَيۡهَا ٤٦﴾، واتـە: هـەر کەسـێك چاکـە بـکات، سـوودەکەی بـۆ خۆیـەتی و، هـەر کەسـێك خراپـەش بـکات، زیانەکـەی لەسـەر خۆیـەتی، (**أَي: النَّفْـعُ لَهَـا وَالـضَّرَرُ عَلَيْهَـا، لَكِـن آيَـة الإِسْرَاءِ يُقْصَـدُ بِهَـا إِخْتِصَـاصُ النَّفْـسِ بِعَمَلِهَـا خَـيْراً أَو شَرّاً**)، لـە سـوورەتی (فصلـت)دا، بـاسی ئـەوە دەکات، کـە کـردەوەی چـاك سـوودی هەیـە بـۆ خاوەنەکـەی و، خراپـەش زیـانی هەیـە بـۆ خاوەنەکـەی، بـەڵام ئەمـەی سـوورەتی (**الإسراء**) مەبەسـت پێـی ئەوەیـە، کـە نەفسـی

مرۆڤ چاکە بکات، یان خراپە بکات، تایبەت دەبێ بە خۆیەوە، مەبەست پێی زیان و قازانج نیە، بەڵکو مەبەست پێی تایبەتمەندبوونی مرۆڤە بە کردەوەکەیەوە.

وەك (**محمد حسين طباطبائي**) لە تەفسیرەکەیدا[1]، دەڵێ: (فَالْمَقَامُ مَقَامُ بَيَانِ: أَنْ أَثَرَ العَمَلِ لِصَاحِبِهِ، خَيْرًا كَانَ أَو شَرًّا، وَلَيْسَ مَقَامَ بَيَانِ: أَنَّ الإِحْسَانَ يَنْفَعُ صَاحِبَهُ، والإِسَاءَةُ تَضرُّهُ، حَتَّى يُقَالَ: ﴿وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا﴾ كَمَا فِي البَقَرَةِ: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ﴿٢٨٦﴾﴾).

واتە: ئەو حاڵەتەی ئێرە، مەبەست پێی ڕوونکردنەوەی شوێنەواری کردارە بۆ خاوەنەکەی، ئنجا چاك بێ، یان خراپ و، مەبەست پێی ئەوە نیە کە چاکە سوودی هەیە بۆ خاوەنی و خراپەش زیانی پێ دەگەیەنێ، تاکو وەك لە شوێنی دیکەدا هاتوە، فەرموویای: ﴿وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا﴾ فصلت، یان وەك لە سوورەتی (**البقرة**)دا هاتوە، کە دەفەرموێ: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ... ﴿٢٨٦﴾﴾، واتە: هەر کەسێك چاکە بکات، سوودەکەی بۆ خۆیەتی و، خراپەش بکات، زیانەکەی لەسەر خۆیەتی.

دیارە تاکو ئێرە هەر باسی تێکدان و خراپەکاری یەکەمە و، سزادانی خوایە ﷻ بۆ ئەو خراپەکاریی و تێکدانە کە بەسەر بەنی ئیسرائیلیدا دێنێ.

١٥)- ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْأَخِرَةِ﴾ ئنجا هەرکات بەڵێنی جارەکەی دیکە هات، واتە: جاری دووەم، (أَي: وَعْدُ المَرَّةِ الآخِرَة، أَي: المَرَّةِ الثَّانِيَة)، واتە: بەڵێنی کاتی کەڕەتی دوایی، یانی جاری دووەم، (**فَالآخِرَةُ صِفَةٌ لموصوفٍ محذوف وهو: المرة، أي المرة الثانية**) وشەی (الآخرة) سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراوە، کە بریتیە لە (کەڕەت) یانی: کەڕەتی دووەم.

١٦)- ﴿لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ﴾ بۆ ئەوەی ڕووتان خراپ و تاڵخ، ڕووتان ناشیرین بکەن، واتە: کاتێك کە بەڵێنی کەڕەتی دووەم هات، کە ئێوە بۆ جاری دووەم خراپەکاریی دەکەن لە زەویدا و خۆتان فەڕز دەکەن و ستەمکاریی دەکەن، ﴿لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ﴾ بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، کە ئەمە دەرەنجامە، چونکە (ل)ی ﴿لِيَسُـُٔوا۟ وُجُوهَكُمْ﴾ (**لام العلة**)یە، واتە: کۆمەڵێك بەندەی خۆمان کە خاوەنی زەبرو زەنگن، خاوەنی زەبر دەستیین، دەنێرینە سەرتان بۆ تەمبێ کردنتان لەسەر ئەو خراپەکارییە، کە لە ئەنجامدا دەم و چاوتان تاڵخ و ناشیرین ببێ.

ئەم ڕستەیە، ئاواش: (**لِيَسوءَ وجوهَكُم**)یش خوێنراوەتەوە، واتە: بۆ ئەوەی (خوا) دەم و چاوتان خراپ بکات، کە ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ خوا عزوجل.

---

(١) تفسير الميزان: ج١٣، ص٤١.

هەروەها خوێنراویشەتەوە: (لِنَسُوءَ وجُوهَكُم) واتە: تاكو ڕووتان خراپ بكەین.

بەڵام خوێندنەوەی یەكەم، ڕاناوەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو جەنگاوەرانەی كە خوا دەیاننێرێتە سەریان، ﴿لِيَسُـٔوا۟ وُجُوهَكُمْ﴾، واتە: بۆ ئەوەی ئەوان كارێكتان بەسەر بێنن و، بەڵایەكتان تووش بكەن، كە شوێنەواری خراپی لە دەم و چاوتان دا دەربكەوێ.

(**سُوءُ الوُجُوه: جَعْلُ المَسَاءَةِ عَلَيْهَا، أي: تَسْلِيطُ أَسْبَابِ الكَآبَةِ وَالمَسَاءَةِ عَلَيْكُمْ، حَتَّى تَبْدُوا عَلَى وجُوهِكُمْ لأَنَّ مَا فِي القَلْبِ يَظْهَرُ عَلَى الوجه**)، واتە: (**سُوء الوُجُوه**) ئەوەیە كە خراپە بخرێتە سەر دەم و چاو، ئەویش بە هۆی زاڵكردنی هۆیەكانی خەفەتباریی و مەینەتییە بەسەرتان دا، چونكە ئەوەی لە دڵ و دەروونـدا هەبێ لەسەر دەم و چاو دەردەكەوێ.

كەسێك كە تێكبشكێ و ماڵوێران بێ و، بە دیل بگیرێ و، خزمی بكوژرێ، بێگومان ئەو نارەحەتیی و گرفتارییانە كە دەچنە نێو دڵیەوە، لە دەروونیدا تاڵاییەكانیان دەچێژێ، شوێنەواریان بە شێوەی تاڵخیی و دەم و چاو گۆڕان و مۆن و مرچ بوون، لەسەر دەم و چاوی دەردەكەون.

١٧)- ﴿وَلِيَدْخُلُوا۟ ٱلْمَسْجِدَ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی بچنە نێو مزگەوتەكەوە، واتە: ئەو جەنگاوەرانەی كە دەیانێرینە سەرتان بۆ تەمبێ كردنتان، بچنە نێو پەرستگاكەشتانەوە.

١٨)- ﴿كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ﴾، وەك چۆن یەكەم جاریش چوو بوونە نێوی و پەرستگاكەتانیان لێ تێكداون، جاری دووەمیش بە هەمان شێوە، (**تَشْبِيهٌ بالدُّخُولِ الأَوَّلِ وَهُوَ الغَزْو: ﴿فَجَاسُوا۟ خِلَـٰلَ ٱلدِّيَارِ﴾**)، ئەمە وێچواندنە بە چوونە نێوی یەكەم، كە مەبەست پێی یەكەم جارە كە بە نێو ماڵەكانیاندا دەهاتن و دەچوون و لێیان دەگەڕان و سۆراغیان دەكردن، بۆ ئەوەی بیانگرن و بیانكوژن، واتە: جاری دووەمیش هەر بە مەرەدی جاری یەكەمتان دەبەین.

١٩)- ﴿وَلِيُتَبِّرُوا۟ مَا عَلَوْا۟ تَتْبِيرًا﴾، هەروەها تاكو ئەو سەربازە جەنگاوەرانە، ئەو بەندانەی خوا، كە دەیانكاتە هۆكارێك بۆ تەمبێ كردن و لووت شكاندنی ئێوە، ئەی جوولەكەكان! هەرچی كە ئێوە بە ملهووڕیی و خۆ فەرز كردن و زاڵ بوون بنیاتتان ناوە، هەمووی تەخت بكەن و بیرووخێنن.

(**التَّتْبِيرُ: الإِهْلاَكُ وَالإِفْسَاد**) مەبەست لە (**تَتْبِير**) تێكدان و فەوتاندنە.

(**مَا عَلَوا**):

ئەم ڕستەیە دەگونجێ سێ مانای هەبن:

أ - (مَا: مَوْصُولَةٌ، وهيَ مَفْعُولُ (يتبَّروا)، ﴿وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيرًا﴾، وعَائِدُ الصِّلَةِ مَحْذُوفٌ لأنَّهُ مُتَّصِلٌ مَنْصُوبٌ، والتَّقْدِيرُ: مَا عَلَوْهُ)، واتە: ئەو سەربازانە دەنێرین بۆ ئەوەی هەرچی کە جوولەکەکان کردبوویان بە مایەی خۆ زاڵکردن و خۆ فەڕز کردن بەسەر وڵاتدا، هەموو ئەوە تێکبدەن.

(وَالعُلُوُّ: عُلُوٌّ مَجَازِيٌّ، وهُوَ الإسْتِيلاَءُ وَالغَلَبُ)، (علوّ) مەبەست پێی بەرزییە، بەڵام لێرەدا مانای مەجازیی هەیە، واتە: دەستەڵات بەسەرداراِنان و زاڵبوون، یانی: ئەو بەندە بەهێزانەی خوا، سەرجەم خۆ فەڕز کردن و ملهووڕیی و هەیمەنەی جوولەکەکان تەخت بکەن و نەیهێڵن.

ب - واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە: (ما) لە: ﴿مَا عَلَوْاْ﴾، دەبێتە (ما المَصْدَرِيَّة) واتە: (عُلُوّهُم) یانی: زاڵبوون و حوکمڕانییەکەیان لێ وێران بکەن.

ج - مانایەکی دیکەی ڕستەی: ﴿وَلِيُتَبِّرُواْ مَا عَلَوْاْ تَتْبِيرًا﴾، یانی: لەماوەی زاڵبوونیان بەسەرتان دا، هەر خەریکی تێکدان و تەختکردن و لەبەین بردنی خۆتان و، شارو وڵاتتان بن.

ئێمە دوایی لە باسێکی سەربەخۆدا، تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەم بابەتە.

مەسەلەی چوارەم:

خوا بە بەنی ئیسرائیلی ڕاگەیاندوە: نیزیکە خوا بەزەییتان لەگەڵ بنوێنێ، بەڵام ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ ستەم و خراپەکاریی، ئێمەش دەگەڕێینەوە سەر سزادانتان و، دۆزەخیش حەپسخانەی کافرانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ۚ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ۘ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا ﴿٨﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە. لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ ﴾، نیزیکە خوا بەزەییتان لەگەڵ بنوێنێ.

بەڵام ئایا بەزەیی خوا لە کێ نیزیکە؟ بێگومان لە چاکەکاران، وەك لە ئایەتی (٥٦)ی سوورەتی (الأعراف)دا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ ﴾، واتە: بێگومان بەزەیی خوا لە چاکەکارانەوە نیزیکە، واتە: ڕەنگەو نیزیکە، بە هۆی ئەوەوە کە ئێوە واز لە خراپەکاری دەهێنن و دەبنە چاکەکار و، واز لە خۆ فەرز کردن و ستەم و زۆر، دێنن و، تەبا دەبن لەگەڵ خەڵك، لەوانەیەو نزیکە بەهۆی ئەوەوە، پەروەردگارتان بەزەییتان لەگەڵ بنوێنێ.

٢)- ﴿ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا ﴾، بەڵام هەرکات گەڕانەوە {واتە: گەڕانەوە بۆ تێکدان و خراپەکاریی} ئێمەش دەگەڕێینەوە {بۆ سزادانتان}.

(**إِنْ عُدْتُم إِلى الإِفْسَادِ، عُدْنَا لِعِقَابِكُمْ**)، ئەگەر گەڕانەوە بۆ خراپەکاریی، ئێمەش دەگەڕێینەوە بۆ سزادانتان، دیارە ئەم شێوازە لە کورت و پوختیی، تەنها لە فەرمایشتی خوادا هەیە، چونکە بەپێی سیاق و سەلیقە دەزانرێ، بۆیە پێویستی نەکردوە کە بفەرموێ: (**إِنْ عُدْتُم إِلى الإِفْسَادِ عُدْنَا لِعِقَابِكُمْ**)، چونکە دیارە ئەوان دووجار خراپەکارییان کردوە، کە دەفەرموێ: کە گەڕانەوە، واتە: کە گەڕانەوە بۆ خراپەکاریی، هەروەها دیاریشە کە خوا ﷻ لەسەر هەردوو جارەکە سزای داون، کەواتە: (**وَإِنْ عُدْتُم عُدْنَا**) ئەگەر بگەڕێنەوە سەر خراپەکاریی، ئێمەش سێ بارە سزاتان دەدەین، وەك جاری یەکەم و دووەم.

٣)- ﴿ وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَٰفِرِينَ حَصِيرًا ﴾، دۆزەخیشمان کردوە بە زیندان و حەپسخانە بۆ بێبڕوایان. (**الحَصِيرُ: المَكَانُ الَّذِي يُحْصَرُ فِيهِ، فَلاَ يُسْتَطَاعُ الخُرُوجَ مِنْهُ، فَهُوَ بِمَعْنَى فَاعِل: أَي حَاصِر، أَوْ بِمَعْنَى مَفْعُول: أَي مَحْصُور فِيهِ**)، واتە: (حَصير) ئەو شوێنەیە کە مرۆڤی تێدا کورت هەڵدەهێنرێ و، لێ دەرچوونی ناکرێ (مرۆڤ تێیدا ئابڵووقە دەدرێ و بەردەست دەکرێ).

کەواتە: (**حصیر**) لێرەدا (**فعیل**)ە، بەڵام بە مانای (فاعل)ە، واتە: (**حَاصِر**)، قۆرەخکەر، دەست بەسەرکەر، یاخود: (**حصیر**) بە مانای (مفعول)ە، واتە: (**مَحْصُورٌ فِيهِ**)، واتە: دۆزەخ شوێنێکە کە کافران تێیدا زیندانیی و حەپس دەکرێن، خوا پەنامان بدات.

ئنجا بۆ ئەوەی زیاتر تیشك بخەینە سەر ئەو بابەتەی کە لەم چوار پێنج ئایەتەدا هاتبوو کورتە باسێك دەخەینە ڕوو، کە پێم وایە ئەو بابەتە لەم ڕۆژگارەدا زۆر گرنگە چونکە گەلی جوولەکە تەواو شوولیان لێ هەڵکێشاوەو ستەم و زۆرو خراپەیەکی زۆریان پەیداکردوە:

کورتە باسێک دەربارەی
دوو کەڕەت خراپەکاریی و، سزادانەکەی خوا بۆ بەنو ئیسرائیل

ئایا مەبەست لەو دوو کەڕەت خراپەکارییەی گەلی جوولەکە و سزادانی خوا بۆیان، چییە؟

زانایان لەو بارەوە ڕاجیاییەکی زۆر زۆریان هەیە، من بە پێویستم نەزانیوە کە بگەڕێمەوە بۆ هەموو تەفسیرەکان، بەڵام شەش ڕام هێناون، لەوانە:

١ - (الطبري)، کە بەڕاستی توێژەرەوەی یەکەمی قوڕئانەو، پێشەوای توێژەران و ڕوونکەرەوانی قوڕئانە.

٢ - لە دوای وی: (ابن كثير).

٣ - لە دوای ویش (فخرالدين الرازي)، پاشان ئەوانی دیکەش، زۆربەیان باسی ئەو بابەتەیان کردوە.

بەڵام من لە کۆی هەموویان، شەش ڕام هەڵبژاردوون و، دواییش ئەوەی خۆم بەڕاستری بزانم، دەیخەمە ڕوو:

ڕای یەکەم: (المراغي)[1] هێناویەتی دەڵێ:

١- (الإِفْسَادَةُ الأُولَى: تَغْيِير التَّوْرَاةِ وَقَتْل إِشْعِيَاء وَحَبْسُ إِرْمِيَاء فِي البِئْرِ حِيْنَ أَنْذَرَهُمْ سَخَطَ اللَّه، فَأَغَارَ عَلَيْهِم أَوَّلاً، وَخَرَّبَ بَيْتِ المَقْدِس (بُخْتُنَصَّر) فِي زَمَنِ إِرْمِيَاء).

واتە: تێکدانی یەکەم: کە جوولەکەکان پێی هەڵساون بریتی بووە لەوە کە تەوڕاتیان گۆڕیوە و، (إشعياء) یان {کە یەکێك بووە لە پێغەمبەرانیان} کوشتوەو، (إرمياء)یشیان زیندانیی کردوە لە نێو بیردا، کاتێك کە ئاگاداری کردنەوە کە خوا لێیان توورەیە، بۆیە بۆ یەکەمجار بوختەننەصەر پاشادی ئاشوورو بابل هێرشی کردوونە سەرو (بيت المقدس)ی تێکداوە، ئەوە لە ڕۆژگاری (إرمياء)دا.

٢- (وَالإِفْسَادَةُ الثَّانِيَة: قَتْلُ زَكَرِيَّا وَيَحْيِ، وَقَصْدِهِم قَتْلِ عِيْسَى، فَأَغَارَ عَلَيْهِم ثَانِيَاً (أَسْبِيَانوس) قَيْصَر الرُّوم، وَكَانَ بَيْنَ الإِغَارَتَيْنِ نَحْو خَمْسِمِائَة سَنَة).

---

(١) تفسير المراغي: ج١٢، ص١٤ و ١٥.

واتـە: تێکـدانی دووەم: ئـەوە بـوو کـە زەکەریـاو یەحیـای کوڕیـان کوشـت و، ویسـتیان: عیساش بکـوژن، بۆیـە بـۆ جـاری دووەم (ئیسـبیانووس) قەیسـەری ڕۆم هێرشـی کردە سـەریان و، لـە نێوان ئـەو دوو تێکـدان و هێرشـکرانە سـەرەش دا: مـاوەی پێنجسـەد (٥٠٠) سـاڵ بـووە.

ڕای دووەم: کە **(سعید حوّی)** لە **(الأساس في التفسير)** دا هێناویەتی[1]، دەڵێ:

١- (الإفْسَادَةُ الأُولَى: إنْحرَافَاتُهُم الَّتِي جَرَّتْ عَلَيْهِم غَزْوَة بُخْتَنَّصَر البَابلِي).

واتـە: تێکدانـی یەکەمیـان ئـەو لادانانەیـان بـووە، کـە وایکـردوە کـە بوختەننـەصری بابلیـی هێرشـیان بکاتـە سـەر.

٢- (الإفْسَادَةُ الثَّانِيَة: هِيَ مَا نَرَاهُ الآن إذْ لَهُمْ دَوْلَةٌ وَسُلْطَانٌ وَإفْسَادٌ وَطُغْيَان).

واتـە: مەبەسـت لـە تێکـدانی دووەم: ئـەو حاڵەیانـە کـە ئێسـتا دەیبینیـن، کـە دەوڵەتیـان هەیـەو دەسـتەڵاتیان هەیـە و، خراپەکاریـی و سەرکێشـییان هەیـە.

ئنجـا بەپێـی ئـەم لێکدانـەوە بـێ، ئایـەتی: (١٠٤) لـە سـوورەتی **(الإسراء)**دا کـە دوایـی دەیگەینـێ - خـوا پشـتیوان بـێ - کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾ واتـە: لـە دوای وی (مووسـا) بـە بەنـی ئیسـڕائیلمان گـوت: لەسـەر زەویـدا نیشـتەجێ بـن (لەسـەر زەوی شـام)، هـەر کاتێـك بەڵێنـی جـاری دووەم هـات، ئێمـە دەتـان پێچینـەوەو دەتانهێنیـن، دەبـێ مەبەسـت پێـی ئەو سـزادانە بـێ، کـە لـە جـاری دووەمـدا کـە ڕۆژگاری ئێسـتایە، دەقەومـێ.

ڕای سێیەم: کە ئەویش هەر **(سَعِيد حَوّى)** هێناویەتی، دەڵێ:

١- (الأُولَى: وُقُوفُهُم فِي وَجْهِ الدَّعْوَةِ الإسْلاَمِيَّة، ثُمَّ تسليط اللّه المُسْلِمِينَ عَلَيْهِم).

٢- (الثَّانية: هِي الإفْسَادَةُ الحَالِيَة)[2].

واتـە: مەبەسـت لـە تێکـدانی یەکـەم: ئـەوە بـوو کـە کاتێـك کـە ئیسـلام هـات، لـە بەرانبـەر ئیسـلام وەسـتان و دژایەتیـی بانگـەوازی ئیسـلامەتییان کـرد، دواییـش سـزادانەکە ئـەوە بـوو کـە خـوا مسـوڵمانانی بەسـەردا زاڵکـردن.

---

(١) الأسـاس في التفسـير، دار السـلام، القاهـرة، الطبعـة: السادسـة، ١٤٢٤ هــ عـدد الأجـزاء: ١١ (في ترقيـم واحـد متسلسـل) ج١١، ص٢٠٠٧.

(٢) سەرچاوەی پێشوو.

کە هەر سێ تیرە جوولەکەکەی بەنی قەینوقاع و، بەنی نەزیرو، بەنی قورِیزە، لە مەدینە دەرکران، دوایی جوولەکەکانی خەیبەریش دەرکران و، ئاوارەی شام بوون، لە ئەنجامی پەیمان شکێنیی و بێ بەڵێنییان دا.

تێکدانی دووەمیان: ئەوەیە کە ئێستا دەیبینین.

ئنجا بەو پێیە بێ، دەبێ خوای دادگەر، جارێکی دیکەش بە دەستی مسوڵمانان - یان کەسانێکی دیکە - سزایان بدات.

ڕای چوارەم: کە (**سید القطب**) ڕەحمەتی خوای لێبێ لە تەفسیرەکەی خۆی (**في ظلال القرآن**)دا[1]، هێناویەتی، دەڵێ:

(وَلَقَدْ صَدَقَتِ النُّبُوَّةُ وَوَقَعَ الوَعْدُ، فَسَلَّطَ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ مَنْ قَهَرَهُمْ أَوَّلَ مَرَّة، ثُمَّ سَلَّطَ عَلَيْهِم مَنْ شَرَّدَهُمْ فِي الأَرْضِ وَدَمَّرَ مَمْلَكَتَهُمْ تَدْمِيراً، وَلاَ يَنُصُّ القُرْآنُ عَلَى جِنْسِيَّةِ هَؤُلاءِ الَّذِينَ سَلَّطَهُم اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، لأَنَّ النصَّ عَلَيْهَا لاَ يَزِيدُ مِنَ العِبْرَةِ شَيْئاً).

وا دیارە (**سید القُطب**) (ڕەحمەتی خوای لێبێ) هەردوو تێکدانەکان، دەگەڕێنێتەوە بۆ مێژوو، وەك ڕای زۆربەی زانایان وایە، دەڵێ:

ئەو هەواڵ پێدانەی کە خوا هەواڵی پێداوە، هاتۆتە دی و، بەڵێنەکە جێ بەجێ بووە، خوا ﷻ کەسانێکی بەسەر جوولەکەکان دا زاڵکرد {ئەو تەنیا باسی یەکەمجار دەکات، بەڵام بۆ جاری دووەمیش هەروایە}، کە لەسەر زەوی دەربەدەریان کردن و، وڵاتەکەیان کاول کردن، بەڵام قورئان ئەوە دەرناخات کە ئایا ئەوانە کێ بوون: خوا بەسەر گەلی جوولەکەیدا زاڵ کردوون؟ چونکە دەرخستنی ماهیەتی کێ بوون و چ کەس بوون؟ هیچ لەو عیبرەت و پەندە زیاد ناکات، کە ئێمە لەو بەسەرهاتە وەریدەگرین.

ڕای پێنجەم: خاوەنی (تفسیر نمونە) (ناصر مکارمی شیرازی)، کە تەفسیرێکی فارسییەو لەگەڵ کۆمەڵێك لە زانایان دایان ناوە[2] دەڵێ:

١- (الإِفْسَادَةُ الأُولَى: تَشْكِيلُ حِزْبِ صَهْيُونيزم وَحكُومَةِ إِسْرَائِيل فِي سَنَة ١٩٤٨م).

٢- (الإِفْسَادَةُ الثَّانِيَة: إِحْتِلاَل الأَرَاضِي الإِسْلاَمِيَّة وَالبَيْتِ المَقْدِس وَالمَسْجِدِ الأَقْصَى).

---

(١) ج٤، ص٢١١٤.

(٢) ج١٢، ص٣٠.

واتـە: تێکـدانی یەکـەم: بریتـی بـوو لـەوە کـە: جوولەکـەکان حزبـی صەهێونیزمیـان دروسـتکرد و پێـك هێنـاو، پاشـان دەوڵـەتی ئیسـرائیلیان دامەزرانـد، لـە سـاڵی ١٩٤٨ زایینـی دا.

تێکـدانی دووەمیـش: ئەوەیـە کـە دوای ئـەوەی کـە دەوڵەتیـان دامەزرانـد، سـەرزەمینێکی ئیسـلامیی زۆریـان {بەشـێکی لوبنـان و، بەشـێکی ئـوردن و، بەشـێکی میصـرو، بەشـێکی سـووریا) یـان داگیرکـرد، هەروەهـا (**بیـت المقـدس**) و، مزگەوتی ئەقصاشـیان خسـتە ژێر ڕکێفـی خۆیانەوە.

ڕای شەشـەم: کـە (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) دەیهێنـێ، هەرچەنـدە مـن خسـتوومەتە کۆتایـی، بـەڵام مـن لـە هەموویانـم پـێ ڕاسـترە، هەڵبەتـە ئـەو ڕایانـەی دیکـەش دەگونجێـن بەڵگەیـان لەسـەر بهێنرێتـەوە، بـەڵام مـن پێموایـە ڕای شەشـەمیان، کـە نیزیکـە لـەوەی (**المراغـي**) هێنـای، هەروەهـا نیزیکـە لـە یەکێـك لـەو دوو ڕایانـەی (**سَعِید حَـوَّی**) هێنانـی، هەروەهـا نیزیکـە لـەوەی (**سـید قطـب**) گوتوویـەتی، بـەڵام (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) وردتـر دەیهێنـێ و، زیاتـر تیشـك دەخاتـە سـەر ڕووداوەکان.

(**محمد الطاهر بن عاشور**)[1]، دەڵێ:

(**فَالمَـرَّة الأُولَى: هِـيَ مَجْمُـوع حَـوَادِث مُتَسَلْسِـلَة تُسَـمَّى فِي التَّأرِيـخ بـالأَسْرِ البَابـِلِي، وَهِـيَ غَـزَوَات بُخْتَنَّـصْر مَلِـكِ بَابـل وَآشُـور، بـلاَدَ (أُورشَـلِيم):**

الغزو الأول سنة: (٦٠٨) قبلَ الميلاد، أَسَرَ جماعات كثيرة مِنَ اليهود ويسمّى بالأَسْر الأَوْل.

الغـزو الثـاني سـنة: (٦٠٦) قبـلَ الميـلاد، الأسر الثـاني وهـو أعظـم مـن الأول، وأسر ملـك يهـوذا وجمعـاً غفـيراً مـن الإسرائيليـين، وأخـذ الذَّهـب الـذي في هيـكل سـليمان، ومـا فيـه مـن الآنيـة النفيسـة.

الغـزو الثالـث: سـنة (٥٨٨) قبـل الميـلاد، غزاهـم بختنـصر وسـبا كلَّ شـعب يهـودا، وأحـرق هيـكل سـليمان، وبقـي أورشـليم خرابـاً يبابـاً، ثـم عـادوا لتعميرهـا، فيـما بعـد).

شـایانی باسـە ئـەو - **محمـد الطاهـر بـن عاشـور** - تەنیـا باسـی سـزایەکە دەکات، تێکدانەکەیان بریتـی بـووە لـەوە: کـە کتێبەکانـی خۆیـان گۆڕیـوە و، پێغەمبەرەکانیـان کوشـتوون و، ملیـان داوەتـە گوناهـو تـاوان و زوڵـم و سـتەم و خراپەکاریـی، دەڵـێ:

تێکـدانی یەکـەم: کۆمەڵـە ڕووداوێـکی بـەدوای یەکـدان، کـە لـە مێـژوودا بـە (**الأسر البابـلي**) نـاسراون، واتـە: بەدیـل گرتنـی بابلیـی، {بابلییـەکان جوولەکەکانیـان بەدیـل گرتـوون} کـە

---

(١) (التحرير والتنوير: ج١٥، ص ٢٩، ٣٠، ٣٨.

ئەویــش ئــەو جەنگانــەن كــە (بُخْتَنَـصْر) پادشــای بابــل و ئاشــوور كــردوونی، لــە دژی وڵاتی ئۆرشــەلیم، (واتــە: وڵاتی جوولەكــەكان)، كــە:

١- جەنگی یەكەم لە ساڵی: (٦٠٨)ی پێش زایین دا بووە، كە كۆمەڵێكی زۆری لە جوولەكەكان بەدیل گرت و ئەمە پێی دەگوترێ: بە دیل گرتنی یەكەم، {كە بردوونی بۆ بابل}.

٢- جەنگی دووەم لە ساڵی: (٦٠٦) پێش زایین دا بووە، كە پێی دەگوترێ: بەدیل گرتنی دووەم، كە لە هی یەكەم گەورەتر بووە و پادشای یەهووداش گیراوە، هەروەها ژمارەیەكی زۆر لە ئیسرائیلییەكان (واتە: جوولەكەكان)، هەروەها زێڕێك كە لە هەیكەل (پەرستگا)ی سولەیماندا بووە، ئەویشی بردوە و هەرچی قاپ و قاچاغی بە نرخ و نایاب بووە {كە لە سەردەمی سولەیماندا كۆ كراوەتەوە} هەمووی بەتاڵان بردوە.

٣- جەنگی سێیەم لەساڵی: (٥٨٨)ی پێش زایین دا بووە، كە دیسان هەر بە قیادەی بوختەننەصر بووە، (واتە: بوختەننەصر سێ جاران هێرشی كردۆتە سەر جوولەكەكان)، ئەمجارە هەموو گەلی یەهووذای بەدیل گرتوە، بە پیاوو ئافرەت و منداڵەوە و هەمووی بردوون و هەیكەلی سولەیمان (پەرستگای سولەیمان)ی سووتاندوە و ئۆرشەلیم {ئەو وڵاتەی كە جوولەكەكانی لێ بوون} بەوێرانیی و كاولكراویی ماوەتەوە، بەڵام پاشان گەڕاونەتەوە بۆ ئاوەدانكردنەوەی، دوای ماوەیەكی زۆر.

ئــەوە بــە نســبەت تێكــدانی یەكەمــەوە كــە (محمــد الطاهــر بــن عاشــور)و هەندێــك لــە ســەرچاوە مێژووییــەكانی دیكــەش، كــە مــن دەرفەتــم نەبــوو، ئامــاژە بــە هەموویــان بــدەم، بــەوە لێكــی دەدەنــەوە، كــە بریتیــە لــەو جەنگانــەی كــە بوختەننــەصر پادشــای بابــل و ئاشــوورییەكان، لــە دژی وڵاتی جوولەكــە كــردوونی و بــەو شــێوەیەی لێكــردوون، كــە باســمان كــرد.

تێكــدانی دووەم: (**محمــد الطاهــر بــن عاشــور**) دەڵــێ: (**وأمــا المــرة الثانيــة فهــي سلســلة غــزوات الرومانيــين بــلاد أورشــليم**)، ســزادانی دووەم، كــە لــە ئەنجامــی خراپەكاریــی دووەمــی جوولەكەكانــدا و، لــە ئەنجامــی لــە ڕێ دەرچــوونی دووەمیانــدا، خــوا جارێــكی دیكــە ســزای داون، بریتیــە لــە زنجیرەیــەك جەنگــی ڕۆمانییــەكان بــۆ ســەر وڵاتی ئۆرشــەلیم، كــە ئەویــش: (**محمــد الطاهــر بــن عاشــور**) ئــاوا دەیهێنــێ:

(وَبَيَــانُ ذَلِــكَ: أَنَّ الْيَهُــودَ بَعْــدَ أَنْ عَــادُوا إِلَى أُورْشَــلِيمَ وَجَــدَّدُوا مُلْكَهُــمْ، وَمَسْــجِدَهُمْ فِي زَمَــنِ (دَارِيُوسَ) وَأُطْلِقَ لَهُمُ التَّصَرُّفُ فِي بِلَادِهِمُ الَّتِي غَلَبَهُمْ عَلَيْهَا الْبَابِلِيُّونَ، وَكَانُوا تَحْتَ نُفُوذِ مَمْلَكَةِ

فَارِسَ، فَمَكَثُوا عَلَى ذَلِكَ مِائَتَيْ سَنَةٍ مِنْ سَنَةِ ٥٣٠ إِلَى سَنَةِ ٣٣٠ قَبْلَ الْمَسِيحِ، ثُمَّ أَخَذَ مُلْكُهُمْ فِي الإِنْحِلَالِ بِهُجُومِ الْبَطَالِسَةِ مُلُوكِ مِصْرَ عَلَى أُورْشَلِيمَ، فَصَارُوا تَحْتَ سُلْطَانِهِمْ إِلَى سَنَةِ ١٦٦ قَبْلَ الْمَسِيحِ، إِذْ قَامَ قَائِدٌ مِنْ إِسْرَائِيلَ اسْمُهُ (مِيثِيَا) وَكَانَ مِنَ اللَّاوِيِّينَ فَانْتَصَرَ لِلْيَهُودِ، وَتَوَلَّى الْأَمْرَ عَلَيْهِمْ، وَتَسَلْسَلَ الْمُلْكُ بَعْدَهُ فِي أَبْنَائِهِ فِي زَمَنٍ مَلِيءٍ بِالْفِتَنِ إِلَى سَنَةِ أَرْبَعِينَ قَبْلَ الْمَسِيحِ، دَخَلَتِ الْمَمْلَكَةَ تَحْتَ نُفُوذِ الرُّومَانِيِّينَ، وَأَقَامُوا عَلَيْهَا أُمَرَاءَ مِنَ الْيَهُودِ كَانَ أَشْهَرُهُمْ (هِيرُودُسَ) ثُمَّ تَمَرَّدُوا لِلْخُرُوجِ عَلَى الرومانيين، فَأَرْسَل قيصر رُومِيَّةَ: الْقَائِدَ (سِيسِيَانُوسَ) مَعَ ابْنِهِ الْقَائِدِ (طِيطُوسَ) بِالْجُيُوشِ فِي حُدُودِ سَنَةِ أَرْبَعِينَ بَعْدَ الْمَسِيحِ.

فَخَرِبَتْ أُورْشَلِيمُ وَاحْتَرَقَ الْمَسْجِدُ، وَأَسَرَ (طِيطُوسُ) نَيِّفًا وَتِسْعِينَ أَلْفًا مِنَ الْيَهُودِ، وَقَتَلَ مِنَ الْيَهُودِ فِي تِلْكَ الْحُرُوبِ نَحْوَ أَلْفِ أَلْفٍ (١٠٠٠٠٠٠)، ثُمَّ اسْتَعَادُوا الْمَدِينَةَ وَبَقِيَ مِنْهُمْ شِرْذِمَةٌ قَلِيلَةٌ بِهَا إِلَى أَنْ وَافَاهُمُ الْإِمْبِرَاطُورُ الرُّومَانِيُّ (أَدْرِيَانُوسُ) فَهَدَمَهَا وَخَرَّبَهَا، وَرَمَى قَنَاطِيرَ الْمِلْحِ عَلَى أَرْضِهَا كَيْلَا تَعُودَ صَالِحَةً لِلزِّرَاعَةِ، وَذَلِكَ سَنَةَ ١٣٥ لِلْمَسِيحِ، وَبِذَلِكَ انْتَهَى أَمْرُ الْيَهُودِ وَانْقَرَضَ، وَتَفَرَّقُوا فِي الْأَرْضِ وَلَمْ تَخْرُجْ أُورْشَلِيمُ مِنْ حُكْمِ الرُّومَانِ، إِلَّا حِينَ فَتَحَهَا الْمُسْلِمُونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخطاب سنة ١٦ هـ صُلْحًا مَعَ أَهْلِهَا وَهِيَ تُسَمَّى يَوْمَئِذٍ (إِيلِيَاءُ)).

واتە: ڕوونکردنەوەی ئەوەش بەمشێوەیە: جوولەکەکان دوای ئەوەی گەڕانەوە بۆ ئۆرشەلیم و وڵات و مەملەکەتەکەی خۆیان تازە کردەوە و مزگەوتەکەی خۆیان دروست کردەوە، لە سەردەمی (داریۆش) پادشای فارسەکاندا، ئەویش دەستی بۆ ئاوەڵاکردن کە وڵاتەکەی خۆیان ئاوەدان بکەنەوە، کە بابلییەکان بە دیلیان گرتبوون و، بردبوویانن بۆ وڵاتی خۆیان و، وڵاتەکەشیان کاولکرد بوون، جوولەکەکان لە سەردەمی (داریۆش)ەوە کە گەڕانەوە، وڵاتی خۆیان ئاوەدان کردەوە، مزگەوتەکەشیان تازە کردەوە و هەتا دوو سەد (٢٠٠) ساڵ لەسەر ئەوە بەردەوام بوون، {واتە: لە وڵاتی خۆیان بە هێمنیی و ئاسایش ژیان و، خاوەنی قەوارەی سیاسیی خۆیان بوون}، لە (٥٣٠) تاکو (٣٣٠) پێش زایین {واتە: دوو سەد ساڵ}، بەڵام دوایی جارێکی دیکە دەستەڵات و حوکمڕانییەکەیان دەستی کردەوە بە هەڵوەرین و بەتلۆسییەکان (واتە: پادشاکانی میصر) هێرشیان کردە سەر ئۆرشەلیم و کەوتنە ژێر دەسەڵاتی بەتلۆسییەکان، لەساڵی (٣٣٠) پێش زایینەوە، تاکو (١٦٦) پێش زایینی، لەو کاتەدا فەرماندەیەك لە جوولەکەکان، هەڵسا بە هەڵگیرساندنی شۆڕشێك بە ناوی (میثیا) کە ئەویش لە هۆزی: (اللاویین) بوو و بەسەر دوژمنەکاندا سەرکەوت و، تۆڵەی بۆ جوولەکەکان ستاندەوە لە دوژمنەکانی و بوو بە حوکمڕان بەسەریانەوە، دوایی

حوکمڕانیی لە کوڕەکانیدا بەردەوام بوو، بەڵام لە ڕۆژگارێکی پڕ لە کێشە و ئاشووبدا، تاکو ساڵی (٤٠)ی پێش زایین، (واتە: چل ساڵ پێش ئەوەی کە عیسا ﷺ بێتە دنیاوە).

ئیدی لەو کاتەوە مەملەکەتی یەهوودا (وڵاتی جوولەکەکان) کەوتە ژێر دەستەڵاتی ڕۆمانییەکان، کە ئەوانیش کۆمەڵێك فەرماندەیان هەر لە جوولەکەکان دەکردنە سەرکردەیان، کە لە هەموویان ناسراوتر هێرۆدۆس بوو، {هیرۆدۆس جوولەکە بوو، ڕۆمانەکان کردبوویان بە گەورەی جوولەکە، بەڵام هەر لە ژێر دەستەڵاتی ئەوان دا بووە، وەك زۆر لە سەرۆکەکانی ئەو دەوڵەتانەی ئێستا، کە لە دەوڵەتانی زلهێز دایان دەنێن و وەك داشی دامە دەیان جووڵێنن!}، بەڵام دوایی جوولەکە هەڵگەڕانەوە و جەنگیان لە دژی ڕۆمانەکان کرد، بۆیە قەیسەری ڕۆمای ئەو کاتە فەرماندە (**سیسیانووس**)ی لەگەڵ کوڕەکەی بە ناوی (**طیطوس**) ناردە سەریان، {واتە: (**سیسیانووس**) ئەو فەرماندەیە بوو، کە قەیسەری ڕۆم ناردیە سەر جوولەکەکان لەگەڵ کوڕەکەی دا: (**طیطوس**)، کە ئەویش هەر فەرماندە بوو}، ئنجا لە دەوروبەری ساڵی: چل (٤٠)ی زایینی دا، {واتە: چل ساڵ دوای لە دایك بوونی عیسا ﷺ} ئۆرشەلیمی کاول کرد و مزگەوتەکەشی سووتاند و (**طیطوس**) نەوەد و ئەوەندە هەزار کەسەی لە جوولەکەکان بە دیلگرتن و، لە کۆی ئەو جەنگانەدا کە جوولەکەکان لەگەڵ ڕۆمانەکاندا کردوویانە، هەزار هەزار کەس (واتە: یەك ملیۆن کەس) لە جوولەکە کوژران و، بەڵام دوایی جارێکی دیکە دووبارە جوولەکەکان شارەکەیان وەرگرتەوە، بەس کەمێکیان لێ مابوون، تاکو دوایی ئیمپڕاتۆری ڕۆمانیی (ئەدریانۆس) بەسەریاندا زاڵ بوو و، وڵاتەکەیانی کاولکرد و شارەکانیانی ڕووخاندن و خوێشی بە زەوییە کشتوکاڵییەکانیاندا کرد، بۆ ئەوەی جارێکی دیکە بە کەڵکی کشتوکاڵ نەیەت، ئەویش لە ساڵی: (١٣٥) زایینی دا، {واتە: (١٣٥) ساڵ دوای ئەوەی کە عیسا ﷺ لە دایك بووە}، دوایی دەڵێ:

بەو شێوەیە لە ساڵی: (١٣٥) زایینیەوە شوێنێك بۆ جوولەکەکان وەك وڵات و قەوارەی سیاسیی و دەوڵەت نەماو، بە زەویدا بڵاوبوونەوە، {بۆیە ئێستا جوولەکە لە هەموو دنیادا هەن و بە هەموو وڵاتاندا بڵاوبوونەوە}، هەروەها ئۆرشەلیم هەر لەژێر دەسەڵاتی ڕۆمانەکان دا بوو و لە ژێر دەسەڵاتی ڕۆمانەکان دەربازی نەبوو، تاکو مسوڵمانان ئازادیان کرد لە سەردەمی عومەری کوڕی خەتتاب ﷺ لە ساڵی شازدە (١٦)ی کۆچییدا، کە ئەویش عومەر ﷺ بە صوڵح و پێکهاتن و ئاشتەوایی چووە نێو شارەکەیانەوە (واتە: شاری قودس)، کە ئەو کاتە (**ئیلیاء**)ی پێ دەگوترا.

{یاخود کۆی وڵاتەکەیان (ئیلیاء)ی پێدەگوترا، کە وەك پێشتر گوتمان: (ئیلیاء) یەکێك بووە لە پێغەمبەرانی بەنو ئیسرائیل صەڵات و سەلامی خوا لە سەر تێکڕای پێغەمبەرانی خوا بێ.

پێم وایە: ئەو ڕایەی (**محمد الطاهر بن عاشور**) تەبەننیی کردوە و، ئاوا ڕوونی کردۆتەوە و ڕایەکەی خۆی بە بەڵگەی سەرچاوە مێژووییەکان پشتڕاست کردۆتەوە، نێزیکترین ڕایە لە ڕاستییەوەو کۆکەرەوەی زۆرێك لەڕایەکانی دیکەشە، هەر چەندە ناشڵێم: ڕایەکانی دیکەش - بەتایبەت لە بارەی تێکدانی دووەم و سزایەکەیەوە - ڕێیان تێناچێ.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە سـێزدە (١٣) ئایـەت پێـك دێ و، ئایەتەکانـی (٩ - ٢١) لـە خـۆ دەگـرێ، کـە خـوای زانـا و توانـا تێیانـدا، باسـی سـێزدە (١٣) بابـەتی جـۆراو جـۆر دەکات، کـە هەموویان لـە تـەوەری: {قورئـان بـە چاکتریـن ڕێبـازو بەرنامـە دانـان}دا دەخولێنەوە:

١- قورئان باشترین ڕێنماییە و موژدەدەری بڕواداران و ترسێنەری بێبڕوایانە.

٢- مرۆڤی بێبڕوا لەبەر پەلەپەل، جاری وا هەیە نزای خراپ لە خۆی دەکات.

٣- شەوگارو ڕۆژگار، دوو نیشانەی خوان و، پڕن لە حیکمەت و سوود.

٤- هەموو مرۆڤێك چارەنووسی خۆی بە دەست خۆیەتی و، لە ڕۆژی دواییش دا نامەی کردەوەکانی بە دەستەوە دەدرێ!

٥- هەر کەس ڕێی ڕاست بگرێ، خۆی بەهرەمەندەو، لە گومڕاییش هەر خۆی زەرەرمەندە.

٦- کەس تاوانی کەس هەڵناگرێ و لە کۆڵی ناکاتەوە.

٧- خوا هەتا پێغەمبەران نەنێرێ بۆ کۆمەڵگاو خەڵکێك، لەسەر کوفر و خراپە، سزایان نادات.

٨- خوا بە هۆی خۆشگوزەرانیی و خراپەکارییەوە، ئاوەدانییەکان دەفەوتێنێ.

٩- خوا زۆر گەلی لە دوای گەلی نووح، بە هۆی گوناهەکانیانەوە، فەوتاندوون.

١٠- هەر کەس ئامانجی دنیا بێ، بە پێی ویستی خوا پێی دەگات، بەڵام لە قیامەتدا جێگەی دۆزەخە.

١١- هەر کەسیش ئامانجی دواڕۆژ بێ و، بە ئیمانەوە هەوڵی بۆ بدات، بە ئاکام دەگات.

١٢- خوا بەپێی سیستمی دادگەرانەی لە گەردووندا، کارئاسانیی بۆ هەموو لایەك دەکات، (چ چاکەکاران، چ خراپەکاران، چ دنیا ویستان، چ دواڕۆژ ویستان).

١٣- لە دنیادا بەرزیی و نزمیی هەیە، بەڵام لە ڕۆژی دواییدا، ئەو بەرزیی و نزمییە، زۆر زیاتر دەبێ.

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا
كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ
دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ۖ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ
ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ
فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ
مَنشُورًا ﴿١٣﴾ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن
ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ وَإِذَآ
أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا۟ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا
مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ ۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا
لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ أَرَادَ
ٱلْءَاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ كُلًّا نُّمِدُّ
هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ
عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْءَاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

((بە دڵنیایی ئەم قورئانە (خەڵکی) ڕێنمایی دەکات بەرەو بەرنامە (وڕێبازێك کە ڕاستتر و چاکترینە و، مـوژدەش دەدات بە بڕوادارانێك کە کردەوەی چاك دەکەن، کە پاداشتێکی گەورەیان هەیە ﴿٩﴾ هەروەها (ڕایدەگەیەنێ) کە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، سزاو ئازارێکی بە ئێشمان بۆ داناون ﴿١٠﴾ مرۆڤی (بێبڕوا)یش وەك پەلەکردنی بۆ هاتنی خێر و خۆشیی، پەلەی هاتنی بەڵا و خراپە دەکات و، مرۆڤ (بە سروشت زۆر) پەلە کارە ﴿١١﴾ شەوگارو ڕۆژگاریشمان کردوونە دوو نیشانە (لەسەر پەروەردگارێتیی خوا)، ئنجا هەرچی نیشانەی شەوگار (مانگ)ە، خەفەمان کردوە و، نیشانەی ڕۆژگار (خۆر)یشمان کردۆتە بینەر (هۆکاری بینین) تاکو (بە ڕۆژگار) لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بکەن (کارو کاسبی بکەن) و، بۆ ئەوەش کە ژمارەی ساڵان و، ژمێرەی کارەکانتان بزانن و، هەموو شتێکیشمان زۆر باش ڕوونکردۆتەوە (وهەر کامێکیانمان لەوانی دیکە جیاکردۆتەوە) ﴿١٢﴾ پشك و چارەنووسی هەر مرۆڤێکیشمان خستۆتە ئەستۆی خۆیەوە و، ڕۆژی قیامەتیش نووسراوێکی بۆ دەردێنین بە کراوەیی دەیبینێ ﴿١٣﴾ (پێی دەگوترێ:) نووسراوەکەت بخوێنەوە! ئەمڕۆ هەر خۆت ژمێرەر و چاودێری خۆت بی، بەسە ﴿١٤﴾ هەر کەس ڕێی ڕاستی گرت، ڕێی ڕاست گرتنەکەی سوودی بۆ خۆیەتی و، هەر کەسیش گومڕا بێ، گومڕا بوونەکەی زیانی بۆ خۆیەتی و، هیچ نەفسێکی کۆڵ (ی قورسی گوناهان) هەڵگر، کۆڵی گرانی کەسی دیکە هەڵناگرێ و، ئێمەش سزادەر(ی هیچ خەڵك و کۆمەڵگایەك) نین، تاکو ڕەوانەکراوی بۆ نەنێرین (و بیانوو براویان نەکەین) ﴿١٥﴾ هەر کاتێکیش ویستمان (خەڵکی) ئاوەدانییەك بفەوتێنین، فەرمان بە خۆشگوزەرانەکانی دەکەین (چاکە بکەن) کەچی ئەوان لادان و تاوانی تێدا دەکەن و، سەرەنجام قسە (و بڕیاری خوا)ی لەسەر دەچەسپێ (کە: لادەرو خراپەکاران سزادەدەین)و کاول و وێرانی دەکەین ﴿١٦﴾ لە دوای (گەلی) نووحیش گەلێك سەدەمان لە نێو بردوون و، پەروەردگاریشت بەسە بۆ شارەزا بوون و دیتنی گوناهەکانی بەندەکانی ﴿١٧﴾ هەر کەس ژیانی پەلەی (دنیا)ی بوێ، بۆ هەر کەس، ئەوەندەی بۆیمان بوێ، تێیدا بۆی پێش دەخەین، دوایی دۆزەخی بۆ دادەنێین بە عەیبداریی و دەرکراویی دەخرێتە نێوی (و تێیدا دەسووتێ) ﴿١٨﴾ هەر

کەسێکیش دوارۆژی بوێ و، کۆششی شایستەی بۆ بکات و، بڕواداریش بێ، ئا ئەوانە کۆششەکەیان سوپاسکراو (و پەسند)ە ﴿١٩﴾ هەر کامێکیان ئەوانیش و ئەوانیش (دوا ڕۆژ خوازانی بڕوادارو دنیاویستانی بێبڕوا) لە بەخششی پەروەردگارت هاوکاریی دەکەین و، بەخششی پەروەردگاریشت (لە هیچ کەس کە کۆشش بکات) قەدەغەکراو نیە ﴿٢٠﴾ سەرنج بدە! چۆن زێدەییمان داوەتە هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا، بە دڵنیاییش (مەنزڵگای) دوارۆژ، پلەکانی گەورەترن و زێدەییەکەیشی گەورەترە ﴿٢١﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَقۡوَمُ): (**الأَقْوَمُ: تَفْضِيلُ القَوِيم (الَّتِي هِيَ أَقْوَم) صِفَةٌ لِمَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ: (يَهْدِي)، القَوِيم: المُعْتَدِل، وَالحَسَنُ القَامَة، وَالجَمْع: قِوَام**).

(أَقْوَم): دیارە صیغەیەکە لە بە چاکتردانانی (**قویم**)، واتە: ڕێك و ڕاست (**أَقْوَم**) واتە: ڕێك و ڕاستتر، ئنجا (**الَّتِي هِيَ أَقْوَم**) سیفەتە بۆ شتێك کە قرتێنراوە کە وشەی (**يَهْدِي**) دەلالەتی لەسەر دەکات، یانی: (**للطَّرِيقَةِ الَّتِي هِيَ أَقْوَم**).

وشەی (**قويم**)یش واتە: ڕێك و ڕاست، دەگوترێ: (**فُلَان قَوِيمٌ**) واتە: قەد و قیافەیەکی ڕێکی هەیە، کە کۆی (**قَوِيم**) بریتیە لە (**قِوَام**).

(عَجُولًا): (**العَجَلَةُ: طَلَبُ الشَّيءِ وَتَحرِّيهِ قَبْلَ أَوَانِهِ**)، (**عَجَلَة**) بریتیە لە داواکردنی شتێك و لێ خەفتانی شتێك، پێش ئەوەی کە کاتی خۆی بێ.

(فَمَحَوۡنَآ): (**المَحْو: إِزَالَةُ الأَثَر**)، (**مَحو**) بریتیە لە سڕینەوەی شوێنەوار، ﴿فَمَحَوۡنَآ ءَايَةَ ٱلَّيۡلِ﴾، واتە: نیشانەی شەو کە مەبەست پێی (مانگ)ە، خەفەمان کردوە و، شۆقەکەیمان کەم کردوە.

(مُبۡصِرَةً): واتە: پێ بینەر، دەڵێ: (**أَي: مُضِيئَةً للأَبْصَار**) واتە: وا دەکات کە چاوەکان ببینن، خۆی (**بَصير**) یانی: بینەر، بەڵام (**مُبْصِر**) واتە: پێبینەر، وابکەی ئەوەی بەرانبەرەکەت ببینێ، ئەو شتە ببینێ، بێگومان لە ئەنجامی تیشکی خۆردا، ئێمە شتەکان دەبینین، واتە: خۆر پێمان دەبینێنێ.

(وَٱلْحِسَابَ): (**الحِسَابُ: إِسْتِعْمَال العَدَدِ**)، (حساب) بریتیە لە بەکارهێنانی ژمارە، دەگوترێ: (**حَسَبْتُ أَحْسُبُ حِسَاباً حَسْبُاناً**)، واتە: ئەو شتەم ژمارد.

(فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا): واتە: ڕوونمان کردۆتەوە بە ڕوونکردنەوە، (**الفَصْلُ: إِبَانَةُ أَحَدِ الشَّيْئَيْنِ مِنَ الأخر، حَتَّى يَكُونُ بَيْنَهُمَا فُرْجَةٌ، وَالجَمْعُ مَفَاصِل وَالمفْرَدُ مِفْصَل**).

وشەی (**فَصْل**) بریتیە لە جیاکردنەوەی دوو شت کە نێوانێکیان هەبێ، ئنجا (**مَفَاصِل**) کە کۆی (**مِفْصَل**)ە، واتە: جومگە، لەبەر ئەوەی جومگەکان دەبنە هۆی لێك جیاکردنەوەی ئەندامەکان، کەواتە: (فَصَّلْنَٰهُ) یانی: (**بيَّنَّاهُ تَفْصِيلاً، أَي: تَبيينَاً**)، جوانمان ڕوونکردۆتەوە، چونکە کۆمەڵێك شت کە لێك جیاکرانەوە، هەریەکەیان بەجیا، باشتر دیار دەبێ.

(طَٰٓئِرَهُۥ): (**أَي: عَمَلَهُ الَّذِي طَارَ عَنْهُ، مِنْ خَيْرٍ أَو شَرٍّ**)، ئەو کردەوەی کە لەوەوە فڕیوە و، لەوەوە پەیدا بووە، ئنجا چاك بێ، یان خراپ بێ.

(حَسِيبًا): (**رَقِيبَاً فَعِيلٌ بِمَعْنَى فَاعِل، أَي: الحَاسِبُ الضَّابِط**)، (**حَسِيباً**) بە مانای چاودێر لێرەدا ئەمە (**فعيل**)ە، بەڵام بە مانای: (**فَاعِل**)ە، (**حَسِيب**) واتە: (**حَاسِب**)، ژمێرەر و (**ضابط**) کۆنترۆڵکەر.

(وَازِرَةٌ): (**الوِزْرُ: الثِّقْلُ، تَشْبيهاً بِوَزْرِ الجَبَلِ، وَيُعَبَّرُ بذَلِكَ عَنِ الإِثْمِ، كَمَا يُعَبَّرُ عَنْهُ بالثِّقْل**)، (**وَازِر**) یانی: هەڵگری قورسایی، (**وِزْر**) مانای قورسایی دێ و، گوناه چوێنراوە بە قورسایی چیاوە و بەوە تەعبیر دەکرێ لە گوناه، وەك چۆن تەعبیر دەکرێ بە قورسایی، وەك خوا لە سوورەتی (**العنكبوت**) ئایەتی (١٣)دا دەفەرموێ: ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾، واتە: قورساییەکانی خۆیان و قورساییەکانی دیکەش وێڕای قورساییەکانی خۆیان، هەڵدەگرن.

(مُتْرَفِيهَا): واتە: خۆشگوزەرانەکانی، (**التُّرْفَةُ: التَوَسُّعِ فِي النِّعْمَةِ، كَمَا يَقُولُ: أَتْرَفَ فُلَانٌ فَهُوَ مُتْرَفٌ**)، (**تُرْفَةَ**) واتە: فراوانیی لە نازو نیعمەتدا، واتە: خۆشگوزەرانیی، دەگوترێ: (**أَتْرَفَ فُلَانٌ فَهُوَ مُتْرَفٌ**) خاوەن فراوانییە لە نازو نیعمەتدا.

(فَفَسَقُواْ فِيهَا): دەڵێ: (**فَسَقَ فُلَانٌ: خَرَجَ عَنْ حَجْرِ الشَّرْعِ**)، واتە: لە سنووری شەرع چووە دەرێ، (**فَسَقَ الرُّطَبُ: خَرَجَ عَنْ قِشْرِهِ**)، فەرکە خورما کە لە کەوڵەکەی خۆی دەردەچێ (کەوڵی هێشوەکەی) ئەوەی پێدەگوترێ، کەواتە: ﴿ فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾، واتە: دەرچوون لەو سنوورەی، کە دەبوو لێی دەرنەچن.

(ٱلْقُرُونِ): (القَـرْنُ: القَـوْمُ المُقْتَرِنُـونَ فِي زَمَـنٍ وَاحِـدٍ، وَجَمْعُـهُ قُـرُون)، (قَـرْن) بریتیـە لـە کۆمەڵـە خەڵکێـك کـە پێکـەوە دەبـن، لـە ڕۆژگارێکـدا، کـە تاکەکـەی (قَـرْن)ەو، کۆیەکـەی (قُـرُون)ە، واتـە: سـەدەکان، ئنجـا هەندێـك دەڵێـن: سـەدە (قَـرْن) حەفتـا سـاڵە، هەندێـك دەڵێـن: چـل سـاڵە، هەندێـك دەڵێـن: سـەد سـاڵە، ئێسـتا زیاتـر واباوە، کـە سـەدە، بریتیـە لـە سـەد سـاڵ.

(ٱلْعَـاجِلَةَ): (الحَيَـاةُ العَاجِلَـة)، واتـە: ئـەو ژیانـەی کـە بەپەلەیـە، ژیانێـك کـە زوو دێتـە ئـاراوەو زوو تێدەپـەڕێ، کـە مەبەسـت ژیـانی دنیایـە.

(مَذْمُومًا): واتـە: لۆمەکـراو، سەرزەنشـتکراو، عەیـب لێگیـراو، (الـذَّمُّ: الوَصْـفُ بالمعَائِـبِ الَّتِـي فِي المَوْصُـوفِ)، (ذَمّ) بریتیـە لـە وەصفکـردنی کەسـێك، بـەو عەیبانـەی کـە تێیـدان.

(مَّدْحُورًا)، (المَدحُـورُ: المَطْـرُودُ، دَحَـرَهُ: طَـرَدَهُ)، (مدحـور) واتـە: دەرکـراو، چونکـە: (دَحَـرَهُ: طَـرَدَهُ) واتـە: دەریکـردو دووریخسـتەوە.

(عَطَآءُ): (أعْطَـاهُ مَـالاً، وَالإِسْـمُ: العَطَـاء)، واتـە: ماڵـی پێـدا و پێـی بەخشـی، ناوەکـەش بریتیە لـە (عَطَـاء) واتـە: بەخشـش پێـدراو، (رَجُـلٌ مِعْطَـاء: كَثِيرُ العَطَـاء، إِسْـتَعْطَى وَتَعَطَّـى: سَـأَلَ العَطَـاءَ)، واتـە: (مِعْطـاء) کەسـێك کـە زۆر دەبەخشـێ، پیاوێکـی زۆر بەخشـندە، (إِسْـتَعْطَى وَتَعَطَّـى) واتە: داوای بەخشـینی کـرد، داوای شـتێکی کـرد کـە پێـی بـدرێ.

(مَحْظُورًا): (مَمْنُوعَـاً)، واتـە: قەدەغـە، (الحَظْـرُ: المَنْـعُ)، واتـە: نەهێشـتن و قەدەغەکـردن، ئنجـا ئایـا ئـەوە لەچییـەوە هاتـوە؟ دەڵـێ: (الحَظْـرُ: جَمْـعُ الـشَّيءِ فِي الحَظِـيرَةِ، وَالمُحْتَظِـرُ فَاعِـلُ الحَظِـيْرَة)، (حَظِـيْرَة) ئەوەیـە کـە چوارچێوەیـەك کرابـێ کـە زیاتـر بـۆ ئـەوەی کـە ئاژەڵیـان تێـدا کۆکردبێتـەوە پێـی گوتـراوە: (حَظِـيْرَة)، ئاغـەڵ، یاخـود شـوێنێك کـە دەغـڵ و دانیـان تێـدا کـۆ کردبێتـەوە، گوتوویانـە: (حَظِـيْرَة)، ئنجـا (مُحْتَظِـر) کەسـێکە کـە (حظيرة)ەکـە دروسـت دەکات، ئـەو چوارچێوەیـە، یـان ئـەو ئاغەڵـە.

کەواتـە: (مَحْظُـور) واتـە: شـتێك کـە لـە شـوێنێك دانرابـێ و، ڕێ لـە خەڵکێـك گیرابـێ کـە دەسـتی بیگاتـێ، بۆیـە خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا﴾، بەخششـی پـەروەردگاری تـۆ، لـە هیـچ کەسـێك قەدەغـە نیـە و، هیـچ کـەس ڕێـی لـێ نەگیـراوە، کـە دەسـتی بیگاتـێ، بـە مەرجـی کارکـردن و هەوڵـدان و ڕەچاوکـردنی سیسـتمی خـواو یاسـاکانی لـە گـەردوون و ژیـانی بەشـەردا.

مانای گشتی ئایەتەکان

دوای ئـەو هەشـت ئایەتـەی باسـمان کـردن، کـە وەك پێشـەکی وان بـۆ کـۆی بـاس و بابەتـەکانی سـوورەتی (الإسراء)، ئنجـا خـوا ﷻ ئـەو ڕاسـتییە ڕادەگەیەنـێ کـە وەك پێـش دەسـتیی ئـەم سـێزدە (١٣) ئایەتەیـەو دەفەرمـوێ:

﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾ بـە دڵنیایـی ئـەم قوڕئانـە ڕێنمایـی خەڵـك دەکات بـۆ ڕێبـازو شـێوازێك کـە ڕاسـترین و چاکترینـە، ﴿ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴾ هەروەهـا مـوژدەش دەدات ئـەو بڕوادارانـەی کـە کـردەوە باشـەکان ئەنجـام دەدەن، کـە پاداشـتێکی گەورەیـان هەیـە، ﴿ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾ هەواڵیـش دەدات بـەو کەسـانەی کـە بڕوایـان بـە ڕۆژی دوایـی نیـە، کـە ئێمـە ئازارێکـی بـە ئێشـمان بـۆ ئامـادە کـردووە.

یاخـود مـوژدە دەدات بـە بـڕواداران کـە: پاداشـتی گەورەیـان هەیـە و، موژدەشـیان پێـدەدات کـە: ئەوانـەی بڕوایـان بـە ڕۆژی دوایـی نیـە ئازارێکـی بـە ئێشـمان بۆیـان دانـاوە! یـانی: بڕوادارینـە! موژدەتـان لێبـێ: دوژمنەکانیشـتان کـە ڕێـی ڕاسـت ناگـرن و دژایەتیـی ئێـوە دەکـەن و، دژایەتیـی هـەق دەکـەن و، دژایەتیـی خـوا و پێغەمبەرەکـەی دەکـەن، موژدەتـان لێبـێ کـە: ئازارێـکی بـە ئێشـمان بـۆ دانـاون و، وەك بـەرزەکی بانـان بـۆی دەرناچـن و، بـە ئاسـانیی قوتـار نابـن!

یـانی: دوای ئـەوەی خـوا ﷻ باسـی چارەنـووسی ڕەش و بەسـەرهاتی تاڵـی گەلـی جوولەکـەی کـرد، دەفەرمـوێ: ئـەم قوڕئانـە ئەگـەر مسـوڵمانان شـوێنی بکـەون، دەیانپارێـزێ لـەو چارەنووسـە ڕەش و تاڵـەی کـە گەلـی جوولەکـە تووشـی بـوون، بـە هـۆی لادانیانـەوە لـە بەرنامـەی خـوا، قوڕئـان مسـوڵمانان دەپارێـزێ و، ڕێنماییـان دەکات بـۆ چاکتریـن و باشـترین شـێوە ژیـان و گـوزەران، لـە ڕووی ڕووحیـی و فیکریـی و ڕەوشـتیی و ئابووریـی و کۆمەڵایەتیـی و سیاسـیی و هتـدەوە.

ئنجـا خـوا ﷻ باسـی سروشـتی مـرۆڤ دەکات: ﴿ وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ﴾ وشـەی: ئینسـان لێـرەدا هەندێـك لـە زانایـان دەڵێـن: مەبەسـت پێـی: مرۆڤـە بـە گشـتی،

بەڵام وا پێدەچێ مەبەست پێی مرۆڤی بێبڕوابێ، واتە: مرۆڤێك كە جارێ دەستی هیدایەتی خوای نەگەیشتۆتێ، واتە: مرۆڤ دەپاڕێتەوە بۆ خراپە، وەك چۆن دەپاڕێتەوە بۆ چاكە، واتە: جاری وا هەیە كە تووڕە دەبێ، یان لە ئەنجامی پەلەكردنی دا، دوعای خراپ لە خۆی دەكات، وەك چۆن داوای چاكە بكات لە خوای پەروەردگاری! ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولٗا﴾، مرۆڤ زۆر بە پەلە و بە تاڵووكەیە، یانی: بە سروشت وا خوڵقێنراوە، وەك خوا لە ئایەتی (٣٧)ی سوورەتی (الأنبیاء)دا دەفەرموێ: ﴿خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖ﴾، واتە: مرۆڤ لە پەلەپەل دروستكراوە، یانی: مرۆڤ بە سروشت خۆڕانەگرە، وەك لە سوورەتی (المعارج)دا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ١٩ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعٗا ٢٠ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلۡخَيۡرُ مَنُوعًا﴾، واتە: مرۆڤ بەهەڵپەو خۆڕانەگر دروستكراوە، ئەگەر ناخۆشیی و خراپەی تووش بوو زۆر شڵەژاووشپرزە و، ئەگەر خۆشیی و چاكەشی تووش بوو، زۆر دەستگرەوەیە.

كەواتە: مرۆڤ دەبێ ئاگاداری ئەو خاڵە بێ هێزانەی خۆی بێ، یەكێك لەوانە ئەوەیە كە پەلە دەكات، كە هەمیشە لە ئەنجامی پەلەكردندا تووشی هەڵە دێ، جاری وا هەیە لە ئەنجامی پەلەكردندا كە لەسەر شتێكی خراپ خۆی ڕاناگرێ، نزای خراپ دەكات، وەك چۆن بۆ خێروچاكە دەپاڕێتەوە، ئاواش دوعای خراپ لە خۆی، یان لە خزمێكی، یان لە منداڵێكی دەكات.

﴿وَجَعَلۡنَا ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيۡنِۖ﴾، هەروەها شەوگارو ڕۆژگاریشمان كردوون بە دوو نیشانە، ﴿فَمَحَوۡنَآ ءَايَةَ ٱلَّيۡلِ وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةٗ﴾، نیشانەی شەو (مانگ)مان سڕیوەتەوە و كەم شۆقمان كردوە، واتە: ڕووناكیی نیە و تاریكە، بە تایبەت لەو شەوانەدا كە مانگ لە حاڵەتی (محاق وهلال) دایە، یانی: شەوەكانی سەرەتا و كۆتایی مانگ (شهر)، ﴿وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةٗ﴾، نیشانەی ڕۆژگاریشمان كردوە بە پێبینەر، (**مُبۡصِر**) واتە: ئەو شتەی وا دەكات خەڵك ببینێ، وەك دوایی باسی دەكەین، ئەم وشەیە ئیعجازێكی عیلمیی تێدایە، چونكە پێشتر وایان دەزانی بینینی شتەكان، بە هۆی ئەوەوە كە لە چاوەوە تیشكێك دەچێ و شتەكان دەبینێ، بەڵام ئێستا دەركەوتوە، كە نەخێر شتەكان تیشك دەنێرن بۆ چاو و وێنە دەنێرن و چاو وێنەیان دەگرێ.

﴿لِّتَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡ﴾، بۆیە ڕۆژگارمان وا لێكردوە و كردوومانە بە پێبینەر، تاكو لە بەخششی پەروەردگارتان داوا بكەن، واتە: لە ڕۆژێدا كارو كەسابەت بكەن و لە نیعمەتەكانی خوا پەیدا بكەن، ﴿وَلِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ﴾، هەروەها تاكو:

بـە هـۆی نیشـانەی شـەوەوە، کـە مانگـەو، بەهـۆی نیشـانەی ڕۆژەوە کـە خـۆرە، ژمـارەی سـاڵەکان و ژمـاردنی شـتەکان بزانـن، (حِسَـابَ) واتـە: ژمـاردن.

﴿ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴾، هەروەهـا هەمـوو شـتێکمان ڕوون کردۆتـەوە، واتـە: هەمـوو شـتێك کـە پێویسـت بـکات بـۆ مرۆڤـەکان، وەك هیدایـەتی خـوا، لـە قورئانـدا ڕوونمـان کردۆتـەوە، یاخـود: هـەر شـتێك کـە بـۆ ژیـانی مرۆڤـان پێویسـت بـکات، لـە قورئانـدا ڕوونمـان کردۆتـەوە، یاخـود: ﴿ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴾ هـەر شـتێك کـە دروسـتمان کـردوە، جـوان ڕوونمـان کردۆتـەوە و، هەرکامێکیـان بوونێـکی تایبەتییـمان پێـداوە.

﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾، هـەر مرۆڤێـك چارەنووسـی خۆیمان خسـتۆتە ئەسـتۆی خـۆی، (طَٰٓئِرَهُۥ) أي (عَمَلَهُ الَّذِي طَارَ مِنْهُ)، ئـەو کردەوەیـەی کـە لـەوەوە دەفـڕێ و پەیـدا دەبـێ، ئنجـا خێـر بـێ یان شـەڕ، (أَلْزَمْنَٰهُ) واتـە: وامـان لێکردوە کـە بچێتـە گەردنیەوەو، لـە ئەسـتۆی دابـێ و، پێیـەوە پەیوەسـتمان کـردوە، ﴿ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴾ هەروەهـا ڕۆژی دوایـی و ڕۆژی هەڵسـانەوەش، نووسراوێکـی بـۆ دەردێنیـن، کـە بـە کراوەیـی دەیبینـێ، پێـی دەگوتـرێ: ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾،نووسراوەکـەت بخوێنـەوە، ﴿ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴾، ئەمـڕۆ خـودی خـۆت بەسـە بـۆ ئـەوەی ژمێـرەری گوناهەکانـی خـۆت بی، یـان: سـەرکۆنەی خـۆت بکـەی.

﴿ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ﴾، هـەر کەسـێك ڕێـی ڕاسـت بگـرێ، ئـەوە ڕێی ڕاسـتی بـۆ خـۆی گرتـوە و قازانجەکـەی بـۆ خۆیـەتی، ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾ هەروەهـا هـەر کەسـێك گومـڕا بـێ، ئـەوە بـە زیانـی خـۆی گومـڕا بـووە، ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾، هیـچ کـۆڵ هەڵگرێـك کۆڵـی کەسـێکی دیکـە هەڵناگـرێ، واتـە: (وَلاَ تَـزِرُ نَفْـسٌ وَازِرَة)، هیـچ نەفسـێکی گوناهبـار کۆڵـی نەفسـێکی دیکـەی گوناهبـار هەڵناگـرێ، واتـە: کـەس لـە جیاتـی کـەس گوناهـەکان هەڵناگـرێ، هـەر کەسـە گوناهـی خـۆی لـە ئەسـتۆی خۆیدایـە.

دواییـش باسـی ئـەوە دەکەیـن ئایا کاتێـك کەسـێك کەسـێك گومـڕا دەکات، ئـەوە چۆنـە؟ ڕوونی دەکەینـەوە: ئەوەکـە بابـەتی گومڕاکـەر بەهۆیـەوە گوناهبـار دەبـێ، مانـای وا نیـە کـە گوناهـی گومڕاکـراوی هەڵگرتـوە، چونکـە ئـەوەی کـە گومـڕا دەکـرێ، گومڕابووەکـە، گوناهەکـەی هـەر لـە ئەستۆیەتی، بـەڵام بابـای گومڕاکـەر گوناهـی گومڕاکردنەکـەش هەڵدەگـرێ و، گوناهـی خۆشـی هەڵدەگـرێ، بێ ئـەوەی لـە گوناهـی گومڕاکـراو کـەم بێتەوە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾، ئێمە سزادەر و ئازاردەریش نین بۆ خەڵك و كۆمەڵگایەكان، تاكو پێغەمبەر نەنێرین.

ئایا ئەوە مەبەست پێی دنیایە، یان ڕۆژی دواییە؟ دەگونجێ مەبەست پێی هەردووكیان بێ، واتە: ئێمە نە لە دنیا و نە لە دوارۆژدا، گەلان و كۆمەڵگاكان سزا نادەین، تاكو پێغەمبەریان بۆ نەنێرین و بەڵگەیان لەسەر تەواو نەكات، وەك لە سوورەتی (النساء)دا لە ئایەتی: (١٦٥)دا خوا دەفەرموێ: ﴿رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ﴾، واتە: پێغەمبەرانێكی مۆژدەدەر و ترسێنەرن، تاكو خەڵك لە دوایی پێغەمبەران، بەڵگەیان لەسەر خوا نەبێ.

ئنجا خوای دادگەر باسی ڕاستییەكی دیكە دەكات، دەفەرموێ: ﴿وَإِذَآ أَرَدْنَآ أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً﴾، هەر كاتێك ویستمان خەڵكی ئاوەدانییەك بفەوتێنین، (أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا) فەرمان دەكەین بە خۆشگوزەرانەكانی، (كە چاكەكاری بكەن) (فَفَسَقُواْ فِيهَا) كەچی ئەوان خراپەو لادانی تێدا دەكەن، ئاشكرایە خوا فەرمان بە لادان (فسق) و خراپە ناكات، چونكە دیارە كە خوا فەرمان بە چی دەكات، بۆیە ئەوەی قرتاندوە، واتە: ئێمە فەرمانمان پێكردن بە چاكە، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا كرد و تاوان و خراپەیان تێدا كرد، ﴿فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ﴾ سەرنجام قسەی لەسەر هاتە دی و چەسپا، واتە: بڕیاری سزادانی خوای لەسەر چەسپا، وەك یاسایەكی دادگەرانەی خوا لە ژیانی بەشەردا. ﴿فَدَمَّرْنَٰهَا تَدْمِيرًا﴾، ئێمەش بە كاول كردن كاولمان كرد و تێكماندا.

﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنۢ بَعْدِ نُوحٍ﴾، چەندان سەدەشمان لە دوای نووح فەوتاندوون، واتە: خەڵكی زۆر سەدانمان فەوتاندن، (كَمْ) لێرەدا، (كم الخبرية) یە: یانی: بۆ هەواڵدانەو مەبەست پێی زۆرییە، واتە: زۆر خەڵك كە لە سەدەكاندا ژیاون، لە دوای نووح فەوتاندمانن، لە ئەنجامی خراپەكاریی حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكاندا لەسەر حیسابی خەڵكی ڕەش و ڕووت، ﴿وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا﴾، بەسیشە كە پەروەردگارت شارەزا و بینەری گوناهی بەندەكانی بێ، واتە: لە دوای شارەزایی و دیتنی خوا بۆ گوناهی بەندەكان، پێویست بە دیتن و شارەزایی كەسی دیكە ناكات، چونكە خوا ﷻ ئەوپەڕی زانیاریی و شارەزایی و دیتنی هەیە، بۆ گوناهو لادانی بەندەكانی و، كە بەپێی ئەوەش لێیان دەپرسێتەوە و سزایان دەدات.

ئنجا دێتە سەر باسی ڕاستییەکی دیکە: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ ﴾، لێرەدا مەبەستەکەی دیارە کە: (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الحَيَاةَ العَاجِلَةَ)، واتە: هەر کەسێك ژیانی بە پەلەی بوێ، واتە: ژیانی دنیای بوێ، تەنیا مەبەستی ژیانی دنیاو تێدا ڕابواردنی بێ، ﴿ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ﴾، خێرایی بۆ دەکەین لە ژیانی دنیادا، ئەوەندەی کە بمانەوێ، بۆ هەر کەسێك کە مەبەستمان بێ، واتە: لە خۆشیی و نیعمەتی دنیا، بە خێرایی بۆی دەهێنینە دی، بەو ئەندازیەی کە بمانەوێ، بۆ هەر کەسێك کە ویستمان لەسەری بێ، ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصْلَىٰهَا مَذْمُومًا مَّدْحُورًا ﴾، دوایيش دۆزەخی بۆ دادەنێین کە بە سەرزەنشتکراویی و بە دەرکراویی دەیخرێتە نێوی و تێیدا سزا دەدرێ و دەسووتێنرێ.

﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْءَاخِرَةَ ﴾، هەر کەسێکیش کۆتا مەنزڵگای دوارۆژی بوێ، واتە: ژیانی ڕۆژی دوایی، ﴿ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا ﴾، کۆششی شایستەی خۆیشی بۆ بکات، ﴿ وَهُوَ مُؤْمِنٌ ﴾، لە حاڵێك دا بڕواداریش بێ، ﴿ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴾، ئا ئەوانە کۆشش و هەوڵەکەیان، سوپاس لەسەرکراوە و پێزانندراوە، واتە: کۆشش و هەوڵەکەیان نرخێنراوە.

﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَـٰٓؤُلَآءِ وَهَـٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ﴾، هەر کامێك لەوانە هاوکاریی دەکەین، (إِمْدَاد) واتە: ڕست بۆ درێژ کردن و یارمەتییدان (هـؤلاء وهـؤلاء) ئەوانەش و ئەوانەش، واتە: ئەوانەی کە دنیا ویستن و، ئەوانەش کە دوارۆژ ویستن، هاوکاریی هەردووکیان دەکەین، لە بەخششی پەروەردگارت، ﴿ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴾، بەخششی پەروەردگاریشت قەدەغە نیە، لە کەس قەدەغە نەکراوە، لەم ژیانی دنیایەدا خوا ﷻ هاوکاریی مرۆڤەکان دەکات، بە هەر شێوەیەك بیانەوێ بژین و بۆ هەر ئامانجێك بچن، خوای پەروەردگار بە پێی ئەو هەوڵ و کۆششە کە دەیدەن، وا دەکات کە بەرهەمیان بێتە دەست.

﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، سەرنج بدە! چۆن هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیاندا زێدەیی داوە، (تَفْضِيل) واتە: زێدەیی پێدان، یانی: بەرزمان کردوونەوە و هەڵمانبژاردوون، لە ڕووی ئەو ڕێژەیەوە کە لە ناز و نیعمەتەکان پێیان دەدەین، نەك لەو ڕووەوە: خوا هەڵیبژارد بن، بەو واتایە: بە چاکتری دانا بن، واتە: خوا دەفەرموێ: سەرنج بدە! چۆن لە ژیانی دنیادا، هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا هەڵبژاردوە لەڕووی پێدانی نازو نیعمەتەوە، واتە: هەندێکیان ناز و نیعمەتی زیاترمان پێداون،

بەسەر هەندێکیاندا، ئنجا ئەو ناز و نیعمەتە عەقڵە، ساغیی جەستەیە، جوانیی ڕەنگ و ڕوخسارە، ماڵ و سامانە، خزم و کەسە، هەرچی هەیە، ﴿وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا﴾، بە دڵنیایی کۆتا مەنزڵگا و ژیانی دوارۆژیش، پلەکان تێیدا گەورەترن و، زێدەیی پێدانیش تێیدا گەورەترە، واتە: لە ژیانی بەهەشتدا: هەم پێگەو پلەکان زیاترن و بەرزترن و گەورەترن، هەم ئەو زێدەیی پێدان و ئەو بەسەردا هەڵبژاردنەی لە دوارۆژیشدا هەیە، بە پێی تەقوا و کردەوە چاکەکان، کە مرۆڤەکان ئەنجامیان دەدەن، ئەو جیاوازیی و نێوانانە، لەوێ زۆر زیاترن.

لێرەدا ئێمە دێینە کۆتایی مانای گشتی ئەم سێزدە ئایەتە موبارەکەو، لە خوا دەپاڕێینەوە: خوایە! بە لوتف و کەرەمی بێ سنووری خۆت، ئێمە لەو کەسانە بگێڕە و وامان لێ بکە کە ئامانجمان ڕازیکردنی تۆ و، ژیانێکی سەربەرزانە و پاك و ڕێك و ڕاست بێ لە دنیادا، بەڵام ئاوات و ئامانجی هەرە بەرزمان ڕازیکردنی تۆ و بە دەستهێنانی بەهەشتی تۆ بێ و، خوایە! لەوێ بەو پلە بەرزانەمان بگەیەنە و، ئەو زێدەییەمان پێبدە، کە بۆ بەندە پەسندو هەڵبژاردەکانی پەسند دەکەی، بێگومان تەنیا ئەوێ شایستەی ئەوەیە کە مرۆڤ هەوڵی بۆ بدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: بە دڵنیایی قورئان مرۆڤەکان بەرەو ڕاسترین و ڕێك و پێکترین ڕێباز ڕێنمایی دەکات و، موژدەی پاداشتی گەورە بە بڕواداری کردار چاك دەدات و، هۆشداریی ئازاری بە ئێش بە بێبڕوایان بە ڕۆژی دوایی، دەدات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ ﴾، بە دڵنیایی ئەم قورئانە ڕێنمایی دەکات بەرەو باشترین و ڕێك و پێکترین.

لێرەدا دوو شت قرتێنراون:

یەکەم: (**إِنَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ يَهْدِى : يَعْنِي يَهْدِي النَّاس، يَهْدِي الإِنْسَان، يَهْدِي المُجْتَمَعَات**)، ئەوە دیارە، بەڵام بۆچی قرتێنراوە؟ لەبەر ئەوەی کە مرۆڤ بە سیاق و سەلیقە دەیزانێ کە ئەم قورئانە ڕێنمایی دەکات، کێ؟ خەڵك ڕێنمایی دەکات، مرۆڤەکان ڕێنمایی دەکات، کۆمەڵگاکان ڕێنمایی دەکات.

دووەم: (لِلَّتِى هِىَ أَقْوَمُ) بەرەو ئەوەی کە ڕاسترە و ڕێك و پێکترە، دیسان لێرەدا شتێك قرتێنراوە، واتە: (**لِلحَيَاةِ لِلَّتِي هِيَ أَقْوَم**)، بەرەو ژیانێك کە ڕێك و ڕاسترە، وشەی (**أَقْوَم**)یش ڕێژگەی (**تَفْضِيل**)ە لە (**قَوِيم**)، (**قَوِيم**) واتە: ڕێك و ڕاست، (**أَقْوَم**) واتە: ڕێك و ڕاستر.

ئنجا لێرەدا وەك گوتمان: شتێك قرتێنراوە کە (**الَّتِى**) دەلالەتی لەسەر دەکات، کە (**الزَّمَخْشَرِي**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**الكَشَّاف**)دا، جوان دەڵێ: (**وَأَيْنَمَا قَدَّرْتَ لَمْ تَجِد مَعَ الإِثْبَاتِ ذَوْقَ البَلَاغَةِ الَّذِي تَجِدُهُ مَعَ الحَذْفِ، لِمَا فِي إِبْهَامِ المَوْصُوفِ بِحَذْفِهِ، مِنْ فَخَامَةٍ تُفْقَدُ مَعَ إِيضَاحِهِ**).

واتە: تۆ هەر چەندە بێنی ئەو وەسفکراوە قرتێنراوە مەزەننەو ئەندازەگیریی بکەی، بۆ وێنە: (**للحَيَاةِ التِي، للطَّرِيقَة التي، للكيفية التي**)، ئەو تام و چێژە ڕەوانبێژییەی کە لە کاتی قرتێنرانیدا هەستی پێدەکەی، لە کاتی چەسپاندنی ئەو وەسفکراوەدا، هەرچییەك بێ، ئەو چێژەی نیە، چونکە وەسفکراوەکە بە هۆی قرتێنرانیەوە، نامۆیی (**إبهام**)ەکە مەزنیی و گرنگییەکی تایبەت پەیدا دەکات.

زانایانی دیکەی ڕەوانبێژیی لە شوێنی دیکە دەڵێن: (**كَي يَذْهَبَ الذِّهْنُ أيَّ: مَذْهَبٍ**)، تاکو زەین بەرەو هەر شوێنێك بچێ، وەك: بۆ ژیانێك کە باشترە، بۆ ڕێبازێك کە باشترە، بۆ بەڕێوەچوونێك کە ڕێك و ڕاسترە...هتد. دەگونجێ زۆر شت دابنێی کە بگونجێ لەگەڵ ئەو ناوی ئاماژەیەدا، بەڵام کە بقرتێنرێ، چەمکەکەی زۆر فراوانتر دەبێ، لەوەکە دیاریی بکرێ، جونکە ئەگەر دیاریی کرابایە بۆ وێنە: (**للطَّرِيقَةِ للَّتِي هِيَ أَقْوَم**)، یاخود: (**للحَيَاةِ للَّتِي هِيَ أَقْوَم**) سنووردار دەبوو، بەڵام ئێستا هەم ژیان دەگرێتەوە، هەم ڕێباز دەگرێتەوە، هەم بەرنامە دەگرێتەوە، هەم شێوەی بەڕێوەبردن دەگرێتەوە، ئەوانە هەموویان دەگرێتەوە و جگە لەوانەش دەگرێتەوە.

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێ کە: خوا ﷻ هەم ئەم دوو ئایەتە و، هەم ئەم ئایەتانەی دیکەی کە دێن، فەرمووونی دوای ئەوەی کە لە هەشت (٨) ئایەتی دەرسی پێشوودا، باسی دوو ڕووداوی گرنگی کرد:

یەکەمیان: سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەر ﷺ، کە لە ئایەتی یەکەمدا باسی کرد.

دووەمیان: ڕووداوی دووکەڕەتان تێکدان و خراپەکارییەکانی جوولەکەکان و، دوایی سزادانیان لەلایەن خواوە ﷻ.

ئنجا ئەو ئایەتانە بە مسوڵمان دەڵێن:

یەکەم: سەرنجی سیرەو ژیانی پێغەمبەرەکەتان (محمد) ﷺ بدەن، چۆن خوای خاوەن بەزەیی و بەخششی بێ سنوور لە کاتی ئەوپەڕی سەغڵەتیی و تەنگانەدا، ئەو سەفەرە گەورە وگرنگەی شەوڕۆیی و بەرز بوونەوە (الإسراء والمعراج)ی پێکرد، بۆ لابردنی تەمی خەم و پەژارە و دڵدانەوە و بەرچاو ڕوونکردنەوەی زیاتری! ئنجا ئێوەش شوێنکەوتووی وی بن، تاکو خوای کارزان و میهرەبان لەگەڵ ئێوەش دا - هەر کەسە بەپێی خۆی - بەزەیی و بەخشش بنوێنێ.

دووەم: سەرنجی گەلی جوولەکە بدەن کە لە ئەنجامی سەرکێشیی و خراپەکاریی دا، خوا چۆنی سزاداون و بەڵاداری کردوون، دەجا دەرس و پەندیان لێوەربگرن و، بێگومان ئەگەر شوێن ئەم

قورئانەش بکەون، بە مەرەدی ئەوان ناچن، چونکە ئەم قورئانە بەرەو ڕاسترین و چاکترین و ڕێك و پێکترین شێواز و ڕێباز و شێوەی ژیان و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، ئێوە ڕێنمایی دەکات و ڕێتان پێشان دەدات!

ئنجا ڕاستییەکانی دیکەش کە دێن، بە هەمان شێوە، کە لێرەدا خوا ﷻ چەند ڕاستییەك دەخاتەڕوو بۆ ئەهلی ئیمان و بۆ مسوڵمانان، کە بریتین لە: ژمارەیەك لە یاساکانی خۆی لە ژیانی بەشەردا لەو سێزدە ئایەتەدا، ئاشکراشە کاتێك ئەم سوورەتە دابەزیوە، ئنجا چ لە ساڵی چوار یان پێنجی پێغەمبەرایەتییدا بوو بێ، یان لە سەرەتای ساڵی دەیەم، یان لە نیوەیدا بوو بێ، گرنگ ئەوەیە پێش کۆچی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی لە مەککەوە بۆ مەدینە، بووە، واتە: لە پێش ڕاگەیاندنی دەوڵەتی ئیسلامییدا بووە، واتە: ئەم سوورەتە کاتێك دابەزیوە کە وردە وردە، کۆمەڵی مسوڵمان لە مەککە، خەریك بووە بچێتە قۆناغی بوونە کۆمەڵگا و، پێکهێنانی دەوڵەت و قەوارەی سیاسیی، بۆیە پێویستیی بەوە کردوە کە کۆمەڵێك یاسای خوا ﷻ بخرێنە بەرچاوی و بە هۆی زانینی ئەو یاسایانەی خواوە، بزانێ چۆن ئەو کۆمەڵ و کۆمەڵگایەی خۆی بەڕێوە ببات و، چۆن دەرس و پەند وەربگرێ لە گەلانی پێشوو و هەڵەکانی ئەوان دووبارە نەکاتەوە، بە تایبەت گەلی جوولەکەی دراوسێ و نیزیکیان!

٢)- ﴿وَيُبَشِّرُ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، هەروەها قورئان موژدەش بە بڕواداراەکان دەدات.

٣)- ﴿ٱلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، کە کردەوەباشەکان ئەنجام دەدەن، (ٱلصَّٰلِحَٰتِ) سیفەتە بۆ وەسفکراوێکی قرتێنراو، یانی: (**الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الأَعْمَالَ الصَّالِحَاتِ، الخِصَالَ الصَّالِحَاتِ**) واتە: کردەوە باشەکان ئەنجام دەدەن، خەسڵەتە باشەکان لە خۆیاندا دەهێننە دی، ئایا موژدەی چییان پێ بدات؟

٤)- ﴿أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾، کە پاداشتێکی گەورەیان هەیە، پاداشتی گەورەش دەگونجێ مەبەست پێی لە دنیادا بێ، یانی: لە ئەنجامی ئیمان و کردەوەی باشدا، ئیماندارانی کردارباش، بەرهەمی باشیان دەست دەکەوێ، خوا پاداشتی باشیان دەداتەوە لە دنیادا، هەروەها دەشگونجێ مەبەست پێی ڕۆژی دوایی بێ، یاخود: مەبەست پاداشت و بەرهەمی دنیاو دوا ڕۆژیش بێ.

بەڵام بەپێی ڕستەی دوایی کەدێ، مانای دووەمیان گونجاوترە: پاداشتی گەورەی ڕۆژی دوایی.

٥)- ﴿وَأَنَّ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ﴾، ئەمە دەگونجێ لە سیاقی موژدە پێدانی بڕواداران دا بێ، واتە: قورئان موژدەش دەدات بە بڕوادارانی کردار باش، کە ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە،

سزاو ئازارێکی بە ئێشمان بۆ داناون، یانی: موژدە بە بڕواداران دەدات، کە خۆیان سەرەنجامیان خێرە لە دنیا و لە دوارۆژدا و خاوەنی پاداشتێکی گەورە دەبن، هەروەها موژدەشیان پێ دەدات، کە دوژمنانی خوا و ڕێبازو بەرنامەی خوا ﷻ، ئەوانەی بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، ئەوانەش ئازار و سزایەکی بە ئێشیان بۆ ئامادە کراوە، لە دوارۆژدا.

٦)- ﴿أَعۡتَدۡنَا لَهُمۡ عَذَابًا أَلِيمٗا﴾، واتە: ئازارێکی بە ئێشمان بۆ داناون، بێگومان لە ڕۆژی دوایی و لە دۆزەخ دا.

لە بارەی ئەوەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ يَهۡدِي لِلَّتِي هِيَ أَقۡوَمُ﴾، **(محي الدین درویش)** لە تەفسیرەکەی خۆی **(إعراب القرآن الكريم وبيانه)**[1]دا، دەڵێ:

(رَجَّحَ أَبُو حَيَّان أَنَّهَا لَيْسَتْ لِلتَفضِيلِ، إِذْ لاَ مُشَارَكَةَ بَيْنَ الطَّرِيقَةِ الَّتِي يُرْشِدُ إِلَيْهَا القُرْآنُ وَطَرِيقَةِ غَيْرِهَا، وَفُضِّلَتْ هَذِهِ عَلَيْهَا، وَإِنَّمَا المَعْنَى: الَّتِي هِيَ قَيِّمَةٌ، أَي: مُسْتَقِيْمَةٌ، كَمَا قَالَ: ﴿وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلۡقَيِّمَةِ ٥﴾البينة)، واتە: ئەبوو حەییانی تەوحیدیی دەڵێ: کە دەفەرموێ: (هِيَ أَقۡوَمُ) بەرەو ڕێبازێك، یاخود شێوازێك، یان ئیدارەدانێك و بەرنامەیەك، کە ڕێك و ڕاسترە، مەبەست ئەوە نیە کە بەراوردی پێکرابێ لەگەڵ ڕێبازێکی دیکەدا، کە ئەو ڕێبازەی قورئان مرۆڤەکانی بۆ ڕێنمایی دەکات، ڕاستتر و ڕێك و پێکترە، لەو ڕێبازەی کە لەگەڵی دا بەراورد کراوە! چونکە ڕێبازێك کە قورئان خەڵکی بۆ ڕێنمایی دەکات، بەراورد ناکرێ و ناخرێتە تەرازووەوە لەگەڵ هیچ ڕێبازێکی دیکەدا، بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە ئەم قورئانە مرۆڤەکان ڕێنمایی دەکات بۆ ڕاسترین و ڕێك و پێکترین ڕێباز، نەك بە لەبەر چاو گرتنی ڕێبازێکی دیکە، کە لەگەڵیدا بەراورد کراوەو پێکەوە خراونە تەرازووەوە و پێك هەڵدەسێنگرێن، وەك لە سوورەتی: **(البينة)** دا دەفەرموێ: ﴿وَذَٰلِكَ دِينُ ٱلۡقَيِّمَةِ ٥﴾، واتە: ئەوەش ڕێبازی میللەتێکی ڕێك و ڕاستە، یاخود بەرنامەی ڕێبازێکی ڕێك و ڕاستە، کە لێرەدا مەبەست ئەوە نیە کە ڕێك و ڕاسترە، لە شتێك کە لە بەرانبەری دا هەیە.

بەهەرحاڵ هەردوو واتایەکەی هەن، ئەوەندە هەیە ڕایەکەی ئەبوو حەییانی تەوحیدیی لەگەڵ پێگەو پلەی بەرزو بێ وێنەی هیدایەتی خوادا گونجاوترە، چونکە ئیسلام لەزاتی خۆیدا ئەوپەڕی ڕێك و ڕاستە، نەك بە لەبەرچاوگرتنی ڕێبازی دیکە، کە لە بەرانبەریدا دابنرێ و بەراورد بکرێن.

---

(١) ج٥، ص٣٩٩.

مەسەلەی دووەم:

مرۆڤی بێبڕوا جاری وایە لەبەر پەلە پەل چۆن بۆ شتی باش دەپاڕێتەوە، ئاواش بۆ شتی خراپ و داواکاریی خراپ لە خوا دەپاڕێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ ۖ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا ﴿١١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَدْعُ ٱلْإِنسَٰنُ بِٱلشَّرِّ دُعَآءَهُۥ بِٱلْخَيْرِ﴾، مرۆڤ بۆ خراپە لە خوا دەپاڕێتەوە بۆ زیانی خۆی، وەك چۆن بۆ قازانج و چاكە لێی دەپاڕێتەوە.

٢)- ﴿وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ عَجُولًا﴾، لە حاڵێك دا كە مرۆڤ زۆر بە پەلەیە و تاڵووكە دەكات.

هەندێك لە زانایان دەڵێن: لێرەدا مەبەست ئینسانی بێبڕوایە، واتە: مرۆڤێك كە دەستی هیدایەتی خوای نەگەیشتۆتێ، مرۆڤی بێبڕوا: خێر و شەڕی خۆی لێك جیا ناكاتەوە، زیان و قازانجی خۆی لێك ناكاتەوە، وەك چۆن جاری وایە بۆ شتێك لە خوا دەپاڕێتەوە، كە بۆی باشە، جاری واش هەیە بۆ شتێك لێی دەپاڕێتەوە، كە بۆی خراپە، بۆ نموونە: لە خوا دەپاڕێتەوە كە گوناهی بۆ ئاسان بكات، ستەمی بۆ ئاسان بكات، خراپەی بۆ ئاسان بكات، كە بۆشی خراپە، لە ئەنجامی ئەوەدا كە شوێن شەریعەت ناكەوێ، خێر و شەڕ و، قازانج و زیانی خۆی، بۆ لێك ناكرێتەوە، ئەوە واتایەكی.

واتایەكی دیكەی ئەوەیە، كە لێرەدا تەنیا مەبەست ئینسانی كافر نیە، بەڵكو مرۆڤ بە گشتی سروشتی وایە، بە پەلەیە، جاری وا هەیە كە لە ئەنجامی پەلەكردنی دا، وەك چۆن بۆ قازانج و خێر دەپاڕێتەوە، بە هەمان شێوە بۆ خراپە و زیانی خۆی دەپاڕێتەوە.

شایانی باسیشە:

ئەم واتایە لە چەند شوێنێك لە قورئاندا، بە تەعبیری جۆراو جۆر هاتوە، بۆ وێنە:

أ/ لە سوورەتی (یونس)دا، لە ئایەتی (١١)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ ٱلشَّرَّ ٱسْتِعْجَالَهُم بِٱلْخَيْرِ لَقُضِىَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾ واتە: ئەگەر خوا بۆ خەڵكی خراپەی هێنابایە پێش، وەك پەلە دەكەن لە هێنانە پێشی چاكەدا، كۆتایی پێ دەهێنان، واتە: جاری وا هەیە

مرۆڤەکان لە ئەنجامی بێبڕواییان دا (بە پێی مانای یەکەم) دەڵێن: خوایە! با دنیا تێك بچێ! خوایە! بەڵامان بۆ بنێرە! لەبەر ئەوەی پێی بڕوادارنین، ئنجا ئەگەر خوا ئەو دوعایانەیان قبووڵ بکات، کۆتاییان پێ دێنێ.

یاخـود لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە مـرۆڤ سروشـتی وایـە پەلـە دەکات و، تاڵووکـە دەکات و خۆڕانەگـرە و بـە هەڵپەیـە، جـاری وایـە لـە شـتێك تـووڕە دەبـێ، لـە شـتێك بێـزار دەبـێ، یەکسـەر دوعـای خـراپ لـە خـۆی دەکات، ئنجـا ئەگـەر خـوا ﷻ وەڵامـی ئـەو پاڕانـەوە خراپانەیـان بداتـەوە، کـە لـە خۆیانیـان دەکـەن، یاخـود ئـەو شـتە خراپانـەی کـە بـۆ خۆیانیـان داوا دەکـەن، خـوا کۆتایـی پـێ دەهێنـان.

ب/ لە سووڕەتی: **(الأنفال)** ئایەتی (٣٢)دا، باسی هەڵوێستێکی کافرەکانی مەککە دەکات: ﴿ وَإِذْ قَالُوا۟ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، واتە: کافرەکان گوتیان: ئەی خوایە! ئەگەر ئەم قورئانە هەقەو لەلایەن تۆوەیە، لەسەرێرا بەردمان بەسەردا ببارێنە، یاخود ئازارێکی بە ئێشمان بۆ بێنە!

لـە جیـاتی بڵێـن: خوایـە! ئەگـەر قورئـان هەقـە، ئێمـەی بـۆ ڕێنمایـی بکـەو، وامـان لـێ بکـە کـە وەك خـۆی ببینیـن و بناسـین و بـڕوای پێبێنیـن، کەچـی دەڵێـن: خوایـە! ئەگـەر هەقـە، بەردمـان بەسـەردا ببارێنـە! یاخـود ئازارێکـی بـە ئێشـمان بـۆ بێنـە!

ج/ لە سووڕەتی: **(الأنبياء)** ئایەتی (٣٧)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ سَأُو۟رِيكُمْ ءَايَٰتِى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾، واتە: مرۆڤ لە پەلەپەل دروستکراوە، نیشانەکانی خۆمتان پێشان دەدەم، پەلە مەکەن.

کـە دەفەرمـوێ: مـرۆڤ لـە پەلەپـەل دروسـتکراوە، وەك لـە شـوێنێکی دیکـەدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَخُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾ ﴾النسـاء، واتـە: مـرۆڤ بێهێـز خولقێـنراوە، هەروەهـا لـە شـوێنێکی دیکـە دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ ﴾المعـارج، (هَلُوعًا)، واتـە: بـە هەڵپـە، بـە پەلەپـەل، یـانی: مـرۆڤ خۆڕانەگـر دروسـتکراوە لـە خێـرو شـەڕدا.

ئەمانـە هەموویـان: وەك چـۆن دەلـوێ مەبەسـت پێیـان: مرۆڤـی بێبـڕوا بـێ، دەشـگونجی مەبەسـت پێیـان مـرۆڤ بـێ بـە گشـتی، بـەڵام بێگومـان لـە ئەنجامـی ئیـمان هێنانـداو، لـە ئەنجامـی پەیوەندیـی هەبـوون بـە خـواوە، پەیوەندیـی بەندایەتیـی و فەرمانبەریـی بـۆ خـوا، مـرۆڤ ئـەو سروشـتە و ئـەو سیفەتە خراپانـەی بـەرە و خێـر و چاکـە دەگۆڕێـن، ئیـمان وەك

چۆن کاتی خۆی زانایان لە (ئیکسیر) گەڕاون، گوتوویانە: (ئیکسیر) ماددەیەکە ئەگەر بەسەر ئاسن و فافۆن و مسی دا بکەی، دەیکاتە زێڕ[1]، ئیمان ئەو (ئیکسیرە)یە کە ئەگەر بەسەر سروشتی مرۆڤی دا بکەی، چاکی دەکات، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّىٰهَا ﴿٧﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَىٰهَا ﴿٨﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ﴿٩﴾ ﴾الشمس.

واتە: سوێند بە نەفسی مرۆڤ و بەوەی کە ڕێکی خستوە، تاوانکردن و پارێز کردنی فێر کردوە (واتە: وای لێکردوە کە خێر و شەڕی لە دەست بێن)، بە دڵنیاییەوە کەسێك کە خۆی پاك و چاك دەکات، سەرفراز و بەختەوەرە.

ئنجا ئایا: نەفسی مرۆڤ، بەچی پاك و چاك دەبێ؟ بە هۆی ئیمانەوە، بە هۆی تەقواوە، هەروەك بە پێچەوانەوە: مرۆڤ بە هۆی بێ ئیمانییەوە، نەفسەکەی لادان و تاوانی تێدا زۆر دەبێ و، خراپ دەبێ.

پێناسەی پاڕانەوە: (**الدُّعَاءُ: طَلَبُ مَا تعْجزُ عَنْهُ مِنْ قَادِر عَلَيْهِ**)، پاڕانەوە، بریتیە لە داواکردنی شتێك لە کەسێك کە لە توانای دا هەیە، بەڵام تۆ بۆ خۆت لە بەرانبەری دا دەستەپاچەی و، لە تواناتدا نیە، مرۆڤەکان بە تایبەت لە تەنگانانـدا پەنا دەبەنە بەر خوا و، لە خوا دەپاڕێنەوە، وەك خوا ﷻ لە چەند شوێنێك لە قورئاندا، باسی کردوە، کە لە تاریکاییەکاندا و لە کاتی بەڵا و موصیبەتەکانی نێو وشکانیی و دەریادا، لەو کاتەدا کە مرۆڤ هەست دەکات دەستی بە هیچ شتێك ڕاناگات، دەستی بە هیچ پچکان ڕاناگات، لەو کاتانەدا ئەو لە خۆبایی بوون و، خۆ بەزلگریی و، خوا لێ ونبوونە، ئەو پەردە و نێوان و سێوان و تەم ومژە، هەمووی لادەچێ و، دڵی مرۆڤ و سروشتی مرۆڤ، یەکسەر خوای خاوەن و پەروەردگاری خۆی دەبینێ و پەنای پێدەبات.

---

(١) ئەوە بیرۆکەیەکی ئەفسانەیی بووە.

مەسەلەی سێیەم:

خوای کارزان شەوگار و ڕۆژگاری کردوونە دوو نیشانەی خۆی، شەوگاری تاریك کردووەو، ڕۆژگاریشی ڕۆشن کردوە، تاکو بە هۆی ڕۆژگارەوە، مرۆڤەکان کار و کاسبیی بکەن و، بژیوی خۆیان دابین بکەن، هەروەها بۆ ئەوەش کە بە هۆی نیشانەی شەوو ڕۆژەوە (ئنجا چ خودی خۆیان بن، چ ئەوەی کە ڕۆژ ڕووناك دەکاتەوە کە خۆرە، ئەوەی کە شەو تاریك و بێ شۆق دەکات کە مانگە) هەم ژماردنی سالان، هەم حیساب کردن و ژماردنی کارەکانی خۆیان بزانن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ ۖ فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا۟ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ ۚ وَكُلَّ شَىْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا ﴿١٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيْنِ﴾، شەوگار و ڕۆژگارمان کردوونە دوو نیشانە.

خوا لە زۆر شوێنی قورئاندا، باسی شەوگار و ڕۆژگار دەکات.

(**سبحان اللّه**) مرۆڤ لە ئەنجامی ئولفەت پێوە گرتن و ڕاهاتنەوە، زۆر جار سەرنجی ناچێتە سەر ئەو دیاردانەی خوا ﷻ خوڵقاندوونی، ئەو نیعمەتانەی خوا پێیداون، ئەگەرنا بەدوای یەکدا هاتنی شەو و ڕۆژ، بەم شێوە ڕێك و پێکە، کە لەم ژیانە زەمینییەی ئێمەدا هەیە، تاکو ئێستا زانایانی گەردووناس دەگەڕێن و دەپشکنن و لێدەکۆڵنەوە، شتێکی دیکەی وەك ئەم زەوییەی ئێمە لە گەردوون دا نیە کە ئاوا بەڕێك و پێکیی و بە بەردەوامیی و هاوکۆکیی (**مُعَدّل**)ی (١٢) سەعات شەوو، (١٢) سەعات ڕۆژ، هەڵبەتە بۆیە دەڵێین: بە موعەددەلیی، چونکە شەوو ڕۆژ کورت و درێژ دەبن و، جاری وا هەیە، لەم شوێنانەی کە ئێمە لێیانین: کە ڕۆژهەلاتی نێوەڕاستی پێ دەڵێن: شەوگار، یان ڕۆژگار یەکی دەبن بە هەشت (٨) سەعات و بەرانبەرەکەیان دەبێتە شازدە (١٦) سەعات، بەلام لە شوێنی دیکە بۆ نموونە: وڵاتانی (ئیسکەندەنافیا) و هەندێك وڵاتانی ڕۆژئاوا و وڵاتانی جگە لەوانیش، جاری وا هەیە: شەوگار دەبێتەوە سێ چوار سەعات، یاخود بە

پێچەوانەوە ڕۆژگار دەبێتەوە سێ چوار سەعات، یاخود کەمتریش، بەڵکو لە باکووری گۆی زەوی و، لە باشووری گۆی زەوی، گەلێك جار شەش (٦) مانگ شەوو، شەش (٦) مانگ ڕۆژە، بەڵام ئەگەر حیسابی گشتی گۆی زەوی بکەین، بە جۆرەیە کە گوتمان و ئەمەش هۆکاری ئەوەیە کە ژیان لە سەر زەوی هەبێ، ئەگەر زەوی لە هەر بیست و چوار (٢٤) سەعات دا، جارێك بە دەوری خۆیدا نەخولابایەوە لە بەرانبەر خۆردا، شەوو ڕۆژ دروست نەدەبوون و، ئەگەر خولانەوەکە لە بیست و چوار (٢٤) سەعات زیاتری پێچووبایە، ئەو کاتە شەوو ڕۆژ درێژتر دەبوون.

بۆ وێنە: ئەگەر خولانەوەکە بە چل و هەشت (٤٨) سەعات بووایە، ئەو کاتە ڕۆژگار دەبوو بە بیست و چوار (٢٤) سەعات و، شەوگاریش دەبوو بە بیست و چوار (٢٤) سەعات بە موعەددەلی، بەڵام ئەگەر خێراتر خولابایەوە: ئەو کاتە شەوگار و ڕۆژگار کورتتر دەبوون، بۆ وێنە: - وەك پێشتریش لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا باسمان کرد - زانایانی گەردووناس دەڵێن: ئەگەر بە هۆی کێشکردنی مانگەوە نەبووایە، مانگ بە دەوری زەوییەوە نەبووایە، شەوو ڕۆژی زەوی، یەکێ دەبوونە چوار سەعات، واتە: دوو سەعات ڕۆژگار و دوو سەعات شەوگار! ئنجا ئایا بە دوو سەعاتان، خەڵك فریای چی دەکەوت! بەڵام ئێستا بە دوازدە (١٢) سەعات بە موعەددەلی، ئینسان فریای ئیسراحەت دەکەوێ لە شەودا و، فریای کار و کاسبیی دەکەوێ لە ڕۆژدا، بەڵام بە دوو سەعات شەوو دوو سەعات ڕۆژ، خێرا خێرا شەوو ڕۆژ بەدوای یەکدا، هاتبانایە، مرۆڤ فریای هیچ شتێك نەدەکەوت، بۆیە خوا دەفەرموێ: شەوگار و ڕۆژگارمان کردوونە دوو نیشانە.

لە سوورەتی (اللیل)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّيۡلِ إِذَا يَغۡشَىٰ ۝١ وَٱلنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ۝٢ وَمَا خَلَقَ ٱلذَّكَرَ وَٱلۡأُنثَىٰٓ ۝٣﴾، واتە: سوێند بە شەوگار کە دادەپۆشێ (چی دادەپۆشێ؟ خڕۆکەی زەوی دادەپۆشێ)، سوێند بە ڕۆژگار کە دەدرەوشێتەوە (سەر زەوی دەدرەوشێنێتەوە) و، سوێند بەو زاتەی کە نێر و مێی دروستکردوون، {یاخود: سوێند بە دروستکرانی نێر و مێ} حاڵەتی جووتیی (زوجیة) نەك هەر لە مرۆڤدا، بەڵکو لە ئاژەڵاندا، بەڵکو لە ڕووەکدا، بەڵکو لە زیندەوەراندا، بگرە لە ماددەی بێ ژیانیشدا هەیە.

کەواتە: وەك چۆن نێر و مێ لە ڕووی جووتیەتیی، پێویستن لە دروستکراوەکاندا، کە پەیوەندیی یەکدی تەواوکرن (تکاملي)یان هەیە، بە هەمان شێوە: شەوو ڕۆژیش هەردووکیان پێویستن بۆ ژیان، شەو بۆ ئیسراحەت و پشوودان، ڕۆژیش بۆ کارو کاسبیی و هەوڵدان.

٢)- ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾، واتە: نیشانەی شەوگارمان خەفە کردوە، سڕیومانەتەوەو، بێ شۆقمان کردوەو تاریکمان داهێناوە.

چەمکی وشەی (ءَايَةَ): (آية: هِيَ الشيءُ العَجِيب الَّذِي يَدْعُو إلى التَّأَمُّل)، (آية) واتە: نیشانە، واتە: ئەو شتە سەرسوڕهێنەرەی کە وات لێ دەکات سەرنجی لێ بدەی و تێوەی ڕابمێنی.

لە قوڕئاندا وشەی (آية) - وەك جاری دیکەش باسمان کردوە - بە چوار واتا بەکارهاتوە:

١ - ڕستەکانی فەرمایشتی خوا، کە ئایەتە خوێنراوەکانن.

٢ - دیاردە سروشتییەکان، واتە: نیشانە بینراوەکان (الآيات المنظورة).

٣ - موعجیزەی پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام).

٤ - هەندێك جاریش بە مانای ئەو ڕووداوانەی کە خوا بەسەر گەلە پێشووەکانی هێناون، پێغەمبەرانی (عليهم الصلاة والسلام)و شوێنکەوتووانی پێ سەرخستوون، بەسەر بێبڕوایەکان دا، یاخود پێی دەرباز کردوون.

بەو چوار واتایە وشەی (آية) لە قوڕئاندا هاتوە، بەڵام ئایا کام مانایان مەبەستە و چۆن یەکیان دیاریی دەکرێ؟ بەپێی سیاق و سەلیقە ئەوە دەزانرێ.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿فَمَحَوْنَآ ءَايَةَ ٱلَّيْلِ﴾، نیشانەی شەوگارمان خەفە کردوە، واتە: شەوگار کە نیشانەیەکە، وامان کردوە: ڕووناکییەکەی بسڕینەوە و نەیهێڵین.

دەشگونجێ مەبەست لە (ءَايَةَ ٱلَّيْلِ) لێرەدا: مانگ (قمر) بێ، واتە: مانگ کە نیشانەی شەوە (لە شەوێدا دەردەکەوێ) بێ شۆقمان کردوە و، تاریکمان داهێناوە لە چاو خۆر، یاخود خەفەمان کردوە، هەردوو واتاکە ڕاستن.

٣)- ﴿وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً﴾، نیشانەی ڕۆژگاریشمان کردوە بە پێبینەر، (بصير) واتە: بینەر، (مُبصِرَة) واتە: پێبینەر.

(المَحْو: الطَّمْسُ: وَهُوَ انْعِدَامُ النُّورِ)، (مَحْو) واتە: خەفە کردن، سڕینەوە، کوژاندنەوە، یاخود نەهێشتنی ڕووناکیی، بەڵام (مُبصِرَة) هەندێك لە زانایان گوتوویانە، واتە: بینەر، واتە: خەڵك لە ڕۆژگاردا دەبینێ، بەڵام، نا، لە ئەصڵدا (مُبْصِرَة)،لە: (أَبْصَرَهُ) هاتوە، مەبەست حاڵەتی تێپەڕ (مُتَعدِّي) (أبْصَرَهُ)یە یانی: پێی بینی، نەك حاڵەتی (لازم)ی، یانی: بینی: کەواتە: لێرەدا (مُبْصرَة) لە (أبصرهُ)یەوە، یانی: وایکرد کە ببینێ، وەك: (بَصَّرَهُ) وایکرد کە ببینێ.

کەواتە: (مُبْصِرة) واتە: پێبینەر.

دوایی خوا باسی حیکمەت و ئامانج و بەرهەمی ئەوە دەکات، ئنجا نیشانەی ڕۆژگار، یان خودی ڕۆژگارەکەیە، یاخود ئەوەیە کە دەبێتە هۆی ڕووناکیی ڕۆژگار، کە خۆرە، ئایا بۆچی خوا ڕۆژگاری والێکردەوو کە هۆکاری پێبینین (إبْصار) بێ؟!

٤)- ﴿لِتَبْتَغُواْ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ﴾، تاکو لە بەخششی پەروەردگارتان بخوازن، واتە: تاکو بە هۆی ئەوەوە کە دنیا ڕووناك دادێ {لە ئەنجامی ڕۆژگاردا، یاخود لە ئەنجامی دەرکەوتنی خۆردا} ئێوە بتوانن کار و کاسبیی بکەن و، بەر پێی خۆتان ببینن.

٥)- ﴿وَلِتَعْلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلْحِسَابَ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی ژمارەی ساڵەکان و ژماردن بزانن، بە تایبەت بە هۆی جووڵەی مانگەوە، کە مانگی یەك شەوە وەك دەمە داسێکە، دوو شەوە گەورەتر دەبێ و، کە لە شەوی: یەك و دوو سێ دا، پێی دەگوترێ: (هلال)، یاخود شەوی یەکەمیان پێی دەگوترێ: (هلال)، ئنجا دوایی وردە وردە لە هەموو قۆناغەکاندا ناوی تایبەتی خۆی هەیە، تاکو دەگاتە: (بدر) کە مانگ جێخونکە دەکات، لە (١٤) و (١٥) و هەتا (١٦)ش، لەو کاتەدا بە تایبەتی: (١٣) و (١٤) و (١٥) کە بە (أيام البيض)یان پێ دەگوترێ، واتە: ڕۆژانی شەوە سپییەکان، لەبەر ئەوەی مانگ بە تەواویی دەردەکەوێ لە شەوەکانیاندا، ئنجا دوایی وردە وردە لە دوای (١٦)ەوە، بەرەو کەمیی دێتەوە، بەڵام لە یەك(١)ەوە، تاکو پازدە (١٥) لایەکی مانگ دەردەکەوێ، ئنجا دوایی بەلایەکەی دیکەیدا بە پێچەوانەوە کەم دەکات، کەم دەکات، تاکو دەگاتە شەوی: (٢٧) و (٢٨) و (٢٩) و، بە تەواویی ون دەبێ.

بە هۆی جووڵەی مانگەوە ئێمە دەزانین: ئەوە شەوی یەکەمە لەو مانگە، ئنجا دووەم و سێیەم و، تاکو دەگاتە شەوی پازدە (١٥)، دوایی دەزانین ئەوە شەوی (١٦) و (١٧) و (١٨)یە، تاکو کۆتایی مانگ، ئەگەرنا بە هۆی جووڵەی خۆرەوە، ڕۆژەکان هەموویان وەك یەکن، بەڵام شەوەکان هەموو وەك یەك نین، شەوانێك کە مانگ تێیاندا: (١) تا (١٥)یە، جیان لە شەوانی: (١٦) و (١٧) و تا کۆتایی مانگ.

٦)- ﴿وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَٰهُ تَفْصِيلًا﴾، هەموو شتێکمان بەتەواویی ڕوون کردۆتەوە بە ڕوون کردنەوە، (أي: بَيَّنَّاهُ بِوضُوحٍ كَافٍ) بە چاکیی ڕۆشنمان کردۆتەوە، لێرەدا (وَكُلَّ شَيْءٍ) واتە: هەر شتێك کە مرۆڤەکان پێویستییانە، خوا لە فەرمایشتی خۆیدا ڕوونی کردۆتەوە و قسەی لەبارەوە کردوە و نوختەی تێدا خستۆتە سەر پیت، ئەوەی کە مرۆڤەکان پێویستییان پێیەتی، کە خوا بۆیان ڕوون بکاتەوە، بەڵام ئایا قورئان هەموو شتێکی تێدا ڕوونکراوەتەوە؟ بێگومان نەخێر، چونکە ئەوەی کە

پێویستیی بە ڕوون کردنەوەی خوا نەبێ، خوا ﷻ ڕوونی نەکردۆتەوە، بەڵکو بۆ عەقڵی مرۆڤەکانی بەجێهێشتوە، وەك لە تەفسیری سوورەتی (النحل)دا بە تەفصیل لەو بارەوە قسەمان کرد، لە کاتێکدا، ئەو ئایەتە موبارەکەمان تەفسیر کرد، کە دەفەرموێ: ﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ تِبْيَٰنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ ...﴿٨٩﴾ ﴾، لەوێ بە درێژیی قسەمان لەسەری کردوە و لێرە دووبارەی ناکەینەوە.

کورتە باسێک

شەوگارو ڕۆژگارو پەیوەندیی نێوان زەوی و مانگ لەچوار هەڵوەستەدا

هەڵوەستەی یەکەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً ﴾، نیشانەی ڕۆژگارمان کردوە بە (مُبْصِرَةً)، بۆ ئەوەی بزانین کە وشەی (مُبْصِرَةً) وەك ئێمە ماناامان کرد، واتە: پێبینەر، هۆکاری بینین، دەڵێین: خوا لە سوورەتی: (النمل) ئایەتی (١٣)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً ﴾، واتە: ئنجا کاتێك {دار و دەستە و گەلی فیرعەون} ئایەتەکانی ئێمەیان بۆ هاتن {لەسەر دەستی مووسا ﷺ} کە هۆکاری ئەوە بوون: ببینن، هۆکاری ئەوە بوون: بزانن.

شارەزایان گوتوویانە: (نُسِبَ البَصَرُ إلى الأيَاتِ كَمَا نُسِبَ البَصَرُ هُنَا إلى النَّهَارِ)، وەك چۆن لەوێدا دیتنەکە پاڵدراوەتە لای ئایەتەکان، واتە: ئایەتەکان پێبینەر بوون، لێرەش ڕۆژگار کراوە بە پێبینەر، ﴿ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً ﴾، نیشانەی ڕۆژگاریش وەك گوتمان دەگونجێ: ڕۆژگار خودی نیشانەکە بێ، دەشگونجێ: مەبەست خۆر (شمس) بێ، کە ڕۆژگاری پێ کردوەتە ڕۆژگار، هەروەها بە نسبەت (آية الليل)یش دەگونجێ مەبەست پێی خودی شەوگارەکە بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەو شتە بێ کە لە شەوگاردا دەردەکەوێ، کە مانگ (قمر)ە.

بەڵێ وەك چۆن لە ئایەتی ژمارە: (١٣)ی سوورەتی (النمل)دا، خوا ﷻ بینینەکەی پاڵداوەتە لای ئایەتەکان، واتە: نیشانەو موعجیزەکانی مووسا ﷺ کە خوا پێیدابوون، لێرەشدا (الإسراء: ١٢) بینینەکە پاڵدراوەتە لای نیشانەی ڕۆژگار، ئنجا ئەمە ئیعجازێکی زانستیی تێدایە، چونکە لە ڕابردوودا وایان دەزانی: کاتێك مرۆڤەکان شتێك دەبینن، لە

چاوی مرۆڤـەوە تیشـکێك دەچـێ و، ئـەو شـتە دەبینـێ، بـەڵام دوای ئـەوەی (**ابـن الهیثـم**) کـە یەکێکـە لـە زانایـانی مسـوڵمان، زۆر لێـی کۆڵیـەوە و سـەرنجی دا، کـە کۆمەڵێـك دەرەنجامـی زانسـتیی دیکـەش دەرخسـتن لـە بـواری فیزیـا و بـوارە جیاجیاکانـدا، ئنجـا یەکێـك لەوانـە ئـەوە بـوو: گەیشـتە ئـەو ڕاسـتییەی کـە بینینـی مـرۆڤ بـۆ شـتەکان، هۆکارەکـەی: ئەوەیـە لـە شـتەکانەوە تیشـك بـۆ چـاوی مـرۆڤ دێ، نـەك لـە چـاوی مرۆڤـەوە تیشـك بـۆ شـتەکان بـڕوات، واتـە: شـتە بینراوەکـە وات لێـدەکات کـە ببینـی و ئـەو بـۆ تـۆ دەردەکـەوێ، نـەك لـە چـاوەوە تیشـك بـۆ شـتەکان بچـێ، چونکـە ئێمـە کـەی شـتەکان دەبینیـن؟ کاتێـك کـە دنیـا ڕوونـاك بـێ، چونکـە کـە دنیـا ڕوونـاك بـوو وشـتەکان دەرکەوتـن، ئنجـا چـاو دەیانبینـێ، واتـە: لـە شـتەکانەوە تیشـك بـۆ چـاو دەچـێ، لـە شـتەکانەوە وێنـە بـۆ چـاو دەنێـردرێ، ئنجـا ئەگـەر لـە چـاوەوە تیشـك بـۆ شـتەکان چووبایـە، دەبووایـە کاتێـك کـە شـتەکان تاریکیـش بوونایـە، مـرۆڤ توانیبـای بیانبینـێ، چونکـە بەحیسـاب لـە چـاوەوە تیشـك بـۆ ئـەوان دەچـێ، بـە تایبـەت کـە مـرۆڤ لـە ڕووناکیـی دا بـێ!! بـەڵام نـا، ئێمـە تەنیـا کاتێـك شـتەکان دەبینیـن، کـە تیشـك بکەوێتـە سـەریان و ئـەوان ببنـە هـۆکاری دیتنـمان بۆیـان.

کەواتـە: وێنـەی شـتەکانە بـۆ چاومـان دێ، ئـەوەش ڕاسـتییەکی زانسـتییە، کـە ئـەم ئایەتـە موبارەکـە ئامـاژەی پێـدەکات، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَجَعَلْنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبْصِرَةً ﴾، واتـە: نیشـانەی ڕۆژگارمـان کـردوە بـە پێبینـەر، واتـە: ئـەو واتـان لێـدەکات: ببینـن.

هەڵوەستەی دووەم: بە نسبەت شەوگار و ڕۆژگارەوە، لە چەند شوێنێك دا باسی ئەوەی کردوە کە شەوگار بۆ خەوتن و پشوودانەو، ڕۆژگار بۆ کارو کاسبیی و گوزەرانە:

١- لە سوورەتی (**القصص**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِن رَّحْمَتِهِۦ جَعَلَ لَكُمُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا۟ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ ﴾، واتە: خوا لە بەزەیی خۆیەوە، شەوگار و ڕۆژگاری بۆ وا لێکردوون کە تێیاندا ئارام بگرن و، لە بەخششی خوا داوا بکەن، واتە: لە شەوگاردا ئارام بگرن و ئیسراحەت بکەن و پشووی تێدا بدەن و، لە ڕۆژگاریش دا کاسبیی بکەن و لە بەخششی خوا بخوازن.

٢ - لە شوێنێکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلَّيْلَ لِبَاسًا ﴿١٠﴾ وَجَعَلْنَا ٱلنَّهَارَ مَعَاشًا ﴿١١﴾ ﴾**النبأ**، واتە: شەوگارمان بۆ کردوون بە پۆشاك {داتان دەپۆشێ، بخەون پشوو بدەن}، ڕۆژگاریشمان کردوە بە مایەی ژیان و گوزەران {هەوڵی تێدا بدەن و کار و کاسبیی تێدا بکەن}.

کەواتـە: بـە پێـی سیسـتمی خـوا کـە هـەر ئـەوەش لەگـەڵ سروشـتی مرۆڤـدا دەگونجـێ، دەبـێ ئینسـان شـەو تەرخـان بـکات بـۆ پشـوودان، لەبـەر ئـەوەی تاریکـە و، جەسـتەی مـرۆڤ باشـتر پشـوو دەدات، لـە کاتێکـدا کـە دنیـا تاریـك دەبـێ، بـەڵام ڕۆژگار وا باشـە بەهـرەی لـێ وەربگیـرێ، بـۆ کار و کەسـابەت و جموجـۆڵ کـردن و کۆشـش.

هەڵوەستەی سێیەم: لەو بارەوە کە چۆن مامەڵە لەگەڵ شەوگاردا بکرێ؟ ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر دێنین ﷺ: {**عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: إِذَا اسْتَجْنَحَ اللَّيْلُ، (أَوْ قَالَ: جُنحَ اللَّيْلُ)، فَكُفُّوا صِبْيَانَكُمْ، فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ، فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ فَخَلُّوهُمْ، وَأَغْلِقْ بَابَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَأَوْكِ سِقَاءَكَ، وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَاذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ، وَلَوْ تَعْرُضُ عَلَيْهِ شَيْئاً**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٣٢٨٠**).

واتـە: جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ دەگێڕێتـەوە کـە فەرموویـەتی: ئەگـەر شـەوگار باڵـی بەسـەر دنیـادا کێشـا، منداڵەکانتـان بگرنـەوە، (واتـە: مەهێڵـن بچنـە دەر، لـە کاتی بوولێڵـی ئێـوارە و دوای شـێواندا)، چونکـە شـەیتانەکان لـەو کاتـەدا بڵاودەبنـەوە، {ئێمـە نازانیـن بـەڵام ئـەوە هەواڵێـکی نادیـارە پێغەمبـەر ﷺ پێـمانی دەدات و، خەڵکیـش بـە ئەزموونـی خـۆی ئـەوەی بـۆ دەرکەوتـوەو لەکاتـی ئێـواران دا دەبینیـن: مـار و مێـروو و زینـدەوەران بڵاودەبنـەوە، ئنجـا ئێمـە شـەیتانەکان نابینیـن، بـەڵام پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەواڵـمان پێـدەدات، کـە ئەوانیـش لەوکاتـەدا بڵاودەبنـەوە دەفەرمـوێ:} دوای ئـەوەی ماوەیـەك لـە شـەو ڕۆیـی، {واتـە: نێـوان شـێوان و خەوتنـان بەسـەرچوو}، ئنجـا لێیـان بگەڕێـن (ئـەو کاتـە زیـانی نیـە) هەروەهـا دەرگاکـەت دابخـەو نـاوی خـوا بێنـەو، چرایەکـەت بکوژێنـەوە و نـاوی خـوا بێنـە، ئـەو دەفـرەت کـە شـلەمەنییەکی تێدایـە، یـان ئـاوی تێدایـە، زارەکـەی دابخـە، یـان سـەرقاپی بکـە و، نـاوی خـوا بێنـە، {سـەقا ئەوەیـە کـە ئاویـان لێخواردۆتـەوە، مەشـکە بـووە، کونـدە بـووە، هەرچـی بـووە}، هەروەهـا ئـەو قاپـە داپۆشـە کـە خواردنێـك، یـان شـلەمەنیەکت تێـدا هەڵگرتـوە و نـاوی خـوا بێنـە، ئەگـەر تەنهـا ئـەوە بـێ کـە شـتێکی بەسـەر ڕابهێڵـی {واتـە: ئەگـەر تـەواو سەرەکەیشـت بـۆ نەگیـرێ، هـەر شـتێکی لەسـەر دابنـێ، بـا بـە تەواوییـش قەپاتـی نـەکات، گرنـگ ئەوەیـە بەسـەر ئاوەڵەیـی بەجێـی مەهێڵـە}.

ئـەوەش چەنـد ڕێنماییەکـی پێغەمبـەری خـوان ﷺ کـە لـە شـەوگاردا بـەو شـێوەیە هەڵـس و کـەوت بکەیـن.

هەڵوەستەی چوارەم: پەیوەندی نێوان زەوی و مانگ:

پێشتریش گوتمان: ئەگەر مانگ نەبووایە کە بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، ئەو کاتە شەوگار و ڕۆژگار یەکی دوو سەعات دەبوون، ئەمە ڕاستییەکی گەردوونییە، کە زانایانی گەردووناس ئێستا پێی گەیشتوون.

نەك هەر ئەوەندەش، بەڵکو ئەگەر مانگ نەبووایە بە دەوری زەوییەوە، هەڵکشان و داکشانی دەریاکان ڕووی نەدەدا، ئەگەر هەڵکشان و داکشانی دەریاکانیش نەبووایە، [وێڕای هەندێك هۆکاری دیکەش] ئەو شنە بایەی کە بەردەوام لەسەر دەریاکان هەیە، ئەوە نەدەبوو، ئەگەر ئەو بایەش نەبووایە، ئەو هەڵمی ئاوەش کە خۆر پەیدای دەکات لەسەر ڕووی دەریا، یا نەیدەگواستەوە، واتە: هیچ بایەك پەیدا نەدەبوو، ئەو هەڵمە بگوازێتەوە و بیهێنێ بۆ ناوچە ساردەکان و سەرەنجام ببێتە هەور و، هەورەکانیش موتوربە بن و ئاویان لێ بێتە خوار بە هەرسێك جۆری: باران و بەفرو تەرزە، کە ئەوە لە چەندان شوێن لە قورئاندا خوا ئاماژەی پێداوە، بۆ وێنە:

١ - لە سوورەتی: (النور)دا، ئایەتی ژمارە (٤٣)دا، خوا زۆر بە ڕوونیی ئاماژەی پێداوە: ﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ..... ﴾.

٢ - لە سوورەتی (الأعراف)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾ ﴾، هەردووك ئایەتەکەش بەڕوونیی ئەوە دەگەیەنن: کە بەهۆی (با)وە، ئەو هەڵمە ئاوەی کە لەسەر ڕووی دەریاکان هەیە، دەگوازرێتەوە و دەبێتە هەور و دوایی ئەو هەورانە ئاویان لێدێتە خوار، کە وەك گوتمان ئاوەکە لە شێوەی باران و بەفر و تەرزەدا خۆی دەبینێتەوە، هەروەها لە سوورەتی (الروم) (٤٨) یشدا دیسان خوا ﷻ هەمان مەسەلە باس دەکات.

مەسەلەی چوارەم:

هەر کەس چارەنووسی خۆی لە گەردنی خۆی دایە و ڕۆژی دوایی بە نووسراوێکی کراوە، دەخرێتە بەر دەستی و پێی دەگوترێ: بیخوێنەوە، هەر خۆت بۆ ژماردن بەسی، یاخود هەر خۆت بۆ لێپرسینەوەی خۆت بەسی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ۖ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴿١٣﴾ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾، هەر مرۆڤێك کردەوەو چارەنووس و سەرەنجامی خۆیمان خستۆتە گەردنی خۆیەوە، چارەنووسیمان خستۆتە ئەستۆی خۆی.

(**طَائِرَهُ: عَمَلُهُ الَّذِي طَارَ مِنْهُ**) کردەوەکەی خۆی کە لەوەوە پەیدا دەبێ، یاخود (**طائر**) بە مانای سەرەنجام دێ، یاخود بە مانای چارەنووس دێ، کە دیارە چارەنووس و سەرەنجامی مرۆڤیش لە ئەنجامی هەڵوێست و کردەوەکانیەوە پەیدا دەبێ، واتە: هەر مرۆڤێك بۆ خۆی سەرەنجام و چارەنووسی خۆی، خێر و شەڕی خۆی، دیاریی دەکات.

٢)- ﴿ وَنُخْرِجُ لَهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ كِتَٰبًا يَلْقَىٰهُ مَنشُورًا ﴾، لە ڕۆژی قیامەتدا نووسراوێکی بۆ دەردێنین بە کراوەیی دەیبینێ.

وشەی: (**نُخْـرِج**) بە (**يُخْـرِجُ**)ش خوێنراوەتەوە، هەروەها بە (**يُخْـرَجُ**)ش خوێنراوەتەوە، (**نُخـرج**) واتە: بۆی دەردێنین، (**يُخْـرِج**) واتە: خوا بۆی دەردەهێنێ، (**يُخْـرَجُ**) واتە: بۆی دەردەهێنرێ.

(**يَلْقَاهُ**) خوێنراویشەتەوە: (**يُلَقَّاهُ**) واتە: دەخرێتە بەردەستی و، پێی پێشان دەدرێ.

٣)- ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ ﴾، نووسراوەکەت بخوێنەوە، پسپۆڕانی زمان دەڵێن: (**هذا مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ السِّيَاق**)، ئەمە گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، کە سیاقەکە دەیگەیەنێ: (**إِقْرَأْ**) واتە: (**يُقَالُ لَهُ إِقْرَأْ**) پێی دەگوترێ: نووسراوەکەت بخوێنەوە.

٤)- ﴿كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾، ئەمڕۆ خۆت بەسی بۆ ئەوەی ژمێرەر و لێپرسەرەوەی خۆت بی، (**حسیب**): (**فَعِيْل بِمَعْنَى: فَاعِل، مِثْلُ: ضَرِيب وَصَرِيم، بِمَعْنَى: ضَارِب وَصَارِم، أَي: الحَاسِبْ وَالضَّابط**)، لێرەدا (**فَعِيل**) بە مانای (**فَاعِل**)ە، کەواتە: (**حَسِيباً**) واتە: (**حَاسِب وَضَابط**)، واتە: بەسە کە تۆ ژمێرەر و کۆنترۆڵکەری کردەوەکانی خۆت بی، ئەوەتا لەبەر چاوتن.

وشەی (كَفَىٰ) بۆ خۆی بەکار دەخوازێ بەبێ پیت، بەڵام لێرە کە بە پیتی، (**على**) تێپەڕی پێکراوە، ﴿كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾، بۆ ئەوە بووە کە وشەی (**حسیب**) مانای (**شهید**)ی بخرێتە نێو، واتە: وشەی (**حسیب**) هەم مانای ژمێرەر و کۆنترۆڵکەر دەگەیەنێ، هەم مانای چاودێر و شایەدییدەریش دەگەیەنێ، کەواتە: خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، سێ ڕاستیی گرنگ و مەزن دەخاتە ڕوو:

ڕاستیی یەکەم: چارەنووسی هەر کەس گرێدراوی ویستی ئازادانەی خۆیەتی، کە باسی (**عُنُقه**) دەکات: ﴿وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ﴾، خستوومانەتە ئەستۆی، گەردنی، ملی:

أ - لەبەر ئەوەی گەردن و ملی، ئینسان هەمیشە لەگەڵ مرۆڤدایەو، ئینسان بەبێ مل سەری ڕاناوەستێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: وەك چۆن هەموو کات ملت لەگەڵتە، ئەو چارەنووسەی خۆت و کردەوەی خۆشت، هەموو دەمێك لەگەڵتە.

ب - یاخود مەبەست پێی ئەوەیە، کە وەك چۆن هەندێك کەس ئەگەر ویستبێتیان، بیناسنەوە، نووسراوێکیان بە ملی هەڵواسیوە، کە ئێستاش هەروایە و کەسێك لە وڵاتێك دەچێ بۆ وڵاتێکی دیکە، نووسراو و نیشانەیەك دەخاتە ملی، یاخود بەرانبەرەکە دەیخاتە ملی کە من فڵان کەسم! بۆ ئەوەی بیناسن و پێشوازیی بکەن.

ج - یاخود خوای پەروەردگار ویستوویەتی وێنایان بکات لە شێوەی ئاژەڵێکدا، کە ئاژەڵ هەندێك جار ملیان، یاخود شوێنێکیان نیشانە کردوە، بۆ ئەوەی تێکەڵ نەبێ، لەگەڵ ئەوانی دیکەدا.

ڕاستیی دووەم: مرۆڤ ڕۆژی دوایی بە ژمێردراویی و تۆمارکراویی، کردەوەکانی خۆی دەبینێتەوە، کردەوەکانی هەم بە ژمێردراویی و هەم بە تۆمارکراویی، لەبەرچاوی دەبن، کە ئەوەش ڕاستییەکە زانستی ئێستا زیاتر دەتوانێ لێمان حاڵی بکات، دوای ئەوەی تەکنولۆجیای کۆنترۆڵکردن و تۆمارکردنی دەنگ و ڕەنگ و هەڵس و کەوتەکانی مرۆڤەکان، زۆر بەرە و پێشەوە چووە، ئێستا زۆر چاك دەزانین کە کردەوەکان چۆن بە تۆمارکراویی

بەردەست دەکەون، مەرج نیە تەنیا بنووسرێ: فڵانە ڕۆژە فڵان کردەوەت کرد، بەڵکو هەر کردەوەکە خۆی تۆمار دەکرێ، بە دەنگ و وێنەوە.

ڕاستی سێیەم: مرۆڤ خۆی بەسە کە کردەوەکانی بژمێرێ، چونکە بۆی سەرژمێر کراون و کۆنترۆڵکراون و، بۆی تۆمار کراون، واتە: زۆر باش دەخرێنە بەرچاوی.

کە دەفەرموێ: ﴿ اقْرَأْ كِتَابَكَ ﴾، مەبەست ئەوەیە: ئەی مرۆڤ! کردەوەکانی خۆت بۆ خۆت بخوێنەوە، واتە: ستەمت لێنەکراوە، خۆت چیت کردوە، ئەوە تۆمارکراوە، ئەوە نووسراوی خۆتە کە کردەوەکانی خۆتی تێدان، کە بە ویستی ئازادانەی خۆت، ئەنجامت داون و، سەرەنجام ئەو کردەوەو هەڵوێستانەت کە تۆمارکراون، چارەنووسی تۆ و سەرەنجامی تۆ و قەدەری تۆیان لە نێو خۆیان وەرگرتوە، کەواتە: ئەگەر خێرە، سوپاس و ستایشی خوا بکە و، ئەگەر شەڕە، تەنیا لۆمەی خۆت بکە، چونکە چیت کردوە و چۆنت کردوە، بەو شێوەیە بۆت تۆمارکراون.

مەسەلەی پێنجەم:

هەر کەس ڕێی ڕاست بگرێ بە قازانجی خۆیەتی و، هەر کەس گومڕا بێ خۆی زیانبارە و، هیچ کەس کۆڵی گوناهی کەس هەڵناگرێ و، بەبێ ناردنی پێغەمبەرانیش خوا ﷻ سزای کۆمەڵگاکان نادات، نە لە دنیا و نە لە دواڕۆژدا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ مَّنِ ٱهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِۦ ﴾ هەر کەس ڕێی ڕاستی گرت، ئەوە بە سوودی خۆی ڕێی ڕاستی گرتوە، ئەمە مانای ڕستەی پێشێ ڕوون دەکاتەوە، کە خوا ﷻ فەرمووی: ﴿ وَكُلَّ إِنسَٰنٍ أَلْزَمْنَٰهُ طَٰٓئِرَهُۥ فِى عُنُقِهِۦ ﴾ کەواتە: (**طَائِرُ الهِدَايَةِ نَافِعٌ لِصَاحِبِهِ، وَطَائِرُ الضَّلَالِ ضُرٌّ لِصَاحِبِهِ**)، باڵندەی ڕێی ڕاستگرتن، بۆ خاوەنەکەی بە سوودە و، باڵندەی گومڕا بوون، بۆ خاوەنەکەی زیانبەخشە، مەبەست لە (**طَائِر**) باڵندەیە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە: ئەو کردەوەی کە ئینسان ئەنجامی دەدات، چارەنووسی دیاریی دەکات، عەرەبەکان عادەتیان وابووە، ئەگەرو ویستبایان سەفەرێك بکەن، باڵندەیەکیان هەڵدەفڕاند، ئەگەر بەلای ڕاستدا ڕۆیشتبایە دەیانگوت: (**تيامنوا**) کارەکەمان بەرەو خێر و خۆشیی و بەرەکەتە، با سەفەرەکەمان بکەین، بەڵام ئەگەر بەلای چەپدا ڕۆیشتبایە، دەیانگوت: (**تشائموا**) کارەکەمان بەرەو نەگبەتیی و بێ خێرییە، با سەفەرەکەمان نەکەین.

ئنجا لەوەوە سەرەنجام و چارەنووسی مرۆڤیان ناوناوە: باڵندە (**طائر**)، بۆیە هەندێك لە زانایان دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە (**طائر**) کردەوەیە، چونکە کردەوەکانی مرۆڤن، کە چارەنووس و سەرەنجامی مرۆڤ دیاریی دەکەن.

گرنگ ئەویە خوا ﷻ لێرەدا، وەك ڕاستییەك دەفەرموێ: هەر کەسێك ڕێی ڕاست بگرێ بە قازانجی خۆیەتی.

٢)- ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ﴾ هەروەوها هەر کەسێك گومڕا بێ، بە زیانی خۆی گومڕا بووە، (**ضَلَال**) واتە: سەرگەردان بوون و، ڕێی ڕاست ونکردن و، ون بوون لە ڕێی ڕاست، چونکە

(ضَلَّ) واتە: ون بوو، (ضَلَّ الإنْسَانُ عَنِ الطَّرِيقِ) واتە: مرۆڤ لە ڕێیەکە ون بوو، بەڵام (ضَلَّ الطَّرِيقَ) واتە: ڕێیەکەی ون کرد، کەواتە: (ضَلَّ) هەم بە لازیم هاتوە، وەك: (ضَلَّ البَعِيرُ)، واتە: حوشترەکە ون بوو، (ضَلَّ الإنْسَانُ) واتە: مرۆڤەکە ون بوو، بەڵام (ضَلَّ البَعِيرَ، أوْ ضَلَّ الطَّرِيقَ) واتە: حوشترەکەی ون کرد، یان: ڕێیەکەی بزر کرد، ئەوە (مُتَعَدِّي)یە، کە لێرەدا دەفەرموێ: (وَمَن ضَلَّ) هەر کەسێك ون بوو (فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا)، ئەوە بە زیانی خۆی ون دەبێ لەوڕێیەو، بەزیانی خۆی گومڕاو سەرگەردان دەبێ، وشەی (ضَلَّ) بە مانا (قاصِر ولازم)ەکە بەکارهاتوە.

٣)- ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴾، هیچ نەفسێکی گوناهباری گوناه هەڵگر، گوناهی نەفسێکی دیکە هەڵناگرێ.

(وَلَا تَزِرُ)، واتـە: (وَلاَ تَحْمِلُ)، هەڵناگرێ (وَازِرَةٌ) واتـە: (الآثِمَةُ، الحَامِلَةُ للذُّنُوب)، کەسێك کە گوناهی هەڵگرتوون، (وِزْرَ أُخْرَىٰ)، واتـە: (ثِقْلَ نَفْس أُخْرَى)، گوناهو قورسایی نەفسێکی دیکە هەڵناگرێ، یانی: کەس گوناهی کەس لە کۆڵ ناکات، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەدی بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾العنكبوت: ١٣، واتە: قورساییەکانی خۆیان و قورساییانی دیکەش لەگەڵ قورساییەکانی خۆیان هەڵدەگرن؟

دوایی وەڵامی ئەو پرسیار و ئیشکالە دەدەینەوە.

بەڵام مانای ڕاستی ئەم ڕستە قورئانییە، ئاوایە: خوا ﷻ دەفەرموێ: هیچ کەس کۆڵی گوناهی کەسێکی دیکە، لە کۆڵی گوناهی خۆی نانێ، کە ئەو کۆڵە گوناهە، لە کۆڵ ئەو بکاتەوە.

٤)- ﴿ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴾، ئێمە سزادەر و ئازاردەریش نین، تاکو پێغەمبەر نەنێرین:

أ ـ واتە: لە دنیادا کۆمەڵگاکان سزا نادەین، تاکو پێغەمبەریان بۆ نەنێرین، ئەوە واتایەکی.

ب ـ یاخود لە دواڕۆژدا سزایان نادەین، ئەگەر بانگەوازی پێغەمبەرێکیان پێ نەگەیشتبێ بەڕاست و دروستی، لە ڕۆژی قیامەتدا، ئەوانە ئەهلی سزا و ئەشکەنجە نابن، چونکە بەڵگەیان لەسەر تەواو نەکراوە.

ج ـ یاخود مەبەست پێی دنیا و دواڕۆژە، هەردووکیان وێکڕا.

کورتە باسێک

چوار ڕاستیی گەورە و گرنگ

ڕاستیی یەکەم: ڕێی ڕاست گرتنی مرۆڤ، بەویستی خۆیەتی و، لە بەرژەوەندیی خۆشیەتی ! ﴿ مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي لِنَفۡسِهِۦ ﴾، کەواتە: ڕێی ڕاست گرتنی مرۆڤ، بەدەست خۆیەتی، بەویستی خۆیەتی، خوا کردەوەکەی بۆ خودی مرۆڤ گێڕاوەتەوە (مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ)، کە بە کردار (**فعل**)ی ڕابردوو هێناویەتی: (مَّنِ ٱهۡتَدَىٰ) هەر کەسێك ڕێی ڕاستی گرت، (فَإِنَّمَا يَهۡتَدِي) کە بە ئەمجار بە کرداری ئێستا (**مضارع**) ئەوە ڕێی ڕاست دەگرێ، (لِنَفۡسِهِۦ) بە قازانجی خۆی، کەواتە: مرۆڤ بەویستی خۆیەتی، ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ و، لە بەرژەوەندیی خۆشیەتی، ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ.

ئەمە ڕاستییەکە خوا ﷻ لێرەو لە چەند شوێنی دیکەش ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە، هەم لە سوورەتی (**الزمر**)دا، هەم لە کۆتایی سوورەتی (**النمل**)دا هاتوەو، لە گەلێك لە سوورەتەکاندا خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە کە مرۆڤ ئەگەر ڕێی ڕاست بگرێ، خۆی بەهرەمەندە لەو ڕێی ڕاست گرتنە و، بە ویستی خۆشی ئەو ڕێیە ڕاستە دەگرێ، هەروەها ئەگەر ڕێی چەوت بگرێ، خۆی زەرەرمەندە لەو ڕێی چەوت گرتنە و، بە ویستی خۆشی ئەو ڕێیە چەوتە دەگرێ.

ڕاستیی دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَا ﴾، گومڕا بوونی مرۆڤ بەدەست خۆیەتی و زیانباریش بەس خۆیەتی، ﴿ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَا ﴾ دیسان (ضَلَّ) کردارێکی ڕابردووە، فاعیلەکەی کێیە؟ (وَمَن ضَلَّ) هەر کەسێك گومڕا بێ، یانی: خۆی گومڕا بێ، (فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيۡهَا)، دیسان (يَضِلُّ) بە کرداری (**مضارع**) هێناویەتی، (فاعل)ەکەی دیارە کە ئەو (مَن) ەیە، کە پێشکەوتوە، دیسان بۆ خودی مرۆڤەکە دەچێتەوە، واتە: ئەگەر گومڕا بوو، خۆی خۆی گومڕا دەکات، ئنجا: (يَضِلُّ عَلَيۡهَا) گومڕا بوونەکەش بە زیانی خۆی تەواو دەبێ.

ڕاستیی سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٞ وِزۡرَ أُخۡرَىٰ ﴾، کەس گوناهی کەس هەڵناگرێ، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النحل**)دا، بە درێژیی لەسەر ئەو مەسەلەیە قسەمان کرد، بۆیە لێرە زۆر بە کورتیی لێی دەدوێین، لەوێ لە باسێکی تایبەتدا تیشکی باشمان خستۆتە سەر:

خوا لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبِعُواْ سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَٰيَٰكُمْ وَمَا هُم بِحَٰمِلِينَ مِنْ خَطَٰيَٰهُم مِّن شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَمَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾ ﴾.

واتە: ئەوانەی بێبڕوان، بەوانەی بڕوایان هێناوە، گوتیان: شوێن ڕێبازەکەی ئێمە بکەون و، گوناهەکانتان هەڵدەگرین {لە جیاتی ئێوە، کۆڵی گوناهی ئێوە لە کۆڵێ دەکەین} بەڵام ئەوان هیچ بەشێك لە گوناهەکانیان هەڵناگرن و بە دڵنیایی ئەوان درۆزنن و، بە دڵنیایی ئەوان {ئەو سەرلێشێوێنەرانە} قورساییەکانی خۆیان {کە مەبەست پێی گوناهەکانە، چونکە گوناح قورسە و، پشتی ئینسان دەچەمێنێ و، باری شانی گران دەکات}، هەڵدەگرن و قورساییان لەگەڵ قورساییەکانی خۆیشیان، {واتە: قورسایی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن، بۆیان دەکرێتە سەربار} و لە ڕۆژی قیامەتیش دا لێیان دەپرسرێتەوە لەو بارەوە کە هەڵیان دەبەست.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ ﴾، واتە: گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان کردوون؟ لە سووڕەتی (**النحل**)دا خوا ﷻ ئەوەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە: ﴿ لِيَحْمِلُوٓاْ أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ ٱلَّذِينَ يُضِلُّونَهُم بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ ﴾.

واتە: با لە ڕۆژی قیامەتدا گوناهەکانی خۆیان بە تەواویی هەڵبگرن (لە کۆڵی بنێن) و بەشێك لە گوناهی ئەوانەش کە گومڕایان دەکەن، بەبێ زانیاریی، کە ئەوەش خراپترین شتە هەڵیانگرتوە.

کەواتە: گوناهی گومڕا کراوەکان لە کۆڵ ئەوان ناکەنەوە، هەموویان بۆ لە کۆڵ بنێن، بەڵکو بایی ئەوەندە گوناهیان لە کۆڵ دەنێن، کە بوونە هۆی گومڕا کردنیان، بایی ئەوەندە گوناهی ئەوانیشیان دەکەوێتە سەر شان، واتە: لێیان هەڵناگرن، کە لە کۆڵیان بکەنەوە، بەڵام بە هۆی گومڕاکردنیانەوە بۆیان، گوناهی دیکەی ئەوان هەڵدەگرن، بەبێ ئەوەی لە هی ئەوان کەم بێتەوە، وەك لە سووڕەتی (**النحل**)دا بە درێژیی لەوبارەوە قسەمان کرد.

ڕاستیی چوارەم: خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾، ئێمە سزادەرنین بۆ خەڵك و كۆمەڵگاكان تاكو پێغەمبەر نەنێرین، كە دەفەرموێ: سزا دەرنین واتە:

١- لە دنیادا خوا كۆمەڵگایەك لەبەین نابات، تاكو پێغەمبەرێكیان بۆ نەنێرێ، كە ئاگاداریان بكاتەوە بیانترسێنێ و، هۆشیاریان بكاتەوە.

٢- یاخود: كۆمەڵگایەك كە پێغەمبەریان بۆ نەچوو بێ، لە دواڕۆژدا خوا سزایان نادات بیانباتە دۆزەخ، مادام كەسێك نەچوو بێ بەڵگەیان لەسەر تەواو بكات.

٣- كە من ئەم ڕایەی سێیەمم پێ ڕاستترە، یانی: هەم لە دنیادا و، هەم لە دواڕۆژدا، خوا سزای مرۆڤەكان نادات، ئەگەر پێغەمبەری بۆ نەناردبن، بەو واتایە كە پەیام و بانگەوازی ئەو پێغەمبەرەیان پێ نەگەیبێ، چونكە خوا ﷻ لە سووڕەتی (فاطر) ئایەتی (٢٤)دا دەفەرموێ: ﴿وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾، واتە: هیچ كۆمەڵگایەك (ی گەورە) نەبووە، مەگەر ئاگاداركەرەوەیەكی تێدا ڕابردوە.

بەڵام جاری وا هەیە پەیام و ڕێبازی ئەو پێغەمبەرە بەو خەڵكە نەگەیشتوە، ئنجا ئەگەر پێیان نەگەیبێ، مانای وایە خەڵكەكە ئەهلی (سزا) نابن و سزا نادرێن، نە لە دنیا و نە لە دواڕۆژدا.

ئەمەش بەڵگەی ڕاستیی ئەو ڕایەی جەماوەری زانایانە كە دەڵێن: بەبێ بانگكردن و ناردنی پەیامی خوا، سزادان نیە، نەك وەك موعتەزیلە و ماتوریدییەكان، دەڵێن: عەقڵ بەسە بۆ ئەوەی مرۆڤ لێ پرسینەوەی لەگەڵدا بكرێ و، سزا بدرێ، هەر چەندە خوا پێغەمبەریشی نەناردبێ، چونكە عەقڵی پێداون!

بەڵام ڕای زۆربەی زانایان ڕاستە كە دەڵێن: نا، بەبێ وەحیی و پەیامی خوا، سزاو لێپرسینەوە ڕوو لە مرۆڤەكان ناكات و، ئایەتی ژمارە: (١٦٥) لە سووڕەتی (النساء) یش لەو بارەوە، نوختە دەخاتە سەر پیت، دوای ئەوەی باسی ژمارەیەك پێغەمبەران دەكات عليهم السلام و ناوی دوازدە (١٢) لە پێغەمبەران دێنێ، ئنجا دەفەرموێ: پێغەمبەرانێكی مژدەدەرو ترسێنەرن، تاكو خەڵك دوای (هاتنی) پێغەمبەران بەڵگەی لە سەر خوا نەبێ، ئەمەش دەقی ئایەتەكانە لەوبارەوە: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِن بَعْدِهِ ۚ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۚ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى

﴿اللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعۡدَ ٱلرُّسُلِ﴾، وەك دەبینین: دوای ناوهێنانی ژمارەیەك (١٢) لە پێغەمبەران، فەرموویەتی: پێغەمبەرانێكی دڵخۆشكەر و ترسێنەرن، موژدەدەر و ورياكەرەوەن، تاكو خەڵك لەدوای پێغەمبەران بەڵگەیان نەبێ لەسەر خوا، واتە: ئەگەر خەڵك پەیامی پێغەمبەرانیان پێ نەگات، بەڵگەیان دەبێ و بیانوویان دەبێ، بۆیە خوا پێغەمبەرانی ناردوون تاكو خەڵك بیانوو بڕاو بكەن و بەڵگەیان لەسەر تەواو بكەن، كەواتە: بەبێ گەیشتنی پەیامی پێغەمبەران، كۆمەڵگاكان بەرپرسیار نابن و خوای كارزان و میهرەبان سزایان نادات.

كەواتە: لە ڕۆژگاری ئێستای ئێمەدا ئەگەر لە وڵاتی (چین)، (هیند)، (ئەفریقیا) و لە سەرووی دنیا و لە خوارووی دنیا، لە گۆشە و كەنارەكانی دنیا، خەڵكێك هەبن پەیامی پێغەمبەری كۆتایی (محمد ﷺ) یان پێ نەگەییشتبێ، یاخود پێیان گەیبێ، بەڵام بە پێچەوانەوە پێیان گەیبێ، بۆ وێنە: قورئان مایەی ڕەحمەتە، ئەوان وەک (زەحمەت) لێی حاڵی بوون، پێغەمبەر ﷺ سەراپای خێر و خۆشیی بووە، كەچی ئەوان وابزانن: كە بۆ شەڕ و كوشتار هاتووە، پێغەمبەری خوا ﷺ تەواوكەری ڕەوشتە بەرزەكان بووە، كەچی ئەوان بە پێچەوانەی ئەوە لێی تێبگەن، وەك ناحەزانی كە پێناسەی دەكەن، وەك لە واقیعی بێسەر و بەری مسوڵمانانیشدا دەیبینن، ئایا ئەو خەڵك و كۆمەڵگایانە كە لە ئیسلام تێنەگەیشتوون، یاخود لینگەو قووچ و بە بەراوەژوو و بە پێچەوانەوە لێی حاڵی بوون، ئایا خوا ﷻ سزایان دەدات لەسەر ئەوەی بە دوای ئیسلامێك ناكەون كە پێی ئاشنا نین، یاخود بە پێچەوانەوە، لێی حاڵی بوون؟

بە پێی ئەم ئایەتە بێ، نابێ خوا ﷻ سزایان بدات لە دواڕۆژدا.

ئنجا وشەی (**كافر**) یش لە (**كُفْر**) وە هاتووە، واتە: (**سَتر**)، (**كافِر**) یانی: (**سَاتِر**) داپۆشەر، (**كافر**) كە بە (**كُفَّار**) و (**كَافِرُون**) كۆدەكرێتەوە، واتە: كەسێك كە هەقی پێگەیشتوە و داپیۆشیوەو ڕەفزی كردوە، بۆیە كەسێك هەقی پێ نەگەیبێ و هیچی دانەپۆشیبێ و هیچی ڕەفز نەكردبێ، وشەی (**كافر**)ی بۆ بەكار نایەت، بۆیەش لەو مەوسووعەیەدا كە لە سجنی ئەمریكاییەكاندا نووسیومە: (**الإسلام كما يتجلى فـي كتـاب اللّـه**) بە تایبەت لە بەرگی هەشتەمدا لە چاپی یەكەمیدا و لە كتێبی دوازدەیەمدا لە چاپی دووەمیدا باسمكردوە، كە خەڵك تەنیا دابەش ناكرێ بۆ كافر و مسوڵمان، بەڵكو بەشێكی دیكەش هەیە كە پێیان دەگوترێ: ئەهلی فەترە (**أهل الفترة**) یان (**الفترِيّون**)، ئەویش ئەوانەن كە: مسوڵمان نین هەقیان ناسیبێ و بڕوایان پێ هێنابێ و، كافریش نین هەقیان پێگەیبێ و

ڕەفزیان کردبێ، بەڵکو لە بنەڕەتەوە هەقیان پێنەگەیشتوە و پێی ئاشنا نەبوون، بۆیە ئەوانە بە {ئەهلی فەترە}دا دادەنرێن، وەك لە تەفسیری سوورەتی: (**المائدة**) لە بەرگی چواری ئەم تەفسیرە (تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز) دا بە درێژیی تەفسیری ئەو ئایەتەمان کردوە، کە خوا ﷻ دەفەرمویٰ: ﴿ يَٰٓأَهۡلَ ٱلۡكِتَٰبِ قَدۡ جَآءَكُمۡ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمۡ عَلَىٰ فَتۡرَةٖ مِّنَ ٱلرُّسُلِ ﴾: ١٩، واتە: ئەی خاوەن کتێبینە! بە دڵنیایی پێغەمبەرەکەمان دوای پچڕانێك لە ناردنی پێغەمبەران، هاتەلاتان.... (**على فترة**)[١] یانی: (**على انقطاع**) کە مەبەست پێی ئەو ماوە پچڕاوە بووە کە لە نێوان عیساو ؈ موحەممەددا ﷺ دا بووە (١- ٦١٠)[٢] ساڵ بووە و، ئەو ماوەیە درێژترین ماوە بووە لە نێوان هاتنی دوو پێغەمبەراندا، کە خوا زانا وتوانا بە (فترة) ناوی هێناوە، ئنجا وەك چۆن ئەوانەی کە لەو کاتەدا ژیاون: ئەهلی فەترەن، کە ئەوە ڕای زۆرینەی زانایانە و، باب و دایکی پێغەمبەر ﷺ و خزمە نیزیکەکانیشی، هەرچەندە لە هەندێك فەرموودان دا هاتوە، کە ئەوانە دەبێ ئەهلی سزا بن، بەڵام بەپێی ئەو ئایەتانە نابێ ئەوانیش ئەهلی سزابن، چونکە ئەهلی فەترەن، واتە: ئەو کاتە پەیامی پێغەمبەرێك لە ئارادا نەبووە، تاکو بڕوای پێ بێنن، بەهەمان شێوە: ئێستاش هەر کەسێك پەیامی پێغەمبەری خاتەمی وەك خۆی پێ نەگەیشتبێ، یان هەر پێی نەگەیشتبێ، دیسان بە کافر لە قەڵەم نادرێ، چونکە هەقێکی پێ نەگەیشتوە، کە ڕەفزی کرد بێ و شاردبێتیەوە و وشەی (کافر) بیگرێتەوە!

---

(١) على فترة: على انقطاع، فَتَر: انقطع.

(٢) ئەگەر ڕاست بێ عیسا ؈ لە ساڵی (١)ی زایینی لە دایك بووبێ، هەتا ساڵی (٦١٠)ی زایینی کە موحەممەد ﷺ لە تەمەنی (٤٠) ساڵیدا وەحی بۆ هاتوە و، ئەگەر بەلای کەمەوە (٣٠) ساڵ تەمەنی پێش پێغەمبەرایەتیی عیساشی لێ کەم بکەینەوە (٦١٠ - ٣٠ = ٥٨٠) ساڵ ماوەی نێوان عیسا و موحەممەد بووە.

مەسەلەی شەشەم:

خوا ڕایدەگەیەنێ: هەر کات ویستمان ئاوەدانییەك بفەوتێنین، فەرمان بە حوکمڕانە خۆشگوزەرانەکانی دەکەین چاکە بکەن، کەچی ئەوان لادان و خراپەی تێدا دەکەن، ئیدی یاسا و بڕیاری (خوا)ی بەسەردا دەچەسپێ و کاول دەکرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيۡهَا ٱلۡقَوۡلُ فَدَمَّرۡنَٰهَا تَدۡمِيرٗا ﴿١٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَآ أَرَدۡنَآ أَن نُّهۡلِكَ قَرۡيَةً ﴾، هەر کاتێك ویستمان ئاوەدانییەك بفەوتێنین، واتە: خەڵکی ئاوەدانییەك بفەوتێنین و، لە نێو بەرین، کە مەبەست لێرەدا هاتنەدی دەرەنجامەکانە، دوای هاتنە دی پێشەکییەکان (**ترتّب النتائج على المقدمات**) ئنجا خوای دادگەر کاولکردن و فەوتاندنی کۆمەڵگایەکانمان وا بۆ وێنا (**تصویر**)، وا بۆمان دەکات کە پێشتر بڕیاری بۆ دابن، بەڵام بێگومان خوا ﷻ لە سەرەتاوە بڕیار نادات بۆ هیچ کۆمەڵگایەك کە لە نێوی بەرێ، بەڵکو ئەوە خۆیانن یاساو بڕیاری خوا ﷻ بەسەر خۆیان دەچەسپێنن، بەڵام لێرە خوای کاربەجێ هاتنەدی ئەو یاسایەی خۆی کە بریتیە لە: هاتنە دی دەرەنجامەکان دوای ئامادەکردنی پێشەکییەکان، کە پێشەکییەکان مرۆڤەکان ئامادەیان دەکەن، بەڵام دوایی دەرەنجامەکامان بیانەوێ و نەیانەوێ، دێنەدی، وەك چۆن کەسێك ژەهر دەخوات، دوایی کارتێکردن و شوێنەوارەکانی خواردنی ئەو ژەهرە لە جەستەیدا پەیدا دەبن، مرۆڤەکانیش کە لادان و گوناهو تاوان دەکەن، سەرەنجام ئاوەدانییەکانیان کاول دەبن، ئنجا چونکە ئەمە بەپێی یاسای خوایە، خوا ﷻ لە شێوەیەکدا وێنای کردوە، کە پێشتر بڕیاری بۆ دابن، بەڵام بێگومان تەنیا مەبەست ئەوەیە، کە بە پێی یاسای خوا ﷻ ئەوە دێتەدی، ئەو دەرەنجامە تاڵە، لەو پێشەکییە خراپانە پەیدا دەبێ.

خوا دەفەرموێ: هەر کاتێك ویستمان خەڵکی ئاوەدانییەك بفەوتێنین:

٢)- ﴿ أَمَرۡنَا مُتۡرَفِيهَا ﴾، فەرمان دەکەین بە حوکمڕانە خۆشگوزەرانەکان، واتە: بە حوکمڕان و کاربەدەستە خۆشگوزەرانەکانی.

(**الْمُتَرَفُ اسْمُ مَفْعُولٍ مِنْ: أَتْرَفَهُ إِذَا أَعْطَاهُ التُّرْفَةَ: وَهِيَ النِّعْمَةُ**)، واتە: (**مُتْرَف**) ناوی بەرکارە لە (**أَتْرَفَهُ**) واتە: تورفەی پێدا، (**تُرْفَة**)ش، واتە: نیعمەت، کەواتە: (**مُتْرَف**) واتە: **خوا پێداو،**

پێ بەخشراو، یانی: فەرمان بە پێ بەخشراوەکان دەکەین، ئایا خوا ﷻ فەرمان بە چی دەکات؟ بێگومان بە چاکە و تاعەت و چاکسازیی و ئاوەدانیی دەکات، بۆیە خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە باسی بکات فەرمانمان پێکردن بە چی؟ چونکە هەرشتێکی دیاریی کردبایە، وەك (**الزمخشري**) دەربارەی ئایەتەکەی پێشتر گوتی: هەر شتێکی دیاریی بکردایە، هەر سنووردار دەبوو، بەڵام لێرەدا، واتە: فەرمانمان پێکردن بە ئیمان، بە تەقوا، بە فەرمانبەریی، بە چاکەکاریی، بە خێر و خۆشیی، بە ئاوەدانیی، .... هتد، فەرمان دەکەین بە حوکمڕانە خۆشگوزەرانەکانی، کە هەچی چاکەیە بیکەن.

٣)- ﴿ فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ کەچی ئەوان لادانیان تێدا کرد، چونکە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ﴿ أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا ﴾ واتە: فەرمانمان کرد بە خۆشگوزەرانەکانی، ئەوانیش لادانیان تێداکرد!! بەڵام بە پێی ئەوە بێ، دەبێ بگوترێ: خوا فەرمانی پێکردن بە فیسق و ئەوانیش فیسقیان تێدا ئەنجام داوە! ئنجا جەبرییەکان ئەم ئایەتە وا تەفسیر دەکەن، دەڵێن: خوا ئەو خەڵکەی وا لێکردوە، کە خراپە بکەن، یانی: خوا ئەو خەڵکەی وا لێکردوە: خراپە بکات و ئەوانیش نەیانتوانی لە فەرمانی خوا دەربچن و لادانیان تێداکرد، چونکە لێرەدا مەبەست لە (**أمرنا**) (**الأمر التكويني**)یەو، نەیانتوانی لە فەرمانی قەدەریی و تەکوینی خوا ﷻ لابدەن و خراپەیان کردوە، وەك چۆن خوا خراپەی لێ ویستوون، ئەوان بەو شێوەیە ئەنجامیان دا وەو، سەرەنجام خوا لە نێوی بردوون و خواش ئەوپەڕی کارزان و دادگەرە!

بەڵام لە ڕاستییدا نە ئایەتەکە ئەوە دەگەیەنێ و نە ئەوەش لەگەڵ قورئاندا دەگونجێ، چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی: (**الأعراف**) (٢٨)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا فَعَلُواْ فَٰحِشَةً قَالُواْ وَجَدْنَا عَلَيْهَآ ءَابَآءَنَا وَٱللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا ﴾ ئەگەر (کافرەکان) خراپەیەکیان کرد دەڵێن: باب و باپیرانمان لەسەری بینیوە و خواش فەرمانی پێکردوە! بەڵام خوای کارزان ئەو قسەیان کە ڕاست نیە، ڕەفزی دەکات و دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِٱلْفَحْشَآءِ ﴾ واتە: (ئەی موحەممەد!) بڵێ: خوا فەرمان بە شتی ناقۆڵا و خراپ ناکات، کە دەڵێن: باب و باپیرانمان لەسەر ئەوە بینی، لەوەدا ڕاست دەکەن، بەڵام ڕاست ناکەن خوا ﷻ فەرمانی پێ نەکردوە و، بێگومان خوا فەرمان بە هیچ شتی خراپ ناکات.

کەواتە: لێرەش مەبەست ئەوە نیە، کە خوا فەرمانی پێکردوون بەلادان، بەڵکو خوا فەرمانی پێکردوون بە چاکەکاریی، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا کردوە.

(**فسق**) یش بە مانای دەرچوون و لادان (**خروج**)ە، (**الفِسْقُ: الخُرُوجُ مِنَ الطَّاعَة**).

٤)- ﴿فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ﴾، سەرەنجام قسە لەسەری چەسپا، قسە، واتە: یاسای خوا، قەدەری خوا لەسەر ئەو ئاوەدانیی (**قرية**) یە کە خەڵکەکەی لادان و تاوانیان تێداکردوە: هاتەدی و چەسپا، چونکە هەر کەسێك خراپە بکات، دەبێ باج بدات و سزا ببینێ.

هەندێـك لـە زانایانیـش ئاوایـان تەفسـیر کـردوە: (فَحَقَّ عَلَيْهَا ٱلْقَوْلُ: **أي ثَبَـتَ عَلَيْـهِ وعِيـدُ اللَّـهِ الَّـذِي أبْلَغَـهُ مِـنْ خِـلاَلِ رُسُـلِهِ**)، هەڕەشـەی خـوا کـە لـە ڕێـی پێغەمبەرانیـەوە ڕایگەیانـدوە، ئـەو هەڕەشـەیان لەسـەر چەسـپا.

٥)- ﴿فَدَمَّرْنَـٰهَا تَدْمِيرًا ۝١٦﴾، بە کاولکردن کاولمان کرد، (**التَّدْمِيرُ: هَدْمُ البنَاءِ وَإِزَالَةُ أثَرِهِ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ هُنَا للإِسْتِئْصَال**)، (**تدمير**) بە مانای ڕووخاندنی خانوویەك و لابردنی شوێنەوارەکەیەتی، کە لێرەدا مەبەست پێی بنبڕکردن و ڕیشەکێش کردنیانە.

سێ هەڵوەستەی پێویست لە بەردەم ئەم ئایەتەدا:

هەڵوەستەی یەکەم: بێگومان خوا ﷻ نایەوێ لە خۆڕا وڵاتان کاول بکات، بەڵام ئەمە دەرخستنی دەرەنجامی یاسای خوایە، بەڵام ئەوەی کە دەبێ لە کۆتایی دا بێت، کە بریتیە لە کاولکردنەکە، خوا ﷻ لەبەر گرنگیی خستوویەتە پێشەوە، واتە: لە ئەسڵ دا بەم شێوەیە: حوکمڕان و بەرپرسانی کۆمەڵگایەکان خوا فەرمانی پێکردوون بە فەرمانبەریی، بەڵام حوکمڕانە خۆشگوزەرانەکان لادانیان تێدا کردوە و شایستەی ئەوە بوون کە سزای خوایان بەسەردا بچەسپێ و، سەرەنجام سزای خوایان بە سەردا چەسپاوە.

ئنجـا خـوا ﷻ ئـەوەی هەمـوو کـۆ کردۆتـەوە لـەوەدا کـە: ویسـتوویەتی لـە بەینیـان بـەرێ، بـەڵام بۆچـی ویسـتوویەتی لـە بەینیـان بـەرێ؟ چونکـە خۆیـان پێشـەکییەکەیان سـاز کـردوون، واتـە: خـوا سـەرەنجام و دەرەنجامـی پێـش خسـتوە لەبـەر گرنگیـی، ئەگـەر نـا لـە خـۆڕا خـوا ﷻ نایـەوێ هیـچ کۆمەڵگایـەك بفەوتێنـێ، وەك خـوا فەرمویـەتی: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ ٱلنَّاسَ شَيْـًٔا وَلَـٰكِنَّ ٱلنَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ۝٤٤﴾**یونس**، واتـە: خـوا هیـچ ئەندازەیـەك سـتەم لـە خەڵکـی نـاکات، بـەڵام خەڵـك خۆیـان سـتەم لـە خۆیـان دەکـەن، ئنجـا ئەگـەر هـەر لەڕێـوە خـوا ﷻ بڕیـاری کاولکردنـی کۆمەڵگایـەکی دابـێ، بێگومـان ئـەوە سـتەمە! بـەڵام خـوا بـە ڕوون و ڕاشـکاویی فەرموویـەتی: ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّـٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝٤٦﴾**فصلـت**، واتـە: پـەروەردگارت بـۆ بەنـدەکانی ستەمکار نیـە، بەڵکـو مرۆڤـەکان خۆیـان سـتەم لـە خۆیـان دەکـەن، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە لـە ئەنجامـی لادان و تـاوان دا پێشـەکییەکان سـاز دەکـەن و، ئـەو پێشـەکییانەش

ئـەو دەرەنجامەیـان بـەدوادا دێ، وەك چـۆن كەسـێك ژەهـر بخـوات، بێگومـان ئـەو ژەهـرە لـە جەسـتەیدا دەبێتـە دەرد و نەخۆشـیی و بـە ئەنـدازەی زیـان گەیانـدنی ژەهرەكـە، زیانبـار دەبێ.

هەڵوەستەی دووەم: كە دەفەرموێ: ﴿أَمَرۡنَا﴾، ئاشكرایە كە فەرمانپێكراو **(مأمور به)** وەكە قرتێنراوە،

أ- واتە: فەرمانمان پێكردن بەوەی كە شایستەی ئێمەیە:

(أَمَرْنَاهُمْ بِمَا يَلِيقُ بِنَا أَنْ نَأْمُرَ بِهِ!)، ئنجا ئایا چـی شایسـتەی خوایـە، فەرمانـی پـێ بـكات؟ بێگومـان: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ وَٱلۡإِحۡسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ﴾**النحـل**: ٩٠، واتـە: خـوا فەرمـان دەكات بـە دادگەریـی و چاكەكاریـی و بەخشـین بـە نیزیـكان....

ب- یاخود **(أَمَرْنَاهُمْ بالطَّاعَةِ، لكنَّهم فسقوا)**، فەرمانمان پێكردن بە فەرمانبەریی و بە چاكە، بەڵام ئەوان لادانیان تێدا كرد.

ج- **(الزَّمخشَري)**، دەڵێ: ئەوەندەیان خراپە كرد، وەك ئەوەی فەرمانمان پێكردبن بە خراپە! ئەوەندەیان تاوان و لادان تێدا كرد، وەك ئەوەی لەلایەن ئێمە وە فەرمانیان بەوە پێكرابێ.

هەڵبەتـە بەپێـی سـیاقەكەش دیـارە كـە خـوا ﷻ فەرمان بـە خراپە نـاكات و. ئاشكراشـە هەموو قورئـان، بریتیـە لـە فەرمانكـردنی خـوا ﷻ بـە چاكـە و ڕێگریـی كردنی لـە خراپە.

هەڵوەستەی سێیەم: (مُتْرَفِيها) خۆشگوزەرانەكانی، واتە: حوكمڕانە خۆشگوزەرانەكان، هۆكاری كاولكاریی وڵاتانن، كە ئەمەش ڕاستییەكی مێژووییە و لە زۆر شوێنی قورئاندا، خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی خستۆتە ڕوو، بۆ وێنە:

لـە سـوورەتی **(القصـص)** (٥٨)دا، دەفەرمـوێ: ﴿وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَرۡيَةِۭ بَطِرَتۡ مَعِيشَتَهَاۖ فَتِلۡكَ مَسَٰكِنُهُمۡ لَمۡ تُسۡكَن مِّنۢ بَعۡدِهِمۡ إِلَّا قَلِيلٗاۖ وَكُنَّا نَحۡنُ ٱلۡوَٰرِثِينَ﴾، واتـە: زۆر ئاوەدانییـمان لەبەیـن بـردوون كـە لـە ژیـانی خۆیانـدا تووشـی بوغرایـی و لـە خۆبایـی بـوون بـوون، ئـەوە خانووبەرەكانیانـن لـەدوای وان، كەمێـك نەبـێ، نیشـتەجێ بوونیـان تێـدا نەكـرا، هـەر ئێمـەش بوویـن بـە میراتگریـان.

وشـەی **(بَطِـرَتۡ)** **(البَطَـرُ: الأَشَرُ، وَهُـوَ شِـدَّةُ المَـرَحِ، وَأَبْطَـرَهُ المَـالُ، وبَطِـرْتَ عَيْشَـكَ، مثـل: رَشِـدَتَ أَمْـرَكَ)**، **(بَطَـر)** بریتیـە لـە زۆر دڵخـۆش بـوون و شـادمان بـوون و بوغـڕا بـوون،

دەگوترێ: (**أَبْطَرَهُ المَالُ**) ماڵ و سامانەکە وای لێکرد: زۆر بوغڕا و لە خۆبایی و خۆشحاڵ بێ، دەگوترێ: (**بَطِرْتَ عَيْشَكَ**)، تۆ لە ژیانەکەی خۆتدا زۆر شادمان و بوغڕا بووی، وەك (**رشدت أمرك**) واتە: کارەکەت کارێکی سەر ڕاستانە بوو.

ئنجا کە (**بَطَر**)ی بە (**أَشَرْ**) لێکداوەتەوە، (**أشِرَ أَشَراً فَهُوَ أَشِرٌ: بَطِرَ، وَكَفَرَ النِّعْمَةِ، فَلَمْ يَشْكُرها**) واتە: چاکەی خوای نادیدە گرت و نا سوپاس بوو و سوپاسی لەسەر نەکرد.

ئنجا ڕستەی: (**بَطِرَتْ معيشتها: أي كفرت نعمة معيشتِها الرّافهة الآمنة، فلم تَقُمْ بحق شكرها، أو تمرَّدت وطغت في معيشتها، والبَطَر: الأَشَرُ وقِلَّة احتمال النعمة والطغيان بها**)، کەواتە: (**بطرت معيشتها**) دوو واتای هەن:

یەکەم: نیعمەتی ئەو ژیانە پڕ عەیش و نۆش و هێمن و ئارامەی نا سوپاس کرد و، نا دیدەی گرت و سوپاسگوزاریی لە بەرانبەردا نەکرد.

دووەم: یاخیی بوو و لە خۆبایی بوو لە ژیانەکەیدا، (**بَطَر**)یش بریتیە لەوە کە ئینسان بە هۆی چاکەو نیعمەتی خواوە، لەخۆی بایی و بوغڕابێ و کەم چیکڵدانە بێ لە بەرانبەر چاکەو خێرو خۆشییدا.

مەسەلەی حەوتەم:

خـوا گەلێـك كۆمەڵـگای تاوانبـاری پـاش گەلـی نـووح لـە بەیـن بـردوون، کـە پێویسـتە پەندیـان لـێ وەربگیـرێ و، خـواش بەسـە بـۆ شـارەزایی لـە گوناهـو تاوانەکانـی بەنـدەکانی:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ مِنْۢ بَعْدِ نُوحٍۗ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ ﴾، زۆر سەدەمان لە بەین بردوون، وشەی (كَم)، لە ئەسڵ دا بۆ پرسیارکردنە لە بارەی ژمارەوە (**كَمْ : إِسْتِفْهَامٌ عَنِ العَدَد**)، دەگوترێ: (**كَمْ كِتَابٌ عِنْدَكَ؟**)، چەند کتێبت لەلان؟ بەڵام جاری وا هەیە: (**كَمْ تسْتَعْمَلُ خَبَرِيَّة دَالَّةً عَلَى عَدَدٍ كَثِيرٍ**)،(**كَمْ**) بە (خبرية) دادەنرێ و ژمارەی زۆر دەگەیەنێ. ئنجا لێرە (کم) بە مانای (**كَمْ**)ی خەبەرییە، نەك بۆ پرسیار کردن دەربارەی ژمارە، بەڵکو بۆ هەواڵدانە: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ ٱلْقُرُونِ ﴾، واتە: زۆر سەدەمان لە بەین بردوون، زۆر سەدە، واتە: خەڵکی زۆر سەدان، کە پێکەوە لەو سەدەیەدا ژیاون.

٢)- ﴿ مِنْۢ بَعْدِ نُوحٍ ﴾، لە پاش (گەلی) نووح، بۆچی باسی نووح ﷺ دەکات؟ لەبەر ئەوەی نووح یەکەمین پێغەمبەر بووە بۆ خەڵکی سەر زەوی، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتووە و بەسەرهاتەکانی قورئانیش بەزۆریی لە نووحەوە دەست پێ دەکەن، واش پێدەچێ: پێش نووح مرۆڤەکان کەمتر بووبن، یان پەرت و بڵاو بووبن، بەڵام نووح ﷺ وەك پێغەمبەرێك بۆ هەموویان ڕەوانەکرا بێ و نێردرا بێ، وەك پێشتریش بە دریژیی لە سوورەتی (**هود**)دا، چیرۆکی گەلی (**نووح**) مان باسکرد، کە دوای ئەوەی لە نووح یاخیی دەبن و بە قسەی ناکەن، خوای دادگەر تۆفانێك دەنێرێ، کە سەر زەوی لە ئەهلی کوفر وشیرك پاك دەکاتەوە و، تەنیا ئەوانەی لەگەڵی دادەبن و، دەرباز دەبن، کە لەگەڵی سواری کەشتییەکە بوون، بۆیەش بە زۆریی خوا ﷻ لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکاندا، لە (نووح)ەوە دەست پێدەکات.

٣)- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِۦ ﴾ ئەمە دوو واتای هەن:

یەکەم: (**أَي: هُوَ غَنِيٌّ عَنْ إِخْبَارِ أَحَدٍ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ، فَهُوَ أَعْلَمُ بِهِم**)، واتە: خوا بێنیازە لەوەی کە هیچ کەس هەواڵی گوناهی بەندەکانی پێ بدات، چونکە بۆ خۆی پێیان زاناترە.

دووەم: (وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ: أي: يَكْفِيكَ رَبُّكَ فَلاَ تَحْتَاجُ غَيْرَهُ لِمَعْرِفَةِ ذُنُوبِ عِبَادِهِ)، واتە: پەروەردگارتت بەسە و حەوجێی جگە لەوی نی، بۆ زانینی گوناهی بەندەکانی.

٤)- ﴿ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، شارەزای بینەرە، بۆ گوناهی بەندەکانی، واتە: تۆ لەگەڵ هەواڵ پێدانی پەروەردگارتدا، پێویستیت بە هەواڵ پێدانی کەسی دیکە نیە، کە مەبەست ئەوەیە خوا ﷻ زۆر چاك شارەزای گوناهو تاوان و لادانی بەندەکانیەتی و، لە ئەنجامی گوناهو تاوان و لادانەکانیاندا، شایستەی ئەوە دەبن، بەو جۆرە سزایان بدات.

مەسەلەی هەشتەم:

هەر کەس ژیانی بە پەلەی دنیای بوێ و بیکاتە ئامانج، خوا بە ئەندازەی ئەوە کە حیکمەتی دەیخوازێ، لە ژیانی دنیای پێ دەدات، بەڵام دواتر بە عەیبداریی و دەرکراویی دەچێتە دۆزەخەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡعَاجِلَةَ عَجَّلۡنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ثُمَّ جَعَلۡنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصۡلَىٰهَا مَذۡمُومٗا مَّدۡحُورٗا ١٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار برگەدا:

١)- ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡعَاجِلَةَ ﴾، هەر کەسێك پەلەی بوێ، وشەی (ٱلۡعَاجِلَةَ) دەڵێ: (**صِفَةٌ لِمَوْصُوفٍ مَحْذُوف، يُعْلَمُ مِنَ السِّيَاق أي: الحَيَاةَ العَاجِلَة**)، (ٱلۡعَاجِلَةَ)، واتە: بەپەلە، شتێك کە بەپەلە و بەزوویی، دێ، یانی: کەسێك ژیانی بە پەلەی بوێ، واتە: ژیانی دنیا کە زووتر دێ و پێش دوارِۆژ دێ، بۆیە ژیانی دنیا ناونراوە: (ٱلۡعَاجِلَةَ)، ژیانی دوارِۆژیش ناونراوە: (**الآجِلَة**) واتە: ئەوەی زوو دێ و، ئەوەی درەنگ دێ.

هەر کەسێك ژیانی دنیای بوێ:

٢)- ﴿ عَجَّلۡنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ﴾، بۆ ئەو کەسە کە ژیانی دنیای دەوێ و ئامانجیەتی و چاوی لەسەر چرِدا[1] گرتوە، بۆی دێنینە پێشێ لەو ژیانی دنیایەدا (مَا نَشَآءُ) بەو ئەندازەیەی کە بمانەوێ، (لِمَن نُّرِيدُ) بۆ هەر کەسێك کە ویستمان لەسەری بێ، (**التَّعْجِيلُ: المُبَادَرَةُ المُتَعَارَفَةُ، أي: قَبْلَ الأخِرَة**)، (**تَعْجيل**) واتە: زوو هێنانە پێش، واتە: مەبەست پێی زوو هێنانە پێشێکی زانراو و باوە،

(١) چاو لەسەر چرِدا گرتن: چاوتێبرِین، چاو لەسەر کورتکردنەوە.

واتە: پێش ڕۆژی دوایی و پێش مەنزڵگای دوارۆژ، لە دنیادا بۆی دێنینە پێش، ئەگەرنا مەرج نیە یەکسەر بۆی بێنێتە پێش، واتە: لە دنیادا ئەو شتەی بە نسیب دەکەین کە بۆ خۆی هەوڵی بۆ دەدات.

٣)- ﴿ثُمَّ جَعَلۡنَا لَهُۥ جَهَنَّمَ يَصۡلَىٰهَا﴾، دوایی دۆزەخی بۆ دادەنێین کە دەچێتە نێوی، چۆنی دەچێتە نێو؟ دوایی باسی دەکات: بە سەرزەنشتکراویی و عەیبدارکراویی و، بە دەرکراویی و دوورخراوەیی، لێرەدا کە دەفەرموێ: (يَصۡلَىٰهَا) هەرچەندە لە زمانی عەرەبیدا زیاتر بە (يَدْخُلُهَا) {دەچێتە نێوی} لێکدراوەتەوە، بەڵام وشەی (صَلِي) جیایە، لە (دخول) دەڵێ: (صَلَيْتُ اللَّحْمَ: شَوَيْتُهَا)، گۆشتەکەم برژاند، یان: پیشاند، گوتراوە: (إِنَّهُ أُتِيَ بِشَاةٍ مَصْلِيَّةٍ: أي مَشْوِيَّةٍ) یانی: ئەو مەڕێکی برژاوی بۆ هێنرا، (شَوي) بریتیە لە برژاندن، بریتیە لەوە لە هەر چوار لاوە ئاگر بدرێتە بەر شتێك و ببرژێنرێ، بەڵام چوونە نێو ئاگر هەر چوونە نێوە، بەڵام (صَلِي) جۆرێکی تایبەتی سووتاندن و سزادانە بە ئاگر، کە لە هەر چوار لاوە ئاگری بخرێتە سەر.

٤)- ﴿مَذۡمُومٗا مَّدۡحُورٗا﴾، (الذمُّ: الوَصْفُ بالمَعَائِب الَّتِي فِي المَوْصُوفِ)، دەڵێ: (ذَمّ) بریتیە لە باسکردنی ئەو عەیبانەی کە لە وەسفکراوەکەدا هەن.

(المَدْحُور: المَطْرُود وَالمُبْعَد)، واتە: دەرکراو و دوورخراوە.

لێرەدا جێی سەرنجە کە خوا ﷻ هەم وشەی: (نَشَاءُ)و هەم وشەی: (نُرِيد)ی بەکارهێناوە: ﴿مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾، هەندێك گوتوویانە: (الإِرَادَةُ: المشِيْئَة) کە هەردووکیان بە مانای ویست و خواست دێن.

بەڵام خاوەنی (مختار الصِّحاح)[1]، دەڵێ: لە (دیوان الأدب)دا هاتوە: (المشِيْئَةُ أَخَصُّ مِنَ الإِرَادَة)، (مَشِيْئَة) تایبەتترە لە (إِرَادَة)، (مَشِيْئَة) گشتییە، بەڵام (إِرَادَة) تایبەتییە، ﴿عَجَّلۡنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ﴾.

منیش وای تێدەگەم کە وشەی: (مَشِيْئَة) تایبەتە بە شتەکانەوە، بەڵام (إِرَادَة) تایبەتە بە مرۆڤەکانەوە، یاخود تایبەتە بە خاوەن ویست و شعوور و عەقڵەکانەوە.

(مَا نَشَاء يَعْنِي: مِنَ المُعَجَّل)، لە زوو هێنراوە پێش، بۆ ئەو (مَشِيْئَة)ی بەکارهێناوە، (لِمَن نُرِيدُ) بۆ هەر کەسێك کە بمانەوێ بۆی بهێنینە پێش، واتە: (للمُعْجَّلِ لَهُ)، ئنجا خوا

---

(١) ص ٣٥٢.

ﷻ بۆ کەسێك کە دنیای بوێ، دوو قەید و بەندی خستوونەتە سەر، دەفەرموێ: ﴿مَا نَشَآءُ﴾، ئەو ئەندازەیەی کە بمانەوێ، ﴿لِمَن نُّرِيدُ﴾، بۆ هەر کەسێك کە بمانەوێ، کەواتە: ویستراوەکە (مُعَجَّل)ەکە {ئەوەی هێنراوەتە پێش} بە ڕەهایی نیە و، ئەو کەسەش کە بۆی دەهێنرێتە پێش، ئەویش دیسان بە ڕەهایی بۆی نایەتە پێش، واتە: هێنراوە پێشەکە ڕەها نیە و، بۆ هێنراوە پێشەکەش، گشتی نیە، (لِيْسَ المُعَجَّلُ مُطْلَقاً، وَلاَ المُعَجَّلُ لَهُ عَامَّاً)، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست پێی جێ بەجێ بوونی یاساکانی خوای پەروەردگارە، کە هەر کەسێك دنیای بوێ، خوا بۆی دەهێنێتە پێش و، هەر کەسێك دواڕۆژی بوێ، وەك دوایی باسی دەکات، بۆی دێنێتە پێش، بەڵام هەمووی بەپێی یاساکانی خوا، نەك بەگۆترە و هەڕەمەکی.

بۆیەش گوتم وشەی: (مَشِيْئَة) زیاتر شتەکان دەگرێتەوە و واتایەکەی گشتییە، چونکە لە سوورەتی (التكوير)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا تَشَآءُونَ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُ ...﴿٢٩﴾﴾، واتە: شتەکانتان ناوێ و کردەوەکانتان ناوێ، تاکو خوا نەیەوێ.

بۆیەش گوتمان: (إِرَادَة) بۆ کەسەکانە، چونکە لە سوورەتی (الجن)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَأَنَّا لَا نَدْرِيٓ أَشَرٌّ أُرِيدَ بِمَن فِي ٱلْأَرْضِ أَمْ أَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾﴾، واتە: ئێمە نازانین خراپە ویستراوە بۆ خەڵکی سەر زەوی، یاخود پەروەردگاریان چاکە و سەر ڕاستیی بۆ ویستوون.

دەشگونجێ لە ئەنجامی سەرنجدانی ئایەتەکان لە سیاقی خۆیاندا، ئینسان بگاتە وردەکاریی زیاتر، بەڵام بە بۆچوونی من، کە ئەوە بۆ چوونی ژمارەی زۆرێك لە زانایانە: کە وشەی هاوواتا (مترادف) لە قورئاندا نین، واتە: (مَشِيْئَة) و (إِرَادَة) هاوواتا نین، کە هیچ جیاوازییان نەبێ، ئنجا چ وەك لە (دیوان الأدب)دا دەڵێ: (مشيئة): تایبەتتر بێ و، (إِرَادَة) گشتییتر بێ، یان وەك من تێی گەیشتووم (مشيئة) بۆ شتەکان بێ و، (إرادة) بۆ کەسەکان بێ، یاخود بە پێچەوانەوە بێ، (إرادة) تایبەتیی بێ و (مشيئة) گشتیی بێ، واتە: بە پێچەوانەی ئەوەی کە لە (دیوان الأدب)دا هاتووە، ئەوە لە ئەنجامی زیاتر سەرنجدانی ئایەتەکان لە سیاقەتی خۆیاندا، دەگونجێ بگەینە دەرەنجامی ڕوونتر.

مەسەلەی نۆیەم:

هەر کەسێکیش دواڕۆژی بوێ و، هەوڵی شایستەی بۆ بدات و، بڕواداریش بێ، ئەوانە تێکۆشانەکەیان سوپاسکراوە و لەسەر تێکۆشانەکەیان، سوپاسکراو دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْأَخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُوْلَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْأَخِرَةَ ﴾، هەر کەسێك دوا ڕۆژی بوێ، واتە: ژیانی دواڕۆژو کۆتایی بوێ، کە مەبەست پێی بەهەشت و پاداشتی خوایە، یاخود بەهەشت و، پاداشتی خوا و، ڕەزامەندیی خوا، هەموویان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا ﴾، ئەو تێکۆشانەشی بۆ بکات، کە بۆی پێویستە، (**السَّعْيُ: المَشْيُ دُونَ العَدْو**)، بریتیە لە ڕۆیشتنێکی خێرا، بەڵام کەمتر لە ڕاکردن، (**وَالمَقْصُودُ بِهِ هُنَا: الأَعْمَالُ الصَّالِحَة**) مەبەست پێی لێرەدا کردەوە باشەکانن.

کە دەفەرموێ: (وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا **أَي: السَّعي اللائِقَ بِهَا**) واتە: کۆششێك کە بۆی شایستەیە، ئنجا کە دەفەرموێ: (وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا)، واتە: (**فَهُوَ يَسِيرُ سَيْراً سَرِيْعَاً نَحْوَ الآخِرَة**) واتە: بە خێرایی بەرەو مەنزڵگای دواڕۆژ بچێ، کە مەبەست پێی ئەنجامدانی کردەوە باشەکان و پێشبڕکێ تێدا کردنیانە.

٣)- ﴿ وَهُوَ مُؤْمِنٌ ﴾، وێڕای ئەوەی کە هەوڵی شایستەو کۆششیش دەدات، بڕواداریشە، کە دیارە ئەگەر بڕوادار نەبێ، هەوڵ نادات و کۆشش ناکات بۆ بە دەستهێنانی پاداشتی خواو ڕەزامەندیی خوا، لە دواڕۆژدا، بەڵام خوا ﷻ ئیمانەکەی دوا خستوە، بۆ دەرخستنی گرنگییدان بە هەوڵ و کۆششەکە.

٤)- ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴾، ئا ئەوانە کۆششەکەیان سوپاسکراوە، مەبەست ئەوەیە: (**أَي: السَّاعِي مَشْكُورٌ**) ئەو کەسەی کە هەوڵدەر و تێکۆشەرە، سوپاسکراوە.

بەڵام من پێموایە ئەگەر بشگوترێ: (كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا) هەوڵ و کۆششەکەیان دەنرخێنرێ و سوپاس دەکرێ، ئەوەش هەر ڕاستە.

کە بێگومان ئەوەش مەبەست پێی هاتنە دی، یاسای خوای کاربەجێیە، لەو بوارەدا کە کەسێك هەوڵی ژیانی ڕۆژی دوایی بدات، بەپێی یاسای خوا، پێی دەگات و سوپاس دەکرێ و دەنرخێنرێ و پاداشت دەدرێتەوە.

پێشتر باسی شوکرمان کردوە کە (**شکر**) هەم بە دڵ دەکرێ، هەم بە زمان دەکرێ، هەم بە ئەندامەکان دەکرێ: بە دڵ چاکەکان لە خوا بزانی، بە زمان چاکەکان دانیان پێدا بێنی و، بە ئەندامەکانیش، ئەو چاکەو نیعمەتانەی خوا، لەڕەزامەندیی خوادا بەکاریان بێنی، بەڵام (**مُخْتَارِ الصِّحَاح**) دەڵێ: (**الشُّكْرُ الثَّنَاءُ عَلَى المُحْسِنِ بِمَا أَوْلاَكَهُ مِنَ المَعْرُوفِ**)، (**شُكْر**) بریتیە لە ستایشکردن و پێهەڵاگوتن و مەدحکردنی چاکەکار، بە هۆی ئەوەوە کە چاکەی لەگەڵ تۆدا کردوە.

بەڕێزان! ئەمانە هەموویان یاسای خوان، خوا ﷻ دەیانخاتە ڕوو، هەموویان چەند ڕاستییەکن خوا ﷻ دەیانخاتە ڕوو، بۆ ئەهلی ئیسلام، کە بەر پێی خۆیانیان پێ ببینن، خوا بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ دەکات و، ئێوەش دەبێ بزانن کە خوا بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ مرۆڤەکاندا دەکات، چ ئەوانەی کە دنیا ویستن، چ ئەوانەی کە دوارۆژ ویستن.

مەسەلەی دەیەم:

خوا هاوکاریی هەر کام لە دنیا خوازان و دوارۆژ خوازان دەکات، لە بەخششی خۆی و بەخششی وی، لە کەس قەدەغە نیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ۝٢٠ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ ﴾، هەر کامێك لەوانە هاوکاریی دەکەین، دەڵێ: **(تنوين كُلاً عِوَضٌ عَنِ المُضَافِ إلَيْهِ، أي: كُلاً من الفَرِيقَيْنِ)**، کە دەفەرموێ: (كُلًّا نُّمِدُّ) هەر کامێکیان هاوکاریی دەکەین، ئەم تەنوینی سەر (كُلًّا) جێداری پاڵوێدراوە، واتە: **(كلاً مِنَ الفَرِيقَيْنِ)**، هەر کامێك لەو دوو کۆمەڵە، لە دنیا خوازان و، دوارۆژ خوازان.

٢)- ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ ﴾، دوایی خوا ڕوونی دەکاتەوە کە ئەمە جێدار **(بَدَلْ)**ی (كُلًّا)ە، ئەوانیش و ئەوانیش، یانی: ئەوانیش وەك دنیا ویستان و ئەوانیش وەك دوارۆژ ویستان، یانی: کە دەفەرموێ: (كُلًّا) ئایا ئەوانە کە بە **(كُلاً)** تەعبیریان لێکراوە کێن؟! وەڵامەکەی: ﴿ هَٰٓؤُلَآءِ وَهَٰٓؤُلَآءِ ﴾، ئەوانیش و ئەوانیش.

٣)- ﴿ مِنۡ عَطَآءِ رَبِّكَ ﴾، لە بەخششی پەروەردگارت.

وشەی: **(نُّمِدُّ) (الإمْـدَادُ: إسْتِرْسَـالُ العَطَـاءِ وَتعَاقبُـهُ)**، **(إمـداد)** بریتیە لەوەی بەخشش بنێردرێ و نەپسێنرێ و بە دوای یەکدا بێ.

(عَطَاء: مَا يُعطى) (عطاء)یش بریتیە لەوەی دەدرێ و دەبەخشرێ.

٤)- ﴿ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحۡظُورًا ﴾، بەخششی پەروەردگاریشت قەدەغە نیە، واتە: لە کەس نەگیراوەتەوە، هەر کەسە بەپێی هەوڵ و کۆششی خۆی، بە بەخششی پەروەردگاری دەگات، لێرە جێی سەرنج ئەوەیە کە خوای بەخشەر ﷻ دەفەرموێ: ﴿ عَطَآءُ رَبِّكَ ﴾، فەرموویەتی: بەخششی پەروەردگارت، چونکە خوا بە کافر و مسوڵمان دەیبەخشێ، بەڵام نەیفەرموە: چاکە **(فَضْل)** یان پاداشت **(ثَوَاب)**، بەڵکو وشەیەکی بەکارهێناوە، کە هەم بۆ دنیا خوازان بە کەڵك

دێ و، هەم بۆ دوارۆژ خوازان، هەم بۆ بەخشینی شتی باش و، هەم بۆ ئەو خەڵکەش کە پێیان دەبەخشرێ، بۆیان خراپ بێ، کە بریتیە لەوەی: کەسێك هەوڵدەدات ماڵی حەرام کۆبکاتەوە، بە پێی یاسای خوا، بە ماڵی حەرام دەگات، یان کەسێك هەوڵ دەدات دەسەڵاتێکی ناڕەوا و خۆسەپێنەرانە پەیدا بکات، بەپێی هەوڵی خۆی پێی دەگات، بەڵام بۆی خراپە، ماڵە حەرامەکە بۆ ئەو کەسە کە کۆی دەکاتەوە، خراپە، بەڵام خوا بەویستی تەکوینی خۆی، ڕێیان لێناگرێ، چونکە بەخششی خوا لە کەس قەدەغە نیە، کەسێك دنیای بوێ، حەڕامی بوێ، چاکەی بوێ، خراپەی بوێ، دەسەڵاتێکی خۆسەپێنەرانە و قۆرخکارانەی بوێ، یان دەسەڵاتێکی پەسند و چاکی بوێ، کە هەڵقوڵاوی ئیرادەی ئازادانەی خەڵك بێ، هەر کامێکیانی بوێ، خوای بەخشەر ودادگەر بەپێی یاساکانی خۆی، بواریان دەدات و، بواریشی پێداون و ڕستی لە دوا درێژ کردوون، چونکە ئەگەر وانەبێ، خەڵك تاقی ناکرێتەوە.

ڕاستییەکی مەزن:

ئــەم ئایەتــە و دوو ئایــەتی پێشــێی ڕاســتییەکی زۆر مەزنیــان لــێ وەردەگیــرێ، ئەویــش ئەوەیــە کــە: خــوا ﷻ گــەردوونی بەپێــی سیســتم (نظــام) دانــاوە و، یاســاکان (ســنن)ی خــوا لــەو سیســتمەدا جــێ بەجــێ دەبــن و، هیــچ شــتێك گۆترەکاریــی نیــە و هیــچ کەســێك مافــی ڤیتــۆ (vito)ی لــە بەرانبــەر یاســاکانی خــوادا نیــە، لــە زۆر شــوێنی قورئانــدا ئــەو ڕاســتییە باســکراوە، بــۆ وێنــە:

١)- ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَنَّ سَعْيَهُۥ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ﴾النجم، واتە: بۆ مرۆڤ نیە (مرۆڤ بە گشتیی، مسوڵمان بێ یان نامسوڵمان)، مەگەر ئەوەی هەوڵی بۆ دەدات و کۆششی بۆ دەکات و، کۆششەکەشی لەمەودوا دەبینرێ، واتە: بەرهەمی کۆششەکەی دێتەوە ڕێی، ئەگەر کۆششی بۆ چاکە کرد بێ، یان بۆ خراپە کرد بێ، بە ڕێی ڕاست، یان چەوتدا.

٢)- ﴿ لَّيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلَآ أَمَانِيِّ أَهْلِ ٱلْكِتَٰبِ ۗ مَن يَعْمَلْ سُوٓءًا يُجْزَ بِهِۦ وَلَا يَجِدْ لَهُۥ مِن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ ٱلْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾ ﴾النساء.

واتــە: بــە خۆزگــە خواســتنی ئێــوەو خــاوەن کتێبــەکان نیــە، هــەر کەســێك خراپــە بــکات، ســزای دەدرێتــەوە و، جگــە لــە خــوا هیــچ سەرپەرشــتیارێك و یارمەتیدەرێــکی نیــە، هــەر

کەسێکیش کردەوە چاکەکان ئەنجام بدات لە نێر و مێ، مادام بڕوادار بێ، ئەوانەش بە ئەندازەی دەزووی سەر نێوکە خورما ستەمیان لێ ناکرێ.

٣)- ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ حَرۡثَ ٱلۡأٓخِرَةِ نَزِدۡ لَهُۥ فِي حَرۡثِهِۦۖ وَمَن كَانَ يُرِيدُ حَرۡثَ ٱلدُّنۡيَا نُؤۡتِهِۦ مِنۡهَا وَمَا لَهُۥ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِن نَّصِيبٍ ٢٠ ﴾**الشورى**، واتە: هەر کەسێك بەروبوومی دواڕۆژی بوێ، ئێمە لەو بەروبوومە بۆی زیاد دەکەین و، هەر کەسێکیش بەروبوومی دنیای بوێ، لە دنیادا پێی دەدەین، بەڵام لە دواڕۆژدا هیچ پشك و بەشی نیە.

٤)- هەروەها لە سوورەتی (**آل عمران**)دا دەفەرموێ: ﴿ ....وَمَن يُرِدۡ ثَوَابَ ٱلدُّنۡيَا نُؤۡتِهِۦ مِنۡهَا وَمَن يُرِدۡ ثَوَابَ ٱلۡأٓخِرَةِ نُؤۡتِهِۦ مِنۡهَاۚ وَسَنَجۡزِي ٱلشَّٰكِرِينَ ١٤٥ ﴾، واتە: هەر کەسێك پاداشت (وبەرهەم)ی دنیای بوێ، پێی دەدەین و، هەر کەسێك پاداشت (و بەرهەم)ی دواڕۆژی بوێ، پێی دەدەین و، ئێمە پاداشتی سوپاسگوزاران دەدەینەوە.

کەواتە: کێ لە دنیادا یاساکانی خوا زیاتر ڕەچاو بکات، پشکی زیاتری دەبێ و، خوا ستەم لە کەس ناکات.

مەسەلەی یازدەیەم و کۆتایی:

خـوا فەرموویـەتی: سـەرنج بـدە! چـۆن لـە ڕووی ژیـان و گـوزەرانی دنیـاوە، هەندێـك لـە مرۆڤەكانمـان بەسـەر هەندێكیـان زێدەیـی داوە، ئنجـا دواڕۆژ پلـەكانی و زێدەییەكـەشی گەورەتـرە:

خـوا فەرموویـەتی: ﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَلَلْـَٔاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَـٰتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، سەرنج بدە! چۆن لە دنیادا هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا زێدەیی داوە و هەڵبژاردوە، کە دەفەرموێ: (**فضَّلْنا**) هەڵمانبژاردوە، ئەوە مانای وانیە خوا بە چاکتری دانابن، بەڵکو واتە: هەڵمان بژاردوون لەو ڕووەوە، کە ناز و نیعمەتی زیاترمان پێداون، ئنجا عەقڵ و هۆشی زیاتری پێداون، هێزی جەستەیی زیاتری پێداون، جوانیی قەد و قیافەی زیاتر پێداون، هەندێ سیفەتی چاکی زیاتری پێداون، سەروەت و سامانی پێداون، خزم و کەس وکار و هێز و دەسەڵات و ... هتدی، زیاتری پێدوان، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ بەرزیی و نزمیی کردوە لە نیعمەتەکاندا لە نێو مرۆڤەکانیدا، بۆیە دەفەرموێ: سەرنج بدە! چۆن هەندێکمان زێدەیی داوە بەسەر هەندێکیاندا.

٢)- ﴿ وَلَلْـَٔاخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَـٰتٍ ﴾، بە دڵنیایی مەنزڵگا و ژیانی دواڕۆژ و پلەکانیشی، گەورەترن.

٣)- ﴿ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴾، هەروەها زێدەییەکەشی (زێدەیی پێدرانی هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا) گەورەترە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، هەندێکیانمـان زێدەیـی داوە بەسـەر هەندێکیانـدا، کەواتـە: (**الـكُلُّ: مُفَضَّـلٌ و مَفَضَّـل عَلَيْـهِ**)، هـەر کامێکیـان زێدەیی پێـدراوە و، زێدەییشـی بەسـەردا کـراوە، بۆچـی؟

چونکـە، بـۆ وێنـە: کەسـێك کـە توانـای کارو کەسـابەتی زیاتـرە، یـەکێ دیکـە لـە ڕووێـکی دیکـەوە بەهێزتـرە، یەکێـك لـەو ڕووەوە کـە توانـای حوکمڕانیـی و ئیـدارەدانی کۆمەڵـگای هەیـە، یـەکێ دیکـە توانـای کارێـکی دیکـەی هەیـە، هەمووشـیان پێویسـتییان بـە یەکـدی

هەیـە، واتـە: خـوا ﷻ هەمـوو نیعمەتـەکانی لـە دەسـتی هەندێـك کەسـدا خڕنەکردوونـەوە و، کـورت هـەڵ نەهێنـاون، بەڵکـو هـەر کامێکیـان کۆمەڵێـك شـتی پێـداوە و، لەو ڕووەوە بەسـەر بەرانبەرەکەیـدا هەڵبژێـردراوە، ئـەوی دیکـەش شـتێکی پێـدراوە و، لـەو ڕووەوە بەسـەر ئـەوی دیکـەدا هەڵبژێـردراوە، بـە نسـبەت پیـاوان و ئافرەتانیشـەوە هـەر وایـە، خـوا کۆمەڵێـك سـیفەتی بـە پیـاوان داون، بـە ئافرەتـانی نـەداون، هەروەهـا کۆمەڵێـك سـیفەتی بـە ئافرەتـانی داون، بـە پیـاوانی نـەداون، وەك لـە سـوورەتی (النسـاء) (٣٤)دا، بـە تەفصیـڵ باسـمانکرد، چونکـە لەوێـش دیسـان خـوای زانـا و توانـا دەفەرمـوێ: زێدەییـمان داوە بـە هەندێکتـان، بەسـەر هەندێکتانـدا.

ئاشـکرایە: (تَفْضِيـل) لـە (فَضَـلَ)ەوە هاتـوە، (فَضَلَ)یـش، واتـە: زیـاد بـوو، (**خُـذِ الفَضْـلَ: أي الزِّيَـادَةَ وَالجَمْـعُ: فُضُـول، كَأَفْلُـس وَفُلُـوس، وَفَضَّلَـهُ عَـلَى غَـيْرِهِ تَفْضِيـلاً: صَـيَّرَهُ أَفْضَـلَ مِنْـهُ**)، بـەڵام (**فَضَّلْنـا**) لێـرەدا بـەو واتایـە نیـە کـە لـەلای خـوا باشـتر بـێ، بەڵکـو واتـە: زێدەیـی زیاتـری پێـداوە لـەو نیعمەتـەدا.

ئـەم ئایەتـەش، وەك ئـەو ئایەتـە وایـە کـە لـە سـوورەتی (**الزخـرف**)دا دەفەرمـوێ: ﴿ أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾.

واتـە: ئایـا ئەوانـە بەزەیـی پـەروەردگارت دابـەش دەکـەن؟ ئێمـە گوزەرانمـان لـە ژیـانی دنیـادا لـە بەینـدا بـەش کـردوون و، هەندێکیانمـان چەنـد پلـە بەسـەر هەندێکیانـدا زێدەیـی داوە، بـۆ ئـەوەی هەندێکیـان هەندێکیـان بەکاربێنـن و بەزەیـی پەروەردگاریشـت لـەوەی کـۆی دەکەنـەوە، باشـترە.

بەڵـێ، وەك چـۆن حوکمـڕان خەڵـك بەکاردێنـێ، خەڵکیـش حوکمـڕان بەکاردێنـێ، ئەگـەر حوکمـڕان خەڵـك خزمـەتی دەکات، دەبـێ حوکمڕانیـش خزمـەتی خەڵـك بـکات، ئەگـەر وەزیـر خزمـەتی بەڕێوەبـەرە گشـتییەکان دەکات، بەڕێوەبـەرە گشـتیەکانیش خزمـەتی وەزیـر دەکـەن، ئەگـەر کارمەنـدەکان خزمـەتی بەڕێوەبـەرەکان دەکـەن، بەڕێوەبەرەکانیـش خزمـەتی کارمەنـدەکان دەکـەن، هەروەهـا: جوتیـار خزمـەتی کرێـکار دەکات و کرێکاریـش خزمـەتی جوتیـار دەکات، دیسـان خەڵکـی هـەژار خزمـەتی خەڵکـی دەوڵەمەنـد دەکات و، خەڵـکی دەوڵەمەندیـش خزمـەتی خەڵـکی هـەژار دەکات، هەروەهـا هەمـوو چین و توێـژەکان بەهەمان

شێوەن، بەڵام ئەوە لە کۆمەڵگایەکی تەندروستدا بەم شێوەیە، کە بە هۆی قۆرخکاریی و گەندەڵیی و ستەمکارییەوە، چینایەتیی تێدا پەیدا نەبووبێ، هەر کۆمەڵگایەکی تەندروست، دەبێ کارەکان دابەش بکات: دەبێ کەسانێك هەبن کە بەرگدروو بن و، کەسانێك هەبن کە پیشەسازیی بکەن، کەسانێك ڕێگا وبان پاك بکەنەوە، کەسانێك کشتوکاڵ بکەن، هەروەها دەبێ کەسانێك هەبن کاری ئیداریی بەڕێوەبەرن، ئنجا هەر کامێك لەوانە بۆ ئەوی دیکە ڕام و دەستەمۆ کراوە و خزمەتی ئەوی دیکە دەکات و بە هەمووشیان خزمەتی یەکدی دەکەن و کۆمەڵگاکەیان بەڕێوە دەبەن، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا﴾، بۆ ئەوەی هەندێکیان هەندێکیان بەکاربێنن، یان: هەندێکیان هەندێکیان ڕام و دەستەمۆ بکەن، مەبەست پێی ئەوەیە.

﴿وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾﴾، بەزەیی پەروەردگارت باشترە، لەوەی کە کۆی دەکەنەوە، هەم لە دنیاداو هەم لە دواڕۆژیشدا.

خوا بە لوتفی خۆی یارمەتیمان بدات: کە کۆمەڵگاکەمان پێکەوە بکەین بە کۆمەڵگایەکی تەندروست، کە هەموو توێژەکان خزمەتی یەکدی بکەن و، هیچ کامیان نەبێتە ملۆزم بۆ گیانی ئەوی دیکە و، هیچ کامیان قۆرخکاریی و گەندەڵیی نەکات لەسەر حیسابی ئەوی دیکە و، هەموویان خزمەتی یەکدی بکەن، یانی: خزمەتی خۆیان بکەن و، لە نازو نیعمەتی خوای پەروەردگاردا هەموویان خاوەن پشك و بەشبن، هەر کەسە بەپێی هەوڵدان و کۆششی خۆی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێزان! لەم دەرسەماندا دەچینە خزمەت ئایەتەکانی (٢٢ - ٣٩) واتە: هەژدە (١٨) ئایەت، لەم هەژدە ئایەتەدا، خوای زانای شارەزا بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتی پەسەند و ناپەسند دەخاتە ڕوو، واتە: دوازدە (١٢) بە دوازدە (١٢)، کە نەمبینیوە لە تەفسیرەکاندا بەو شێوەیە پۆلێن بکرێن، ئەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتەش زۆربەی هەرە زۆری بوارەکانی ژیان و گوزەران دەگرنەوە، ئەگەر نەڵێم هەموویان دەگرنەوە، واتە: بوارەکانی فیکریی و، عەقیدەیی و، پەرستش و، ڕەوشت و ئاکارو، ئابووریی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی و، سەرجەم هەڵس و کەوتەکان.

ئنجا لە سەرەتاو کۆتایشیاندا باسی خوا بەیەکگرتن و تەنیا خواپەرستیی کراوە، بەڵام بە شێوەی ڕێگریی کردن لە دژو پێچەوانەکەی، کە بریتیە لە: هاوبەش بۆ خوا پەیداکردن و پەرستنی جگە لە خوا، لەگەڵ خوادا.

ئنجا با ئێمە هەر لەسەرتاوە چاوێك بەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتەدا بگێڕین، کە من بەپێی ڕیزبەندیی ئایەتەکان هێناومن:

یەکەم: خەسڵەتە خراپە ڕێگریی لێکراوەکان:

١- هاوبەش بۆ خوا دانان، ئایەتی ژمارە (٢٢).

٢- نەگوتنی تەنانەت وشەیەکی بچووکیش کە جێی دڵ ڕەنجانی باب و دایك بێ، تەنانەت وشەی (ئۆف)یش، ئایەتی (٢٣).

٣- خۆ لێ تووڕەنەکردن و تێوە نەخوڕین، بە نسبەت باب و دایك، ئایەتی (٢٣).

٤- ماڵی خۆ بێ هوودە خەرج نەکردن، یاخود ماڵی خۆ بەفیڕۆ نەدان، ئایەتی (٢٦).

٥- چرووکیی نەکردن، ئایەتی (٢٩).

٦- دەست بڵاویی نەکردن، ئایەتی (٢٩).

٧- نەکوشتنی منداڵان لەترسیی هەژاریی، ئایەتی (٣١).

٨- تخوون نەکەوتنی زینا، ئایەتی (٣٢).

٩- نەکوشتنی مرۆڤ بە ناهەق، ئایەتی (٣٣).

١٠- تخوون نەکەوتنی ماڵی هەتیو، مەگەر بە شێوەیەکی باش، (واتە: مەگەر بۆ پەرەپێدانی و زۆر کردنی و کاسبیی پێکردنی)، ئایەتی (٣٤).

١١- شوێن نەکەوتنی هیچ شتێك بەبێ زانیاریی و شارەزایی، ئایەتی (٣٦).

١٢- بە فیزو کەشخە بەڕێدا نەڕۆیشتن، ئایەتی (٣٧).

دووەم: خەسڵەتە پەسندە فەرمان پێکراوەکان:

١- بە تەنیا پەرستنی خوا، ئایەتی (٢٣).

٢- چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکدا، ئایەتی (٢٣).

٣- قسەی بەڕێزو حورمەت لەگەڵ باب و دایکدا کردن، ئایەتی (٢٣).

٤- باڵ شۆڕکردن بۆ باب و دایك، لە ڕووی بەزەیی و سۆزەوە، ئایەتی (٢٤).

٥- پاڕانەوە بۆ باب و دایك، کە خوا ڕەحمیان پێ بکات و، لەگەڵیان بەبەزەیی بێ، ئایەتی (٢٤).

٦- ماف دان بە خزمان، ئایەتی (٢٦).

٧- ماف دان بە نەدار، ئایەتی (٢٦).

٨- ماف دان بە بابای ڕێبوار، (واتە: ڕێبوارێك کە پەکی کەوتوە، یان پارەی لێ بڕاوە، یان پێویستیی بە هاوکارییە)، ئایەتی (٢٦).

٩- قسەی ئاسان و خۆشکردن و قسەی ئومێدەوارکەر کردن، لەگەڵ نەداراندا، لە کاتی نەبوونیی دا، (واتە: قسەیەك کە ئومێدەوارکەر بێ، کە ئەگەر ناتوانی بە کردەوەش هاوکارییان بکەی، دەتوانی قسەی نەرم و خۆش و ئاسان و، ئومێدەوارکەریان لەگەڵ بکەی)، ئایەتی (٢٨).

١- وەفاداربوون بە بەڵێن و پەیمان، ئایەتی (٣٤).

١١- شت پێوان بۆ خەڵك بە تەواویی، (مرۆڤ کەسێك شتێکی بۆ دەپێوێ، بە تەواویی بۆی بپێوێ)، ئایەتی (٣٥).

١٢- شت کێشان بۆ خەڵك بە شێوەیەکی دادگەرانەو بە تەرازوویەکی ڕاست، ئایەتی (٣٥).

﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومٗا مَّخۡذُولٗا (٢٢) وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ
وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًاۚ إِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ وَلَا
تَنۡهَرۡهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا (٢٣) وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ وَقُل رَّبِّ
ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا (٢٤) رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمۡۚ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ
لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا (٢٥) وَءَاتِ ذَا ٱلۡقُرۡبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلۡمِسۡكِينَ وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرۡ تَبۡذِيرًا (٢٦)
إِنَّ ٱلۡمُبَذِّرِينَ كَانُوٓاْ إِخۡوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِۖ وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورٗا (٢٧) وَإِمَّا تُعۡرِضَنَّ عَنۡهُمُ
ٱبۡتِغَآءَ رَحۡمَةٖ مِّن رَّبِّكَ تَرۡجُوهَا فَقُل لَّهُمۡ قَوۡلٗا مَّيۡسُورٗا (٢٨) وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا
تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ فَتَقۡعُدَ مَلُومٗا مَّحۡسُورًا (٢٩) إِنَّ رَبَّكَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ إِنَّهُۥ
كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا (٣٠) وَلَا تَقۡتُلُوٓاْ أَوۡلَٰدَكُمۡ خَشۡيَةَ إِمۡلَٰقٖۖ نَّحۡنُ نَرۡزُقُهُمۡ وَإِيَّاكُمۡۚ إِنَّ قَتۡلَهُمۡ
كَانَ خِطۡـٔٗا كَبِيرٗا (٣١) وَلَا تَقۡرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةٗ وَسَآءَ سَبِيلٗا (٣٢) وَلَا تَقۡتُلُواْ
ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۗ وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا فَلَا يُسۡرِف
فِّي ٱلۡقَتۡلِۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورٗا (٣٣) وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ حَتَّىٰ يَبۡلُغَ أَشُدَّهُۥۚ
وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِۖ إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا (٣٤) وَأَوۡفُواْ ٱلۡكَيۡلَ إِذَا كِلۡتُمۡ وَزِنُواْ بِٱلۡقِسۡطَاسِ ٱلۡمُسۡتَقِيمِۚ
ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلٗا (٣٥) وَلَا تَقۡفُ مَا لَيۡسَ لَكَ بِهِۦ عِلۡمٌۚ إِنَّ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡبَصَرَ وَٱلۡفُؤَادَ كُلُّ
أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنۡهُ مَسۡـُٔولٗا (٣٦) وَلَا تَمۡشِ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَرَحًاۖ إِنَّكَ لَن تَخۡرِقَ ٱلۡأَرۡضَ وَلَن تَبۡلُغَ
ٱلۡجِبَالَ طُولٗا (٣٧) كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا (٣٨) ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ
ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومٗا مَّدۡحُورًا (٣٩) ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{(ئەی مرۆڤ !) لەگەڵ خوادا پەرستراوێکی دیکە دامەنێ (مەپەرستە)، ئەگەرنا بە لۆمەکراویی و پشت بەردراویی (دەستەو ئەژنۆ) دادەنیشی ﴿٢٢﴾ هەروەها پەروەردگارت بڕیاری داوە کە: بێجگە لەو (هیچ کەس و شتێك) نەپەرستن و چاکەکارییش لەگەڵ باب و دایکتاندا بکەنە پیشە، (بە تایبەت) هەرکاتێك یەکیان، یان هەردووکیان لەلات پیر دەبن و بەساڵدا دەچن، (کەمترین وشەی ناخۆشیان لەگەڵ مەڵێ) تەنانەت پێیان مەڵێ: ئۆف و تێیان مەخوڕەو، قسەیەکی بەڕێزیان لەگەڵدا بکە، (بەڕێزەوە بیاندوێنە) ﴿٢٣﴾ لە ڕووی سۆزو بەزەییەوەش باڵی سۆزو میهرەبانییان بۆ شۆڕ بکەو، بڵێ: پەروەردگارم! وەك چۆن منیان بە گچکەیی هەراش کرد، بەزەییت پێیاندا بێتەوە ﴿٢٤﴾ پەروەردگارتان (لە خۆتان) بەوەی لە دەروونتاندایە، زاناترە، ئەگەر ئێوە بەندەی چاك بن، بە دڵنیایی ئەو بۆ گەڕاوان (بۆ لای) لێبوردەیە ﴿٢٥﴾ هەروەها ماڧی خۆیان بدە بە خزم و نەدارو ڕێبوار (ی ئاتاج) و، ماڵ و سامان بێ هوودە خەرج مەکە (کە هیچ کەلێنێك نەگرێ) ﴿٢٦﴾ مسۆگەر سامان بە هەدەردەران (و بێ هوودە خەرجکەران) برای شەیتانەکانن و، شەیتانیش بەرانبەر پەروەردگاری ناسوپاسە ﴿٢٧﴾ هەرکاتێکیش (لەبەر نەبوونیی نەتتوانی هاوکارییان بکەی) و ئومێدی بەزەیی و چاکەیەکت لەلایەن پەروەردگارتەوە هەبوو (کە دوایی شتێکت دێتە دەست)، قسەیەکی نەرم و ئاسانیان لەگەڵدا بکە، (قسەیەکی ئومێدەوارکەرانە) ﴿٢٨﴾ هەروەها دەستت بە نووقاویی بە ملتەوە مەنووسێنەو، یەکجارییش بڵاوی مەکە، (نە چنگ قووچاو بەو نە دەستبڵاو)، ئەگەرنا بە سەرزەنشت کراویی و پەککەوتوویی ڕۆدەنیشی ﴿٢٩﴾ بە دڵنیایی پەروەردگارت هەرکەس بیەوێ، بژیوی بۆ فراوان دەکات و، (هەرکەسیشی بوێ) لێی وە تەنگ دێنێ، مسۆگەر ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی ﴿٣٠﴾ ڕۆڵەکانیشتان لە ترسی هەژاریی مەکوژن، ئێمە بژیوی ئەوان و ئێوەش دەدەین، بێگومان کوشتنیان تاوانێکی زلە ﴿٣١﴾ توخنی زیناش مەکەون، بە دڵنیایی ئەو (زینا کردن)ە ناقۆڵایەو، خراپترین ڕێیە (بۆ تێرکردنی ئارەزووی جینسیی) ﴿٣٢﴾ نەفسێکیش کە خوا قەدەغەی کردوە (بکوژرێ) بە هەق نەبێ، مەیکوژن، هەرکەسێکیش بە ستەملێکراویی بکوژرێ، ئەوە دەستەڵاتمان بە سەرپەرشتیارەکەی داوە (تۆڵەی بکاتەوە)، ئنجا با زێدەڕۆیی لە کوشتنێدا نەکات، بە دڵنیایی ئەو سەرخراوە ﴿٣٣﴾ مەگەر بە باشترین شێوەش، ئەگەرنا توخنی ماڵی هەتیو

مەکەون، هەتا تێدەگاو پێدەگا، پەیمانیش بەجێ بێنن بێگومان پەیمان لێی دەپرسرێتەوە ﴿٣٤﴾ هەرکاتیش پێوانتان کرد (بۆ خەڵکی)، بە تەواویی بیپێون و بە تەرازووی ڕاستیش بیکێشن، ئەوە باشترەو ئاکامی چاکترە ﴿٣٥﴾ شوێن شتێکیش مەکەوە کە زانیارییت پێی نیە، بەڵنیایی بیستن و چاو و عەقڵ، هەموو ئەوانە بەرپرسیارن ﴿٣٦﴾ بە فیزو کەشخەش بە زەویدا مەڕۆ، بێگومان نە زەویت بۆ دەدڕێ و، نەهێندەی چیاانیش کەڵەگەت دەبی! ﴿٣٧﴾ هەرکام لەوانە خراپەکەیان لە لای پەروەردگارت ناپەسەندەو، نا خۆشویستراوە ﴿٣٨﴾ ئەوەش لەو حیکمەتەیە کە پەروەردگارت بۆی سروش کردووی و، لەگەڵ خوادا هیچ پەرستراوێك دامەنێ، ئەگەرنا بە عەیبداریی و بە دەرکراویی، فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە ﴿٣٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مَذْمُومًا): واتە: لۆمەکراو، سەرزەنشت کراو، (ذَمَّهُ: عَابَهُ وَلَامَهُ)، (وَالذَّمُّ خِلَافُ الْمَدْحِ)، (ذَمَّهُ) واتە: عەیبی لێگرت و سەرکۆنەی کرد، (ذمّ) و (مَدْح) پێچەوانەی یەکدین، (مَدْح) واتە: پێهەڵگوتن و پەسند کردن، (ذمّ) واتە: خراپە باس کردن و، بە ناپەسند دانان و، بە ناپەسند لە قەڵەم دان.

(مَّخْذُولًا): واتە: پشتبەردراو، (خَذَلَ فُلَانَاً وَخَذَلَ عَنْهُ: تَخَلَّى عَنْ عَوْنِهِ وَنُصْرَتِهِ)، کەسێك پشتی کەسێك بەرداو، وازی لێ بێنێ و، وێڵی بکات دەڵێن: (خَذَلَهُ) یان (خَذَلَ عَنْهُ).

(الْكِبَرَ): واتە: بەساڵداچوون، کەوتنە تەمەن، (كَبِرَ كِبَرًا: طَعَنَ فِي السِّنِ فَهُوَ كَبِير)، بەساڵداچوو، کەوتە تەمەنەوە.

(أُفٍّ): (أَفَّ أُفًّا: قَالَ: أُفٍّ مِنْ كَرْبٍ أَوْ ضَجَرٍ، فَهُوَ أَفَّافٌ وَأَفُوفٌ لِمَنْ يُكْثِرُ ترديدها، أف: كَلِمَةُ تَضَجُّرٍ وَتَكَرُّه) دەگوترێ (أَفَّ أُفًّا) واتە: وشەی (أف)ی بەکارهێنا بە هۆی خەفەتێکەوە، یاخود بە هۆی بێزارییەکەوە، ئنجا (أَفَّافٌ وَأَفُوفٌ) کەسێکە زۆر ئەو وشەیە بەکاردێنێ، (أف) وشەیەکە بەکاردەهێنرێ بۆ دەربڕینی بێزاریی و، پێناخۆش بوون.

(وَلَا تَنْهَرْهُمَا): واتە: تێیانەوە مەخوڕە (نَهَرَ فُلَانَاً يَنْهَرُ: زَجَرَهُ وَأَغْضَبَهُ)، واتە: تێوەی خوڕی و دەنگیدا و، تووڕەی کرد.

(كَرِيمًا): (كَرُمَ الشَّيءُ: عَزَّ وَنَفُسَ)، واتە: ئەو شتە دەگمەن بوو، بە نرخ بوو، (الكَرِيمُ: صِفَةٌ لِكُلِّ مَا يُرْضَى وَيُحْمَدُ فِي بابِهِ، وَمِنْهُ: وَجْهٌ كَرِيم)، (كَرِيم) سیفەتی هەرشتێکە لە بواری خۆیدا کە پەسندکراو بێ و ستایشکراو بێ، دەگوترێ: (وَجْهٌ كَرِيم) واتە: ڕوویەکی جوان، ئەگەر بگوترێ: (كِتَابٌ كَرِيم) واتە: کتێبێکی بەڕێزو بەرهەمدار.

کەواتە: (وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا)، واتە: بە ڕێزو حورمەتەوە بیاندوێنە، بە شێوازێکی وا کە ڕێزو حورمەتی تێدابێ.

(وَٱخْفِضْ لَهُمَا): (خَفَضَ الشَّيءُ يَخْفِضُ: سَهُلَ وَلاَنَ)، (خَفَضَ) واتە: نزم بوو، یان هاتە خوار، (يَخْفِضُ) دێتە خوار، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی ئاسانیی و نەرمییە کە دەفەرموێ: (وَاخفِضِ الشَّيءَ: حَطَّهُ بَعْدَ عُلُوٍّ)، واتە: لە سەرێ ڕا هێنایە خوارێ.

(جَنَاحَ ٱلذُّلِّ)، واتە: باڵی میهرەبانیی، دەگوترێ: (خَفَضَ فُلاَنٌ جَنَاحَهُ للنَّاسِ: أَلاَنَ جَانِبَهُ وَتَوَاضَعَ لَهُم)، واتە: لەگەڵیان میهرەبان بوو، خاکیی بوو، لەگەڵیان بە ڕەحم و شەفەقەت بوو.

(لِلْأَوَّٰبِينَ): واتە: بۆ زۆر گەڕاوان، (آبَ إِلَيْهِ يَئُوبُ أَوْبَاً وَأَوبَةً وَإِيابَاً وَمَآبَاً: رَجَعَ، فهو آيِبٌ وآئِبٌ وَأَوَّابٌ)، (آبَ إِلَيْهِ يَئُوبُ) واتە: گەڕایەوە بۆ لای (أَوْبَاً وَأَوبَةً وَإِيابَاً وَمَآبَاً) ئەوانە هەموویان چاوگن واتە: گەڕانەوە، (فَهُوَ آيِبٌ) واتە: گەڕاوەیە (آئِبٌ) گەڕاوە، (أوّآب) صیغەی زێدەڕۆییە، واتە: زۆر دەگەڕێتەوە.

(وَلَا تُبَذِّرْ): (التَّبْذِيرُ: التَّفْرِيقُ، وَأَصْلُهُ إِلْقَاءُ البَذْرِ وَطَرْحُهُ، فَاسْتُعِيرَ لِكُلِّ مُضَيِّعٍ مَالَهُ)، (تبذیر) واتە: لێکبڵاوکردن، ئەویش ڕیشەکەی لەوەوە هاتوە: کە کەسێك چەنگە تۆیەك بەزەوی وەردەکات و پرش و بڵاوی دەکات و فڕێی دەدات، ئنجا ئەوە خوازراوەتەوە بۆ هەرکەسێك کەماڵی خۆی زایە بکات، بە شێوەیەك خەرجی بکات و کە کەلێنی بۆ نەگرێ و سوودی بۆی نەبێ.

(مَغْلُولَةً): (الغُلُّ: مُخْتَصٌّ بِمَا يُقَيَّدُ بِهِ، فَتُجْعَلُ الأَعْضَاءُ وَسْطَهُ، وَغُلَّ فُلاَنٌ بِهِ، قُيِّدَ بِهِ)، (غُلّ) تایبەتە بەوەوە کە دەست و پێی مرۆڤی پێ دەبەسترێ و، دەست و پێی مرۆڤی دەخرێتە نێو، هەردووك دەست و پێی، بەڵام بە زۆریی بەکار دێ، بۆ شتێك کە دەکرێتە گەردنیش، یانی: دەستەکان کۆدەکرێنەوە بۆ لای گەردن.

ئنجا کە دەفەرموێ: (مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ)، واتە: دەستەکانت وا مەنووقێنە کە بۆ لای ملتیان بەری بۆ ئەوەی هیچیان لێ هەڵنەوەرێ.

(مَحْسُورًا): (الحَسْرَةُ: الغَمُّ عَلَى مَا فَاتَهُ وَالنَّدَمُ، وَالحَاسِرُ: التَّعِبُ، وَالمحْسُورُ: مَنْ حَسَرَهُ التعَبُ، وَالحَسْرُ: كَشْفُ المَلْبَسِ عَمَّا عَلَيْهِ)، (حَسْر) یانی: دەرخستن، (حَسَرَ عَنْ ذِرَاعِيهِ) واتە: قۆڵی هەڵکرد، ئەو پۆشاکەی لەسەریەتی دەری خست، ئەمە ئەسڵی واتاکەیەتی، ئنجا دوایی (حَسْرة) بە مانای خەم و خەفەت هاتوە، لەسەر شتێك کە لە دەست مرۆڤ دەچێ و، بۆی پەشێمان دەبێتەوە، (حاسر) بە بابایەکی ماندوو دەڵێن، (مَحْسُور) کەسێکە کە لە ئەنجامی زۆر ماندو بووندا پەکی کەوتوە، بۆیەش بە خەم و خەفەت گوتراوە: (حسرة)، چونکە لە ئەنجامی ئەو خەم و خەفەتەدا، مرۆڤ ئەو هێزو وزەو توانایەی کە هەیبووە، نایمێنێ و لادەچێ، وەك چۆن ئەندامێك پۆشاکی لەسەر لادەچێ، ئەویش هێزو وزەی نامێنێ.

(مَلُومًا): واتە: لۆمەکراو، دەگوترێ: (اللَّوْمُ: عَذْلُ الإِنْسَانِ بنسبةِ إلى مَا فِيهِ لَوْمٌ، لُمْتُهُ فَهُوَ مَلُومٌ)، (لَوْم) بریتیە لەوە کە ئینسان ڕەخنەی لێ بگیرێ، یان پاڵبدرێتە لای شتێك، کە عەیبەو کەم و کوڕییە، دەگوترێ (لُمْتُهُ) سەرکۆنەم کردن، (لَوْم) ڕەخنە لێگرتن، سەرزەنشت کردن ...، ئەو وشانە بەکاردێنن، (ملوم)یش واتە: سەرزەنشتکراو، ڕەخنەلێگیراو، سەرکۆنەکراو، لە زمانی کوردیش دا وشەی (لَوْم) بەکاردێنین، دەڵێین: لۆمەی کرد.

(إِمْلَاقٍ): (إمْلَقَ مِنهُ الشَّيءُ: أفلَتَ، والملقَةُ: الصَّفَاة المَلْسَاء، والإملاقُ: الإفتِقَار)، (إمْلَقَ مِنهُ الشَّيءُ) واتە: شتەکە ڕۆی لەدەست چوو، (مَلَقَة) بە بەردێکی سپی لووس دەگوترێ کە هیچی پێوە بەند نەبێ، (إمْلاق)یش واتە هەژاریی و نەداریی ئەوکەسە وەك چۆن بەردێکی سپی لووس هیچی پێوە بەند نابێ، ئەویش ماڵ و سامانەکەی پێوە بەند نەبووەو هیچی بەدەستەوە نەماوە.

(بِٱلْقِسْطَاسِ): (أي: الميزَان)، هەم خوێنراوەتەوە (قِسْطاس) هەم (قُسْطاس)، هەردووکیان بە مانای تەرازوون.

(وَلَا تَقْفُ): (قَفوتُهُ: أَصَبتُ قَفَاهُ، والإِقْتِفَاءُ: إتِّبَاعُ القفا)، (قَفَا) یانی: پشتەمل، (قَفوتُهُ) واتە: پشتەملیم بینی، یاخود پشتە ملیم گرت، (إقْتِفَاء) بە دوای پشتەمل کەوتنە، کەواتە: (وَلَا تَقْفُ)، واتە: بەدوای شتێك مەکەوە (مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ)، کە زانیارییت لەبارەیەوە نیە.

(مَرَحًا): (المَرَحُ: شِدَّةُ الفَرَحِ، فَهُوَ مَرِحٌ، وأَمْرَحَهُ غَيْرُهُ، والإسم: المِرَاحُ)، (مَرَح)، بریتیە لە زۆر دڵخۆش بوون و زۆر شادمان بوون، بە کەسەکە دەگوترێ: (مَرِح) واتە: زۆر دڵ خۆش و

شادمان، کە بگاتە حەددی بوغرا بوون، (وأمْرَحَهُ غَيْرُهُ) واتە: ئەوی دیکە ئەو کەسەی {زۆر دڵخۆش کرد، [ناوی ئەو زۆر دڵخۆش بوونە]ش (مِرَاح)ە، شەخسەکەش (مَرِح).

(مَدْحُورًا): واتە: دەرکراوو دوورخراوە، (دَحَرَهُ: طَرَدَهُ وأبْعَدَهُ)، (دَحَرَهُ)، واتە: دەری کردو، دووری خستەوە، بەڵام بەسەرزەنشت کراویی.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك پێشتر گوتم، لە کۆی قورئانی بەرزو بەپێزدا، لێرەدا: لەم هەژدە ئایەتەدا، لە هەموو شوێنێك زیاتر باسی ڕەوشت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەکان کراوە، لە هیچ شوێنێکی دیکە نەمبینیوە، ئەوەندەی ئێرە، ئەو پانتاییە زۆرە، تەرخان کرابێ و، ئەوەندەی ئێرە ڕەوشتی چاك و خراپ باسکرابن، کە سەرجەم (٢٤)ن، بەڵکو دەگونجێ وردتریان بکەیەوە بە (٢٥) و زیاتریش سەرژمێر بکرێن.

خوا ﷻ لە هەموو قورئانی مەککەیی دا، وێڕای بابەتی بووناسیی و، بابەتی گشتی بەندایەتیی بۆ خوا کردن، لە نێویدا مەسەلەی ئیمان و عەقیدە، ئیمان بە خوا ﷻ، بە فریشتەکانی، بە کتێبەکانی، بە ڕۆژی دوایی، بە سزاو پاداشتی خوا و بە پێغەمبەران (عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، وێڕای ئەوە، پانتاییەکی زۆریش لە قورئانی مەککەیی، تەرخانکراوە بۆ ئەوە کە مسوڵمانان خۆیان بپارێزن لە خووو خەسڵەتە دزێو و ناشیرینەکان و، خۆشیان بڕازێننەوە بە سیفەت و ئاکارە بەرزو جوانەکان.

ئنجا وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: لێرەدا: سەرجەم (٢٤) ڕەوشتی پەسندو ناپەسند خراونە ڕوو، دوازدە (١٢) بە دوازدە (١٢)، کە دیارە ئێمە لە مەسەلە گرنگەکاندا، زیاتر تیشك دەخەینە سەر یەك یەکی ئەو ڕەوشت و خووو خەسڵەتە دزێو و ئاکارو ڕەوشتە پەسندو جوانانە، کە لێرەدا خراونە ڕوو، بۆیە لێرە بە خێرایی بەسەریاندا دەڕۆین.

جێی سەرنجیشە: کە لە سەرەتاو دەستپێك، پاشان لە کۆتایی و سەرەنجامی ئەو ڕەوشت و ئاکارە بەرزو پەسندانەدا، خوا ﷻ باسی تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن و هاوبەش بۆ خوادانەنان و نەپەرستنی غەیری خوای کردوە، واتە: تەنیا پەرستنی خواو، خۆ دوورگرتن

لە پەرستنی جگە لە خوا، یان لەگەڵ خوا، یانی: خوا بەیەکگرتن و خۆ دوورگرتن لە هاوبەش بۆخوا دانان (**الشرك باللّه**)، چونکە خوا بەیەکگرتن (**توحید**)و تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، سەرچاوەی هەموو ڕەوشتە بەرزو پەسندەکانە، بەپێچەوانەشەوە: هاوبەش بۆ خوادانان. (**الإشراك باللّه**): کانگا و زبڵدانی تێدا ترووکانی هەرچی ڕەوشت و ئاکاری پیس و بەدو خراپە، بەڵێ ئینسان تاکو لە خوا نزیکتربێ، لە ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسند نیزیکتر دەبێ و ڕازاوەتر دەبێ، بە ئاکارە پەسندو جوانەکان، بەپێچەوانەوەش: هەتا لە خوا دوورتر بێ، لە ڕەوشت و ئاکاری بەرزو پەسند دوورتر دەبێ و، لە خووخدە خراپ و نزم و ناپەستەکان نزیکتر دەبێ، بۆیەش پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کە لە هەموو کەس لە خوا نزیکتر بوون و، لە هەموو کەس بۆ خوا صوڵحاوتر بوون و، لە هەموو کەس پارێزکارتر بوون: لە هەموو کەس ڕەوشتیان بەرزو جوانترو، ئاکاریان پەسەندتر بووە، کە تەماشای بەسەرهاتەکانیشیان دەبینین: وەك مانگی چواردە، ئەوە دەرەوشاوەیە، نەیارانی پێغەمبەران (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**)یش کە ناحەزی خوا بوون و لەخوا دوور بوون، دەبینین: زۆر گیرۆدە بوون بە ڕەوشت و ئاکارو خو و خەسڵەتە نزم و پەستەکانەوە.

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومًا مَّخۡذُولًا ﴾، لەگەڵ خوادا پەرستراوێکی دیکە دامەنێ، ئەگەرنا دەستەوئەژنۆ دادەنیشی، بەسەرزەنشت کراویی و پشت بەردراویی، واتە: ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دابنێی، سەرەنجام پەکت دەکەوێ، دەستەو ئەژنۆ دادەنیشی و ڕۆدەنیشی و، سەرزەنشتکراوو لۆمەکراوو ڕەخنە لێگیراویش دەبی و، پشت بەردراویش دەبی.

کە لێرەدا باسی دانیشتن (**قعود**) دەکات، لەبەرئەوەیە کە ئینسان هەر کارێکی بیکات، بە پێوە دەیکات و، بە پێوە وەستان ڕەمزی گورج و گۆڵیی و چالاکیی و هێزو پێزە و، دانیشتن و ڕۆنیشتن، ڕەمزی دەستەپاچەیی و بێ دەستەڵاتی و هیچ لە دەست نەهاتوویە، بۆیە وا دەفەرموێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، هەروەها پەروەردگارت بڕیاری داوە، حوکمی کردوە، کە جگە لەو مەپەرستن، واتە: تەنیا خوا بپەرستن و خۆتان لەپەرستنی جگە لەو، بپارێزن، ﴿ وَبِٱلۡوَٰلِدَيۡنِ إِحۡسَٰنًا ﴾، هەروەها بڕیاری داوەو، حوکمیشی کردوە: کە لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەنە پیشە.

﴿إِمَّا يَبۡلُغَنَّ عِندَكَ ٱلۡكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوۡ كِلَاهُمَا﴾، ئنجا ئەگەر یەکێکیان لەلای تۆ، یاخود هەردووکیان، کەوتنە تەمەنەوە.

ئەمە یانی: خزمەتیان بکەو لەخزمەتیاندا بەو، با لەلای خۆت بن، لێیان دوورمەکەوە و سەرپەرشتییان بکە، هەتا پیردەبن و دەکەونە تەمەنەوە، ئنجا ئەگەر یەکێکیان، یان هەردووکیان کەوتنە تەمەنەوە، لەلای تۆ، ﴿فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفّٖ﴾ تەنانەت پێیان مەڵێ: ئۆف، یانی: وشەی (**أُفّ**)یان بۆ بەکارمەهێنە، وشەی (**أفّ**)یش، (**كَلِمةُ تَزَجُّرٍ وَتَكَرُّه**)، وشەیەکە مانای بێزاریی و ناخۆشحاڵیی دەگەیەنێ، واتە: تەنانەت وشەیەکیش لەگەڵ ئەواندا بەکارمەهێنە، کە نیشانەی ئەوە بێ: تۆ لێیان بێزاری و، پێیان قەڵسی و هەست بە بارگرانیی دەکەی، کە خزمەتیان دەکەی! ﴿وَلَا تَنۡهَرۡهُمَا﴾، هەروەها تێیانەوە مەخوڕە، بە توندیی قسەیان لەگەڵ مەکە، (**نَهْر**) یانی (**زَجْر**)، واتە: تێوەخوڕین و قسەی توند لەگەڵ کردن و ڕوو لێگرژ کردن، ﴿وَقُل لَّهُمَا قَوۡلٗا كَرِيمٗا﴾، قسەیەکی بەڕێزو حورمەت و باشیان لەگەڵدا بکە، واتە: بە شێوەیەکی پڕ ڕێزو حورمەت بیاندوێنە، ﴿وَٱخۡفِضۡ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحۡمَةِ﴾، لە ڕووی سۆزو بەزەییەوەش باڵی میهرەبانیی و ملکەچییان بۆ شۆڕبکە.

(**جَنَاح**) واتە: باڵ، (**ذُلّ**) واتە: میهرەبانیی و ملکەچیی، بەڵام ئەو میهرەبانیی و ملکەچییە، مەبەست پێی لە ڕووی سۆزو بەزەییەوەیە، نەك لە ئەنجامی ڕووپامایی (**تَصَنُّع**) و (**تَمَلُّق**) ێکدا کە لە دڵتدا نەبێ، بەڵکو با لە دڵتدا ڕەحم و بەزەیی و شەفەقەت و پەرۆشیی هەبێ، ئنجا ئا ئەو بەزەیی و پەرۆشییە کە لە دڵتدا هەیە، با لەسەر ئەندامەکانیشت دەربکەوێ، وەك چۆن باڵندەیەك باڵەکانی خۆی دەکاتەوە بۆ بەچکەکانی و، لەبن باڵی خۆییان دەگرێ، تۆش ئاوا باڵی میهرەبانیی بۆ باب و دایکت شۆڕبکەو لەبن باڵی خۆتیان بگرە.

﴿وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا﴾ یانی: بۆ خۆت هەرچی پێت دەکرێ، لە خزمەتیاندا بیکە، دڵخۆشکردنیان، ڕێز لێگرتنیان، بە خێو کردنیان، سەرپەرشتیی کردنیان، هەرچی بۆخۆت پێت دەکرێ بۆیان بکە، ئەوەی پێشت ناکرێ: داوا لە خوا بکە: ﴿وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرٗا﴾، بڵێ: پەروەردگارم! بەزەییت پێیاندا بێ، لەگەڵیان میهرەبان بە، وەك چۆن ئەوان منیان بە گچکەیی پێگەیاند و پەروەردە کرد و هەراشکرد، واتە: بچووکیی خۆتت بێتەوە بیر، لە کاتێکدا خزمەتیان دەکەی، بۆ ئەوەی ئەگەر شتێکت لێ بینین، کە بە هۆی پیرییەوە تێیاندا پەیدابووە، وەك: بێ صەبریی و حەوسەڵەیی، یاخود چاك نەزانینی پاك و پیسیی خۆ ڕاگرتن، تۆش تەمەنی منداڵیی

خۆتـت بێتـەوە بیـر! ئـەوە وا دەكات زیاتـر تەحەممـولی ئـازارو ناڕەحەتییـەكانی حاڵـەتی كەوتنـە تەمـەن و بـە خێوكـردن و سەرپەرشـتییكردنیان بكـەی.

﴿ رَّبُّكُمۡ أَعۡلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمۡ ﴾، پەروەردگارتـان لـە خۆتـان زاناتـرە بـەوەی لـە دەروونتانـدا هەیـە.

لێرەدا با سەرنج بدەین!

سـبحان اللّـە! فەرمایشـتی خـوا، هـەر لەخـوا دەوەشـێتەوە، لێـرەدا خـوا ﷻ سـەرنجمان ڕادەكێشـێ بـۆ ئـەوە كـە ئەگـەر لـە دەروونتانـدا شـتێكی پێچەوانـەی ئـەوە هەبـێ كـە دەری دەبـڕن: پێچەوانـەی ڕەحمـەت، پێچەوانـەی ڕێزلێگرتـن، پێچەوانـەی چاكەكـردن، بـۆ وێنـە: لـە دایـك و بابـت بێـزاربی، لەدڵـدا لێیـان بێـزاربی، پێتخـۆش بـێ زوو لـە كۆڵـت ببنـەوە، پێیانـەوە سـەغڵەت و ناڕەحـەت بی! ئـەوە بزانـە! پەروەردگارتـان لـە خۆتـان زاناتـرە، بـەوەی كـە لـە دەروونتانـدا هەیـە، كەواتـە: وریـای دڵ و دەروونی خۆشـتان بـن، چونكـە بێگومـان ئـەوەی كـە لـە دڵ و دەروونـدا بـێ، دوایـی لەسـەر ڕووپـەڕی ئەندامەكانیـش، هـەر ئـەوە دەردەكـەوێ، ئەگـەر ڕەحـم و بەزەییـت لـە دڵـدا هەبـێ، ڕێـزو حورمەتـت لـە دڵـدا هەبـێ، خۆشەویسـتییت بۆیـان لـە دڵـدا هەبـێ، هەرئـەوەش لەسـەر دەم و چـاو و، لەسـەر زمـان و، لەسـەر ئەندامەكانـت دەردەكـەوێ.

ئەگـەر پێچەوانـەی ئەوەشـت لـە دڵ و دەروونـدا هەبـێ، بـە هەمـان شـێوە، بۆیـە خـوا لەوێـوە، لەسـەرچاوەوە شـتەكە چارەسـەر دەكات، دەفەرمـوێ: پەروەردگارتـان لـە خۆتـان زاناتـرە بـەوەی كـە لـە دڵ و دەروونتانـدا هەیـە، كەواتـە: پێشـێ لـە دڵ و دەروونتـان وریابـن، چونكـە ئەگـەر لـە دڵ و دەروونـدا، شـەفەقەت و پـەرۆش و بەزەیـی و میهرەبانیـی و ڕێـزو حورمـەت هەبـوو، بەرانبـەر بـە بـاب ودایكـت، بـە دڵنیایـی دواییش لە وشـەكانی سـەر زمـان و، لـە نیگاكانی چـاو و، لـە نیـگاری دەم وچـاوو، لـە هەڵـس و كـەوتی ئەندامەكانیشـت، هـەر ئـەوە دەردەكەوێ!

﴿ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا ﴾، ئەگـەر ئێـوە چـاك و چاكـەكار بـن، بێگومـان خـوا بـۆ كەسـانێك كـە زۆر دەگەڕێنـەوە بـۆ لای، زۆر میهرەبانـە، واتـە: ئەگـەر لەئەسـڵدا ئێـوە چاكەكاربـن، جارجـار ئەگـەر هەڵەیـەك، كـەم و كوڕییەكیشـتان لـە دەسـت قەومـا، بەرانبـەر بـە بـاب و دایكتـان، مـادام لـە ئەسـڵدا چاكەكاربـن و خراپـەكار نەبـن، صالـح بـن و ناصالـح نەبـن، پاشـان زوو زووش بگەڕێنـەوە بـۆ لای خـوای پەروەردگارتـان و، هەڵـەكانی خۆتـان چـاك بكـەن، بێگومـان پەروەردگارتـان لێبوردەیـە.

سەرنج بدەن!

فەرموودەی خوا ﷻ چەند بە وردەیە!!

چونکە خوای پەروەردگار دەزانێ کە باب و دایك دەکەونە تەمەنەوە، یەکێکیان یان هەردووکیان، بە خێو کردنیان، ئەرك و زەحمەت و قورسایی هەیە، بە تایبەت ئەگەر نەخۆش بن و، بە تایبەتیتر ئەگەر پێویستییان بە هاوکاریی هەبێ، بۆ پاك و خاوێنیی ڕاگرتنیان، بۆیە ئەگەری ئەوە هەیە، کە مرۆڤ تووشی هەڵەیەك، یان کەم و کوڕیی و بێزاریی دەربڕینێك ببێ، بەڵام کە لە ئەسڵدا تۆ چاکەکاربی و، زوو زووش بگەڕێیەوە بۆلای پەروەردگارت، بێگومان پەروەردگارت لێبوردەیە.

ئنجا لە دوای باب و دایك، دەگوازێتەوە بۆ بازنەیەکی فراوانتر، بازنەی خزمان: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾، هەروەها ماف خۆی بدە بە کەسێك کە خاوەنی نزیکایەتییە، واتە: خزم، (ذَا) واتە: (صاحب)، (ٱلْقُرْبَىٰ) واتە: نزیکایەتیی، واتە: کەسێك کە لەگەڵ تۆدا خاوەن نیزیکایەتییە، کە مەبەست پێی نیزیکایەتیی ڕەچەڵەك و خوێن و گۆشتە، یانی: خزم، ماف خۆی بدەیە.

ئنجا دەگوازێتەوە بۆ بازنەیەکی فروانتر: (**والمسكين**) هەروەها ماف بدە بە نەداریش، پێشتر ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**التوبة**)دا باسمان کردوە، کە هەژار (**فقير**) کەسێکە هیچی نەبێ و نەدار (**مسكين**): کەسێکە شتێکی هەبێ، بەڵام بایی بەڕێوە چوون و ژیان و گوزەران دابینکردنی نەکات.

﴿ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ ﴾، هەروەها کوڕی ڕێگا، واتە: ڕێبوار، کەسێکە، کەسی نیە سەرپەرشتیی بکات، ئنجا وەك چۆن کەسێك کە کوڕی کەسێکە، دەبێ ئەو کەسە سەرپەرشتیی بکات، ئەو بابایەش بۆتە کوڕی ڕێگا، بەو واتایە: کە جگە لە ڕێگاکەی، لە کەس و کاری خۆی دوورە، یەکی کەوتوەو لە شوێنی خۆی دوورکەوتۆتەوە و پێویستیی بە هاوکاریی هەیە، ﴿ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴾، بەبێ هوودەش ماڵی خۆت خەرج مەکە، پێشتریش باسمان کرد: (**تَبْذِير**) واتە: (**تَفْرِيق**)، لەوەوە هاتوە، کە کەسێك تۆو دەوەشێنێ، چەنگە تۆوێك بە زەوی وەردەکات، پەرش و بڵاوی دەکاتەوە، تۆش ئاوا ماڵی خۆت پەرش و بڵاومەکەوە، بەبێ ئامانج، بۆچی؟ ﴿ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾، چونکە: بێگومان ئەوانەی ماڵی خۆیان بێ هوودە خەرج دەکەن، بە شێوەیەك کە کەلێنیان بۆ نەگرێ و سوودی نەبێ، ئەوانە برای شەیتانانن ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ

كَفُورًا ﴾ شەیتانیش بەرانبەر بە پەروەردگاری ناسوپاس بوو، ئێوەش نازو نیعمەتەكانی خوا، شەیتانانە خەرج مەكەن، شەیتان بەرانبەر چاكەكانی خوا نا سوپاسە، ئێوەش ئەگەر بێت و نیعمەتەكانی خوا، ئاوا بە دەست بڵاویی و، بەبێ ئەوەی كەلێن بگرێ و، بەبێ ئەوەی كە سوودێكتان پێ بگەیەنێ، بەو شێوەیە خەرجی بكەن، ڕەفتاری وەك هی وی ئەنجام دەدەن و دەبنە برای شەیتان!

﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ﴾، {جاری وایە كەسێك داوای هاوكارییەكت لێ دەكات، تۆش لەتواناتدا نییە، لەوحاڵەتەدا چی بكەی؟} دەفەرموێ: ئەگەر پشتت تێكردن واتە: هاوكارییانت بۆ نەكرا، بەڵام: ﴿ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا ﴾، خوازیاری بەزەییەك بووی لە پەروەردگارتەوە، ئومێدەواری بەزەییەك بووی، واتە: ئومێدەواری ئەوە بووی كە بە هۆی بەزەیی خواوە، شتێكت بێتە دەست، ماڵ و سامانێكت بێتە دەست، ﴿ فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴾، لەو حاڵەدا قسەیەكی ئاسانیان لەگەڵ بكە، واتە: قسەیەكی ئومێدەواركەرانەیان لەگەڵدا بكە، قسەیەكی ئومێد بەخشانەیان لەگەڵدا بكە، ئەگەر بە دەستیش ناتوانی هاوكارییان بكەی، لانی كەم: قسەو ڕووت لەگەڵیان دا خۆش بێ و دڵیان خۆش بكە، هەڵبەتە نەك هەر قسەی خۆش و بۆش، بەڵكو مادام بە تەما بووی: بە هۆی بەزەیی پەروەردگارتەوە، شتێكت بێتە دەست، بڵێ: ئێستا بە دەستمەوە نییە، هەركاتێك هاتە دەستم، بەسەرچاو، یان بەشێوەیەك لە شێوەكان بە دڵخۆشیی بە ڕێیان بكە و، قسەیەكی نەرم و نیان و ئاسانیان لەگەڵ بكە.

﴿ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ﴾، دەستت وەك كۆتكراوێك بەملتەوە مەنووسێنە، (غُلّ) بریتییە لەو كۆت و بەندەی كە دەكرێتە مل و دەستانەوە، یانی: دەستت وەك كۆت كرابێ، بەنووقاویی مەخە ملتەوە، كەسێك ئەگەر شتێكی پێ بێ، نەیەوێ بیدات و، بیانەوێ لێی بستێنن، دەست دەنووقێنێ، ئەگەر زۆر فشاریان بۆ هێنا، دەستی بە ملی خۆیەوە دەنووسێنێ، بۆ ئەوەی كە بە هۆی جەستەیەوە، دەستی مەحكەمتر ڕابگرێ و هیچی لێ نەیەتە دەرێ!

تۆش بەو شێوەیە لەگەڵ هەژارو نەداردا، مامەڵە مەكە، دەستت وەك كۆت كرابێ بە ملتیەوە بنووسێنی، ﴿ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ ٱلْبَسْطِ ﴾، هەروەها زۆریش دەستت بڵاومەكە، یانی: بە تەواویی دەستیشت بڵاومەكە، كە هیچی پێوە بەند نەبێ، وا مەكە كە هیچی

لێ نەیەتەدەر و، واش مەکە هیچی پێوە بەند نەبێ، بەڵکو خەرجیش بکەو، بەشی خۆشت بهێڵەوە.

﴿ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا ﴾ چونکە ئەگەر دەستت وەك کۆتکرابێ (زنجیری تێکرابێ) بە ملتیەوە بنووسێنی و هیچ خەرج نەکەی: سەرکۆنە و لۆمە دەکرێی و، ئەگەر دەستیشت زۆر بڵاوبکەی و هیچی پێوە بەند نەبێ: ئەوکاتەش پەکت دەکەوێ.

(ملوم) واتە: سەرکۆنەکراو لە ئەنجامی نەبەخشیندا و، **(محسور)**یش، واتە: پەککەوتوو لە ئەنجامی دەست بڵاویی دا.

کەواتە: نەچەنگ قوچاو بە، نەدەستبڵاو بە، بەڵکو بەو شێوەیە و لەو حاڵەتانەدا کە شەریعەت دیاریی کردوون، ببەخشە و، ئاگاشت لە پێداویستییەکانی خۆشت بێ، کە سەرەنجام تۆش دوایی دەست لە خەڵکی پان نەکەیەوە.

﴿ إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ﴾، بێگومان پەروەردگارت بژێو فراوان دەکات بۆ هەر کەسێك کە بیەوێ و، بۆ هەرکەسێکیش کە بیەوێ، وەتەنگی دێنێ.

(يبسط) واتە: فراوانی دەکات، ئنجا شتێك کە فراوان بێ، پانتاییەکی زۆر دادەگرێ، ﴿ وَيَقْدِرُ ﴾ واتە: **(ويُضَيِّقُ)** تەسکی دەکاتەوە و تەنگی دەکاتەوە، وێکی دێنێتەوە، شتێك کە پانتاییەکەی کەم بێ، جێی خەڵکی کەمی لێ دەبێتەوە، واتە: خوا بژێو زۆر دەکات و، کەم دەکات، بە پێی ویستی کارزانانەی خۆی، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴾، بێگومان ئەو بەرانبەر بە بەندەکانی شارەزایەو، بینەریشە، هەم پێیان شارەزاو ئاشنایە و، هەم باشیش دەر و دەروونیان و ڕووواڵەت و پەنهانیان دەبینێ.

﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، هەروەها لە ترسی برسیەتیی منداڵەکانتان مەکوژن! ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، ئێمە بژێوی ئەوانیش و ئێوەش دەدەین.

ئنجا لێرە دەفەرموێ: ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، بەڵام لە سوورەتی **(الأنعام)**دا دەفەرموێ: ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ﴾، چونکە لێرەدا دەفەرموێ: لە ترسی برسیەتیی و لە ترسی هەژاریی و نەداریی منداڵەکانتان مەکوژن، ئێمە بژێوی ئەوانیش و ئێوەش دابین دەکەین، واتە: ترسەکە بۆ ئایندەیە، بەڵام لەوێ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ ﴾، واتە: کە دەکەونە هەژارییەوە، منداڵەکانتان مەکوژن، ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ﴾، واتە: ئێمە بژێوی ئێوەش و ئەوانیش دابین دەکەین، بۆچی لێرەدا بژێوی

خۆیانی پێش خستوە؟ چونکە لەو حاڵەتەدا {لە سوورەتی (الأنعام)دا} لە هەژارییدان، بۆیە هی خۆیانی پێش خستوە، بژیوی خۆشتان و هی ئەوانیش دەدەین، بەڵام لێرەدا {لە سوورەتی (الإسراء)دا} ئەو کەسە نەکەوتۆتە هەژارییەوە، بەڵکو لە هەژاریی دەترسێ، بۆیە دەفەرموێ: بژیوی ئەوان و ئێوەش دەدەین، ئەوانی پێش خستوە، {چونکە خۆیان هەژار نین، تاکو ئەوان پێشبخرێن}، ئنجا دوایی هی ئێوەش هەر دەدەین، ﴿إِنَّ قَتۡلَهُمۡ كَانَ خِطۡـٔٗا كَبِيرٗا﴾، بە دڵنیایی کوشتنی ڕۆڵەکانتان گوناهێکی گەورەیە.

(خَطِأَ يَخطِيءُ خَطِيئَةً) واتە: گوناهی کرد، بەڵام (أَخطَأَ يُخْطِيءُ خطأً) واتە: هەڵەی کرد، (خِطْأ) ئەوەیە کە بە ئەنقەست شتێك بکەی کە گوناح بێ، بەڵام (خَطَأ) ئەوەیە کە مەبەستت گوناهکردن نەبێ، بەڵام هەڵە بکەی.

﴿وَلَا تَقۡرَبُواْ ٱلزِّنَىٰٓ﴾، توخنی زیناش مەکەون، لێی نیزیك مەکەونەوە، نافەرموێ: مەیکەن، بەڵکو دەفەرموێ: هەر لێی نیزیك مەبنەوە، چونکە ئەگەر بفەرموێ: مەیکەن، واتە: بەس زینا مەکەن، بەڵام کە دەفەرموێ: نیزیکی مەکەونەوە، واتە: خۆتان لە ڕوانینی ئارەزوومەندانە بۆ ئافرەتان بپارێزن، خۆتان لە خەڵوە بپارێزن، خۆتان لە قسەکردنی ناشەرعیی بپارێزن، خۆتان لە هەموو ئەو هەڵس و کەوتانە بپارێزن، کە دەبنە ڕێخۆشکەر و پێشەکیی بۆ زینا، ﴿إِنَّهُۥ كَانَ فَٰحِشَةٗ وَسَآءَ سَبِيلٗا﴾، بێگومان زینا گوناهێکی زۆر ناشیرین و ناقۆڵایە و ڕێیەکی زۆر خراپیشە، خراپترین ڕێیە بۆ تێرکردنی ئارەزووی جینسیی، ﴿وَلَا تَقۡتُلُواْ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ﴾، هەروەها ئەو نەفسەش کە خوا قەدەغەی کردوە، بە هەق نەبێ، مەیکوژن، ئەو نەفسە کە قەدەغەیە، کام نەفسەیە؟ هەموو نەفسەکانن کە خوا قەدەغەی کردوون.

(بِالحقّ) بە مافی خۆی، واتە: ئەو مافەی کە دەبێ شەریعەت دیاریی بکات، ئەگەر شەریعەت بۆی دیاریی کردی کە بۆت هەیە فلان کەس بکوژی، کەئەویش ئەوەیە نەفەری لێ کوشتبی، یاخود ڕێگریی لێکردبی، یاخود بیەوێ دەستدرێژیی بکاتە سەرت، شەرعیش ڕێی دەستەوکەرو بەرگریی لە خۆکردنی، بە تۆ داوە، یاخود وێنەی ئەوانە، ئەوە ئەو هەقەیە ڕێگا دراوە کە تۆ کەسێك بکوژی، ئەگەرنا جگە لەو ڕێیانەی کە شەرع دیاریی کردوون، بۆت نیە، ﴿وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومٗا فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا﴾، هەر کەسێکیش بە ستەملێکراویی بکوژرێ، ئێمە دەستەڵاتمان داوەتە سەرپەرشتیارەکەی، {واتە: خوێنگرو خوێن ئەستێنەکەی و میراتگرەکەی، ئەو کەسەی کە بۆی هەیە

تۆڵـەی بکاتـەوە} دەسـتەڵاتمان پێـداوە، دەسـتەڵاتەکەش تۆڵەیـە، ئنجـا ئـەو تۆڵەیـەش، چ لـە کوشـتنەوەدا بەرجەسـتە ببـێ، چ لـە خوێنـدا، یاخـود لـە بەخشـین و لێبوردنـدا، ﴿ فَلَا يُسْرِف فِّي ٱلْقَتْلِ ﴾، کەواتـە: بـا زێدەڕۆیـی نـەکات لـە کوشـتنێ دا: دووان لـە بەرانبـەر یەکێکـدا بکـوژێ، یـان یەکێـك بکـوژێ، کـە بابـای بکـوژ نیـە، بەڵکـو خزمیـەتی، یاخـود بابـای بکـوژ کـە دەکوژێتـەوە، دوایـی جەسـتەی بشـێوێنێ و وێنـەی ئەوانـە، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو سـەرخراوەو پشـتگیریی لێکـراوە، واتـە: بـە حوکمـی شـەریعەتی خـوای پـەروەردگار، دەسـتی کراوەیـە بـۆ هـەق وەرگرتنـەوە.

﴿ وَلَا تَقْرَبُواْ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾، توخنـی ماڵـی هەتیـوش مەکـەون، مەگـەر بـەو شـێوەیەی باشـترینە، بـەو شـێوەیەی باشـترینە، ئەوەیـە کـە ماڵەکـەی بـۆ زۆر بکـەی، کەسـابەتی بـۆ پـێ بکـەی، بیپارێـزی، ئەگـەر بـەو شـێوەیە لـە سـامانی هەتیـو نیزیـك ببـەوە، کـە بـە قازانجـی ئـەو بـێ، ئـەوە قەینـاکات، بـەڵام جگـە لـە بەحاڵـەتی باشـترین بـۆ ئـەو، نابـێ توخنـی ماڵـی هەتیـو بکـەوی، کـە ماڵەکـەی لـێ بخـۆی، یاخـود زیـانی پـێ بگەیـەنی ﴿ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ ﴾، تاکـو دەگاتـە حاڵـەتی باڵـغ بـوون و حاڵـەتی تیـن و تاقـەتی، تاکـو تێـدەگاو پێـدەگا، ئەوکاتـە مامەڵـەشی لەگەڵـدا بکـەی، دەبـێ.

﴿ وَأَوْفُواْ بِٱلْعَهْدِ ﴾، وەفاداریـش بـن بـە پەیـمان، پەیـمان جێبەجـێ بکـەن، ﴿ إِنَّ ٱلْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔولًا ﴾، بێگومـان پەیـمان لێپرسراوەیـە، واتـە: لێـی دەپرسرێتـەوە و لەسـەری لێپرسـینەوە لەگـەڵ مرۆڤـدا دەکـرێ.

﴿ وَأَوْفُواْ ٱلْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ ﴾، هەروەهـا هەرکاتێـك شـێکتان بـۆ خەڵـك پێـوا، بەتەواویـی بۆیـان بپێـون، نـەك بـە نیوەچڵیـی، ﴿ وَزِنُواْ ﴾، هەروەهـا بۆشـیان بکێشـن {(زِنـوا) واتـە: بکێشـن}، ﴿ بِٱلْقِسْطَاسِ ٱلْمُسْتَقِيمِ ﴾، بـە تـەرازووی ڕاسـت، ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ﴾، ئـا ئـەوە باشـترە، ئـەو پێـوانی بـە تێـرو تەواویـی و، کێشـانی بـە تـەرازووی ڕاسـت، باشـترە لـە خـودی خۆیـدا، ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، سـەرەنجامیشی چاکـترە، پێـوان و کێشـانی ڕاسـت و چـاك، لـە خـودی خۆیـدا ڕەوشـتێکی بـەرزو پەسـندە، سـەرەنجامیشی باشـترە، لـە دنیـادا، چونکـە کۆمەڵـگا و، بـە تایبـەتی بازرگانـەکان ئەوانـەی کـە مامەڵـە پێکـەوە دەکـەن، متمانەیـان بەیەکـدی دەبـێ، ئەگـەر بزانـن: فێـڵ و غـەش و خیانەتیـان لـە یەکـدی نەکـردوە.

واتایـەکی دیکـەی: واباشـترە بـۆ ڕۆژی دوایـی، بـۆ دواڕۆژیـش، مـرۆڤ قـەرزاری خەڵـك نەبـێ و، هەقـی خەڵـکی بـەلاوە نەیـەت، بـە دڵنیایـی ئـەو سـەرەنجامە چاکـترە.

﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، شتێك كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، شوێنی مەكەوە، قسەیەك مەڵێ كە نایزانی.

بەدوای مەكەوە واتە: بەكردەوە بەدوای شتێك مەكەوە، یاخود قسە لەبارەی شتێكەوە مەكە كە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، ﴿ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴾، بە دڵنیایی بیستن و دیتن و عەقڵ، هەركامێك لەوانە لێی دەپرسرێتەوە.

(فؤاد) لێرەدا بە مانای عەقڵە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ ﴾، (أُوْلَئِكَ) بۆ كۆی نێرینە عاقڵەكانە.

لێرەدا خوا ﷻ هەركام لە بیستن و، دیتن و، عەقڵی، وەك مرۆڤێك داناوە، بۆیە بە كۆی نێرینە (الجَمْع المُذَكَّر) كۆی كردوونەوە.

﴿ وَلَا تَمْشِ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، هەروەها زۆر بەفیزو كەشخە و دڵخۆشیی و بوغرایی بە زەویدا مەڕۆ، نەك دڵخۆش مەبە! مسوڵمان دەبێ هەمیشە ڕووخۆش و دڵ خۆش و قسە خۆش بێ، بەڵام: (مَرَحْ) بریتیە لە: (أشَدُّ الفَرَحْ)، بریتیە لە دڵ خۆشییەك كە سەربكێشێ بۆ بوغرایی و، لەخۆبایی بوون و فیزو كەشخە.

بۆچی مرۆڤ نابێ بەو شێوەیە بەزەویدا بڕوات؟! ﴿ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ﴾، بە دڵنیایی تۆ زەوییت بۆ نابڕدرێ و هێندە چیایانیش بەرز نابی و، كەڵەگەت نابی! بەم تەعبیرە خوا ﷻ توانج دەگرێتە خۆبەزلگرانێ، كە بەفیزو كەشخە بە زەویدا دەڕۆن، ئەی مرۆڤ! تۆ لێت ناوەشێتەوە فیزو كەشخە بكەی، نە زەوییت بۆ دەدڕدرێ و نە بەقەدەر چیایانیش بەرزو كەڵەگەت دەبی! ﴿ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴾، هەركامێك لەوانە خراپەكەی لەلای پەروەردگارت، ناپەسند و خۆشنەویستراوە، واتە: هەركام لەو بیست و چوار (٢٤)ە كە باسمان كردن، كە دوازدە (١٢) یان، خراپن لەلای پەروەردگارت ناخۆشویستراون، ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوْحَىٰٓ إِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلْحِكْمَةِ ﴾، ئا ئەوەش لەو حیكمەتەیە كە پەروەردگارت بۆ تۆی سروش كردوەو، بۆ تۆی ناردوە، ﴿ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، هەروەها لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە دامەنێ، ﴿ فَتُلْقَىٰ فِى جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدْحُورًا ﴾، ئەگەرنا فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە: بە سەرزەنشت كراویی و، ڕەخنە لێگیراویی و، بە دەركراویی و، دوورخراوەیی، لە بەزەیی خوا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ئـەی مـرۆڤ ! هیـچ پەرسـتراوێك لەگـەڵ خـوادا دامەنـێ، ئەگەرنـا بـە عەیبداریـی و پشـت بەردراویـی ڕۆدەنیـشی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتَقۡعُدَ مَذۡمُومٗا مَّخۡذُولٗا ﴿٢٢﴾ ﴾:

لێـرەدا بـاسی یەکەمیـن سـیفەت کـراوە، بـەڵام یەکەمیـن سـیفەتی خـراپ، کـە بریتیـە لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـان و پەرسـتنی جگـە لـە خـوا، لەگـەڵ خـوادا.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دامەنێ، (إله) واتە: پەرستراو، (أللّه) خوا ﷻ، پەرستراوی ڕاستەقینە، پەرستراوێك کە شایستەی پەرستران بێ تەنیا خوایە، وەك زۆرجاری دیکە گوتوومە: بە داخەوە زۆرێك لە مامۆستایان و، وتاربێژەکان تاکو ئێستا جیاوازیی ناخەنە نێوان (إله) و (أللّه)ەوە! چونکە (أللّه) واتە: خوا، بە کوردیی دەڵێین: خوا، بە فارسیی دەڵێین: (خُدا)، بە ئینگلیزیی دەڵێین: (God)، بە هەموو زمانەکان ناوی خوا، بریتیە لەو پەرستراوە ڕاستەقینەیەی کە خاوەنی گەردوونە، خاوەنی ئەو بوونەیە، بەدیهێنەر و پەروەردگار و خاوەنە، بەڵام (إله) دەگونجێ هەر خوا (أللّه) بێ ﷻ، کە ئەو کاتە (إله)ی ڕاستەقینەیە، دەشگونجێ (إله) جگە لە خوا بێ، بۆیە (إله) کۆدەکرێتەوە و (تَثْنِيَة)ش دەکرێ، (إله، إلـهَان، آلِـهَة...)، بەڵام (أللّه) نە دەکرێ بە دووان (مثنى) و نە کۆ (جمع)یش دەکرێتەوە.

زۆرجـاران زۆر دڵـم نارەحـەت دەبـێ کـە دەبیسـتم دەڵێـن: خوایـەکان! چونکـە (خـوا) کۆناکرێتـەوە، بەڵکـو ناکرێتـە دووانیـش، خـوا خوایـە، جگـە لـە خـوا هەمـووی کاو بایـە، جگـە لـە خـوا، هەمـوو شـتەکان دروسـتکراوەکانی خـوان، بـەڵام دەگونجێ بڵێیـن: پەرسـتراو، پەرسـتراوەکان، خـوا دەفەرمـوێ: لەگـەڵ خـوادا پەرسـتراوی دیکـە دامەنـێ، کەواتـە: دەگونجـێ پەرسـتراوی دیکـە هەبـێ، بـەڵام ناگونجـێ خـوای دیکـە هەبـێ! هـەر یـەك خوایـە، هـەر یـەك زات، بەدیهێنـەرو پـەوەردگارو خـاوەنی ئـەم بوونەیـە، کـە دەیبینیـن، ئـەوی دیکـە دەگونجـێ بەهەڵـە وەك خـوا

مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ و بەندایەتیی بۆ بکرێ و بهێنرێتە ڕێزی خواو ئاستی خوا، لە وەهم و خەیاڵی مرۆڤەکاندا، ئەگەرنا لە واقیع و خودی حاڵ (نفس الأمر)دا جگە لە خوا، پەرستراوی دیکە نیە.

٢)- ﴿ فَتَقۡعُدَ ﴾ {ئەگەر تۆ لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دابنێی} دادەنیشیی، ڕۆدەنیشی، (القُعُودُ: مُسْتَعَارٌ لِمَعْنَى الْمُكْثِ وَالدَّوَامِ)، وشەی (قعود) خوازراوەتەوە بۆ مانای مانەوەو بەردەوام بوون، یانی: بەردەوام دەبی و دەمێنیەوە بەبێ دەستەڵاتیی.

بەڵام من پێم وایە: (مُسْتَعَارٌ لِمَعْنَى العَجْزِ وَعَدَمِ الحَرَكَة)، بۆ دەستەپاچەیی و نەجووڵان، چونکە مرۆڤ وەختێك کە دادەنیشێ دەڵێن: فڵان کەس دانیشتوە، هەر ئەو تەعبیرە زۆر بەکاردەهێنرێ، یانی: وازی هێناوە لەو کارەی کە دەبێ بە پێوە ئەنجام بدرێ، وەك لە سوورەتی (النور)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾، (قواعد) کۆی (قاعدة)یە، (إمْرَأَة قاعدة) واتە: دانیشتوە لەحاڵێکدا کە ئافرەت لە حەیز دەچێتەوە، مانای وایە توانای ئەوەی نەماوە منداڵی ببێ، دەڵێن: ئافرەتە لە بێنوێژیی چۆتەوە، ئەوکاتە پێی دەگوترێ: ئافرەتێکی (قاعدة)، کەواتە: (قواعد) یانی: ئافرەتانێك کە بە تەمای منداڵ بوون نەماون، یاخود بە تەمای هاوسەرگیریی نەماون و کەوتوونە تەمەنەوە.

وشەی (قعود) دانیشتن لە زمانی عەرەبیدا بۆ حاڵەتی زەم بەکارهێنراوە، بۆ وێنە: شاعیرێك کە هەجووی شاعیرێکی دیکە دەکات دەڵێ:

دع الْمكارم لا تَرْحَلْ لِبُغْيَتها ... وَاقْعُد فَإنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِم الكاسي

واتە: واز لە ڕەوشتە بەرزەکان بێنەو سەفەر مەکە بۆ وەدەست هێنانیان و، دانیشە هەر بخۆ و پۆشاکی جوان لەبەر بکە.

واتە: تۆ وا باشە هەر سەرگەرمی خواردن و پۆشینی پۆشاك بی، تۆ هی ئەوەنی بە دوای ڕەوشتە بەرزو جوانەکاندا بڕۆی.

ئنجا وشەی: دانیشتن لە زمانی کوردییشدا هەروایە، دەڵێ: دانیشە، یان هەڵمەستە، یان ئەگەر کەسێك بیەوێ بڵێ: فڵان ئیشە بکە، دەڵێ: هەڵسە بە دوای دا بچۆ.

٣)- ﴿ مَذۡمُومًا ﴾، لە حاڵێکدا کە تۆ زەمکراویی، عەیبداریی و ڕەخنە لێگیراویی، ﴿ مَذۡمُومًا ﴾، (المَذْموم: المَذْكُورُ بالسُّوءِ وَالعَيْبِ: المعيُوب)، واتە: کەسێك کە بە خراپە و بە عەیب باس دەکرێ، واتە: عەیب لێگیراو و ڕەخنە لێگیراو.

٤)- ﴿ مَّخْذُولًا ﴾، پشت بەردراوی، واتە: وازلێهێنراوو پشت بەردراوی، (**المَخْذُول: الَّذِي أَسْلَمَهُ نَاصِرُهُ**)، واتە: کەسێکە کە بابایەك کە دەبوو سەری بخات و پشتی بگرێ، وێڵی بکات لێی بگەڕێ و پشتی بەربدات، واتە: پشت بەردراو.

وەك لـە سـوورەتی (**فاطر**)دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ إِن تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا۟ دُعَآءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا۟ مَا ٱسْتَجَابُوا۟ لَكُمْ ۖ وَيَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ ۚ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾ ﴾، واتـە: ئەگـەر بانگیـان بکـەن، بانگکردنەکەتـان نابیسـتن و، ئەگـەر گریـمان بیستباشـیان نەیاندەتـوانی وەڵامتـان بدەنـەوە و لـە ڕۆژی قیامەتیشـدا بێبـڕوا دەبـن بـەو هاوبەشـدانانەی ئێـوە، {کـە ئێـوە ئـەوان دەکەنـە هاوبـەشی خـوا} هیـچ کەسـێك وەك شـارەزا هەواڵـت پێنـادات {کـە خوایـە ﷻ}.

مەسەلەی دووەم:

پەروەردگارت بڕیاری داوە، حوکمی کردوە کە جگە لەو نەپەرستن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ ... ﴿٢٣﴾ ﴾.

ئەوەی پێشێ (مەسەلەی یەکەم) فەرمووی: لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دامەنێن.

بەڵام ئەمەیان دەفەرموێ: پەروەردگارت بڕیاری داوە: کە ئەو بپەرستن و جگە لەو نەپەرستن، ئەوەی پێشێیان باسی شیرك بوو، باسی پەرستنی جگە لە خوا بوو، ئەمەیان باسی تەنیا پەرستنی خوایە، باسی تەوحیدە.

ئێمە کۆی ئەو بیست و چوار (٢٤) خەسڵەتە، بەپێی ڕیزبەندیی ئایەتەکان دەهێنین، کەواتە: ئەمە ڕەوشت و ئاکاری دووەم، بەڵام هی یەکەمیان یەکەمین ڕەوشتی خراپ بوو، ئەمەشیان یەکەمین ڕەوشتی چاکە، کە بریتیە لە: تەنیا بەندایەتیی کردن و تەنیا پەرستنی خوا ﷻو خۆپاراستن لە پەرستنی جگە لە خوا، واتە: هی پێشێ ڕێگریی بوو لە شیرك و، ئەمەیان فەرمانە بە تەنیا پەرستنی خوا ﷻ.

کەواتە: بناغەی کۆمەڵگایەکی ساغ و تەندروست: بەندایەتیی کردنە بۆ خوای تاکی بێ هاوەڵ و هاوتا ﷻ، ئنجا خۆپاراستنە لەوە کە هیچ کەس و هیچ شتێك ببرێتە ئاستی خوا، لە مامەڵە لەگەڵ کردنیدا، چ لە بەدیهێنەرایەتییدا، چ لە پەروەردگارێتییدا، چ لەخاوەندارێتییدا، چ لەناو سیفەتەکانیدا، چ لە پەرستشەکاندا، کە پەرستشەکان بە گشتی دەبنەوە بە دوو جۆر: (**شعائر و شرائع**)، (**شعائر**): کۆی (**شعيرة**)یە، واتە: دروشمەکان، کە ئەوانە زیاتر پەیوەندییان بەلایەنی ڕۆحییەوە هەیە و، زیاتر پەیوەندییان بەتاکەکانەوە هەیە، بەڵام (**شرائع**) کۆی (**شريعة**)ە، واتە: ئەو یاسایانەی کە ژیانی سیاسیی و، ئابووریی و، کۆمەڵایەتیی، کۆمەڵگایان پێ ڕێك دەخرێ، کە ئەوانە زیاتر پەیوەندییان بە لایەنە مادییەکانەوە و پەیوەندییان بە لایەنی گشتی کۆمەڵگاوە هەیە، کەواتە: کاتێك خەڵك تەنیا خوا دەپەرستێ، کە دروشمەکانی پەرستنی، تەنیا بۆ خوا بن.

ئنجا دروشمەکان (**شعائر**): سەجدەو ڕکووعە، نزاو پاڕانەوەیە، ئەوپەڕی خۆشویستن و، ئەوپەڕی لێ ترسان و، ئەوپەڕی بە گەورەگرتن و، ئەوپەڕی مل بۆ کەچکردن و، ئەوپەڕی پشت

پێ بەستنە، ئەوانە دەبێ تەنیا بۆ خوابن و، ڕکووع و، سەجدەو، نوێژو، تاعەت و، ڕۆژووگرتن و، تەواف و، نەزرو، قوربانیی و، سوێند پێ خواردن و ... هتد، دەبێ تەنیا پێشکەش بەخوا بکرێن و تەنیا بۆ خوا ئەنجام بدرێن.

بەرنامەکان (**شرائع**)یش: واتە: ئەو یاساو دەستوورانەی کە ژیانی کۆمەڵگایان پێ ڕێکدەخرێ، لەهەموو بوارەکانی: تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی و، ئابووریی و، جەنگ و، ئاشتیی و، پەیوەندییەکان دا، دەبێ تەنیا لە خواوە وەربگیرێن، ئەو کاتە ئەو کۆمەڵگایە، مانای وایە: تەنیا خوای پەرستوە ﷻ، ئنجا ئێمە لە کۆتایی تەفسیری سوورەتی (**یوسف**)دا، بە درێژیی قسەمان کردوە دەربارەی: تەنیا خواپەرستیی و خۆپاراستن لە پەرستنی غەیری خوا، کە شیرکە، بۆیە لێرەدا ناچینەوە سەر ئەو بابەتە، بەڵام لێرەدا پێویستە ئەوە بخەینەڕوو، کە وشەی (**قضى**) لە زمانی عەرەبییدا و لە بەکارهێنانی قورئاندا، بە شەش مانایان بەکارهاتوە:

یەکەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى الأَمْر**): بە مانای فەرمان کردن، وەك: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾، واتە: پەروەردگارت فەرمانی کردوە، کە جگە لەو نەپەرستن.

دووەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى الخَلْق**): بە مانای دروستکردن و بەدیهێنان، وەك لە سوورەتی (**فصلت**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ ... ﴿١٢﴾﴾، واتە: خوا حەوت ئاسمانی دروستی کردن (هێنانیە دی و تەواوی کردن) لە دوو ڕۆژاندا، {واتە: بە دوو قۆناغ}.

سێیەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى الحُكْم**)، بە مانای داوەریی و بڕیاردان، وەك لە سوورەتی (**طه**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ ... ﴿٧٢﴾﴾، ئەو جادووگەرانەی کە فیرعەون کۆی کردبوونەوە بۆ دژایەتیی مووسا، دوای ئەوەی موعجیزەکەی مووسا دەبینن و، دەزانن کە ئەوە موعجیزەیە و لە خواوە هاتوە بە مووسا دراوە و، لە جۆری سیحر نیە و مسوڵمان دەبن، فیرعەون هەڕەشەیان لێدەکات کە دەست و پێی ڕاست و چەپیان ببڕێ و، بە گڵۆپکی دار خورمایان هەڵبواسێ، پێی دەڵێن: ﴿فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ﴾، واتە: هەرچی بڕیاری لەسەر دەدەی، بڕیاری لەسەر بدە، واتە: بێ منەت بە، چی دەکەی، بیکە، چی بڕیار دەدەی، بڕیار بدە، کەواتە: لێرەدا وشەی (**قضى**) بە مانای بڕیاردان و حوکم کردنە.

چوارەم: (**القَضَاءُ بِمَعْنَى الفَرَاغ**): لە قورئاندا بە مانای: ئەنجامدان و لێبوونەوە لە شتێکیش دێ، لە چەند شوێنێکی قورئاندا دەتوانین نموونەی بۆ بێنینەوە، بۆ وێنە:

أ - لە سوورەتی (البقرة) (٢٠٠)دا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا قَضَيْتُم مَّنَاسِكَكُمْ ﴾، واتە: هەرکات پەرستشەکانی حەجتان تەواو کردن، (قضيتم) واتە: (أكملتم أو أتممتم) تەواوتان کردن، لێبوونەوە.

ب - لە سوورەتی (الجمعة)دا دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ ٱلصَّلَوٰةُ ... ﴿١٠﴾ ﴾، (قضيت الصلاة يعني: أدِّيت الصلاةُ، أو أكمِلت الصلاةُ، أو أُتِمَّت الصلاةُ) یانی: نوێژەکە کرا، یان تەواو کرا، یان: کۆتایی هات.

ج - هەروەها لە سوورەتی (يوسف) (٤١)دا، دوای ئەوەی یوسف ﷺ تەعبیری دوو خەونەکە بۆ دوو هاوەڵە زیندانییەکەی دەکات، دوایی دەڵێ: ﴿ قُضِيَ ٱلْأَمْرُ ٱلَّذِى فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾ ﴾، واتە: ئەو کارەی کە ئێوە لەبارەیەوە پرسیارتان دەکرد، کۆتایی هات و، تەواو بوو، واتە: ئەوە خەونەکەم بۆ تەعبیر کردن و، کارەکە تەواو بوو.

پێنجەم: (القَضَاءُ بِمَعْنَى الإِرَادَة والمشيئة): بە مانای ویستن و خواستن، وەك لە سوورەتی (آل عمران)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ ...إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ ﴾، واتە: هەرکات خوا کارێکی ویست، بەس پێی بفەرمویٚ: ببە، دەبێ.

شەشەم: (القَضَاءُ بِمَعْنَى العَهْدِ): واتە: ڕاسپاردن، وەك لە سوورەتی (القصص)دا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَمَا كُنتَ بِجَانِبِ ٱلْغَرْبِىِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَى ٱلْأَمْرَ... ﴿٤٤﴾ ﴾، واتە: تۆ لەلای ڕۆژئاوا نەبووی کاتێك کە ئێمە ئەو کارەمان بە مووسا ڕاگەیاند و پێمان سپارد، لێرەدا (قَضَيْنَا يَعْنِي: عَهِدْنَا)، کاتێك کە ڕامان سپارد و پێمان ڕاگەیاند، وەسیەتمان بۆ کرد.

ئەمە تەفسیری (القرطبي)[1] هێناویەتی و تەفسیرەکانیش ئاماژەیان پێکردوە و، لەوانەیە (قضى) بە مانای دیکەش، هاتبێ.

---

(١) الجامع الأحكام القرآن. ج١٠ ص٢٣٧.

مەسەلەی سێیەم:

هەروەها پەروەردگارت فەرمانی کردوە و، بڕیاری داوە، کە ئەوپەڕی چاکە لەگەڵ باب و دایکدا بکەن و، هەرکات لەلات کەوتنە تەمەنەوە، یەکێکیان یان هەردووکیان تەنانەت وشەیەکی ناخۆشیشیان پێ مەڵێ و، تێیان مەخوڕە و، بەڕێزەوە بیاندوێنە و باڵی میهرەبانییان بۆ شۆڕبکەو، بڵێ: پەروەردگارم! وەك چۆن منیان بە گچکەیی پێ گەیاندوە، بەزەییت پێیاندا بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ۚ إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ ٱلْكِبَرَ أَحَدُهُمَآ أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ مِنَ ٱلرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ٱرْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾﴾.

کە ئەم دوو ئایەتە ڕەوشتەکانی: سێیەم و چوارەم و پێنجەم و شەشەم و حەوتەم و هەشتەم، دەگرنە خۆیان، بە تێکەڵیی: هەم لە ڕەوشتە چاکەکان، هەم لە خو ووخدە خراپەکان، کە ئێمە پێشتر پۆلێنمان کردن بۆ دوازدە بە دوازدە (١٢ - ١٢).

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾، ئەمە دەگێردرێتەوە و بادەدرێتەوە بۆ ئەوەی پێشێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓا۟ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾، (**يَعْنِي وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَنْ تُحْسِنُوا بالوَالِدَيْنِ إحْسَاناً**)، واتە: پەروەردگارت فەرمانی کردوە کە: لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەن، چاکەکاریی بکەنە پیشە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا﴾، بەبێ (ب) دەگونجا خوا بفەرموێ: (**وَأحسِنُوا إلى الوالِدَينِ إحْسَاناً**)، بەڵام لێرەدا کە بە (ب) تەعەددای کردوە، ئەمە مانای لوتفی خراوەتە نێو، وەك لە سوورەتی (**یوسف**)دا، یوسوف عليه السلام دەفەرموێ: ﴿وَقَدْ أَحْسَنَ بِىٓ إِذْ أَخْرَجَنِى مِنَ ٱلسِّجْنِ...﴿١٠٠﴾﴾، بێگومان خوا چاکەی لەگەڵ کردم {بەڵام لێرەدا (**أحسن**) وشەی لوتفیشی خراوەتە نێو} واتە: چاکەی لەگەڵ کردم و میهرەبانیی و لوتف و پەنهانکاریی لەگەڵ مندا ئەنجامدا، کاتێك کە منی لە زیندان دەرهێنا.

لێرەشـدا: ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾، یـانی: چاکەیـان لەگەڵـدا بکـەن و لەگەڵیشـیاندا بـە لوتـف بـن، بۆیـە وشـەی (إحسـان) بـەرکاری خواسـتوە و گواسـتوویەتەوە بـۆ بـەرکار.

٢)- ﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِندَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا﴾، هەرکات لەلای تۆ کەوتنە تەمەنەوە و بەساڵدا چوون، یەکێکیان، یان هەردووکیان.

وشەی (إمَّا) لە ئەسڵدا (إن مَا)یە، بەڵام تێکدا دەغم کراون، تێکهەڵکێش کراون.

﴿إِمَّا يَبْلُغَنَّ﴾، خوێنراویشـەتەوە: (إمَّـا يَبْلُغَـانِّ) کـە هـەر یـەك مانایـان هەیـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا﴾، لێـرە خـوا ﷻ دەیتـوانی بفەرمـوێ: (إمَّا يَبْلُغَانِّ عِنْدَكَ الكِبَرَ)، واتـە: هەردووکیـان، بـەڵام بۆچـی فەرموویـەتی: ﴿أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا﴾؟ پسـپۆڕانی زمـان دەڵێـن: ئەمـە مانـای گرنگیـی پێـدان دەگەیەنـێ، واتـە: ئەگـەر یەکێکیـان بـە تەنیـا، ئنجا بابـە یـان دایکـە، یاخـود هەردووکیـان پێکـەوە، لـەلای تـۆ کەوتنـە تەمەنـەوە، یـانی: خـوای پـەروەردگار دەیـەوێ پێـمان بفەرمـوێ: لـە هەمـوو حاڵەتەکانـدا، چ لـە حاڵەتێکـدا کـە بـاب بە تەنیـا لای تـۆ دەکەوێتـە تەمەنـەوە، چ لـە حاڵەتێکـدا کە دایـك دەمێنێتەوە لەلای تـۆ دەکەوێتە تەمەنـەوە، چ لـە حاڵەتێکـدا کـە هەردووکیـان پێکـەوە لـەلای تـۆ دەکەونـە تەمەنـەوە، ئـەی مـرۆڤ! تـۆش کـوڕی، یـان کچـی، بـاب و دایکـت کـە لـەلای تـۆ کەوتنـە تەمەنـەوە، تـۆ لـە خزمەتیـان دابـە، لـەلای تـۆ، واتـە: تـۆ بـە خێویـان بکـە و سەرپەرشـتییان بکـە و وێڵیـان مەکە، بەڵکـو لەگەڵیاندابـە و لـە خزمەتیانـدا بـە، مەگـەر خۆیـان ئارەزوومەنـدی ئـەوە بـن ماڵیـان جیابـێ، ئەگەرنـا تـۆ هـەر لـە خزمەتیـان دابـە، بۆیـە فەرموویـەتی: ﴿عِندَكَ﴾، واتـە: لـەلای تـۆ، یـانی: تـۆ هـەر لەگەڵیـان دابـەو لـە خزمەتیانـدا بـە! دوایـی بـاسی دەکەیـن، کـە دەبـێ چۆنیـان مامەڵـە لەگەڵـدا بـکات؟ لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا﴾، (الوالديـن) دیـارە (ال) تەعریفـی لەسـەرە، ئـەو ناسـاندنەش بـۆ جینسـە (للإسـتغراق)، کەواتـە: (والديـن) بەبێ (ال)ی تەعریـف، واتـە: بـاب و دایـك و، ئـەو وشـەیە بابیـش و دایکیـش دەگرێتـەوە، بـەڵام کـە (ال)ی چـووە سـەر، واتـە: بـاب و دایـکی تـاك تـاکی مرۆڤـەکان، واتـە: ئـەی ئـەو مرۆڤانـەی کـە خـوا دەتاندوێنـێ! بـە پیـاوو ئافرەتـەوە، ئەگـەر هـەرکام لـە ئێـوە، بـاب و دایـکی هەردووکیـان، یـان یەکێکیـان، لـەلای کەوتنـە تەمەنـەوە، لـە کاتێـك دا کـە خـۆی لـە خزمەتیـان دایـە.

٣)- ﴿فَلَا تَقُل لَّهُمَا أُفٍّ﴾، تۆ ئۆففیان پێ مەڵێ، (أفّ) پێشتر باسمان کرد (أف: إسم فعل مضارع، أي: أتضَجَّر)، واتە: من بێزارم، نارەحەتم.

ئەمە بەسێ جۆر خوێندراوەتەوە:

أ- خوێنراوەتەوە:(أُفِّ).

ب- خوێنراویشەتەوە:(أُفٍّ).

ج- خوێنراویشەتەوە:(أُفَّ)، بەڵام زیاتر بە (أُفٍّ) خوێنراوەتەوە، یانی: من نارەحەتم و بێزاریی دەردەبڕم، {ئەوەیان پێ مەڵێ}.

٤)- ﴿وَلَا تَنْهَرْهُمَا﴾ دەڵێ: (النَّهرُ: الزَّجرُ، وَنَهَرَهُ وَانْتَهَرَهُ أَي: زَجَرَهُ)، واتە: (نَهر) و (زَجر) مانایان لێك نزیکە، واتە: تێوەخوڕین و لێ تووڕە بوون، قسەی توند لەگەڵ کردن.

یانی: قسەی توندیان لەگەڵ مەکە، تێیانەوە مەخوڕە.

٥)- ﴿وَقُل لَّهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا﴾ قسەیەکی بەڕێزو حورمەتیان لەگەڵدا بکە.

وشەی (کریم) (الكريم من كلِّ شيء: الرفيع في نوعه، أو المَرْضِيُّ المحمود)، واتە:(کریم) لەهەر شتێکدا واتە: باشترین لەجۆری خۆی، بۆ نموونە:

١- ئەگەر بفەرموێ: ﴿مِن كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ۝٧﴾الشعراء، واتە: لەهەر ڕووەکێك کە زۆر بەرهەمدارە.

٢- بەڵام (وجهٌ کریم)، واتە: ڕوویەکی جوان.

٣- ﴿كِتَٰبٌ كَرِيمٌ ۝٢٩﴾ النمل، واتە: کتێبێك کە زۆر بەخشندەیەو زانیاریی بە خوێنەرەکەی دەبەخشێت.

لێرەشدا (کریم) واتە: پەسەند کراوو ستایشکراو، یانی: قسەیەکی پەسەند کراوو ستایشکراوو باشیان لەگەڵدا بکە

٦)- ﴿وَٱخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ ٱلذُّلِّ﴾ باڵی میهرەبانییان بۆ شۆڕ بکە، ﴿جَنَاحَ﴾ واتە: باڵ، ﴿ٱلذُّلِّ﴾ واتە: ملکەچیی، ﴿وَٱخْفِضْ﴾ واتە خواری بکەوە و شۆڕی بکەوە و، بەرزی مەکەوە.

بەڵام کە باڵی ملکەچییان بۆ شۆڕ دەکەی، دەبێ هاندەرەکەت چی بێ؟

٧)- ﴿مِنَ ٱلرَّحْمَةِ﴾ دەبێ لەڕووی بەزەییەوە بێت، (من الرحمة):(من إبتدائية أي الذُّلُّ الناشئ عن الرحمة، لا من الخوف والمداهنة)، واتە: ئەو باڵ شۆڕکردنی میهرەبانییە، با لە بەزەییەوە بێت، باڵە شۆڕەیەك کە لەبەزەییەوە پەیدا بووە، نەك لە ترسەوە، یاخود لە مامەڵەیەکی ڕووکەشیی و ڕواڵەتییانەی بێ ڕووح، لەگەڵ باب و دایکدا!

٨)- ﴿وَقُل رَّبِّ ٱرۡحَمۡهُمَا﴾، بشڵێ: پەروەردگارم! بەزەییت پێیاندا بێت، لەگەڵیان میهرەبان بە.
٩)- ﴿كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا﴾، وەك چۆن منیان بە گچکەیی بەخێوکرد و هەراش کرد.

ئەمە سەرنجمان ڕادەکێشێتەوە بۆ ئەوەی: کە ئەی مرۆڤ ! بزانە هەر وەك ئێستا نەبووی، کە مرۆڤێکی پڕ بەکراسی، بەڵکو بزانە لەچییەوە هاتووی! چۆن سەرەتا دایکت نۆ (٩) مانگ لەسکی خۆیدا هەڵیگرتووی، ژانی پێوە گرتووی و پێتەوە نارەحەت بووە، وەك خوای پەروەردگار باسی دەکات، هەروەها دوای قۆناغی کۆرپەیی، بە مەلۆتکەیی چەندە پێتەوە گرفتار بووە، پاشان بابت خەمی لێخواردووی، هەروەها دایکت خەمی لێ خواردووی، پێیان گەیاندووی، هەتا هەراش بووی و گەورە بووی، ئنجا ئێستاش کە ئەوان پێویستییان بەخزمەتی تۆیە، سەردەمی گچکەیی خۆت بەبیر بێتەوە و بۆیان لە پەروەردگارت بپاڕێوە، هەرچی بۆخۆت پێت دەکرێ بۆیان ئەنجام بدە، ئەوەی کە پێشت ناکرێ، لە خوای پەروەردگارت داوا بکە، کە بەزەیی پێیاندابێ و، لەگەڵیان بەکەرەم و بە لوتف بێ.

كورتە باسێک دەربارەی چاكە لەگەڵ دایک و بابدا

ئێمە ئەم كورتە باسە، لە چوار بڕگان دا باس دەكەین:

بڕگەی یەكەم: پێگەو پلەی چاكە لەگەڵ باب و دایكدا، لە قورئان و سوننەتدا:

سەرەتا با بزانین: ئەگەر مرۆڤ لەگەڵ باب و دایكیدا چاك بێ، خزمەتیان بكات و ڕێزیان لێ بگرێ، چ پێگەو پلەیەكی هەیە؟ بێگومان لە ئیسلامدا بایەخێكی زۆر بەڕێزگرتن، چاكە لەگەڵ كردنی دایك و باب دراوە، لە زۆر لە ئایەتان دا خوا ﷻ ئەوەی باس كردوە، هەروەها لە فەرمایشتەكانی پێغەمبەردا ﷺ دیسان ئەوە زۆرە، كە ئێمە وەك نموونە حەوت ئایەت و حەوت فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ دێنین:

أ- حەوت ئایەت لە بارەی پلەوپایە و پاداشتی چاكە لەگەڵ باب و دایك دا:

١)- لە سوورەتی (**الإسراء**) (٢٣)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّآ إِيَّاهُ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ...﴾، واتە: پەروەردگارت فەرمانی كردووەو بڕیاری داوە، كە جگە لەو مەپەرستن و، چاكەكاریی لەگەڵ باب و دایكتاندا بكەنە پیشە.

٢)- لە سوورەتی (**النساء**)دا دەفەرموێ: ﴿وَٱعْبُدُواْ ٱللَّهَ وَلَا تُشْرِكُواْ بِهِۦ شَيْـًٔا ۖ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ... ﴿٣٦﴾﴾، واتە: خوا بپەرستن و، هیچ شتێك مەكەنە هاوبەشی و، لەگەڵ باب و دایكیشتاندا چاكەكاریی بكەنە پیشە.

وەك دەبینین: خوا ﷻ لە دوای پەرستنی خۆی، یەكسەر باسی چاكە لەگەڵ باب و دایكدا دەكات.

٣)- لە سوورەتی (**الأحقاف**)دا دەفەرموێ: ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا... ﴿١٥﴾﴾، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە، كە چاكە لەگەڵ باب و دایكیدا بكات، دایكی بە زەحمەت هەڵیگرتوە و، بە زەحمەتیش دایناوە، پاشان هەڵگرتنی و لەشیربڕینەوەی، سی (٣٠) مانگی خایاندوە.

کـە ئەمـە زانایـان دەیکەنـە بەڵگـە، لەسـەر ئـەوە کـە دەگونجـێ، کۆرپـە تەنیـا شـەش (٦) مانـگ لـە سـکی دایکیـدا بمێنێتـەوە و بشـژی، واتـە: دەڵێـن: (**أَقَلُّ الحَمْلِ سِتَّةَ أَشْهُرٍ**)، کەمتریـن مـاوەی کۆرپـە لـە سـکی ئافرەتـی دوو گیانـدا، شـەش مانگـە.

٤)- لە سوورەتی (**العنكبوت**)دا دەفەرمووێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَـٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ ﴾، واتە: مرۆڤمان ڕاسپاردوە کە چاکە لەگەڵ باب و دایکیدا بکات.

(**حُسْـنًا**) یـانی: (**أَحْسِـنْ مَعَهُـمْ حُسْـنًا**)، چاکەیـان لەگەڵـدا بکـە چاکـەی تێروتـەواو، ئـەوەی پێشـێ کـە فەرمـووی: (**إِحْسَـانًا**) کـە هەریـەك واتایـان هەیـە، بـەڵام (**إِحْسَـان**) چاوگـە و (**حُسْـن**) نـاوە.

٥)- لە سوورەتی (**لقمان**)دا دەفەرمووێ: ﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَـٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: هەروەها مرۆڤمان ڕاسپاردوە سەبارەت بە باب و دایکی، دایکی بێ هێزیی لەسەر بێ هێزیی هەڵیگرتوە.

واتـە: تاکـو ئـەو منداڵـە لـە منداڵـدانی سـکی دایکیـدا گەورەتـر دەبـێ، بێگومـان لـە وزەو هێـزو پێـزی دایـکی، ئـەو منداڵـە پێـدەگات، بۆیـە تاکـو منداڵەکـە هەراشـتر دەبـێ و، کۆرپەکـە لەسـکی دایـکی دا گەورتـر دەبـێ، دایـکی بـێ هێزتـر دەبـێ، ﴿ وَفِصَـٰلُهُۥ فِى عَامَيْنِ ﴾، دواییـش لەشیرگرتنەوەیشــی لــە مــاوەی دوو ســاڵاندا، ﴿ أَنِ ٱشْكُرْ لِى وَلِوَٰلِدَيْكَ إِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴾، (خـوا ڕایسـپاردوە و دەفەرمـوێ:) سوپاسـگوزاریی بـۆ مـن بکـەو، بـۆ دایـك و بابیشـت بکـە و سـەرەنجام بـۆ لای منـە، واتـە: دێنـەوە لای مـن داخـۆ چـۆن لەگـەڵ بـاب و دایکتانـدا مامەڵەتـان کـردوە؟!

ئـەم ئایەتـەی سـوورەتی (**لقمان**) کـە دەفەرمـوێ: لـە شـیربڕینەوەی منـداڵ (**فِصال**) لـە دوو سـاڵییدا دەبـێ، واتـە: شـیر پێـدانی منـداڵ، لای زۆرییەکـەی دەبـێ دوو سـاڵان بخایەنـێ و، ئایەتەکــەی ســوورەتی (**الأحقاف**)یــش کــە دەفەرمــوێ: ﴿ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَـٰلُهُۥ ثَلَـٰثُونَ شَهْرًا ﴾، هەڵگرتنـی لەسـکدا و مـاوەی شـیر پێـدان و لێبڕینـەوەشی، لـە مـاوەی سی (٣٠) مانگـدا. کەواتـە: دوو سـاڵ کـە دەکاتـە بیسـت وچـوار (٢٤) مانـگ لـە سی (٣٠) مانگەکـە دەربکـە، دەمێنێتـەوە (٦) مانـگ (٣٠ - ٢٤=٦)، کەواتـە: لای کەمـی دووگیانیـی (**حَمْل**) شـەش مانگـە و دوو سـاڵ (٢٤ مانك)یـش شـیر پێـدان، دەکاتـە سی (٣٠) مانـگ.

٦)- لە سوورەتی (البقرة)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا ٱللَّهَ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَانًا ..... ﴿٨٣﴾ ﴾، واتە: یادبکەوە! کاتێك پەیمانی پتەومان لە وەچەی ئیسرائیل وەرگرت (لە جوولەکە)، کە جگە لە خوا ناپەرستن و لەگەڵ باب و دایکیشتاندا چاك دەبن، چاکەکاریی بکەنە پیشە.

٧)- لە سوورەتی (الأنعام)دا، دەفەرموێ: ﴿ قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُواْ بِهِۦ شَيْـًٔا وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ... ﴿١٥١﴾ ﴾، واتە: بڵێ: وەرن! ئەوەی خوای پەروەردگارتان لێی قەدەغە کردوون، بە سەرتاندا بخوێنمەوە: هیچ شتێك مەکەنە هاوبەشی خوا، {ئەوە قەدەغەیە} ﴿ وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا ﴾، لەگەڵ باب و دایکتاندا چاکەکاریی بکەنە پیشە و خۆتان بپارێزن لە پێچەوانەی چاکەکاریی، کە بریتیە لە هێشاندنی دڵی دایك و باب (**عقوق الوالدین**) و بێ فەرمانیی کردنیان و دڵ ڕەنجاندیان.

شایانی باسە: ئێمە لە بەرگی پێنجی ئەم تەفسیرە {تەفسیری سوورەتی (**الأنعام**)}دا، بە درێژیی باسی ئەو ئایەتانەمان کردوە، کە ئەو دە (١٠) ئەرکەیان گرتوونە خۆیان، کە پێیان دەگوترێ: (**الوَصَايَا العَشْر**) دە وەسیەتەکان، لەوێدا بەدرێژیی قسەمان لێ کردوون.

ب- حەوت فەرموودە دەربارەی پلە وپایە و پاداشتی چاکە لەگەڵ باب و دایك دا:

١)- **{عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلى اللَّهِ؟ قَالَ: الصَّلاةُ عَلى وَقْتِها، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: ثُمَّ بِرُّ الْوالِدَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: الْجِهادُ فِي سَبيلِ اللَّهِ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٧٨٢، وَمُسْلِمٌ: ١٣٧).**

واتە: یەکێك لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە و، دەڵێ: پرسیارم لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد: کام کردەوە لەلای خوا خۆشەویستترە؟ فەرمووی: نوێژ لە کاتی خۆیدا، گوتی: ئەدی دوای ئەوە؟ فەرمووی: چاکە لەگەڵ باب و دایکان، گوتی: دوای ئەوە؟ فەرمووی: تێکۆشان لەڕێی خوادا.

چەمك واتای وشەی (بِرُّ الوالدین):

(**البِرُّ: ضِدُّ العُقُوقِ، وَكَذَا «الْمَبَرَّةُ» بَرِرْتُ وَالِدَيَّ أَبُرُّهُ، فَأَنَا بَرٌّ وَبارٌّ، والجمع: بَرَرة وأبرار**) واتە: (بِرّ) پێچەوانەی (عقوق)ە، (عقوق) واتە: هێشاندنی دڵی باب و دایك و ڕێزیی بەرانبەر کردنیان، (مَبَرّة) و (بِرّ) هەردووکیان بە مانای چاکەکاریین، دەگوترێ:

(بَـرِرْتُ وَالِـدَيّ)، واتـە: لەگـەڵ بـاب و دایکمـدا چاکـەکار بـووم، یـان (بَـرِرتُ والِـدي) لەگـەڵ بابـم دا چـاك بـووم، (أَبَـرُّهُ) واتـە: چاکـەی لەگەڵـدا دەکـەم، (بَـرّ وبـارّ) هەردووکیـان واتـە: چاکـەکار، (بَـرّ) بـە (بَـرَرَة) کۆدەکرێتـەوە و، کـۆی (بارّ)یـش بریتیـە لـە (أَبْـرَار).

٢)- {عَنْ عَبْدِ اللَّه بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَاسْتَأْذَنَهُ فِي الجِهَادِ. فَقَالَ: «أَحَيٌّ وَالِدَاكَ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ»} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٠٠٤، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٤٩).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـری کـوڕی عـاص خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەر ﷺ داوای مۆڵـەتی لێکـرد، بچـێ بـۆ جەنـگ و جیهـاد، فەرمـووی: بـاب و دایکـت زینـدوون؟ گـوتی: بەڵـێ، فەرمـووی: بچـۆ تێکۆشـانەکە لەخزمـەت ئەوانـدا بکـە.

واتـە: خزمـەتی ئـەوان بکـە بـۆ تـۆ بـە چوونـە جەنـگ و جیهـاد دادەنـرێ، ڕەنگـە بـاب و دایکەکـەی، پیـر بـوو بـن، بەتەمـەن بـوو بـن، هـەر ئـەو کوڕەشـیان بووبـێ، خزمەتیـان بـکات، ئنجـا ئـەو جەنـگ و جیهـادەش، یـەکی لەسـەر ئـەو نەکەوتـوە، حاڵەتێـکی دەنگـدانی گشـتی (النُّفیر العـام) نەبـووە، بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ مۆڵـەتی داوە، چونکـە: هەرکاتێـك ئەرکێـکی تایبـەت (واجـب عینـي) هەبـێ، واتـە: فەرزێـك کـە یـەکی لەسـەر شەخسـێك بـە تایبـەت کەوتـوە، دەبـێ ئـەو واجبـە تایبەتییـە جـێ بەجـێ بـکات و، نەچـێ بـۆ ئەنجـام دانی ئەرکێـکی گشـتی، چونکـە لـە کاتێـك دا: ئـەرکی گشـتی و ئـەرکی تایبـەتی تێـك دەگیرێـن، ئەرکـە تایبەتییـەکان پێشـدەخرێن، مەگـەر لـە هەنـدێ حاڵـەتی دەگمەنـدا.

٣)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: إِنِّي جِئْتُ أُبَايِعُكَ عَلَى الْهِجْرَةِ، وَلَقَدْ تَرَكْتُ أَبَوَيَّ يَبْكِيَانِ، قَالَ: «ارْجِعْ إِلَيْهِمَا فَأَضْحِكْهُمَا كَمَا أَبْكَيْتَهُمَا»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٦٩٠٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٥٢٨، وَالنَّسَائِيُّ: ٤١٦٣، وَابْنُ مَاجَهْ: ٢٧٨٢، وَالحَاكِمُ: ٧٢٥٥، وَقَالَ: صَحِيحُ الإِسْنَادِ، وَابْنُ حِبَّانَ: ٤١٩).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـری کـوڕی عـاص (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پیاوێـك هاتـە لای پێغەمبـەر ﷺ گوتـی: هاتـووم بەڵێنـت پێـدەدم کـۆچ بکـەم {لـە شـوێنێك بـووە دەبووایـە کـە کـۆچ بـکات بـۆ مەدینـە} بـەڵام بـاب و دایکیشـم بەجێهێشـتوون، بەگریانـەوە {ئنجـا کاتێـك پێغەمبـەر ﷺ زانـی بـاب و دایـکی بـەو شـێوەیە بەجـێ هێشـتوون}، فەرمـووی: بگەڕێـوە بـۆ لایـان، وا بکـە بیانهێنیـە پێکەنیـن، وەك چـۆن واتکـردوە بیانهێنیـە گریـان.

هەڵبەتـە مەبەسـتی ئـەوە نەبـووە واز لە کۆچکردنەکەی بێنـێ و بگەڕێتـەوە! نەخێر، بەڵکو مەبەسـتی ئـەوە بـووە: وەك چـۆن دڵـت نارەحـەت کـردوون، بـە هـۆی کۆچکردنەکەتـەوە، بگەڕێـوە بـۆ لایـان و دڵیـان خـۆش بکـە و بیانهێنـە پێکەنیـن.

کەواتە: فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ دەبێ بە سەلیقەی باش سەرنج بدرێن.

٤)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ»! قِيلَ: مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ وَالِدَيْهِ عِنْدَ الْكِبَرِ أَحَدَهُمَا أَوْ كِلَيْهِمَا، ثُمَّ لَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٨٥٣٨، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٥١).

ئەبـوو هورەیـرە (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: لـووتی لـە ئـەرزێ بچەقـێ، ئنجـا لـووتی لـە ئـەرزێ بچەقـێ، ئنجـا لـووتی لـە ئـەرزێ بچەقـێ، {یـانی: لووتی شـۆڕبێ، یاخـود پەشـێمان بـێ، ئـەوە تەعبیرێکـە لـە زمـانی عەرەبییـدا بەکارهاتـوە، مـەرج نیـە مەبەسـتیان ئـەوە بووبـێ: لـووتی بکەوێتـە سـەر ئـەرزێ، یـانی: پەشـێمان بـێ}، گوتـرا: کـێ ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ؟ فەرمـووی: هـەر کەسـێك کـە فریـای بـاب و دایـکی بکـەوێ، لـە کاتێکـدا هەردووکیـان یـان یەکێکیـان کەوتوونەتـە تەمەنـەوە، (واتـە: لـە خزمەتیاندابـێ)، کەچـی نەچێتـە بەهەشـت.

یـانی: هێنـدە خزمەتیـان نـەکات و، هێنـدە دڵیـان ڕانەگـرێ، کـە لـە دوای ئیـمان و جـێ بەجـێ کـردنی ئەرکـە شـەرعییەکان، ئـەو خزمەتەیـان نەبێتـە سـەربارێك کـە بـە هۆیـەوە بچێتە بەهەشـت، ئەگەرنـا بێگومـان تەنیـا بـە خزمـەتی بـاب و دایـك مـرۆڤ ناچێتـە بەهەشـت، دەبـێ ئیـمان و عەقیـدەشی هەبـێ، دەبـێ تاعـەت و بەندایەتیـشی بـۆ خـوا هەبـێ.

بۆیـە زۆر جـار دەڵێـم: دەبـێ چـاك سـەرنجی فەرمایشـتەکانی پێغەمبـەر ﷺ بـدرێ، لێـدەدا یــانی: کەسـێك وێـڕای ئیــمان و عەقیـدەو، ئەنجامـدانی ئەرکــە شــەرعییە تایبەتییــەکان و، خۆپاراسـتن لـە قەدەغەکراوەکان، ئـەو خزمـەتی بـاب و دایکـەشی نەکاتـە سـەربارێکی کـردەوە چاکـەکانی و، پێـی نەچێتـە بەهەشـت، ئـەوە پەشـێمان و زیانبـارە.

٥)- {عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ صِلَةَ الرَّجُلِ أَهْلَ وُدِّ أَبِيهِ، بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٥٧٢١، وَالْبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ الْمُفْرَد: ٤١، وَمُسْلِم: ٢٥٥٢، وَأَبُو دَاوُدَ: ٥١٤٣، وَالتِّرْمِذِيُّ: ١٩٠٣، وَقَالَ: هَذَا إِسْنَاد صَحِيح).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەر (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: گوێـم لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـوو دەیفەرمـوو: باشـترین چاکەکاریـی لەگـەڵ بـاب و دایکـدا، بریتیـە

لەوە کە دوای ئەوەی بابی دەمرێ، لەگەڵ ئەوانەی کە بابی خۆشیویستون (لەگەڵ دۆست و خۆشەویستەکانی بابیدا) چاکەکار بێ.

یانی: پەیوەندییان لەگەڵ بپارێزێ، بە شێوەیەك لە شێوەکان ڕێزیان بگرێ و لەگەڵیاندا چاکەکار بێ، کە ئەوە بە نسبەت دایکیشیەوە، هەروایە، بەڵام لێرە لەو مەقامەدا تەنیا باسی باب کراوە.

٦)- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا ذَبَحَ الشَّاةَ، فَيَقُولُ: «أَرْسِلُوا بِهَا إِلَى أَصْدِقَاءِ خَدِيجَةَ»} (أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٦٤٣١).

واتە: دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابوو کە مەڕێکی سەردەبڕی، بەشی بەشی دەکرد و دەیفەرموو: بینێرن بۆ دۆستەکانی خەدیجە.

یانی: دەستە خوشکەکانی و، ئەوانەی کە لەڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ لەگەڵ خەدیجەدا هامووشۆیان هەبووە و دۆستایەتیی و خۆشەویستییان لەگەڵی هەبووە، ئەو بەشە گۆشتانە بۆ ئەوان بەرن، واتە: هەر لەبیری بووە و ئەوەش وەفایە!

مەبەست ئەوەیە کە چاکە کردن لەگەڵ باب و دایك دا، تەنیا لە کاتی ژیانیاندا کورت هەڵنەهاتووە، بەڵکو لە دوای خۆشیان دەگونجێ چاکە لەگەڵ دۆست و خۆشەویستەکانیاندا بکەی، ئەوەش هەر بەشێکە لە چاکەکاریی بەرانبەر بە باب و دایك، هەروەها بۆ هاوسەریش هەروایە، چ ژن بۆ مێردی چ مێرد بۆ ژنی.

٧)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: «مِنَ الْكَبَائِرِ شَتْمُ الرَّجُلِ وَالِدَيْهِ»، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَلْ يَشْتِمُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: «نَعَمْ يَسُبُّ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ، وَيَسُبُّ أُمَّهُ فَيَسُبُّ أُمَّهُ»} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٥٦٢٨، وَمُسْلِمٌ: ٩٠، وَالتِّرْمِذِيُّ: ١٩٠٢).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەمری کوڕی عاص (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: یەکێك لە گوناهە گەورەکان ئەوەیە کە پیاو قسە بە باب و دایکی خۆی بڵێ! گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! هیچ پیاوێك قسە بە باب و دایکی خۆی دەڵێ، (جنێویان پێ دەڵێ)؟ فەرمووی: بەڵێ! پیاوێك قسە بە بابی پیاوێك دەڵێ، ئەویش قسە بە بابی ئەو دەڵێتەوە و، قسە بە دایکی پیاوێك دەڵێ، ئەویش قسە بە دایکی دەڵێتەوە.

مانای ئەوەیە کە ئەو بووە هۆکاری ئەوەی کە قسە بە باب و دایکی بگوترێ، کەواتە: وەك بۆخۆی پێی گوتبێ وایە.

بڕگەی دووەم: دایك و باب کافریش بن، هەردەبێ چاکەیان لەگەڵدا بکرێ:

ئەمە لە ئایەتەکانی قورئاندا زۆر بە ڕوونیی ڕاگەیەنراوە، بۆ نموونە:

١)- لە سوورەتی (**العنكبوت**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾﴾.

واتە: ئەگەر باب و دایکت هەوڵیان لەگەڵ دای، شتێك بۆ من بکەیە هاوبەش، کە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، بەقسەیان مەکە، گەڕانەوەتان بۆ لای منە، ئنجا هەواڵتان پێدەدەم بەوەی دەتانکرد. واتە: لەوەدا بەقسەیان مەکە، بەڵام لە هیچ شتێکی دیکەدا کە پێچەوانەی شەریعەتی خوا نەبێ و سەرپێچیی خوا تێدا نەبێ، بێ فەرمانییان مەکەو، ناگوێڕایەڵ مەبەو لە قسەیان دەرمەچۆ.

٢)- لە سوورەتی (**لقمان**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿وَإِن جَٰهَدَاكَ عَلَىٰٓ أَن تُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِى ٱلدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ ۚ ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾﴾.

واتە: ئەگەر باب و دایکت هەوڵیان لەگەڵدای، (لەگەڵ تۆدا تێکۆشان) شتێك بۆ من بکەیە هاوبەش، کە زانیارییت لەبارەیەوە نیە، (واتە: نیە) بەقسەیان مەکە، گوێڕایەڵییان مەکە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا {کە نەك هەر کافر و موشریکن، بەڵکو هەوڵ دەدەن تۆش بکەنە کافرو موشریك، تۆ هەر بە چاکە لەگەڵیاندا مامەڵە بکە لە دنیادا} هاوەڵایەتیی باشیان بکە لە ژیانی دنیادا، لە ڕووی ژیانی دنیایی و گوزەرانی دنیاوە، لەگەڵیان باشبە، {یانی: ئەوە کە کافرن و موشریکن، مەیکە بیانووی ئەوەی کە لەگەڵیان خراپ بی} ﴿وَٱتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَىَّ﴾، شوێنی ئەوانەش بکەوە کە بۆ لای من گەڕاونەوە، ﴿ثُمَّ إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾﴾، دوایی گەڕانەوەتان بۆ لای منە، ئنجا هەواڵتان پێ دەدەم بەوەی دەتانکرد.

لەو بارەوە ئەم فەرموودەیەش دێنین:

٣)- {عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ: قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدَهُمْ فَاسْتَفْتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَدِمَتْ عَلَيَّ أُمِّي وَهْيَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصِلُ أُمِّي؟ قَالَ: «نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ»} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٦٢٠، وَمُسْلِمٌ: ١٠٠٣).

ئەسمائی کچی ئەبوو بەکری صیددیق (کە خێزانی زوبەیری کوڕی عەووامە خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: دایکم لەحاڵێکدا کە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوو هات، لەو کاتەدا کە قورەیش پەیمانیان هەبوو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ، {واتە: لە ماوەی ساڵی شەشی کۆچیی تاکو هەشتی کۆچیی، لە صوڵحی حودەیبییەوە، تاکو ساڵی هەشتەمی کۆچیی، کە ئازاد کردنی مەککەی تێدا دەبێ}، لەو ماوەیەدا دایکم هات {بەسەردان هاتوە لە مەککەوە بۆ مەدینە}، منیش پرسم بە پێغەمبەر ﷺ کرد گوتم: دایکم هاتوە، ئارەزوومەند بووە بێ بۆلام، {ڕەنگە دیاریی بۆ هێنابێ، وەك لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە} ئایا منیش ڕێزی بگرم و پەیوەندیی لەگەڵ بپارێزم؟ {یانی: منیش دیاریی و خەڵاتی لە بەرانبەردا بدەمێ؟} فەرمووی: بەڵێ، لەگەڵ دایکتدا چاك بە {هەر چەندە هاوبەش بۆ خوا دانەریش بێ}.

(**القُرطُبي**) دەڵێ: (**وَاخْتَلَفُوا فِي الوَالِدَيْنِ الْمُشْرِكَيْنِ: هَلْ يخْرُجُ بِإِذْنِهِمَا إِذَا كَانَ الجِهَادُ مِنْ فُرُوضِ الكِفَايَةِ؟ فَكَانَ الثَّوْرِيُّ يَقُولُ: لاَ يَغْزُو إِلاَّ بِإِذْنِهِمَا، وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: لَهُ أَنْ يَغْزُو بغَيْرِ إِذْنِهِمَا قَالَ ابْنُ المُنْذِرُ: وَالأَجْدَادُ آبَاءُ وَالجدَّات أُمَّهَات، فَلاَ يَغْزُو المَرْء إِلاَّ بِإِذْنِهِم، وَلاَ أَعْلَمُ دِلاَلَةً تُوجِبُ ذَلِكَ لِغَيْرِهِم مِنَ الإِخْوَةِ وَسَائِرِ القَرَابَاتِ، وَكَانَ طَاوُسُ يَرَى السَّعيَ عَلَى الأَخَوَاتِ أَفْضَلَ مِنَ الجِهَادِ فِي سَبيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ**)[1].

واتە: زانایان ڕاجیاییان هەیە لە بارەی باب و دایکی هاوبەش بۆ خوادانەرەوە: ئایا ئەگەر جەنگ و جیهاد هاتە پێش، بە مۆڵەتی ئەوان دەچێ؟ لە حاڵێکدا ئەو جەنگ و جیهادە ئەرکێکی گشتی (**فرض الكفاية**) بێ و، نەبووبێتە ئەرکی تایبەت (**فرض العین**)، (**ثوري**) ڕای وابووە بەبێ مۆڵەتی دایك و باب ناچێتە جەنگ و جیهاد، بەڵام (**شافعي**) گوتوویەتی: بەبێ مۆڵەتی ئەوانیش بۆی هەیە بچێتە جەنگ و جیهاد، (**ابْنُ المُنْذِر**)یش گوتوویەتی: باپیرەکانیش حوکمی بابیان هەیە و نەنکەکانیش حوکمی دایکیان هەیە، {(واتە: باپیرەکان بابن و نەنەکانیش دایکن، یانی: لە حوکمدا و لەوەدا کە مۆڵەتیان لێ وەرگیرێ، یان لێ وەرنەگیرێ؟} مرۆڤ نابێ بەبێ مۆڵەتی ئەوان {واتە: بەبێ مۆڵەتی باب و

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٠ ص٢٤٨.

باپیریش هەروەها دایك و نەنكیش} بچێ بۆ جەنگ و جیهادێك كە (**فرض الكفاية**)یە {واتە: گەر كۆمەڵێك بیكەن لەسەر ئەوانی دیكە لادەچێ} دەڵێ: بەڵام پێم شك نایە و نازانم كە ئەو دەقانە ئەوە بگەیەنن، كە جگە لە باب و دایك و، نەنك و باپیر، خزمانی دیكە ئەو مافەیان هەبێ و، براو خوشك و خزمەكانی دیكە ئەو مافەیان نیە، كە داوای مۆڵەتیان لێ بكرێ بۆ چوون بۆ جەنگ و جیهاد، (**طاووس**)یش كە یەكێكە لە زانایان، دەڵێ: خزمەت كردنی خوشكان، {برایەك كە چەند خوشكێكی هەن، ئەگەر خزمەتیان بكات و سەرپەرشتییان بكات و ئاگای لێیان بێ}، لە چوونە جەنگ و جیهاد لەپێناوی خوادا خێرو پاداشتی زیاترە.

قسەكەیشیم زۆر پێ بەجێیە، بە تایبەتی بۆ كۆمەڵە خوشكێك ئەگەر تەنیا برایەكیان هەبێ، یان دوو برایان هەبن و، یەكێكیان لەسەر خزمەتكردن و سەرپەرشتیی وان كەوتبێ، بە دڵنیایی خزمەتی خوشكەكانیان بكەن و ئاگایان لێیان بێ و سەرافەتیان بكەن باشترە، چونكە ئەو ئەركە بەوان نەبێ، جێ بەجێ ناكرێ، بەڵام ئەركی ئەنجامدانی جەنگ و جیهاد، خەڵكی دیكە هەیە پێی هەڵسێ، بەڵام لە حاڵێكدا كە ئەو جەنگ و جیهادە ئەركی گشتی (**فرض الكفاية**) بێ ، بەڵام ئەگەر بوو بە ئەركی تایبەت (**فرض العين**) لەسەر تاك تاك، ئەو كاتە حوكمەكەی دەگۆڕێ.

بڕگەی سێیەم: لە چاكە لەگەڵ كردندا، دایك مافی زیاترە لە باب:

لەو بارەوە وێڕای ئاماژەی ئایەتە موبارەكەكان، كە لە سوورەتی: (**الأحقاف**) و (**لقمان**) دا ئاماژەیان پێداوە، فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ زۆر جوان نوقتەی تێدا خستۆتە سەر پیتان، بۆ نموونە:

{عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي؟ قَالَ: أُمُّكَ، قَالَ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ، قَالَ ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أُمُّكَ، قَالَ: ثُمَّ مَنْ: قَالَ: ثُمَّ أَبُوكَ} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٥٩٧١، وَمُسْلِمٌ: ٢٥٤٨).

واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، (لێی پرسی) گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! چ كەسێك مافی زیاترە، باش مامەڵەی لەگەڵدا بكەم (باش هاوەڵایەتیی بكەم)؟ فەرمووی: دایكت، گوتی: دوایی كێ؟

فەرمووی: دوایی هەر دایکت، گوتی: دوایی کێ؟ فەرمووی: دوایی هەر دایکت، (بۆ جاری چوارەم) گوتی دوایی کێ؟ فەرمووی: دوایی بابت.

کەواتە: دەتوانین بڵێین: کە مافی دایك لەسەر منداڵ، لەسەر ڕۆڵەی خۆی، سێ ئەوەندەی مافی بابیەتی، هەڵبەتە ئەوە بە گشتی، ئەگەرنا هەندێ دایکیش هەن، وەك پێویست نین، بەڵام بە گشتی دایکان ئەرك و زەحمەتیان زیاترە لە بە خێوکردنی منداڵدا، جگە لەوەی کە هەر دایك دەتوانێ: منداڵ نۆ مانگ لەسکی خۆیدا هەڵبگرێ، بەڵام دوای ئەوەش زۆربەی دایکان زیاتر ئەرکیان دەکەوێتە سەرشان و ماندووتر دەبن و، زەحمەتی زیاتر دەکێشن بە پەروەردە کردن و بەخێوکردنی منداڵەکانیانەوە، وەك (**حافظ إبراهيم**) لە شیعرێکیدا دەڵێ:

وَالأُمُّ مَدْرَسَةٌ إِنْ أَعْدَدْتَهَا .... أَعْدَدْتَ شَعْبَاً طَيِّبِ الأعراق

واتە: دایك قوتابخانەیە، ئەگەر ئامادەی بکەی[1] .... گەلێکی نەجیب زادەت ئامادە کردوە

واتە: دایك دەبێتە هۆی پەروەردە کردنی ڕۆڵەکەی، بە شێوەیەکی چاك و نەجیب، سەرەنجام ئەو گەلە، کە ئافرەتەکان تێیدا باش ئامادە و پەروەردە کراون، ڕۆڵەو وەچەیەکی نەجیب زادە و ڕێك و پێکمان بۆ بەرهەم دێنن.

بڕگەی چوارەم: مەگەر باب و دایك ستەمکاربن، ئەگەرنا ڕۆڵەکان هەر قەرزداریانن:

بەڵێ، منداڵ و ڕۆڵە، هەر بە قەرزداری باب و دایك دادەنرێ، مەگەر بە دەگمەن و بەڕیزپەڕ، جاری وایە بابێك ستەم لە منداڵەکەی خۆی دەکات، یان دایکێك ستەم لە منداڵەکانی خۆی دەکات، ئەوەش کەم و دەگمەنە.

قوڵە نەزیلەکی جێی عیبرەت لە دوو توێی فەرموودەیەك دا:

لەوبارەوە ئەو فەرموودەیە دێنین، کە بەسەرهاتێکیشە و زۆر جێی سەرنجە:

{عَنْ جَابِر بْنِ عَبْدِ اللَّه، قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُول اللَّه! إِنَّ أَبِي أَخَذَ مَالِي، فَقَالَ النَّبِيّ ﷺ للرَّجُل: اذْهَب فَأْتِنِي بِأَبِيكَ، فَنَزَلَ جبرِيلُ عليه السلام عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ

---

(١) واتە: ئەو دایك و ئافرەتە، باش ئامادە بکەی.

يُقْرِئُكَ السَّلَام، وَيَقُولُ: إِذَا جَاءَكَ الشَّيْخُ، فَسَلْهُ عَنْ شَيءٍ، قَالَهُ فِي نَفْسِهِ مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَاهُ، فَلَمَا جَاءَ الشَّيْخُ، قَالَ لَهُ النَّبِيّ ﷺ مَا بَالُ ابْنكَ يَشْكُوكَ، أَتُرِيدُ أَنْ تَأْخُذَ مَالَهُ؟ فَقَالَ: سَلْهُ يَا رَسُولَ اللَّه! هَلْ أَنْفَقْتُهُ إلاَّ عَلَى إِحْدَى عَمَّاتِهِ، أَو خَالاَتِهِ، أَو عَلَى نَفْسِهِ، فَقَالَ النَّبِيّ ﷺ: إِيه، دَعْنَا مِنْ هَذَا، أَخْبِرْنا عَنْ شَيءٍ قُلْتَهُ فِي نَفْسِكَ، مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَاكَ! فَقَالَ الشَّيْخُ: وَاللَّهِ يَا رَسُول اللَّه مَا يَزَالُ اللَّه يَزِيُدنَا بكَ يَقِيْنَاً، لَقَدْ قُلْتُ فِي نَفْسِي شَيْئاً، مَا سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ، فَقَالَ: قُلْ، وَأَنَا أَسْمَعُ، قَالَ قُلْتُ:

غَذَوْتُك مَوْلُودًا ومُنْتُكَ يَافِعاً ... تُعَلُّ بما أُجْرِي عليك وتَنْهَلُ
إذَا لَيْلةٌ ضَافَتْك بالسُّقْمِ لَم أَبِتْ ... لسُقْمِكَ إلاَّ باكِيًا أَتَمَلْمَلُ
كَأَنِّي أَنَا الْمَطْرُوقُ دُونَكَ بالَّذِي ... طُرِقْتَ بهِ دُوني وعَيْنِيَ تَهْمَلُ
تَخَافُ الرَّدى نَفْسِي عَلَيْكَ وَإنَّها ... لِتَعْلَم أَنَّ المَوْت وَقْتٌ مُؤَجَّلُ
فَلَمَّا بَلَغْتَ السِّنَّ والغَايَةَ الَّتِي ... إليْها مَدَى مَا كُنْتُ فِيك أُؤَمِّلُ
جَعَلْتَ جزَائِي غِلْظَةً وفَظَاظَةً ... كأنك أنتَ المُنْعِمُ الْمُتَفَضِّلُ
فَلَيْتَكَ إذ لَمْ تَرْعَ حَقَّ أُبوَّتِي ... فَعَلْتَ كَمَا الجَارُ المصاقِب يَفْعَلُ
فَأَوْلَيْتَنِي حقّ الجوَارِ وَلَمْ تَكُن ... عَلَيَّ بِمَالٍ دُونَ مَالِكَ تَبْخَلُ

قَالَ فَحِيْنَئِذٍ أَخَذَ النَّبِيّ ﷺ بتلَابِيْب ابنِهُ، وَقَالَ: أَنْتَ وَمَالُكَ لأَبِيْكَ} (أَخْرَجَهُ ابن ماجه: ٢٢٩١، وَصَحَّحَهُ الألباني وأحمد شاكر).

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە دەڵێ: پیاوێك هاتە لای پێغەمبەر ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! بابم ماڵ و سامانەکەی بردووم (لێی زەوت کردووم)، پێغەمبەر ﷺ بە پیاوەکەی گوت: بابتم بۆ بێنە، جیبریل عليه السلام دابەزیە سەر پێغەمبەر ﷺ و پێی فەرموو: خوا ﷻ سەلامت لێدەکات و پێت دەفەرمویێ: ئەگەر ئەو پیاوە بە تەمەنە هات، لێی بپرسە: شتێکی لە دڵی خۆیدا گوتوە، بێ ئەوەی گوێیەکانی بیبیستن، {واتە: هەر لەبەر خۆیەوە گوتوویەتی، بەبێژە نەیگوتوە، لە دڵی خۆیدا قسەکانی هێناوە و بردوە}، کاتێك پیاوە بە تەمەنەکە هات، پێغەمبەر ﷺ، پێی فەرموو: ئەوە بۆچی کوڕەکەت سکاڵات لێدەکات؟ ئایا دەتەوێ ماڵ و سامانەکەی لێ بستێنی؟ پیاوە بە تەمەنەکەش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، لێی بپرسە: ئایا ئەو ماڵ و سامانەی ئەوم، تەنیا خەرجی یەکێك لە پوورەکانی (واتە: خوشکی بابی)، یان یەکێك لە پلکەکانی (واتە: خوشکی دایکی)، یاخود تەنیا خەرجی خودی خۆی نەکردوە؟

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەی واز لەوانە بهێنە، هەواڵم پێبدە، شتێکت لەدڵی خۆتدا گوتوە، کە گوێیەکانت نەیانبیستوە؟ (واتە: گۆت پێ نەکردوە)، پیاوە بە تەمەنەکە گوتی: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بە بەردەوامیی خوا یەقین و دڵنیاییمان لەبارەی تۆوە زیاد دەکات، شتێکم لە دڵی خۆمدا گوتوە، کە گوێیەکانم نەیانبیستوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بیڵێ، منیش گوێ دەگرم، کابرا گوتی: گوتوومە:

غَذَوْتُك مَوْلُودًا ومُنْتُكَ يَافِعَاً ... تُعَلُّ بِما أُجْرِي عليك وتَنْهَلُ

واتە: کە تازە لە دایك بووبووی خۆراکم پێدای، کە پێشڕاگەیشتی مەسرەفم کێشای، ئەوەی کە من بۆ تۆم بەدەست دەهێنا، تۆ جار لەدوای جار لێت دەخوارد و لێت هەڵدەهێنجا، (واتە: لە نازو نیعمەتێك دا کە من بۆم فەڕاهەم هێنابووی، تێتدا دەگوزەراند).

إذَا لَيْلَةٌ ضَافَتْك بالسُّقْمِ لَم أَبِتْ ... لسُقْمِكَ إلاَّ باكِيًا أَتَمَلْمَلُ

واتە: ئەگەر شەوێك دەردێك میوانت بووبوایە، من شەوەکەی هەمووی شەو نخوونییم دەکێشاو، خۆم ڕادەژاند، (لە تاوی تۆ).

كَأَنِّي أَنَا الْمَطْرُوقُ دُونَكَ بالَّذِي ... طُرِقْتَ بِهِ دُونِي وعَيْنِيَ تَهْمَلُ

وەك ئەوە کە ئەوەی ئازارەکەی هەیە، من بم، نەك تۆبی، چاویشم فرمێسکی دەڕشت لە تاوی تۆ.

تَخَافُ الرَّدى نَفْسِي عَلَيْكَ وَإنَّها ... لِتَعْلَم أنَّ المَوْت وَقْتٌ مُؤَجَّلُ

نەفسم لەوە دەترسا، کە تۆ بمری، هەرچەندە دڵنیاش بووم کە مردن کاتێکی دیاریی کراوی هەیە، {بە ساغیی و نەخۆشیی نیە}.

فَلَمَّا بَلَغْتَ السِّنَّ والغَايَةَ الَّتي ... إليْها مَدَى مَا كُنْتُ فِيك أُؤَمِّلُ

کاتێك گەیشتی بەو تەمەنەو، بەو ئامانجەی کە من هەر چاوەڕێ بووم و، هیوادار بووم پێی بگەی، واتە: ببی بە گەنج و، خاوەن ماڵ و حاڵ و تین و تاقەت.

جَعَلْتَ جزَائِي غلْظَةً وفَظَاظَةً ... كأَنَّك أنتَ المُنْعمُ المُتَفَضِّلُ

پاداشتی منت کردە قسە ڕەقیی و دڵ ڕەقیی، وەك ئەوە کە تۆ چاکەت بەسەر منەوە هەبێ و، تۆ منت بەخێو کردبێ!

فَلَيْتَكَ إذ لَمْ تَرْعَ حَقَّ أُبوَّتِي ... فَعَلْتَ كَمَا الجَارُ المصاقِب يَفْعَلُ

خۆزگە ئەگەر مافی بابایەتیی منیشت بۆخۆت، ڕەچاو نەدەکرد، هەروەك دراوسێیەك کە ماڵ بەماڵێ وەیە، ئاوا ڕەفتارت کردبایە.

فَأَوْلَيْتَنِي حقّ الجوَارِ وَلَمْ تَكُن ... عَلَيّ بِمَالٍ دُونَ مَالِكَ تَبْخَلُ

هەر مافی دراوسێیەتییت لەگەڵ جێ بەجێ کردبام، {واتە: چۆن دراوسێ خواردن دەدات بە دراوسێ و، بەتەنگیەوە دێ و، هاوکاریی دەکات}، هەر وەك دراوسێیەکی باش مامەڵەت لەگەڵدا کردبام و ماڵ و سامانەکەی خۆت لە من نەگرتبایەوەو چرووکیی و ڕژدییت نەنواندبایە.

ئنجا لەوکاتەدا پێغەمبەر ﷺ یەخەی کوڕەکەی گرت و فەرمووی: (**أَنْتَ وَمالُكَ لأبيكَ**)، واتە: تۆ خۆت و سامانەکەی هی بابتی.

مەسەلەی چوارەم:

پەروەردگارتـان لـە خۆتـان بـەوەی لـە دەروونتاندایـە، زاناتـرە، ئەگـەر ئێـوە چـاك بـن، بێگومـان خـوا، بەرانبـەر بـە زۆر گـەڕاوان بـۆ لای لێبوردەیـە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُوا۟ صَٰلِحِينَ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلْأَوَّٰبِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ﴾، پەروەردگارتان زاناترە بەوەی لە دەروونتاندا هەیە، واتە: پەروەردگارتان لە خۆتان زاناترە، بەوەی کە لە دەروونتاندا هەیە، یاخود: پەروەردگارتان زاناترە بە ڕەهایی، نەك لە خۆتان، یان لە خەڵکی دیکە، هەر بە ڕەهایی پەروەردگارتان زاناترە بەوەی کە لەدەروونتاندا هەیە.

(نفوس)یـش کـۆی **(نَفْـس)**ە، **(نَفْـس)** بـە کوردیـی بـە دەروون مانـا کـراوە، نەفـس هـەر ڕووحـە، بـەڵام دەچێتـە نێـو جەسـتەو، پێـی دەگوتـرێ: **(نفـس)** و لـە دەرەوەی جەسـتە، پێـی دەگوتـرێ: ڕووح، هـەر بۆیـەش ڕووح لـە قورئانـدا، زەم و مـەدح نەکـراوە، چونکـە ڕووح پێـش ئـەوەی بچێتـە نێـو جەسـتە، نـە خێـری لەدەسـت دێ، نەشـەڕ، بـەڵام نەفـس لـە قورئانـدا، هـەم ستایشـکراوە، لـە کاتێکـدا کـە چاکـەکار دەبـێ، هـەم سـەرکۆنەو زەم کـراوە، لەکاتێکـدا کـە خراپـەکار دەبـێ، چونکـە ڕووح دوای ئـەوەی کـە دەچێتـە نێـو جەسـتەوە، بـە هـۆی جەسـتەوە: چاکـەو خراپـەی لـە دەسـت دێ.

کەواتـە: ﴿ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ ﴾، واتـە: لـە چاکـەو لـە خراپـە، هەڵبەتـە ئـەوەش کـە لـە دەروونـدا هەیـە، هـەر ئـەو نیـازو مەبەسـت و خولیـاو، ئـەو بڕیـارو ویسـتانەن، کـە دوایـی لە ڕێـی زمانـەوە دەردەبڕدرێـن و پاشـان لـە ڕێـی ئەندامەکانـەوە، جـێ بەجـێ دەکرێـن.

٢)- ﴿ إِن تَكُونُوا۟ صَٰلِحِينَ ﴾ : ئەگەر ئێوە چاك بن.

وشـەی **(صالـح)** یـانی: چـاك و پێچەوانـەی **(صالـح)** **(فاسـد)**ە، واتـە: خـراپ، هـەروەك **(مُصْلِـح)** واتـە: چاکـەکار، واتـە: کـە شـتێك تێکچووبـێ چـاکی بکاتـەوە، واتـە: چاکسـازیکارو،

(مُفْسِد) واتە: تێكدەرو خراپەكار، ﴿ إِن تَكُونُواْ صَٰلِحِينَ ﴾، واتە: ئەگەر ئێوە ڕاست بن، لە هەبوونی نیازی چاكەكاریی لەگەڵ باب و دایكدا.

٣)- ﴿ فَإِنَّهُۥ كَانَ لِلۡأَوَّٰبِينَ غَفُورٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەو (خوا ﷻ) بۆ زۆر گەڕاوان لێبوردەیە، واتە: ئەگەر ئێوە لە ئەسڵی نیازو مەبەستەكانی خۆتاندا، بەرانبەر بە دایك و بابتان، چاكەكاربن و، بەڕێز بن و، بە خزمەت بن، مەبەستتان بێ چاكەیان لەگەڵدا بكەن، هەر چەندە جار جارە وشەیەكتان لە دەم دەربچێ، یان هەڵوێستێك بنوێنن و، ڕەفتارێكتان لێ بپشكوێتەوە، كە پێچەوانەی ڕێزگرتن و چاكەكردن لەگەڵ باب و دایك بێ، پەروەردگارتان، لەگەڵتان لێبوردەیە، چونكە ئەگەر ئەسڵ ئەوەبێ لەگەڵیاندا چاكەكاربی، ئەگەر شتێكیشت لە پیتە دەربچێ، كەم و كوڕییەك ببێ، ئەوە پەروەردگارتان لێتان ناگرێ، بێگومان هەركەسێكیش، لە ئەسڵدا چاكەكاربێ، هەركاتێك هەڵەو كەم و كوڕییەكی بوو، دەگەڕێتەوە بۆلای خوا، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ لِلۡأَوَّٰبِينَ ﴾.

پێشتریش لە شیكردنەوەی وشەكاندا، باسمان كرد كە (آبَ يَئُوبُ أَوْبَاً، يَعْنِي رَجَعَ يَرجِعُ رجُوعَاً)، (آیب) واتە: (راجع)، هەروەها (أَوَّاب) یانی: (رَجَّاع) كەسێك كە زۆر دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا.

(الأَوَّابُ: الحَفِيظُ الَّذِي إِذَا ذَكَرَ خطأَهُ، استغْفَر مِنهُ) واتە: (أَوَّاب) ئەو پارێزەرەیە كە هەر كاتێك هەڵەی خۆی وەبیر هاتەوە، داوای لێبوردنی بۆ دەكات.

پێغەمبەر ﷺ دەربارەی (أَوّابین) فەرموویەتی: {صَلاَةُ الأَوَّابِينَ حِينَ تَرْمَضُ الفِصَالُ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ١٧٨٠، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَم).

واتە: نوێژی (أوّابین) ئەو كاتەیە كە بەچكە حوشتر گەرم دەبێ و، ناتوانێ لەسەر زەوی بێ، (أَي: إِذَا وَجَدَ الفَصِيلُ حَرَّ الشَّمْسِ، الرَّمَضُ: شِدَّةُ وَقع الشَّمْسِ عَلَى الرَّمْلِ وَغَيْرِهِ).

ئەوكاتەی بەچكە حوشتر هەست بەتینی گەرما دەكات لەسەر زەوی، ئەو كاتەش مەبەست كاتی چێشتەنگاوە، هەڵبەتە یەكێك لە سیفەتەكانی (أوّابین) ئەوەیە نوێژی چێشتەنگاو دەكەن، بەڵام ئەسڵی مانای (أوّابین) ئەوەیە: ئەوانەی زۆر بۆ لای خوا دەگەڕێنەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

ماف خزم و نەدار و ڕێبوارانیش بدە، بەڵام دەستبڵاویی و هەڵە خەرجیی و سامان بەفیڕۆدان مەکە، چونکە سامان بەفیڕۆدەران برای شەیتانانن، شەیتانیش بەرانبەر بە پەروەردگاری ناسوپاس بوو:

وەك ڕیزبەندیی سیفەت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەکان، ئەم مەسەلەیە سیفەتەکانی: نۆیەم و دەیەم و یازدەیەم و دوازدەیەم، دەگرنە خۆیان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ ٱلْمُبَذِّرِينَ كَانُوٓا۟ إِخْوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورًا ﴿٢٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ ﴾، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسی ماف پێدانی باب و دایکانی کرد، ئنجا دەفەرموێ: هەروەها مافی خزمانیش بدە، (**الإِيْتَاءُ: الإِعْطَاءُ، وَهُوَ حَقِيْقَةٌ فِي إِعْطَاءِ الأَشْيَاءِ وَمَجَازٌ شَائِعٌ فِي التَّمْكِينِ مِنَ الأُمُورِ المَعْنَوِيَّةِ، كَحُسْنِ المُعَامَلَةِ وَالنُّصْرَةِ**).

کە دەفەرموێ: (وَءاتِ) ئەوە کرداری فەرمان (**فِعْل الأَمْر**)ە، واتە: بدە، ئنجا وشەی (إيتاء) بریتیە لە بەخشین کە حەقیقەتە لە بەخشینی شتاندا و مانای مەجازییشی هەیە، لە ڕووی مەعنەوییەوە، کە بریتیە لەوەی تۆ کەسێك وا لێبکەی، بەهرەمەند بێ لە شتێك.

﴿ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ ﴾، (ذَا) واتە: خاوەن (صاحب)، (القُرْبَى) واتە: نیزیکیی، (**صَاحِبُ القَرَابَة**)، واتە: ئەوەی خاوەن نیزیکییە لە تۆ، مافی خۆی پێ بدە، کە بریتیە لە خزمان.

لێرەدا بە گشتی خوا ﷻ دەفەرموێ مافی خزمان بدە، بەڵام لە ئایەتەکانی دیکەداو، لە کوێی قورئانداو، لە فەرمودەکانی پێغەمبەردا ﷺ، پاشان زانایان بە هەڵهێنجان لە قورئان و سوننەت دا، ڕیزبەندییان کردوە بۆ خزمانیش کە کێ لە پێش کێیە؟! هەروەها ئەو خزمانەی کە میرات دەگرن، ئەوانیان پلە بەندیی کردوە، بەڵام لێرەدا بەگشتی دەفەرموێ: مافی خۆیان بدە بە خزمان.

٢)- ﴿وَٱلۡمِسۡكِينَ﴾، هەروەها نەداریش مافی خۆی پێبدە.

کاتی خـۆی لـە تەفسـیری سـوورەتی **(التوبـة)** (٦٠)دا، باسـمان کـردوە، لـە تەفسـیری ئـەو ئایەتـەدا کـە بـاسی **(الصَّدَقَات)** دەکات، کـە **(فقـیر)** کەسێکە هیچـی نەبـێ پێـی بـژی و، **(مسـکین)** کەسێکە شـتێکی هەیـە، بـەڵام بـەشی بەڕێوەچـوونی نـاکات، بـەشی ژیـان و گـوزەرانی نـاکات، بۆیـە مـن وشـەی **(فَقـیر)**م بـە (هـەژار) لێکداوەتـەوە و، وشـەی **(مسکین)**یشـم بـە (نـەدار) لێـك داوەتـەوە، دەشـگونجێ پێچەوانەکـەی تـەواو بـێ، وەك هەندێـك لـە زانایـان دەڵێـن: بـە پێچەوانـەوە: **(مسـکین)** ئەوەیـە کـە هیچـی نەبـێ و **(فقـیر)** ئەوەیـە کـە شـتێکی هەبـێ، لـە ڕووی زمـانی کوردییشـەوە: دەگونجـێ بڵێـی: نـەدار ئـەو کەسـەیە کـە هیچـی نیـە و، هـەژار بـە مانـای **(مسـکین)**ە، بـەڵام بـە هـەر حـاڵ، مـن وام دانـاوە: **فقیـر**: هـەژار مسـکین: نـەدار.

٣)- ﴿وَٱبۡنَ ٱلسَّبِيلِ﴾، هەروەها هاوکاریی کوڕی ڕێگا بکە، واتە: ڕێبوار، ئەو ڕێبوارەی پەکی کەوتوە و لەڕێیەدایە و، لە ماڵ و خزم و کەس و کار و نیشتیمانی خۆیشی دوورە و پێویستیی بە هاوکارییە، کە کاتی خۆی، ئەوە زەقتر بووە، سەفەرو هاتوچۆ هەروا ئاسان نەبووە و، کەسانێك هەبوون، کە چوونە سەفەری دوور، ئەو سەروەت و سامانەی کە پێیان بووە، یان نەیانماوە و خەرجیان کردوە، یان لێیان ستاندوون، ڕێگر لێیان ستاندوون و ڕووتیان کردوونەوە، یاخود لێیان بزر بووە، یاخود وڵاخەکەیان کە هۆی هاتوچۆیان بووە، مردوە، یان بە هەرحاڵ بە شێوەیەك لە شێوەکان بەدەستیانەوە نەماوەو، پێویستییان بە هاوکاریی بووە، کە ئێستاش ئەو حاڵەتە هەر هەیە، بۆیە خوا ﷻ ڕێبواریشی خستۆتە ڕێزی نەدار و خزمانەوە، کە دەبێ هاوکاریی بکرێن.

٤)- ﴿وَلَا تُبَذِّرۡ تَبۡذِيرًا﴾، واتە: هەروەها بە دەستبڵاویی، دەستبڵاویی مەکە، **(التَبْذِيرُ: التَفْرِيقُ وَاسْتُعِيرَ لِكُلِّ مُضَيِّعٍ مَالَهُ)**، وەك پێشتریش گوتمان **(تَبْذِيْر)**، واتە: بڵاوکردنەوەو پەرش و بڵاوکردن، کە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ بەزایەدانی ماڵ و سامان.

کەواتـە: **(مُبَـذِّر)**، هەرکەسـێکە ماڵـی خـۆی زایـە دەکات، یـانی: کەلێنـی پێناگـرێ، کاتـێ خەرجـی دەکات و، هەڵـە خەرجیـی دەکات.

٥)- ﴿إِنَّ ٱلۡمُبَذِّرِينَ كَانُوٓاْ إِخۡوَٰنَ ٱلشَّيَٰطِينِ﴾، بە دڵنیایی ماڵی خۆ بڵاوکەرەوان، هەڵە خەرجان، ماڵی خۆ بەفیڕۆدەران، برای شەیتانانن.

٦)- ﴿وَكَانَ ٱلشَّيۡطَٰنُ لِرَبِّهِۦ كَفُورٗا﴾، شەیتانیش هەر لە دێر زەمانەوە، بەرانبەر بە پەروەردگاری ناسوپاس بووە.

كورتە باسێك دەربارەی (تبذیر) و (إسراف)

أ- **(تبذیر)** یانی: ماڵ و سامانی خۆ دەستبڵاوانە خەرجكردن و، ماڵی خۆ بەفیڕۆدان، **(مُبَذِّرین)** كەسانێك بەشێوەیەك ماڵی خۆیان خەرج دەكەن، هیچ سوودێكیان پێ ناگەیەنێ.

ب- **(إسراف)** بە مانای زێدەڕۆیی كردنە لە ماڵ خەرج كردن دا، لە شتێكدا كە سوودی هەیە، بۆ وێنە: شتەكە پێویستی بە هەزار (١٠٠٠) دینارە، ئەو دەچێ چل هەزار (٤٠٠٠٠) دینار خەرج دەكات، مانای وایە سی و نۆیەكەی زێدەڕۆییە، بەڵام هەزارەكەی جێی خۆی گرتوە.

بەڵام (تبذیر)، ئەوەیە كە هەر لە ئەسڵدا ئەو ماڵ خەرجكردنە سوودی نەبێ و، كەڵێنێك نەگرێ، مرۆڤ بێ هوودە ماڵەكەی خەرج بكات.

ئنجا دەتوانین بڵێین:

ڕەفتارێكی وەك: جگەرە كێشان، قومار كردن - كە ئەوە هەر زۆر لە پێشترە - هەروەها مەی خۆریی و بەكارهێنانی ماددە سڕكەرو سەرخۆشكەرەكان، ئەوە هەر هیچ، كە وێڕای قەدەغە بوونیان، ماڵەكەش كە تێیاندا خەرج دەكرێ، ماڵ بەفیڕۆدان و پرژ و بڵاوكردنەوەو هەڵە خەرجییە، هەروەها هەرجۆرە ماڵ خەرج كردنێكی دیكە، كە هیچ كەلێنێك نەگرێ و سوودی نەبێ، چ جای زیانیشی هەبێ، ئەوە هەر هیچ! بەڵام ئەگەر هەر زیانیشی نەبێ، مادام سوودی نەبێ و كەلێن نەگرێ، ئەوە بە: (تبذیر) لە قەڵەم دەدرێ.

ئنجا دەپرسین: بۆچی خوا ﷻ لێرەدا كەسانێك كە دەست بڵاویی دەكەن، كەسانێك كە ماڵی خۆیان بەفیڕۆ دەدەن و بەشێوەیەك خەرجی دەكەن، كە هیچ سوودێكیان پێ ناگەیەنێ، بە برای شەیتانی داناون؟ دەڵێین: چونكە شەیتانیش بەرانبەر بە خواو بەچاكەكانی خوا، ناسوپاسە، كەسێكیش ماڵی خۆی بەشێوەیەك خەرج دەكات، كە بە هەدەری دەدات، لەو ڕەفتارەیدا، وەك شەیتانی كردوە، ئەویش ئەو نیعمەتەی كە ماڵ و سامانە، مادام كەلێنی پێنەگرت و بەفیڕۆی دا، مانای وایە وەك چۆن شەیتان بەرانبەر بە چاكەكانی خوا ناسوپاس بوو، ئەویش لە نیعمەت و چاكەی ماڵ و سامان دا، ناسوپاسە بەرانبەر بەخوا، چونكە نیعمەتەكەی خوا، نادیدە دەگرێ و بە شێوەیەك مامەڵەی لەگەڵ دەكات كە پێچەوانەی ڕەزامەندیی خواو شەریعەتی خواو، بەرژەوەندیی خۆی و كۆمەڵگاشە.

لەوبارەوە چەند فەرموودەیەك دێنینەوە:

یەکەم: {عَن أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ، تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ، وَلكِنِ الْمِسْكِينُ الذي لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ، وَلاَ يُفْطَنُ بِهِ، فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ، وَلاَ يَقُومُ، فَيَسْأَلُ النَّاسَ} (أخرجه مالك: ١٦٤٥، وأحمد: ٩١٢٩، والبخاري: ١٤٠٩، ومسلم: ١٠٣٩، وأبو داود: ١٦٣١، والنسائي: ٢٥٧٢، وابن حبان: ٣٣٥٢).

ئەبوو هورەیرە ﷺ، دەڵێ، پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: نەدار ئەو کەسە نیە کە بەسەر خەڵکەوە دەگەڕێ، پاروویەك و دوو پاروو، یان خورمایەك و دووخورما، قەناعەتی پێ دێنن و دەیگێڕنەوە، بەڵکو نەدار{ئێك باشە چاکەی لەگەڵ بکرێ و هاوکاریی بکرێ}، کەسێکە سامانێکی نیە بێنیازی بکات لە خەڵکی، {واتە: دەوڵەمەندییەکی نیە، بێ نیازی بکات لە خەڵك، کە چاوی لە خەڵك نەبێ}، و هەستیشی پێ ناکرێ، چاکەی لەگەڵ بکرێ و هاوکاریی بکرێ و ناشچێ: داوا لە خەڵك بکات.

کەواتە: کە دەفەرموێ: (**الْمِسْكِينُ الذي لاَ يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ**)، (**مسكين**) هێندە دەوڵەمەند نیە کە سامانەکەی بێ نیازی بکات، ئەمە پشتگیریی ئەو ڕایە دەکات کە دەڵێ: (**مسكين**) ئەو کەسەیە کە شتێکی هەیە، بەڵام پێی بەڕێوەناچێ، بەڵام (**فقیر**) ئەو کەسەیە: هیچ شتێکی نیە.

دووەم: {مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ، فَلْيَصِلْ رَحِمَهُ} (أخرجه البخاري: ١٩٦١، ومسلم: ٢٥٥٧، وأبو داود: ١٦٩٣).

واتە: هەر کەسێك حەزدەکات کە بژێوی بۆ فراوان بکرێ و شوێنەواری بۆ دوا بخرێ، (واتە: تەمەنی درێژ بێ و، تەمەنی پڕ بەرەکەت بێ) با پەیوەندیی خزمایەتیی بگەیەنێ.

سێیەم: {مَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جائِزَتَهُ، قَالَ: وَما جائِزَتُهُ يا رَسُولَ اللَّهِ؟ قالَ: يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَالضِّيافَةُ ثَلاثَةُ أَيَّامٍ، فَما كانَ وراءَ ذَلِكَ، فَهُوَ صَدَقَةٌ عَلَيْهِ، وَمَنْ كانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ، فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ} (أخرجه مالك: ١٦٦٠، وأحمد: ٢٧٢٠٥، والبخاري: ٥٧٨٤، ومسلم: ٤٨، وأبو داود: ٣٧٤٨، والترمذي: ١٩٦٧).

واتە: هەر کەسێك بڕوای بە خواو بەڕۆژی دوای هەیە، با ڕێز لە میوانی خۆی بگرێ: خەڵات و دیارییەکەی، (واتە: با بەپێدانی خەڵات و دیارییەکەی، ڕێزی لێ بگرێ)،

گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خەڵات و دیارییەکە کە پێشکەشی میوان دەکرێ، چییە؟ فەرمووی: شەو و ڕۆژێکە، {واتە: شەو و ڕۆژێك خزمەتی بکرێ و، بابای خانەخوێ گرنگیی زیاتری پێبدا، بەو واتایە کە: خزمەتی تایبەتی بکات}، ئنجا میوانداریەتیی، سێ ڕۆژە، لە دوای ئەوە بە صەدەقەو خێر پێکردن لە قەڵەم دەدرێ، هەرکەسێکیش بڕوای بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، با چاکە بڵێ، یان بێدەنگ بێ.

پێغەمبەری خوا ﷺ بە گشتیی ئەوەی فەرمووە، ئەگەرنا، جاری وایە خزم و کەس و برادەرێك مانگێکت لە لادەبێ، یان زیاتریشت لە لادەبێ، تۆش وای نیشان نادەی: کە چاکەی لەگەڵ دەکەی و خێری پێدەکەی، بەڵکو هەر وەك میوان، لەو ماوە درێژەدا مامەڵەی لەگەڵدا دەکەی، بەڵکو لە میوانیش زیاتر و، هەروەك کەسێك کە لە ماڵەکەدایە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ بە گشتی و بۆ هەموو حاڵەتەکان فەرمایشت دەفەرموێ، ئەمەش بۆ ئەوەی کە وەك کلتوورێك دەبێ بزانرێ: میوان دەبێ شەو و ڕۆژێك خزمەتی تایبەتی بکرێ و سێ ڕۆژان بە میوان لە قەڵەم دەدرێ، دوایی بابای خانەخوێ، ناچار نیە کە وەك میوان مامەڵەی لەگەڵ بکات، بەڵکو وەك کەسێك کە چاکەی لەگەڵ دەکات و خێری پێدەکات.

لە کۆتایی ئەم مەسەلەیەدا قسەیەکی **(القرطبي)** دێنین: **(من أنفق ما لَهُ في الشهوات زائداً على قدر الحاجات، وعَرَّضَهُ بذلك للنَّفاد، فهو مُبَذِّر، ومن أنفق رِبْحَ مالِهِ في شهواته، وحَفِظَ الأصْلَ أو الرَّقَبة، فليس بِمُبَذِّر، ومن أنفق دِرْهماً في حرامٍ، فهو مُبذِّر ويُحْجَرُ عليه في نفقته الدِّرْهَمَ في الحرام، ولايُحْجَرُ عليه إن بَذَلَهُ في الشهوات، إلاّ إذا خيف عليه النَّفادُ)**[١].

(قُرطبي) وەك عادەتی خۆی لە زۆر لە ئایەتەکاندا، حوکمە شەرعییەکان هەڵدەهێنجێ، لێرەش دەڵێ:

هەر کەسێك سامان و ماڵی خۆی لە ئارەزووەکان دا، خەرج بکات، زیاد لە پێویستیی خۆی و بەهۆی ئەو خەرج کردنەی ماڵ و سامانی خۆیەوە، لە ئارەزووەکانیدا، سامانەکەی بە فیڕۆ بدات، ئەوە بە (مُبَذِّر) لە قەڵەم دەدرێ، {واتە: بەدەستبڵاو وماڵ بەفیڕۆدەر}، بەڵام هەر کەسێك قازانجی ماڵ و سامانەکەی لە تێر کردنی ئارەزووەکانیدا {مەبەست پێی ئارەزووی شەرعییە} خەرج بکات، بەڵام ئەسڵی ماڵ و سامانەکەی بهێڵێتەوە و بپارێزێ، ئەوە بە ماڵ بە فیڕۆدەر (مبذر) لەقەڵەم نادرێ، بەڵام هەرکەسێك یەك درەم

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٤٨.

لـە حەڕامـدا خـەرج بـكات، ئـەوە بەمـاڵ بەفیـڕۆدەر لـە قەڵـەم دەدرێ و، لـەو درەمـەدا كـە لـە حەڕامـدا خەرجـی دەكات، حەجـری دەخرێتـە سـەر، {حَجْر: زاراوەیـەكی فیقهییـە، ئایـا كـێ (حَجْـر)ی دەخرێتـە سـەر؟ خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تُؤْتُوا۟ ٱلسُّفَهَآءَ أَمْوَٰلَكُمُ ٱلَّتِى جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمْ قِيَـٰمًا ﴾، واتـە: نەفامەكانتـان ئـەو مـاڵ و سـامانەیان تەسـلیم مەكـەن، كـە خـوا بەهـۆی ئـەوەوە ڕاتـان دەگـرێ، واتـە: دەبـێ حەجریـان بخرێتـە سـەر و ڕێیـان لـێ بگیـرێ لـە تەصـەڕروف و دەسـت وەردانـە مـاڵ و سـامانی خۆیـان، كەسـێك كە نەزانـێ ماڵ و سـامانەكەی بەكاربهێنـێ، لـە بەرژەوەندیـی خۆیـدا، دەبـێ دەسـتی بگیـرێ}، بـەڵام مـرۆڤ مەنـع ناكـرێ و حەجـری ناخرێتـە سـەر، ئەگـەر مـاڵ و سـامانەكەی لـە تێـر كـردنی ئـارەزووەكانی دا بەكاربێنێ، مەگـەر مەترسـیی ئـەوەی لـێ بكـرێ، مـاڵ و سـامانەكەی هەمـووی خـەرج بـكات و هیچـی بـۆ نەمێنێتـەوە.

یانـی: دەسـتە و ئەژنـۆ و دەسـت بەتـاڵ دابنیشـێ، لەوكاتـەدا لەبـەر بەرژەوەندیـی خـۆی، كۆمەڵـگای مسـوڵمان و قـەوارەی ئیسـلامیی، دەسـتی دەگـرێ، چونكـە ئـەو كەسـە بـۆی نیـە مـاڵ و سـامانەكەی خـۆی، بـەو شـێوەیە خـەرج بـكات و بەفیـڕۆی بـدات، دواییـش دەسـتە و ئەژنـۆ دابنیشـێ و دەسـت لەبـەر خەڵـكی پـان بكاتـەوە.

مەسەلەی شەشەم:

هەرکاتێکیش لەبەر تەنگ دەستیی، نەتتوانی هاوکاریی ئەو کەسانە بکەی و، بە هیوای بەزەیی و بەخششی خوا بووی، کە لە داهاتوودا شتێکت بۆ برەخسێنێ، قسەیەکی خۆش و ئاسانیان لەگەڵدا بکە:

ئەم ئایەتەش ڕەوشت و ڕەفتاریی سێزدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ﴾، هەرکاتێك ڕووت لێیان وەگێڕاو پشتت تێیانکرد، یانی: لە خزمان، لە نەدار، لە ڕێبوار، چونکە: ئەو سێیە، باسکراون، بەڵام بە (**قیاس**) بۆ سەر ئەوانەش، هەموو ئەوانەی کە لە کۆمەڵگادا پێویستییان بە هاوکاریی هەیە، وەك لە شوێنەکانی دیکەی قوڕئاندا، خوا ﷻ باسیان دەکات، باسی قەرزدار دەکات، باسی هەتیوان دەکات، باسی جەنگاوەران و باسی سەرجەم ئەو پێکهاتانەی کۆمەڵگا دەکات، کە پێویستییان بە دەستگرۆیی و هاوکاریی هەیە، وشەی: (**إمَّا**) لە (**إنْ، مَا**) پێکهاتوە، (**إعْرَاض**)یش پێچەوانەی (**إقْبَالَ**)ە، (**إقْبَال**) ڕووتێکردن و (**إعْرَاض**) پشت تێکردن و ڕوو لێ وەرگێڕانە، چونکە (**إعْرَاض**) لە (**عُرْضَ**)ەوە هاتوە، (**عُرْض**) واتە: (**جَانِب**) یانی: لا مل تێکردن و ڕوولێ وەرگێڕان، چونکە کەسێك کە بەرەو ڕووی دەچی، بێگومان تۆ ڕووی تێدەکەی، کە لێرەدا ئەسڵەن ڕوو تێکردنەکەش تەعبیرێکی مەجازییە، واتە: هاوکاریی کردن و داواگرتنەوە.

لا مل تێکردن، یان ڕوو لێوەرگێڕانیش، یانی: پێنەدان، هەرکاتێك ئەوانە وابوون و، تۆش حاڵت وابوو: پشتیان تێبکەی و، ڕوویان تێ نەکەی و، هاوکارییان نەکەی:

٢)- ﴿ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا ﴾، لە حاڵێکدا تۆ ڕوویان تێناکەی، تۆ خوازیار و ئومێدەواری بەزەییەکی لە پەروەردگارتەوە، یانی: کە پشتیان تێبکەی، لەبەر ئەوەی نیتە و لەو کاتەدا بە دەستتەوە نیە و ناتوانی هاوکارییان بکەی، بەڵام مادام هیوات بە بەزەیی و بەخششی خوا هەیە شتێکست بێتە دەست لە داهاتوودا، لەوحاڵەدا:

٣)- ﴿فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا﴾، {لەو حاڵەتەدا} قسەیەکی ئاسانیان لەگەڵدا بکە.

(المَيْسُور: مَفْعُولٌ مِنَ اليُسْرِ، وَهُوَ السُّهُولَةُ، وَفِعْلُهُ مَبْنِيٌّ للمَجْهُولِ، يُقَالُ: يُسِرَ الأَمْرُ، كَمَا يُقَالُ: سُعِدَ الرَّجُلُ وَنُحِسَ، وَالمَعْنَى: جُعِلَ يَسِيْراً غَيْرَ عَسِيرٍ، وَالقَوْلُ المَيْسُورُ: اللَّيِّنُ الحَسَنُ المَقْبُولُ عِنْدَهُمْ)، وشەی (**مَيْسُور**) (مفعول)ە لە (**يُسْر**)ەوە هاتوە، واتە: ئاسانیی و، کرداری (**مَيْسُور**) بەحاڵەتی: (**مَبْنِيٌّ للمَجْهول**) دێ، واتە: بکەر نادیار، دەگوترێ: (**يُسِرَ الأَمْرُ**)، واتە: کارەکە ئاسان بوو، هەروەك دەگوترێ: (**سُعِدَ الرَّجُل**) پیاوەکە بەختەوەر بوو، دیسان دەگوترێ: (**نُحِسَ الرَّجُلُ**) پیاوەکە نەگبەت بوو.

(**القَوْلُ المَيْسُور**)یش قسەیەکی نەرمی چاکە، کە پەسند بێ لەلای وان، یانی: بە قسەیەکی خۆش و، بەڕوویەکی خۆش بیاندوێنەو بەڕێیانبکەو، بۆیان ڕوونبکەوە کە جارێ بەدەستتەوە نیە.

کەواتە: مەرجی پشتتێکردن و، ڕوولێ وەرگێڕان و، هاوکاریی نەکردنی خزم و، نەدارو، ڕێبوار و پێکهاتەکانی دیکەی کۆمەڵگا، دوو شتە:

یەکەم: دەبێ نەتبێ، چونکە خوا دەفەرموێ: ﴿ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾ واتە: خوازیاری بەزەییەکی لە پەروەردگارتەوە، کە تۆ ئومێدەواری، واتە: هیوات وایە: بەهۆی بەزەیی پەروەدگارتەوە، شتێکت بێتە دەست لە ئایندەدا.

دووەم: ئەوەیە کە تۆ قسەیەکی نەرم و باشیان لەگەڵدا بکەی، یانی: کە تۆ ناتوانی بە کرداریش هاوکارییان بکەی، لانی کەم بە گوتار، دڵیان خۆش بکە و ڕووت لەگەڵیان خۆش بێ و، قسەت لەگەڵیان نەرم بێ، وەك (**مُتَنَبِّي**) شاعیر دەڵێ:

لاَ خَيْلَ عِنْدِي أُهْدِيهَا وَلاَ مَال ... فَلْيُسْعِدِ النُّطْقُ إِذَا لَمْ يُسْعِدِ الحَالُ

واتە: نە ئەسپم هەیە بیکەمە دیاریی، نە ماڵ و سامان، ئەگەر بەحاڵیش نەتوانم بابای داواکار دڵخۆش بکەم، با بە قسەی خۆش دڵخۆشی بکەم.

لێرەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا﴾ مەبەست لە بەزەیی و ڕەحمەت، بریتیە لە ڕزق، بۆچی خوا ﷻ ڕزقی بەبەزەیی ناوهێناوە؟ (**سُمِّيَ الرِّزْقُ رَحْمَةً، لأَنَّهُ سَبَبُ رَحْمَةِ اللَّهِ للمُنْفِقِ**)، واتە: بۆیە وشەی بژیو بە ڕەحمەت دانراوە و ناونراوە، چونکە کەسێك یارمەتی کەسێکی دیکە بدات، ئەوە مایەی دابەزینی بەزەیی خوایە بۆ بابای بەخشەر، دەشگونجێ بڵێین: تۆ چاوەڕێ و خوازیاری بەزەیی خوا بکە، بە هۆی

بەزەییەوە، خوا ﷻ بژیوێکت بێنێتە دەست و، توانایەکی ماددییت بۆ بڕەخسێنێ، کە بتوانی هاوکاریی و دەستگرۆیی ئاتاجان بکەی.

هەروەها ئەم ئایەتە ڕاستییەکی دیکەش دەگەیەنێ، وەك زانایان گوتوویانە: (**وَفِيهِ تَأْدِيب لِلْمُؤْمِنِ أَنَّهُ إِذَا كَانَ فَاقِداً لِمَا يَبْلُغُ بِهِ فِعْل الخَيْرِ، وَجَبَ عَلَيْهِ السَّعْيُ لِتَيْسِيرِ أَسْبَابِهِ وَرَجَاءِ ذَلِكَ مِنَ اللَّه**)، ئەمە جۆرێك لە فێرکردنی بڕواداریشە، کە ئەگەر نەیتوانی و توانای نەبوو چاکە و هاوکاریی پێ بکات، لەسەری پێویستە هۆکارەکانی بە دەستهێنانی ماڵ و سامان بگرێتەبەرو، لە خواش بخوازێ و داوا بکات.

یانی: ئەگەر ئێستاش ناتوانێ ببەخشێ، دەبێ کارێك بکات کە لە داهاتوودا، توانای هەبێ ببەخشێ و هاوکاریی ئاتاجان بکات.

مەسەلەی حەوتەم:

دەست بە قووچاویی بە ملتەوە مەنووسێنە و بە تەواوییش بڵاوی مەکە، ئەگەرنا بە عەیبداریی و پەککەوتوویی دادەنیشی:

ئەم ئایەتە موبارەکەش هەرکام لە ڕەوشت و ئاکاری چواردە و پازدە دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ فَتَقۡعُدَ مَلُومًا مَّحۡسُورًا ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَجۡعَلۡ يَدَكَ مَغۡلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ﴾، دەستت وەك کۆت کرابێ بە ملتیەوە مەنووسێنە، بۆچی خوا وا دەفەرموێ؟ (**اليَدُ: آلَةُ العَطَاءِ وَرَمْزُهُ، وَالغُلُّ: كِنَايَةٌ عَنِ البُخْلِ**)، دەست ئامرازی بەخشین و هێمای بەخشینە، (غُلّ) کۆت و زنجیریش کینایەیە بۆ چرووکیی و ڕژدیی، واتە: ئەو ئامرازەی کە پێی دەبەخشی بە ملتیەوە مەنووسێنە، وەك ئەوەی کە کۆت کرابێ و چرووك و ڕژد مەبە.

٢)- ﴿وَلَا تَبۡسُطۡهَا كُلَّ ٱلۡبَسۡطِ ﴾، بەڵام وەك چۆن نابێ: دەستت بەسترابێ و زنجیر کرابێ و بەملتەوە نووساندبێ بۆ ئەوەی هیچی لێ نەیەتە دەر، نابێ بە تەواوییش بڵاوی بکەیەوە، کە هیچی پێوە بەند نەبێ.

(**كُلَّ البَسْـطِ: البَسْـطُ الَّـذِي لاَ بَسْـطَ بَعْـدَهُ، وَهُـوَ مَعْنَـى النِّهَايَـة**)، (**كُلَّ البَسْـط**) یانی: بـە تەواویی، کـە هیـچ مەجالـی دیکەی تێـدا نەمێنـێ بـڵاوی بکەیەوە.

٣)- ﴿فَتَقۡعُدَ مَلُومًا مَّحۡسُورًا ﴾، ئەم (ف)یە بۆ (جَزاء)ە، یاخود بۆ (**تعقيب**) بەدواداهاتنە، واتە: کە بەهۆی ئەوەوە، یان: سەرەنجام دابنیشی، (**فتقعد**)، (**قعود**) یانی: دانیشتن، (**فتقعد**) واتە: ڕۆدەنیشی و دادەنیشی، کە ئەمە ڕەمزە بۆ تەنبەڵیی و بێ دەستەڵاتیی و دەستە پاچەیی، چونکە ئەگەر کەسێك توانای هەبێ هەڵدەستێتە سەرپێ، دەگوترێ: دابنیشە، تۆ هیچت لە دەست نایەت.

(**ملوماً**) یانی: ڕەخنە لێگیراوو سەرزەنشت کراو.

٤)- ﴿ مَّحْسُورًا ﴾، واتە: پەککەوتوو.

یانی: ئەی مرۆڤ ! لە حاڵەتی دەست بە ملەوە نووساندن دا، بە قووچاویی وەك کۆتکرابێ، سەرکۆنەو لۆمە دەکرێی لەسەر چرووکیی و ڕژدیی، ڕەخنەت لێدەگیرێ و عەیبدار دەبی، لە حاڵەتی دەستبڵاوییش دا کە تەواو دەستی خۆت بڵاوبکەیەوە، ماندوو و پەککەوتوو دەبی و لێت دەبڕێ و دادەنیشی.

(المَحْسُور: المنْهُوكُ القِوَى، بَعِيرٌ حَسِير: إذَا أَتْعَبَهُ السَّيْرُ فَلَمْ تَبْقَ لَهُ قُوَّةٌ، يَقُولُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالى: ﴿يَنقَلِبْ إِلَيْكَ ٱلْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ۝٤﴾الملك)، واتە:(محسور) کەسێکە وزەی نەمابێ، دەگوترێ: (بَعِيرٌ حَسِير) کاتێك حوشترەکە هیچ توانای ڕۆیشتنی نەمابێ، زۆر ڕۆیشتبێ و تەواو ماندوو بێ و پەکی کەوتبێ.

هەروەها خوا ﷻ لە سوورەتی (الملك)دا دەفەرموێ: ﴿يَنقَلِبْ إِلَيْكَ ٱلْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ۝٤﴾، واتە: ئەگەر تەماشای گەردوون بکەی، بۆ ئەوەی ڕەخنەو کەم و کوڕیی و ناڕێکیی تێدا بدۆزیەوە، سەرەنجام چاوت دەگەڕێتەوە بۆ لات، بە دەرکراویی، ﴿ وَهُوَ حَسِيرٌ ﴾ لە حاڵێك دا کە پەکی کەوتوە، چونکە: زۆر گەڕاوەو سووڕاوە، بەڵام هیچ کەم و کوڕیی لە دروستکراوەکانی خوا و لە گەردووندا نەدۆزیونەوە.

مەسەلەی هەشتەم:

بەدڵنیایی پەروەردگارت هەرکەسێك بیەوێ، بژیوی بۆ فراوان دەكات و، بۆ هەرکەسێکیشی بوێ، لێی دەگرێتەوەو هەرخۆی شارەزاو بینەری بەندەكانیەتی:

وەك دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ رَبَّكَ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقۡدِرُۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ٣٠ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ رَبَّكَ ﴾، بێگومان پەروەردگاری تۆ، بەخێوكەری تۆ، مشوورخۆری تۆ، لەم سوورەتەدا وشەی (رب) زۆر دووبارە بۆتەوە، پێشتریش گوتوومانە، وشەی (رب) مانای: ١- خاوەن و، ٢- بەخێوكەرو، ٣- مشوورخۆرو، ٤- سەرپەرشتیارو، ٥- پەروەردگارو، ٦- پەرستراوو، ٧- بەدیهێنەریش هەر دەگەیەنێ، بەڵام لە کوردییدا زیاتر وشەی پەروەردگار، یان پەروەرندە، یان بەخێوکار، یان سەرپەرشتیار، بەكاردێ.

٢)- ﴿ يَبۡسُطُ ٱلرِّزۡقَ لِمَن يَشَآءُ ﴾، ڕۆزیی و بژیو بۆ هەرکەسێك بیەوێ فراوان دەكات، واتە: زۆر دەكات.

٣)- ﴿ وَيَقۡدِرُ ﴾، هەروەها تەنگ دەكاتەوە، (**قَدَرَ يَقْدِرُ، أي: ضَيَّقَ يُضَيِّقُ**) كە مەبەست لە تەنگ كردنەوەو بەرتەسك كردنەوە، كەم كردنەوەیە، واتە: بۆ هەرکەسێکی بوێ، بژیوی بۆ فراوان دەكات و، بۆ هەرکەسێکیش بیەوێ، لێی وە تەنگ دێنێ و كەم دەكاتەوە.

٤)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەو سەبارەت بە بەندەكانی زۆر شارەزایەو، زۆریش بینەرە، واتە: ئاگادارو شارەزای حاڵ و باڵی بەندەكانیەتی و دەزانێ: هەركامێكیان چۆنەو، چی بۆ باشە؟!

ڕوونكردنەوەی چەمكی: فراوانكردن و تەنگكردنی بژیو:

پێویستە ئەوە بزانین كە فراوان كردن و تەنگكردنەوەی بژیو، وەك هەر شتێكی دیكە بە ویستی خوایە، بەڵام لەمیانی هۆكارەكاندا ئەو دوو حاڵەتە دێنە دی: كەسێك كە كۆشش دەكات و هەوڵدەدات و مشوور دەخوات و خۆی ماندوو دەكات، بە زۆریی وایە:

ئەو جۆرە کەسانە بژیویان دەست دەکەوێ و ڕۆزییان فراوان دەبێ، بە ئەندازەی ئەوە کە لێزانانە هەوڵدەدەن و، کۆشش دەکەن و خۆیان ماندوو دەکەن و، مشوور دەخۆن، وەك خوا لە سووڕەتی (النجم)دا دەفەرموێ: ﴿ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَـٰنِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ ﴾، واتە: بۆ مرۆڤ هیچ بەرهەمێك نیە، مەگەر کۆشش بکات.

بەڵام کەسێك تەنبەڵ تەنبەڵ دابنیشێ و نەیەوێ ئارەقە بکات و، خۆی ماندوو نەکات، بێگومان ئەوە بژیوەکەی تەنگ دەبێتەوە، ئنجا بۆیە خوا هەردوو حاڵەتەکەی پاڵداونە لای خۆی، هەم فراوانکردنی بژیو، هەم کەمکردنەوەی، کە وشەی (بَسْطُ) و (قَبْض)ی، بۆ بەکارهێناون، واتە: فراوان کردن و تەنگکردنەوە، بۆیە پاڵی داونە لای خۆی، چونکە:

١- بە ویستی خوا ئەو حاڵەتانە دێنە دی.

٢- بەپێی ئەو یاسایانەی خوا لە ژیانی مرۆڤدا دایناون، دێنەدی، کە یەکێك لە یاساکانی خوا لە ژیانی مرۆڤدا ئەوەیە: هەر کەسێك هەوڵبدات و، کۆشش بکات و، خۆی ماندوو بکات بژیوی فراوان دەبێ و هەرکەسێکیش تەنبەڵ تەنبەڵ دابنیشێ و، تەوەزەل بێ و، خۆی ئەزیەت نەدا و، خۆی ماندوو نەکات، بژیوەکەی کەم دەبێ و چاوی لە دەستی خەڵك دەبێ.

هەڵبەتە ئەوە بە زۆریی و وەك بنچینەیەکی گشتی وایە، هی واش هەیە زۆر خۆی ماندوو دەکات، بەڵام بژیوەکەی هەر کەم دەبێ، هەروەها هی واش هەیە کەمتر خۆی ماندوو دەکات، بەڵام بژیوی زیاتری بەدەستەوە دێ، بەڵام ئەوە ڕیزپەڕە و وەك بنچینەی گشتی: کەسێك خۆی ماندوو بکات بۆ هەرشتێك، ئەو شتەی دەست دەکەوێ، وەك پێشتر خوا فەرمووی: ﴿ مَّن كَانَ يُرِيدُ ٱلْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُۥ فِيهَا مَا نَشَآءُ لِمَن نُّرِيدُ ... ﴿١٨﴾ ﴾، ئەمە بۆ دنیا خوازان، ﴿ وَمَنْ أَرَادَ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُم مَّشْكُورًا ﴿١٩﴾ ﴾ ئەمەش بۆ دوارۆژ خوازان، ﴿ كُلًّا نُّمِدُّ هَـٰٓؤُلَآءِ وَهَـٰٓؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ ﴾ ئەمەش بۆ هەردووك لایان بۆ هەموو کەس و لایەك بە گشتی.

مەسەلەی نۆیـــەم:

خـوا دەفەرمـوێ: ڕۆڵەکانتـان لـە تـرسی هەژاریـی مەکـوژن، ئێمـە بژیـوی ئێـوەو ئەوانیش دەدەیـن و، کوشـتنیان تاوانێکی زلە:

ئەم ئایەتە ڕەوشت و ڕەفتاری شازدەیەم دەگرێتە خۆی.

خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ۚ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴿٣١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ ﴾، هەروەها منداڵەکانتان مەکوژن، (**أَوْلَاد**) کۆی (**وَلَد**)ە، (**وَلَد**) هەم کوڕ (**إِبْن**) هەم کچ (**بِنْت**) دەگرێتەوە، ڕۆڵەکانتان مەکوژن، منداڵەکانتان مەکوژن، واتە: کوڕو کچەکانتان هەردووکیان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، واتە: لە ترسی هەژاریی، لە ترسی ئاتاجیی و نەبوونیی، (**إِمْلَاق: إِفْتِقَار، المَلَقَةُ: الصَّفَاةُ المَلساءُ**)، (**مَلَقَة**) بەو بەردە تەنکە لووسە دەگوترێ، کە هیچ شتێکی پێوە بەند نابێ، ئەو مرۆڤەش کە هیچی نیە، بە تاتە بەردێکی لووس چوێنراوە، وەك ئەو چۆن هیچ گڵی پێوە بەند نابێ، ئەویش هیچ ماڵ و سامانی نیە، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ﴾، لە ترسی هەژاریی و نەبوونیی منداڵەکانتان مەکوژن.

٣)- ﴿ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ ﴾، ئێمە بژیوی ئەوانیش و، ئێوەش دەدەین.

لێرەدا منداڵـەکانی پێـش خسـتوون، چونکـە ئـەو کەسـە ئێسـتا هـەژار نیـە، بـەڵام دەترسـێ هـەژار بـێ لـە داهاتـوودا، بۆیـە خـوا ﷻ بژیودانی ڕۆڵـەکانی پێشخسـتوە، یـانی: لە داهاتووشـدا بژیـوی ئەوانیـش و هی ئێـوەش دەدەین.

٤)- ﴿ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی کوشتنیان لە ترسی هەژاریی و نەبوونیی تاوانێکی گەورەیە، (**الخِطْءُ: مَصْدَرُ خَطِئَ بوَزْنِ فَرِحَ، إِذَا أَصَابَ إِثْماً، وَلاَ يَكُونُ الإِثْمُ إِلاَّ عَنْ عَمْدٍ**)، وشەی (**خِطء**) چاوگی (**خَطِيء**)یە، ئەمە بۆ کەسێکە کە بە ئانقەست گوناهێك بکات، گوناهیش هەر بە ئانقەست دەکرێ، گوناهێك کە بە ئانقەست نەکرێ، بە گوناه لە قەڵەم نادرێ، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**العلق**)دا دەفەرموێ: ﴿ نَاصِيَةٍ كَٰذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾ ﴾، (**خاطئة**) واتە: گوناهبار.

هەروەها لە سوورەتی (**القصص**)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَٰطِـِٔينَ ﴿٨﴾﴾، واتە: بەدڵنیایی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان، گوناهبار بوون، ئەمە بە نسبەت (**خِطء**) کە لە (**خطئ**)ەوە هاتوە.

بەڵام بە نسبەت هەڵە (**خَطَأ**)ەوە:

(**أَمَّا الخَطَأُ: وَهُوَ ضِدُّ العَمْدِ وَفِعْلُهُ: أَخْطَأَ وَاسْمُ الفَاعِلِ: مُخْطِيء**)، واتە: بەڵام هەڵە (**خَطَأ**)، پێچەوانەی ئانقەست (**عَمْد**)ە و کردارەکەی (**أَخْطَأَ**)یەو، ناوی بکەر (**اسم الفاعل**)ەکەی (**مُخْطِيء**)ە، کە بریتیە لە کەسێك، نەیویستوە ئەو گوناهە بکات، بەڵام وا هاتۆتە پێش، وەك (**القَتل الخَطَأ**)، کەسێك فیشەکێك دەگرێتە نێچیرێك، بەکەسێك دەکەوێ، یاخود تارماییەکی دێتە پێشی چاو، وا دەزانێ دڕندەیەکە، دوایی تەماشا دەکات مرۆڤێکە، یان لە کرداردا هەڵە دەکات، یاخود لە نیازو مەبەستەکەدا هەڵە دەکات، یاخود لەهەردووکیاندا هەڵە دەکات، ئەوە پێی دەگوترێ کوشتنی هەڵە.

بەڵام کوشتنی ئانقەست (**عمد**) ئەوەیە کە هەم بیەوێ ئەو کەسە بکوژێ و، هەم بەشتێك لەو کەسە بدات کە بکوژ بێ و مایەی کوشتن بێ، چونکە ئێمە نیەتەکەی نازانین، دەتوانێ بڵێ: من نەمویستوە بیکوژم، بەڵام تەماشا دەکەین: ئەگەر ئەو شتەی بەکاری هێناوە و، زەبرەکەی پێ وەشاندوە، مایەی کوشتن بێ: چەك بێ، تیغێك بێ، شتێکی وابێ کە مرۆڤی پێ بفەوتێ، ئەوکاتە دەڵێین: تۆ مەبەستت کوشتن بووە و نیەتی کوشتنت هەبووە، هەم لە دڵدا بە نیەت و هەم بە کرداریش.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە لە سوورەتی (**الأنعام**)دا کە پێشتر تەفسیرمان کردوە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ﴾، واتە: منداڵەکانتان بە هۆی هەژاریی و نەدارییەوە مەکوژن، ئێمە بژیوی ئێوەش و ئەوانیش دەدەین.

بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوٓا۟ أَوْلَٰدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَٰقٍ ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ﴾، واتە: منداڵەکانتان لە ترسی هەژاریی مەکوژن {نەك لەبەر هەژاریی کە ئێستا تێیدان، بەڵکو لە ترسی ئاتاجییەك کە لەداهاتوودا دێ}، چونکە: ئێمە بژیوی ئەوانیش و ئێوەش دەدەین.

هۆکاری ئەو جیاوازییەش ئەوەیە کە: لە سوورەتی (**الأنعام**)دا باسی حاڵێك دەکات کە ئەو کەسە لەوکاتەدا تێیدایە، کە بریتیە لە هەژاریی و نەداریی، بۆیە پێشێ بژیوی

بـاب و دایکـەکان پێـش دەخـات، ﴿ نَّحۡنُ نَرۡزُقُكُمۡ وَإِيَّاهُمۡ ﴾، یـانی: ئـەو حاڵـەتی هەژاریـی و نەدارییـەی کـە ئێسـتا تێیـدان، لەبـەر ئـەوە منداڵەکانتـان مەکوژن، ئێمـە بژیـوی هـەردووك لاتـان دەدەیـن، پێشـیّ هـی خۆیـان (بـاب و دایـك) و پێـش خسـتوە، چونکـە هەژاریـی و نەدارییەکـە، ئـەوان زیاتـر هەسـتی پـێ دەکـەن، ئـەوان زیاتـر دەیچێـژن، بـەڵام لێـرە لـە سـوورەتی (الإسراء)دا چونکـە هەژارییەکـە لەئێسـتادا نیـە، بەڵکـو چـاوەڕێ دەکـرێ لـە داهاتـوودا بێتـە دی، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ نَّحۡنُ نَرۡزُقُهُمۡ وَإِيَّاكُمۡ ﴾، واتـە: ئێمـە بژیـوی ئەوانیـش و ئێـوەش دەدەیـن، لێـرەدا هـی منداڵـەکانی پێـش خسـتوە، واتـە: دڵنیـا بـن! بژیـوی منداڵەکانیشـتان دەدەیـن و هـی ئێـوەش دەدەیـن، بۆیـە هیـچ بیانـوو و پاسـاوێکتان نیـە بـۆ کوشـتنی منداڵەکانتـان.

کـە ئـەوەش نەریتێـك بـووە لـە نێـو هەندێـك لـە تیـرەو هـۆزەکانی عەرەبـدا، هەرچەنـدە زیاتـر بـاسی کوشـتنی کچـان کـراوە، زینـدە بـە چاڵکـردنی کچـان، بـەڵام وا پێدەچـێ جـار جـارە کوڕیشـیان کوشـتبن، کەسێك کـە خێـزانی زۆر بووبـێ، کـە ئێسـتاش ئـەوە هـەر هەیـە، هەنـدێ کـەس منداڵـی خـۆی فـڕێ دەدات و، هەنـدێ کـەس منداڵـی خـۆی لـە دایەنـگا (**حضانـة**) دادەنـێ، بـە تایبـەت لەنێـو وڵاتـانی ڕۆژئـاوادا، کـە بەداخـەوە ئـەوە ئێسـتا لەنێـو وڵاتـانی مسوڵمانشینیشـیان دا پەیـدا بـووە، بەتایبـەتی بـۆ ئافرەتانێـك کـە لەڕێـی ناشـەرعییەوە منداڵیـان پەیدادەبـێ، منداڵەکانیـان فڕێـدەدەن، یـان لـە شـوێنێك دایدەنێـن، بەڵکـو جـاری وا هەیـە فڕێـی دەدەنـە زبڵخانەیەکـەوە، ئنجـا ئـەم ئایەتـە: هـەم ئـەو حاڵەتانـە و، هـەم ئـەو حاڵەتانـەی لـە ڕابـردووش دا هەبـوون، هەموویـان دەگرێتـەوە.

مەسەلەی دەیەم:

توخنی زینا مەکەون، چونکە کارێکی زۆر دزێو و ناقۆڵایە و خراپترین شێوازو ڕێبازە بۆ تێرکردنی غەریزەی جینسیی:

ڕەوشت ڕەفتاری حەڤدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ فَـٰحِشَةً وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ﴾، نیزیکی زینا مەکەون، بێگومان ئەم تەعبیرە، مانایەکەی زۆر لەوە بەهێزترە کە بفەرموێ: زینا مەکەن! چونکە: توخنی زینا مەکەون، واتە: هەر لێشی نیزیك مەکەونەوە، چ جای بیکەن! زیناش پێکەوە جووت بوونی پیاوێك و ئافرەتێکە، بە شێوەیەکی ناشەرعیی و بەبێ گرێبەستی هاوسەرگیریی.

٢)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ فَـٰحِشَةً ﴾، بێگومان ئەو زیناکردن و داوێن پیسییە، گوناهێکی زۆر ناقۆڵایە، (**فَاحِشَة: فِعْلة بالِغَة الحَدّ الأَقْصَى فِي القُبْحِ**)، واتە: کردارێکە گەیشتۆتە ئەوپەڕی سنووری خۆی لە ناشیرینیی و ناقۆڵایی و دزێوییدا.

٣)- ﴿ وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾، خراپترین ڕێگەشە، (**السَّبِيلُ: الطَّرِيقُ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ، هُنَا لِلْفِعْلِ الَّذِي يُلَازِمُهُ المَرءُ، وَيَكُونُ لَهُ دَأْبًا**)، وشەی (سَبیل) واتە: ڕێگا، کە لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ کردارێك کە مرۆڤ لەسەری بەردەوام دەبێ و دەیکات بەعادەت.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَسَآءَ سَبِيلًا ﴾، واتە: ڕێیەکی زۆر خراپە، لە هەموو ڕوویەکەوە داوێن پیسیی و، زینا ڕێیەکی خراپە:

١- لە ڕووی تەندروستییەوە، بۆ هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ.

٢- لە ڕووی خێزانییەوە.

٣- لە ڕووی ڕەوشتییەوە.

٤- لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە.

٥- لە ڕووی ئابوورییەوە.

٦- لە ڕووی سیاسییەوە.

٧- پاشان لەڕووی ئەمنییەوە، زۆرجاران دەزگا ئەمنییەکان، لەڕێی ئافرەتی خراپەوە، لەڕێی پیاوی داوێن پیس و ئافرەتی داوێن پیسەوە، زەفەر بەیەکدی دەبەن و، زەفەر بە خەڵکی دەبەن، هەروەها لە هەر ڕووێکەوە تۆ تەماشای زیناو داوێن پیسیی بکەی، ڕێیەکی زۆر خراپەو، خراپترین ڕێیە و، دەرهاویشتەی زۆر خراپی هەن.

لە چەند بۆنەیەك دا گوتوومە: لەم کوردەواریی خۆماندا، هەندێ وشە بەکاردێنن، خراپیی و دزێویی و ناقۆڵایی هەندێك لە گوناهان کەم دەکاتەوە، بۆ وێنە: بە زینا دەڵێن: لەشفرۆشیی! ئنجا لەشکڕ و لەشفرۆش! خوا ناوی لێناوە زینا و بەکوردیی دەڵێن: داوێن پیسیی، لەشکڕو لەشفرۆش، یانی: وەك بازاڕێکە، یەك دەکڕێ و یەك دەفرۆشێ! ئەوە شتێکی بێ مانایە، زینا بەپارە، بێ یان بێ پارە، هەر زینایە و، هەر داوێن پیسییە، ئەو سزایەشی کە بۆی دانراوە هەر دەیکەوێ، مادام زینا لەگەڵ کراوەکە، بە زۆر زینای لەگەڵدا نەکرابێ.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ ٱلزِّنَىٰٓ ﴾، توخنی زینا مەکەون، واتە: نەك هەر ئەنجامی مەدەن، بەڵکو ئەو هۆکارو پێشەکییانەش، کە دەبنە هۆی تووش بوونتان بە زینا، خۆ لەوانیش بپارێزن، لەوبارەوە با ئەم فەرموودەیە بێنین:

{عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِعَلِيّ: «يَا عَلِيُّ! لاَ تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ، فَإِنَّ لَكَ الأُولَى، وَلَيْسَتْ لَكَ الآخِرَةُ»} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ٢٣٠٧١، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢١٤٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢٧٧٧، وَالحَاكِمُ: ٢٧٨٨، وَقَالَ: صَحِيح عَلَى شَرْطِ مُسْلِم).

ئیبنو بورەیدە لە بابی ﷺ دەگێڕێتەوە کە گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بە عەلی فەرمووو: ئەی عەلی! بە دوای ڕوانین و سەرنجدانتدا، سەرنجدانی دیکەی بەدوا مەخە، یەکەمت بۆ هەیە، بەڵام دووەمت لە سەر حیسابە.

واتە: یەکەمجار کە پیاو، یان ئافرەت، چاویان لە یەکدی هەڵدەنگوێ، بەبێ مەبەست و بەبێ بە ئارەزووەوە تەماشا کردن، ڕوانینی یەکەم لەسەرت حیساب نیە، بەڵام ڕوانینی دووەم و سێیەم کە جار لە دوای جار سەرنج دەدەی، بێگومان ئەوە

مانای وایە کە تۆ بە مەبەستی ئارەزوومەندانەوە سەرنجی جاری دووەم و سێیەم و هتد دەدەی و لەسەرت حیسابن.

ئاشکرایە ڕوانینی حەرام گوناهی گچکەیە، بەڵام گوناهە گچکەکانیش کە بەردەوام دەبن، حوکمەکەیان بەرە بەرە گەورەتر دەبێ، وەك هەندێك لە زانایان دەڵێن: بەردەوامیی لەسەر گوناهی گچکە، دەبێتە هۆی گوناهی گەورە، ئنجا بەڕاستیی ئەگەر مرۆڤ خۆی لە وردە گوناهان بپارێزێ، خۆی بۆ لەگەورەکانیش چاکتر دەپارێزێ، هەروەك لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە کە دەفەرموێ:

{الْحَلاَلُ بَيِّنٌ، وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ، وَبَيْنَهُما أمورٌ مُشَبَّهَاتٌ لاَ يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ؛ فَمَنِ اتَّقَى الْمُشَبَّهَاتِ، اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ، وقعَ في الحَرَامِ، كَرَاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ؛ أَلاَ وَإِنَّ لِكلِّ مَلِكٍ حِمًى، أَلاَ إِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ: مَحَارِمُهُ... } (أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١٨٣٩٨، وَالبُخَارِيُّ: ٥٢، وَمُسْلِمٌ: ١٥٩٩، وَأَبُو دَاوُدَ: ٣٣٣٠، وَالتِّرمِذِيُّ: ١٢٠٥، وَالنَّسَائِيُّ: ٤٤٥٣، وَابْنُ مَاجَهْ: ٣٩٨٤، عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ).

واتە: حەڵاڵ ڕوونە و حەرامیش ڕوونە و لە نێوانیان دا هەندێك شتێکی وێکچوو هەن، زۆرێك لە خەڵکی نایانزانێ، ئنجا هەرکەس خۆی لە وێکچووەکان بپارێزێ، ئەوە ئایین و ئابڕووی خۆی پاك ڕاگرتوە و، هەرکەسێکیش وەنێو کارە شوبهەدارەکان بکەوێ، دەکەوێتە قەدەغەوە، وەك شوانێك کە لە دەوری قەدەغە (ئاژەڵەکانی) دەلەوەڕێنێ نیزیکە بچێتە نێوی، ئەها! هەموو حوکمڕانێك قەدەغەیەکی هەیە و، ئەها! قەدەغەی خواش لە زەوی دا حەرامکراوەکانێ...

مەسەلەی یازدەیەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: نەفسێك كە خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، بەهەق نەبێ مەیكوژن و، هەركەسێكیش بە ستەملێكراویی بكوژرێ، مافی تۆڵەمان داوەتە سەرپەرشتیارەكەی، بۆیە با زێدەڕۆیی لە كوشتنێدا نەكات، بەدڵنیایی سەرخراوە، (واتە: لەڕووی شەرعییەوە سەرخراوە):

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری هەژدەیەم دەگرێتە خۆی.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَـٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ ﴾، ئەو نەفسەی كە خوا قەدەغەی كردوە، واتە: خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، مەیكوژن، دیارە خودی نەفسەكە قەدەغە نیە، بەڵكو كوشتنی نەفسەكە قەدەغەیە، بەڵام خوا ﷻ وەك زۆرجار گوتوومانە: هەموو ئەو وشانەی كە بە سیاق و سەلیقەو عەقڵ دەزانرێن، بە پێویستی نەزانیوە كە فەرمایشتی بێ هەڵەو پەڵەی خۆییان پێ قەڵەباڵغ بكات.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ ﴾ واتە: (**النَّفس التي حَرَّمَ اللّه قَتْلَه**) ئەو نەفسەی خوا كوشتنی قەدەغە كردوە، مەیكوژن.

٢)- ﴿ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، واتە: مەگەر بە هەق، واتە: بە دادگەریی، بە شایستەیی.

ئنجا ئەمە لێرەدا بە كورتیی هاتوە، ئەو هەقە كە كەسێكی پێ دەكوژرێ، بەڵام لە ئایەتەكانی دیكەدا و، لە فەرمایشتەكانی پێغەمبەردا ﷺ ڕوونكراوەتەوە: كە هیچكەس بۆی نیە كەسێك بكوژێ، مەگەر بەهەق. بۆ نموونە: كەسێك كە دەستدرێژیی دەكرێتە سەر و لە حاڵەتی بەرگریی لەخۆكردنیدا كەسێك دەكوژێ: بەرگریی لە نەفسی دەكات، یان بەرگریی ماڵی دەكات، یان بەرگریی لە ناموسی دەكات، یان بەرگریی لە نیشتیمانی دەكات، یاخود هەموو ئەو هۆكارانەی كە خوێنی بابایەكیان پێ ڕەوا دەبێ، بەبێ ئەو هۆكارانە، نابێ هیچ كەسێك بكوژن.

٣)- ﴿ وَمَن قُتِلَ مَظۡلُومًا ﴾، هەر کەسێکیش بە ستەملێکراویی بکوژرێ، (**مَظْلُوماً أي: بغَيْرِ سَبَبٍ يُوجِبُ القَتْلَ**)، بەبێ ئەوەی هۆکارێك هەبێ کە کوشتنەکەی پێویست بکات، واتە: بە ستەملێکراویی بکوژرێ.

٤)- ﴿ فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلۡطَٰنٗا ﴾، ئەوە ئێمە دەستەڵاتمان داوەتە سەرپەرشتیارەکەی، (**ولِيّ**) واتە: مشوورخۆر، سەرپەرشتیار، خوێنگر و خوێن ئەستێن.

(**السُّلْطَانُ مَصْدَرٌ مِنَ السُّلْطَةِ أي: حُكْمَ القَوَدِ**) واتە: (**سُلْطَان**) چاوگی (**سُلْطَة**)یە، واتە: دەستەڵات، کە لێرەدا مەبەست پێ حوکمی تۆڵەیە، ئنجا ئەو تۆڵەیە: خوێنە، یان کوشتنەوەیە، یاخود جاری واش هەیە بریتیە لە لێبوردن.

(**لِوَلِيّه أي: لِمُسْتَحَقِّ دَمِهِ**)، (**ولي**) کەسێك کە خاوەن هەقە بە خوێنەکەی.

٥)- ﴿ فَلَا يُسۡرِف فِّي ٱلۡقَتۡلِ ﴾، با زێدەڕۆیی نەکات لە کوشتندا، واتە: سەرپەرشتیارەکەی خوێنگر و خوێن ئەستێنەکەی، با زێدەڕۆیی لە کوشتنێدا نەکات.

وشەی (**يُسْرِف**) بە دوو جۆر خوێندنەوە (**قِرَاءَة**) خوێندراوەتەوە:

أ- (**فَلاَ يُسْرِف**).

ب- (**فَلاَ تُسْرِف**)، ئەی مرۆڤ کە دەتەوێ تۆڵەی کوژراوە ستەملێکراوەکە بکەیەوە، زێدەڕۆیی مەکە لە کوشتنێدا، زێدەڕۆیی لە کوشتنەکەش دا زانایان دەڵێن، چەند جۆرێکی هەیە، بۆ نموونە:

١- **يَقْتُل غَيْرَ قَاتِلِه**.

٢- **يَقْتُل بَدَلَ وَلِيِّهِ اثْنَيْنِ**.

٣- **يُمَثِّل بالقَاتِل**.

زانایان ئەو سێ حاڵەتەیان هێناون، بەڵام دەگونجێ زێدەڕۆیی کردن لە کوشتنێدا، شتی دیکەش بگرێتەوە، ئەو سێ حاڵەتەش:

یەکەمیان: ئەوەیە کە تەنها بکوژەکە بکوژێ، جگە لە بکوژەکە کەس نەکوژێ، ئنجا: برایەتیی، ئامۆزایەتی، خزمیەتی، هەرکەسێکی دیکەیە.

دووەمیان: لە جیاتی یەکێك کە کوژراوە، بابای سەرپەرشتییکار لە بەرانبەر کوژراوەکەیدا، نەچێ دووان بکوژێ، یاخود زیاتر.

سێیەمیان: جەستەی بابای بکوژ نەشێوێنێ و ئەتکی نەکات.

٦)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا﴾، بە دڵنیایی ئەو سەرخراوە و هاوکاریی کراوە.

سێ کورتە هەڵوەستە لە بەردەم ئەم ئایەتەدا:

یەکەم: لێرەدا مەبەست ئەوەیە: لە ڕووی شەرعییەوە سەرخراوە، نەك لەڕووی قەدەریی و تەکوینییەوە، ئەگەرنا ئەگەر مەبەست پێی یاسایەکی گەردوونیی بووایە، کە سەر دەخرێ و سەرخراوە، دەبووایە هەرکەسێك کە کەسێکی لێ دەکوژرێ بە ناهەق، بتوانێ تۆڵە بکاتەوە، بەڵام نەخێر، زۆر کەس لە دنیادا بەناهەق خەڵکی لێ دەکوژرێ و تۆڵەشی بۆ ناکرێتەوە و حکوومەتێکی دادگەرانەش نیە تۆڵەی بۆ بکاتەوە، یاخود بکوژەکەی دیار نیە و وەك بەرزەکی بانان بۆی دەردەچێ!

کەواتە: ئەم سەرخرانە، مەبەست پێی یاسایەکی گەردوونیی نیە، بەڵکو لێرەدا مەبەست یاسایەکی شەرعییە، یانی: لەڕووی شەرعییەوە سەرخراوە، کە ئەگەر شەرع حاکم بێ، دەبێ هەرکەسێك بە ستەملێکراویی کوژرا، دەسەڵات بدرێتە دەست سەرپەرشتیارەکانی، تۆڵەی بکەنەوە و، بابای بکوژ بکوژنەوە، یاخود خوێنی لە بەرانبەردا وەربگرن، یاخود بیبوورن، ئەوە خۆیان دەزانن.

هەڵبەتە بەو مانایەی ئێمە گوتمان - کە هەر ئەوەش ڕاست و گونجاوە - مانای ئایەتەکە هیچ گرێ و ئیشکالی تێدا نابێ، بەڵام ئەگەر وامانا بکرێ کە مەبەست لە سەرخرانی بابای خزم و نیزیك لێ کوژراو، ئەوەیە کە لە ڕووی تەکوینیی و قەدەرییەوە، سەرخراوە، ئیشکال پەیدا دەبێ. ئنجا (**القرطبي**) ئەو ئیشکالەی باسکردووەو هەوڵی وەڵامدانەوەیشی داوە، لەوبارەوە، دەڵێ: (**فَإِنْ قِيلَ: وَكَمْ مِنْ وَلِيٍّ مَخْذُولٍ، لاَ يَصِلُ إِلى حَقِّهِ! قُلْنَا: المَعُونَةُ تَكُونُ بظُهُورِ الحُجَّةِ تَارَةً وَباستِيْفَائِهَا أُخْرَى، وَبمجموعِهِمَا ثَالِثَة، فَأَيُّهَا كَانَ فَهُوَ نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ**)[1].

واتە: ئەگەر گوترا: زۆرکەس سەرپەرشتیارە، بەڵام پشت بەردراوە و ناگاتە ماف خۆی! (وەك باسمان کرد: نیزیکێکی، خزمێکی کوژراوە و تۆڵەشی بۆ ناکرێتەوە) دەڵێین: [کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا﴾] هاوکاریی کران، جاری وایە بە هۆی ئاشکرابوونی

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٠٩.

بەڵگەوە دەبێ، جاری واش هەیە، بە هۆی ماف وەرگرتنەوەوە و، جاری واش هەیە بە هەردووکیان دەبێ، هەرکامێکیان بێ ئەوە یارمەتییە لە خواوە.

واتە: هەر نەبێ لە ڕووی شەرعییەوە، کەسێك کە بکوژە، دەزانن ستەمکارە و، دەزانن کە کوژراوەکە بە ستەملێکراویی کوژراوە و خاوەن هەقە، واتە: لەڕووی شەرعییەوە خاوەن هەقە و، بەڵگەکەی دیارە و ئەوەش جۆرێکە لە هاوکاریی کران و پشتگیریی کران لەلایەن خوای دادگەرەوە! هەروەها جاری واش هەیە تۆڵەی بۆ دەکرێتەوە بەکوشتنەوە، یان بەخوێن!

بەڵام وەك گوتم: هەر ئەو ڕایەو ئەومانایە ڕاستە، کە: لێرەدا مەبەست: سەرخرانیەتی لەڕووی شەرعییەوە، نەك لەڕووی قەدەریی و گەردوونییەوە.

دووەم: کە دەفەرموێ: ﴿ سُلْطَٰنًا ﴾، **(إيمَاءٌ بأَنَّهُ سَيَكُونُ للمُسْلِمِينَ كِيَانٌ سِيَاسِيٌّ وَسُلْطَةٌ فِي قَابِلِ الأَيَّامِ!)**، کە خوا لەم سوورەتە مەککەییەدا دەفەرموێ: ﴿ فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا ﴾، لە شاری مەککە و لە قۆناغی مەککەیی دا، کوا دەسەڵات هەبووە! کەواتە: ئەوە ئاماژەیە بۆ ئەوە کە مسوڵمانان لە داهاتوودا، قەوارەیەکی سیاسییان دەبێ، کە لە ژێرسایەی دا دەتوانن تۆڵە لە بابای بکوژ، بکەنەوە.

سێیەم: کە دەفەرموێ: ﴿ فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَٰنًا ﴾، **(إشَارَة إلى إِبْطَالِ تَوَلِّي وَلِيِّ المَقْتُولِ قَتْلَ القَاتِلِ دُونَ حُكْمٍ مِنْ سُلْطَانٍ، لأَنَّ ذَلِكَ مِظَنَّةٌ للخَطَأ، وَسَبَبٌ للفَوْضَى)**.

واتە: ڕستەی: {دەسەڵاتمان داوەتە دەست سەرپەرشتیارەکە} ئاماژەیە بەوە کە نابێ بابای سەرپەرشتیار، خۆی تۆڵەکردنەوەکە و هەق کردنەوەکە بە ئەستۆوە بگرێ، بەڵکو دەبێ لایەنێکی دیکە ئەو دەسەڵاتەی پێ بدات، کە بریتیە لە دەسەڵاتی شەرعیی، دەسەڵاتی سیاسیی، چونکە هەرکەسێك بڵێ: کەسێکم لێکوژراوە و بچێ ملی کەسێك بگرێ و، خۆی بچێ بکوژ بکوژێتەوە، بێ ئیسپات و بەڵگە، وێڕای ئەگەری بە هەڵەداچوون، دەبێتە هۆی پاشاگەردانییش، بەڵکو دەبێ دەسەڵاتێکی سیاسیی هەبێ لێی بکۆڵێتەوە و ئیسپات بێ لەسەر بابای تۆمەتبار و، تۆمەتەکەی لەسەر ساغ بێتەوە، ئنجا ئەو دەسەڵاتەی دەدرێتێ کە تۆڵە بکاتەوە، ئنجا مەرج نیە ئەو کاتەش تۆڵەکە بە دەستی خۆی بکاتەوە.

شایانی باسیشە، هەندێك لە تەفسیرەکان هەندێك لەم ئایەتانەیان بە مەدینەیی داناون، چونکە پێیان گونجاو نەبووە لەگەڵ حاڵی مسوڵمانانی مەککەدا، بەڵام حیکمەتەکەیمان باسکرد، کە ئەمە ئاماژەیە بەوە کە: لە داهاتوودا مسوڵمانان قەوارەیەکی سیاسیی و دەسەڵاتێکیان دەبێ، کە بتوانن ئەوەی خوا ئاماژەی پێداوە، جێبەجێی بکەن.

مەسەلەی دوازدەیەم:

بەباشترین شێوەش نەبێ توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، هەتاکو باڵغ دەبێ، (واتە: تێدەگات و پێدەگات):

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری نۆزدەیەم دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ... ﴿٣٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ڕستەیە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ ﴾، هەروەها نیزیکی ماڵی هەتیو مەکەون، توخنی مەکەون، (**اليَتِيْمُ: مَنْ مَاتَ أَبُوهُ، وَهُوَ لَمْ يَبْلُغ مَبْلَغَ الرِّجَالِ، وَهُوَ سِنُّ الرُّشْدِ**)، واتە: (**يتيم**) کەسێکە بابی مردووە، نەشگەیشتۆتە ئاستی پیاوان، کە بریتیە لە تەمەنی تێگەیشتن و پێگەیشتن.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**النساء**)دا بە تەفصیل قسەمان لە بارەی هەتیو (**يتيم**)ەوە کردوە، زانایانیش دەڵێن: منداڵی مرۆڤ، بە مردنی باب هەتیو دەبێ، بەڵام بەچکەی ئاژەڵ بە مردنی دایك هەتیو دەبێ، گرنگ ئەوەیە لێرە خوا ﷻ دەفەرموێ: توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، واتە: نەك هەر مەیخۆن و زیانی پێ مەگەیەنن، بەڵکو هەر نیزیکیشی مەکەوە، کە بێگومان مەبەست توخن کەوتنی خراپ و زیانبەخشانەیە، وەك ڕستەی دوایی ڕوونی دەکاتەوە:

٢)- ﴿ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾، مەگەر بە شێوەیەك کە باشترینە، لێرەدا وشەی (**أحسن**) کە بۆ (**تفضيل**)ە، مەبەست پێی زێدەییە لە چاکیی و چاکەکردندا، یانی: مەگەر بە شێوەیەك کە باشترین شێوەیە، ئەگەرنا توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، نەك مەبەست بەراورد کردن و هەڵبژاردن (**مقارنة وتفضيل**) بێ.

)- ﴿ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ﴾، هەتا دەگاتە تین و تاقەت و تۆغیانی خۆی، (**أَشُدَّهُ: أي: شِدَّةُ تَكْوِينِهِ، وقُوَّتِهِ (أَشُدّ) قِيْلَ: هُوَ جَمْع لاَ وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِهِ، وَقِيْلَ جَمْع شِدَّة**)، (**أَشُدّ**) واتە: تا دەگاتە تین و تاقەتی خۆی، کە مەبەست پێگەیشتن و تێگەیشتنە و باڵغ بوونە، ئنجا هەندێکیان (**أشد**)یان بە هێزوتین لێکداوەتەوە، هەندێکیشیان گوتوویانە: (**أَشُدّ**) کۆیە و تاکی نیە لەبێژەی خۆی، هەندێکیشیان

گوتوویانە (أشد) کۆی (شِدَّة)یە، واتە: تین و وزەکان، واتە: تاکو ئەو منداڵە بێ بابە، لە هەموو ڕوویەکەوە تین و تاقەت و وزەکانی تەواو دەبن.

لە سوورەتی (النساء) لە ئایەتی (٦)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱبۡتَلُواْ ٱلۡيَتَٰمَىٰ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغُواْ ٱلنِّكَاحَ فَإِنۡ ءَانَسۡتُم مِّنۡهُمۡ رُشۡدٗا فَٱدۡفَعُوٓاْ إِلَيۡهِمۡ أَمۡوَٰلَهُمۡ ﴾، واتە: هەتیوەکان (منداڵە بێ بابەکان) تاقی بکەنەوە، تاکو کاتێک کە تێیاندا هەستتان پێکرد کە تێگەیشتوون و پێگەیشتوون، ئەوکاتە ماڵ و سامانەکانیان تەسلیم بکەنەوە.

بەڵام ئەوەی کە لێرەدا گرنگە بزانرێ ئەوەیە: خوای کارزان کە دەفەرموێ: توخنی ماڵی هەتیوان مەکەون! مەبەست ئەوە نیە کە خۆ لەو منداڵە بێ بابانە دابب‌ڕدرێ و، هیچ جۆرە مامەڵەیەکیان لەگەڵدا نەکرێ، بە بیانووی ئەوە کە هەموو شتێکیان قەدەغەیە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە منداڵی بچووکیان هەیە، منداڵی نابالغیان هەیە، بگوترێ: سێبەری خانووشیان حەڕامە! ئاویشیان حەڕامە! کە ئەمە وەهمێکی بڵاوە لە نێو کۆمەڵگادا!

بەڵام لە ڕاستییدا منداڵ با بابیشیان مردبێ، نابێ دوورییان لێ بکرێ، بەڵکو دەبێ سەردان بکرێن و سەرپەرشتیی بکرێن، دەبێ بچی لەگەڵیان دابنیشی، با چایەکیشیان لەماڵ بخۆیەوەو ئاوێکیش بخۆیەوەو بچیە سێبەری خانووشیان، بەڵام گرنگ ئەوەیە مەبەستت سوود پێ گەیاندنیان بێ و مەبەستت ماڵ خواردنیان نەبێ، خوای پەروەردگاریش هەروا دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقۡرَبُواْ مَالَ ٱلۡيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ﴾، مەگەر بە باشترین شێوە، ئەگەرنا توخنی ماڵی هەتیو مەکەون، کەسێك کە دەچێ بۆ ماڵێك کە منداڵی بچووك و نابالغی بێ بابیان هەیە، ئەگەر دوو چایان لە ماڵێ بخواتەوە، بێگومان دەتوانێ بایی ئەو دوو چایەو زیاتریش سوودیان پێ بگەیەنێ، چ سوودی ماددیی بێ، چ سوودی مەعنەویی.

مەسەلەی سێزدەیەم:

بەڵێـن و پەیـمان بـە تەواویـی جێبەجـێ بکـەن، بێگومـان بەڵێـن و پەیـمان لێپرسراوەیـە، (واتـە: لێـی دەپرسرێتـەوە).

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیستەمە:

خوا ﷻ خوا دەفەرموێ: ﴿...وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِۖ إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا ٣٤﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿وَأَوۡفُواْ بِٱلۡعَهۡدِ﴾، بەڵێن و پەیمان بە تەواویی جێبەجێ بکەن، (**العَهْدُ: مَا تَعَاقَدَ الإنْسَانُ عَلَيْهِ مَعَ غَيْرِهِ، عَقْداً اخْتِيَارِيّاً يَلْتَزِمُ هُوَ بنَتَائِجِهِ**)، واتە: پەیمان (**عَهْد**) بریتیە لەو گرێبەستەی کە مرۆڤ لەگەڵ بەرانبەرەکەیدا دەیبەستێ بەویستی ئازادانەی خۆی و پابەندیش دەبێ بە دەرەنجامەکانیەوە.

(**وَأَوْفُوا**) (**وَفَى و أوفى**) یـانی: کـردنی کارێـك بـە تەواویـی (**أوفـوا**) یـانی: پەیـمان بـە تەواویـی جێبەجـێ بکـەن، بـە کوردییـش دەڵێیـن: وەفاداربـن بـە پەیـمان، واتـە: پەیمانەکـە بـە تەواویی جێبەجـێ بکـەن و پێـوەی پابەندبـن.

٢)- ﴿إِنَّ ٱلۡعَهۡدَ كَانَ مَسۡـُٔولٗا﴾، بێگومان بەڵێن و پەیمان لێپرسراوەیە، (**مَسْئُولاً: أَي مَسْئُولاً عَنْهُ، يَسْأَلُكُم عَنْهُ اللّه يَوْمَ القِيَامَةِ**)، واتە: (پەیمان) خۆی لێی ناپرسرێتەوە، بەڵکو لەبارەیەوە پرسیار دەکرێ و لێپرسینەوە دەکرێ لەو کەسەی کە ئەو پەیمانەی بەستووە، خوا لێتان دەپرسێتەوە لە ڕۆژی دواییدا، لە بارەی ئەو پەیمانەوە.

(**الوَفَـاءُ: ضِـدُّ الغَـدْرِ، وَفَى بعَهْـدِهِ وَفَـاءً وَأَوْفَى بِمَعْنَـى**)، (وفـاء) پێچەوانـەی (غـدْر)ە، (غـدْر) پەیـمان شـكێنییە، (وفـاء) خـاوەن پەیـمان بـوون و پابەنـد بوونـە بـە پەیمانـەوە، دەگوتـرێ: (**وَفَى بعَهْـدِهِ وَفَـاءً، وَأَوْفَى بوَعْـدِهِ وَفَـاءً**)، هەردووکیـان یـەك واتـای هەیـە، واتـە: پەیـمانی خـۆی بـردە سـەر، بـە تەواویـی.

مەسەلەی چواردەیەم:

پێوانیش بۆ خەڵکی بەتەواویی بپێون و بەتەرازووی ڕاستیش بکێشن، ئەوە باشترەو سەرەنجامیشی چاکترە:

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیست و یەکەم و بیست و دووەم، دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٣٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ ﴾، هەرکاتێك پێواتان بە تەواویی پێوانە ئەنجام بدەن، **(كَيْل)** واتە: پێوان، دەشگونجێ **(كَيْل)** بە واتای ئەو دەفرە بێ، کە شتی پێ دەپێورێ، ئەو ئامرازەی کە پێی دەپێورێ، ئنجا ئەگەر مەبەست پێی ئامرازەکە بێ، واتە: بە تەواویی پڕی بکەن و بیپێون، بەڵام ئەگەر **(كَيْل)** چاوگ بێ، واتە: پێوان، یانی: پڕۆسەی پێوان بە تەواویی ئەنجام بدەن، هەرکاتێك پێواتان.

٢)- ﴿ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ﴾، هەروەها (بۆ خەڵك) بە تەرازووی ڕاست، شتان بکێشن ﴿ بِالْقِسْطَاسِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: **(قُسْطَاس)**.

دەربارەی ئەم وشەیە گوتراوە: **(مُعَرَّبٌ مِنَ الرُّومِيَّةِ: قِسْطَ وَطَاس)**، لە ڕۆمییەوە کراوە بە عەرەبیی **(قِسْط)** واتە: دادگەریی، **(طَاس)**یش واتە: قاپ، یانی: ئەو **(طَاس)**ەی کە سەنگەکەی کە دەخرێتە نێو، با لەگەڵ **(طاس)**ەکەی دیکەدا یەکسان بێ، واتە: با دوو قاپەکە، یەکسان بن.

٣)- ﴿ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ﴾، ئا ئەوە باشترە، واتە: ئەوە باشترە لە تەرازوو بازیی، یاخود ئەوە باشترە لە نوقسانیی لە پێواندا، یاخود لە کێشاندا، لە کوێدا باشترە؟ لە دنیادا، یان لە دواڕۆژدا، بەڵکو ئەوە ڕاسترە بڵێین: لە هەردووکیاندا.

٤)- ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، سەرەنجامیشی باشترە، پێوان بەتەواویی و کێشان بەڕاست و دروستیی، لە خودی خۆیدا باشترە، ﴿ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾، هەروەها سەرەنجامیشی چاکترە.

چونکـە: کۆمەڵگایـەك ئەگـەر بـە تەواویـی شـت بـۆ یەکـدی بپێـون و بـە تەواویـی شـت بـۆ یەکـدی بکێشـن بـە تـەرازووی ڕاسـت، بێگومـان ئـەو کۆمەڵگایـە متمانەیـان بـە یەکـدی دەبـێ و، ئـەو کۆمەڵگایـە ماڵەکەیـان حەڕامـی تێناکـەوێ و، لەگـەڵ یەکـدا لێـك دڵنیـا دەبـن و، کۆمەڵگایەکـی تەندروسـت دەبـێ، سـەرەنجام: هەمـوو کۆمەڵگایەکـە قازانـج دەکات، هـەم کڕیـارو فرۆشـیار و، هـەم سـەرجەم پێکهاتـەکان، ئـەوە سـەرەنجامی باشـترە لـە تـەرازوو بازیـی و، لـە دزییکاریـی و فێـڵ و فـەرەج، لـە کێشـان و پێوانـدا.

مەسەلەی پانزەیەم:

بـە دوای شـتێکیش مەکـەوە کـە زانیاریـت لەسـەری نیـە، چونکـە بیسـتن و دیـتن و عەقـڵ، لێیـان دەپرسرێتەوە:

ئەمەش ڕەوشت و ڕەفتاری بیست و سێیەم دەگرێتە خۆی:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ۚ إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا ﴿٣٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾، بە دوای شتێك مەکەوە کە زانیارییت پێی نیە، (**القَفْو: الإتِّبَاعُ، قَفَاهُ يَقْفُوهُ، مُشْتَقٌ مِنَ القَفَا**)، (**قَفَاهُ**) واتە: شوێنی کەوت، (**يَقْفُوهُ**) واتە: شوێنی دەکەوێ، لە ئەو کردارە لە (**قَفَا**)وە هاتوە، (**قَفَا**) واتە: پشتەمل، کەسێك بە دوای شتێك بکەوێ، لە پشتیەوە دەڕوا و، پشتەملی لێی دیارە.

کەواتـە: ﴿ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ ﴾ ، بـەدوای شـتێك مەکـەوە کـە زانیارییـت لەبارەیـەوە نیـە، واتـە: گومـانی خـراپ و، تۆمـەتی خـراپ، پـاڵ مەدەنـە لای خەڵـك، زمانتـان بـە خراپـە لـە بەرانبـەری خەڵکدا نەگـەڕێ، وەك: بوختـانی داوێـن پیسـیی، درۆکـرن، شـایەدیی دانی بـە درۆ، گومـانی خـراپ، تانـەدان لـە ڕەچەڵـەکی خەڵـکی، لـە سـومعەو کەڕامەتیـان، بـا هـەر لەخـۆوە زمانتـان بـە خراپـە نەگـەڕێ و، شـتێك کـە زانیارییتـان پێـی نیـە و، تـەواو لێـی دڵنیـا نیـن، قسـەی لەبـارەوە مەکـەن، بۆچـی؟:

٢)- ﴿إِنَّ ٱلسَّمْعَ وَٱلْبَصَرَ وَٱلْفُؤَادَ﴾، واتە: چونكە بە دڵنیایی بیستن و دیتن و عەقڵ، (**فؤاد**) لێرەدا بە مانای عەقڵە.

٣)- ﴿كُلُّ أُوْلَٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْـُٔولًا﴾، هەركامێك لەوانە لێیان دەپرسرێتەوە، هەركامێك لەوانە بە جیاجیا لێی دەپرسرێتەوە، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**نُزِّلَت هَذِهِ الجَوَارِحُ مَنْزِلَةَ العُقَلَاءِ**)، ئەم ئەندامانە وەك كۆمەڵە مرۆڤێكی عاقڵ وێناكراون، بۆیە ڕاناوی كۆی عاقڵانیان بۆ بەكارهاتوە: هەركامێك لەوانە لێی دەپرسرێتەوە، لێپرسینەوەش لێرەدا، مەبەست پێی سزا و پاداشت دانەوەیە، هەر كەسە بەپێی خۆی.

لێرەدا یەكێك لە زانایانی مەزهەبی مالیك بە ناوی: (**ابْنُ خُوَيْز مَنْدَاد**) دەڵێ:

(تَضَمَّنَت هَذِهِ الآيَةُ الحُكم بالقَافَةِ، لأَنَّهُ لَمَّا قَالَ: وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْم، دَلَّ عَلَى جَوَازِ مَا لَنَا بِهِ عِلْمٌ، فَكُلُّ مَا عَلِمَهُ الإِنْسَانُ أو غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ، جَازَ أَنْ يَحْكُم بِهِ، وبِهَذَا احتِجَجْنَا عَلَى إِثْبَاتِ القُرْعَةِ وَالخُرْصِ، لأَنَّهُ ضَرْبٌ مِنْ غَلَبَةِ الظَنِّ، وَقَدْ يُسَمَّى عِلْمَاً اتسَاعَاً، فَالقَائِفُ يُلْحِقُ الوَلَدَ بأَبِيهِ مِنْ طَرِيق الشَّبَهِ بَيْنَهُمَا، كَمَا يُلْحِقُ الفَقِيْه الفَرْعَ بالأَصْلِ مِنْ طَرِيقِ الشَّبَه)[1].

واتە: ئەم ئایەتە حوكمی قافەی گرتۆتە خۆی، {(**قافة**) بە كوردیی دەڵێن: شوێنگەڕ، شوێن هەڵگر، یاخود حوكم دان، بە پێی قیافەو شێوە و دیمەن}، چونكە خوا كە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ﴾ شتێك كە زانیارییت لەبارەوە نیە، شوێنی مەكەوە، ئەوە دەگەیەنێ كە هەرشتێك زانیارییمان لەبارەیەوە هەبوو، مرۆڤ هەر شتێكی زانی، یاخود گومانی زاڵی لەبارەیەوە هەبوو، بۆی هەیە: بڕیاری پێبداو، قسە لەبارەیەوە بكات، ئنجا هەر لەسەر ئەم بناغەیەشە كە ئێمە كارمان بە: تیروپشك (**قُرْعَة**) [قوڕعە كێشان]، یاخود شت دانان بە قرساندن كردوە، كە هەموویشی بریتیە لە گومانی زاڵ و، جاری واش هەیە: گومانی زاڵ، بە زانیاریی ناودەبرێ، ئنجا بابای (**قَائِف**) واتە: شوێن هەڵگر، یان قیافەناس، منداڵ پەیوەست دەكاتەوە بەبابیەوە، لەبەر ئەوەی دەڵێ: پێك دەچن، {وەك پێشتریش لەوبارەوە باسمان كرد، لە فەرموودەیەكدا كە بوخاریی و موسلیم هێناویانە، دایكمان عائیشە خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: ڕۆژێك پێغەمبەر ﷺ هاتەوە، زۆر دڵ خۆش بوو، گوتی: فلان كەسی قیافەناس: زەیدو ئوسامەی كوڕی، كە شتێكیان بەسەر دەم و چاودا دراوە و پێیەكانیان دیار بوون، گوتوویەتی: ئەو پێیانە لەیەكدین، چونكە ئوسامە زۆر ڕەش بووە و زەیدیش زۆر سپی بووە، لە لۆكە سپییتر بووە، بۆیە كەسانێك لەبارەی ڕەچەڵەكی ئوسامەو زەیدەوە، گومانیان دروست

---

(١) الجامع لأحكام القرآن ج١٠، ص٢١١ و ٢١٢.

کـردوە، بـەڵام ئـەو زانـا قیافەناسـە گوتوویـەتی، نەخێـر ئەوانـە یەکـن، جـاری وا هەیـە، بـا ڕەنگەکانیـش جیابـن، بـەڵام ڕەچەڵـەك چەسـپاوە}.

ئنجا (**ابـن خویـز منـداد**) دەڵـێ: وەك چـۆن بابـای قیافەنـاس، لەڕێـی وێکچوونـەوە، منـداڵ پەیوەسـت دەکاتـەوە بـە بـابی، {منداڵێـك کـە بـابی دیـار نیـە، یـان گومـان هەیـە لـە بـابی}، بابـای شـەرعزانیش هـەر بـەو شێوەیە، لقێـك بـە هـۆی وێکچوونـەوە، پەیوەسـت دەکاتـەوە بـە ئەصڵەکەیـەوە.

ئەمەش دەقی فەرموودەکەیە:

{عَـنْ عَائِشَـةَ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهَـا، قَالَـتْ: دَخَـلَ عَـلَيَّ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ ذَاتَ يَـوْمٍ وَهُـوَ مَـسْرُورٌ، فَقَـالَ: يَـا عَائِشَـةُ! أَلَـمْ تَـرَىْ أَنَّ مُجَـزِّزًا الْمُدْلِجِـيَّ دَخَـلَ، فَـرَأَى أُسَـامَةَ وَزَيْـدًا، وَعَلَيْهِـمَا قَطِيفَـةٌ قَـدْ غَطَّيَـا رُؤوسَـهُمَا، وَبَـدَتْ أَقْدَامُهُـمَا، فَقَـالَ: إِنَّ هَـذِهِ الأَقْـدَامَ بَعْضُهَـا مِـنْ بَعْـضٍ} (أخرجـه البخـاري: ٦٧٧١، ومسـلم: ١٤٥٩).

واتـە: عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: ڕۆژێـك پێغەمبـەر ﷺ هاتـە ژووری، دەم و چـاوی گـەش بـوو (دەم بـە زەردە خەنـدەو ڕووی گـەش بـوو)، فەرمـووی: سـەرنج نـادەی ئەی عائیشـە! موجەززیـز {بابایـەکی قیافەنـاس بـووە} تەماشـای زەیـدی کـوڕی حاریسـەو ئوسـامەی کـوڕی زەیـدی کـرد، کـە پۆشـاکێکیان بەسـەردا بـووە، {لێفەیـەك یـان پۆشـەرێکیان بەسـەردا بـووە، لـە کاتی خەوتنـدا، سـەریان داپـۆشراوە، بـەڵام پێیەکانیـان دیاربـوون}، گوتوویـەتی: ئـەم پێیانـە هەندێکیـان لـە هەندێکیانـن.

(**المـازري**) یەکێکـە لـە زانایـان دەڵـێ: (**كَانَـتِ الجَاهِلِيَّـة تَقْـدَحُ فِي نَسَـبِ أُسَـامَةَ لِكَوْنِـهِ أَسْـوَدَ شَـدِيْدَ السَّـوَاد، وَكَانَ زَيـد أَبُـوُه أَبْيَـضَ مِـنَ القُطْـنِ**)[1].

واتـە: لەسـەردەمی نەفامییـدا خەڵـك تۆمەتیـان لـە ڕەچەڵـەکی ئوسـامە دەدا، چونکـە ئوسـامە زۆر زۆر ڕەش بـوو، زەیـدی باوکیشـی لـە لۆکـە سـپی تـر بـوو.

---

(١) سەرچاوەی پێشوو.

مەسەلەی شازدەیەم:

خوا دەفەرموێ: بە فیزو کەشخەش بە زەویدا مەڕۆ، چونکە زەوییت بۆ نادڕێ و، هێندەی چیاکانیش کەڵەگەت نابی:

ئەمیش ئاکاری بیست و چوارەم دەگرێتە خۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًاۖ إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا ٣٧﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَا تَمْشِ فِي ٱلْأَرْضِ مَرَحًا﴾ (**المَرَحُ: شِدَّةُ الفَرَحِ**) واتە: زۆر بەدڵخۆشیی و بوغڕایی و شادمانییەکی لە سنوور بەدەر، بە زەویدا مەڕۆ.

بۆچـــــی؟

٢)- ﴿إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ ٱلْأَرْضَ﴾ چونکە: بە دڵنیایی تۆ زەوییت بۆ نادڕێ، پێت هەڵناقەنرێ بە پێیەکانت، کاتێك کە پێ لەسەر زەوی دادەنێی، هێندە بەهێزو پتەو نی!

٣)- ﴿وَلَن تَبْلُغَ ٱلْجِبَالَ طُولًا﴾ هەروەها لە ڕووی درێژیی و کەڵەگەتیی و بەرزییشەوە، ناگەیتە چیایان، لێرەدا: (**المَقْصُودُ: التَهَكُّم بِهَذَا الفِعْلِ الشَّنِيْع**)، واتە: ئەوە جۆرێکە لە توانج تێگرتن و گاڵتە پێکردن، لەو کردارە نارەوایەی کە بەفیزو کەشخەو بوغڕایی بەزەویدا بڕۆی، خوا دەفەرموێ: ئەی مرۆڤ ! تۆ چی فیزو کەشخەیی بکەی لەزەویدا؟! نەزەوییت بۆ دەدڕێ و، نە دەگەیتە چیاکانیش، تۆ دروستکراوێکی بچووکی خوای، بە بوغڕایی و خۆشحاڵیی و بەخۆ سەرسام بوون، بە زەوییدا مەڕۆ.

مەسەلەی حەڤدەیەم:

هەرکام لەوانە، خراپەکەی لەلای پەروەردگارت ناپەسندەو ناخۆشویستراوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا ٣٨ ﴾.

هەر کامێک لەوانە، خراپەکەی لە لای پەروەردگارت ناپەسندە، چونکە خوا بیست و چوار (٢٤) دانە ڕەوشت و ڕەفتاری باسکردن، وەك لە سەرەتای تەفسیرکردنی ئەم ئایەتانەوە گوتمان: دوازدەیان ناپەسندن و، دوازدەشیان پەسندن، بۆیە خوا فەرموویەتی:

﴿ كُلُّ ذَٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُۥ عِندَ رَبِّكَ مَكۡرُوهٗا ﴾، هەرکامێک لەوانە خراپەکەی، لە لای پەروەردگارت ناپەسندە، ناخۆشویستراوە، چونکە ئەگەر وشەی (**سَيِّئُه**)ی لەگەڵدا نەباو فەرموویای: (**كُلُّ ذَلِكَ كَانَ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا**)، ئەوکاتە دوازدە پەسندەکانیشی دەگرتەوە، واتە: هەر کامێک لەو بیست و چوار (٢٤)انە، ئەوانەیان کە خراپن، لەلای پەروەردگارت ناپەسندن، ناخۆشویستراون، بەڵام بێگومان چاکەکانیان چاکن.

(**مَكْرُوهًا: أي: هي مَنْهِيَّات عَنْهَا، وَالَّتِي هِيَ سَيِّئَةٌ فِي ذَاتِهَا وَمَكْرُوهَةٌ مَرْفُوضَة عِنْد رَبِّكَ**)، واتە: هەرکامێک لەوانە خراپەکەی لە خودی خۆیدا خراپە و، لەبەر ئەوەی کە لە خودی خۆیدا خراپەو، زیانبەخشە، بۆیە لەلای پەروەردگاریشت ناپەسندەو قەدەغە کراوە.

مەسەلەی هەژدەیەم و کۆتایی:

ئـەوەش لـەو حیکمەتەیـە کـە پـەروەردگارت بـۆی سروش کـردووی و، لەگـەڵ خـوادا هیـچ پەرسـتراوێك دامەنـێ، ئەگەرنـا بـە سەرزەنشـت کراویـی و دەرکراویـی فـڕێ دەدرێیـە دۆزەخـەوە:

خـوا دەفەرمـوێ ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِۗ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَّدۡحُورًا ﴿٣٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ﴾، ئەوە لەو حیکمەتەیە، کە پەروەردگارت بۆی سروش کردووی، بۆی ناردووی.

٢)- ﴿ وَلَا تَجۡعَلۡ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگەڵ خواشدا پەرستراوی دیکە دامەنێ.

٣)- ﴿ فَتُلۡقَىٰ فِي جَهَنَّمَ ﴾ {ئەگەرنا، ئەگەر پەرستراوی دیکە لەگەڵ خوادا بپەرستی} فڕێ دەدرێیە دۆزەخەوە.

٤)- ﴿ مَلُومًا مَّدۡحُورًا ﴾، بە سەرزەنشتکراویی و دوورخراویی لە بەزەیی خوا، (**المَلُومُ: الَّذِي يُنْكَرُ عَلَيْهِ مَا فَعَله، المَدْحُور: المَطْرُود**) (ملوم) ئەو کەسەیە ڕەخنەی لێ بگیرێ، لەسەر ئەوەی کردوویەتی، (**مدحوراً**) واتە: دەرکراو.

کەواتـە: حیکمـەت هـەر لـە نێـو قورئاندایـە، نـەك جیـاواز بـێ لـە قورئـان، مـن لـە کتێبـەکانی خۆمـدا زۆرجـار ئـەم ئایەتانـەم کردوونـە بەڵگـە، بـە تایبـەتی ئـەم ئایەتـەی دوای ئـەو بیسـت و چـوار ڕەفتـارە، کـە دوازدەیـان پەسـەندن و دوازدەیـان ناپەسـندن، هاتـوە، هەمـووی نـاو نـاون: حیکمـەت.

کەواتـە حیکمـەت یـانی: ڕازانـەوە بـە سـیفەتە بـەرزو پەسـندەکان و خـۆ بژارکـردن و، دووریـی گرتـن لـە ڕەوشـت و ئـاکارە خـراپ و ناپەسـەندەکان، حیکمـەت ئەمـە واتاکەیـەتی، ئنجـا ئەمـە ئـەوە دەگەیەنـێ کـە حیکمەتیـش هـەر لـە نێـو قورئاندایـە، چونکـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ ذَٰلِكَ مِمَّآ أَوۡحَىٰٓ إِلَيۡكَ رَبُّكَ مِنَ ٱلۡحِكۡمَةِ ﴾.

کەواتە ئەو قسەیەی کە زۆر لە نێو زانایاندا باوە، کە بەزۆرییش لە شافیعییان وەرگرتوە (ڕەحمەتی خوای لێ بێ) کە لە کتێبەکەی خۆی (الرسالة)دا گوتوویەتی، گوتوویەتی: {(**حِكْمَة**) یانی: سوننەت}، لە ڕاستییدا ئەمە وانیە، بەڵکو حیکمەت هەر لە نێو قورئاندایە و حیکمەت خۆڕازاندنەوەیە بە سیفەتە بەرزەکان و، خۆدوورگرتنە لە سیفەتە ناپەسندەکان.

ئنجا کە هەندێك گوتوویانە: (**الحِكْمَةُ إصَابَةُ الحَقِّ عِلْماً وَعَمَلاً**)، (حیکمەت) بریتیە لەوە کە تۆ هەق بپێکی لە ڕووی زانین و کردارەوە، ئەویش هەر دەچێتەوە نێو ئەوە، چونکە ئەگەر تۆ هەق بپێکی، خۆت لە سیفەتە خراپەکان دوور دەگری و، خۆشت بە سیفەتە چاکەکان دەڕازێنیەوە.

یاخود کە گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: وَضْعُ الشَّيءِ فِي مَوْضِعِهِ، المُؤَدِّي للغَايَةِ مِنْهُ**)، (حیکمەت) بریتیە لە دانانی هەرشتێك لەو شوێنەی خۆیدا، کە بەو ئامانجەی دەگەیەنێ، کە بۆی ڕەچاوکراوە.

یان کە گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: مَعْرِفَةُ الحَقَائِق**)، واتە: حیکمەت زانینی ڕاستییەکانە.

یان گوتراوە: (**الحِكْمَةُ: التَخَلِّي مِنَ الرَذَائِل، وَالتَّحَلِّي بالفَضَائِل**)، واتە:(حیکمەت) بڕار کرانە لە سیفەتە نزمەکان و، ڕازانەوەیە بە سیفەتە پەسندەکان.

هەموو ئەو پێناسانە، دەچنەوە نێو ئەوە کە: خوا ﷻ کۆی ئەو بیست و چوار خەسڵەتە پەسندو ناپەسندەی، بە حیکمەت لە قەڵەم داون، کە دەبێ ناپەسندەکان خۆیان لێ بەدوور بگیرێ و، پەسندەکانیش خۆیان پێ بڕازێنرێتەوە، کۆی ئەوەی بە حیکمەت لە قەڵەم داوە و، حیکمەتەکەشی وا داناوە، کە خوا ﷻ بە وەحیی بۆ پێغەمبەر ﷺی ناردوە.

وەك پێشتریش گوتمان خوا ﷻ دەستپێکی ئەو بیست و چوار (٢٤) ڕەوشت و ئاکارە پەسندو ناپەسندەی، بە: تەنیا خواپەرستیی و، خۆبەدوور گرتن لە هاوبەش بۆ خوا دانان، دەست پێکرد و، کۆتاییەکەشی هەر بەوە هێنا، چونکە سەرچاوەی هەموو سیفەتە بەرزەکان، بریتیە لە تەنیا خواپەرستیی، تەنیا بەندایەتیی بۆ خوا کردن، هەروەها ماك و میکرۆبی هەموو خوو و خدە خراپ و ناپەسندەکانیش، بریتیە لە هاوبەش بۆ خوادانان و،

دوور لە خوایی و پشت لە خوایی و مامەڵە کردن لەگەڵ غەیری خوادا، وەك مامەڵە کردن لەگەڵ خوادا، کە پێی دەگوترێ: (**شِرك**) هاوبەشدانان.

خوا بە لوتف کەرەمی خۆی، ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە بەڕاستیی ئەهلی خوا بەیەکگرتنن و، بەندایەتییان بۆ خوا ساغدەکەنەوە و، خوا بمانپارێزێ لەوەی کە هاوبەش بۆ خوا دابنێین، شتێك کە بیزانین، یان نەیزانین، ئاشکرا بێ، یاخود پەنهان بێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان سـێزدە (١٣) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٤٠ - ٥٢)، کـە تێیانـدا کۆمەڵێك ڕاستیی گـەورە و گرنـگ لـە بـارەی خـوای بـەرز و مـەزن و، قورئـانی بـە پێـز و قسـە لەجـێ و، پێغەمبـەری کۆتایـی ﷺو زیندووکردنـەوە و، قیامـەت و سـزاو پاداشـتەوە، خراونـەڕوو، لەمیـانی ئەوەشـدا: ئامـاژە بـە هەندێـك بیـروڕای پووچـی کافـرەکان کـراوە و بەرپەرچیشـیان دراوەتـەوە و، سـەرجەم ئـەو بابەتانـەی لـەم سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا خراونـە ڕوو، دە (١٠) بابەتن:

چواریـان لـە بـارەی خـوای بـەرزو بێ وێنـەوەن و، سـێیان لـە بـارەی قورئانـەوە و، دووانیان لـە بـارەی زیندووکرانـەوە و قیامەتـەوەن و، یەکیشـیان لـە بـارەی پێغەمبـەری کۆتاییـەوە (موحەممـەدە ﷺ).

﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا
فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لِيَذَّكَّرُوا۟ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ قُل لَّوْ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّٱبْتَغَوْا۟
إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ
وَمَن فِيهِنَّ ۚ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ۗ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾
وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا
عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ۚ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ
نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن
تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا
﴿٤٨﴾ وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾ قُلْ كُونُوا۟ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا
﴿٥٠﴾ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ ۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ۖ قُلِ ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ۚ
فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ۖ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ
فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٥٢﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

((ئایا پەروەردگارتان ئێوەی تایبەت کردوە بە (هەبوونی) کورانەوە (کورانی بۆ ئێوە یەکلا کردوونەوە) و، لە فریشتانیش مێینە (کچە)کانی بۆ خۆی داناون؟ بێگومان ئێوە قسەیەکی ناقۆلای مەزن (بەرانبەر بە خوا) دەکەن ﴿٤٠﴾ بە دڵنیاییش لەم قورئانەدا، وێنەی جۆراوجۆرمان هێناونەوە تاکو بیریان بێتەوە (پەند وەربگرن) لە حاڵێکدا کە هەر سڵەمینەوەیان بۆ زێدە دەکات ﴿٤١﴾ بڵێ: ئەگەر وەك دەڵێن (خوا) پەرستراوانی دیکەی لەگەڵ بوونایە، ئەو کاتە بەرە و (خوای) خاوەن عەرش (دەچوون و) ڕێیان دەگرتەبەر (بە مەبەستی دژایەتیی کردنی)! ﴿٤٢﴾ (خوا) پاك و بێ لەکەیە و بەبەرزییەکی گەورە، بەرزە لەوەی دەیڵێن ﴿٤٣﴾ حەوت ئاسمانەکان و زەوی و هەر کەس کە تێیان دایە، بێ خەوشیی بۆ دەردەبڕن و، هیچ شتێك نیە کە بە ستایشکردنەوە پاکیی وی ڕانەگەیەنێ، بەڵام لە بە پاکگرتنەکەیان تێناگەن، بە دڵنیایی ئەو هێدیی لێبوردەیە ﴿٤٤﴾ هەر کاتێکیش قورئانت خوێند، پەردەیەکی پۆشرا و لە نێوان تۆو ئەوانەدا دادەنێین، کە بڕوایان بە دوارۆژ نیە ﴿٤٥﴾ پۆششیشمان خستە سەر دڵەکانیان (ڕێگرە) کە تێی بگەن و، قورسایشمان خستۆتە گوێیەکانیانەوەو، هەر کات باسی یەکتایی پەروەردگارت بکەی، پاشەو پاش پشت هەڵدەکەن و، دەسڵەمنەوە ﴿٤٦﴾ ئێمە زاناترین بەوەی بۆ گوێت بۆ هەڵدەخەن، کاتێك گوێت بۆ هەڵدەخەن و، کاتێك چپە دەکەن، کاتێك ستەمکاران دەڵێن: ئێوە تەنیا شوێن پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون ﴿٤٧﴾ بڕوانە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە، سەرەنجام گومڕا بوون و ناتوانن ڕێ دەربکەن! ﴿٤٨﴾ هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە بە ئێسقان و گڵ و خۆڵ، ئایا ئێمە لە نوێ دروست دەکرێینەوە و، زیندوو دەبینەوە؟! ﴿٤٩﴾ بڵێ: ببنە بەرد، یان ئاسن ﴿٥٠﴾ یان ببنە هەر دروستکراوێك کە لە دڵ و سینەکانتان دا بە گەورە دادەنرێ (کە بگونجێ زیندوو بکرێتەوە)، ئنجا دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە (بۆ ژیان)؟ بڵێ: ئەو کەسەی یەکەمجار هێناونیە دی، ئنجا سەریانت بەرە و لا دەلەقێنن (بە گاڵتە پێکردن و سەرسوڕمانەوە) و دەڵێن: ئەوە کەیە؟ بڵێ: لەوانەیە نیزیك بێ ﴿٥١﴾ ئەو ڕۆژەی کە بانگتان دەکات، ئێوەش یەکسەر بە ستایشکردنیەوە، وەڵام دەدەنەوەو، پێتان وایە تەنیا کەمێك ماونەوە (لە ژیانی دنیاداو، لە قۆناغی بەرزەخدا) ﴿٥٢﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

﴿ أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ ﴾ : واتە: ئایا خوا ئێوەی تایبەت کردوە بەکورانەوە و بۆ ئێوەی ساغکردوونەوە؟ (**الصَّفَاءُ ضِدُّ الكَدَرِ، صَفَى الشَّرَابُ يَصْفُو صَفِيًّ، وَصَفَّاهُ تَصْفِيَةً، وَأَصْفَاهُ، الوُدَّ: أَخْلَصَهُ لَهُ**)، (صَفَاء) دژی لێڵییە، بە کوردیی دەڵێن: (**ساف**)، واتە: ڕوون یاخود بێ خڵتە، دەگوترێ: (**صَفَى الشَّرَابُ**)، واتە: خواردنەوەکە ساف بوو، بێ خڵتە بوو، (**وَصَفَّاهُ تَصْفِيَةً**)، واتە: سافی کرد، بێ خڵتەی کرد، پاڵاوتی. (**أصفاهُ الودَّ: أَخْلَصَهُ لَهُ**) واتە: خۆشەویستیی خۆی بۆ وی ساغ کردەوە، خۆشەویستییەکەی هیچ خڵتەی تێدانیە بەرانبەر ئەو کەسەی کە باسی دەکرێ.

کەواتە: ﴿ أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ ﴾، واتە: ئایا خوا کوڕانی تایبەت کردوون بە ئێوەو، پاڵاوتوونی و بەشی کەسی دیکەیان پێوە نیە؟!

(صَرَّفۡنَا): (**الصَّرْفُ: رَدُّ الشَّيءِ مِنْ حَالَةٍ إلى حَالَةٍ، وَتَصْرِيفُ الرِّيَاحِ: صَرْفُهَا مِنْ حَالٍ إلى حَالٍ**)، (صرف) بریتیە لەوەی کە شتێك لە حاڵێکەوە بگۆڕێ بۆ حاڵێکی دیکە، (**تَصْرِيفُ الرِّيَاحِ: صَرْفُهَا مِنْ حَالٍ إلى حَالٍ**) (**تَصْرِيفُ الرِّيَاحِ**) کە لە قورئاندا زۆر هاتوە، واتە: جۆراو جۆرکردنی بایەکان، گۆڕینی لە بارێکەوە بۆ بارێکی دیکە.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، واتە: لەم قورئانەدا بە زۆر شێوازی جۆراو جۆر ئەو ڕاستییانەمان ڕوونکردوونەوە.

(نُفُورًا): (**النَّفْرَةُ: الإنْزِعَاجُ مِنَ الشيءِ إلى الشيءِ، يُقَالُ: نَفَرَ عَنِ الشيءِ نُفُوراً**)، (**نُفُور**) لە (**نَفْرَة**)تەوە هاتوە، (**نَفْرَة**) بریتیە لەوەی کە ئینسان لە شتێك بێزار بێ، یاخود بە پەلە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بڕوا، دەگوترێ: (**نَفَرَ عَنِ الشيءِ نُفُوراً**) لە کوردییدا سڵەمینەوەی پێ دەڵێن، یاخود دوورکەوتنەوەی پێ دەڵێن، وەك ئەوەی بڵێین: لەو شتە سڵەمییەوە.

(حِجَابًا مَّسۡتُورًا): واتە: پەردەیەکی پۆشراو، (**السَّتْرُ: تَغْطِيَةُ الشيءِ: والسِّتْرُ والسُّتْرَةُ: مَا يُسْتَرُ بِهِ**)، (**سَتْر**) بریتیە لە داپۆشینی شتێك، بەڵام (**سِتْرُ وَسُتْرَة**) ئەوەیە کە ئەو شتەی پێ دادەپۆشرێ، (حجاب)یش، واتە: پەردەو نێوان.

(أَكِنَّةً): (جَمْعُ كِنَان، وَهُوَ الغِطَاء الَّذِي يُكَنُّ فِيهِ الشيءُ، نحو غِطَاءَ وَأَغْطِيَة)، (أَكِنَّة) كۆی (كِنَان)ە، ئەو پۆششەیە کە شتێکی لە بن پەنهان دەکرێ، وەك (غِطَاء) کە بە (أَغْطِيَة) کۆدەکرێتەوە، (كِنَان)یش بە (أَكِنَّة) کۆدەکرێتەوە، مانایان زۆر لێك نیزیکە.

(وَقْرًا): (الوَقْرُ: الثِّقْلُ فِي الأُذُنِ، الصَّمَم) (وَقْر) بریتیە لەو قورساییەی کە بە گوێچکەدا دێ و دەبێتە هۆی ئەوەی گوێ هیچ نەبیستێ، بۆیە بە (صمم)یش لێکدراوەتەوە، واتە: کەڕیی، شتێك لە گوێدا هەبێ ببێتە مایەی نەبیستن.

(مَّسْحُورًا): (اسْم مَفْعُولٍ مِن سَحَرَهُ يَسْحَرَهُ سِحْراً، وَهُوَ الأَخْذَةُ، وَالسِّحْرُ: كُلُّ مَا لَطُفَ مَأْخَذُهُ وَدَقَّ)، (مسحور) ناوی بەرکارە لە (سَحَرَهُ يَسْحَرَهُ سِحْراً فَهُوَ مَسْحُورٌ) واتە: جادوو لێکراو، (وَهُوَ الأَخْذَةُ) واتە: گرتن لەلایەن شەیتان و جندەوە بە شێوەیەکی پەنهان، مەبەست پێی جادوولێکرانە، (سحر) هەر شتێك بە پەنهانکاریی بکرێ، بە شێوەیەك هەستی پێ نەکرێ.

(وَرُفَٰتًا): (تُرَاباً: أَجْزَاءَاً مُتَفَتِّةً، وَالرُّفَاتُ «الرُّفَاتُ»: مَا تَكَسَّرَ وَبَلِيَ مِنْ كُلِّ شيءٍ، كَالفُتَاتِ، يُقَالُ: رَفَتَ الشيءَ يَرْفِتُهُ ويَرْفُتُهُ: كَسَرَهُ وَدَقَّهُ).

وشەی: (رُفَات) گڵ و خۆڵ، چەند بەشێکی وردو خاش، (رِفَات، رُفَات) هەر شتێك تێك شکابێ و کۆن بوو بێ و ڕزیبێ، وەك (فُتات) واتە: وردە نانی سەر سفرە، دەگوترێ: (رَفَتَ الشيءَ) واتە: شتەکەی وردو خاشکرد.

(فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ): سەریانت بەرەو لا ڕادەوەشێنن، یان دەلەقێنن، (نَغَضَ رأسُهُ يَنْغُضُ ويَنْغَضُ نَغْضاً وَنغُوضاً: إِذَا تَحَرَّكَ وَاضطَرَبَ، وَيُنْغِضُ رَأْسَهُ: حَرَّكَهُ بارْتِفَاعٍ وانْخِفَاضٍ كَالمُتَعَجِّبِ مِنَ الشَّيءِ)، (نَغَضَ رأسُهُ) واتە: سەری لەقی، (يَنْغُضُ وَيَنْغَضُ نَغْضاً وَنغُوضاً) بە کەسێك دەگوترێ کە سەری بجووڵێ، ئەوە بۆ حاڵەتی: (لازم)، بەڵام بۆ حاڵەتی (مُتَعَدِّي) (يُنْغِضُ رَأْسَهُ) واتە: سەری خۆی لەقاند، (بارْتِفَاعٍ انْخِفَاضٍ) سەری بەرزو نزم بکاتەوە، یاخود سەری بابدات بەلای ڕاست و چەپ دا، وەك شێوەیەك لە سەرسوڕمان، دیارە ئەو شتانە دەگەڕێنەوە بۆ کلتووری گەلان، ڕەنگە هەبێ سەر بە ڕاست و چەپدا ڕاوەشێنێ، بۆ نیشانەی سەرسووڕمان، یاخود نیشانەی بە درۆ دانانی قسەیەك کە دەکرێ، یاخود سەری بە شێوەیەك بلەقێنێ، وەك گاڵتە پێکردن، زیاتر شێوازی ئەو سەر جووڵاندنانە، پەیوەستە بە کلتوور و عادەتی گەلانەوە.

(إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلًا): (لَبِـثَ فَهُـوَ لاَبِـثٌ وَلِبِـثٌ)، (لبـث) واتــە: مایــەوە، (لابِــث ولَبِـث) هەردووکیــان نــاوی بکــەر (إسْــم فَاعِــل)ن.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا گوتمـان: خـوا ﷻ لـەم سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا، کـە هـەر لەسـەر دوانـدنی بێبڕوایـەکان، بەتایبـەت هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، بەردەوامـە، لـەم سـێزدە (١٣) ئایەتـەدا چەنـد ڕاسـتییەك دەخاتـە ڕوو:

هەندەێکیان دەربارەی خوا بە یەکگرتن و تەنیا پەرستراوێتیەتی خوا ﷻ.

یەکیان دەربارەی قورئان.

هەندێکیان دەربارەی پێغەمبەر ﷺ.

هەندێکیشیان دەربارەی زیندووبوونەوەو، هاتنی ڕۆژی دوایی و سزا و پاداشت.

سـەرەتا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿أَفَأَصۡفَىٰكُمۡ رَبُّكُم بِٱلۡبَنِينَ﴾، ئایـا پەروەردگارتـان ئێـوەی تایبـەت کـردوە بـە کوڕانـەوە؟ واتـە: ئێـوەی تایبـەت کـردوە بـە هەبـوونی کوڕانـەوە، کـوڕەکانی بـۆ ئێـوە سـاغ و یـەکلا کردوونـەوە؟ ﴿وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا﴾، کەچـی لـە فریشـتان مێینـەی بـۆ خـۆی دانـاون (هەڵبـژاردوون)، ﴿إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمًا﴾، بـە دڵنیاییـەوە بەهـۆی ئـەو قسـەتانەوە، ئێـوە قسـەیەکی مـەزن (ناقـۆڵاو ناشـیرین) بەرانبـەر بـە خـوا ﷻ دەڵێـن، شـتێك کـە بـۆ خۆتـان پێتـان بـاش نیـە، بـۆ خـوای دادەنێـن، کـە بریتیـن لـە کچـان (لـە مێینـەکان)، کـە ئەویـش هـەر ڕاسـت نیـە، چونکـە فریشـتەکان مێینـە نیـن، وەك خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الزخـرف)دا دەفەرمـوێ: ﴿وَجَعَلُواْ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمۡ عِبَٰدُ ٱلرَّحۡمَٰنِ إِنَٰثًاۚ أَشَهِدُواْ خَلۡقَهُمۡۚ سَتُكۡتَبُ شَهَٰدَتُهُمۡ وَيُسۡـَٔلُونَ ١٩﴾، واتـە: فریشـتەکان کـە بەنـدەی خـوای خـاوەن بەزەییـن، بـە مێینەیـان دانـان! ئایـا ئاگایـان لـە دروسـتکرانیان بـووە {داخـۆ نێـرن یـان مـێ؟!} ئـەو گەواهیدانەیـان دەنـووسرێ و لێشـیان دەپرسرێتـەوە،

لێـرەدا خـوا ﷻ - وەك مـن تێـی دەگـەم - هـەر مەبەسـتی ئەوەیـە، کـە پووچیـی عەقـڵ و بیرکردنـەوەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر و کافـرەکان بخاتـە ڕوو، کـە یەکێـك لـە بیرۆکـە پووچەکانیـان ئەوەیـە، پێیـان وایـە مێینەبـوون نوقسـانییە و عەیبەیـە، بۆیـەش زۆر بەکچـان

قەڵس بوون و، هەبووە کچی خۆیانیان زیندە بە چاڵکردوە! بێگومان ئەوان کەمتر لە کوڕان، تەماشای کچانیان کردوە، کە ئەوەش بیرێکی نەفامییە و، ئێستاش هەر هەیە لە زۆر کۆمەڵگاکاندا، بەڵام خوای پەروەردگار نێر و مێیی وەك یەك خوڵقاندوون و، بە هەر کامێکیان کۆمەڵێ تایبەتمەندیی داون، ئنجا بەو تایبەتمەندییانەوە، پیاو دەبێتە پیاوو، ئافرەت دەبێتە ئافرەت و، هیچ کامیان بۆی نیە، کە بە هۆی نێرایەتیی، یان مێیایەتیی خۆی بەسەر ئەوی دیکەدا هەڵکێشێ، بەڵکو تەنیا بە هۆی کردەوەی باش، ئەگەر پیاوان کردەوەی باشیان زیاتر بێ، یان ئافرەتان کردەوەی باشیان زیاتر بێ، ئا ئەوە مایەی بەرزیی و نیزیکییانە لە خوا، ئەگەرنا خودی نێرایەتیی و مێیایەتیی، پێوەرێك نیە بۆ چاك بوون، یاخود خراپ بوون.

ئنجا ئامانج لێرەدا ئەوەیە، کە ئێوە ئەم بیرۆکە پووچانەتان هەیە!

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ﴾، بە دڵنیایی لەم قورئانەدا جۆراو جۆر (بەیانی ڕاستییەکان)مان کردوە، لە حاڵەتێکەوە گۆڕیومانە بۆ حاڵەتێکی دیکە، بە زۆر تەعبیر و شێوازی دەربڕین، ئەو مەبەستانەی ویستوومانن دەرمان بڕیون (خستوومانە ڕوو)، بە تایبەت باسی یەکتایی خوا و پەرستراوێتیی خوا ﷻ، خوا زۆر وێنەی بۆ هێناونەوە لە قورئاندا و، بە زۆر شێوازی دەربڕینی جۆراو جۆر، باسی کردوە، ﴿وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِيَذَّكَّرُواْ﴾، واتە: لەم قورئانەدا، زۆر شێوازی دەربڕینی جۆراو جۆرمان بەکارهێناون، لە حاڵێکەوە گۆڕیومانە بۆ حاڵێکی دی، چ دەربارەی تەنیا خواپەرستیی، چ دەربارەی پێغەمبەرایەتیی و وەحیی، چ دەربارەی ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوەو، سزاو پاداشت، چ دەربارەی قورئان و کتێبەکانی خوا، بۆچی؟

﴿لِيَذَّكَّرُواْ﴾، تاکو بیریان بێتەوە، (**تذكُّر**) هەم بە مانای بیرخۆ هێنانەوەیە، هەم بە مانای دەرس و پەند وەرگرتنە، بۆ ئەوەی دەرس و پەند وەربگرن، یاخود وەبیر خۆیانی بێننەوە، ﴿وَمَا يَزِيدُهُمۡ إِلَّا نُفُورٗا﴾، بەڵام هەر سڵەمینەوەو دوورکەوتنەوەو یاخیی بوونیان، تێدا زیاد دەکات.

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، کە لەم چەند ئایەتەدا، زۆرترین گرنگیی پێدراوە، دەفەرموێ: ﴿قُل لَّوۡ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٞ كَمَا يَقُولُونَ﴾، پێیان بڵێ: ئەگەر وەك ئەوان دەڵێن، لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە هەبوونایە، ﴿إِذٗا لَّٱبۡتَغَوۡاْ إِلَىٰ ذِي ٱلۡعَرۡشِ سَبِيلٗا﴾، لەو حاڵەتەدا بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتە بەر، واتە: بەرەو لای خوا دەچوون، بۆچی؟!

بۆ دژایەتیی کردنی! بەڵام هەندێ لە توێژەرەوان ئاوایان لێکداوەتەوە: بۆ خۆ لێ نیزیك خستنەوەی خوا ﷻ، بەڵام مانای یەکەمیان ڕاسترو گونجاوترە لەگەڵ ئەم سیاقەدا.

هەڵبەتە خوێنراویشەتەوە: (**كَمَا تَقُولُونَ**) کەواتە: ڕووی دواندن هەر لە کافرەکانە، کە (**كَمَا يَقُولُونَ**) واتە: وەك ئەو بێبڕوایانە دەڵێن، بە شێوازی نادیار، بەڵام (**تقولون**) لێرەدا خوا دەیاندوێنێ، ﴿ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾، پاکیی و بەرزییەکی گەورە بۆ خوا، لەوەی کە ئەوان بەرانبەر بە خوا دەیڵێن! واتە: خوا زۆر لەوە پاکتر و چاکتر و بەرزترە، کە شایستەی ئەو جۆرە قسانە بێ، کە ئەوان دەرهەق بەوی دەیانکەن.

﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ﴾، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و، هەر کەس کە تییان دایە، پاکیی و بێ خەوشیی بۆ (خوا) ڕادەگەیەنێ، ﴿ وَإِن مِّن شَىْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ ﴾، واتە: هیچ شتێك نیە، مەگەر بە ستایشکردنەوە بە پاکی دەگرێ، ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾، بەڵام ئێوە بە پاکگرتنەکەی ئەوان تێناگەن، لێی حاڵی نابن، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴾، بە دڵنیاییی خوا هێدیی و مەندی لێبوردەیە، ئنجا ئایا مەبەست لەو بەپاکگرتنە چییە، کە ئێمە تێی ناگەین؟! دواتر لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر شی دەکەینەوە و، مانای بە هێزتر و ڕاستتر ئەوەیە کە ئەوە جۆرێکە لە بە پاکگرتن و ستایشکردن، کە دروستکراوەکان بۆ خوا دەیخەنە ڕوو، کە بۆ ئێمە فامکراوو زانراو نیە.

چونکە هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست ئەوەیە کە بە زمانی حاڵ دروستکراوەکان ئەنجامی دەدەن بۆ بەدیهێنەریان.

بەڵام زانایانی دیکە وەڵامیان داوەتەوە: کە ئەوە شتێکی زانراوو فامکراوە و لەگەڵ ئایەتەکەدا گونجاو نیە.

هەندێکی دیکە گوتوویانە: مەبەست پێی ئەوەیە کە کافرەکان ئەوە نافامن.

کە ئەو کاتە ئەو مانایە، ڕێی تێدەچێ، بەڵام ئێمە دوایی چەند فەرموودەیەك دێنینەوە لەو بارەوە، کە مەبەست لەو بە پاکگرتن و ستایشکردنەی خوا، لەلایەن دروستکراوەکانەوە، جۆرە بە پاکگرتنێکە، بە شێوەیەکی ئاسایی بۆ ئێمە زانراو و فامکراو نیە.

﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْـَٔاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾، (ئەی موحەممەد!) هەر کاتێ قورئانت خوێند، لە نێوان تۆ و ئەوانەدا کە بڕوایان

بە ڕۆژی دوایی نیە، پەردەیەکی پۆشراو دادەنێین، واتە: پەردەیەك کە زۆر پۆشەرە، وەك خۆشی پۆشرابێ وایە، ئەوە واتایەکی، یاخود پەردەیەك کە پەنهانە و نابینرێ، پەردەیەکی پەنهان دادەنێین لە نێوان تۆ و ئەوانەدا کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە، بۆ ئەوەی لە قورئان تێنەگەن، کە لێرەدا ئەمە تەعبیرکردنە لەوەی کە ئەوانە ئەوەندە بەرە و تاوان و گوناهـ چوون و، ئەوەندە دوورکەوتوونەوە لە هەق، حاڵیان وەك حاڵی کەسێکە: قسەی بۆ بکرێ، لە پاش دیوارێکەوە کە نەبیستێ، یاخود پەردەیەك لە نێوان گوێی ئەو و ئەو قسەیەدا کە دەکرێ، دانرابێ، بە شێوەیەك کە نەیبیستێ، لێی حاڵی نەبێ، واتە: حاڵی وان بەو شێوەیە، ئەگەرنا، خوا ﷻ پەردە ناخاتە سەر گوێ و چاوی خەڵك، مەبەست لێرەدا وێناکردنی حاڵی ئەوانە، وەك کەسێك وان، کە لە شوێنی دیکە خوا ﷻ باس دەکات، کە: پۆشاکیان بەسەر چاو دا درابێ و، قورساییان خرابێتە سەر گوێ و، دڵیان مۆرکرابێ و داخرابێ.

﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾ هەروەها لەسەر دڵەکانیان چەند کیف و پۆشەرێکیمان داناون تاکو تێی نەگەن و، قورساییمان خستوتە گوێیەکانیانەوە تاکو نەبیستن، ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْاْ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِمْ نُفُورًا ﴾ هەرکاتیش بە تەنیا باسی پەروەردگاری خۆتت کرد لە قورئاندا، واتە: هاوبەشت بۆ دانەنا و، تەنیا باسی خوات کرد، ئەو بێبڕوایانە دەبینی: پاشەو پاش بە سڵەمینەوەوە، لێت دوور دەکەونەوە.

﴿ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ ﴾ ئێمە زاناترین بەوەی کە بە هۆیەوە گوێت بۆ هەڵدەخەن، ﴿ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ ﴾ کاتێ گوێت بۆ هەڵدەخەن و گوێت بۆ دەگرن، ﴿ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ ﴾ هەروەها کاتێ لە نێوان خۆیاندا چپەچپیانە، ﴿ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴾ کاتێك کە ستەمکارەکان دەڵێن: ئێوە تەنیا بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون.

﴿ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ ﴾ سەرنج بدە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە! جارێك بە جادوو لێکراوت دادەنێن! جارێك بە جادووگەرت دادەنێن! جارێك بە شاعیرت دادەنێن! جارێك بە کاهینت دادەنێن! ئاشکرایە لێرەدا خوا ﷻ باسی یەك وێنەی کردوە کە دەڵێن: ئێوە بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون! بەڵام وێنەی ئەم قسەیە لە شوێنەکانی دیکەش دا، هاتوە بۆیە بە کۆ هێناویەتی (وێنانت بۆ دێننەوە).

﴿ فَضَلُّواْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴾، بۆیە سەرگەردان بوون، ناتوانن ڕێ دەرکەن! کەسێ کە هەستەوەرەکانی خۆی پەکخستبن، کەسێ بە هۆی گوناهو تاوان و کوفر و خراپە و کەللە ڕەقیی و عینادییەوە، عەقڵ و چاو و گوێی خۆی لە کارخستبن، بێگومان گومڕا بووە و ناشتوانێ ڕێ دەرکا و، ناشتوانێ بێتەوە سەر ڕێ، هەر بۆ خۆیشی وای بە خۆی کردوە!

﴿ وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمًا وَرُفَٰتًا ﴾، هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسقان و بووینەوە بەشتێکی وردوخاش ئیسکی وردوخاشکراو تێکشکێنراو (رُفات)، واتە: چ بە شێوەی ئێسقان مابینەوە، یاخود ئێسقانەکەش وردو خاش کرابێ و، بوویێتەوە بە خاك و خۆڵ، ئایا ئەگەر وامان لێهات: ﴿ أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقًا جَدِيدًا ﴾، بە سەرسوڕمانەوە دەپرسن: ئایا ئێمە جارێکی دیکە لە شێوەی دروستکراوێکی نوێدا، دروست دەکرێینەوە؟!

﴿ قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴾، (ئەی موحەممەد ﷺ!) پێیان بڵێ: ببنە بەرد یاخود، ببەنە ئاسن، ﴿ أَوۡ خَلۡقًا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡۚ ﴾، یان دروستکراوێ کە لە سینەکانی ئێوەدا گەورەیە، واتە: گەورەترە لەوەی کە زیندوو بکرێتەوە و ژیانی بهێنرێتەوە بەر، واتە: ئەگەر بەردبن، یان ئاسن بن، یان هەر دروستکراوێکی دیکە بن، کە لە سینە و عەقڵتان دا گەورەیە کە ژیانی بێتەوە بەر.

بەڵێ! خوا هەر زیندووتان دەکاتەوە.

﴿ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ﴾، ئنجا پێت دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە بۆ ژیان؟! کێ زیندوومان دەکاتەوە؟! ﴿ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، بڵێ: ئەو کەسەی کە یەکەمجار ئێوەی داهێناو هێنایە دی، هەمیشە دروستکردنی شتێك، لە دووبارە کردنەوەی بە زەحمەتترە، کەسێك کە کتێبێك دەنووسێ، ئەگەر دەستنووسەکەی لێ ونبێ، دوایی دەتوانێ وەك پێشتر کە نووسیوویەتی، یاخود باشتریش بینووسێتەوە، کەسێك کە شتێ دروست دەکات، ئەگەر ئەو شتەی لێ شکا، یاخود لێی تێکچوو، دەتوانێ وەك خۆی، یان باشتریش دروستی بکاتەوە، ئەوە بە نسبەت ئێمەوە شتێکی زانراوە، بەڵام بە نسبەت خواوە ﷻ دەیەوێ ئێمە تێبگەیەنێ، ئەگەرنا بە نسبەت خوای زاناو توانای: دووبارەکردنەوەش هەروەك دەستپێکردن وایە، وەك یەکن، هیچی بۆ خوا ﷻ تێناچێ.

﴿ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، ئنجا (لە بەرانبەر ئەو وەڵامەتدا) سەریانت بەرەو لا ڕادەوەشێنن (دەلەقێنن)، ئنجا چ بەرزیی و نزمیی پێ بکەن، چ ڕاست و چەپی پێ بکەن، ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، دەڵێن: ئەوە کەنگێیە؟! کەی ئەو دووبارەکردنەوە و زیندوو کردنەوەیە دەبێ؟! ﴿ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴾، بڵێ: ڕەنگە نیزیك بێ، پێ دەچێ نیزیك بێ، دیارە خوا ﷻ بە توانجەوە ئاوا دەفەرموێ.

﴿ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ ﴾، ئەو ڕۆژە کە بانگتان دەکات، بە ستایشکردنیەوە وەڵامی دەدەنەوە، کە بانگتان دەکات زیندوو ببنەوە، ئێوەش بە دەم ستایش و مەدحی خواوە، وەڵامی خوا دەدەنەوە، ﴿ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، گومانیش وا دەبەن و وای بۆ دەچن، کە کەمێك نەبێ نەمابنەوە، ئنجا کەمێك نەبێ نەمابنەوە، لە ژیانی دنیادا، یاخود لە قۆناغی بەرزەخدا، یاخود هەم لە ژیانی دنیادا و، هەم لە ژیانی بەرزەخدا، کاتێك ڕۆژی دوایی و قیامەت دەبینن، هەم دنیا و هەم قۆناغی بەرزەخیش، لە چاو قیامەت و ڕۆژی دوایی، زۆر کەمتان دێتە بەرچاو! وەك لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: پێیان وایە کە سەعاتێك ماونەوە، یاخود ڕۆژێك، یاخود کەمتر لە ڕۆژێك ماونەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ بە کافرە هاوبەشدانەرەکان دەفەرموێ: ئایا پەروەردگارتان ئێوەی تایبەت کردوە بە هەبوونی کوڕانەوە و، خۆشی لە فریشتان، مێینەکانی هەڵبژاردوون؟ بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی ناقۆڵای مەزن بەرانبەر بە خوا کەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ۚ إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ أَفَأَصْفَىٰكُمْ رَبُّكُم بِٱلْبَنِينَ ﴾، ئایا پەروەردگارتان ئێوەی تایبەت کردوە بە کوڕانەوە؟ کوڕەکانی بۆ ئێوە یەکلایی و ساغ کردووتەوە؟.

ئایا خوا ئێوەی هەڵبژاردوە و، تایبەتی کردوون بە کوڕانەوە؟ (**الإِصْفَاءُ: جَعْلُ الشيءِ صَفْواً أي: خَالِصَاً**) دەڵێن: (**إِصْفَاء**) هەروەها (**إِصْطِفَاء**)یش ئەوەیە کە شتێك هەڵبژێردرێ، یاخود ساف و ساغ بکرێتەوەو، شتی نامۆی پێوە نەمێنێ.

٢)- ﴿ وَٱتَّخَذَ مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنَٰثًا ﴾، لە فریشتەکانیش مێینەی بۆ خۆی هەڵبژاردوون؟ چونکە ئەوان بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، کە فریشتەکان کچانی خوان و شەیتانەکانیش کوڕانی خوان.

وەك لە سوورەتی (الزخرف)دا خوا لەوبارەوە دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: ئەو فریشتانەی بەندەی خوای خاوەن بەزەیین، کردیاننە مێینە! ئایا ئامادەی دروستکرانیان بوون (تاکو بزانن داخۆ نێرن، یان مێ؟!) ئەو شایەدیی دانەیان دەنووسرێ و لێشیان دەپرسرێتەوە {لەسەر ئەو بە درۆ شایەدیی دانەیان}.

٣)- ﴿إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمٗا﴾، بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی مەزن دەکەن، واتە: بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی ناقۆڵا و ناهەقی مەزن دەکەن، بەرانبەر بە خوا! (قَوۡلًا عَظِيمٗا: فِي القُبْحِ وَالسُّوء)، قسەیەکی زۆر مەزن لە ناشیرینیی و نا قۆڵاییدا، بەرانبەر بە خوا ﷻ دەکەن.

ئێمە پێشتر لە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەدا، لە کاتی لێکدانەوەی ئایەتەکانی: (١٠٠ و ١٠١) لە سوورەتی (الإنعام)دا بە تەفصیل لەم بارەوە قسەمان کردوە، کە ئەمەش دەقی ئەم دوو ئایەتەیە:

﴿وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ وَخَلَقَهُمۡۖ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٞ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٞۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ﴿١٠١﴾﴾.

واتە: هاوبەشیان لە جنۆکە بۆ خوا دانان و خواش جنۆکەکانی دروستکردوون، هەروەها کوڕان و کچانیان بۆ (خوا) هەڵتاشین بەبێ زانیاریی، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا لەوەی کە خوای پێ وەسف دەکەن، پەیداکەری ئاسمانەکان و زەوییە، ڕۆڵەی چۆن دەبێت، لە حاڵێکدا کە هاوەڵ و هاوسەری نەبێ؟! (خوا) هەموو شتێکی وەدیهێناوە و بە هەموو شتێکیش زانایە.

خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، وێڕای خستنە ڕووی قسەکەیان، شەش (٦) بەڵگەشی بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو قسە پووچەیان خستوونە ڕوو:

١/ دەفەرموێ: ﴿وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ﴾، واتە: کوڕان و کچانێکیان بۆ هەڵتاشین بەبێ بەڵگە و بەبێ زانیاریی، بێگومان ناتوانن لەوبارەوە بەڵگەیەك بهێننەوە، بەبێ بەڵگە هەر لەخۆوە دەڵێن: شەیتانەکان کوڕەکانی خوان و، فریشتەکانیش کچەکانی خوان!

کەواتە: ئەوە قسەیەکی نازانستییانەی بێ بنەماو پووچە.

٢/ دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ﴾، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی کە خوای پێ وەسف دەکەن، خوا ﷻ ئەگەر بەدیهێنەر و خاوەن و پەروەردگاری هەموو شتێك بێ، نابێ وەك دروستکراوەکانی، پێویستیی بە هاوسەر بێ و، ڕۆڵەی هەبن!

٣/ ﴿بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، (بَدِيع) واتە: پەیداکەر بەبێ چاولێکردن لە غەیری خۆی، (بديع ومبدع) کەسێکە کە شتێك دادەهێنێ بێ ئەوەی چاولێکەریی تێدا بێ، بۆ وێنەیەکی پێشتر، لە نوێ پەیدای بکات (على غير مثال سابق).

٣)- ﴿ إِنَّكُمۡ لَتَقُولُونَ قَوۡلًا عَظِيمٗا ﴾، بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی مەزن دەکەن، واتە: بە دڵنیایی ئێوە قسەیەکی ناقۆڵا و ناهەقی مەزن دەکەن، بەرانبەر بە خوا! (قَوۡلًا عَظِيمٗا: فِي القُبْحِ وَالسُّوءِ)، قسەیەکی زۆر مەزن لە ناشیرینیی و نا قۆڵاییدا، بەرانبەر بە خوا ﷻ دەکەن.

ئێمە پێشتر لە بەرگی پێنجەمی ئەم تەفسیرەدا، لە کاتی لێکدانەوەی ئایەتەکانی: (١٠٠ و ١٠١) لە سوورەتی (الإنعام)دا بە تەفصیل لەم بارەوە قسەمان کردوە، کە ئەمەش دەقی ئەم دوو ئایەتەیە:

﴿ وَجَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَآءَ ٱلۡجِنَّ وَخَلَقَهُمۡۖ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖۚ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ١٠٠ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٞ وَلَمۡ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٞۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمٞ ١٠١ ﴾.

واتە: هاوبەشیان لە جند بۆ خوا دانان و خواش جندەکانی دروستکردوون، هەروەها کوڕان و کچانیان بۆ (خوا) هەڵتاشین بەبێ زانیاریی، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا لەوەی کە خوای پێ وەسف دەکەن، پەیداکەری ئاسمانەکان و زەوییە، ڕۆڵەی چۆن دەبن، لە حاڵێکدا کە هاوەڵ و هاوسەری نەبێ؟! (خوا) هەموو شتێکی وەدیهێناوە و بە هەموو شتێکیش زانایە.

خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، وێڕای خستنە ڕووی قسەکەیان، شەش (٦) بەڵگەشی بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو قسە پووچەیان خستوونە ڕوو:

١/ دەفەرموێ: ﴿ وَخَرَقُواْ لَهُۥ بَنِينَ وَبَنَٰتِۭ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ ﴾، واتە: کوڕان و کچانێکیان بۆ هەڵتاشین بەبێ بەڵگە و بەبێ زانیاریی، بێگومان ناتوانن لەوبارەوە بەڵگەیەك بهێننەوە، بەبێ بەڵگە هەر لەخۆوە دەڵێن: شەیتانەکان کوڕەکانی خوان و، فریشتەکانیش کچەکانی خوان!

کەواتە: ئەوە قسەیەکی نازانستییانەی بێ بنەماو پووچە.

٢/ دەفەرموێ: ﴿ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَصِفُونَ ﴾، پاکیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی کە خوای پێ وەسف دەکەن، خوا ﷻ ئەگەر بەدیهێنەر و خاوەن و پەروەردگاری هەموو شتێك بێ، نابێ وەك دروستکراوەکانی، پێویستیی بە هاوسەر بێ و، ڕۆڵەی هەبن!

٣/ ﴿ بَدِيعُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، (بَدیع) واتە: پەیداکەر بەبێ چاولێکردن لە غەیری خۆی، (بدیع ومبدع) کەسێکە کە شتێك دادەهێنێ بێ ئەوەی چاولێکەریی تێدا بێ، بۆ وێنەیەکی پێشتر، لە نوێ پەیدای بکات (علی غیر مثال سابق).

٤/ ﴿ أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُن لَّهُۥ صَٰحِبَةٌ ﴾، (خوا) چۆن ڕۆڵەی دەبن ئەگەر هاوسەری نەبێ، خوا ﷻ کوڕو کچەکانی چۆن پەیدا بوون؟ بە پێی ئەوەی بۆ ئێمە زانراوە، کوڕو کچ لە ئەنجامی پێکەوە جووتبوونی نێوان دوو هاوسەری نێر و مێ دا، پەیدا دەبن.

٥/ ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ﴾، خواش هەموو شتێکی هێناوەتە دی، کەواتە: هەرچی هەیە دروستکراوی خوایە و هیچیان ڕۆڵەی نین.

٦/ ﴿ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴾، هەروەها ئەو بە هەموو شتێك زانایە، ئەگەر گریمان کوڕ و کچی هەبوونایە، دەبووایە خوا ﷻ بزانێ، چونکە زانیاریی خوا بە هەموو شتێکەوە پەیوەستەو، هیچ شتێك نیە خوا نەیزانێ.

هەر لەو بارەوە خوا لە سوورەتی (الزخرف) (١٥ - ١٩)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلُوا لَهُۥ مِنْ عِبَادِهِۦ جُزْءًا ۚ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَكَفُورٌ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾ أَمِ ٱتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَأَصْفَىٰكُم بِٱلْبَنِينَ ﴿١٦﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُم بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُۥ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾ أَوَمَن يُنَشَّؤُا۟ فِى ٱلْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى ٱلْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ۚ أَشَهِدُوا۟ خَلْقَهُمْ ۚ سَتُكْتَبُ شَهَٰدَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ ﴿١٩﴾ ﴾.

واتە: لە بەندەکانی، بەشێکیان بۆ خوا دانا (واتە: بەندەکانییان کردن بە بەشێك لە خوا)، بێگومان مرۆڤی (بێبڕوا) سپڵەیەکی زۆر ڕوون و ئاشکرایە. ئایا لەوانە کە دروستی کردوون، کچی بۆ خۆی هەڵبژاردوون و ئێوەی تایبەت کردوون بە کوڕانەوە؟! (کوڕەکانی بۆ ئێوە ساغ کردووتەوە؟!) . لە حاڵێك دا هەر کات یەکێکیان موژدەی بەوەپێدرا کە بۆ (خوای) بە بەزەیی بەوێنە هێناوەتەوە، ڕووی ڕەش دادەگەڕێ و زۆر پەست و خەفەتاوییە، {داخ و خەفەتی زۆری دەچێتە دڵەوە، لەبەر ئەوەی موژدەی کچی پێدراوە، لە حاڵێکدا کە خۆیان بە کچان ڕازی نین، کەچی کچان بۆ خوا دادەنێن} ئایا کەسێك کە لە ڕازانەوە و خشڵ دا پێ دەگات و لە کاتی مشت و مڕدا ڕوونکەرەوە نیە! {ناتوانێ مەبەستەکانی خۆی جوان بگەیەنێ، ئەوە بۆ خوا دادەنێن؟!} ﴿ وَجَعَلُوا۟ ٱلْمَلَٰٓئِكَةَ ٱلَّذِينَ هُمْ عِبَٰدُ ٱلرَّحْمَٰنِ إِنَٰثًا ﴾، هەروەها ئەو فریشتانەی کە بەندەی خوان، بە مێینەیان لە قەڵەم دان، ئایا ئاگاداری دروستکرانیان بوون؟! بێگومان ئەو شایەدیدانەیان دەنووسرێ و لێشیان دەپرسرێتەوە.

مەسەلەی دووەم:

ئێمە لەم قورئانەدا ڕوونکردنەوەی جۆراو جۆرمان داون، لە هەموو ڕوویەکەوە، تاکو پەند وەربگرن و بیریان بکەوێتەوە، کەچی هەر سڵەمینەوەیان بۆ زیاد دەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ ﴾، بە دڵنیاییش لەم قورئانەدا بە شێوەی جۆراو جۆر مەبەستەکانمان ڕوونکردوونەوە، (**صَرَّفْنَا: نَوَّعْنَا البَيَانَ**)، ڕوونکردنەوەکەمان جۆراو جۆر کردوە، (**حُذِفِ مَفْعُول صَرَّفَ لأَنَّهُ نُزِّلَ مَنْزِلَةَ اللازِمِ، فَلَمْ يُقَدَّرْ له مفعول**)، خوا ﷻ کە فەرموویەتی جۆراوجۆرمان کردوە، چی جۆراوجۆر کردوە؟ (**صَرَّفْنَا البَيَانَ، أَوْ صَرَّفْنَا التعْبِيرِ**) ڕوونکردنەوە و دەربڕینمان جۆراوجۆر کردوە لەم قورئانەدا، بەڵام بۆیە بەرکار (**مفعول**)ەکەی قرتێنراوە، چونکە وشەی (**صَرَّف**) وەك کرداری لازیم کە پێویستی بە بەرکار ناکات، مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، یان لەبەرئەوەی هەر دیارە (**صَرَّفْنَا**) واتە: (**صَرَّفْنَا البَيَانَ**)، لە چەندان شوێنی قورئاندا هاتوە و، مەگەر چۆن، ئەگەرنا وشەی (**صَرَّفَ**) بەرکار (**مَفْعُول**)ەکەی دیار نیە، چونکە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ.

وشەی: (**صَرَّفْنَا**) چاوگەکەی: (**تَصْرِيفَ**)ە، (**التَّصْرِيفُ: تَعَدُّدِ الصَّرْفِ، وَهُوَ النَّقْلُ مِنْ جِهَةٍ إلي جِهَةٍ أُخْرَى**)، (**تصريف**) بریتیە لە جۆراو جۆریی گواستنەوە. یانی: لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێك شتێك بگۆڕدرێ.

٢)- ﴿ لِيَذَّكَّرُوا ﴾، تاکو بیر بکەنەوە، یاخود تاکو پەند وەربگرن، ئەم وشەیە: ﴿ لِيَذَّكَّرُوا ﴾ ئاواش خوێنراوەتەوە: (**لِيَذْكُرُوا**)، بۆ ئەوەی کەبیر بکەنەوە، یاخود بیریان بێتەوە.

٣)- ﴿ وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا ﴾، کەچی ئەو جۆراو جۆرکردن ڕوون کردنەوەی مانا و مەبەستەکان، هەر سڵەمینەوەیان تێدا زیاد دەکات، هەر دوورکەوتنەوەیان تێدا زیاد دەکات، (**النُّفُورُ: هُرُوبُ الوَحْشِيِّ وَالدَّابَّةِ بِجَزَعٍ وَخَشْيَةٍ**)، واتە: (**نُفُور**) بریتیە لەوە کە ئاژەڵێك، یاخود ژیاندارێکی کێوی بە ترس و دڵەڕاوکەوە ڕابکات، واتە: ئەوانە وەك چۆن ئاژەڵێك ترسێکی بۆ دێ، حاڵەتێکی ترس و دڵەڕاوکەی بۆ پەیدا دەبێ و ڕادەکات، ئەوانیش بەو شێوەیە دووردەکەونەوە.

ئـەم قورئانـە کـە بـە شـێوەی جۆراوجـۆر مەبەسـتەکانی تێـدا ڕادەگەیەنرێـن، خـوا ﷻ دەیـەوێ لـە هەمـوو دەلاقـە و پەنجـەرەکانی عەقـڵ و دڵ و خەیـاڵ و ئەندێشـە و هەسـت و سـۆز و هتـدەوە، مەبەسـتەکان بەرێتـە نێـو نـاخ و ڕووحـی مـرۆڤ، لـە هەمـوو دەرگایـان دەدا، ویسـتوویەتی بـە هەمـوو شـێوازێك ڕاسـتییەکان بخاتـە نێـو عەقـڵ و دڵـی مرۆڤـەوە، کەچـی ئـەو بێبڕوایانـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە بـە خۆیانیـان کـردوە، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە بەهـۆی گوناهـو تـاوان و کەللـە ڕەقییـەوە، کارێکیـان کـردوە کـە پـەردە بەسـەر چـاو و عەقڵیـان هەڵکشـێ، هەرچەنـدە ئێمـە مەبەسـتەکانیان بـە شـێوەی جۆراوجـۆر بـۆ دەخەینـە ڕوو و لـە لووتکـەی ڕەوانبێژیـی و پاراوییـدا بۆیـان دەخەینـەڕوو، بـۆ ئـەوەی بیریـان بێتـەوە و پەنـد وەربگـرن، کەچـی هـەر سـڵەمینەوەو دوورکەوتنەوەیـان تێـدا زیـاد دەکات.

مەسەلەی سێیەم:

خوا ﷻ فەرموویەتی: بڵێ ئەگەر وەك دەڵێن: خوا پەرستراوی دیکەی لەگەڵدا بوونایە، ڕێیان بەرەو خاوەن عەرش (خوا) دەگرتەبەر (کە دژایەتیی بکەن)، پاکیی و بەرزییەکی گەورە بۆ وی، لەوەی کە دەیڵێن، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و هەر کەس کە تێیان دایە، بێ خەوشیی بۆ خوا ڕادەگەیەنن و، هیچ شتێك نیە بە ستایشکردنەوە بەپاکی نەگرێ، بەڵام لە بە پاکگرتنەکەیان تێناگەن، ئەو هێدیی لێبوردەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿قُل لَّوۡ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٞ كَمَا يَقُولُونَ إِذٗا لَّٱبۡتَغَوۡاْ إِلَىٰ ذِي ٱلۡعَرۡشِ سَبِيلٗا ﴿٤٢﴾ سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوّٗا كَبِيرٗا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبۡعُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورٗا ﴿٤٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لَّوۡ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٞ﴾، بڵێ: ئەگەر لەگەڵ وی پەرستراوانی دیکە هەبوونایە.

٢)- ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾، وەك ئەوان دەڵێن، ئەمە ئەگەر بە ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾ بخوێنرێتەوە، واتە: بە شێوازی نادیار (غائب)، خوا ﷻ دیار کافرەکان دەدوێنێ، بەڵام خوێنراویشەتەوە (**كما تقولون**)، واتە: ئەی کافرەکان وەك ئێوە دەڵێن، ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوانی دیکە هەبوونایە.

٣)- ﴿إِذٗا لَّٱبۡتَغَوۡاْ إِلَىٰ ذِي ٱلۡعَرۡشِ سَبِيلٗا﴾، ئەوا ئەو کاتە بەرەو خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر، بۆ لای دەچوون.

لێرەدا ئەو ڕاستییە دووبارە دەکەمەوە کە وشەی (آلهة) کۆی (إلە)ە و (إله)یش یانی: پەرستراو، ئنجا بە هەق بپەرسترێ، کە پەرستراوی بەهەق (**الإله الحق**) هەر یەکێکە، کە خوا (**الله**)یە، یان بە ناهەق بپەرسترێ، بێگومان پەرستراوانی ساختە و ناهەق زۆرن.

کەواتە: (إله) جیایە لە (**ألله**)، (**ألله**) ناوی ناسێنەر (عَلَم)ی خوایە ﷻ لە زمانی عەرەبی دا، بە ئینگلیزی دەڵێن: (God)، بە فارسیی دەڵێن: (خدا)، بەڵام (**إله**) واتە: پەرستراو، وشەیەکە بۆ خوا بەکاردێ و، بۆ جگە لە خواش بەکاردێ، بۆ خوا بەکاردێ کە هەر خوا پەرستراوی بە هەقە، بۆ جگە لە خواش بەکاردێ، لە حاڵێکدا جگە لە

خوا بە ناهەق دەكرێتە (إله) و پەرستراو، بۆیە خوا (أللّه) جیایە و (إله) پەرستراو جیایە، چەندان جاری دیكەش باسم كردوە: هەندێ لە بانگخواز و وتاربێژەكان، جیاوازیی ئەم دوو وشەیە ناكەن، بۆ وێنە: وشەی (خوا) كۆدەكەنەوەو دەڵێن: (خوایەكان)، كە (أللّه) لە زمانی عەرەبییدا نە دەكرێتە دووان (مُثنى)، نە كۆ (جمع) دەكرێتەوە، بەڵام (إله) دەكرێتە دووان (إلهان)، دەكرێتە كۆ (آلهه)، چونكە هەر یەك خوا هەیە، كە (أللّه)یە، بەڵام پەرستراوی بە ناهەق زۆرن.

كە دەفەرموێ: ﴿كَمَا يَقُولُونَ﴾، (أي: لا تَحَقّقَ لِتَعَدُّدِ الآلهة بَل هُو مجرد فَرْضٍ) واتە: وەك دەڵێن، واتە: چەند پەرستراویی بوونی نیە، بەڵام وەك گریمانەیەك {وەك عەرەب دەڵێن: (على سبيل الفَرْض)} ئەوە دامانناوبوو (گریمان وابوو)، ئەگەر گریمان لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە هەبوونایە، بەرەو خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر.

(إبتغاء) واتە: خواستن، (إبتغاء السبيل: طلب طريق الوصول إلى الشيء)، واتە: داواكردنی ڕێیەك، كە پێیدا بگاتە شتێك، بۆچی بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر؟! ئایا بۆ ئەوەی بەسەری دا زاڵبن! یاخود بۆ ئەوەی خۆیانی لێ نیزیك بخەنەوە، هەردوو واتایەكە هاتوون لە قورئان دا، بۆ نموونە:

أ- واتای یەكەم: لە سوورەتی: (المؤمنون) دەفەرموێ: ﴿وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ...﴿٩١﴾﴾، واتە: لەگەڵ خوادا هیچ پەرستراوی دیكە نین، ئەگەر نا هەر پەرستراوە چی دروستكردوە سەرپەرشتیی دەكرد، (گریمان ئەگەر پەرستراوی بە هەق بوونایە)، ﴿وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾، هەروەها هەندێكیان بەسەر هەندێكیان دا زاڵ دەبوون، دە بوو بە ناكۆكییان لەسەر ئەوەی: كێ سەرپەرشتیی دروستكراوەكان بكات؟!

كەواتە: ﴿إِذًا لَّابْتَغَوْا۟ إِلَىٰ ذِى ٱلْعَرْشِ سَبِيلًا﴾، واتە: بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر، بۆ ئەوەی بەسەریدا زاڵبن و دژایەتیی و ناكۆكیی لەگەڵ بكەن (ئەگەر پەرستراوی دیكە لەگەڵ خوادا هەبوونایە).

ب - واتای دووەمیان: كە ئەگەر لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیكە هەبوونایە، ڕێیان بەرەو خوا دەگرتەبەر،تاكو خۆیانی لێوە نیزیك بخەن، ئەمیش هەر سوورەتی (الإسراء)دا هاتوە، (كە دوایی دەیگەینێ)، كە دەفەرموێ: ﴿أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾﴾، واتە: ئەوانەی كە

ئەوانە (بێبڕوایەکان) لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆکار دەخوازن، کە خۆیانی لێوە نیزیك بخەن، بە ئومێدی بەزەیی خوان و لە سزایەکەشی دەترسێن.

بەڵام وەك گوتم ئەوەی کە لێرە گونجاوترە، مانای یەکەمیانە، واتە: بەرەو خوای خاوەن عەرش ڕێیان دەگرتەبەر، تاکو بەسەریدا زاڵبن و دژایەتیی و ناکۆکیی لەگەڵ بکەن و لەگەڵی یەکلایی بکەنەوە: ئایا کامیان سەرپەرشتیی دروستکراوەکان بکات؟!

٤)- ﴿ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴾، پاکیی و بەرزییەکی گەورە بۆ خوا، لەوەی کە ئەوان دەیڵێن، ئەمە خوێنراویشەتەوە: (كَمَا تَقُولُونَ)، ئەوەش لە حاڵێکدا کە بە شێوەی دواندن بێبڕوایەکان بدوێنرێن.

٥)- ﴿ تُسَبِّحُ لَهُ ٱلسَّمَٰوَٰتُ ٱلسَّبْعُ ﴾، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و خوا بەپاك دەگرن.

٦)- ﴿ وَمَن فِيهِنَّ ﴾، هەروەها هەر کەسێك کە تێیاندایە، واتە: هەر کەسێك کە تێیان دایە لە خاوەن عەقڵ و شعوورەکان، لە ئاسمانەکان و زەوی دا: لە فریشتان و لە مرۆڤان و لە جندەکان و دروستکراوانێکی دیکە، کە ئێمە نایانزانین، هەموویان خوا بە پاك دەگرن.

٧)- ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ ﴾، هیچ شتێك نیە، (وَإِن مِّن شَيْءٍ) واتە: (ما مِنْ شيءٍ)، واتە: هیچ شتێك نیە، کە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشکردنیەوە، هەم بە پاکیی دەگرێ، هەم ستایش و مەدحی دەکات: (يُسَبِّحُهُ مُتَلَبِّساً بحَمْدِهِ) بە پاکیی دەگرێ، هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە ستایشیشی دەکات.

٨)- ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾، بەڵام ئێوە لە بە پاکگرتنی ئەوان تێناگەن، هەروەها ئاواش خوێنراوەتەوە: (لا يَفْقَهُونَ)، واتە: ئەوان تێیناگەن، واتە: هەم بە شێوەی ئامادە (حاضر)، هەم بە شێوەی نادیار (غائب).

٩)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴾، بەدڵنیاییەوە خوا هێدیی و مەندە، (حَلِيم) واتە: هێدیی و مەند، کەسێ کە زوو تووڕە نەبێ، پەلە نەکات، (غَفور) واتە: لێبووردە.

(زِيَادَة «كان» للدلالة على أن الحِلم والغُفران صِفَتَان له مُحَقَّقَتَان)، واتە: لەو ئایەتەدا کە (کان) زیاد کراوە، ئەوە دەگەیەنێ کە: (حِلم وغفران)، هێدیی مەندیی و لێبوردەیی، دوو سیفەتی لە مێژینەی خوان و، لە ئەزەلەوە لە خوادا چەسپاون.

کورتە باسێك لە بارەی بە پاكگرتن و ستایشكردنی خواوە

ئێستاش كورتە باسێك دەكەین لە بارەی ستایشكران و بە پاكگیرانی خواوە ﷻ لەلایەن سەرجەم دروستكراوەكانیەوە، خوای بەرزی مەزن فەرموویەتی: ﴿وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمۡدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفۡقَهُونَ تَسۡبِيحَهُمۡ﴾ واتە: هیچ شتێك نیە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشكردنیەوە، بەڵام لە بە پاكگرتنەكەیان تێناگەن، واتە: نە لە پاكگرتنەكەیان تێدەگەن، نە لە ستایشكردنەكەیان، چونكە خوا دەفەرموێ: بە ستایشكردنیەوە بە پاكی دەگرن، واتە: ئەگەر لە بە پاكگرتنی دروستكراوەكان بۆ خوا تێنەگەن، لە ستایش كردنەكەشیان تێناگەن و حاڵی نابن.

ئێستاش با لەو بارەوە چەند شتێك بخەینە ڕوو:

١/ كە دەفەرموێ: ﴿سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يَقُولُونَ﴾ واتە: پاكیی و بەرزیی بۆ خوا، لەوەی كە دەیڵێن، واتە: خوا زۆر زۆر پاكە و، زۆر زۆر بەرزترە لەوەی، ئەو شتانەی كافرەكان دەیانڵێن، شایستەی خوا بن و لەخوا بوەشێنەوە، لە هاوبەش و ڕۆڵە و ...هتد.

٢/ كە دەفەرموێ: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ﴾ بە پاكگرتنی و بێ خەوشیی بۆ ڕادەگەیەنن، وشەی (**سَبَّحَهُ، يُسَبِّحُهُ**)، بۆ خۆی بەركار (**مَفعول به**) دەخوازێ و پێویستیی بە پیتێك نیە، بەڵام لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿تُسَبِّحُ لَهُ﴾ ئەوە (ل)ە: (**لِتَعدِيَة «يُسبِّح» الْمُضَمَّنِ مَعْنى يَشْهَدُ**) بۆ ئەوەیە كە (**يُسَبِّحُ**) بەركار بخوازێ، لە حاڵێكدا كە مانای (**يَشْهَدُ**)ی نێواخن كراوە، كەواتە: (**تُسَبِّحُ لَهُ: تُسَبِّحُ لَهُ وَتَشْهَدُ لَهُ**)، بە پاكیی دەگرێ و شایەدییشی بۆ دەدا، هەرچی كە لە ئاسمانەكان و زەویدا هەیە، هەم خوا ﷻ بە پاك دەگرێ و، هەم شاهێدیشی بۆ دەدا كە تەنها خۆی شایستەی پەرستران و بەندایەتیی بۆ كرانە.

دەشگونجێ ئەو (ل)ە، وەك گوتراوە: (**هِيَ الْمُسَمَّاة لام التبيين كاللَّتِي فِي**: ﴿أَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ صَدۡرَكَ ١﴾ **الشرح**)، لامی ڕوونكردنەوە بێ، وەك ئەو لامەی كە لە سوورەتی (الشرح)دا هاتوە، خۆ خوا دەیتوانی بفەرموێ: (**أَلَمْ نَشْرَحْ صَدْرَكَ**)، بەڵام كە دەفەرموێ: ﴿أَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ صَدۡرَكَ ١﴾ ئەمە بۆ ڕوونكردنەوەیە، واتە: ئایا بۆ تۆ، سینەی تۆمان گوشاد نەكرد؟

٣/ کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِۦ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾، هیچ شتێك نیە کە خوا بە پاك نەگرێ بە ستایشکردنیەوە، ئەمە لێرەدا زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

واتـای یەکـەم: گوتوویانـە: مەبەسـت پێـی دەلالەتیانـە لەسـەر بەدیهێنەریـان، واتـە: تـۆ تەماشـای هەرشـتێك بکـەی و، لێـی وردبیـەوە و، سـەرنجی بـدەی، دەتگەیەنـێ بـەوەی کـە بەدیهێنــەر و پەیداکــەر و پەروەردگارەکــەی بنــاسی، کــە دەشــفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾، واتـە: ئـەی بێبڕوایـەکان، ئێـوە لـە بەپاکگرتـن و ستایشـکردنی دروسـتکراوەکان بـۆ خـوا، تێناگـەن، ئەگەرنـا هیـچ شـتێك نیـە کـە خـوا بـە پـاك نەگـرێ و سـتایشی نـەکات.

یاخــود: ئــەی مســوڵمانینە! ئــەوە هاوبــەش بــۆ خــوا دانەرەکانــن، لــە بەپاکگرتــن و ستایشـکردنی دروسـتکراوەکان بـۆ خـوا تێناگـەن، ئەگەرنـا هەر کەسێ تەماشـایان بـکات و، لێیان وردبێتـەوە، حاڵـی دروسـتکراوەکان، ئـەوەی لـێ دەفامرێتـەوە کـە بەدیهێنـەرو پەروەردگارێـك هێناونیـە دی، مەبەسـت لـە بەپاکگرتنەکـە، ئەوەیـە.

واتـای دووەم: گوتوویانـە: یـانی: هیـچ کام لـە دروسـتکراوەکان نیـە، کـە جۆرێك لـە یادکردنی خـواو، بەپاکگرتنـی و، ستایشـکردنی خوایـان نەبـێ، بـەڵام ئـەو بـە پاکگرتـن و ستایشـکردنە بـۆ خەڵـکی بـە گشـتی زانـراو نیـە.

هەڵبەتە ئێمە بەبێ چەندو چوون، ڕای دووەم هەڵدەبژێرین، بۆچی؟

لەبـەر کۆمەڵێـك ئایـەت و فەرمایشـتی پێغەمبـەر ﷺ کـە لێـرەدا ئامـاژە بـە پێنـج دانەیـان دەکەیـن وەك نموونـە:

١/ لە سوورەتی (ص)دا خوا دەفەرموێ: ﴿ ٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَٱذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُۥدَ ذَا ٱلْأَيْدِ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿١٧﴾ إِنَّا سَخَّرْنَا ٱلْجِبَالَ مَعَهُۥ يُسَبِّحْنَ بِٱلْعَشِىِّ وَٱلْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾ وَٱلطَّيْرَ مَحْشُورَةً ۖ كُلٌّ لَّهُۥٓ أَوَّابٌ ﴿١٩﴾ ﴾، واتە: یادی بەندەکەی ئێمە داوود، بکە، خاوەن هێزو توانا، ئەو زۆر بۆ لای خوا دەگەڕایەوە و پەشێمان دەبووەوە، ئێمە چیایەکانمان بۆ ڕام و دەستەمۆ کرد بوون، کە لەگەڵ ئەودا ئێواران و بەیانیان (دەمە و خۆرهەڵات) خوایان بە پاك دەگرت، (واتە: لەگەڵ داوود دا، داوود موناجات و ڕازو نیازی لەگەڵ خوا دەکرد، بەو دەنگە زوڵاڵ و خۆشەی خۆی، کە دەنگی زۆر زۆر خۆش بووە)، هەروەها باڵندەکانیش بۆی کۆدەبوونەوە هەموویان زۆر بۆ لای خوا گەڕاوەبوون.

پێغەمبـەر ﷺ شـەوێك گوێـی لـە (ئەبـوو مووسـای ئەشـعەریی) بـوو، قوڕئـانی دەخوێنـد، کـە ئەویـش دەنگـی زۆر خـۆش بـووە، ئەوەنـدە خـۆش بـووە، کـە یەکێـك لـە هــاوەڵان دەڵێ: دەنگـی هیـچ عـوودو تـارو سـەنج {ئامێـرە مۆسـیقاییەکان کـە ئـەو کات هەبـوون} نەبیسـتوە

هێنـدەی دەنگـی وی خـۆش بـێ!)، پێغەمبـەر ﷺ کـە گوێـی لـێ بـووە، پێـی دەفەرمـوێ: ئەگـەر دوێنـێ شـەوێ ئـاگات لـێ بووایـە کـە گوێـم بـۆ گرتبـووی: {لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ} (**أَخْرَجَـهُ البُخـاري: ٤٧٦١، والترمـذي: ٣٨٥٥**). واتـە: تـۆ ئاوازێـك لـە ئـاوازەكانی (داوود)ت پـێ دراوە، دەنگـت زۆر خۆشـە! (ئەبـوو مووسـا)ش گـوتی: {لَوْ عَلِمْتُ لحَبَّرْتُهُ لَكَ تَحْبِيرًا} (**أَخْرَجَهُ ابـن حبـان: ٧١٩٧، قـال شُعَيب الأرنـؤوط: إِسْنادُهُ عَلَى شَرْطِ مُسْلِم**)، واتـە: ئەگـەر زانیبـام، هێنـدەی دیکـە دەنگـی خـۆم خۆشـتر دەکـرد بـۆ تـۆ ئـەی پێغەمبـەر! ﷺ.

خـوا دەفەرمـوێ: چیایەكانمـان بـۆ داوود دەسـتەمۆ كـرد بـوون، تاكـو لەگـەڵ ئـەودا یـادی خـوا بكـەن و، خـوا بـە پـاك بگـرن، لەمەشـەوە دیـارە كـە چیایـەكان زیكـر و یـادی خـوا دەكـەن.

٢/ هەروەها له سووڕەتی (مریم)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ ﴾.

واتـە: هەروەهـا (بێبڕوایـەكان) گوتیـان: خـوای خـاوەن بەزەیـی ڕۆڵـەی هەیـە! ، شـتێكی زۆر گەورەتـان گـوت! (گوناهـو تاوانێـكی گەورەتـان گـوت) ئاسـمانەكان خەریكـن بـە هـۆی ئـەو قسـەی ئێـوەوە شـەق ببـەن و! زەوییـش خەریكـە بقڵیشـێ! هەروەهـا چیایەكانیـش خەریكـن بڕووخێـن و، بـە دەنگـی بـەرز بكـەون، بـە هـۆی ئـەوەوە كـە لافـی ڕۆڵەیـان بـۆ (خـوای) خـاوەن بەزەیـی لێـدا.

ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنـێ: كـە ئاسـمانەكان و زەوی و چیایـەكان، جۆرێـك لـە هەسـتیان هەیـە، بەرانبـەر بـە خـوای خـاوەن و پەروەردگاریـان.

ئنجـا بـا ئامـاژە بـە چەنـد فەرموودەیەكیـش بكەیـن، كـە دەقـن لەسـەر ئـەوەی هەمـوو دروسـتكراوەكان جۆرێـك لـە بـە پاكگرتـن و سـتایش و یـادی خوایـان هەیـە، كـە ئێمە تێـی ناگەین:

٣/ {عَنْ جَابِر بن سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَأَعْرِفُ حَجَرًا بِمَكَّةَ، كَانَ يُسَلِّمُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُبْعَثَ إِنِّي لَأَعْرِفُهُ الْآنَ} (أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٢٢٧٧، وَالتِّرمِذي: ٣٦٢٤).

واتـە: جابیـری كـوڕی سـەموره (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمووی: مـن بەردێـك دەناسـم لـە مەككـە، كـە پێـش ئـەوەی ڕەوانـە بكرێـم {بكرێمـە پێغەمبـەر} سـڵاوی لـێ دەكـردم، ئێسـتاش ئـەو بـەردە دەناسـم.

گاشـە بەردێکـی گـەورە بـووە، دیـارە ئـەو بـەردەش وەك موعجیزەیـەك سـڵاوی لـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، بێگومـان دەبـێ بـە نازنـاوی پێغەمبەرایەتیـی سـڵاوی لێکـرد بـێ و، گوتبێتـی: (السلام عَلَيكَ يا نبيَّ اللّه)، یـان گوتبێتـی: (السلام عليكَ يا رسول اللّه)، ئنجـا هـەر چـۆن بـێ، بـەرد کـە سـڵاو بـکات، مانـای وایـە زیکریـش دەکات و، خـواش بـە پـاك دەگـرێ و ستایشــیشی دەکات.

٤/ {عَنْ عَبْدِ اللَّه بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّه عَنْهُ، قال: وَلَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ، وَهُوَ يُؤْكَلُ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٣٥٧٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣٦٣٣)، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: ئێمە (لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دا بووین، خواردنمان دەخوارد)، گوێمان لە بە پاکگرتنی خواردنەکە دەبوو، (خواردنەکە خوای بەپاك دەگرت و، تەسبیحی خوای دەکرد) لە کاتێك دا کە دەخورا.

٥/ {عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: لاَ يَسْمَعُهُ (المؤذِّن) جِنٌّ وَلاَ إِنْسٌ وَلاَ شَجَرٌ وَلاَ حَجَرٌ ولامَدَرٌ إلاَّ شَهِدَ لَهُ} (أَخْرَجَهُ إِبْنُ مَاجَه: ٧٢٣، وَصَحَّحَهُ الألباني) واتە: ئەبوو سەعید خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: هیچ شتێك گوێی لە دەنگی (بانگبێژ) نابێ لە جینن و مرۆڤ و درەخت و بەرد و گڵ (قوڕ) مەگەر (ڕۆژی دوایی)، شایەدیی بۆ دەدا.

هەڵبەتـە درەخـت و بـەرد و گڵ و هەرشـتێك کـە شـایەدیی بـدات، مانـای وایـە جۆرێـك لـە هەسـت و دەرك پێکردنیـان هەیـە بـۆ خـوا ﷻ و، خـاوەنی خۆیـان دەناسـن.

کەواتـە: بـە پاکگرتـن و ستایشـکردنی خـواش، بـۆ ئـەوان شـتێکی ئاسـاییە، بـەڵام دیـارە بـە شـێوەیەکی نائاسـاییە بـۆ ئێمـە، بۆیـە ئێمـە نایبیسـتین، مەگـەر وەك موعجیزەیـەك کـە پێغەمبـەر ﷺ پێـمان بگەیەنـێ، وەك لـە فەرمـوودەکان دا هاتـوە، کـە خـواردن لـە دەسـتی دا، خـوای بە پاك گرتـوە، هەروەهـا لـە (صحيـح البخـاري)[1]دا هاتـوە، کـە ئـەو بنکـە دارخورمایـەی پێغەمبـەر ﷺ وتـاری لەسـەر دەدا، دوای ئـەوەی پیرەژنێـك مینبەرێـکی بـۆ دروسـتکرد و، چـووە سـەر مینبەرەکە، ئـەو کۆلکـە دار خورمایـە هــاوەڵان گوتوویانـە: گوێـمان لـە دەنگـی بـوو، وەك چـۆن بەچکـە حوشـتر دەناڵێنـێ بـۆ دایـکی و جۆرێـك لـە سـۆزی بـۆ دەردەبـڕێ، خەڵکـی مزگـەوت هەموومـان ئـاوا گوێـمان لـە دەنگـی بـوو [هـاواری کـرد، لـە داخ و نارەحەتیـی ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ئـەوی بـە جێهێشـتوە و چۆتـە سـەر مینبـەر!] تاکو پێغەمبـەر ﷺ لەسـەر مینبەرەکـە هاتە خوار و دەسـتی پێداهێنـا دوو سـێ جـار، ئنجـا بـێ دەنـگ بـوو[2].

---

(١) {عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْهُمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُـبُ إِلَى جِـذْعٍ فَلَمَّا اتَّخَـذَ الْمِنْبَرَ، تَحَوَّلَ إِلَيْـهِ، فَحَنَّ الْجِـذْعُ، فَأَتَـاهُ فَمَسَـحَ يَـدَهُ عَلَيْـهِ} صحيـح البخـاري: ٣٣٩٠.

(٢) لە ڕیوایەتی دیکەدا وردەکاریی زیاتری ئەو ڕووداوە هاتوون، کە من لەماناکردنەکەدا ئاماژەم پێیان دا.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ بە پێغەمبەری خۆی ﷺ فەرمووە، هەرکات قورئانت خوێند، پەردەیەکی پۆشراو دەخەینە نێوان تۆ و ئەوانەوە کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە و، داپۆشەرانیش دەخەینە سەر عەقڵ و دڵیان تاکو تێی نەگەن و، قورساییش دەخەینە گوێیانەوە بۆ ئەوەی نەبیستن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ وَفِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ ﴾، هەر کاتێك قورئانت خوێند، واتە: بەبێ هەڵاواردن هەرکاتێك تۆ قورئانت خوێند.

٢)- ﴿ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْءَاخِرَةِ ﴾، ئێمە لە نێوان تۆ و ئەوانەدا کە بڕوایان بە ڕۆژی دوایی نیە.

٣)- ﴿ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾، پەردەیەکی پۆشراو دادەنێین، (**الحِجَاب: السَّاتِرُ الَّذِي يَحْجِبُ البَصَرَ عَن رُؤْيَةِ مَا وَرَاءه**)، (حجاب) ئەو پەردەیەیە کە ڕێ دەگرێ لە چاو، کە پشت پەردەکە ببینێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾، زانایان و شارەزایانی زمانی عەرەبیی، دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

١ - (**مَسْتُوراً: أي: حِجَاباً بالِغاً الغَايَةَ فِي الحَجْبِ، كَأَنَّهُ مَسْتُورٌ بساترٍ آخر:** ﴿ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾ ﴾)، پەردەیەك کە گەیشتووەتە ئەوپەڕی داپۆشین، وەك خۆشی پۆشرا بێ، نەك هەر ئەوشتەی کە دەیشارێتەوە و، دەیپۆشێ، بەڵکو خۆشی داپۆشراوە بە پۆشەرێکی دیکە، وەك لە شوێنێکی دیکەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ حِجْرًا مَّحْجُورًا ﴿٢٢﴾ ﴾الفرقان، واتە: ڕێ لێگرتنێکی ڕێ لێگیراو.

٢ - یاخود: ﴿ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴾، (**أي: حِجَاباً لاَ تَرَاهُ الأَعْيُن**)، واتە: پەردەیەکە کە چاوەکان نایبینن، ئنجا هەر کامێکیان بێ، واتاکەی هەر ئەوەیە کە خوا پەردەیەکی هێندە مەحکەمی داناوە، چ پەردەکە خۆشی پۆشراو بێ، چ پەردەکە هێندە پۆشەر بێ بۆ ئەو شتەی لە پێشییەوەیەو، کەوتۆتە نێوان ئەو و ئەو کەسەوە کە دەیەوێ بیبینێ، کە بە هیچ جۆرێك ڕێی دیتنی نادات!

٤)- ﴿ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَن يَفْقَهُوهُ ﴾، هەروەها لە سەر دڵەكانیان پۆشاكانێكمان داناون، تاكو تێی نەگەن! (**أكنة: جمع كِنان، مثل: أغطية وغطاء**)، (**أكنة**) كۆی (**كِنان**)ە، یانی: كیف و شتێك كە شتێكی تێدا بپۆشرێ و پەنهان بكرێ، وەك (**غِطاء**)، بەڵام پۆشەر (**غِطاء**) بریتیە لەوەی بەسەری دابدرێ و دایپۆشێ، بەڵام (**كِنان**) ئەوەیە تێی بخرێ و، لەوێدا پەنهان بكرێ.

٥)- ﴿ وَفِيٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرًا ﴾، لە گوێچكەكانیشیاندا قورساییمان داناوە، (**وَقْراً: ثِقْلاً**)، (**وِقْر**) بە بار دەگوترێ، بەڵام (**وَقْر**) ئەو قورساییەیە كە بچێتە نێو گوێچكە و ببێتە هۆی كەڕ بوون (نەبیستن).

ڕوونكردنەوەی دوو مەسەلەی پێویست:

مەسـەلەی یەكـەم: كـە خـوا دەفەرمـوێ: پەردەمـان خسـتووەتە بـەر چاویـان و عەقـڵ و دڵەكانیانمـان بـە پۆشـاك داپۆشـیوە و قورسـاییمان خسـتووەتە نێـو گوێیـان، بـۆ ئـەوەی نەیبینـن و تێـی نەگـەن و نەیبیسـتن، ئەمـە: تەعبیـرە لـە حاڵـەتی بێبڕوایـی و كەللەڕەقیـی بێبڕوایـەكان، بەرانبـەر بـە قورئـان و پێغەمبـەر ﷺ، نـەك خـوا وای لێكردبـن، ئەگەرنـا خـوا ﷻ بۆچـی قورئـانی بـۆ دابەزانـدوون و، پێغەمبـەری بـۆ نـاردوون؟! ئەگـەر هـەر لـە سـەرەتاوە خوا پـەردەی خسـتووەتە بـەر چاویـان و، دڵـی خسـتوونەتە نێـو كیـف و توورەكـەوە، بـۆ ئـەوەی: عەقڵ و دڵیـان هیچـی بـۆ نەچێـت و، هیچـی نەچێتـە نێـو، ئەگـەر هـەر لەسـەرەتاوە، خوا ﷻ قورسـایی خسـتووەتە گوێچكەیانـەوە، بـۆ ئـەوەی هیـچ نەبیسـتن! ئـەدی بۆچـی پێغەمبـەری بـۆ نـاردوون؟! بۆچـی قورئـانی بـۆ دابەزانـدوون؟! كەواتـە: ئـەم تەعبیـرە مەبەسـت پێـی ئەوەیـە: كـە ئەوانـە بـە هـۆی كەللەڕەقیـی و تـاوان و دنیـا ویسـتیی و بەرژەوەندیـی خوازیـی خۆیانـەوە، كارێكیـان بـە خۆیـان كـردوە: عەقڵ و هەستەوەرەكانی خۆیـان لـە كار خسـتوون، نـە چاویـان توانـای هـەق بینینـی هەیـە، نـە گوێچكەیـان توانـای هـەق بیسـتنی هەیـە، نـە عەقـڵ و دڵیـان توانـای تێگەیشـتنی هەقـی هەیـە.

مەسـەلەی دووەم: دەگونجـێ خوێنـدنی قورئـان، یـان چەنـد ئایەتێـكی تایبـەت، مـرۆڤ لـە كافـران پەنهـان بـكات، واتـە: دەگونجـێ خوێنـدنی قورئـان، یـان چەنـد ئایەتێـكی تایبـەت و دیاریكـراو و گونجـاو لەگـەڵ ئـەو مەبەسـتەدا، ببێتـە هـۆی پەنهـان بـوونی مرۆڤـی مسـوڵمان لـە چـاوی كافـران، لـەو بـارەوەش دووشـتان دێنیـن:

أ- {**عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا نَزَلَتْ: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ) أَقْبَلَتِ الْعَوْرَاءُ: أُمُّ جَمِيلٍ ابْنَةُ حَرْبٍ، وَلَهَا وَلْوَلَةٌ، وَفِي يَدِهَا فِهْرٌ، وَهِيَ تَقُولُ: مُذَمَّمًا أَبَيْنَا، وَدِينَهُ قَلَيْنَا، وَأَمْرَهُ عَصَيْنَا، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ**

جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ قَرَأَ قُرْآنًا، وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَقْبَلَتْ وَأَنَا أَخَافُ أَنْ تَرَاكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّهَا لَنْ تَرَانِي، وَقَرَأَ قُرْآنًا اعْتَصَمَ بِهِ، كَمَا قَالَ: وَقَرَأَ: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ ﴾الإسراء، فَأَقْبَلَتْ حَتَّى وَقَفَتْ عَلَى أَبِي بَكْرٍ، وَلَمْ تَرَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا بَكْرٍ، إِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّ صَاحِبَكَ هَجَانِي، فَقَالَ: لاَ وَرَبِّ هَذَا الْبَيْتِ مَا هَجَاكِ، قَالَ: فَوَلَّتْ وَهِيَ تَقُولُ: قَدْ عَلِمَتْ قُرَيْشٌ أَنِّي بِنْتُ سَيِّدِهَا} (أخرجه الحاكم: ٣٣٧٦، عَن أسماء، وإبن حبان: ٦٥١١، وأبو يعلى: ٣٥، عن ابن عباس قال الحاكم، هذا حديث صحيح الإسناد، لم يُخْرجاه، وقال شعيب الأرنؤوط في تعليقه على صحيح ابن حبان، حديث صحيح بشواهده).

واتە: ئەسمائی کچی ئەبوو بەکری صیددیق (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: کاتێك سووڕەتی (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ) دابەزی، ئافرەتە یەك چاوەکە: ئوممو جەمیلی کچی حەرب هات، {ئەبوو سوفیان کوڕی حەربە، ئەم ئوممو جەمیلەش خێزانی ئەبو لەهەبی مامی پێغەمبەر ﷺ بووە، دیارە کچی حەڕب بووە، واتە: خوشکی ئەبوو سوفیان بووە و یەك چاویشی هەبووە، بۆیە پێیان گوتوە: (**العوراء**)}، لەبەرخۆیەوە هەر هاوار و دەنگە دەنگی بوو[1]، لە دەستیدا بەردێکی تیژ هەبوو و، لەبەرخۆیەوە دەیگوت: سەرپێچیی لە زەمکراو دەکەین و، ڕازی نابین بە کارەکەی و، ڕقمان لە دینەکەشیەتی[2]، پێغەمبەریش ﷺ دانیشتبوو لە مزگەوت و ئەبوو بەکری لەگەڵ بوو ﷺ، کاتێك ئەبوو بەکر ئەوی بینی، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوە هات و من دەترسم بتبینێ! پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نامبینێ و هەندێ قوڕئانی خوێند و پەنای بە قوڕئان گرت {واتە: قوڕئانی کردە قەڵغانی خۆی تاکو نەیبینێ} و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ وَإِذَا قَرَأْتَ ٱلْقُرْءَانَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِٱلْآخِرَةِ حِجَابًا مَّسْتُورًا ﴿٤٥﴾ ﴾**الإسراء**، ئەو ئافرەتەش هات {پێغەمبەری خوای نەبینی} گوتی: ئەی ئەبوو بەکر! هەواڵم پێدراوە کە هاوەڵەکەت هەجوی کردووم، {هەجو: ئەوەیە کە بە شیعر لە دژی کەسێك قسە بکرێ، واتە: زەممی کردووم بە شیعر}، ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ) گوتی: سوێند بە پەروەردگاری ئەم ماڵە {دیارە لەتەنیشت کەعبە بوون}، پێغەمبەر ﷺ بە شیعر لە دژی

---

(١) ولولة: الدعاءُ بالويل والعويل، واتە: (وڵوَلة) بریتیە لەوەی بڵێ: هاوار بۆ من! هەروەها بریتیە لە هاوار کردن و دەنگ بەرز کردنەوە.

(٢) مەبەستی لە زەمکراو: پێغەمبەر ﷺ بووە، (محمد) واتە: ستایشکراو (مذمم) واتە: زەمکراو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: تەماشای قوڕەیش ناکەن؟! دەیانەوێ قسە بە من بڵێن، کەچی خوا لە منی لا دەدا، ئەوان قسە بە (مذمم) دەڵێن، بەڵام من ناوم (محمد)ە!) ئنجا (أم جميل) لەبەرخۆیەوە ئەوەی بە شیعر دەگوت.

تۆ قسەی نەکردوە، {بێگومان قسەکەی ئەبوو بەکر ڕاست بوو، چونکە ئەگەر قسەیەك لەدژی ئەو کرابێ، وەك لە سوورەتی (المسد)دا هاتوە، ئەوە شیعر نیە و، قورئانە و، خوا فەرموویەتی و مەبەستی پێ ئەو ئایەتانە بووە، کە خوا دەفەرمویٚ: ﴿تَبَّتْ يَدَآ أَبِى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۭ ﴿٥﴾﴾المسد.

کە دەفەرموێ: ﴿وَٱمْرَأَتُهُۥ حَمَّالَةَ ٱلْحَطَبِ﴾، واتە: ژنەکەشی کۆڵ هەڵگرە، داران لەکۆڵێ دەنێ، ﴿فِى جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍۭ﴾، لە گەردنی دا پەتێکی هۆنراوە هەیە (لە جیاتی ملوانکەی زێڕ و مرواریی، پەتێکی ئەستووری چنراو لە پووشی دارخورما دەخرێتە گەردنیەوە و، پێی سزا دەدرێ لە ڕۆژی دواییدا) و کۆڵەدارێکی لەکۆڵ دەنرێ (لە جیاتی ئەوەی بە فیزو کەشخەوە خۆ ڕاوەشێنێ بە نێو ژناندا، وەك خێزانی ئەبوولەهەب، کە گوتوویەتی: (أنا بنت سيدها) من کچی گەورەی قوڕەیشم، واتە: کچی حەرِبم، خوا ئاوای لەبارەوە فەرمووە، کە ئەو گوتوویەتی: ئەوە قسەی موحەممەد ﷺەو وەك شیعر بەسەر منی دا گوتوە!! بۆیە ئەبوو بەکر سوێندی بۆ خواردوە} ئنجا ڕۆیشت و گوتی: قوڕەیش دەزانێ من کچی گەورەی قوڕەیشم {واتە: کەس بۆی نیە قسە بە من بڵێ}.

ب- لەو بارەوە (القرطبي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە، کە پێم باشە لێرەدا بە کورتیی بیهێنم، دەڵێ:

کاتێ خۆی لە قوڕتوبە [کە شارێك بووە لە شارەکانی ئەندەلووسی کۆن و ئیسپانیای ئێستا]، لە قەڵایەکەوە لە دوژمن ڕام کرد، دوو ئەسپ سوار بەدوام کەوتن، {ئەو پیادە بووە، ئەوانیش سوار بوون} منیش هەر لەو دەشتە دانیشتم، زانیم بە ڕاکردن لەبەر دەستیان دەرباز نابم، دانیشتم و دەستمکرد بە قورئان خوێندن و سەرەتای سوورەتی: (یس)م خوێند و جگە لەوەش ئەو ئایەتانەی کە بە گونجاوم دەزانین بۆ ئەو حاڵەتەم، سەرەتای سوورەتی (یس) کە خوا دەفەرموێ: ﴿يسٓ ﴿١﴾ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّكَ لَمِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤﴾ تَنزِيلَ ٱلْعَزِيزِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٥﴾ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّآ أُنذِرَ ءَابَآؤُهُمْ فَهُمْ غَٰفِلُونَ ﴿٦﴾ لَقَدْ حَقَّ ٱلْقَوْلُ عَلَىٰٓ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾ إِنَّا جَعَلْنَا فِىٓ أَعْنَٰقِهِمْ أَغْلَٰلًا فَهِىَ إِلَى ٱلْأَذْقَانِ فَهُم مُّقْمَحُونَ ﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنۢ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا

---

(١) ج١٠، ص٢٢١.

﴿فَأَغْشَيْنَٰهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ٩﴾، {ئەم ئایەتانەی خوێندوون و هەندێ شوێنی دیکەی قورئانی خوێندوە، کە بە گونجاوی زانیوە و لێرەدا باسی نەکردوە}، دەڵێ: ئەو دوو سوارە هاتن لە من تێپەڕین و، دوایی گەڕانەوە و گوتیان: چی لێهات؟! لە بەرخۆیانەوە دەیانگوت: (**هذا دَيْبُلَه، يَعنون شيطاناً**)، واتە: ئەوە شەیتان بوو؟! چی لێهات چۆن ون بوو؟! ئەوە بوو خوای پارێزەر پاراستمی.

هەڵبەتە، ئەوە دەگەڕێتەوە سەر ئەوە: ئینسان تا چ ڕاددەیەك بەئیمان و عەقیدە و دڵێکی ساغ و سافەوە ئەو ئایەتانە بخوێنێ، پێشتریش ئەگەر پەیوەندیی لەگەڵ خوادا باش بێ، بێگومان خوا سەرپەرشتیاری بەندەکانی خۆی دەبێت و، ئاگای لێیان دەبێ، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە: {**تَعرَّفْ إِلَى اللَّهِ فِي الرَّخَاءِ، يَعْرِفْكَ فِي الشِّدَّةِ**} (**أَخْرَجَهُ أحمد برقم ٢٨٠٤، وَالطَّبَرَانِي: ١١٢٤٣، وَصَحَّحَهُ كل من الألباني وشعيب الأنؤوط**) واتە: لە کاتی خۆشییدا خوا بناسە، خوا لە تەنگانانەدا لە فریات دێ و دەتناسێ.

مەسەلەی پێنجەم:

هەرکات بە تەنیا باسی پەروەردگارت کرد لە قورئاندا، ئەوان (کافرەکان) پاشەو پاش پشت هەڵدەکەن و دەسڵەمنەوە، ئێمە ئەوە دەزانین کە بۆی، گوێ بۆ تۆ هەڵدەخەن، کاتێك گوێت بۆ ڕادەدێرن و کاتێك چپە دەکەن، کە ستەمکاران دەڵێن: ئێوە تەنیا بە شوێن پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون! سەرنج بدە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە و گومڕا بوون و ناتوانن ڕێ دەربکەن:

خوای مەزن دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَـٰرِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِۦٓ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰٓ إِذْ يَقُولُ ٱلظَّـٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٤٧﴾ ٱنظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا۟ لَكَ ٱلْأَمْثَالَ فَضَلُّوا۟ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ﴿٤٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي ٱلْقُرْءَانِ وَحْدَهُۥ ﴾، هەر کاتێك بە تەنیا باسی پەروەردگارت بکەی، واتە: بڵێی: (لا إله إلا الله)، جگە لە خوا هیچ پەرستراوی بە هەق نین، یاخود باسی هاوبەشەکانی نەکەی، ئەوانەی لە وەهم و خەیاڵی ئەوان (کافرەکان)دا هاوبەشی خوان.

٢)- ﴿ وَلَّوْا۟ عَلَىٰٓ أَدْبَـٰرِهِمْ نُفُورًا ﴾، ئەوانە پاشە و پاش دەکشێنەوە بە سڵەمینەوەوە، (**نُفُور: جمع نافر، أو مصدر: نفروا نفوراً، أو حال: ولّوا نافِرين**)، (**نافر**) واتە: کەسێك لە شتێك ترسا بێ و ڕایکردبێ و سڵەمی بێتەوە، (**نفور**) کۆ (**جمع**)یەکەتی، یان (**نفوراً**) دەبێتە چاوگ، واتە: سڵەمیونەوە پاشەو پاش بەسڵەمینەوە، یاخود (**نفوراً**) دەبێتە حاڵ، واتە: پشتیان هەڵکردوە لە حاڵێکدا سڵەمیونەوە، بەسڵەمینەوەییەوە پشتیان هەڵکردوە.

وشەی (**أدبار**)یش کۆی (**دُبُر**)ە، یانی: پشت، پاش، دوا، واتە: پاشەو پاش کشاونەوە، کەسێك لەناکاو تینێکی بەهێزی بۆ بێ و فریا ناکەوێ بسووڕێتەوە، هەر کە ترسەکەی ڕووبەڕوو بۆوە، یەکسەر پاشەو پاش دەکشێتەوە، ئەوانەش ئەوەندە قەڵسن بە بیستنی خوا بەیەکگرتن، کە تۆ باسی دەکەی: تەنیا خوا بپەرستن، هێندە پێی قەڵسن، یەکسەر پاشەو پاش دەکشێنەوە و فریا ناکەون بسووڕێنەوە و پشتت تێبکەن و بڕۆن، هەر یەکسەر پاشە و پاش دەڕۆن.

٣)- ﴿ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی کە ئەوان گوێی بۆ هەڵدەخەن، بۆ تۆ، (**أَعْلَمُ: إسم تَفْضيلٍ مُسْتَعْمَل فِي مَعْنَى قُدْرَة العِلْم وَتَفْضيلِه، فَلَيْسَ لَهُ مُقَابل**) کە دەفەرموێ: ئێمە زاناترین، مەبەست ئەوە نیە لە کێ زاناترین؟! واتە: ئێمە زۆر زۆر زانایین، لێرەدا (**أعلم**) (**إسم تفضيل**)ە، بەڵام بەکارهێنراوە بۆ: بەهێزیی ئەو زانیارییەی خوا، نەك مەبەست ئەوە بێ لە کەسێك زاناترە.

کە دەفەرموێ: ﴿ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ ﴾، ئەم (ب)ی، سەر (**يستمعون**) (**لتعدِيَة اسْم التَّفْضِيل إلى مُتَعَلِّقٍ لأَنَّهُ قَاصِرٌ عَنِ التعْدِيَة إلى المفعُول**)، (**إستَمَعَ**) واتە: گوێی هەڵخست، لێرەدا ئەم گوێ هەڵخستنە بۆ ئەوەی بەرکار (**مفعول به**)ێکی ببێ، ئەو (ب)ی خراوەتە سەر، ﴿ بِمَا يَسۡتَمِعُونَ بِهِۦٓ ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی کە ئەوان بۆوی، گوێ بۆ تۆ هەڵدەخەن.

بەڵام ئەو (ب)ی سەر (**بما**) مانای هۆکار (**سبب**) و هاندەر دەگەیەنێ، یانی: ئێمە دەزانین هۆکاری چییەو بە چ هاندەرێك گوێت بۆ دەگرن.

٤)- ﴿ إِذۡ يَسۡتَمِعُونَ إِلَيۡكَ ﴾، کاتێك گوێت بۆ ڕادەدێرن.

٥)- ﴿ وَإِذۡ هُمۡ نَجۡوَىٰٓ ﴾، هەروەها کاتێك لە نێوان خۆیاندا چپەچپ دەکەن، (**نَجۡوَىٰٓ**) واتە: چپەچپکردن، (فسکە فسك کردن، لەبەرخۆوە قسەکردن، بە شێوەیەکی پەنهان و نهێنیی قسەکردن)، (**نَجۡوَىٰٓ**) چاوگە، بەڵام لێرەدا وەك ئەوان خۆیان بوونە چاوگی چپەچپ، ئەوەندە بە پەنهانیی قسە دەکەن.

٦)- ﴿ إِذۡ يَقُولُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، کاتێك کە ستەمکاران دەڵێن، ستەمکاران مەبەست لە کافرەکانە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ لە بری ئەوەی بفەرموێ: (**إِذْ يَقُولُ الكَافِرُونَ**)، فەرموویەتی (**الظالمون**) تاکو بزانرێ ئەوانە وێڕای ئەوەی بێبڕوان، ستەمکاریشن.

٧)- ﴿ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسۡحُورًا ﴾، واتە: ئێوە تەنها بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون، (**مَسْحُوراً: مَطْبُوباً خَبَلَه السِّحْرُ، أو لَهُ سَحْرٌ وَهُوَ الرِّئة، فلا يَسْتَغْنِ عن الطعامِ والشراب**) واتە: جادوو لێکراوێك، کە جادوو شێتی کردوە، یاخود: خاوەن سی، (**سَحْر**) بە مانای سیپەلاك دێ، یاخود بە مانای هەناو دێ، واتە: ئەویش وەك ئێمە پێویستیی بە خواردن و خواردنەوە هەیە، یانی: بە دوای مرۆڤێکی وەك خۆتان دەکەون.

٨)- ﴿ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ ﴾، تەماشا بکە! چۆن وێنانت بۆ دێننەوە.

هەر چەندە ئەوان یەك وێنەیان هێناوەتەوە، کە گوتوویانە: ﴿ رَجُلًا مَّسۡحُورًا ﴾، پیاوێکی جادوو لێکراو، یاخود پیاوێك وەك ئێمە خاوەن سیپەلاك و هەناوە و پێویستیی

بـە خـواردن و خواردنـەوە هەیـە، بـەڵام بۆچـی دەفەرمـوێ: ﴿ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ﴾؟!، جـارێ ئـەو (ل)ی (لـك)، (للتَعْليـلِ والأَجْـلِ أي: ضربـوا الأمثـال لأجْلِـكَ)، یـانی: وێنـان لەبـەر تـۆ دەهێننـەوە، بـۆ ئـەوەی وێنـای تـۆ بکـەن و ڕوونـت بکەنـەوە، بـەو شـێوەیەی کـە خۆیـان دەیانـەوێ بتناسـێنن، بـەڵام بۆچـی خـوا ﷻ لێـرەدا دەفەرمـوێ: وێنانـت بـۆ دەهێننـەوە؟ دەڵێیـن: بەڵـێ یـەك وێنەیـە، بـەڵام بۆیـە خـوا ﷻ وا دەفەرمـوێ، چونکـە لـە چەنـدان شـوێنی دیکـەی قورئـان دا، بێبڕوایـان وێنـەی دیکەیـان بـۆ پێغەمبـەر هێناونـەوە، بـۆ وێنـە:

أ -﴿قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ۝٥٢﴾ الذاريات، واتە: گوتیان جادوو گەرە یان شێتە.

ب - هەروەها باسیان کردوە کە شاعیر یان کاهینە: ﴿وَمَا هُوَ بِقَوۡلِ شَاعِرٖۚ قَلِيلٗا مَّا تُؤۡمِنُونَ ۝٤١ وَلَا بِقَوۡلِ كَاهِنٖۚ قَلِيلٗا مَّا تَذَكَّرُونَ ۝٤٢﴾ الحاقة.

کەواتـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَالَ﴾، بەڵـێ لێـرەدا تەنیـا وێنەیەکیـان بـۆ هێناوەتـەوە، بـەڵام لـە شـوێنانی دیکـەش وێنـەی دیکەیـان بـۆ هێناونـەوە، بۆیـە خـوای زانـاو شـارەزا لێـرەدا کـە قسـە لـە بـارەی پێغەمبـەرەوە ﷺ دەکات، مەبەسـتی هەمـوو شـوێنەکانی دیکەشـە، یـانی: ئـاوا بـەو شـێوەیە وێنـەت بـۆ دەهێننـەوە، جارێـك وا دەڵێـن، جارێـکی دیکـە وا دەڵێـن، چونکـە ئـەو قسـانەیان هەمـوو پێکـەوە نەکـردوون، لەبـەر ئـەوەی: ئەگـەر بڵێـن: جـادوو لێکـراوە، نابـێ بڵێـن: جادووگـەرە! هەروەهـا ئەگـەر بڵێـن: شـێتە، نابـێ بڵێـن: شـاعیرە و، ئەگـەر بڵێـن شـاعیرە، نابـێ بڵێـن: کاهینـە! بـەڵام هەرجـارە، قسـەیەکیان کـردوە، هەرجـارە، تەماشـایان کـردوە: بزانـن ئـەو خەڵکـە بەچـی چەواشـە دەبێـت و هەڵدەخەڵەتـێ، چ قسـەو تۆمەتێـك لـە عەقڵـی وان دا باشـتر جێـی دەبێتـەوە، ئەوەیـان بەکارهێنـاوە، ئەگەرنـا زانیویانـە پێغەمبـەر ﷺ هیـچ کام لـەم وەسـفانەی شایسـتە نیـن، کـە ئـەوان بـۆی بەکاردێنـن.

٩)- ﴿فَضَلُّواْ﴾، لە ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەی خۆیان دا، ئەوان گومڕا بوون و، ڕێیان ون کرد، (ضَلَّ) واتە: ون بوو، (ضَلَّ عَنِ الطريق)، واتە: لە ڕێیەکە ون بوو، بەڵام (ضلَّ الطريق) واتە: ڕێیەکەی ون کرد، کەواتە کرداری: (ضلَّ) هەم بە (لازِم) دێ، واتە: پێویستی بە بەرکار ناکات، وەك: (ضَلَّ البَعيرُ)، واتە: حوشترەکە ون بوو، هەم بەشێوەی (مُتَعَدِّي)یش دێ، واتە: پێویست بەبەرکار دەکات، (ضلَّ البعيرَ)، واتە: پیاوەکە وشترەکەی ونکرد، کەواتە: (ضلّ)، هەم بە مانای ون بوو، دێ، هەم بە مانای شتەکەی ون کرد، دێ،﴿فَضَلُّواْ﴾، ئنجا لێرەدا: هەردووکیان دەگرێتەوە: أ - لە ڕێیەکە ون بوون. ب - ڕێیەکەیان ونکرد.

١٠)- ﴿فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا﴾، دەستیان لە ڕێ گیر نابێ، واتە: ناتوانن ڕێ پەیدابکەن و، ڕێ دەرناکەن بەرەو ڕاستە شەقام، یاخود ڕێ دەرناکەن بۆ ئەوەی لەو ناکۆکییەی لە قسەکانیان دایە، دەرباز بن، چونکە قسەکانیان دژیەکی (تناقض)یان تێدایە.

مەسەلەی شەشەم و کۆتایی:

کافرەکان گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسك و پڕووسکی ورد، جارێکی دیکە لە نوێ دروست دەکرێینەوە؟! بڵێ: حەز دەکەن ببنە بەرد یان ئاسن، یان دروستکراوێك کە لە سینەتاندا: گەورەیەو قورسە ژیانی بێتەوە بەر، ئنجا دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە؟ بڵێ: ئەو کەسەی یەکەمجار بە دیهێناون، ئنجا بەسەر لەقاندنیانەوە دەڵێن: ئەوە کەیە؟ بڵێ: ڕەنگە نیزیك بێ، ئەو ڕۆژەی بانگتان دەکات، بە ستایشکردنیەوە وەڵامی دەدەنەوەو، پێتان وا دەبێ کەمێك نەبێ نەماونەوە لە دنیادا:

خوای بەرز و مەزن دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ﴿٤٩﴾ ۞قُلۡ كُونُواْ حِجَارَةً أَوۡ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ أَوۡ خَلۡقٗا مِّمَّا يَكۡبُرُ فِي صُدُورِكُمۡۚ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَاۖ قُلِ ٱلَّذِي فَطَرَكُمۡ أَوَّلَ مَرَّةٖۚ فَسَيُنۡغِضُونَ إِلَيۡكَ رُءُوسَهُمۡ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَۖ قُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبٗا ﴿٥١﴾ يَوۡمَ يَدۡعُوكُمۡ فَتَسۡتَجِيبُونَ بِحَمۡدِهِۦ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٥٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا﴾ بێبڕوایەکان گوتیان: ئایا ئەگەر بووینە ئێسقان و شتێکی وردو خاشکراو، واتە: هەر ماینەوە پەیکەری ئێسقان، یان ئێسقانەکەش وردو خاش بوو، پڕتووکاو بوو، لەگەڵ گڵ و خۆڵ تێکەڵ بوو، (**العِظَام**) کۆیە، تاکەکەی (**العَظْم**)ە، واتە: ئێسقان، (**الرُّفَات: الأَشْيَاءُ المرفُوتَة، أي: المُفَتَّتَة**)، (**رُفات**) ئەو شتانەن کە وردو خاشکراون، پڕتووکێنراون، (**رَفَتَ الشَّيءَ: كَسَرَهُ كَسْراً دَقِيْقاً، الدُّقَاقُ والحُطَامُ والجُذَاذ**) واتە: زۆر چاك وردی کرد ورد و خاشی کرد، (**دُقاق**) شتێکە کرابێ بە ئارد، (**حُطام**)یش شتێکە وردو خاش کرابێ، (**جُذاذ**)یش بە هەمان شێوە، هەموو وشانە کە لەسەر ئەو کێشە هاتوون، بۆ شتێك هاتوون کە وردوخاش کرابێ، ئنجا بەرد بێ، شووشە بێ شکێنرابێ، یاخود شتێك هاڕدرا بێ و، کرابێ بە ئارد.

٢)- ﴿أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ﴿٤٩﴾﴾ ئایا دوای ئەوەی دەبینە ئێسقان و، گڵ و خۆڵ و، ورد و خاش دەبین، ئێمە بە دروستکردنێکی تازە، زیندوو دەکرێینەوە؟! **البَعْثُ: الإِحْيَاء، وَالخَلْقُ مَصْدَر بِمَعْنَى المفْعولِ، وَلِكَونِهِ مَصْدَراً، لَمْ يَتْبَعْ مَوصُوفَهُ فِي الجَمْع**)، (**بَعْث**) واتە: زیندوو کرانەوە،

بەڵام (**خلق**) چاوگە بە مانای (**مفعول**)ە {یانی: (**مخلوق**) دروستکراو} ئنجا لەبەرئەوەی (**خلق**) چاوگە، بۆیە لە کۆکردنەوەدا بە دوای (موصوف)ەکەی نەکەوتوە {کە (**مبعوثون**)ە}، چونکە (**خلْق**) چاوگە، پێویست بە کۆکردنەوە ناکات و چاوگ (**مصدر**) خۆی مانای کۆ (**جمع**) دەگەیەنێ.

٣)- ﴿ قُلْ كُونُواْ حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا ﴾، پێیان بفەرموو: ببنە بەرد، یان ببنە ئاسن! (**كونوا: مُسْتَعْمَلَةٌ فِي مَعْنَى التسوية**) (**كونوا**) بە مانای یەکسان بوون بەکارهاتوە، واتە: یەکسانە بەرد بن، یان ئاسن بن! (**أو مُسْتَعْمَلَةٌ فِي الفَرْضِ**) واتە: گریمان بەرد بن، یاخود ئاسن بن، کە ماناکەیان زۆر لەیەك نیزیکن: یەکسانە، گریمان: وابن یان وابن.

٤)- ﴿ أَوْ خَلْقًا مِّمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ ﴾، یان دروستکراوێك بن لەوەی کە لە سینەتاندا گەورەیە، لە دڵ و عەقڵتان گەورەیە، کە ناگونجێ زیندوو بکرێتەوە.

(**خَلْقًا**) لێرەش دا چاوگە و بەمانای (**مخلوق**)ە، یانی: دروستکراوێك کە لە عەقڵ و دڵی ئێوەدا زۆر گەورەیە، (**يكبر: يَعْظُم، يَقْوى**)، واتە: مەزنە، بە هێزە، کە ژیانی بێتەوە بەر، (**كُونُوا أَشْيَاءَ أَبْعَدَ عن قبول الحَيَاةِ مِنَ العِظَامِ والرُّفَات**)، واتە: ئەسڵەن ئەگەر ببنە شتێك گەورەتر بێ لە ئێسکی وردو خاشکراو، دوورتر بێ لەوەی کە ژیانی بێتەوە بەر، دیسان خوا هەر ژیانتان دێنێتەوە بەر و زیندووتان دەکاتەوە.

٥)- ﴿ فَسَيَقُولُونَ مَن يُعِيدُنَا ﴾، ئنجا دەڵێن: کێ دەمانگێڕێتەوە و زیندوومان دەکاتەوە؟! ئەم (**ف**)ە (**تَفْرِيعٌ عَلَى جُمْلَةِ: قُلْ كُونُوا**)، پێشێ کە دەفەرموێ: بڵێ: ببنە بەرد، یان ئاسن، یان هەر دروستکراوێك کە لە سینەتان گەورەترە، لەوەی گیانی بێتەوە بەر، ئەوانیش لە ئەنجامی ئەوەدا دەڵێن: کێ زیندوومان دەکاتەوە و دەمانگێڕێتەوە؟! کەواتە: قسەکەی وان لق و دەرهاویشتەی ڕستەی پێشەوەیە.

٦)- ﴿ قُلِ ٱلَّذِى فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾، بڵێ: ئەو کەسەی کە یەکەمجار ئێوەی هێنایە دی، (**الفَطْرُ: الإِبْتِدَاءُ وَالإِخْتِرَاع**)، وشەی (**فَطْر**) بە مانای شەقکردن دێ، شەق کردنی نێوان بوون و نەبوون، لێرەدا (**فَطْر**) یانی: شتێك کە لە سەرەتاوە دەست پێ بکرێ و دابهێنرێ و پێشینەی نەبووبێ، واتە: وەك چۆن یەکەمجار خوا ئێوەی هێناوەتە دی، کە هیچ نەبوون، ئێستا دوای ئەوە شتێك بوون، بەڵام لە بەین دەچن، دەتوانێ ئاسانتر دووبارەتان بکاتەوە، وەك گوتم: ئەم وێنا کردنەش بۆ عەقڵی ئێمەیە، ئێمە شتێك کە لەسەرەتاوە دروستی دەکەین، بە زەحمەتتر بۆمان دروست دەبێ و، دەیهێنینە بوون، بۆ وێنە: شتێك دەنووسی، خانوویەك دروست دەکەی، بەڵام دوای ئەوەی کە دروستی دەکەی،

ئەگەر لێت تێك بچێ، ئاسانتر دەتوانی دووبارەی بکەیەوە بۆ ئێمە وایە، ئەگەرنا بەنسبەت خوای پەروەردگارەوە هەموو حاڵەتەکان یەکسانن.

٧)- ﴿ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ ﴾، ئێمە پێشتر باسی (**نَغَضَ**)ەمان کرد، کە بەمانای (**حَرَّكَ**) دێ، (**نَغَضَ رَأْسَهُ**)، واتە: سەری جووڵا و ڕاوەشا، بەڵام (**أَنْغَضَ رأسَهُ**)، واتە: سەری خۆی جووڵاند و لەقاند و ڕاوەشاند، ئنجا: (**ينغضون إليك رؤسهم**) واتە: سەریان بەرەو تۆ دەلەقێنن و دەجووڵێنن، نزمی دەکەنەوەو بەرزی دەکەنەوە، یاخود بەلای ڕاست و چەپ دا، هەرچەند تەفسیرەکان وایان نەگوتوە، بەڵام وەك پێشتر گوتم: ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ کلتووری کۆمەڵگا و گەلان، جووڵەی سەر، یان جووڵەی چاوو دەست، ئەوانە پەیوەندییان بە کلتووری گەل و میللەتانەوە هەیە، سەریان بەرەو تۆ دەلەقێنن، یانی: وەك گاڵتە پێکردن، یاخود وەك سەرسوڕمان دەربڕین.

٨)- ﴿ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هُوَ ﴾، دەڵێن: ئەوە کەی دێ، ئەو زیندوو کردنەوە و ژیاندنەوە و گێڕاندنەوەیە؟! ئەم ڕاناو (هو) (**الضَّميرُ عَائِدٌ إلى العَوْدِ المأْخُوذِ مِنْ قَوْلِهِ: يُعيدنَا**)، واتە: (**مَتَىٰ هُوَ أي: مَتَّى هَذَا العَوْد**) ئەم گەڕانەوە و گێڕانەوەیە کەیە؟!

٩)- ﴿ قُلْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَرِيبًا ﴾، بڵێ: ڕەنگە، لەوانەیە نیزیك بێ، (**عَسَى للرجَاءِ عَلَى لِسَان الرَّسُولِ أي: لا يَبعدُ أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا**) ئەوە لەسەر زمانی پێغەمبەر ﷺ وا دەفەرموێ: تۆ بڵێ: ڕەنگە نزیك بێ، بۆیە وا دەفەرموێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ کاتەکە نازانێ، ئەگەر نا، خوا نافەرموێ: ڕەنگە، لەوانەیە، ڕێی تێدەچێ، ئەو شتانە بۆ خوا ناگونجێن، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دڵنیایە کە قیامەت دێت، بەس نازانێ کەنگێ دێ؟ بۆیە دەفەرموێ: ڕەنگە، لەوانەیە، نزیك بێت.

١٠)- ﴿ يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهِۦ ﴾، ئەو ڕۆژەی بانگتان دەکات، ئێوەش بە ستایشکردنەوە وەڵامی خوا دەدەنەوە، واتە: خوا بانگتان دەکات زیندوو ببنەوە، ئێوەش یەکسەر زیندوو دەبنەوە، یاخود بانگتان دەکات: فڵان و فڵان (لەسەر زمانی فریشتەکان)، ئێوەش دەڵێن: (**لبَّيك**) بەڵێ لە خزمەتداین، یەکسەر بانگکران و زیندوو کردنەوەتان یەك دەبێ و، بە ستایشکردنی خواوە، وەڵامی خوا دەدەنەوە، لێرەدا (**دعاء**) دەگونجێ مەبەست لێی بانگکردنی ڕاستەقینە بێ، یاخود مەبەست پێی فەرمانی: تەکوینیی و قەدەریی خوا بێ، واتە: دروستتان دەکاتەوە.

١١)- ﴿ وَتَظُنُّونَ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، واتە: ئەو کاتەش پێتان وادەبێ، کەمێك نەبێ نەماونەوە، واتە: ماوەیەکی کەم نەبێ، نەماونەوە لە ژیانی دنیادا، یاخود لە ژیانی بەرزەخدا، یاخود لە هەردووکیان دا، چونکە هەم ژیانی دنیا، هەم ژیانی قۆناغی بەرزەخ، واتە: دوای مەرگ و مردن،

ئەگەر بەراورد بکرێ لەگەڵ ڕۆژی دوایی دا، ماوەیەکی کەم دێتە بەر چاو، بۆیە دەفەرموێ: ئەوکاتە پێتان وادەبێ کە کەمێك ماونەتەوە، ئەم ڕاستییەش لە زۆرێك لە ئایەتەکانی دیکەی قورئاندا، خوا خستوویەتە ڕوو، کە لە ڕۆژی دوایی دا، مرۆڤەکان کە ژیانی دنیا بەراورد دەکەن بە دوارۆژ، دەڵێن: ﴿ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَىٰهَا ﴿٤٦﴾ ﴾ النازعات، واتە: تەنیا ئێوارەیەك یان چێشتەنگاوێك ماونەوە!

یاخود وەك لە ئایەتەکانی سوورەتی (طه) هاتووە، کە هەندێکیان دەڵێن: تەنها دە (١٠) ڕۆژ ماونەوە و، هەندێکیان دەڵێن: تەنها ڕۆژێك ماونەوە!

کەواتە: لێرەدا هەریەکە و مەزندەی ماوەیەکی کەم دەکات و، مەزەندەی هەندێکیان بۆ هەندێکیان جیاوازە، واتە: ژیان و مانەوەی مرۆڤەکان لە دنیاو بەرزەخدا، لەچاو دوارۆژ، ئاوا کەمیان دێتە بەرچاو.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی پێنجەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتەکانـی: (٥٣ - ٦٠)، لـەو هەشـت ئایەتـەدا، خـوای زانـای توانـا ﷻ بـاسی پێنـج بابـەتی جـۆراو جـۆری کـردوە، کە تـەوەری سـەرەکییان ئامۆژگاریـی و بەرچـاو ڕوونیـی خـوای میهرەبانـە بـۆ بەندەکانی، لـە پێش هەموویانـەوە پێغەمبەری خاتـەم ﷺ، بڕوادارانیـش لـە پشـتیەوە و، خەڵکیـش بـە گشـتیی، لـە چەنـد ڕووێکـەوە:

١- چۆنیەتی قسەکردن و، مامەڵەی بڕواداران لەگەڵ خەڵك و کۆمەڵگادا.

٢- زانایی و پایە بەرزیی و بێ وێنەیی خوا و، بەرزکردنەوەی هەندێك لە پێغەمبەران بەسەر هەندێکیاندا و، باسێکی داوود عليه السلام کە خوا (زەبوور)ی پێداوە و، لە خوا پاڕانەوە و هۆکار گرتنەبەری سەرجەم بەندە چاکەکان، لە پێش هەموویانەوە پێغەمبەران (**عليهم الصلاة والسلام**) بۆ لای خوا ﷻ و سام و هەیبەت و ترسیان لە سزا و لێپرسینەوەی خوا.

٣- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە هیچ ئاوەدانییەك نیە، پێش ئەوەی قیامەت بێ، خوا لە بەینی نەبات (خەڵکەکەی نەفەوتێنێ)، یاخود سزایەکی سەختی نەدات، لەسەر تاوان و لادەکانیان.

٤- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە: کە بە هۆی بە درۆدانانی گەلە پێشووەکانەوە، خوا کۆتایی بە ناردنی نیشانە و موعجیزە بەرهەستەکان هێناوە، بۆیە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەو شێوە موعجیزەی نەناردوە، چونکە عادەتی خوا وابووە، هەر قەومێك خوا موعجیزەیەکی بەرهەستی پێبدا و بڕوای پێنەهێنێ، سزای بدات و لە بەینی بەرێ.

٥- خوا دەیخاتەوە بیری پێغەمبەرەکەی ﷺ کە پێی فەرمووە: پەروەردگارت ئابڵووقەی خەڵکی داوە و لە ژێر ڕکێفی ویدان و لە چەنگی قوتار نابن.

هەروەهـا بـاسی ئـەو سـەفەرە سەرسـوڕهێنەرە دەکات، کـە پێـی کـردوە، ئەویـش سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوە بـوو، کـە لـە سەرسـوڕهێنەریی دا، وەك خەونێـك بـووە، کـە بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـکی بـووە، هەروەهـا درەختـی نەفریـن لێکـراو، کـە لـە قوڕئانـدا باسـکراوە، کـە مەبەسـت پێـی درەختـی (زەققـووم)ە، ئەویـش دیسـان هـەر بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـك بـووە.

﴿ وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّا
مُّبِينًا ﴿٥٣﴾ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ۚ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا
﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّۦنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ۖ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا
﴿٥٥﴾ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ
ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ
عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ أَوْ
مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّآ أَن
كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا
﴿٥٩﴾ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِٱلنَّاسِ ۚ وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ
وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ۚ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا ﴿٦٠﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (ئەی موحەممەد!) بە بەندەکانم بڵێ: کام قسە باشترە ئەوە بڵێن، چونکە شەیتان بەینیان تێکدەدات، بە دڵنیایی شەیتان دوژمنێکی ئاشکرای مرۆڤە ﴿٥٣﴾ پەروەردگارتان پێتان زاناترە، ئەگەر بیەوێ ڕەحمتان پێ دەکات، یان ئەگەر بیەوێ ئازارتان دەدات، تۆشمان بە بریکار نەناردۆتە سەریان ﴿٥٤﴾ هەروەها پەروەردگارت زاناترە بەو کەسانەی لە ئاسمانەکان و زەوی دان و، بێگومان هەندێك لە پێغەمبەرانیشمان بەسەر هەندێکیاندا پەسند و پلە بەرزتر کردوە و، زەبووریشمان بە داوود دابوو ﴿٥٥﴾ بڵێ لەو (پەرستراو)انە بپاڕێنەوە کە پێتان وایە جگە لە خوا هەن، (وشتێکیان لە دەست دێ)، کە ناتوانن نە زیانتان لێ لابەرن و نە لێشتان لا بدەن ﴿٥٦﴾ ئەوانەی کە (کافرەکان) لێیان دەپاڕێنەوە، کامیان (لە هەموویان) لە خوا نزیکترە (لەبۆ خوا سوڵحاوان)، بەرەو لای پەروەردگاریان هۆکار دەگرنەبەر و، ئومێدەواری بەزەییەکەینی و، لە ئازارو سزایەکەی دەترسێن، بە دڵنیایی ئازار و سزای پەروەردگارت مەترسیلێکراوە ﴿٥٧﴾ هیچ ئاوەدانییەکیش نیە کە ئێمە پێش هاتنی (ڕۆژی) قیامەت (خەڵکەکەی) نەفەوتێنین، یان سزایەکی توندی نەدەین (لەسەر تاوان و لادانیان)، ئەوە لە کتێبدا نووسراوە ﴿٥٨﴾ تەنیا ئەوەش ڕێی لێگرتین نیشانان (موعجیزە بەرهەستەکان بۆ پێغەمبەری کۆتایی و ئۆممەتەکەی) بنێرین کە: (گەلە) پێشووەکان بە درۆیان دانان، حوشتریشمان بە گەلی سەموود دا (نیشانەیەکی) پێ بینەر و بەرچاو ڕوونکەرەوە بوو، کەچی (ئەو گەلە) ستەمکارانە پێی بێبڕوا بوون و، نیشانەکانیش تەنیا بۆ ترساندن دەنێرین [و، هەر کاتێك خەڵکەکە بڕوایان پێ نەهێنان، سزایان دەدەین] ﴿٥٩﴾ یادیش بکەوە: کاتێك پێمان گوتی: بە دڵنیایی پەروەردگارت ئابڵووقەی خەڵکی داوەو لە ژێر ڕکێفی وی دان، ئەو دیتنەی (لە شەوڕۆدا) پێشانیشمان دای و، (باسی) درەختی نەفرین لێکراویش لە قورئان دا، تەنیا بۆ تاقیکردنەوەی خەڵکی بوون، هەرچەندە لە سزای خۆشمانیان دەترسێنین، کەچی هەر یاخیبوونێکی گەورەیان بۆ زیاد دەکات﴿٦٠﴾.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(يَنزَغُ بَيْنَهُمْ): واتە: بەینیان تێکدەدا، (نَزَغَ: أَفْسَدَ وَأَغْرَى وَبَابُهُ قَطَعَ)، (نَزَغ) واتە: تێکی بەردان و بەینی تێکدان، لەسەر کێشی (فَعَلَ)یە، (نَزَغَ، يَنْزَغُ، نَزْغاً، قَطَعَ، يَقْطَعُ، قَطْعاً)، وشەی (نَزْغ) لەگەڵ (نَخْس) مانایان لێك نیزیکە، کە بریتیە لەوەی نقورچکە لە شتێك بدەی، یان نەقیزەیەك لە ئاژەڵێك وەژەنی، دیاریشە خوتخوتەو دنەدانی شەیتان، وەك نوقورچکە لێدانی مرۆڤ و نەقیزەلێدانی ئاژەڵ وێنا کراوە.

(زَعَمْتُم): واتە: (قُلْتُم) گوتتان، (وَيُطْلَقُ عَلَى الظَّنِّ، وَأَكْثَرُ مَا يَكُونُ الزَعْمُ فِيمَا يُشَكُّ فِيهِ، ولا يَتَحَقَّقُ، وَقَالَ بَعْضُهُم: كِنَايَةٌ عَنِ الكَذِبِ، وَقِيْلَ: زَعَمَ زَعْمَاً: قَالَ خَبَرَاً لا يُدْرَى أَحَقٌّ هُوَ أَم باطِلٌ).

بۆیە کە وشەی (زَعَمْتُم) بە (قُلْتُم) گوتتان، لێکدراوەتەوە، ئەوە جێی تێبینییە، چونکە وشەی (زعم) بۆ گومان بەکاردێ و، زیاتر بۆ ئەو شتانە بەکاردێ کە جێگای دوو دڵیین و مرۆڤ دڵنیانیە وابن، هەندێکیشیان گوتوویانە: وشەی (زعم) کینایەیە بۆ درۆ، (زَعَمَ زَعْمَاً) واتە: هەواڵێکی گوت کە نازانین نە ڕاستە نە درۆیە!

کەواتە: وشەی (زَعَمْتُم) واتە: پێتان وابوو، بەڵام پێوابوونەکە بەلای درۆدا نیزیکترە، تاکو بەلای ڕاستییدا.

(تَحْوِيلًا): واتە: لادان، (حَوَّلتُهُ تَحْوِيلاً: نَقَلْتُهُ مِنْ مَوْضِعٍ إِلى مَوْضِع)، (حَوَّلتُهُ تَحْوِيلاً) واتە: لامدا لە لایەکەوە بۆ لایەکی دیکە، ئەمە بە لێتێپەڕ (مُتَعَدِّي) هاتوە، واتە: بەرکار (مفعول بە)، دەخوازێ، بەڵام وەك چۆن بە (مُتَعَدِّي) هاتوە (حَوَّلَهُ)، بە (لازم)یش هاتوە، (وَحَوَّلَ هُوَ تَحْوِيلاً) واتە: ئەو خۆی لاچوو، لایدا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە.

(ٱلْوَسِيلَةَ): (الوَسِيْلَةُ: مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ إِلى الغَيْرِ، وَالجَمْعُ: الوَسَائِل)، (وَسِيْلَة) واتە: هەر شتێك کە پێی نیزیك بیەوە بۆ لای شتێکی دی، کۆیەکەی (وَسَائِل) واتە: هۆکار، هۆکاری لێ نیزیك بوونەوە، خوای بەخشەر وەك لێرە باسی کردوە، لە سوورەتی: (المائدة)شدا دەفەرموێ: ﴿وَٱبْتَغُوٓاْ إِلَيْهِ ٱلْوَسِيلَةَ ﴿٣٥﴾﴾، واتە: هۆکار بەرەو خوا بگرنەبەر، لێرەش دەفەرموێ: ﴿يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴿٥٧﴾﴾ واتە: هۆکار بەرەو خوا دەگرنەبەر.

(**مَحْذُورًا**): واتـە: مەترسـییلێکراو، (**الحَـذرُ: التَحَـرُّز**)، واتـە: لـە خـۆ وریـا بـوون، (**حَـذِرْ: يَعْنِـي: مُتَحَـرِّز والتَحْذِيـر: التَخْويـف**)، (**حَـذِرْ**) واتـە: کەسـێك لـە خـۆی وریایـە، (**تَحذیـر**)ش ترسـاندن و وریـا کردنەوەیـە.

(**فَظَلَمُواْ بِهَا**): (**ظلمـوا**) واتـە: سـتەمیان کـرد، پێویسـتیی بـە (**ب**) نیـە، بـۆ ئـەوەی پەڕینـەوەی پـێ بـکات بـۆ بـەکار (**مفعـول بـه**)، بـەڵام لێـرە وەك زانایـان دەڵێـن: (**ضُمِّـنَ ظلمـوا مَعْنـی كَفَـرُوا**) واتـە: (**ظلمـوا بهـا**) بەهـۆی (ب)وە مانـای (**كفـروا**)ی خراوەتـە نێـو، (**فَظَلَمُواْ بِهَا**) واتـە: پێـی بێبڕوابـوون بـە شـێوەیەکی سـتەمکارانە، یاخـود سـتەمیان لێکـردو پێـشی بێبڕوابـوون.

(**مُبۡصِرَةً**): واتـە: پێبینـەر، یـان بەرچـاو ڕوونکـەرەوە، (**أَبْـصَر**) واتـە: (**رَأى**) بینـی، بـەڵام (**بَصُرَ**) واتە:(**عَلِـمَ**) زانیـن، (**التَبَـصُّرُ: التَأمُّـلُ والتَعَـرُّف**)، (**تَبَـصُّر**) واتـە: لـێ وردبوونـەوە و ناسـینەوەی شـتێك، (**المبـصرة**) واتـە: ڕوونکـەرەوە، یاخـود دەبێتـە پێبینـەر، (**تَجْعَلُهُـم بُـصَراء**) واتـە: وایـان لێـدەکات کـە ببینـن، کـە بـە دڵنیاییـەوە مەبەسـت لـە بینینـی عەقڵیـی و دەروونییـە، واتـە: بزانـن و پـەی پـێ بـەرن و لـەو شـتە ئاگادار بـن.

(**ٱلرُّءۡيَا**): زیاتـر بـە مانـای خـەون بـەکاردێ، بـەڵام (**الرُّؤيَـا: أشْـهَرُ اسْـتِعْمَالِهَا فِي رُؤيَـا النَّـوم، وَتُسْـتَعْمَلُ فِي رُؤيَـة العَـين**) (**رؤيـا**) زیاتـر وابـاوە کـە بـۆ خـەون بـەکاردێ، بـەڵام جـاری واش هەیـە بـە مانـای بینینـی چاویـش (بینینـی ئاسـایی) بـەکاردێ.

(**فِتۡنَةً**): (**أي: اختبـارا**) واتـە: بـۆ تاقیکردنـەوە، وەك خـوا فەرموویـەتی: ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونٗاۚ ﴾ طـه، خـوا بـە مووسـا دەفەرمـوێ: تۆمـان بـە زۆر جـۆر و شـێوە تاقیکـردەوە. ٤٠

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو دوو ئایەتەی کە دەفەرموون: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ ﴾.

لەو بارەوە ئەم فەرموودەیە هەیە:

{عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ نَفَرٌ مِنَ الإِنْسِ يَعْبُدُونَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ، فَأَسْلَمَ النَّفَرُ مِنَ الْجِنِّ، وَاسْتَمْسَكَ الإِنْسُ بِعِبَادَتِهِمْ، فَنَزَلَتْ: ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾} (أخرجه مسلم: ٣٠٣٠، والبخاري: ٤٧١٤ و ٤٧١٥، بدون تصريح بسبب النزول).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: کۆمەڵێک لە مرۆڤەکان کۆمەڵێک لە جیننیان دەپەرست {لە سەردەمی نەفامییدا}، دواتر جیننەکان مسوڵمان بوون، کەچی مرۆڤەکان هەر پابەند بوون بە پەرستنەکەی خۆیانەوە، لەو بارەوە خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوار: کە ئەوانەی ئێوە پێتان وایە لە بری خوا پەرستراون و لێیان دەپاڕێنەوە، ئا ئەوانە کامەیان لە خوا نیزیکترە، هۆکار بەرەو خوا دەگرێتە بەر و لە خوا دەپاڕێتەوە.

کەواتە: ئەو پەرستراوە گومانلێکراوانەی ئێوە کە جندەکانن، خۆیان مسوڵمان بوون و، دەیانەوێ لە خوا نزیک ببنەوە، کەچی ئێوە هەر دەیانپەرستن!

٢)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ ۚ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا۟ بِهَا ۚ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْـَٔايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ ﴾.

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ رسولَ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَجْعَلَ لَهُمْ الصَّفَا ذَهَبًا، وَأَنْ يُنَحِّيَ الْجِبَالَ عَنْهُمْ، فَيَزْدَرِعُوا، قال اللَّه عَزَّوَجَلَّ: إِنْ شِئْتَ آتيناهُم مَا سَأَلُوا، فَإِنْ

كَفَرُوا أُهْلِكُوا كَمَا أُهْلِكَ مَنْ قَبْلَهُمْ، وَإِنْ شِئْتَ نَسْتَأْنِي بِهِم، لَعلنَّا نُنْتِجُ مِنْهُم، فَقَالَ: لا بَل نَسْتَأْنِي بِهِم، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الآيَةَ}[١].

واتە: عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: خەڵكی مەككە لە پێغەمبەری خوایان ﷺ داوا كرد: كێوی (صفا)یان بۆ بكاتە زێڕ و، ئەو چیایانەی لە دەوروبەری مەككەن و تەنگیان بە خەڵكی مەككە هەڵچنیوە، دووریان بخاتەوە، تاكو كشتوكاڵ بكەن، خوا ﷻ فەرمووی: ئەی موحەممەد! ﷺ ئەگەر دەتەوێ ئەوەی كە داوایان كردوە، پێیان دەدەین، بەڵام ئەگەر بێبڕوابوون دەفەوتێنرێن، وەك چۆن ئەو گەلانەی پێش وان فەوتێنراون، {دوای ئەوەی، ئەوەی لە پێغەمبەرەكەیانیان داوا كردوە، پێیان دراوە، كەچی بڕوایان نەهێناوە، بۆیە فەوتێنراون}، ئەگەر دەشتەوێ پەلەیان لێناكەین، بەڵكو ئەگەر خۆشیان بڕوا نەهێنن، خەڵكێكی بڕواداریان لێ بەرهەم بێنین، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵكو چاوەڕێ دەكەین و پەلەیان لێ ناكەین، {بەڵكو بڕوابێنن، یان وەچەی بڕواداریان لێ وە پاش بكەوێ} بۆیە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە.

---

١) أخرجه الطبراني: ١٢٧٣٦، قال المنذري (٤٧/٤)، رواته رواة الصحيح، وقال الهيثمي (١٩٦/١٠)، رجاله رجال الصحيح، وأخرجه أيضًا: أحمد: ٢١٦٦، وعبد بن حميد: ٧٠٠، والحاكم: ١٧٤،: ٣٢٢٥،: ٧٦٠٢، وَقَالَ فِي الموضع الأول: صحيح محفوظ ، وفِي الثاني: صحيح الإسناد على شرط مسلم، وفِي الثالث: صحيح الإسناد، ووافقه الذهبي فِي الموضعين الأخيرين، وقال مؤلفا الإستيعاب، قلنا: وهذا إسناد صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ ڕووو دەکاتـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ و لـە پشـت ئەویشـەوە ڕووو لـە بـڕواداران دەکات، چ لـە ڕۆژگاری خۆیـدا، چ وەچەکانیـان، چ لـە ئێسـتاداو، تاکـو دنیـا بـە کۆتـا دێ، دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُل لِّعِبَادِى يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، بـە بەندەکانـم بڵـێ: بـا کام قسـە باشـترە، ئـەوە بکـەن، واتـە: باشـترین شـێوە بەکاربێنـن لـە دوانـدنی خەڵکـدا، بـە تایبـەت لـە دوانـدنی بێبڕوایـان دا، بۆچـی؟! چونکـە ﴿إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ﴾، چونکـە بێگومـان شـەیتان بەینیـان تێکـدەدات، ئنجـا ئەگـەر ئـەوان شـێواز و دەربڕینـی خـراپ بەکاربێنـن، ئـەوە زەمینـەی بەیـن تێکـدان و، ناکۆکیـی پەیداکـردن، بـۆ شـەیتان خـۆش دەکـەن، کەواتـە: بـا خۆیـان بپارێـزن لـە هـەر وشـە و تەعبیرێـکی دڵ برینداركـەر و، هـەر قسـەیەکی نەگونجـاو، کـە شایسـتەی بەنـدەکانی خـوا نەبـێ، شایسـتەی شـوێنکەوتووانی پێغەمبـەر ﷺ و، شایسـتەی پەیـڕەوانی قوڕئـان نەبـێ، ﴿إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ كَانَ لِلْإِنسَـٰنِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴾، بـە دڵنیاییـەوە شـەیتان بـۆ مـرۆڤ، دوژمنێـکی ئاشـکرایە، هەمیشـە لێـی لـە بۆسـە دایـە، خـوا خوایـەتی بیانوویـەکی بکەوێتـە دەسـت و، خاڵێـکی بێهێـزی لـێ بگـرێ و، زەفـەری پـێ بـەرێ.

بەڕاسـتیی ئەمـە ئامۆژگاریـی و ڕێنماییـەکی زۆر گـەورە و گرنگـی خـوای کارزان و شـارەزایە، بـۆ ئێمـەی مسـوڵمان، کـە مسـوڵمانان جگـە لـە وشـە و تەعبیـری بـە نەزاکـەت، جگـە لـە لێـدوان و قسـەی ڕێـك و پێـك، نابـێ بـە شایسـتەی خۆیـان بزانـن، لـە حاڵێکـدا کـە خۆیـان بـە بەنـدەی خـوا و، پەیـڕەوی قوڕئـان و، شـوێنکەوتەی پێغەمبـەر ﷺ دەزانـن.

﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ﴾، پەروەردگارتـان پێتـان زاناتـرە، یـانی: لـە خۆتـان زاناتـرە بـە ئێـوە بـە ڕەهایـی، ﴿إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ﴾، لێـرەدا ڕووی دوانـدن، مـەرج نیـە تەنیـا لـە بـڕواداران بـێ، ڕووی دوانـدن لـە هەمـوو ئەوانەیـە کـە قوڕئانیـان ئاڕاسـتە کـراوە، خـوا دەفەرمـوێ: پەروەردگارتـان لـە خۆتـان پێتـان زاناتـرە، بـە ڕەهایـی، ئەگـەر بیـەوێ بەزەییتـان لەگـەڵ دەنوێنـێ، یـان ئەگـەر بیـەوێ سـزاتان دەدا، واتـە: خـوا ﷻ ئەگـەر بیـەوێ دەتوانـێ: بـە زۆر واتـان لـێ بـکات ڕێـی ڕاسـت بگـرن و سـەرەنجام شایسـتەی ئەوەبـن کـە خـوا بەزەیی پێتـان بێتـەوە، هەروەهـا ئەگـەر بیـەوێ دەتوانـێ: واتـان لـێ بـکات، ڕێـی چـەوت و هەڵـە و خراپـە بگرنەبـەر و، سـەرەنجام سـزاتان بـدات، بـەڵام خـوا ﷻ نەیویسـتوە زۆر لـە بەنـدەکانی

بکات، نە بۆ گرتنی ڕێی ڕاست، نە بۆ گرتنی ڕێی چەوت، بەڵکو هەڵبژاردنی داوەتە دەست خۆیان و سەرپشکی کردوون و دەستی ئاوەڵا کردوون، چونکە ئەگەر وانەبێ، تاقیکردنەوە نایەتە دی، ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ عَلَيۡهِمۡ وَكِيلٗا﴾، {ئەی موحەممەد ﷺ} تۆمان بە بریکار نەناردووەتە سەریان، (وكيل) لەسەر كێشی (فعيل)ە، بە مانای (مفعول)، واتە: تۆ بریکارو کار پێ سپێردراو نی، کە لە بری ئێمە ئاگات لێیان بێ، لە جیاتی ئێمە بیانخەیە سەر ڕێی ڕاست و، لە ڕێی چەوت لایان بدەی، تۆ ئەوەت پێ نەسپێردراوە، بەڵکو گەیاندنی پەیامی خوات پێ سپێردراوە.

﴿وَرَبُّكَ أَعۡلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۗ﴾، پەروەردگاریشت زاناترە بە هەموو ئەو کەسانەی لە ئاسمانەکان و زەوی دان، واتە: لە ئێوە پێیان زاناترەو، لە خۆیان پێیان زاناترەو، لەهەر کەس کە هەیە خوا پێیان زاناترە، یاخود هەر بە ڕەهایی پێیان زاناترە، وشەی (أعلم) کە بۆ (تفضيل)ە، زۆرجار کە لە قورئاندا دێ، بەرانبەرێکی لە ئاستدا ڕەچاو نەکراوە، بەڵکو مەبەست: مانای تەواو و ئەوپەڕی ئەو وشەیەیە، لێرەدا، یانی: بە ڕەهایی خوا زاناترە، بە هەموو ئەو کەسانەی لە ئاسمانەکان و زەویدان، لە خاوەن عەقڵ و هەست و ئیرادەکان، کە فریشتەکان و جینnەکان و مرۆڤەکانن، یاخود دروستکراوانی دیکەی خوان، کە ئێمە نایانزانین، ﴿وَلَقَدۡ فَضَّلۡنَا بَعۡضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعۡضٖۖ﴾، بە دڵنیاییەوەش هەندێ لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێکیاندا هەڵبژاردوون، هەندێکیان پلەی بەرزترمان پێداون و پەسندترمان کردوون، هەموویان پەسندن، بەڵام هەندێکیان پەسندترن، هەموویان پلە بەرزن، بەڵام هەندێکیان پلە بەرزترن، ﴿وَءَاتَيۡنَا دَاوُۥدَ زَبُورٗا﴾، زەبووریشمان بە داوود دابوو، کە لە پەیمانی کۆندا بە زەبوور گوتراوە: (مزامير داود)، کە دواتر لە مەسەلە گرنگەکان دا باسی دەکەین.

﴿قُلِ ٱدۡعُواْ ٱلَّذِينَ زَعَمۡتُم مِّن دُونِهِۦ﴾، بڵێ: لەوانە بپاڕێنەوە کە پێتان وایە: جگە لە خوا پەرستراون، جگە لە خوا، شتێکیان لە دەست دێ، ﴿فَلَا يَمۡلِكُونَ كَشۡفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمۡ وَلَا تَحۡوِيلًا﴾، بە دڵنیاییەوە نە دەتوانن زیانتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن زیانتان لێ لا بدەن، زیان لێ لابردن ئەوەیە، ئەو زیانە لابەرن و نەیهێڵن، زیان لێ لادانیش ئەوەیە، ئەو زیانە لابدەن بۆ یەکێکی دی، هیچ کامیان لە دەست نایەن.

﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ﴾، ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆکار دەگرنە بەر (دەخوازن)، هۆکاری لێ نیزیک بوونەوە،

هـۆکاری بەندایەتیـی باشـترکردن، هـۆکاری ڕازییکـردنی خـوا، ﴿أَيُّهُمْ أَقْرَبُ﴾ کامەیـان لـە هەموویـان نیزیکـترە، زیاتـر خەفتانـی هـۆکاری نیزیـك بوونـەوە لـە خـوا دەکا، زیاتـر خەفتانـی هـۆکار گرتنـە بـەر بـۆ بەدەسـتهێنانی ڕەزامەندیـی خـوا، دەکات، ﴿وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ، وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ﴾ بـە ئومێـدی بەزەیـی خـوان و، لـە سـزا و ئازارەکـەشی دەترسێن، واتـە: ئەوانـەی ئێـوە لێیـان دەپاڕێنـەوە، خۆیـان خەفتـانی ئـەوە دەکـەن و، هـۆکار دەخـوازن بـۆ لـە خـوا نیزیـك بوونـەوە و، ئومێدیـان بـە بەزەیـی خـوا هەیـەو، ترسیشـیان لـە سـزا و ئـازاری خـوا هەیـە، ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾ بــە دڵنیایــی ســزا و ئــازاری پــەروەردگارت، مەترسـیلێکراوە.

کەواتـە: کەسـێ خـۆی خەفتـانی ئـەوە دەکات، زیاتـر لـە خـوا نیزیـك بێتـەوە و هـۆکاری خـۆ لـە خـواوە نزیـك خسـتن دەسـتەبەر بـکات، چـۆن دەبـێ چاوەڕوانییەکـت لێـی هەبـێ؟! ئـەو بـۆ خـۆی هیچـی لـە دەسـت نایـەت، بـۆ تـۆی چـۆن لـە دەسـتی دێ؟! وەك گوتـراوە: (مَـنْ لَـمْ يَكُـنْ لِنَفْسـهِ، فَكَيْـفَ يَكُـونُ لِغَـيْرِهِ؟)، کەسـێ بـۆ خـۆی شـتێکی پـێ نەکـرێ، بـۆ جگـە لـە خـۆی چـۆن شـتی پـێ دەکـرێ؟ یاخـود گوتـراوە: (فَاقِـدُ الـشَّيْءِ لاَ يُعْطِيـهِ)، کەسـێك شـتێکی نەبـێ، ناتوانـێ لێـی ببەخشـێ! ئـەوان خۆیـان پێویسـتییان بـەوە هەیـە، کـە خـوا بەزەیـی پێیـان دابـێ و، لـە سـزا و ئـازاری خـۆی چەپاڵەیـان بـدات و، خۆیـان پێویسـتییان بـەوە هەیـە خـوا لێیـان ڕازی بـێ و، بـە بەنـدەی خـۆی حیسـابیان بـکات و، پەسـندیان بـکات، ئنجـا کـە خۆیـان ئاتاجـن، چـۆن دەتوانـن بـە ئێـوە ببەخشـن؟!

ئنجـا خـوا عـز وجـل دێتە سـەر بـاسی ڕاگەیاندنی ڕاسـتییەکی دیکـە، دەفەرمـوێ: ﴿وَإِن مِّن قَرْيَةٍ﴾ لێـرەدا (إن) بـە مانـای (ما)یـە و (نافية)یـە، واتـە: (مَـا مِـنْ قَرْيَـةٍ) هیـچ ئاوەدانییـەك نیـە، ﴿إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ مەگـەر ئێمـە فەوتێنەرینـی پێش ڕۆژی هەڵسـانەوە، پێـش ڕۆژی قیامـەت، یانی: خەڵکەکـەی دەفەوتێنیـن، ﴿مُهْلِكُوهَا﴾ واتە: (مُهْلِكُوا أَهْلِهَا) خەڵکەکـەی دەفەوتێنیـن، نـەك خانووبـەرە و دارودیوارەکانیـان! وشـەی (قَرْيَـة) واتـە: ئاوەدانیـی گـەورە، شـاری قەرەباڵـغ، کـە لێـرە دەگونجـێ بـە مانـای وڵات بـێ، چونکـە کاتی خـۆی: دەوڵەتۆکـە شـارەکان (دویلات المدن) هەبـوون، هـەر شـارێکی گـەورە دەوڵەتێـك بـووە، بەزۆرییـش وابـووە قەڵایـەکی هەبـووە، ئـەو قەڵایـەش شـوورەی بـۆ کـراوە، بـۆ ئـەوەی لـە مەترسـیی دوژمنـان پارێـزراو بـێ، شـوورەکە بورجـی هەبـوون و، پاسـەوان و ئێشـکچی لەسـەر بـوون و، شـارەکەیان پاراسـتوە، ﴿أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا﴾ یاخـود ئێمـە سـزا دەرینـی بـە سزایەکی سـەخت.

واتـە: هـەر ئاوەدانییـەك، یـان ئێمـە فەوتێنەرینـی پێـش هاتنـی ڕۆژی هەڵسـانەوە، یاخـود سـزادەرینی بـە سـزایەکی سـەخت.

فەوتێنەریانیـن، واتـە: بـە شـێوەی ئاسـایی خۆیـان دەمـرن، کاتێـك کـە تەمـەنی ئاسـایی بـەڕێ دەکـەن، کۆتاییـان پـێ دێ، هیـچ ئاوەدانییـەك نیـە کـە خەڵکەکـەی ئاوایـان بەسـەر نەیـەت، پێش ڕۆژی هەڵسـانەوە، یاخـود ئەگـەر لادان و تـاوان و سـتەم و خراپـە بکـەن، پێـش مـردنی ئاسـایی دەیانفەوتێنیـن، کـە بریتیـە لـە سـزادانی خـوا بـە هـۆی بەڵایەکـەوە، هـەروەك دەڵێـن: بـەڵای ناگەهانیـان بـۆ دێ، پێـش ئـەوەی بەمردنـی ئاسـایی بمـرن، خـوا بـە مردنێکـی نائاسـایی بـە هـۆی بـەڵاو غەزەبێکـەوە لەنێویـان دەبـات، ﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلْكِتَٰبِ مَسْطُورًا﴾، ئـا ئـەوە لـە کتێبـدا نـووسراوەو تۆمـار کـراوە، دەگونجـێ مەبەسـت: (لـە کتێبـدا) کتێبەکانـی خـوا بـێ بەگشـتی، هەندێـك جاریـش (**كتـاب**) لـە قورئانـدا، بەمانـای تـەورات هاتـوە.

دەشـگونجێ (**كتـاب**) لێـرەدا مەبەسـت پێـی زانیاریـی ئەزەلیـی و بـێ سـەرەتای خـوای پـەروەردگار بـێ، واتـە: ئـەوە لـە لای خـوا تۆمـار کـراوە و زانـراوە، کـە ئـەو مانایـە زیاتـر بـەلای منـەوە پەسـندە.

ئنجـا هـەر بـەو بۆنـەوە کـە خـوا ئاوەدانییـەکان پێـش هاتنـی ڕۆژی دوایـی، یـان بەمردنـی ئاسـایی خۆیـان، یاخـود بەمردنـی نائاسـایی و بـەڵا دەفەوتێنـێ، دواتـر دێتـە سـەر باسـی نـاردنی بەڵگـە و موعجیـزە بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، کـە وەك لـە هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئایەتەکانـدا باسـمان کـرد، کافـرەکان زۆرجـار داوایـان لـە پێغەمبـەری خاتـەم دەکـردو هەڵیـان دەپێچـا و دەیانگـوت:

١- کێویی (**صفا**)مان بۆ بکە بە زێڕ!

٢- ئەو چیایانەمان بۆ دووربخەوە!

٣- ئێرە وڵاتێکی قاقڕ و بێ ئاوو دێمەکارە، ڕووبارمان بۆ بێنە!

٤- گوڵ و گوڵزار و باخ و باخاتمان بۆ بڕەخسێنە، زۆر پێشنیاریان بۆ پێغەمبەر ﷺ دەکردن، یان دەیانگوت: سەرکەوە بۆ ئاسمان! یان دەیانگوت: فریشتامان بۆ بێنە! خوا لە وەڵامی ئەو قسە و قاڵانەدا دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرْسِلَ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ﴾، **هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتین کە نیشانەکان بنێرین، واتە: ئەو موعجیزە بەرهەستانەی کە بۆ پێغەمبەرانی پێشوومان ناردوون، هیچ شتێك ڕێگر نەبووە کە بیاننێرین بۆ پێغەمبەری خاتەمیش ﷺ** ﴿إِلَّآ أَن

﴿كَذَّبَ بِهَا ٱلْأَوَّلُونَ﴾، تەنیا ئەوە ڕێی لێگرتین کە: گەلە پێشووەکان بەو موعجیزەو نیشانە بەرهەستانە، بێبڕوا بوون! ئنجا ئەگەر بۆ ئەمانیشمان ناردبان، هەر پێیان بێبڕوا دەبوون.

﴿وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً﴾، حوشتریشمان بە گەلی سەموودا، کە بەڵگەیەکی بەرچاو ڕوونکەرەوە بوو، یاخود: بەڵگەیەکی ڕۆشن بوو، یاخود بەڵگەیەك بوو، بە هۆیەوە خەڵکەکە دەیانتوانی هەق ببینن و هەقانیەتی پێغەمبەرەکەی خۆیان: کە صالح ﵇ بوو بزانن، کەچی ئەوان: ﴿فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾، بە هۆیەوە ستەمیان کرد، یاخود واتە: بە هۆی ئەو حوشترەوە کە دەبووایە ڕێی ڕاست بگرن، کەچی تووشی ستەم بوون، چونکە پێی بێبڕوابوون، بە حوشترەکە بێ بڕوا بوون، دوایی دەستدرێژییان کردە سەر وشترەکەو کوشتیان و تووشی ستەم بوون.

یاخود: ﴿فَظَلَمُوا۟ بِهَا﴾، واتە: پێی بێبڕوا بوون و بە شێوەیەکی ستەمکارانە، بڕوایان پێ نەهێنا! یاخود هەم پێی بێبڕوابوون، هەم ستەمیشیان لێ کرد!.

﴿وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْءَايَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا﴾، ئێمە نیشانەکان، تەنیا بۆ ترساندن دەنێرین.

لێرەدا مەبەست لە (آیات) موعجیزە بەرهەستەکانن، نەك ڕستەکانی فەرمایشتی خوا، وشەی (آیات)، دەبێ لە هەر جێیەدا بەپێی سیاقەکەی تەماشای بکەین، چونکە (آیة) کە کۆیەکەی (آیات)ە، چوار واتای هەن:

یەکەم: ڕستەکانی فەرمایشتی خوا: ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُهُۥ زَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا ﴿٢﴾﴾الأنفال.

دووەم: موعجیزەی پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**)، ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ﴿١٠١﴾﴾الإسراء، کە بە دڵنیایی مەبەستی ئەو موعجیزانەن، کە خوا بە مووسای ﵇ دابوون.

سێیەم: دیاردە سروشتییەکان، کە هەر کامیان نیشانەیە لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوا، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَكَأَيِّن مِّنْ ءَايَةٍ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾﴾یوسف، زۆر نیشانە هەن لە ئاسمانەکان و زەویدا، (بێبڕوایەکان) بەلایاندا ڕەت دەبن، کەچی پشتیان تێدەکەن.

چوارەم: بەڵاو موسیبەتە گەورەکان، کە خوا بۆ فەوتاندنی گەلە کافرەکان ناردوونی، یاخود بۆ سەرخستنی ئیمانداران ناردوونی.

کەواتـە: دەبـێ بـە پێـی سـیاقەکە، چەمـك و واتایەکـەی دیاریـی بکەیـن، لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ۝٥٩﴾، نیشـانەکان نانێریـن مەگـەر بـۆ ترسـاندن، واتـە: موعجیـزەکان نادەینـە پێغەمبـەران ، مەگـەر بـۆ ئـەوەی خەڵکەکـەی خۆیانیـان پـێ بترسـێنن، کـە ئەگـەر دوای ئـەو موعجیزەیـە هـەر بـڕوا نەهێنـن، کـە لەسـەر داوای خۆیـان نێـردراوە، ئـەو کاتـە دەبـێ بزانـن کـە لـە بەیـن دەبرێـن و سـزا دەدرێـن.

واتـە: ئێمـە نەمانویسـت ئـەو کۆمەڵگایـەی کـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بـۆی نێـراوە، کـە لەپێشـدا مەککـە و ئاوەدانییـەکانی دەوروبـەرنی، لـە دورگـەی عەرەبییـدا و، دواتریـش هەمـوو مرۆڤایەتییـە، خـوا نەیویسـتوە کـە موعجیزەیـەك بـۆ پێغەمبـەر موحەممـەد ﷺ بنێـرێ، کـە دوایـی ئەگـەر خەڵکەکـە بڕوایـان پـێ نەهێنـا، لـە بەینیـان بـەرێ و سـزایان بـدات! چونکـە خـوا عـادەتی وایـە: ئـەو موعجیزانـە بنێـرێ بـۆ ترسـاندن، ترسـاندنیش یـانی: ئەگـەر بـڕوا نەهێنـن دوای هاتنـی ئـەو بەڵگـەو نیشـانەیە، لـە بەیـن دەبرێـن، ئنجـا لەبەرئـەوەی کـە ئۆممـەتی موحەممـەد ﷺ کۆتـا ئاڵقـەی بەشـەرە لەسـەر زەوی، ئەگـەر خـوا موعجیزەیـەکی وای ناردبایـە، کـە دوایـی ئەگـەر بڕوایـان نەهێنابایـە، دەبووایـە لـە بەیـن ببرێـن و ئەوانیـش لـە بەیـن برابـان، ئـەو کاتـە مرۆڤایەتیـی کۆتایـی پـێ دەهـات، بۆیـە خـوا موعجیزەیـەکی نـاردوە، کـە ئەگـەر بڕواشـی پـێ نەهێنـن، خـوا لـە بەینیـان نەبـات، بەڵکـو سـزایەکەیان هەڵبگـرێ بـۆ قیامـەت، کـە ئـەو موعجیزەیـەش بریتیـە لـە قورئـان، کـە موعجیزەیـەکی فیکریـی و عەقڵیـی و ئەدەبییـە و، لەبـری ئـەوەی هەسـتەوەرەکانی مـرۆڤ بدوێنـێ، وەك لـە قۆناغە سـەرەتاییەکاندا، موعجیـزەکانی خـوا بـۆ پێغەمبـەران (علیهـم الصـلاة والسـلام) بـەو شـێوەیە بـوون: عەقـڵ و هـۆشی مـرۆڤ دەدوێنـێ، لەبـەر ئـەوەی مرۆڤایەتیـی، دوای هاتنـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ، گەیشـتووەتە قۆناغـی کامـڵ بـوون و پێگەیشـتن.

لـە کۆتایـی دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذۡ قُلۡنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِٱلنَّاسِ﴾، یـاد بکـەوە! کاتێـك پێـمان گـوتی: بـە دڵنیاییـەوە پـەروەردگارت ئابڵووقـەی خەڵـکی داوە، واتـە: هەمـوو مرۆڤـەکان لەبـەر دەسـت و ڕکێفـی وی دان، ئـەو هەقیقـەت و ڕاسـتییەت هەمیشـە لەبەرچاو بـێ، کـە ئەوانـە هەرچەنـد کەللەڕەق بـن، هەرچەنـد خراپـەکار بـن، بـەڵام دواجـار هـەر لـە ژێـر ڕکێـف و کۆنترۆڵـی خـوادان، لـە چەنگـی دەسـتەڵاتی خـوا قوتـار نابـن، دڵنیابـە تـۆش پشـتت بـە هێزێـکی بـێ سـنوور بەسـتوە، کـە هێـزی خـوای پـەروەردگارە.

﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ﴾ ئەو دیتنەی کە پێشانمان دای، هەروەها درەختە نەفرین لێکراوەکە لە قورئاندا، ئەوەشمان تەنیا بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك خستۆتە ڕوو، واتە: هەم دیتنەکەمان کە پێشان دای، هەم باسی درەختە نەفرین لێکراوەکە لە قورئاندا، ئەوەش هەر بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك، بوو.

دیتنەکە کە لێرە خوا بە وشەی: ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾ هێناویەتی، کە زیاتر بە مانای (خەون) دێ، ئەوەی کە مرۆڤ لە کاتی خەوتن دا دەیبینێ، بەڵام جارجار بە مانای دیتنیش دێ، بۆیە لێرە زانایان دەڵێن: بۆیە خوا بە وشەی: ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾ هێناویەتی، مەبەست پێی سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی پێغەمبەرە ﷺ، وەك لە دەرسی یەکەمی ئەم تەفسیرەدا باسمانکرد، لە تەفسیری ئایەتی یەکەم دا: ﴿ سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا مِّنَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ إِلَى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْأَقْصَا ٱلَّذِى بَٰرَكْنَا حَوْلَهُۥ لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ۝١ ﴾.

ئنجا زانایان دەڵێن: بۆیە وشەی ﴿ ٱلرُّءْيَا ﴾ هاتووە، چونکە ئەو سەفەرە هێندە سەرسوڕهێنەرو دەستەوسانکەر بووە، هێندە یاسادڕ و نائاسایی بووە، وەك خەونێك بووە، بەڵام خەون نەبووەو حەقیقەت بووە و لە حاڵەتی بێداریی دابووە و (وەك پێشتر باسمان کرد)، بەجەستەو بەڕووح بووە، بەڵام ئەوەندە سەرسوڕهێنەر بووە و، ئەوەندە لە حاڵەتی ئاسایی مرۆڤەکان بەدەر بووە، وەك خەون هاتۆتە بەر چاو.

﴿ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَٰنًا كَبِيرًا ﴾ ئێمە هەر دەیانترسێنین و هەڕەشەیان لێ دەکەین و، وریایان دەکەینەوە و، ئاگاداریان دەکەینەوە، کەچی ئەو ترساندن و وریاکرنەوە و هەڕەشە لێکردنە، هەر سەرکێشییەکی گەورەیان تێدا زیاد دەکات، لەجیاتی ئەوەی چاو بەخۆیاندا بگێڕنەوە، بەڵام هەر زیاتر سواری سەری خۆیان بوون و، ئەسپی سەرشێتی گومڕایی هەڵیگرتوون، هەڵوەستە ناکەن و، چاو بە خۆیاندا ناگێڕنەوە و، لەسەر بێبڕوایی خۆیان هەر بەردەوامن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ، کە بە بەندەکانی بڵێ: بە باشترین شێوە لەگەڵ خەڵکدا بدوێن، چونکە شەیتان کە دوژمنێکی ئاشکرای مرۆڤەکانە، هەرخەریکی نێوان تێکدانیانە و، ئەگەر ئەوان وشە و تەعبیری نارێك بەکاربێنن، ئەو کاتە شەیتان بواری زیاتری بۆ دەڕەخسێ بۆ بەین تێکدانیان، پاشان خوا پێیان ڕادەگەیەنێ کە لە خۆیان زیاتر پێیان زاناتر و ئاگادارترە و، ڕەحم پێکردن و سزادانیان تەنیا مافی خۆیەتی و هیچ کەس بریکاری خوا نیە لەو بارەوە و، هەرخۆشی زاناترە بە هەر کەس کە لە گەردوون دایە و، هەندێ لە پێغەمبەرانی بەسەر هەندێکیان پەسند کردوە و، زەبووریشی وەك کتێب و بەرنامەیەك بە داوود داوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُوا۟ ٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ ٱلشَّيْطَٰنَ كَانَ لِلْإِنسَٰنِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴿٥٣﴾ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ۚ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۗ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ۖ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُل لِّعِبَادِي يَقُولُوا۟ ٱلَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ﴾، هەروەها بە بەندەکانم بڵێ: با ئەوە بڵێن کە باشترینە، با ئەو وشەیە بڵێن و، ئەو شێوازە بەکاربێنن و، ئەو جۆرە دەربڕینە ڕەچاو بکەن، کە باشترینە.

(**الّتي: صِفَةٌ لِمَوصُوفٍ مَحْذوف**) واتە: ئەم (**التِي**)یە سیفەتە بۆ وەسفکراوێك کە قرتێنراوە و بە سیاق و سەلیقە دیارە، واتە: با ئەو وشەو تەعبیر و شێوازانەی کە باشترینن، بەکار بێنن.

یاخود: ﴿ يَقُولُوا۟ ٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴾، (أي: يَقُولُوا الكَيْفِيَّةَ الَّتِي هِيَ بَالِغَةٌ فِي الحسن)، با ئەو چۆنیەتییە لە قسەکردن دا ڕەچاو بکەن، کە گەیشتۆتە ئەو پەڕی لە چاکیی دا، ئنجا بۆ پاساودانی ئەوەی کە بۆچی دەبێ بەندەکانی خوا بەگشتی، بە باشترین شێوە قسە بکەن لەگەڵ یەکدی دا، یاخود: بەندەکانی خوا، یانی: ئەوانەی بە ویستی ئازادانەی خۆیان بەندایەتیی بۆ خوا دەکەن، واتە: بڕواداران، باشترین شێوە بەکاربێنن؟ لە بڕگەی داهاتوودا ڕوونی دەکاتەوە:

٢)- ﴿ إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ يَنزَغُ بَيْنَهُمْ ﴾، چونکە: بەدڵنیایی شەیتان بەینیان تێك دەدات، (النَّزْغُ): **الطَّعْنُ السَّرِيعُ، وَالإِفْسَادُ السَّرِيع**)، وشەی (نَزْغ) کە ماناکەی لە (نَخْس)ەوە نزیکە، بە مانای تێوەژەنینی خێرا، یاخود بەین تێکدانی خێرا دێ، کە لە ئەسڵدا (نَزْغ) بریتیە لەوەی کەسێك نەقیزە لە وڵاخێکەوە بژەنێ، یاخود قەمچییەکی لێبدات بۆ ئەوەی بڕوا، یان کەسێك نقورچێك لە کەسێك دەدات، بۆ ئەوەی بێداری بکاتەوە، ئنجا خوتخوتەو دنەدانی شەیتان، بەو نوقورچکە و لێ هەڵقورنجین و، نەقیزە لێدانی مرۆڤ بۆ وڵاخ، وێناکراوە.

٣)- ﴿ إِنَّ ٱلشَّيْطَـٰنَ كَانَ لِلْإِنسَـٰنِ عَدُوًّا مُّبِينًا ﴾، بە دڵنیایی شەیتان بۆ مرۆڤ دوژمنێکی ئاشکرایە، ئنجا ئەو دوژمنە ئاشکرایە، لەمیانی وشەو تەعبیری خراپدا، بەینی مرۆڤەکان تێکدەدات، تۆ ئەگەر وشەو تەعبیری خراپ بەکارنەهێنی، بەرانبەرەکەت دڵی بریندار نابێ، هەستی ناڕووشێ و باشتر گوێت بۆ دەگرێ، بە تایبەت بۆ ئیمانداران، پێویستە لەو ئاستە بەرزەدابن، کە شایستەی خوا ﷻ یەو، شایستەی قورئانە و، شایستەی پێغەمبەرە و، شایستەی ئیسلامە.

٤)- ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ ﴾، پەروەردگارتان پێتان زاناترە، ئەگەر بیەوێ بەزەییتان لەگەڵ دەنوێنێ، واتە: ئەگەر بیەوێ: دەتانخاتە سەر ڕاستە ڕێ و، شایستەی بەزەیی خوا دەبن.

٥)- ﴿ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ ﴾، یان ئەگەر بیەوێ: سزاتان دەدات، واتە: ئەگەر بیەوێ گومڕاتان دەکات و، سەرەنجام شایستەی ئازار و ئەشکەنجەی خوا دەبن، واتە: ئەگەر بیەوێ واتان لێ بکات، دەتوانێ، بەڵام خوا نەیویستوە بە زۆر، نە کەس وا لێ بکات، شایستەی بەزەییەکەی بێ، نە کەسیش وا لێ بکات، شایستەی سزایەکەی بێ، کە بە هۆی ئیمان و خواپەرستیی و، ڕێی ڕاست گرتنەوە، مرۆڤ شایستەی بەزەیی خوا دەبێ و، بە هۆی لادان و گومڕایی و، سەرپێچیی و، خراپەکارییەوە، شایستەی سزای خوا دەبێ.

٦)- ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَـٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴾، بەڵام ئێمە تۆمان نەناردوە کە سەرپەرشتیار و بریکاری ئێمە بی و، نەهێڵی مرۆڤەکان بەرەو کوفر بڕۆن و، بە زۆر بیانکەی بە ئیماندار، بۆ ئەوەمان

نەناردووی، بەڵکو بۆ ئەوەمان ناردووی کە تۆ پەیامی ئێمەیان پێ ڕابگەیەنی، ئەگەرنا تۆ بەرپرسیارنی بە سەریانەوە، بەو واتایە کە: دوایی ئێمە سزای تۆ بدەین، لەسەر ئەوەی کە هێشتت کافر بن؟! یان بۆچی هێشتت لە ڕێ لابدەن؟! نا تۆ تەنیا گەیاندنی پەیامی خوات لەسەرە.

٧)- ﴿ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ پەروەردگاریشت زاناترە، بە هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، چونکە توانجیان لە پێغەمبەر دەدا، وەك لەسەر زاری ئەوان دەفەرموێ: ﴿ أَهَٰذَا ٱلَّذِي بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾ ﴾الفرقان، واتە: ئا ئەوەیە خوا کردوویەتی بە ڕەوانە کراوی خۆی؟! لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پارەو سامانی نەبوو، پێیان لەوە کەمتر بوو کە خوای پەروەردگار بیکاتە نوێنەرو ڕەوانەکراوی خۆی! بۆیە خوا دەفەرموێ: پەروەردگارت زاناترە بەو خەڵکەی کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەن، ئێمە دەزانین کێ شایستەی هەڵگرتنی پەیامی ئێمەیە.

٨)- ﴿ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾ بەدڵنیاییەوەش هەندێك لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێکیان دا بەرزکردۆتەوە، هەندێکیانمان پلەی بەرزتر پێداوە و پەسندترمان کردوە، هەموویان پلەبەرز و پەسندن، بەڵام هەندێکیان پلەبەرزو پەسندترن، کەواتە: ئەوەی کە بەرزیی و نزمیی دەکات، چ لە نێوان پێغەمبەران دا، چ لەنێوان سەرجەم مرۆڤەکانی دیکەدا، کە هەندێکیان زیاتریان پێ دەدات، هەندێکیان پەسندتر دەکات، بێگومان تەنیا خوایە و ﷻ، ئەوە ئیشی ئەوان نیە!

٩)- ﴿ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴾ زەبووریشمان بە (داوود)دا، لە حاڵێکدا کە داوود ؑ شوانێك بوو، مەڕی دەلەوەڕاند، کەچی خوا هەڵیبژارد بۆ پێغەمبەرایەتیی و، کتێبیی زەبووریشی پێدا، دەشگونجێ لێرەدا بۆیە باسی زەبوور کرابێ، چونکە خوا فەرموویەتی: ﴿ وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾ ﴾الأنبياء، واتە: لە زەبووردا لە دوای زیکر {زیکر واتە: تەوڕات، کە زەبوور لە دوای تەوڕات هاتۆتە خوار، تەوڕات بە مووسا ؑ دراوە و زەبووریش بە داوود ؑ دراوە و داوودیش بە ڕەچەڵەك دەچێتەوە سەر پێغەمبەرانی پێشوو لە بەنی ئیسرائیل، بۆیە لێرە باسی زەبوور کراوە} نووسراوە: کە سەر زەمین بەندە چاکەکانم بە میراتی دەگرن.

کەواتە: ئەو موحەممەدە ﷺ کە بەندەی چاکی خوایەو، شوێنکەوتووەکانی کە بەندەی چاکی خوان، ئەوە کاتی خۆی پەروەردگار لە زەبووردا تۆماری کردوە، کە ئەو بەندە شایستە و چاکانە، سەر زەمین بە میرات دەگرن، نەك بە هۆی سەروەت و سامانەوە، کەسێك شایستەی ئەوە بێ خوا ﷻ سەری بخات و، ڕێزی لێ بنێ، بەڵکو بە هۆی ئەو چاکەتیی و شایستەییەی کە بە پێی شەریعەتی خوا، شایستەیی هەیە، بۆیە بەو هۆیەوە خوای پەروەردگار لێرەدا باسی زەبووری کردوە، کە بە پێغەمبەر داوودی ؑ داوە.

ڕاستەوەی پێنج ڕاستی گەورە و گرنگ لە هەردووک ئایەتی (٥٤ و ٥٥)

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾ ﴾،

١- ئەو ئایەتەیان کە دەفەرموێ: ﴿ رَّبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾ ﴾ ئەو ڕاستییەی لێ وەردەگیرێ:

ئـەی پێغەمبـەر ﷺ! هەروەهـا ئـەی شـوێن کەوتـووانی پێغەمبـەری خاتـەم! پەروەردگارتان زاناتـرە بـە بەنـدەکان، خـوا ﷻ چـی بـوێ ئەنجامـی دەداو، هیـچ شـتێکی لەبـەر عاسـێ نابـێ، کـە کافـرەکان ئێسـتا لـە ئێـوە عاسـێ بـوو ون و بـڕوا ناهێنـن، لەبەرئـەوە نیـە کـە خـوا ناتوانێ هیدایەتیـان بـدات، هۆکارەکـەی ئەوەیـە خـۆی ویسـتوویەتی بـەو شـێوەیەبن، خەڵـك بـە ویسـتی ئازادانـەی خـۆی بـڕوا بێنـێ، یـان بـڕوا نەهێنـێ، ئەگەرنـا ئەگـەر ویسـتبای جەبریـان لـێ بـکات، وای لێدەکـردن، شایسـتەی بەزەیـی خوابـن، یـان وای لێدەکـردن کـە شایسـتەی سـزای خوابـن، بـەڵام ویسـتوویەتی دەسـتیان ئـاوەڵا بـکات و ئازادیـان بـکات.

٢- پاشان کە دەفەرموێ: ﴿ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: پەروەردگارت زاناترە بە هەرکەس کە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، واتە: ئێوە لە کەس نائومێد مەبەن، لە کەس تەمابڕاو مەبن، چونکە پەروەردگارت زاناترە بە هەر کەسێك کە لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، کە سەرەنجام بڕوا دێنێ، یان ناهێنێ، گرنگ ئەوەیە هەرکەس هەرچییەك دەکات بەویستی ئازادانەی خۆی دەیکات.

٣ - کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، ئەوە وەڵامی یەکێك لە قسەو تۆمەتەکانە، کە کافرەکان ئاڕاستەی پێغەمبەری خاتەمیان ﷺ دەکرد، بۆ وێنە: لە سوورەتی (الزخرف)دا گوتوویانە: ﴿ وَقَالُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ ٱلْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾ ﴾ واتە: دەبووایە ئەو قوڕئانە دابەزیبایە سەر یەکێك لە دوو پیاوە مەزنەکان، لە دوو ئاوەدانییەکاندا، کە مەبەستیان پێ مەککەو تائیف بووە، بە ڕای زۆربەی زانایان.

دیـارە لـە مەککـە، مەبەسـتیان پـێ (أبـو جهـل) بـووە و، لـە تائیفیـش مەبەسـتیان پـێ یەکێـکی دیکـە بـووە لـە زلـەزلانی قوڕەیـش، هەروەهـا تانەیـان لـە پێغەمبـەر ﷺ داوە:

﴿...أَهَٰذَا ٱلَّذِي بَعَثَ ٱللَّهُ رَسُولًا ۝٤١﴾ **الفرقان**، واتـه: ئـا ئەمەيـه خـوا بـه پێغەمبـەری ڕەوانەکـردوه؟! لێـره دا خـوا دەفەرمـوێ: بەرزکردنـەوەی پێغەمبـەران (**علیهـم الصـلاة والسـلام**) بەسـەر خەڵـکی دیکـەدا، کـه هەمـوو پێغەمبـەران پەسـندکراو و بەرزکـراوو پایـەدارن، بـەڵام لـه نێـو پێغەمبەرانیـش دا، هەندێکیـان لـه هەندێکیـان پایەدارتـرو پلـه بەرزتـرن، ئـا ئـەوه هەمـوو کاری خوایـه ﷻ.

دیـاره خـواش کارزان و کاربەجێیـەو، سـتەم لەکـەس نـاکات، بـەڵام بەخشـشی خـۆشی بـه کەسـێك دەبەخشـێ کـه شایسـتەیه.

٤- که دەفەرموێ: ﴿وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا﴾ ئێمه (زەبوور)یشمان به داوود دابوو، وەك پێشتریش باسمانکردوه، دەگونجێ دوو حیکمەتی تێدابن، که لێره باسی داوود به تایبەتیی کراوه:

یەکەم: لەبەر ئەوەی داوود ؑ شوان بووه، ئاژەڵی لەوەڕاندوه، کەچی بەنو ئیسرائیل لەگەڵ جالووت دا {له (پەیمانی کۆن)دا دەڵێ: جالوتی جەزیرەیی (**جالوت الجزيري**) لەگەڵ ئەودا} دەبێته شەڕیان، داوود دێت به قۆچەقانی[1] جالووت دەکوژێ، له کاتێکدا نیزیك دەبێ سوپاکەی بەنو ئیسرائیل شکست بێنێ. واته: خوا ﷻ بابایەکی شوان، لەبەرئەوەی سروشت و مەعدەنەکەی باشبووه، دەیکاته پێغەمبەر و کتێبێکیشی پێ دەدا که زەبووره.

دووەم: یاخود لەبەرئەوه باسی داوود کراوه، که له سوورەتی (**الأنبياء**)دا خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ أَنَّ ٱلْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ۝١٠٥﴾ واته: به دڵنیایی له زەبووردا له دوای زیکر {مەبەست: تەوڕاته، که بیرخەرەوه بوو بۆ گەلی بەنو ئیسرائیل} له زەبووردا نووسیومانەو ڕامانگەیاندوه {وەك یاسایەکی خۆمان}، که سەرزەمین بەندە شایستەو چاکەکانم به میراتی دەگرن.

کەواته: ئەوە:

أ- هەم دڵخۆشییه بۆ مسوڵمانان، که مادام ئێوەش بەندەی چاك و بۆ خوا صوڵحاوبن، سەرەنجامی ئەو کێبڕکێ و ناکۆکییەی ئێستا پەیدابووه، به قازانجی ئێوه دەبێ، سەرکەوتن له گرەوی ئێوەدایه و بەرانبەرەکانتان و دوژمنەکانتان شکستیان پێ دەبڕێ.

ب- هەم هۆشدارییشه بۆ کافرەکان که ئەمه یاسایەکی خوایەو ڕایگەیاندوه، کاتێ خۆی له زەبووردا، که بەندە شایستەکانی خوا سەرزەمینی خوا به میرات دەگرن.

---

(١) بەردەقانی (مِقْلاع).

کەواتـە: ئێـوە بـە چـاوی کـەم تەماشـای ئـەو بڕوادارانـە مەکـەن، تەماشـای پێغەمبـەر موحەممـەد ﷺ و ئـەو پەیامـەی پێیـدا نـاردوە مەکـەن، چونکـە بـە پێـی یاسـای خـوا، کاتی خـۆی لـە زەبـووردا تۆمارکـراوە، بەنـدە چاکـەکانی خـوا سـەرزەمینی خـوا بـە میـرات دەگـرن.

٥- شایانی باسە خوا لێرە باسی زەبوور دەکات و لە شوێنێکی دیکەش دا هەرباسی زەبوور دەکات، لە سوورەتی **(النساء)** (١٦٢)دا، باسی ئەوە دەکات کە زەبووری بە داوود داوە، ئێستا لە کتێبی پیرۆز **(الكتاب المقدس)**دا (خاوەن کتێبەکان وای ناو دەنێن)، کە دوو بەشە: (پەیمانی کۆن و پەیمانی نوێ)، پەیمانی کۆن (٣٩)[١] کتێب دەگرێتە خۆی، کە یەکێك لەو کتێبانە تەوراتە و، یەکێکیان (زەبوور)ە، کە ئەوان دەڵێن: (مزامیر)، یەکێکی دیکەیان (أناشید)، **یان (حكم سليمان)**ە، (پەیمانی نوێ)ش چوار ئینجیلەکەو، کۆمەڵێك کتێب و نامەی دیکەش دەگرێتە خۆی، ئنجا بە پێی ئەوەی ئێستا لە (پەیمانی کۆن)دا هەیە، وەك لە **(التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم)** هاتوە لە لاپەڕە: (١١٣٠ تاکو ١٢٧٨) هەمووی بۆ مەزامیر تەرخانکراوە، {واتە: (مزامیر) کە کۆی (مزمور)ە، و ئەویش بە مانای ئاواز (**نَغْمَة**)، یاخود بە مانای پاڕانەوەو لالانەو ڕاز و نیازکردنە لە خزمەت خوادا}.

ئنجـا مەزامیـری داوود چـل و یـەك (٤١) مەزمـوورە، کـە لـە پەیـمانی کۆنـدا لـە لاپـەڕە: (١١٣٣ تاکـو ١١٧٩) دەگرێتـەوە، ئەوانـە هەموویـان هـی داوودن، بـەڵام جگـە لـە مەزامیـری داوود، کۆمەڵێـك مەزمـووری دیکـەش هاتـوون و چـل و یەکەکـەی داوود، ژمارەیـەکی دیکەشـیان خراوەتـە سـەر، تاکـو دەبـن بـە سـەدو پەنجـا (١٥٠)، واتـە: سـەدو نـۆ (١٠٩) مەزمـووری دیکەش کـە لەگـەڵ ئەوانـەی داوود: (٤١+١٠٩=١٥٠) مەزمـوور، کـە هەموویـان لـە ژێـر ناوونیشـانی (المزامیـر) داهاتـوون و لـە لاپـەڕە (١١٣٠تاکـو ١٢٧٨) لـە (پەیـمانی کـۆن) دەگرنـەوە.

هەڵبەتـە ئـەوەی لـە پەیـمانی کۆنـدا هەیـە، زیاتـر پاڕانـەو کڕووزانـەوەی داوودە، کـە واش پێدەچـێ (زەبـوور) زیاتـر پاڕانـەوەو لالانـەوەو موناجـاتی داوود ﵇ بووبـێ، بـەڵام ئایـا چەنـدی ڕاسـت مـاوەو چەنـدی گـۆڕدراوە؟ ئـەوە لێـی دڵنیانیـن.

٦ - بە نسبەت ئەوەوە کە پێغەمبەران (علیهم الصلاة والسلام)، هەندێکیان بەسەر هەندێکیاندا بەرزکراونەوە؟ خوا لە سوورەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿تِلْكَ ٱلرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴿٢٥٣﴾﴾، واتە: ئەوانە پێغەمبەرانێکن، هەندێکیانمان بەسەر هەندێکیان دا بەرزکردۆتەوە. {هەموویان بەرزن، بەڵام هەندێکیان بەرزترن، هەموویان پەسندن، بەڵام هەندێکیان پەسندترن، هەموویان هەڵبژێردراون، بەڵام هەندێکیان بەسەر هەندێکیان دا هەڵبژێردراون}.

---

(١) بەڵکو بەپێی کتێبی: (الكتاب المقدّس قراءة رعائية) چل و نۆ (٤٩) کتێبن.

پرسیارێك و وەڵامەكەی:

كە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾، لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێ، چونكە فەرمایشتێكی پێغەمبەر ﷺ هەیە، دەفەرموێ: {مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى} (أخرجه مسلم: ٢٣٧٦، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا)، واتە: هیچ بەندەیەك بۆی نیە بڵێ: من لە یونسی كوڕی مەتتا چاكترم[١].

كە پێم وایە: بۆیەش پێغەمبەر ﷺ باسی (یونس) عليه السلام دەكات، چونكە خوا باسی هیچ كام لە پێغەمبەرانی نەكردوە كە بەو شێوەیەی (یونس) سزای دابێ، كە لە سكی نەهەنگدا زیندانیی و بەندی كردبێ و، دواتر لە ئەنجامی گەڕانەوەی دا بۆ لای خواو، لە ئەنجامی بە پاكگرتنی خواو، داوای لێبوردن كردن لە خوا، خوا دەربازی كردبێت و بەخشیبێتی، تەنیا باسی (یونس) كراوە بەو شێوەیە، بەڵێ باسی (ئادەم)كراوە و لە بەهەشت دەركراوە، بەڵام ئەوەی (یونس) خەست و خۆڵتره.

ئنجا ئایا لێرەدا كە خوای زانا و شارەزا دەفەرموێ: هەندێ لە پێغەمبەرانمان بەسەر هەندێكیان دا هەڵبژاردوون، فەرمایشتەكە لەگەڵ ئەو ئایەتەدا، دژناوەستێ و تێك ناگیرێن؟!

زانایان چەند وەڵامێكیان داونەوە، بۆ وێنە: من قسەیەكی پێشەوا (النووي)م هێناوە لە (شرح صحيح مسلم)[٢] دوو وەڵامان دەداتەوە، كە هەردووكیانم بە دڵن:

یەكەم: دیارە تاكو ئەوكاتە كە خوا بە پێغەمبەری ڕاگەیاندوە: هەندێ لە پێغەمبەرانی بەسەر هەندێكیان دا بەرزكردووەتەوە، تاكو ئەوكاتە پێغەمبەر (موحەممەد) ﷺ نەیزانیوە كە هەندێ لە پێغەمبەران لە هەندێكیان پایە بەرزترو پلەدارترن، واتە: دوایی خوا ﷻ ئەو ئایەتانەی ناردوون و، كاتێ پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (هیچ بەندەیەك بۆی نیە بڵێ من لە یونس چاكترم)، ئەوە ئەو كاتە بووە، كە جارێ خوا ئاگاداری نەكردۆتەوە كە هەندێ لە پێغەمبەران بەسەر هەندێكیان دا

---

(١) شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا بە تەفصیل باسی ژیانی (یونس)مان كردوە و هەموو ئەو ئایەتانەی لە بارەیەوە هاتوون، هێناومانن، وەك عادەتی خۆمان كە لە هەر شوێنێكدا باسی یەكێ لە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) ژیان و بەسەرهاتەكەی دەكەین، هەرچی لە قورئاندا لە بارەیەوە هاتوە، هەوڵدەدەین هەمووی كۆبكەینەوە.

(٢) ج١٥، ص١٤١.

بەرزکراونەتەوە، چونکە دوایی، پێغەمبەر بۆ خۆی فەرموویەتی: {**أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ القِيَامَةِ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ**:٣٣٤٠، **وَمُسْلِم**: ٣٢٧)، واتە: من سەروەری خەڵکم لە ڕۆژی قیامەت دا.

کـە لێـرەدا پێغەمبـەر ﷺ پایەبەرزیـی خـۆی ڕاگەیانـدوە، وەك حەقیقەتێـك، بـەڵام کاتێـك کـە قسـەکەی دیکـەی فەرمـووە، دەبـێ جـارێ خـوا ئـاگاداری نەکردبێتـەوە کـە خـۆی سـەروەری ڕۆڵـەکانی ئادەمـە و سـەروەری پێغەمبەرانیشـە و، پێغەمبەرانیـش هەندێکیـان لـە هەندێکیـان بەرزتـرن.

دووەم: پێغەمبەری خوا کە ئەوەی فەرمووە، ئەوە ئاگادارکردنەوەو تێوەخوڕینە، بۆ هەر کەسێك کە نەفامانە لە پلەو پایەی (یونس) علیه السلام دانەبەزێنێ، لەبەر ئەوەی خوا ﷻ بەسەرهاتەکەی ئاوا گێڕاوەتەوە، کە سزای داوە و لە سکی نەهەنگدا زیندانیی کردوە، ئەوە نەکاتە بیانوو دەستەچیلەی ئەوە کە لە پلەوپایەی یونوس دابشکێنێ، بۆیەش بەتایبەتی باسی وی کردوە، کەواتە: ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەگەڵ حەقیقەتی: هەبوونی پلە پلەیی لە نێو پێغەمبەران دا (علیهم الصلاة والسلام)، تێك ناگیرێ.

مەسەلەی دووەم:

خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بە کافرەکان بڵێ: لەوانەی پێتان وایە جگە لە خوا پەرستراون، بپاڕێنەوە، بەڵام نەدەتوانن زیانتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن لای بدەن، ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە {لە بەندە چاکەکان}، کامیان لە خوا نیزیکترە، خەفتانی هۆکاری پێ نیزیککەوتنەوەی زیاتر لە خوا دەکەن، واتە: خەفتانی ئەو هۆکارانە دەکەن، کە زیاتر پێیان لە خوا وەنیزیك بکەون و، ئومێدەواری بەخشندەیی خوان و، لە سزایەکەشی دەترسێن و، بێگومان سزای پەروەردگارت جێگای مەترسییە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ ﴾ بڵێ: بپاڕێنەوە لەوانەی پێتان وایە جگە لە خوا پەرستراون و، شتێکیان لە دەست دێ و، شایانی پەرستنن. (**زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ أي: زعمتموهم آلهة من دون الله**) ئەوانەی پێتان وایە، خەیاڵتان وایە، پەرستراون جگە لە خوا، لێیان بپاڕێنەوە.

٢)- ﴿ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴾، واتە: هەرچەند زۆریان لێ بپاڕێنەوە، نە دەتوانن زیانتان لێ لابەرن، نە دەشتوانن زیانتان لێ لابدەن. (**الكَشْفُ: مستعارٌ للإزالة**) (**كشف**) واتە: دەرخستن، بەڵام لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ لابردن: (**كَشَفَ عَنْهُ الضُّرَّ**) واتە: زیانەکەی لێ لابرد، ئەگەرنا (**كَشَفَ**) واتە: (**أَظْهَر**) دەریخست.

٣)- ﴿ وَلَا تَحْوِيلًا ﴾، (**التَّحْوِيْلُ: نَقْلُ الشَّيء من مكان إلى آخر**) (تحويل) ئەوەیە شتێك بگوازیەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێك، لە لایەکەوە بۆ لایەك، واتە: نەدەتوانن ئازارو سزایەکەی خواتان لێ لابەرن و، نە دەشتوانن لێتان لابدەن و لە ئێوەوە بیگوازنەوە بۆ یەکێکی دیکە.

٤)- ﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ ﴾، واتە: ئا ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە.

٥)- ﴿ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾، واتە: بەرەو لای خوا هۆکار دەخوازن، خەفتانی هۆکارن و بە دوای هۆکارێك دا دەگەڕێن، کە لە خوایان نیزیك بخاتەوە.

٦)- ﴿ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ ﴾، کامەیان نزیکترە لە خوا و بەندایەتیی بۆ خوا چاکترە: ئەو خەفتانی هۆکاری زیاتر دەکات و، زیاتر بە دوای هۆکاراندا دەچێ کە پێیان لە خوا نیزیك بێتەوە.

ئەمە واتایەکی.

واتایەکی دیکەی: ئەوانەی ئێوە لێیان دەپاڕێنەوە، بەرەو پەروەردگاریان هۆکار دەخوازن، تاکو بزانن کامیان لە خوا نیزیکترە؟ واتە: بۆ زانینی ئەوەی کە کامیان لە خوا نیزیکترە، هۆکار دەگرنەبەر، کە بزانن کێ لە خوا نیزیکترە؟ تاکو ئەوانیش وەك وی بکەن، چاوی لێ بکەن و بیکەنە سەرمەشق، بۆ خوا پەرستیی باشتر.

شایانی باسە: مانای یەکەمیان گونجاوترە و، هی دووەمیان دەبێ شتێك مەزەندە (**تقدیر**) بکرێ کە قوتێنراوە، کە بریتیە لە (تاکو بزانن) بەڵام هی یەکەم پێویستیی بەوە نیە.

٧)- ﴿ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ ﴾ واتە: هەروەها بە ئومێدی بەزەیی خوان، (**الرَّجَاءُ: الأَمَلُ مَعَ العَمَل**) (**رجاء**) بریتیە لە هیوا هەبوون لەگەڵ کرداردا، بەڵام (**أمل، أُمنية**) بریتیە لەوەی ئینسان خۆزگە بخوازێ، بەڵام بەبێ ئەوەی کردەوەی شایستەی هەبێ، بۆ هێنانەدی ئەوشتەی بە ئاواتی دەخوازێ.

٨)- ﴿ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ﴾، لە سزا و ئازارەکەشی دەترسێن.

٩)- ﴿ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴾، واتە: بە دڵنیایی سزاو ئازاری پەروەردگارت مەترسیلێکراوە، (**مَحْذُوراً**) واتە: (**فَيَنْبَغِي أَن يُحْذَر**) پێویستە وریایی بەرانبەر بکرێ.

کەواتە: ئەو سێ خەسڵەتە گەورە و گرنگە، کە خوا عز وجل لەو بەندە لە خوا نیزیکانەدا دەیانخاتە ڕوو، کە کافرو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان نەزانانە لێیان دەپاڕێنەوەو دەیانهێننە ئاستی خوا، دەفەرموێ: ئا ئەوانەی ئێوە چاوەڕوانییتان لێیان هەیەو، بە پەرستراویان دادەنێن، خاوەنی ئەو خەسڵەتە بەرزانەن، کە بێگومان مەبەست پێیان: ئەو کەسانەن کە بۆ خوا صوڵحاون، ئەگەر نا ئەوان داروبەردیشیان پەرستوەو، شەیتانیشیان پەرستوەو، طاغووتیشیان پەرستوە، بەڵام لێرەدا مەبەست ئەو کەسانەن کە بۆ خوا صوڵحاون، ئنجا مەبەست فریشتەکان بن، چ پێغەمبەران بن، وەك چۆن

نەصرانییەکان عیسا ﷺ دەپەرستن و، جوولەکەکان عوزێر دەپەرستن! ﴿ وَقَالَتِ ٱلْيَهُودُ عُزَيْرٌ ٱبْنُ ٱللَّهِ وَقَالَتِ ٱلنَّصَـٰرَى ٱلْمَسِيحُ ٱبْنُ ٱللَّهِ ۝٣٠ ﴾التوبة، هەروەها وەك چۆن هەندێك لەو مسوڵمانە بە هەڵەداچووانەی، کە هەندێك لە دۆستانی خوا، دێننە ڕیزی خوا، دەیانهێننە ئاستی خواو، ئەوەی کە لە خوا چاوەڕێ دەکرێ: ئنجا شیفای نەخۆشە، سەرخستنە، ژێرخستنە، دەروولێکردنەوەیە، تاوان بەخشینە، ئەو شتانەی تەنیا بە خوا دەکرێن، لێیان چاوەڕێ دەکەن، چونکە هەرشتێك تەنیا هی خوابێ و، لە جگە لە خوا داوابکرێ، ئەو غەیرەی کردوە بە هاوبەش بۆ خوا!

ئنجا خوا دەفەرموێ: ئا ئەو جۆرە کەسانەی ئێوە چاوەڕوانیی ئەوانەتان لێیان هەیە بە هەڵە، ئەوانە بەردەوام خەفتانی ئەوە دەکەن و، هەمیشە مشووری ئەوە دەخۆن و، بە دوای ئەوە دا دەگەڕێن، کە هۆکاری زیاتری لە خواوە نیزیك کەوتنەوە بۆ خۆیان دەستەبەر بکەن، کامەیان لە خوا نیزیکە زیاتر خەفتانی ئەوە دەکەن، یاخود: ئەوانە هۆکار دەخوازن کە بزانن چ کەسێك لە خوا نیزیکترە؟ تاکو ئەوانیش وەك ئەو بکەن و بە ئومێدی بەزەیی خوان و، لە سزایەکەشی دەترسێن.

کەواتە: ئەم سێیە:

یەکەم: خۆشویستنی لە خوا نیزیکیی.

دوووم: ئومێدەواربوون بە بەزەیی خوا.

سێیەم: ترسان لە سزای خوا.

ئەم سێیە، هەر سێکیان پێویستن بۆ بەندایەتیی کردنی ڕاست و دروست بۆ خوا، دەبێ تۆ:

١- هەم خۆشەویستیی خوات هەبێ و، هەوڵبدەی زیاتر لێی نزیکبی.

٢ - هەم ئومێدتت بە بەزەیی خوا بێ.

٣- هەم بترسی لە سزا و لێپرسینەوەی خوای دادگەر، هەڵبەتە خوا ﷻ وەك زاتی خۆی جێگای مەترسیی نیە، بەڵام سزاو لێپرسینەوەی خوا، جێگای مەترسییە، سزاو لێپرسینەوەی خواش، پەیوەندیی بە کردەوە خراپەکانی ئێمەوە هەیە، ئەگەرنا خوا لە زاتی خۆیدا مەترسیلێکراونیە، لێترساونیە، بەڵکو خۆشویستراوو، بە بەرز گیراوو، بە مەزن گیراو و، پشت پێ بەستراوو، ئەوپەڕی ڕێزو تەقدیر بۆ دانراوە.

مەسەلەی سێیەم:

خـوا ڕایگەیانـدوە: خەڵکی هیـچ ئاوەدانییـەك نیـە، پێـش ڕۆژی قیامـەت نەیفەوتێنیـن بـە مـردنی ئاسـایی خۆیـان، یاخـود بـە سـەختیی سـزایان نەدەیـن، بـە هـۆی تـاوان و لادانیانـەوە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَـٰبِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ ﴾ لێرەدا (إنْ) یانی: (ما)، بۆ لابردن (**نفي**)ە، وشەی (مِنْ)یش (**زائدة لتأكيد الإستغراق**)، (مِنْ) زیادکراوە بۆ جەختکرونەوە لە سەر گشتگیریی فەوتاندن (**إهلاك**)، ئەگەنا دەگونجا ئاوابێ: (**وما قريةٌ إلاّ نحن مهلكوها...**) بەڵام ئەم (مِنْ)ەی چۆتە سەر، بۆ ئەوەی زیاتر مانای ئەوە بگەیەنێ، کە هیچ ئاوەدانییەك نیە، هەر لەسەرەتاوە بیگرە تا کۆتایی، ئەمەش بۆ جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوە کە ئەو فەوتاندنەی ئاوەدانییەکان، هەموویان دەگرێتەوە و هیچیان نابوێرێ و هەڵناوێرێ.

بـەڵام ئایـا لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا ﴿٥٨﴾ ﴾ (**قريـة**) واتـە: ئاوەدانیـی، یـانی: خـوا هەمـوو ئاوەدانییـەك لـە بەیـن دەبـات؟! نەخێـر، چونکـە زۆرێـك لـە زانایـان دەڵێـن: لێـرەدا سـیفەتێك قرتـاو (**محـذوف**)ە، کـە بـە سـیاق و سـەلیقە دەزانـرێ و لـە شـوێنەکانی دیکـەی قورئـان دا باسـکراوە، واتـە: (**وَإنْ مِـنْ قَرْيَـة ظَالِمَـة**) هیـچ ئاوەدانییـەکی سـتەمکار نیـە، کـە خـوا پێـش ڕۆژی قیامـەت نەیفەوتێنـێ، یـان خـوا بـە سـەختیی سـزای نـەدات، ئنجـا دەڵێـن: ئەمـە وەك ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی (الكهـف) وایـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾ ﴾، واتـە: لـە پشـتیانەوە پاشـایەك هەبـوو، {لـە پێشـیانەوە کـە بـەرەو ڕووی دەچـوون، بـەڵام نـاوی لێنـاوە (**وراء**)}، هەمـوو کەشـتییەکی داگیـر دەکـرد، ﴿ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ ﴾ زانایـان دەڵێـن: (**أي سـفينة صالحـة**) واتـە: هـەر کەشـتییەکی بـاشی داگیـر دەکـرد!

بەبەڵگـەی ئـەوەی: ئـەو بەنـدە چاکەی دەبێتـە هاوەڵی مووسـا عليه السلام دەڵێ: بۆیە کەشـتییەکەم خـراپ کـردو تێکـدا، تاکـو نابەرچاوبێ و، ئـەو پادشـا سـتەمکارە، کـە تەماعـی لـە کەشـتییە تـازەو نوێیـەکان دەکـرد، ئـەو کەشـتییە نـا بەرچاوبـێ و، وا نەبـێ کـە تەماعـی تـێ بکات.

ئنجا ئایا چۆن دەزانین کە وشەی (سفینة) کە لە سوورەتی (الكهف)دا هاتوە، (**سفینة صالحة**)یە؟! بەوە دەزانین کە: بەندە چاکەکە دەڵێ: بۆیە تێکمدا، چونکە ئەو پادشایە هەموو کەشتییەکی داگیر دەکرد، ئنجا ئەگەر (**كلّ سفينة**) (هەموو کەشتییەك) مەبەستی پێ هەموو کەشتییەکی چاك و خراپ بێ، مانای وایە: بە خراپکراوییش داگیری دەکرد!

کەواتە: مەبەستی کەشتییەکی چاك و بەرچاوە، کە جێی تەماع بێ.

ئنجا بە هەمان شێوەش خوا ﷻ لە زۆر شوێنی قورئاندا، باسی ئەوە دەکات ئاوەدانییە ستەمکارەکان دەفەوتێنێ، بۆ وێنە:

أ - لە سوورەتی (**الأنبياء**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً ﴿١١﴾ ﴾، واتە: زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندوون کە ستەمکاربوون، واتە: خەڵکەکەیان ستەمکار بووە.

ب - هەروەها لە سوورەتی (**القصص**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾، واتە: ئێمە ئاوەدانییەکان نافەوتێنین، مەگەر خەڵکەکەیان ستەمکاربێ، ئنجا لەبەرئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا، باسی ئاوەدانییە ستەمکارەکان کراوە، کەواتە: لێرەش کە بە گشتی باسی (قرية) کراوە، واتە: ئەو ئاوەدانییانەی کە خەڵکەکەیان ستەمکار و لادەر و تاوانبارن.

بەڵام دەشگونجێ وشەی (قرية) هەر وەك خۆی بێ، بەڵام مەبەست ئەوەبێ: هەر ئاوەدانییەك کە هەیە، یان ئەوەتا خوا بە مردنی ئاسایی خۆی دەیفەوتێنێ، یان بە هۆی کارەسات و بەڵای ناگەهان، وەك دەفەرموێ:

٢)- ﴿ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ﴾، پێش ڕۆژی قیامەتێ بە مردنی ئاسایی خۆیان دەڕۆن، چونکە: هەموو پشت (جیل)ەکان، وەك چینی بێستانی دێن و دەڕۆن و، دەبڕێنەوە، هەرکەسە تاقیکردنەوەی خۆی دەکات و، ئەم سەر زەوییە بە جێدێڵێ و، دەچێتە قۆناغی بەرزەخ و خەڵکێکی دیکە دێن شوێنیان دەگرنەوە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٣﴾ ﴾**الأنعام**، واتە: ئێوەمان لە وەچەی خەڵکێکی دیکە پێ گەیاندوە، ئەوان ڕۆیشتوون و ئێوە هاتوون، نۆرەی خۆتانە تاقیکرنەوەی خۆتان بدەن، ئێوەش دوایی دەڕۆن و وەچەکەتان ئەوانەی لە ئێوە پەیدادەبن، ئەوانیش تاقیکردنەوەی خۆیان دەدەن، هەروەها چین بە چین، کەواتە: هیچ ئاوەدانییەك نیە کە خوا نەیفەوتێنێ، پێش ڕۆژی دوایی.

٣)- ﴿ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ﴾ واتە: یاخود سزادەری نەبێ بە سزایەکی سەخت، ئەمە لە کاتی لادان و ستەمکارییدا، ئەویدیکەش لەو حاڵەتەدا کە لادان و تاوانیان نەکردوەو، ژیانی

ئاساییان بە ڕێ کردوەو بە مردنی ئاساییش مردوون، بەڵام ئەوەی ژیانی نائاسایی بەڕێبکات، بە مردنی نائاسایش دەمرێ، هەردوو واتاکان گونجاون.

٤)- ﴿كَانَ ذَٰلِكَ فِي ٱلۡكِتَٰبِ مَسۡطُورٗا﴾ واتە: ئا ئەوە لە کتێبدا تۆمارکراوە نووسراوە.

وەك پێشتریش گوتمان: (الكتاب) دەگونجێ مەبەست تەورات بێ، یاخود کتێبە پێشووەکانی دیکەبن کە بە پێغەمبەران (عليهم الصلاة والسلام) دراون، چونکە (ال)ی سەر (الكتاب) بۆ ناساندن (تعريف)ە ومەبەست پێی (عهد)ە، یانی: (کتێبەکە) کە (تەورات)ە، یاخود: کتێبەکان کە بۆ پێغەمبەران نێرراون، دەشگونجێ: (ال) بۆ (جنس) بێ، واتە: تێکڕای ئەو کتێبانەی خوا ناردوونیە خوار.

بەڵام مانای ڕاستتر بەلای منەوە ئەوەیە، کە وشەی (الكتاب) لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ زانیاریی خوا و نەخشەو ئەندازەگیریی ئەزەلیی خوا ﷻ.

بەڵام ئایا بۆچی خوا، وشەی (الكتاب) بەکاردێنێ، بۆ زانیاریی خۆی؟! چونکە: ئێمە کاتێ بمانەوێ شتێکما لەبیر نەچێ و، لێمان تێکنەچێ، دەینووسین و تۆماری دەکەین، وەك گوتراوە: (قَيِّدوا العلم بالكتاب) زانیاریی بە هۆی نووسینەوە ببەستنەوە، ئنجا خوا دەیەوێ ئێمە تێبگەیەنێ، کە وەك چۆن ئێوە کاتێ شتێك دەنووسن، لێتان تێکناچێ و پاش و پێش ناکات، زانیارییەکانی خواش، وەك ئەوە وایە نووسرابن و تۆمارکرابن.

هەڵبەتە دەشگونجێ، خوا ﷻ زانیارییەکانی خۆی هەموو تۆمارکردبن، لە دروستکراوێکی خۆی دا کە ئێمە نازانین چۆنە؟ کەچەند وشەیەك لەوبارەوە لە قورئانی مەزن دا بەکارهاتوون: (إمامٍ مبين، كتابٍ مبينٍ، لوحٍ محفوظ)، کە دەشگونجێ: مەبەست لە هەموو ئەو وشەو تەعبیرانە، زانیاریی بێ سنووری خوابێ و، زانیاریی ئەزەلیی و بێ سەرەتا و کۆتایی خوابێ، کە یەکێکە لە سیفەتەکانی خوا، کە سیفەتەکانی خواش لەگەڵ خوا ﷻن. وەك چۆن زاتی خوا، بێ سەرەتایە، سیفەتەکانیشی بێ سەرەتان.

(مسطور) یانی: (مكتوب) تۆمارکراو، نووسراو.

کەواتە: کورتەی مانای ئەم ئایەتە ئاوای لێدێتەوە:

سەرجەم خەڵکی ئاوەدانییەکان لە نێوان دوو ئەگەران دان: یان بە مردنی ئاسایی خۆیان دەمرن، پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت، یاخود خوا ﷻ بەڵای ناگەهانیان بۆ دەنێرێ و سزایان دەدات، لەسەر لادان و تاوانیان، لەو دوو حاڵەتە بەدەرنین.

مەسەلەی چوارەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: هیچ شتێك ڕێگرمان و پەرچ نەبوو کە: موعجیزان بنێرین {لەسەر داوای کافرەکان بۆ پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ} ئەوە نەبێ کە گەلە پێشووەکان پێیان بێبڕوابوون، وەك گەلی سەموود کە بە حوشترەکەی پێغەمبەر صالح ؑ بێ بڕوابوون، عادەتیشمان وایە کە نیشانەکان بۆ ترساندن دەنێرین [و هەر گەلێك بڕوایان پێ نەهێنا، دەیفەوتێنن]:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةٗ فَظَلَمُواْ بِهَاۚ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ٥٩﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ﴾ واتە: هیچ شتێك ڕێی لێ نەگرتین کە نیشانەکان بنێرین، هیچ شتێك ڕێگرمان نەبوو لە ناردنی نیشانەکان، کە بە دڵنیایی مەبەست لە نیشانەکان لێرەدا موعجیزە بەرهەستەکانن، کە خوای زانا و توانا بە پێغەمبەرانی پێشووی داون.

(**المَنْعُ: كَفُّ الفَاعِلِ عن فعلٍ يريده، فَالْمَنْعُ هُنَا مُسْتَعَارٌ للصَّرْفِ عَنِ الفَاعِلِ**)، (منع) بریتیە لەوە کە بکەر ئەو کارەی دەیەوێ، ئەنجامی نەدا، وشەی (منع) لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ لادان لە ئەنجامدانی کارێك، واتە: ئەو کارەمان بۆیە نەکرد.

٢)- ﴿إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَ﴾ واتە: بە هۆی ئەوەوە کە گەلە پێشووەکان بێبڕوابوون بە نیشانەکانی خوا، بێبڕوابوو بەو موعجیزە بەرهەستانەی کە خوا بۆ پێغەمبەرانی پێشوو دەیناردن.

کەواتە: بە درۆ دانانی گەلە پێشووەکان، هۆکاری نەناردنی موعجیزە بەرهەستەکانە، لەلایەن خوای باڵادەستەوە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

کە دەفەرموێ: ﴿أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ﴾، (نُّرۡسِلَ) واتە: بنێرین، بەڵام لێرەدا مەبەست لە ناردن، دەرخستن و هێنانەدی و ڕەخساندنە، دوایی خوا وێنەیەکمان بۆ دێنێتەوە لەو گەلە پێشووانەی کە نیشانە و موعجیزەی بەرهەستی پێداون، بەڵام ئەوانە پێی بێبڕوابوون و، سەرەنجام سەریان بە فەتارەت چوو.

٣)- ﴿ وَءَاتَيْنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾ واتە: حوشترەکەمان بە گەلی (ثمود)دا، کە نیشانەیەکی ڕوون بوو، بەڵام پێی بێبڕوابوون بەشێوەیەکی ستەمکارانە. {(**مبصرة**) **أي مضيئة واضحة، أو هو اسم فاعل أبصر المتعدّي إلى مفعولٍ، أي: جعل غيره مُبْصِراً وَذَا بصِيرةٍ**)} واتە: وشەی (**مُبْصرة**) دوو واتای هەن:

أ- لە خودی خۆیدا ڕۆشنبوو، واتە: بە ڕۆشنیی ئەوەی دەگەیاند، کە صاڵح پێغەمبەری خوایە، لەلایەن خواوە ڕەوانە کراوەو پەیامی خوای هێناوە، ئەو حوشترە ئەوەی دەگەیاند، کە حوشترێك بوو وەك پێشتر باسمانکرد و، لە تەفسیری سوورەتی (**الحجر**)دا بە تەفصیلی بەسەرهاتەکەیمان هێناوە و، لە سوورەتی (**الأعراف**)یش ئاماژەیەکمان پێدا کە لە لەتکە شاخێك، لە گابەردێکی گەورە ئەو حوشترە هاتەدەر، بە خۆی و بە بەچکەیەکەوە! بۆیەش (**النّاقة**)، (ال)ەکەی بۆ ناساندن (**تعريف**)ە ومەبەست پێی (**عهد**)ە، یانی: حوشترەکە، حوشترە ناسراو و زانراوەکە.

ب - یاخود (**مبصرة**) ناوی بکەر (**اسم فاعل**)ە، دەگوترێ: (**أبصر غيره**) واتە: غەیری خۆی والێکرد کە ببینێ و، خاوەن (**بصيرة**)بێ و بەرچاو ڕوونبێ، واتە: ئەو حوشترە پێبینەربوو بۆ ئەوان، بەرچاو ڕوونکەرەوە بوو بۆ ئەوان، وای لەوان کرد کە ببینن، بزانن، دڵنیابن: کە صاڵح ﷺ پێغەمبەری خوایە، بەڵام ئەوان چییانکرد؟!

أ - ﴿ فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾ {(**الظلم**) **مُضَمَّنٌ معنى التكذيب**} وشەی (ظلم) مانای بەدرۆدانانی خراوەتە نێو، واتە: بەدرۆیان دانا لە حاڵێکدا کە ستەمیشیان لێکرد!

ب - یاخود ﴿ فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾ ستەمکارانە نکووڵییان لێکرد، یانی: (**الظلم: مُضَمَّن مَعْنَى الجَحْد**) لەم حاڵەتەدا (**ظَلموا**) دەبێ مانای نکووڵییکردن (**جحد**)ی خرابێتە نێو.

ج - یاخود: ﴿ فَظَلَمُواْ بِهَا ﴾ واتە: (**فكفروا بها ظالمين**) پێی بێبڕوابوون لە حاڵێکدا ستەمیشیان لێکرد، چونکە ئەوەبوو دوایی حوشترەکەشیان کوشت.

﴿ وَمَا نُرْسِلُ بِٱلْأَيَٰتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾ ﴾ واتە: نیشانەکانیش نانێرین مەگەر بۆ ترساندن، (**أي: نُخَوِّفهُم بهَا، فَإذَا لَمْ يَتَحَقَّقِ الهَدَفُ، أَوْقَعْنَا بهِم العُقُوبَة**) واتە: ئێمە بە هۆی ئەو نیشانەو موعجیزەوە کە دەینێرین، ئەو گەل و کۆمەڵگایە دەترسێنین، ئنجا ئەگەر ئامانجەکە نەهاتە دی و نەترسان، ئەو کاتە سزای خوای دادگەریان بەسەردا دەچەسپێ، هەروەك خوا سزای بۆ گەلی سەموود نارد و لە بەینی بردن، دوای ئەوەی کە بێبڕوابوون بە صاڵح ﷺ هەرچەندە ئەو موعجیزەیەی بۆ هێنان، کە حوشترێك بوو بە بەچکەوە.

مەبەست لەم ئایەتانە ئەوەیە، کە ئێمە بۆیە ئەو جۆرە موعجیزانە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ نانێرین، چونکە گەلە پێشووەکان پێیان بێبڕوابوون و، ئەگەر گەلی پێغەمبەریش ﷺ واتە: ئەو خەڵکەی پێغەمبەر ﷺ یان بۆ نێردراوە - کە هەم ئەو خەڵکەبوون کە لە ڕۆژگاری خۆی دابوون، لە مەککەو مەدینەو، نیوەدوورگەی عەرەبیی و لە هەموو دنیادا، هەم هەموو مرۆڤایەتیین تاکو دنیا بە کۆتا دێ - خوا ﷻ موعجیزەیەکی بەرهەستی وای بۆ ناردبانایەو، پێی بێبڕوا بوونایە، دەبوو ئەو خەڵکەی لە بەین ببردایە، وەك چۆن گەلی سەموودو گەلەکانی دیکەی لە بەین بردن، بەڵام لەبەر ئەوەی کە نەیویستوە لە بەینیان بەرێ، ئەو جۆرە بەڵگە و موعجیزەیەی بۆ نەناردوون، بەڵکو بەڵگەو موعجیزەیەکی دیکەی بۆ ناردوون، کە لەگەڵ قۆناغی کامڵبوون تێگەیشتن و پێگەیشتنی زیادی بەشەردا دەگونجێ، کە بریتیە لە قورئان، قورئان زیاتر عەقڵ و هۆشی مرۆڤەکان دەدوێنێ، نەك هەستەوەرەکانیان.

دیارە پێشتریش باسی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەمان کرد، کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ) دەڵێ: خەڵکی مەککە داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کرد کە چیای صەفایان بۆ بکاتە زێڕو، ئەو چیایانەی دەوروبەری مەککەیان بۆ لابەرێ و دووریان بخاتەوە، تاکو کشتوکاڵ بکەن، باخ و باخات بنێژن، خواش بە پێغەمبەر ﷺی فەرموو: ئەگەر دەتەوێ ئەوەی داوایانکردوە، بۆیان دێنینەدی، بەڵام ئەگەر پێی بێبڕوابوون، لە بەین دەچن، وەك چۆن گەلانی پێش تۆ لە بەین چوون و ئەگەر بشتەوێ، لێیان لە سەرەخۆ دەبین، پەلەیان لێناکەین، تاکو ئەگەر خۆشیان بروانەهێنن، خەڵکێکیان لێ بەرهەم بهێنین، بڕوابێنن، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: بەڵکو پەلەیان لێ ناکەین، خواش بەو بۆنەیەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار.

مەسەلەی پێنجـەم:

خـوا فەرموویـەتی: یـاد بکـەوە! کاتـێ پێـمان فەرمـووی: پـەروەردگارت دەوری خەڵـکی داوەو، ئـەو دیتنـەی پێشـانمان دای و، درەختـی نەفریـن لێکراویـش لـە قورئانـدا، تەنیـا بـۆ تاقیکردنـەوەی خەڵـك بـوون، هەرچەنـدە دەشیانترسـێنین، کەچـی هـەر یاخیـی بـوونی گەورەتریـان لـێ دەردەکـەوێ و، لـێ زیـاد دەبـێ:

خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ ﴾ یاد بکەوە! کاتێ پێمان فەرمووی: بە دڵنیایی پەروەردگارت ئابڵووقەی خەڵکی داوە، دیارە خوا ﷻ پێشتر وای بە پێغەمبەری خاتەم فەرمووە، چونکە لە پێش سووڕەتی (**الإسراء**)دا - وەك پێشتر گوتمان - بەلای کەمەوە، بە پێی ڕای هەندێك لە زانایان، ئەگەر ڕیزبەندیی دابەزینی ژمارە پەنجا (٥٠) بێ، کەواتە: چل ونۆ (٤٩) سووڕەتی دیکە، لە پێش ئەم دابەزیون.

کـە خـوا ﷻ لـە سـووڕەتە مەککەییەکانـدا، زۆرجـار تەئکیـدی لـەوە کردۆتـەوە، کـە ئـەو خەڵکـە لـە ژێـر دەسـتەڵاتی پـەروەردگار دان.

ئنجـا یـاد بکـەوە! کاتـێ پێـمان فەرمـووی: پـەروەردگارت دەوری خەڵـکی داوە (ئابڵووقـەی داون)، ئەمـە دڵدانەوەیـە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، یـانی: تـۆ دڵتەنـگ مەبـەو خـەم مەخـۆ، ئەوانـە لە ژێر ڕکێـف و دەسـتەڵاتی ئێمـە دان و ئێمـە باڵادەسـتین بـە سـەریانەوە، بـەڵام خـوا تاقییـان دەکاتەوە.

٢)- ﴿ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِّلنَّاسِ ﴾ واتە: ئەو دیتنەش کە پێشانمان دای، تەنیا بۆ تاقیکردنەوەی خەڵك بوو، کە مەبەست لەم دیتنە - وەك پێشتر گوتمان - دیتنی ئەو نیشانانە بوو، کە پێغەمبەر لە سەفەری شەوڕۆیی و بەرزبوونەوەی (**الإسراء والعروج**) بینینی، کە بە ڕای بەڵگەدارتر: لە ساڵانی سەرەتای پێغەمبەرایەتییدا، ئەو سەفەرە موبارەکە کراوە، کە

لە یەك شەودا، بەڵكو لە بەشێكی شەودا پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەككەوە بۆ قودس چووە و لە وێشەوە بەرزبۆتەوە بۆ ئاسمانەكان، وەك پێشتر بە تەفصیلْ باسمان كرد، ئنجا خوا دەفەرموێ: ئەو دیتنەمان كە پێشانی تۆدا، تەنیا بۆ تاقیكردنەوەی خەڵك بوو.

هەڵبەتە وشەی (الرؤیا) زیاتر بۆ مانای ئەوەی كە لە خەوندا دەبینرێ، بەكاردێ، بەڵام بۆ دیتنی چاویش بەكاردێ، بەڵام من وای تێدەگەم، هەڵبەتە تەفسیرەكانیش ئاماژەیان پێداوە، كە خوا ﷻ بۆیە ئەو دیتنەی پێغەمبەر ﷺ بینیویەتی لەو شەوەدا، ئەو موعجیزەو بەڵگانەی بینیون، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿لِنُرِيَهُۥ مِنْ ءَايَٰتِنَآ ۝١﴾ الإسراء، یان لە سووڕەتی (النجم)دا كە دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ ءَايَٰتِ رَبِّهِ ٱلْكُبْرَىٰٓ ۝١٨﴾، بۆیە خوا ئەو دیتنەی پێغەمبەر بەچاوی سەر بینیویەتی، ناوی لێناوە: (رؤیا)، چونكە ئەوەندە سەیر و سەرسوڕهێنەرە، وەك خەون دەچێ، ئەوەندە شتێكی یاسا دڕە، ئەوەندە شتێكی نائاسایی بووە، كە لە شێوەی خەون دایە، بۆیە وشەی (رؤیا)ی بۆ بەكارهێناوە.

جێی سەرنجیشە: ئەوانەی كە نكووڵییان كردوە لەوەی: ئەو سەفەر و شەو ڕۆییەی پێغەمبەر ﷺ بە جەستە و ڕۆحەوە بووبێ، ئەو وشەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە و گوتوویانە: خوا ناوی لێناوە: (رؤیا)!! بەڵام ئێمە پێشتر بەڵگەمان لەو بارەوە هێنایەوە، كە حیكمەتی ئەوە كە وشەی (رؤیا)یەی لێرەدا بەكارهاتوە، بۆ تەعبیركردن لەو سەفەرەی پێغەمبەر ﷺ، كە بە تەئكید بە جەستە و ڕووحەوە بووە، ئەوەیە كە ئەو سەفەرە هێندە شتێكی سەرسوڕهێنەر بووە، هێندە شتێكی نائاسایی بووە، وەك خەون چووە، ئەگەرنا، لە ڕاستییدا خەون نەبووە.

كە دەفەرموێ: ﴿فِتْنَةً لِّلنَّاسِ﴾ وشەی (فتنة) لێرەدا بە مانای ناكۆكییە، بە مانای تێكچوونی سیستمی ژیانە، ئەگەرنا: بە مانای: سزاو ئازارو، تاقیكردنەوەو، گەلێك مانای دیكە بە پێی سیاقەكان بەكارهاتوە، لەو بارەوەش ئەم دەقە هاتوە:

{عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلاَّ فِتْنَةً لِلنَّاسِ)، قَالَ: هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ: وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ؟ قَالَ: هِيَ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ} (أخرجه البخاري: ٦٦١٣، والنسائي: ٣١٢، والترمذي: ٣١٣٤).

واتە: عەبدوڵلای كوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: مەبەست كە: ﴿وَمَا جَعَلْنَا ٱلرُّءْيَا ٱلَّتِىٓ أَرَيْنَٰكَ ۝٦٠﴾ دیتنێكی چاو بوو، كە پێشانی پێغەمبەر ﷺ درا،

ئـەو شـەوەی شـەوڕۆیی پێکـرا، بـۆ (بیـت المقـدس)، {یـانی: دیتنـی خـەون نەبـوو}، هەروەها کە دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلْمَلْعُونَةَ فِى ٱلْقُرْءَانِ ﴾ ئەمـەش مەبەسـت پێـی درەختـی زەققوومـە.

ئنجا ئەوانەی کە گوتوویانە: مەبەست لە (**رؤيا**) خەونە:

أ - هەندێکیان گوتوویانە: ئەو پێشاندانە خەونێك بووە، خوا پێشانی پێغەمبەری داوە ﷺ، کە ئەو شوێنانەی زلەزلەکانی قوڕەیشیان لێ کوژراون لە جەنگی (بەدر)دا، پێشانی دراون، کە ئەو کاتە لە مەککە بووە، پێش جەنگی بەدر، بە چەند ساڵێك.

ب - هەندێکیشیان گوتوویانە: مەبەست لەو خەونە، ئەوەیە کە لە ساڵی شەشەمی کۆچییدا کە صوڵحی حودەیبییەی لێ کەوتەوە، ئەوەبوو کافرەکان پێغەمبەر ﷺیان گێڕایەوە، بەڵام دوایی ڕێککەوتن و، لە ساڵی داهاتوودا، کە ساڵی حەوتەم بوو و ناوی لێنرا (**عام عمرة القضاء**) ساڵی گێرانەوەی عومرە، لەو ساڵەدا، خەونەکەی پێغەمبەر ﷺ هاتەدی، وەك خوای پەنهانزان باسی کردوە، دەفەرموێ: ﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ﴿٢٧﴾ ﴾ **الفتح**.

زانایـان دەڵێـن: پێغەمبـەر ﷺ ئـەو خەونـەی لـە مەککـە بینیـوە و ئـەوەی گەیاندوەکـە: کاتێـك دێ بـە دەسـتەڵاتەوە دێنـەوە نێـو مەککـە.

بـەڵام ئـەوەی کـە گوتمـان، هـەر ئـەوە زیاتـر بـە عەقـڵ و بـە دڵـەوە دەنووسـێ، کـە مەبەسـت شـەوڕۆیی پێغەمبـەر ﷺ بـووە، چونکـە ئـەوە بـووە هـۆی تاقیکردنـەوەی خەڵـك و تەنانـەت هەندێـك لەوانـەی ئیمانیـان بێهێزبـوەو، هەڵگەڕاونـەوە و کافـرەکان کەرەسـتەیەکی پڕوپاگەنـدەی خەسـت و خۆڵیـان دەسـتکەوت دژی پێغەمبـەر ﷺ بـە حیسـابی خۆیـان، کـە موحەممـەد ئێسـتا شـتێك دەڵـێ، لـە عەقڵـی کەسـەوە ناچـێ! تاقیکردنەوەکـە لـەوە دابـووە، ئەمـما ئـەو خەونانـەی کـە بینیـونی، نەبوونـە هـۆی تاقیکردنـەوە بـۆ خەڵـك، بۆیـە ئـەوەی کـە لێـرەدا دەگونجـێ هـەر ئـەو واتایەیـە کـە پێشـتر هەڵمانبـژاردوەو باسـمانکرد.

لـە کۆتایـی دا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَـٰنًا كَبِيرًا ﴾ واتـە: هەرچەنـدە دەیانترسـێنین، بـەڵام هـەر یاخیـی بـوونی گەورەتریـان تێـدا زیـاد دەکات، واتـە: هەرچەنـدە دەیانترسـێنین و هەڕەشـەیان لـێ دەکەیـن، کـە ئەگـەر ئیـمان نەهێنـن، سـزاتان دەدەیـن، ئـەوە گەلـە پێشـووەکانن، دەرسـیان لـێ وەربگـرن، ئەهـا ئـەوان کـە بەرانبـەر بـە پێغەمبەرەکانیـان ناسـپاس بـوون، خراپەکاربـوون، سـتەمکاربوون، چییـان بەسـەرهات! هەرچەنـدە دەیانترسـێنین و بەسـەرهاتەکانیان بـۆ دەگێڕینـەوە، بـەڵام هـەر یاخیبـوون و بوغڕابـوونی زیاتریـان تێـدا پەیـدا دەکات! ئینسـان ئەگـەر میزاجـی تێکچـوو، خـواردنی خـۆش و

باشیش بخوات، لەبەرئەوەی میزاجەکەی ناتەواوە، هەر زیاتر پێی تێکدەچێ، دەبێ سەرەتا نەخۆشییەکەی لابرێ، ئنجا سوود دەبینێ و بەهرەمەند دەبێ لەو خواردن و خۆراکەی دەیخوات، واتە: ئەو ئایەتە قورئانییانە کە هاتوونە خوار بۆ کافرەکان، هەر پتر کوفرو خراپەی تێدا زیاد کردوون، لەبەر ئەوەی میزاجەکەیان لای داوەو تێکچووە.

ئنجا: ﴿ وَٱلشَّجَرَةَ ٱلۡمَلۡعُونَةَ فِي ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾ درەختی نەفرین لێکراو، لە قورئان دا باس نەکراوە، چییە؟ هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەریش دا ﷺ نەهاتوە، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە: هیچ درەختێك، بە زەمکردنەوە هێندەی (زەققووم) باس نەکراوە، کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ٦٥ ﴾ **الصافات**، واتە: بەری ئەو درەختە، میوەی ئەو درەختە، وەك سەری شەیتانان وایە، بێگومان کەسیش سەری شەیتانانی نەبینیوە، بەڵام لە خەیاڵ و وەهمی هەموو کەسدا، سەری شەیتان شتێکی دزێوو ناقۆڵایە! بەڵێ لەبەر ئەوەی هیچ درەختێك ئەوەندەی دەرحتی زەققووم زەم نەکراوە، بۆیە وا پێدەچێ، کە مەبەست پێی ئەو بێ و ئەویش بوو بە هۆی تاقیکردنەوە بۆ کافرەکان، کە ئەبوو جەهل و هەندێ لە زلەزلانی قورەیش دەیانگوت: خەڵکینە! بیستووتانە لە نێو ئاگردا درەخت بڕوێ؟! موحەممەد دەڵێ: درەختێك لە دۆزەخدا هەیە، بەری هەیەو بەرەکەی زۆر تاڵ و ناخۆشە! نێو دۆزەخیش ئاگرە، کەچی موحەممەد دەڵێ: ئەو درەختە لەوێدا ڕواوە!![1] دیارە بەشەر ئەگەر لە چوارچێوەی بچووکی دنیای خۆی دەرنەچێ، بڕوا بەو شتانە ناهێنێ، بەڵام بڕوا هێنان بە پەنهان (**غیب**) و، بە دەستەڵاتی بێ سنووری خوا و، بڕواهێنان بەوەی کە ڕۆژی دوایی هەم بەهەشتەکەی، هەم دۆزەخەکەی، جیایە لە وەزعی ئێستای دنیا، ئەوە وات لێدەکات کە تۆ سنوورو ئاسۆی دڵ و فیکرت فراوانتربێ و، بڕوا بەو شتانە بێنی کە پێغەمبەری خاتەم ﷺ لەلایەن خواوە هەواڵیان پێ دەدا، یان ئەو شتانەی کە خوای پەنهانزان دەیانفەرموێ.

بەڵێ ئەو درەختی زەققوومەش، بوو بە هۆی فیتنەو تاقیکردنەوە بۆ کافرەکان، کە گومان بخەنە سەر ڕاستیی پێغەمبەر ﷺ، وەك چۆن سەفەرە شەوڕۆییەکەشی کەرەستەیەکی دیکەی تاقیکردنەوە بوو بۆیان.

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب، ج٣، ص١٥٩ {أخرجه الطبري في جامع البيان (٢٣/٤٠، ١٤١)} قلنا: وهذا مرسل صحيح الإسناد، وذكره السيوطي في (الدر المنثور)، (٩٥/٧) و زاد نسبته .... عبد بن حميد وابن أبي حاتم.

خواش ﷻ بەندەکانی خۆی تاقیدەکاتەوە و، ئەوەش تاقیکرنەوەبوو بۆ بڕواداران، کە ئایا بڕوای پێ دێنن؟ هەروەها تاقیکرنەوەش بوو بۆ کافرەکانیش، خوای کارزان و پەروەردگاریش بەندەکانی خۆی تاقیدەکاتەوە، ئنجا ئەوەی لە تاقیکردنەوەکان، سەربەرزانە دەرچوو، ئەوە لە لای خوا بەندەیەکی پەسندە و، کەسێکیش متمانەی بە خوا بێ و، بەڕاستیی خوا بناسێ، زانیاریی بێ سنووری، دەستەڵاتی بێ سنووری، حیکمەتی بێ سنوور و ڕەهای، دیارە هەر شتێك خوا بفەرموێ دەیکەم و کردوومە و پێمدەکرێ، لە سەدا سەد (١٠٠/١٠٠) لێی دڵنیادەبێ، هەروەها هەر شتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لەلایەن خواوە هەواڵی پێبدات، بە تەواویی لێی دڵنیا دەبێ، بەو شێوەیەش لە تاقیکردنەوەی خوای دادگەر و کارزان دەردەچێ، خوا (عزوجل) ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ، کە لە هەموو تاقیکردنەوەکانی خوا، سەربەرزانە و ڕووسوورانە دەردەچن و، سەرەنجام دەبن بەو بەندانەی کە لەلای خوا پەسندو خۆشویستراوو جێگای ڕەزامەندیین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی شەشەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پێنج (٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە بریتین لە ئایەتەکانی: (٦١ - ٦٥)، لەو پێنج ئایەتەدا، خوای زانای شارەزا ﷻ باسی بەسەرهاتی ئادەم ﷺو ئیبلیس - نەفرینی خوای لێبێ - کردوە، کە پاش ئەوەی خوا ﷻ فەرمان بە فریشتەکان دەکات، کڕنووشی ڕێزگرتن بۆ ئادەم ببەن، کە ئیبلیسیش لە نێو واندا بووە، هەرچەندە ئیبلیسیش فریشتە نەبووە، بەڵکو لە جینن بووە، بەڵام وێڕای ئەوە کە فریشتەکان هەموویان کڕنووشی ڕێزگرتن بۆ ئادەم دەبەن، ئیبلیس ئامادە نابێ ئەو کڕنووشە ببات و ئەو ڕێزە لە ئادەم بگرێ، خواش ﷻ نەفرینی لێ دەکات، ئەویش هەڕەشەی گومڕاکردنی تێکڕای وەچەی ئادەم، لە ئادەم و وەچەکەی دەکات، کە هەموویان گومڕا دەکات و بنبڕیان دەکات و جگە لە هەندێکیان.

خوای کارزانیش ﷻ بێ منەتی دەکات و ڕای دەگەیەنێ کە ئیبلیس توانای بەسەر بەندە هەڵبژاردە و ساغەکانی دا ناشکێ.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا
﴿٦١﴾ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ
ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾
وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ
وَٱلْأَوْلَٰدِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ
سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها یادبکەوە! کاتێك بە فریشتەکانمان فەرموو: کڕنووش (ی ڕێزگرتن بۆ ئادەم) ببەن و، یەکسەر هەموویان کڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس، گوتی: ئایا کڕنووش بۆ کەسێك بۆ دروستکراوێك ببەم، کە لە قوڕێ دروستتکردوە؟! ﴿٦١﴾ (ئیبلیس) گوتی: ئایا ئەو کەسەت دیوە کە بە سەرمندا هەڵتبژاردوە و، ڕێزت لێناوە، ئەگەر هەتا ڕۆژی قیامەتێ دوام بخەی، (بمهێڵیەوە) تێکڕای وەچەکەی جگە لە کەمێك، هەموویان گومڕا و بنبڕ دەکەم ﴿٦٢﴾ (خوا) فەرمووی: بڕۆ (چیت لە دەست دێ بیکە)، هەر کەسێك لەوان شوێنت بکەوێ، بە دڵنیایی دۆزەخ سزاتانە، سزایەکی پڕ بە پێست و تەواو ﴿٦٣﴾ هەر کەسێکیش کە پێت دەکرێ بە دەنگ دان و خوتخوتەت، لەوان تاوی بدە و ڕای پێچە و، سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە و، لە سامان و ڕۆڵەکانیاندا بەشدریان بکە و، گفتیشیان پێ بدە (گفت و بەڵێنی درۆ و فریودەر) شەیتانیش تەنیا گفتی فریودەرانەیان پێدەدات ﴿٦٤﴾ بە دڵنیایی تۆ دەسەڵاتت بەسەر بەندە (ساغ و دامەزراوە)کانمدا نیە و، پەروەردگاریشت بەسە بریکار و سەرپەشتیار(ی بەندە ساغەکانی) بێ ﴿٦٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَأَحْتَنِكَنَّ): واتە: (لَأَسْتَأْصِلَنَّ)، ڕیشە کێشیان دەکەم، بنبڕیان دەکەم، ئەم وشەیە لەوەوە هاتوە، دەگوترێ: (حَنَكَ الفَرَسَ: جَعَلَ فِي فِيهِ الرَّسَنَ)، (حَنَكَ الفَرَسَ)، واتە: لغاوی لە زار کرد، (رَسَنْ) بە ڕێشمەش دەگوترێ و، بە (لغاو)یش دەگوترێ، ئەو لغاوەی کە لە زاری ئەسپ دەکرێ، بۆ ئەوەی لەوەڕی بۆ نەخورێ، هەروەها بە ڕێشمەش دەگوترێ، (وَاحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ: أَكَلَ مَا عَلَيْهَا، وَأَتَى عَلَى نَبْتِها)، (وَاحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ)، کوللە زەوییەکەی ڕووتەن کرد، هەرچی لێی بوو، خواردی، واتە: هیچی لەسەر نەهێشت و بنبڕی کرد.

(مَّوْفُورًا): (وَفَرَ الشَّيءُ يَفِرُ: تَمَّ وَكَمُلَ)، واتە: ئەو شتە تەواو بوو، هەمووی هاتەدی، (وَفَّرْتُهُ مُبَالَغَةٌ)، (وَفَّرْتُهُ)، واتە: زۆرم کرد، ئەمە زێدەڕۆییە لە (وَفَرَ)ە، (وَفَرَ)، واتە: زۆر بوو، بەڵام (وَفَّرَهُ)، یانی: شتەکەی زۆر زۆر کرد، زێدەڕۆیی کردنە لە (وَفَرَ)دا.

(وَٱسۡتَفۡزِزۡ): (فَـزَّهُ: أَزْعَجَـهُ، الإسْـتِفْزَاز: الإزْعِـاجُ)، (إسْـتِفْزِزَ أي: أَزْعِـجْ) ،(فَـزَّهُ أي: أَزْعَجَـهُ)، واتـە: بێـزاری کـرد، یاخـود لـە شـوێنی خـۆی هەڵیقەنـد، تـاوی دا، ڕای پێچـا، (إسْـتَفْزِزْ)، یانـی: هەڵپێچـە و تـاو بـدە و، لـە شـوێنی خۆیـان ناڕەحەتیـان بکـە، کـە ئـەوێ بەجـێ بهێڵـن، یاخـود لـە پێـش تـۆوە بـڕۆن.

(وَأَجۡلِبۡ): (أَصْـلُ الجَلْـبِ: سَـوْقُ الـشَّيءِ)، (جَلْـب)، بریتیـە لـە ئـەوە کـە شـتێك پێـش خـۆت بـدەی و لێـی بخـوڕی، (أَجْلَبْـتُ عَلَيْـهِ: صِحْـتُ عَلَيْـهِ بِقَهـرٍ)، (أَجْلَبْـتُ عَلَيْـهِ)، واتـە: بـە سـەریم دا هـاوار کـرد، (أَجْلَـبَ عَلَيْـهِ)، واتـە: بـە سـەریدا شـیڕاند، بەسـەریدا هـاواری کـرد، دەنگـی بـە سـەردا بـەرز کـردەوە، بۆیـە دەنگـی بـە سـەردا بـەرز دەکاتـەوە، تاکـو پێـش خـۆی بـدات و، لێـی بخـوڕێ و، هەڵیپێچـێ.

کەواتە: (وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم)، یانی: بە سەریاندا هاوار بکە و، هەڵیانپێچە.

(بِخَيۡلِكَ): (خَيْـل) نـاوی کۆیـە، بـۆ ئەسـپ، لـە غەیـری بێـژەی خـۆی، (فَـرَس)، یانـی ئەسـپ، بـەڵام (خَيْـل)، واتـە: کۆمەڵـە ئەسـپێك، کۆمەڵـە وەڵاخـە بەرزەیـەك، (أَصْـلُ الإجْـلابِ: السَّـوْقُ بِجَلَبَـةِ مِـنَ السَّـائِقِ)، لـە ڕیشـەدا (إجـلاب) بریتیـە لـە پێـش خـۆدان و، لێخوڕینـی کۆمەڵـە ئاژەڵێـك، یـان کۆمەڵـە خەڵکێـك، بـە دەنگـدان و بەسـەردا هاوارکردنـی بابـای لێخـوڕ.

کەواتــە: (أَجْلَـبَ عَـلَى العَـدُوِ: جَمَـعَ عَلَيْـهِ)، خەڵکــی لێکۆکــردەوە، دوژمنــی بەســەردا کۆکـردەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، واتـە: سـوارە و پیـادە، سـوارە و پیـادەی خۆتیـان بەسـەر وەرکـە، بەسـەردا کۆبکـەوە، چونکـە (الجَلَبَـةُ: الأَصْـوَات) واتـە: دەنگـەکان.

(وَرَجِلِكَ): (رَجِـلٌ وَرَاجِـل: المَـاشِي، وَالجَمْـعُ: رَجَّالَـةً وَرَجْـل، وَرِجَـال نَحْـوُ رِكَابْ، لِجَمْـعِ الرَّاكِـبْ)، (رَجِـلْ و رَاجِـل)، هەردووکیـان بـە مانـای پێـڕۆ، کەسـێك کـە، بـە پێیـان دەڕوات، (رَجِـلْ) و (رَاجِـل)، هەردووکیـان بـە (رَجَالَـة) و (رَجْـل)، کۆدەکرێنـەوە، هەروەهـا (رِجال)یـش، کـۆی (راجـل)ە، وەك چـۆن (رِكَاب) کـۆی (رَاكِـبَ)ە، واتـە: سـوارەکان.

(غُرُورًا): یانـی: فریـودان، (غَـرَرْتُ فُلَانـاً: أَصَبْـتُ غِرَّتَـهُ، وَنِلْـتُ مِنْـهُ مَـا أُرِيـدُهُ)، واتـە: فـڵان کەسـم هەڵخەڵەتانـد، ئـەوەی کـە دەمـەوێ لـەو چنگـم کـەوت، (وَالغِـرَّةُ: غَفْلَـةٌ فِي يَقَظَـةَ)، (غِـرَّة) بریتیـە لـە بێئاگاییـەك لـە حاڵەتـی بێداریـدا، (وَغَـرَّهُ كَـذَا غُـرُوراً)، ئـەو شـتە فریویـدا، (وَالغَـرُورُ كُلُّ مـا يَغُـرُّ الإنْسَـانَ مِـنْ مَـالٍ، وجَـاهٍ، وَشَـهْوَةٍ، وَشَـيْطَان)، (غَـرُور)، واتـە: فریـودەر، هـەر شـتێك کـە ئینسـان فریـو دەدا و هەڵیدەخەڵەتێنـێ، لـە سـامان و ناوبانـگ و ئـارەزوو و شـەیتان.

مانای گشتی ئایەتەکان

ئێمە لە سەرەتای سوورەتی (الأعراف)دا، بە درێژیی باسی بەسەرهاتی: ئادەم و حەووا (**علَيهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام**)، دایك و بابی مرۆڤایەتیی لە لایەك و ئیبلیس لە لایەكی دیكە وەمان كرد، لەوێ بەسەرهاتیانمان بە درێژیی باسكردوە، بۆیە لێرە، چ لە مانای گشتییدا، چ لە مەسەلە گرنگەكاندا، بە خێرایی بەسەریدا دەڕۆین، چونكە ئەو بەسەرهاتە لە گەلێك شوێنی قورئاندا هاتوە، ئنجا ئێمە لە سەرەتای سوورەتی (**الأعراف**) ئایەتەكان: (١٠ -٢٥) واتە: (١٦)دا، كە باسی بەسەرهاتی ئادەم و حەووا (**عَلَيْهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام**) و ئیبلیس دەكەن، لێكۆڵینەوەیەكی تێر و تەسەلمان كردوە و، هەموو ئەو ئایەتانەی لە هەموو ئەو سوورەتەكاندا هاتوون لەو بارەوە، هێناومانن و شیمان كردوونەوە. دووبارە بوونەوەی بەسەرهاتی ئادەم و حەوواش (**علَيهِما الصَّلاةُ وَالسَّلام**)، لەگەڵ ئیبلیسدا، كە ئادەم و حەووا باب و دایكی مرۆڤایەتیین و ئیبلیسیش بابی جیننە و، جینن هەموویان وەچەی ئەون، گەلێك پەند و عیبرەت و دەرسی گەورە گەورەی تێدان، بۆیە خوا ﷻ لە چەند سوورەتێكدا ئەو بەسەرهاتەی هێناوە، بەڵام هیچی دووبارە كردنەوەی، بە مانای دووبارەكردنەوە نیە، بەڵكو لە هەر شوێنێك دا كە ئەو بەسەرهاتە هاتوە، كۆمەڵێك دەرس و پەندی دیكەی تێدان و، لە ڕوویكی دیكە و، بە ئیعتیبارێكی دیكە هاتوەو، شتی تازەی تێدایە.

لێرەدا خوا ﷻ هەر بە كورتیی ئەو بەسەرهاتە دێنێ، لەبەر ئەوەی هەم لە سەرەتای سوورەتی (**الأعراف**)دا، و لە سوورەتی (**ص**)دا و، لە گەلێك جێی دیكەی قورئان دا، كە پێش سوورەتی (**الإسراء**) دابەزیون، خوا ئەو بەسەرهاتەی هێناوە، بۆیە لێرەدا بە كورتیی باسی كردوە، چونكە وەك باسمان كرد: ئەم سوورەتە لەو سوورەتانەیە كە پێش وی ژمارەیەكی باش سوورەتی دیكە دابەزیون.

خواش ﷻ بەسەرهاتێك كە بە درێژیی لە شوێنێك، یان لە چەند شوێنێكدا باسی كردوە، دوایی كە باسی دەكات، ئاماژەیەكی كورتی پێ دەكات و لێرەشدا بەو شێوەیە.

خوا عز وجل فەرموویەتی:

﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُواْ لِآدَمَ ﴾، یادبكەوە! كاتێك كە بە فریشتەكانمان فەرموو: كڕنووش بۆ ئادەم بەرن.

هیچ گومانی تێدانیە، کە مەبەست لە کڕنووش (سجود) لێرەدا، واتە: سڵاوی لێ بکەن، کڕنووشی ڕێزگرتنی بۆ بەرن، چونکە کڕنووش بە مانا باوە شەرعییەکەی، وەك زاراوەیەکی شەرعیی ئێستا لەلای ئێمە ئەوەیە: کە سەر بخەیە سەر زەوی، بەڵام لە قورئاندا کڕنووش بە مانای چەمینەوە، دێ، هەروەها بە مانای ڕێزلێگرتن و سڵاو لێکردن دێ، کە بە تەئکید لێرەدا مەبەست ئەوەیە، چونکە کڕنووشی پەرستش، کڕنووش بە مانا باوەکەی، تەنها بۆ خوا ﷻ دەبردرێ و، لە تەفسیری سوورەتی (یوسف)یش دا لەوبارەوە لە کاتی تەفسیرکردنی: ﴿ وَرَفَعَ أَبَوَيۡهِ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ وَخَرُّواْ لَهُۥ سُجَّدٗا ﴾دا کورتە باسێکمان لەوبارەوە کردوە.

﴿ فَسَجَدُوٓاْ إِلَّآ إِبۡلِيسَ قَالَ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، تێکڕا هەموویان کڕنووش (ی ڕێزگرتن)یان بۆ (ئادەم) برد و سڵاویان لێ کرد، ڕێزیان لێنا، جگە لە ئیبلیس، ﴿ قَالَ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، گوتی: ئایا کڕنووش بۆ دروستکراوێك بەرم، بۆ کەسێك بەرم کە لە قوڕێ دروستت کردوە؟ ئەم پرسیارکردنە پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: ناگونجێ و فەرمانەکەی تۆ لە جێی خۆیدا نیە، ئنجا ئەوە بەر لەوەی بێ فەرمانیی خوا بێ، ڕەخنە گرتنە لە خوا ﷻ ! ئنجا کە دەڵێ: لەبەر ئەوەی ئەوت لە قوڕێ دروستکردوە، لێرەدا ئیبلیس خۆی بە و کەرەسەیەوە کە لێی دروست کراوە، خۆی بە جەستەی خۆیەوە، هەڵدەکێشێ، لە حاڵێکدا کە جەوهەری هەر دروستکراوێك، لە کار و ئەرکەکەیدا، لەوەدا کە بە ئیرادەی خۆی ئەنجامی دەدا، شێردراوەتەوە، نەك لەو کەرەسەیەی کە لێی دروستکراوە، کە هیچ ئیرادە و هەڵبژاردنی خۆی تێدانیە.

پێشتریش گوتوومانە: لە هەموو شوێنەکاندا، خوا ﷻ کە باسی ئەوە دەکات، کاتێك فەرمانی بە فریشتەکانی کردوە، کڕنووش بۆ ئادەم بەرن، یەکسەر باسی ئیبلیسیش دەکات، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ئیبلیس فریشتە بووە، بەڵکو ئیبلیس لە جیننە، بەڵام لە نێو فریشتەکاندا بووە، بەڵگەشمان لەسەر ئەوە کە ئیبلیس لە جندە، ئەوەیە کە لە سوورەتی (**الكهف**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ كَانَ مِنَ ٱلۡجِنِّ فَفَسَقَ عَنۡ أَمۡرِ رَبِّهِۦٓۗ ﴿٥٠﴾ ﴾ واتە: ئیبلیس لە جینن بوو، (واتە: بابی جیننە) بۆیە لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو، ئنجا خوا ﷻ لە چەندان شوێن دا، بە ئێمەی ڕاگەیاندوە کە فریشتەکان لە فەرمانی خوا دەرناچن: ﴿ لَّا يَعۡصُونَ ٱللَّهَ مَآ أَمَرَهُمۡ وَيَفۡعَلُونَ مَا يُؤۡمَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾التحریم.

کەواتـە: ئیبلیـس کـە توانیویەتـی لـە فەرمانـی خـوا دەربچـێ، مانـای وایـە جیابـووە لـە فریشـتە، چونکـە فریشـتە لـە فەرمانـی خـوا دەرناچـن، ئایەتەکـەی سـوورەتی (**الكهف**)یـش بە ڕوونیـی نوقتـە دەکاتـە سـەر پیـت کـە لـە جینـن بـووە.

﴿ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، ئیبلیـس لەسـەر ڕەخنەگرتنـی لـە خـوا ﷻ بـەردەوام دەبـێ و، لەسـەر بـێ ئەدەبیـی کردنـی بەرانبـەر بـە پـەروەردگاری بـەردەوام دەبـێ، دەڵـێ: ئایا ئـا ئـەوەت بینیـوە، ئـەو دروسـتکراوەت بینیـوە، ئـەو کەسـەت بینیـوە، کـە ڕێـزت لێگرتـوە و بەسـەر منـدا هەڵتبـژاردوە: ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى ﴾، ئـەم شـێوازە دەربڕینـە سـووکایەتیی پێکردنـی ئیبلیـس دەگەیەنـێ بـە ئـادەم، ئـا ئـەوە دەبینـی! ئـا ئـەو کەسـە دەبینـی کـە بەسـەر منـدا هەڵتبـژاردوە و ڕێـزت لێنـاوە و، لـە مـن زیاتـر ڕێـزت لێنـاوە!

﴿ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، ئەگـەر تـۆ دوامبخـەی تاکـو ڕۆژی هەڵسـانەوە، واتـە: بمهێڵیـەوە و نەممرێنـی، ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، وەچەکـەی تێکـڕا جڵـەو دەکـەم، یاخـود بنبـڕ دەکـەم، کـە دەڵـێ: جڵەویـان دەکـەم، واتـە: وەك چـۆن ئەسـپێك جڵـەو دەکـرێ، ئەسـپێك لغـاو دەکـرێ، ئیختیـار و ئیـرادەی دەکەوێتـە دەسـتی ئـەو کەسـەی چۆتـە سـەر پشـتی و سـواری بـووە، منیـش وەچـەی ئـادەم ئـاوا لـێ دەکـەم، پێـش خۆمیـان دەدەم و ویسـتیان زەوت دەکـەم، وەك چـۆن وڵاخێـك کاتێـك سـوارەکە سـواری دەبـێ و لغـاوی دەکات و بـواری نیـە بڵـەوەڕێ و کاتێـك لغاوەکـەی لـێ تونـد دەکات، ئەزیەتـی پـێ دەگات و، بـە ناچاریـی ئـەو کەسـەی سـواری بـووە، بـۆ کوێـی بـوێ، ئـاوا دەڕوات، منیـش ئـاوا وەچـەی ئـادەم وا لێدەکـەم، ﴿ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، جگـە لـە کەمێکیـان.

یاخـود ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ﴾، یـانی: بنبـڕی دەکـەم (**إحتنك**)، یـانی: بنبـڕی کـرد، هەمـووی خـوارد، چەنەگـەی خسـتە سـەرێ و هەمـووی خـوارد، وەك چـۆن دەگوتـرێ: (**إِحْتَنَكَ الجَرَادُ الأَرْضَ**)، واتـە: کوللـە زەوییەکـەی ڕووتانـدەوە و خـواردی و بنبڕی کـرد، کەواتە: ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ ﴾، یـان بـە مانـای ئـەوە دێ: لغاویـان دەکـەم و پێـش خۆمیـان دەدەم، یـان: بنبڕیـان دەکـەم و هیچیـان لـێ ناهێڵـم، واتـە: هیچیـان لـێ ناهێڵـم لەسـەر ڕێـی تـۆ ئـەی پـەروەردگار! بەڵکـو هەموویـان گومـڕا دەکـەم و سـەر لـێ دەشـێوێنم، جگـە لـە کەمێکیـان.

خـوا فەرمـووی: ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴾، واتـە: [چیـت لـە دەسـت دێ، بیکـە]، هـەر کەسـێك لـەوان شـوێنت کـەوێ، ئـەوە دۆزەخ سـزاتانە، سـزایەکی زۆر، سـزایەکی پـڕ بـە پێسـت، سـزایەکە بەشـی هەمووتـان دەکات.

لێرەدا دیار نیە کە ئایا خوا ﷻ وەڵامی داواکارییەکەی ئیبلیسی داوەتەوە، کە هەتا قیامەت بیهێڵێتەوە، یان نا؟

بەڵام لە شوێنی دیکە دەفەرموێ: ﴿ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٨٠﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾ ﴾ص، تاکو ڕۆژی کاتێکی دیاریکراو، کە مەبەست پێی ئاخیر زەمان (ساعة)ە، واتە: تاکو قیامەت ناتهێڵمەوە، بەڵکو تاکو ئەم گەردوونە کۆتایی پێ دێ، دەتهێڵمەوە، نەك بکەویە کاتێك کە فووی دووەمیش بە کەڕەنادا دەکرێ و، ئنجا هەڵسانەوە و زیندووبونەوەی دروستکراوەکان دێتە پێشێ، تاکو ئەو کاتە نا، بەڵام ئەو کاتەی کە دنیا بە کۆتا دێ، واتە: تاکو مرۆڤێك لەسەر زەوی مابێ، تۆش دەمێنی.

﴿ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ ﴾ هەر کەسێکت لەوان بۆت هەڵدەپێچرێ، هەڵیپێچە بە دەنگی خۆت، دەنگی بدە، تاوی بدە.

(إسْتِفْزَاز)، یانی: (إِزْعَاج)، واتە: کەسێك لە شوێنێك هەڵیکەنی و ڕەپێچەکی دەی و پێش خۆتی بدەی، بەرەو ئەو جێیە و ڕووە و ئەو مەبەستەی دەتەوێ، یانی: هەر کەسێك لەوان، کە دەتوانی، بە دەنگی خۆت هەڵیپێچە.

﴿ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾ سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە.

بێگومان لێرەدا مەبەست لە: دەنگی خۆت و سوارەو پیادە، مانا ڕواڵەتییەکەیان نیە: [بەسەریاندا هاواربکە و، سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە]، ئەگەرنا یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: کوا دەنگی شەیتان لە کوێ دەبیسترێ؟ کوا سوارە و پیادەی شەیتان؟ بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە کە وەك چۆن کەسێك بیەوێ کۆمەڵە خەڵکێك پێش خۆی بدات، بە سەریاندا هاوار دەکات، ئنجا سوپای خۆی کە سوارەن، تێیان بەردەدا، پاشان ئەوانەی کە پیادەشن، پێڕۆن، بەسەریان وەردەکات، واتە: هێز و توانای خۆی، هەمووی بەکاردێنێ، بۆ پێش خۆدانی ئەو خەڵکە، ئەی شەیتان! تۆش ئاوایان لێ بکە، چی لە دەستت دێ، بیکە.

﴿ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَـٰدِ ﴾ هەروەها لە سامانەکان و ڕۆڵەکانیاندا، بەشداریان بە، واتە: چی لە دەستت دێ، لە ماڵ و سامانەکانیان بۆ خۆت بەکاری بێنە، تێیدا بەشدار بەو، بەو شێوەیان لێبکە، کە ماڵ و سامانەکەیان لە هێنانەدی ئامانجەکانی تۆدا، بەکاربێنن، هەروەها ڕۆڵەکانیشیان بەو شێوەیە مامەڵەیان، لەگەڵدا بکە، کە تۆ

دەتەوێ ﴿ وَعِدۡهُمۡ ﴾، هەروەها گفتیشیان پێ بدە، بەڵێنیشیان پێبدە، دڵیشیان خۆش بکە، ﴿ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴾، شەیتانیش تەنیا بەڵێن و گفتی فریو دەریان پێدەدا، تەنیا تاوان و خراپەیان بۆ دەڕازێنێتەوە و هەڵیان دەخەڵەتێنێ.

﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٞ ﴾، بەڵام بە دڵنیاییەوە بەندەکانی من، تۆ دەسەڵاتت بەسەریاندا ناشکێ، واتە: بەندە هەڵبژاردەکانی من، بەندە ساغەکانی من.

ئنجا ئایا ئەوە چۆن دەزانین؟ بەهۆی ئەوەوە کە: لە شوێنەکانی دیکەدا، ئیبلیس خۆی دەڵێ: ﴿ إِلَّا عِبَادَكَ مِنۡهُمُ ٱلۡمُخۡلَصِينَ ٨٣ ﴾، جگە لە بەندە هەڵبژاردەکانت، کە خوێنراویشەتەوە: (**المُخۡلِصِين**)، واتە: بەندە خۆ ساغکەرەوەکانت، ئەوانە ئیبلیس خۆی گوتوویەتی: دەسەڵاتم بەسەریاندا ناشکێ، ئنجا خوای پەروەردگاریش لەوێدا فەرموویەتی: ﴿ قَالَ هَٰذَا صِرَٰطٌ عَلَيَّ مُسۡتَقِيمٌ ٤١ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌ إِلَّا مَنِ ٱتَّبَعَكَ مِنَ ٱلۡغَاوِينَ ٤٢ ﴾الحجر، کەواتە: لێرەدا (**إِنَّ عِبَادِي**)، واتە: عەبدە هەڵبژاردەکانم، عەبدە خۆساغ کەرەوەکانی من، بە هەردووك خوێندنەوەکە:

(ٱلۡمُخۡلَصِينَ): هەڵبژاردەکان.

(المُخۡلِصِين): خۆ ساغکەرەوەکان.

ئەو بەندانەی من کە هەڵمبژاردوون و، ئەو بەندانەی من کە خۆیان ساغکردۆتەوە، تۆ دەسەڵاتت بە سەریاندا ناشکێ.

- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلٗا ﴾، پەروەردگاریشت بەسە بریکار و سەرپەرشتیار و کارپێسپێردراو، بێ، هەر کەسێك کاری خۆی، حەواڵەی خوا بکات و پشت بە خوا ببەستێ، خوا بەسە کە سەرپەشتیار و مشوورخۆر و کار پێسپێرراوی بێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکـــەم:

خـوا فەرمووەیـتی: یـاد بکـەوە! کاتێـك بـە فریشـتەکانمان فەرمـوو: کڕنووشـی ڕێزگرتـن بۆ ئـادەم بـەرن، تێکـڕا کڕنووشـیان بـرد، جگـە لـە ئیبلیس گوتـی: ئایا کڕنـووش بۆ دروسـتکراوێك ببـەم، بـۆ کەسـێك ببـەم، کـە لـە قـوڕێ دروسـتت کـردوە؟ گوتـی: ئایـا ئـەو دروسـتکراوەت دیـوە کـە ڕێـزت لێگرتـوە و بەسـەر منتـدا هەڵبـژاردوە! ئەگـەر هەتـا قیامەتـێ بمهێڵیـەوە، وەچەکـەی جگـە لـە کەمێکیـان، هەمـووان بنبـڕ دەکـەم، گومـڕا دەکـەم و، پێـش خۆمیـان دەدەم:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾ قَالَ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ﴾، یاد بکەوە! کاتێك بە فریشتەکانمان فەرموو: کڕنووش بۆ ئادەم بەرن، (لِلْمَلَٰٓئِكَةِ)، کە (ال)ی ناساندن **(تعریف)**ی لەسەرە، ئایا مەبەست پێی سەرجەم فریشتەکانە و (ال) بۆ **(جنس)**ە؟ یاخود مەبەست پێی کۆمەڵە فریشتەیەکی دیارییکراون و (ال) بۆ **(عهد)**ە؟ هەردوو واتاکان ئەگەریان هەیە و زانایان لەوبارەوە بوونە دوو ڕا:

أ - هەندێکیان گوتوویانە: تێکڕای فریشتەکانی خوا کڕنووشی ڕێزگرتنیان بۆ ئادەم بردوە.

ب - هەندێکیش گوتوویانە: کۆمەڵە فریشتەیەکی تایبەت و دیارییکراو بوون.

بـەڵام گومانـی تێدانیـە، - وەك پێشـتریش باسـمان کـرد - کـە مەبەسـت لـە کڕنـووش (سَـجْدَة)، لێـرەدا کڕنووشـی ڕێزلێگرتنـە، نـەك کڕنـووشی پەرسـتن.

٢)- ﴿فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ﴾، تێکڕا کڕنووشیان برد، جگە لە ئیبلیس.

ئنجا ئایا ئیبلیس کێیە و چ کەسە؟ لە شوێنی دیکە بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الكهف**)دا بۆمان باسکراوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ۗ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾ ﴾.

واتە: یادبکەوە! کاتێك بە فریشتەکانمان گوت: کڕنووش بۆ ئادەم ببەن یەکسەر تێکڕا کڕنووشیان برد جگە لە ئیبلیس {لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا خوا بۆمان دەردەخات کە ئەو ئیبلیسە لە جۆری جند بووە، نەك لە جۆری فریشتە}، ﴿ كَانَ مِنَ ٱلْجِنِّ ﴾، لە جینن بوو، واش پێدەچێ، بە پێی ئەوە کە لە سوورەتی (**الحِجر**)دا باسکراوە: ﴿ وَٱلْجَآنَّ خَلَقْنَٰهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ ٱلسَّمُومِ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: جانیشمان پێشتر لە ئاگرێکی بڵێسەداری کونکەر دروستکردبوو، کە مەبەست ئیبلیسە، ئیبلیس بابی جینن (**أبُو الْجِن**)، بێ.

﴿ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِۦٓ ﴾، لە فەرمانی پەروەردگاری دەرچوو.

﴿ أَفَتَتَّخِذُونَهُۥ وَذُرِّيَّتَهُۥٓ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِى ﴾، ئنجا ئایا خۆی و وەچەکەی جگە لە من بە دۆست و سەرپەشتیار و، بە نیزیکی خۆتان، دەگرن ﴿ وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّۢ ۚ بِئْسَ لِلظَّٰلِمِينَ بَدَلًا ﴾، لە حاڵێك دا کە ئەوان دوژمنن بۆ ئێوە، ئەوە خراپترین قەرەبوویە، خراپترین جێگرەوەیە، بۆ ستەمکاران.

بەپێی ڕستەی: (**أفتتَّخذونه وذرِّيَّته أولياء....**) دەبێ جینن هەموویان وەچەی ئیبلیس بن.

٣)- ﴿ قَالَ ءَأَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴾، ئیبلیس گوتی: ئایا کڕنووش بۆ کەسێك بەرم کە لە قوڕێ دروستتکردوە؟ یانی: کاتێك کە دروستت کردوە، قوڕ بووە.

لێرەدا وشەی (**طِيْنًا**)، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە دەبێتە (**حال**)، واتە: (**حَالَ كَوْنِه طِيْنَاً**)، ئایا کڕنووش بۆ کەسێك بەرم، لە حاڵێکدا کە ئەو لە قوڕیە.

(ءَأَسْجُدُ) ئەم هەمزەیەی پێشێ، بۆ پرسیار لێکردنی نکوولێلێکەرانە (**الإستفهام الإنكاري**) یە، چونکە: (**أَسْجُدُ**) یانی: کڕنووش دەبەم، بەڵام: (ءَأَسْجُدُ)، یانی: ئایا کڕنووش بەرم؟! یانی: ناگونجێ، کڕنووش ببەم، وەك یەکێ شتێکت وێ دەدا، دەڵێی: ئەو شتە دەدەیە من؟ نکووڵیی لێ دەکەی، کە ئەو شتە لەو کەسە وەربگری و قبووڵی بکەی.

لێرەدا جێی سەرنج ئەوەیە کە ئیبلیس دەڵێ: ﴿ ءَأَسۡجُدُ لِمَنۡ خَلَقۡتَ طِينٗا ﴾، دەڵێ: (جَعَلَ جِنْسَ الطِّيْنِ حالاً مِنْهُ لِتَحقِيرِهِ)، واتە: ڕەگەزی قوڕی کردوە بە (حَال) لە ئادەم دا، بۆ ئەوەی بە کەم تەماشاکردن و سووکایەتیی پێکردن بگەیەنێ.

بەڵام بێگومان: ئادەم بەو ڕووحە، کە خوا ﷻ فووی بەبەردا کرد، کە دروستکراوێکی تایبەتیی خوایە و، بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە: ﴿ وَنَفَخۡتُ فِيهِ مِن رُّوحِي ﴿٢٩﴾ ﴾الحجر، ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي ﴿٨٥﴾ ﴾الإسراء، بەڵێ بەو دروستکراوە تایبەتییە، کە خراوەتە نێو ئەو جەستە قوڕینەی ئادەمەوە، ئادەم بۆتە جێنیشینی خوا، بۆتە دروستکراوێکی ڕێزلێگیراوی خوا، بۆتە شایستەی ئەوە کە فریشتەکان ڕێزی لێبگرن، کەچی ئیبلیس خۆی بەسەر ئەو لایەنە جەوهەرییەی ئادەمەوە، هەر نابات، وەك: ئادەم تەنیا قوڕ بێ، بێخەبەر لەوە کە ئادەم تاکو تەنیا قوڕ بووە، تەنیا جەستە بووە، خوا بە فریشتانی نەفەرمووە: کڕنووشی بۆ بەرن، بەڵکو دەفەرمویٚ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيۡتُهُۥ وَنَفَخۡتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُواْ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾الحجر، واتە: هەر کاتێك جەستەکەیم ڕێك خست، {یانی: وام لێکرد کە ئامادە بێ، فووی ئەو ڕووحەی بەبەردا بکەم} لە ڕووحی خۆم فووم پێداکرد، ئەو کاتە کڕنووشی بۆ بەرن.

هەتا تەنیا جەستە بووە، شایستەی ئەوە نەبووە، کە خوا بە فریشتان بفەرموێ: کڕنووشی بۆ بەرن، بەڵام دوای ئەوەی ئەو ڕووحە تایبەتییە، ئەو دروستکراوە تایبەتییەی کە بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا دروست بووە، ئەوەی چۆتە بەر، ئنجا شایستەی ئەوە بووە فریشتە کڕنووشی بۆ ببەن، کەچی ئیبلیس خۆی بەسەر ڕووحەکەوە هەر نابات، وەك ئادەم قوڕێکی ڕووت بێ و، ڕووحی تێدا نەبێ!

٤)- ﴿ قَالَ أَرَءَيۡتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِي كَرَّمۡتَ عَلَيَّ ﴾، ئیبلیس گوتی: ئا ئەو دروستکراوە دەبینی! کە ئەمەش هەر بێڕێزیی کردن و سووکایەتیی پێکردن و، بە هەند هەڵنەگرتنی ئادەمە، ﴿ كَرَّمۡتَ عَلَيَّ ﴿٦٢﴾ ﴾، ئا ئەوەت بینیوە کە تۆ ڕێزت لێگرتوە و بەسەر مندا ڕێزت لێگرتوە و هەڵتبژاردوە!

وشەی: (أَرَءَيۡتَكَ)، (مُرَكَّبٌ من «أ» الإسْتِفْهَام، وَ «رَأى» و «ت» المُخَاطَب المُفَرد المَرْفُوع و «ك» الخِطَاب)، (أَرَءَيۡتَكَ)، کە ئەمە پێکهاتەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەرە، لە چوار بەش پێکهاتوە:

١- هەمزەی (إسْتِفْهَام)، (أ).

٢- (رَأى)، (أرَءَيْ).

٣- (ت)ە بۆ تاکی، دوێندراو (أرَءيْتَ).

٤- (ك) جارێکی دیکە: تاکی دوێنراو، (أَرَءَيْتَكَ)، ﴿ أَرَءَيْتَكَ هَٰذَا ٱلَّذِى ﴾، ئا ئەوەت بینیوە! ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، کە ڕێزت لێ گرتوە بەسەر منداو، هەڵتبژاردوە بەسەر مندا.

ڕستەی: ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، یانی: (**كَرَّمْتَهُ وَفَضَّلْتَهُ عَلَيَّ**)، ڕێزت لێگرتوە و بەسەر مندا هەڵتبژاردوە: (**ضُمِّن كَرَّمَ مَعْنَى: فَضَّلَ لِذَا عُدِّيَ بِـ عَلَى**)، (**كَرَّمَهُ**)، واتە: ڕێزی لێگرت، بەڵام لێرە (**كرَّم**)، بە (**عَلَى**)، تێپەڕێنراوە بۆ لای بەرکار (**مَفْعُولٌ بِه**)، تاکو مانای (**فَضَّلَ**)ی بخرێتە نێو، (**فَضَّلَ**) واتە: هەڵتبژاردوە، واتە: ﴿ كَرَّمْتَ عَلَىَّ ﴾، دوو واتایان دەگەیەنێ: ڕێزت لێگرتوە و، بەسەر منیشدا هەڵتبژاردوە.

٥)- ﴿ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ ﴾، ئا ئەو دروستکراوەی کە ڕێزت لێگرتوە و، بەسەر مندا هەڵتبژاردوە: ئەگەر من بهێڵیەوە و، مۆڵەتم بدەی تاکو ڕۆژی هەڵسانەوە.

٦)- ﴿ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، وەچەکەی تێکڕایان بنبڕ دەکەم، یاخود جڵەویان دەکەم و لغاویان دەکەم و پێش خۆمیان دەدەم، بەرەو دۆزەخ، (إِلَّا قَلِيلًا) ، جگە لە کەمێکیان.

جێی سەرنج ئەوەیە: کە شەیتان لە هەموو ئەو شوێنانەدا، پێی خۆش نەبووە شتێك بڵێ: کە هەموو کەس بزانێ درۆیە، لە هەموویان دا: بەندە چاکەکانی خوا (**عباد اللّه المخلصين**) کە لێرە بە کەمێك (قَلِيلًا)، ناویان دەبات، هەڵداوێرێ و جیایان دەکاتەوە، خوای پەروەردگاریش لە سوورەتی (سبأ)دا پشتگیریی ڕایەکەی ئیبلیسی کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُۥ فَٱتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ ﴾سبأ، واتە: بەدڵنیایی ئیبلیس گومانەکەی خۆی لەسەریان {لەسەر وەچەی ئادەم} ڕاست بردە سەر {کە گوتی: هەموویان گومڕا دەکەم، جگە لە کەمێکیان}، جگە لە کۆمەڵێك لە بڕواداران، هەموویان شوێنی کەوتن.

کەواتە: درۆ هێندە شتێکی خراپە، ئیبلیسیش نەیویستوە درۆیەك بکات، هەموو کەس بزانێ درۆیە، هەڵبەتە ئیبلیس درۆی کردوە، وەك لە سوورەتی (**إبراهيم**)دا پێشتر باسمان کرد: ﴿ وَوَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ ﴿٢٢﴾ ﴾إبراهيم، واتە: منیش بەڵێنم پێدان، بەڵێنەکەشم نەبردە سەر، کەواتە: درۆی کردوە، بەڵام درۆیەکی کردوە، کە لە قیامەتێ خەڵك بۆی ئاشکرا دەبێ، بەڵام درۆیەك کە هەر لە دنیادا دیاربێ، ئەوە کە بڵێ: هەموویان گومڕا دەکەم، دواییش لە دنیادا دیار دەبێ و، ئاشکرا دەبێ، کە نەخێر ئیبلیس ناتوانێ هەموو وەچەی ئادەم گومڕا بکات، درۆیەکی نەکردوە هەر لە دنیادا

کەشف بێ، بەڵام درۆیەکی کردوە، کە هەتا قیامەتێ کەشف نابێ، ئەویش بریتیە لەو بەڵێنانەی کە ئیبلیس بە شوێن کەوتووانی خۆییان دەدا، ئەگەر ئاوا بکەن، ئاوا دەبێ و، زیندوو بوونەوە نیە و، لێپرسیەوە نیە و، پێغەمبەران ڕاست ناکەن و ... هتد، کە ئەوانە تاکو قیامەتێ کەشف نابن.

پێشتر باسمان کرد: (**الإحْتِنَاك: وَضْعُ الرَّاكِبِ اللِّجَامَ فِي حَنَكِ الفَرَسِ، لِيَرْكَبَهُ ويُسيِّرَهُ، فَهُوَ هُنَا تَمْثِيلٌ لِجَلْبِهِ ذُرِّيَّةِ آدَمَ إلى مُرَادِهِ**)، دەڵێ: (**إحْتِنَاك**)، ئەوەیە کە بابای سوار لغاو بخاتە زار و شەوێلگەی ئەسپەوە، تاکو سواری بێ و لێی بخوڕێ، ئەمەش وێناکردنە بۆ ئەوە کە چۆن شەیتان وەچەی ئادەم، بەرەو ئەو مەبەستەی دەیەوێ، دەبات، کە پێش خۆییان دەدات و، لێیان دەخوڕێ و دەیانبات.

وەك چۆن سوارێك ئەسپێك کە لغاوی دەکات، دەتوانێ بۆ ئەو مەبەستە بیئاژوێ و، لێیبخوڕێ کە دەیەوێ، لێرەدا هەڵپێچانی ئیبلیسیش بۆ ئەو مرۆڤانەی کە هەڵیاندەپێچێ و بە قسەی دەکەن، وای وێنا کردوە وەك چۆن ئەسپێك لغاو دەکرێ، ئیرادەی دەکەوێتە دەست، ئەو سوارەو، ڕێشمەی دەکەوێتە دەستی و، بەرەو ئەو ئامانجەی دەیبات کە دەیەوێ، بە هەمان شێوە ئیبلیسش ئەوانەی کە شوێنی دەکەون، وەك ڕێشمەی لە مل کردبن، جڵەو و لغاوی کردبن، ئاوا بەرەو ئەو ئامانجەی کە دەیەوێ، پێش خۆیان دەدا.

یاخود وشەی (**الإحْتِنَاك**) یانی: (**الإسْتِئصَال**)، دەگوترێ: (**احْتَنَكَ: الجَرَادُ الزَّرْعَ: ذَهَبَ بِهِ كُلِّهُ**)، واتە: کوللە هەموو کشتوکاڵەکەی خوارد، هەموو ڕووەکەکەی خوارد، یانی: لە بنی هێنا و لە ڕیشەوە بنبڕی کرد.

مەسەلەی دووەم:

خوا بە ئیبلیسی فەرمووو: بڕۆ چیت پێدەکرێ درێغیی مەکە، هەر کەس لەوان شوێنت بکەوێ، سزای دۆزەخە، سزایەکی پڕ بە پێستە، هەر چیشت لەوان پێ کۆدەکرێتەوە بە دەنگت تاویان بدە و، سوارە و پیادەتیان وەسەر بگێڕە و، بەشداریی سامان و منداڵیشیان بکە و، گفتیان پێبدە، شەیتانیش تەنیا گفتی فریودەریان پێ دەدات، بە دڵنیایی تۆ بە بەندەکانم ناوێری و، پەروەردگارت بەسە بریکارو سەرپەرشتیار و کار پێسپێرراو بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَٱسْتَفْزِزْ مَنِ ٱسْتَطَعْتَ مِنْهُم بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَٰنٌ ۚ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ ﴾ خوا فەرمووی: بڕۆ، (**اذْهَب: إمْضِ لِشَأْنِكَ، إِسْتَمِرَّ عَلَى عَمَلِك**)، بڕۆ بە دوای حاڵی خۆت بکەوە، یاخود بەردەوامبە لەسەر کاری خۆت.

گومانی تێدانیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ ﴾، بڕۆ، مەبەست پێی فەرمان پێکردنی ڕواڵەتیی نیە، بەڵکو مەبەست بێ منەتکردنی ئیبلیسەو، ئەم فەرمانە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، کە ئەوە هەڕەشەیە، وەك چۆن کەسێك هەڕەشە دەکات، تۆش دەڵێی: دەبڕۆ چیت پێ دەکرێ، بیکە، مەبەستت ئەوە نیە بچێ کارەکە ئەنجام بدات، بەڵکو مەبەستت ئەوەیە کە: تۆ هیچت پێ ناکرێ، یاخود: هەرچی بیکەی، بە زیانی خۆت تەواو دەبێ.

٢)- ﴿ قَالَ ٱذْهَبْ فَمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴾، هەر کەسێك لەوان شوێنت بکەوێ، واتە: لە مرۆڤەکان، لە وەچەی ئادەم، شوێنت بکەوێ، ﴿ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَآؤُكُمْ جَزَآءً مَّوْفُورًا ﴾، بە دڵنیایی ئەوە دۆزەخ سزاتانە، سزایەکی پڕ بە پێست، سزایەکی زۆر و تێر و تەواو.

٣)- ﴿ جَزَآءً مَّوۡفُورًا ﴾، دەگوترێ: (جَزَاهُ جَزَاءً: أَعْطَاهُ عَنْ عَمَلِهِ عِوَضاً)، واتە: لە بری کردەوەکەی قەرەبووی دایە، (جَزَاء: بِمَعْنَى المَفْعُولِ)، (جَزَاءً)، بە مانای (مَفْعُول)ە، واتە: (مَجْزِيٌّ) قەرەبوویەك کە دەدرێتەوە بە کەسێك، (مَوْفُور: إِسْمُ مَفْعُولٍ مِنْ وَفَرَهُ، أَي: كَثَّرَهُ)، (مَوْفُور)، ناوی بەرکارە لە (وَفَرَهُ) هاتوە، (وَفَرَهُ، كَثَّرَهُ)، زۆری کرد، (مَوْفُور: أَي: وَافِراً وَافِيَاً كَافِيَاً)، واتە: شتێك کە زۆر بێ و، تێر و تەواو بێ و، بەشی ئەو شتە بکات.

٤)- ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾، هەر کامێك لەوان کە دەتوانی، بە دەنگی خۆت، هەڵیقەنە و هەڵیپێچە و، ڕای پێچە و پێش خۆتی بدە، (الإِسْتِفْزَازُ: طَلَبُ الفَزِّ، وَهُوَ الخِفَّةُ وَالإِنْزِعَاجُ، وَتَرْكُ التَّثَاقُل)، وشەی (فَزّ)، پێشتر باسمان کرد بریتیە لە هەڵقەندنی کەسێك، هەڵپێچانی کەسێك، جووڵاندنی کەسێك، کە لێرەدا: (فَزّ)، بریتیە لە سووکیی و بێزارکردن و، هەڵقەندن و، واز لە تەنبەڵیی هێنان، (الإِسْتِفْزَازُ: طَلَبُ الفَزِّ)، (إستفزاز) داواکردنی سووکیی و ڕاپەڕاندن و هەڵقەندنە، لە شوێنی خۆی.

کە دەفەرموێ: (بِصَوۡتِكَ)، بە تەئکید مەبەست پێی هاندانی شەیتان و دنەدانی و، خوتخوتەیەتی، ئەگەرنا کەس دەنگی شەیتانی نەبیستوە.

٥)- ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، (الخَيْلُ: إِسْمُ جَمْعِ الفَرَسِ)، (خيل) ناوی کۆیە بۆ ئەسپ (فرس) ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، (رَجِلكَ: جمع الرجل، كَصَحْب وَصَاحِبْ)، (صَحْب) واتە: هاوەڵ، بە (صَاحِبْ) کۆدەکرێتەوە، (رَجِل)یش، کۆی (راجِل)ە، واتە: پیادەکان، پێڕۆیەکان. (الإِجْلَابُ: جَمْعُ الجَيْشِ وَسَوْقُهُ، مُشْتَقٌّ مِن الجَلَبَةِ وَهُوَ الصِّيَاحُ)، (جَلَبَةِ)، واتە: بەسەردا هاوارکردن، (إِجْلاب)، بریتیە لە کۆکردنەوەی سوپا و لێخوڕینی و پێش خۆدانی.

کە دەفەرموێ: ﴿ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، یانی: سوارە و پیادەی خۆتیان بەسەر وەربکە، (خَيْل)، هەر بە مانای ئەسپەکان دێ و کۆی (فَرَسْ)ە، بەڵام هاوکات بە مانای ئەسپ سوارانیش دێ، (رَجِل)یش یانی: پیادە، هەڵبەتە سوپا کاتی خۆی وابووە و، ئێستاش هەر وایە، لە سوارە و پیادە پێك دێ: (المشاةُ والدروع)، پێڕۆیەکان و سوارەکان، کە ئێستا: دەبابە و مودەڕڕەعە و سەیارەو ئەوانەن، کاتی خۆشی ئەسپ سواران بوون، بێگومان کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾، ئەمە هەمووی وێناکردنە، واتە: چۆن سوپایەك، یان دەوڵەتێك، یان هێزێك لەگەڵ هێزێکی دیکەدا، بەشەڕ دێ، ئەو لایەنەی دەیەوێ بەرەنگاری لایەنی بەرانبەر بێتەوە، هەرچی سوارەو پیادەی خۆیەتی، دەنگیان دەدا و هەڵیان دەپێچێ و،

ڕایان دەپێچێ کە بە گڕ تەڕەفی بەرانبەریاندا بکات، واتە: تۆش بەو شێوەیە بکە، ئاوا بە خەستیی دوژمنایەتیی، وەچەی ئادەم بکە.

٦)- ﴿ وَشَارِكۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡوَٰلِ وَٱلۡأَوۡلَٰدِ ﴾، هەروەها بەشدارییان بکە لە سامانیان و، لە ڕۆڵەکانیاندا، ئەمە دوایی زیاتر تیشکی دەخەینە سەر، واتە: چیت پێ دەکرێ، بۆ ئەوەی ئەوان هەڵس و کەوت و تەصەڕڕوفی ناشەرعیی لە ماڵ و سامانەکانیان دا بکەن، بە دڵی تۆ، ئەو ئامانجانەی کە تۆ دەتەوێ بیانهێنیەدی، هانیان بدە بۆی، هەروەها لە ڕۆڵەکانیشیاندا بەشداریی بکە، واتە: وابکە کە منداڵەکانیشیان بەو شێوەیە تەصەڕڕوفیان لەگەڵدا بکەن و بەکاریان بێنن، کە تۆ دەتەوێ.

٧)- ﴿ وَعِدۡهُمۡ ﴾، هەروەها گفتیشیان پێ بدە و، دڵیشیان خۆش بکە بۆ ئەو مەبەستانەی خۆت، دوایی خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا يَعِدُهُمُ ٱلشَّيۡطَٰنُ إِلَّا غُرُورًا ﴾، بە دڵنیایی شەیتانیش تەنیا بەڵێنی فریودەریان پێ دەدات، ئەو بەڵێنانەیان پێدەدا، کە پێی هەڵخەڵەتێن، فریوی پێ بخۆن و کڵاویان لەسەر دەنێ، ئەگەرنا بەڵێنەکانی نایەنە دی، وەك لە سووڕەتی (إبراهیم)دا، ئیبلیس لەوێ، لە ڕۆژی دوایی دا دان پێدادێنێ و، پێ لێدەنێ و دەڵێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمۡ وَعۡدَ ٱلۡحَقِّ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا بەڵێنی ڕاستی پێدان، ﴿ وَوَعَدتُّكُمۡ فَأَخۡلَفۡتُكُمۡ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: منیش بەڵێنم پێدان، بەڵێنەکەشم درۆ بوو، بەڵێنەکەم پێچەوانە بوو.

لەوێ شەیتان دانی پێدا دێنێ، لێرەش خوا دەفەرموێ: شەیتان تەنیا بەڵێنی فریودەریان پێدەدا.

٨)- ﴿ إِنَّ عِبَادِي لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌ ﴾، خوا لە کۆتایی دا: ئەوە ڕادەگەیەنێ کە بەندەکانی من، تۆ دەسەڵاتت بەسەردا ناشکێن، لێرەدا خوا ﷻ بە پێویستی نەزانیوە بفەرموێ: (إِنَّ عِبَادِي الْمُخْلَصِين)، یان (إِنَّ عِبَادِي الْمُخْلِصِين)، ﴿ لَيۡسَ لَكَ عَلَيۡهِمۡ سُلۡطَٰنٌ ﴾، چونکە خوا پێشتر ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاندوە، ئیبلیس خۆی بە زمانی خۆی، بە زاری خۆی، دانی بەوە داهێناوە کە: بەندە هەڵبژاردەکانی خوا، یان بەندە خۆساغکەرەوەکانی خوا، ناکەونە ژێر ڕکێفی شەیتان، ئیبلیس دەستەڵاتی بەسەریاندا ناشکێ، ئنجا لەبەر ئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا باسکراوە، لێرەدا بە پێویستیی نەزانیوە باسی بکات، تەنیا بەوەندە وازی هێناوە، بفەرموێ: ﴿ إِنَّ عِبَادِي ﴾، ئنجا مادام خوا ئەو بەندانەی پاڵداوەتە لای خۆی، واتە: ئەو بەندانەی کە تایبەتن بە منەوە، بۆ من ساغ و ملکەچن، بەویستی خۆیان بۆ من ملکەچن، تۆ دەستەڵاتت بەسەریاندا ناشکێ و پێیان ناوێری.

٩)- ﴿ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴾ پەروەردگاریشت بەسە بریکار و کار پێسپێرراو بێ، (**أي: يَكْفِي رَبُّكَ لِوَكَالَتِكَ، أي: عَاصِماً وَحَافِظاً**)، پەروەردگارت بەسە: بریکار و سەرپەرشتیار و کار پێ سپێرراوی تۆ بێ، واتە: پارێزەر و چەپاڵەدەری تۆ بێ.

چـــوار کورتە سەرنج لەم ئایەتە:

یەکەم: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ وَأَجۡلِبۡ عَلَيۡهِم بِخَيۡلِكَ وَرَجِلِكَ ﴾ واتە: هەرچی هۆکار و ئامرازی هەڵخەڵەتاندن و، خوتخوتە و گومڕا کردن هەیە، کۆی بکەوە بۆ ئەوانەی لە وەچەی ئادەم شوێنت دەکەون، هەموو هۆکارەکان بگرە بەر لە دژیان، بۆ ئەوەی هەرچی زووتر هەڵیانخەڵەتێنی و گومڕایان بکەی، چیت پێدەکرێ بیکە.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾ ئەمە هەرچەندە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام پێم وایە: دژایەتی ئیبلیس بۆ مرۆڤان وێنا کراوە بە لێدانی شەیپووری جەنگ و پێکهاتە و جۆرەکانی سوپا، کە بە گشتی دەبنەوە بە: سوارە و پیادە، واتە: وەك چۆن شەیپووری جەنگ لێدەدرێ، تۆش ئاوا شەیپووریان بۆ لێدە، مۆسیقا و تەپڵ و دەهۆڵی جەنگیان بۆ بکوتە، بۆ ئەوەی هەڵیان پێچی و ڕایان پێچی و هەرچی جۆرەکانی هێزی خۆتە، لە سوارە و پیادە بۆیان بخە ڕێ و بەسەریان وەرکە.

دووەم: ﴿ وَٱسۡتَفۡزِزۡ مَنِ ٱسۡتَطَعۡتَ مِنۡهُم بِصَوۡتِكَ ﴾ بەنسبەت ئەم ڕستە قوڕئانییەوە: هەندێك لە تەفسیرەکان گوتوویانە: ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا، حەرامە! ئێمەش دەڵێین: ئەم ئایەتە هیچ پەیوەندیی بەوەوە نیە و هیچ پەیوەندیی بە ئامێرەکانی مۆسیقاوە نیە و، لە ڕاستییدا ئەو شوێنەوارانەی لەو بارەوە هاتوون، هەموویان لێکدانەوە و تێگەیشتنی زانایانن، لە هاوەڵان و شوێنکەوتووان و زانایانی دیکە، کە زێدە هەستیارییان هەبووە بەرانبەر بە ئامێرەکانی مۆسیقا، لەبەر ئەوەی لە ڕۆژگاری ئەوان دا، ئەو ئامێرانەی مۆسیقا، زیاتر نیشانەی کەسانی بێ بەند و بار بوون، وەك لە زۆربەی ڕۆژگارەکانیشدا هەر وایە، ئەگەرنا ئەم ئایەتە کەم و زۆر پەیوەندیی بەوەوە نیە و، من لە کتێبی: (چەند بابەتێکی هونەریی لە ژێر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا) بە تەفصیل باسم کردوە، کە ئەسڵ لە دەنگە خۆشەکاندا: دەنگی ئامێر بێ، دەنگی مرۆڤ بێ، دەنگی تەیر و تواڵ بێ، دەنگی تاڤگە بێ، ئەسڵ لە دەنگی خۆشدا، ئەوەیە کە یەکێکە لە نیعمەتەکانی خوا و شتێکی ڕەوایە، بەڵام کاتێك کە بۆ مەبەستی خراپ بەکاردەهێنرێ، ئەو کاتە حوکمەکەی دەگۆڕێ، ئەگەرنا ئەگەر بۆ مەبەستی حەڵاڵ، یان بۆ مەبەستێکی واجب، یان بۆ مەبەستێکی ڕەوا، بەکاربهێنرێ، حوکمەکەی

لەسەر ئەسڵی خۆی، کە بریتیە لە ڕەوایەتیی (إباحة) دەمێنێتەوە، خواش ﷻ لە قورئاندا، دەنگی خۆشی بە: یەکێك لە موعجیزەکانی داوود عليه السلام، داناوە: ﴿ يَٰجِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُۥ وَٱلطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ ﴿١٠﴾ ﴾سبأ، وەك پێشتریش باسمان کرد و لەوبارەوە فەرمایشتی پێغەمبەریشمان هێنا کە مەدحکردنی دەنگی خۆشی داوودی تێدایە: (....**لقد أوتيت مزماراً من مزامير آل داود**)[1].

سێیەم: ﴿ وَشَارِكْهُمْ فِى ٱلْأَمْوَٰلِ وَٱلْأَوْلَٰدِ ﴾، (**المُشَارَكَةُ: فِي الأَمْوَالِ وَالأَوْلَادِ: هِيَ أَنْ يَكُوْنَ لِلشَّيْطَانِ نَصِيبُه مِنْهَا، مِنْ حَيْثُ الحَرَامُ والإسْرَافُ وَالتَبْذِير وَالإِفْسَادُ**)، هاوبەشیی کردنی شەیتان لە سامانەکانیاندا ئەوەیە: کە شەیتان پشك و بەشی هەبێ تێیاندا، لەو ڕووەوە کە ئەو ماڵ و سامانە لە ڕێی حەڕامەوە وەدەستبێنن، یاخود: لە شوێنی حەڕامدا خەرجی بکەن، یان زێدەڕۆیی تێدا بکەن، یان دەستبڵاویی تێدا بکەن {واتە: یان لە حاڵێکدا ئامانجەکە ڕەوایە، هەڵە خەرجیی بکەن، یان زێدەڕۆیی تێدا بکەن، یان بۆ ئامانجی ناڕەوا بەکاری بێنن} یان بۆ تێکدان و خراپەکاریی بەکاری بێنن.

بە نسبەت ڕۆڵەکانیانەوە: هەم زیندە بە چاڵکردنیان دەگەیەنێ، هەم ناولێنانیان بە ناوی خراپ دەگەیەنێ، هەم ئەوە کە ئەو منداڵانەیان بە شێوەیەکی ناشەرعیی پەیدابێ لە ڕێی زیناو داوێن پیسییەوە، هەروەها هەموو هەڵس و کەوت و ڕەفتارەکانی کەمرۆڤ دەیانکات، لەگەڵ منداڵەکانیاندا، کە ناشەرعیی بن، ئەوە هەمووی دەگرێتەوە.

(**مجاهد**) کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین و قوتابی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس بووە، (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: (**إذَا جَامَعَ الرَّجُلُ، ولَمْ يُسَمِّ انْطَوى الجَانُّ عَلَى إحْلِيلِه، فَجَامَعَ مَعَهُ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالىَ:** ﴿ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ ﴿٥٦﴾ ﴾الرحمن)[2].

موجاهید دەڵێ: کاتێك کە پیاو سەرجێیی لەگەڵ هاوسەری دا دەکات، بەڵام ناوی خوا ناهێنێ، جند خۆی لە زەکەری دەئاڵێنێ و کاتێك کە لەگەڵ خێزانیدا جووت دەبێ، ئەویش بەشداریی تێدا دەکات، ئەوە فەرموودەی خوای بەرزە،[3] کە دەفەرموێ: ﴿ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَآنٌّ ﴿٥٦﴾ ﴾الرحمن، واتە: لە پێش بەهەشتییەکاندا نە مرۆڤ و،

---

(١) أخرجه أحمد: ٢٣٠١٩، والبخاري في الأدب المفرد: ١٠٨٧، ومسلم: ٧٩٣، والنسائي في الكبرى: ٨٠٥٨، والدارمي: ٣٤٩٨، وابن حبان برقم ٨٩٢، والحاكم: ٧٧٥٧، وقال: صحيح على شرط الشيخين.

(٢) الجامع لأحكام القرآن: ١٠، ص٢٣٦.

(٣) واتە: بەشێکە لە چەمك و واتای فەرمایشتی خواو، فەرمایشتی خوا دەیگرێتەوە نەك ئەوە مانای ئایەتەکە بێ.

نـە جنـد، لەگـەڵ ئـەو ئافرەتانـەدا جـووت نەبـوون، واتـە: ئافرەتانـێ کـە خـوای بەخشـەر بـە تایبـەت بـۆ پیـاوانی ئیمانـدار لـە بەهەشـتدا دروسـتیان دەکات.

چوارەم: ﴿وَعِدْهُمْ﴾، (أي أعْطهم المَوَاعِيدَ بِحْصُوُلِ مَا يَرْغَبُوْنه)، بەڵێنیان پێبدە کە ئەوەی ئارەزوویانە، (گوایە) بۆیان دێتە دی، بۆ وێنە:

١ - ئەوە کە بتەکانیان تکایان بۆ دەکەن.

٢ - ئەوە کە ترسیان نەبێ لە سزای خوا.

٣ - ئەوە کە بەڵێن بدات بەوانە کە گوناهو سەرپێچیی دەکەن، کە لەززەتە حەڕامەکانیان بۆ دابین دەبن!

٤- ئەوە کە بڵێن: سزا و پاداشت، زیندووبوونەوە نیە.

ئەوانـە هەموویـان بەڵێنـی شـەیتانن، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: ئـەو بەڵێنانـەی کـە شـەیتان پێیـان دەدات، تەنیـا فریـو دان و، هەڵخەڵەتانـدن و، کڵاو لەسـەرنانن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی حەوتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە حەوت ئایەتان پێك دێ، ئایەتەكانی: (٦٦ - ٧٢) خوای بەرز و مەزن لەم حەوت (٧) ئایەتەدا، باسی پێنج بابەت دەكات:

یەكەم: ڕام و دەستەمۆكرانی دەریا بۆ سەفەر و هاتووچۆ تێداكردنی مرۆڤەكان.

دوو: لە فریا هاتنی خوا بۆ مرۆڤان، لە كاتی لێ قەومانی نێو دەریادا، كە جگە لە خوا هاواریان بە كەس ناگات و هیچ كەس پێیان ڕاناگات.

سێ: هەڕەشە و هۆشداریی خوا بۆ مرۆڤەكان، كە بەڵای ناگەهان: هەمیشە لە وشكانیی و دەریادا بۆیان لە بۆسەدایە، با پشتێنی لێ نەكەنەوەو خاترجەم نەبن.

چوار: ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە كە خوا ڕێزی لە مرۆڤان گرتوەو، دەریا و وشكانیی بۆ ملكەچ كردوون و، بژیوە خۆش و بە سوودەكانی بۆ ڕەخساندوون و، بەسەر زۆرێك لە دروستكراوانی خۆیدا، هەڵیبژاردوون.

پێنجەم: باسی سەرەنجامی خێری بڕوادارانی ڕاستە ڕێ گرتووی بەرچاو ڕوون و، سەرەنجامی شوومی دڵ كوێرانی گومڕا.

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا
(٦٦) وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡۚ وَكَانَ
ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا (٦٧) أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا ثُمَّ لَا
تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا (٦٨) أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ
ٱلرِّيحِ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا (٦٩) ۞ وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ
ءَادَمَ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ كَثِيرٖ مِّمَّنۡ خَلَقۡنَا
تَفۡضِيلٗا (٧٠) يَوۡمَ نَدۡعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمۡۖ فَمَنۡ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ
يَقۡرَءُونَ كِتَٰبَهُمۡ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا (٧١) وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ
أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا (٧٢) ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{پەروەردگارتان ئەو کەسەیە کە کەشتییانتان لە دەریادا بۆ دەئاژوێ، تاکو (بازرگانیی و کار وکاسبیی بکەن و)، لە بەخششی وی بخوازن، بە دڵنیایی ئەو (پەروەردگارەتان) لەگەڵتان بە بەزەییە ﴿٦٦﴾ هەرکاتێکیش لە دەریادا زیانتان تووش بوو (گرفتار بوون) جگە لەوی، تێکڕای ئەوانەی لێیان دەپاڕێنەوە بزر دەبن، کەچی کە بەرەو وشکانیی قوتاری کردن، ڕووتان (لە خوا) وەرگێڕاو، مرۆڤیش سپڵە و ناسپاسە (بەرانبەر بە خوا) ﴿٦٧﴾ ئایا ئێوە خاترجەم (بێ ترس و بیم) بوون کە (خوا) بەبەری وشکانییتاندا ڕۆبچوێنێ، یان بایەکی ڕامەڵکەری خۆڵ و وردە بەردتان بنێرێتە سەر، پاشان هیچ بریکار و سەرپەرشتیارێکتان نەبێ (دەربازتان بکات)؟! ﴿٦٨﴾ یان ئایا خاترجەم و بێ باك بوون، لەوەی (خوا) کەرەتێکی دیکە، بتانگێڕێتەوە نێوی (دەریا) و بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر و، بە هۆی نا سپاسییتانەوە، نغرۆتان بکات، پاشان هیچ کەسێکتان چنگ نەکەوێ کە تۆڵەستێن و، داواکاری ئەو مافەتان بێ، لێمان؟ ﴿٦٩﴾ بە دڵنیاییش ئێمە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتووە، لە وشکانیی و دەریادا (بە هۆی ڕەخساندنی هۆیەکانی بار و سوارەوە) هەڵمانگرتوون و، لە بژیوە چاك و سوودبەخشەکان پێمان داون و، بەسەر زۆرێك لە دروستکراوانماندا هەڵمانبژاردوون ﴿٧٠﴾ ڕۆژێك (یاد بکەوە!) کە هەر کۆمەڵە خەڵکە بە (ناوی) پێشەوایەکەیانەوە بانگ دەکەین، ئنجا هەر کەس نووسراوەکەی بە دەستی ڕاستی بدرێتەوە، ئا ئەوانە نووسراوەکەیان دەخوێننەوە و، هێندەی دەزووی سەر نێوکە خورماش ستەمیان لێ ناکرێ ﴿٧١﴾ هەر کەسێکیش لەم (ژیانی دنیای) ەدا کوێر بێ، (کوێردڵ بێ، لە ئاست هیدایەتی خوادا) ئەوە لە ڕۆژی دواییدا، کوێر و ڕێ لێ ون بووتریشە ﴿٧٢﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(**يُزْجِي**): واتە: لێ دەخوڕێ دەئاژوێ: (**زَجَى الشَّيءُ زَجْواً: سَاقَهُ وَدَفَعَهُ بِرِفْقٍ، أَزْجَى الشَّيءَ، زَجَاهُ وَزَجَّى الشَّيءَ، أَي: سَهَّلَهُ والمُزْجَى: القَلِيْل**)، (**يُزْجِي**) لە (**أَزْجَى**)ەوە هاتوە، (**أَزْجَى يُزْجِي**) واتە: لێی خوڕی، چونکە دەڵێ: (**زَجَى الشَّيءُ، زَجْواً سَاقَهُ وَدَفَعَهُ بِرِفْقٍ**) شتەکەی پێش خۆداو، لێی خوڕی و ئاژووتی بە نەرمیی، (**أَزْجَى الشَّيءَ أَي: زَجَاهُ**) کەواتە: (**أَزْجَى**) لەگەڵ (**زَجَى**) لەگەڵ (**زَجَّى**) هەرسێکیان بە مانای لێ خوڕین، دێن و هەرسێکیان کرداری تێپەڕ (**مُتَعَدِّي**)ن و پێویستییان بە بەرکار (**مفعول بە**) دەکات.

هەروەها (**زَجَّى**) وەك چۆن بە مانای (**زَجَى**) و (**أَزْجَى**) دێ، واتە: لێی خوڕی و پێش خۆیداو ئاژووتی، بە هەمان شێوە بە مانای ئاسان کردنیش دێ، (**زَجى**): ئاسانی کرد (**سَهَّلَهُ**)، هەروەها (**مُزْجَى**) بە مانای کەم دێ، دەگوترێ: (**شَيءٌ مُزْجَى**) واتە: شتێکی کەم، یان (**بِضَاعَةٌ مُزْجَاة**) بە (**تاء**) واتە: کەل و پەل و شمەکێکی کەم بایەخ، بۆچی؟! چونکە شتی کەم، کە نرخ و بەهای کەم بێ، پاڵ پێوە دەنرێ بە ئاسانیی، بەڵام شتێك کە نرخی زۆر بێ، دەستی پێوە دەگیرێ.

(**أَن يَخْسِفَ بِكُمْ**): کە بە زەویتاندا بەرێتە خوار، (**أَن يَخْسِفَ بِكُمْ**) یانی: (**أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الأَرْضَ**) وشەی (**أَرْض**)ی باس نەکردوە، لەبەرئەوەی دەزانرێ، کە ئەوەی لە بن پێی مرۆڤدا ڕۆدەچوێنرێ و، مرۆڤ پێیدا دەبردرێتە خوار، هەر زەوییە.

دەگوترێ: (**خَسَفَتِ الأَرْضُ خَسْفاً وَخُسُوفاً: غَارَتْ بِمَا عَلَيْهَا، وَخَسَفَ اللَّهُ بِهِمُ الأَرْض: غَيَّبَهُمْ فِيهَا**) (**خَسَفَتِ الأَرْضُ خَسْفاً وَخُسُوفاً**) واتە: ئەو زەوییە ڕۆچوو، بەوەی کە لە سەریەتی (**وَخَسَفَ اللَّهُ بِهِمُ الأَرضَ: غَيَّبَهُم فِيهَا**) خوا لە زەویدا ونی کردن پەنهانی کردن، واتە: بە زەویدا بردنیە خوار و پێیدا ڕۆی چواندن.

(**حَاصِبًا**): (**الحَاصِب: الحَصْبَاءُ وَالحَصْبُ: صِغَارُ الحِجَارَةِ**) (**حَصْبَاءُ**) و (**حَصَب**) بریتیە لە وردە بەرد، بەردی گچکە، چەو.

(**حَاصِب**) بە دوو واتا هاتوە:

یەك: (**مَكَانٌ ذُو حَصْبَاء**) شوێنێك كە وردە بەردی لێ بن.

دوو: (**الرِّيْحُ الشَّدِيْدَةُ تَحْمِلُ التُّرَابَ وَالحَصْبَاءَ**) بایەكی توند، كە هەم گڵ و هەم وردە بەرد، (چەو) لەگەڵ خۆی ڕاماڵێ.

(تَارَةً أُخْرَىٰ): واتە: كەڕەتێكی دیكە، (**التَّارَةُ: الْمُدَّةُ، وَالحِيْنُ، وَالجَمْعُ: تِيَر**) (تِیَر) كۆی (**تَارَة**)یە، واتە: جارەكان، (**تَارَة**) بە مانای كەڕەت، یان بە مانای كات دێ، كاتێكی دیكە، كەڕەتێكی دیكە.

(قَاصِفًا): (**القَصْفُ: الكَسْرُ وَالهَشْمُ: هِيَ الرِّيْحُ الَّتِي تَكْسِرُ مَا جَرَتْ عَلَيْهِ مِنَ الشَّجَرِ وَالبنَاء**)، (**قَصْف**) بە مانای تێكشكاندن دێ، كە لێرەدا (**قَاصِف**) بایەكە هەر شتێك بە سەریدا بڕوا لە درەخت و خانووبەرە، تێكی بشكێنێ.

(تَبِيعًا): (**تَبيع: التابِعُ الْمُطَالِبُ بالثَّأْرِ والخادم التَّابِعُ، والعِجْل**) (تَبيع) واتە: شوێن كەوتوو، كەسێك كە بە دوای شتێكدا دەچێ و داوای تۆڵە دەكا (**والْمُطَالِبُ بحَق**) هەروەها (**تَبيع**) بە مانای كەسێكە كە داوای مافێك دەكات، هەروەها بە مانای شوێنكەوتوو و خزمەتچیی دێ، كە بە دوای گەورەكەی دەكەوێ بۆ ئەوەی خزمەتی بكات، هەروەها بە مانای بەچكەی ڕەشە وڵاخیش دێ، واتە: گوێلك.

(فَتِيلًا): (**فَتِيْل: مَا فَتَلَهُ الإِنْسَانُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ مِنْ خَيْطٍ أو وَسَخٍ، الخَيْطُ الَّذِي فِي شَقِّ النَّوَاةِ**)، (**فَتيل**) ئەوەیە كە ئینسان لە نێوان دوو پەنجەكانیدا، بای دەدات، لە چڵك، یاخود دەزوو، بە دوو پیتكە دەیپرووێنێ، هەروەها بەو دەزووەی سەر نێوكی دەنكە خورماش دەگوترێ، كە دەزووێكە وەك چۆن بە دوو پەنجە شتێك دەخرێتە نێو دوو سەرە پەنجەوە، ئەویش شتێكی باریكە وەك دەزووێك.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم حەوت ئایەتەدا، باسی چەند بابەتێك دەكات، كە سەرەتا دەست پێدەكات بە خستنە ڕووی یەكێ لە چاكەو نیعمەتە مەزنەكانی خۆی، كە بریتیە لە ڕام كردن و دەستەمۆ و ملكەچكردنی دەریا، بۆ سەفەرو بارو سوار و هاتووچۆی مرۆڤان، دەفەرموێ:

﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِى يُزْجِى لَكُمُ ٱلْفُلْكَ فِى ٱلْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦٓ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾ ﴾، پەروەردگارتان ئەو كەسەیە كەشتییەكانتان بۆ دەئاژوێ، كەشتییەكانتان بۆ لێ دەخوڕێ لە دەریادا.

وشەی (ٱلْفُلْكَ) هەم بە مانای یەك كەشتیی (السفينة)دێ، هەم بە مانای كۆی كەشتییەكان (السُّفُن)یش دێ.

خوا ﷻ تەنیا وشەی (ٱلْفُلْكَ)ی بەكارهێناوە لە قوڕئاندا، كە بە زۆریی لە هەموو سیاقەكاندا، هەم مانای كەشتییەك دەگەیەنێ، هەم بە مانای كۆمەڵە كەشتییەكیش دێ، بەڵام ئەگەر وشەی (سَفِينة)ی بەكارهێنابایە، ئەوكاتە هەر یەك كەشتیی دەگەیاند و، ئەگەر (سُفُن) بووایە ئەوكاتە تەنیا چەند كەشتییەكی دەگەیاند، بەڵام خوا ﷻ وشەیەكی بەكارهێناوە، كە هەم مانای تاك دەگەیەنێ، هەم مانای كۆ دەگەیەنێ، پەروەردگارتان ئەو كەسەیە: كەشتییەكانتان بۆ دەئاژوێ لە دەریادا، واتە: دەریای وا لێكردوە، كە كەشتییەكان تێیدا بڕۆن، وەك چۆن هەواشی وا لێكردوە كە فڕۆكەكان تێیدا بڕۆن، مەبەست لە ئاژووتنی خوا بۆ كەشتییەكان ئەوەیە، واتە: خوا دەریا و ئاوی وا دروستكردوە: كەشتیی بتوانێ لەسەری بڕۆن و بخزن، نەك وەك وشكانیی، كە لە بنیدا نەڕوات، ئاو لە بن كەشتییەكەدا دەخزێ و دەڕوات، شلە، ﴿ لِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦٓ ﴾، بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا داوا بكەن واتە: پێیدا بێن و بچن و، بازرگانیی و كار و كەسابەت بكەن.

خوا لێرەدا ئەو ماڵ و سامانەی كە بە هۆی بازرگانیی و، كارو كەسابەتەوە وەدەست دێ، یاخود ئەوەی كە لە دەریادا ڕاوی دەكەن، ئێستا زۆرجاران كەشتیی، بۆ ڕاوكردنی

ژیانـدارانی نێـو دەریـا بـەکاردێ، نـەك هـەر بـەس بـۆ مەبەسـتی گواسـتنەوەی کـەل و پـەل و، مرۆڤـەکان و باروسـوار، ئەوانـەی هەمـوو بـە: بەخشـشی خـوا (**فضـل اللّـه**) ناوبـردوون، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەو لەگەڵتـان بـە بەزەیـی و میهرەبانـە.

ئنجـا بـە بۆنـەی ڕۆیشـتنی کەشـتییەکانەوە بـە نێـو دەریـادا، بـۆ داواکـردنی بەخشـشی خـوا، کـە مەبەسـت پێـی ئـەو بژیـوو ڕۆزییەیـە، کـە بـە سـواریی کەشـتییەکان دەسـتیان دەکـەوێ، چ وەك بازرگانیـی، چ وەك گواسـتنەوەی کـەل و پـەل، چ وەك ڕاووشـکار لـە دەریـادا، دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾، هـەر کاتێـك زیانێکتـان لـە دەریـادا تـووش بـوو، واتـە: گرفتـار بـوون، ﴿ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ ﴾ جگـە لـەوی، ئەوانـەی لێیـان دەپاڕێنـەوە، هەموویـان ون دەبـن، جگـە لـەو خوایـەی کـە دەریـای بۆ ڕام و دەسـتەمۆ کـردوون، ئەوانـەی دیکەتـان هەمـوو لـێ ون دەبـن، واتـە: هـەر بانگیـان ناکـەن، یاخـود ئەگەر بانگیشـیان بکـەن، نیـن، تاکـو لـە فریاتـان بێـن و دەربازتـان بکـەن! ﴿ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ﴾، کەچـی دوای ئـەوەی دەربـازی کـردن بـۆ وشـکانیی، پشـتتان هەڵکـرد، پشـتتان لـە خـوا کـرد، لاملتـان لـە خـوا کـرد، ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَـٰنُ كَفُورًا ﴾، بـە دڵنیایـی مـرۆڤ سـپڵە و ناسوپاسـە، واتـە: مرۆڤێـك دەسـتی هیدایـەتی خـوای نەگەیشـتبێ، یاخـود مرۆڤـی بێبـڕوا.

﴿ أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ ٱلْبَرِّ ﴾، ئایـا خاتـر جـەم بـوون و، بـێ تـرس و بیـم بـوون، کـە خـوا بـە لای وشـکانییدا ڕۆتـان بچوێنـێ، ئـەو وشـکانییەی کـە دەچنـە سـەری، پێتـان وایـە کـە دەربـاز بـوون لـە مەترسـیەکانی نێـو دەریـا، ناگونجـێ ئـەو وشـکانییەش لـە بنتانـدا ڕۆبچـێ، ئایـا خاترجـەم بـوون لـەوە؟!

﴿ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ﴾، یاخـود: هـەر لـەو وشـکانییەدا کـە بـۆی چـوون، لـەو سـەر زەمینـەدا کـە لـە کەشـتییەکان دابەزیـون و چوونـە نێـوی، ئەگـەر زەوییەکـەش لـە ژێرتـان ڕۆنەچـێ و پێـدا نەچنـە خـوار، ئایـا خاترجـەم بـوون لـەوە کـە: خـوا بایـەکی ڕامالْکـەری خـۆڵ و چـەوو وردە بەردتـان، بنێرێتـە سـەر، بایـەکی بەهێـز، وەك دەبینیـن ئـەو بایانـەی کـە هەڵدەکـەن، دار و بـەرد ڕا دەماڵـن، بگـرە گەردەلـوولی وا هەیـە سـەیارە لـوول دەدات و هەڵیدەگـرێ و، دار و درەخـت تێکدەشـکێنێ و، خانووبـەرەکان دەڕووخێنـێ، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُوا۟ لَكُمْ وَكِيلًا ﴾، ئنجـا هیـچ کار پـێ سـپێردراوێك و، هیـچ سەرپەرشـتیارێکتان دەسـت نەکـەوێ، کـە دەربازتـان بـکات لـەو بایـە بەهێـزە، یـان لـەو بـە زەوییـدا چوونـە خـوار و ڕۆچوونـە؟

﴿ أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ ﴾، یان ئایا خاترجەم و بێ بیم و بێ باك بوون، لەوەی خوا کاتێکی دیکە، کەرەتێکی دیکە بتانگێڕێتەوە نێوی، واتە: نێو دەریا، ﴿ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ ﴾، ئنجا بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر، بایەکی بەهێز کە شت تێك دەشکێنێ، ﴿ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ﴾، بە هۆی ناسوپاسییتانەوە نغرۆتان بکات، نقوومتان بکات لە دەریادا، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾، دواییش هیچ داواکارێکی مافەکانتان، یان داواکاری تۆڵەتان لە ئێمە، چنگ نەکەوێ، واتە: هیچ کەستان چنگ نەکەوێ، کە بە دوای مافی ئێوە بکەوێ و داوای ماف و قەرەبووتان بۆ بکات، لە ئێمە، یاخود تۆڵە لە ئێمە بکاتەوە، ئایا لەوە دڵنیا بوون؟!

خوا ﷻ وەك پرسیار کردنی نکووڵیلێکەرانە و، سەرزەنشتکەرانە ئەو پرسیارانە دەکات، دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾، بە دڵنیاییەوە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، ﴿ وَحَمَلۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡبَرِّ وَٱلۡبَحۡرِ ﴾، لە وشکانیی و دەریاش دا هەڵمانگرتوون، واتە: هۆیەکانی هات و چۆی نێو وشکانیی و دەریامان بۆ ڕەخساندوون، کە سواری هۆکارەکان ببن، ﴿ وَرَزَقۡنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾، هەروەها لە بژیوە خۆش و بەتام و بە سوودەکان، پێمان داون، ﴿ وَفَضَّلۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ كَثِيرٖ مِّمَّنۡ خَلَقۡنَا تَفۡضِيلٗا ﴾، بەسەر زۆرێك لەوانەش دا کە دروستمان کردوون، هەڵمان بژاردوون، واتە: مرۆڤەکانمان بەسەر زۆر لە دروستکراوەکانماندا، هەڵبژاردوون، دوایی ئەوە ڕوون دەکەینەوە کە مەبەست پێی چییە؟!

ئنجا دێتە سەر بابەتێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ يَوۡمَ نَدۡعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمۡ ﴾، واتە: یاد بکەوە! ڕۆژێك هەر کۆمەڵە خەڵکێك، بە ناوی پێشەوایەکەیانەوە بانگ دەکەین، کۆمەڵێ شوێن فلانکەس کەوتوون و، کۆمەڵێ بە دوای فلانکەس کەوتوون، یان بە دوای بەرنامەیەك کەوتوون، یان بە دوای فلان کتێبە کەوتوون، بانگیان دەکەین:

﴿ فَمَنۡ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، ئنجا هەر کەسێك نووسراوەکەی خۆی، بە دەستی ڕاستی وێ بدرێتەوە ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَقۡرَءُونَ كِتَٰبَهُمۡ ﴾، ئا ئەوانە نووسراوەکەی خۆیان دەخوێننەوە، چونکە پێی دڵخۆشن، بۆیە دەخوێننەوەو، شانازیی پێوە دەکەن، بە بڕوانامەکەی خۆیان، بە لیستی کردەوەکانی خۆیان، کە لیستێکی نوورانییە، پڕە لە کردەوەی چاك تێدا تۆمارکراو، ﴿ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴾، بە ئەندازەی دەزووی سەر نێوکە خورماش، ستەمیان لێ ناکرێ!

﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ ﴾، هەر کەسێکیش لەم ژیانی دنیایەدا، کوێر بێ، واتە: کوێردڵ بێ، نەك کوێری چاو، بەڵکو کوێری دڵ و عەقڵ بێ، هەق نەبینێ، ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ أَعۡمَىٰ ﴾، لە مەنزڵگای کۆتاییدا کوێرتریشە، یاخود: لەوێ چاوی دڵیشی و، چاوی سەریشی کوێر دەبێ، ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، گومڕاتریشە، واتە: گومڕاترە لەوەی کە لە دنیادا بوو، یانی: گومڕا بوونی دوا ڕۆژی و، کوێر بوونی دوا ڕۆژی، لە هی دنیای زیاترو، بە زەڕترە.

لێرەدا خوای دادگەر باسی ئەوەی نەکردوە، کە بە دەستی چەپیان نامەی کردەوەکانیان دەدرێتەوە، چونکە لە شوێنەکانی دیکە ئەوە باسکراوە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ باسی شتێکی کردوە، کە ئەمە زێدەیە، بۆ سەر ئەوە کە نامەی کردەوەکانیان لە پشتەوە ڕاو، لە لای چەپرا، وێ بدرێتەوە، کە بریتیە لەوەی لە دواڕۆژدا کوێر دەبن و گومڕاو سەرگەردان دەبن، زیاتر لەوەی کە لە دنیادا، کوێرو گومڕاو سەرگەردان بوون.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

خوا فەرموویەتی: پەروەردگارتان ئەو كەسەیە كە كەشتییەكانتان لە دەریادا بۆ دەئاژوێ، تاكو كار و كاسبیی و بازرگانیی بكەن و لە بەخششی خوا بە دەست بێنن، چونكە خوا پێتان میهرەبان و بە بەزەییە، هەركات تووشی زیانێك بوون و گرفتاریش بوون لە دەریادا، جگە لە خوا، لە كەس ناپاڕێنەوە، چونكە دەزانن كەس لە فریاتان نایەت، هەركاتێكیش دەربازی وشكانیی كردن، ئێوە پشت هەڵدەكەن و، مرۆڤیش ناسوپاسە بەرانبەر بە پەروەردگاری، ئایا خاترجەم و بێ ترس بوون، كە بەلای وشكانییتاندا ڕۆچوێنێ، یان بایەكی ڕامالكەرتان بۆ بنێرێ و هیچ فریاد ڕەسێكتان چنگ نەكەوێ؟ یان ئایا خاترجەم و بێ ترس بوون، كە جارێكی دیكە بتانگێڕێتەوە نێو دەریا و، بایەكی تێكشكێنەرتان بۆ بنێرێ و نغرۆتان بكات و، هیچ كەسیشتان چنگ نەكەوێ، كە داواكاری مافی ئێوە بێ لە ئێمە واتە: تۆڵەتان بۆ لە ئێمە بكاتەوە؟!

خوا دەفەرموێ: ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزْجِي لَكُمُ ٱلْفُلْكَ فِي ٱلْبَحْرِ لِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦٓۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٦٦﴾ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُۖ فَلَمَّا نَجَّىٰكُمْ إِلَى ٱلْبَرِّ أَعْرَضْتُمْۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ أَفَأَمِنتُمْ أَن يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ ٱلْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمْ وَكِيلًا ﴿٦٨﴾ أَمْ أَمِنتُمْ أَن يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَىٰ فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِّنَ ٱلرِّيحِ فَيُغْرِقَكُم بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِۦ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي يُزْجِي لَكُمُ ٱلْفُلْكَ فِي ٱلْبَحْرِ ﴾، پەروەردگارتان ئەو كەسەیە كە كەشتییەكانتان، (یان كەشتییتان) لە دەریادا بۆ لێدەخوڕێ و دەئاژوێ، بێگومان ڕستەی ناویی **(الجُمْلَة الإسْمِيَّة)** بەردوامیی و چەسپاویی دەگەیەنێ، ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي ﴾، پەروەردگارتان ئەو كەسەیە، كە بەردەوام....

كە دەفەرمویٚ: ﴿ يُزۡجِي لَكُمُ ﴾، (يُزجي) (الفِعْل المُضَارِع)ەو، تازە بوونەوە دەگەیەنیٚ.

كە دەفەرمویٚ: ﴿ رَّبُّكُمُ ٱلَّذِي ﴾، ئەمە ناساندن (**تعريف**)ی خوایە عزّوجل.

كە دەفەرمویٚ: ﴿ يُزۡجِي لَكُمُ ٱلۡفُلۡكَ فِي ٱلۡبَحۡرِ ﴾، هەم (ٱلۡفُلۡكَ)، هەم (ٱلۡبَحۡرِ) هەر دووكیان (ال)ی تەعریفیان لەسەرە بۆ (جنس)ن، واتە: تەنیا پەروەردگارتان سەرجەم كەشتییانتان لە تێكڕای دەریایان دا بۆ دەئاژویٚ، تەنیا پەروەردگارتان توانیوەتی ئاو وا لێبكات، ئاوی دەریاكان وا لێبكات، كە كەشتیی تێیدا بڕوات و بێت و بچیٚ.

٢)- ﴿ لِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦٓ ﴾، بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا بخوازن، (**الإِبْتِغَاءُ: الطَّلَبُ، وَالفَضْلُ: الرِّزْقُ، وَالمَقْصُودُ بِهِ التِّجَارَة**)، بۆ ئەوەی لە بەخششی خوا بخوازن، واتە: داوا بكەن، بە هۆی سوار بوونی كەشتییانەوە لە دەریادا، هاتووچۆ كردنتان، دەبێتە هۆی ئەوەی بژیویٚك كە بەخششی خوایە و، پێتان دەدا، داوا بكەن وەدەستی بێنن.

زۆربەی توێژەرەوان تەنیا بە بازرگانیی، لێكیان داوەتەوە، بەڵام وەك باسمان كرد: ئێستا كەشتییەكان وێڕای ئەوە كە بۆ هاتووچۆو بار و سوار و گواستنەوەی كەل و پەل، بەكاردەهێنرێن، بە تایبەتی ئێستا: گواستنەوەی نەوت و غاز و ئاسن و ئەو شتە قورسانە، بە هەمان شێوە بۆ ڕاووشكاریش بەكاردەهێنرێن، بۆ دەرهێنانی ئەو بژیوەی كە لە خودی دەریاكاندا هەیە، لەو ئاژەڵ و ژیاندارانەی كە تێیاندا هەن، كە هەموویان گۆشتیان حەڵاڵ و ڕەوایە، جگە لەوەی كە دیار بێ، زیان بەخشە، بۆ ئەوەش بەكاردەهێنرێن.

٣)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِكُمۡ رَحِيمٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەو (خوا) بەرانبەرتان بە بەزەییە، ئەمە ئاگادار كردنەوەی مرۆڤە، كە: خوا ﷻ بۆیە وای بۆ كردوون، چونكە لەگەڵتان میهرەبان و بە بەزەییە.

٤)- ﴿ وَإِذَا مَسَّكُمُ ٱلضُّرُّ فِي ٱلۡبَحۡرِ ﴾، هەروەها هەركات لە دەریاش دا زیانێكتان تووش بوو! زیانی نێو دەریا بریتیە لەوە كە بای بەهێز هەڵبكات! ئنجا كەسێك قەدری ئەو نیعمەتی دەرباز بوون لە نێو دەریا دەزانیٚ، كە سواریی كەشتیی بووبیٚ!

جاری دیكەش باسم كردوە: ئێمە لە ساڵی (١٩٩٨ز) لە دوورگەی (ماڵتا)وە كە دوورگەیەكە لە نێو دەریای سپی نێوە ڕاست دا، بەبانگهێشتی حكومەتی (لیبیا) بۆ كۆبوونەوەیەكی گشتی چوونە شاری: (بنغازي)، كە كەشتییەكەمان نزیكەی بیست (٢٠) سەعات، یان زیاتر لە دەریادا بوو، تەنیا بۆ سەرێكی، هەردووك سەری دەوری چل (٤٠) سەعات، یان زیاتر،

لە حاڵێکدا کە هەشتا (٨٠) کیلۆمەتری لە سەعاتێکدا دەبڕی، لە سەری گەڕانەوەدا، تووشی بایەکی زۆر بەهێز بووین، کە کەشتییەکەمان وەك تەپەدۆڕێکی بچووکی سەر ئاو، ئەو دەریایە گەمەی پێ دەکرد و، دەیهێناو دەیبرد و، زۆر حاڵەتێکی مەترسییدار بوو.

دەگونجێ تووش بوون لە دەریادا، مەبەست پێی ئەو حاڵەتە بێ، کە ئەو کەشتییە، دێ و دەچێ: بە پێشەوەدا ڕۆدەچێ، بە دواوەدا، بەلای ڕاستدا، بە لای چەپدا، هەرجارە کە ڕۆدەچێ، دەڵێی: ئەوە جاری کۆتاییە!

یاخود مەبەست پێی ڕێ ونکردنە لە دەریادا، کە ڕێ ون بوون لە دەریادا، مەگەر چۆن ئەگەرنا سەرەنجامەکەی بریتییە لە نغرۆ بوونی کەشتیی و، ئەوانەی کە لە کەشتییەکەدان، دەفەرموێ: هەرکاتێ زیانتان تووش بوو، لە دەریادا.

٥)- ﴿ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾، هەموو ئەوانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، ون دەبن، جگە لەو یانی: جگە لە خوا کە ئاوی دەریای بۆ ڕام و دەستەمۆ کردوون.

ئەمە دوو واتای هەن:

یەك: ﴿ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ إِلَّآ إِيَّاهُ﴾، یانی: هەموو ئەوانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، جگە لە خوا، ون دەبن، کە لێرەدا ئەگەر وابێ، ئەو هەڵاواردن (**إستثناء**)ە، ﴿إِلَّآ إِيَّاهُ﴾، هەڵاواردنی پەیوەست (**إستثناءٌ مُتَّصِل**)ی پێ دەگوترێ، چونکە کەسانێك کە جگە لە خواپەرستان چاوەڕوانییان لێیان هەبووە، لە فریشتە و جند و مرۆڤ، خاوەنی هەست و ویستن.

دوو: دەشگونجێ: ﴿ضَلَّ مَن تَدۡعُونَ﴾، ئەم (مَن)ە، مەبەست بتەکانیان بێ، واتە: ئەو بتانەی کە لێیان دەپاڕێنەوە، ون دەبن، جگە لە خوا، ئەو کاتە ئەو هەڵاواردنە، هەڵاواردنێکی پچڕاو (**إستثناءٌ مُنفَصِل**)ی پێ دەگوترێ، چونکە خوا ﷻ لە هەموو ڕوویێکەوە، جیایە لە بتەکان و، هەر کاتێك هەڵاوێردراو جیابوو لە لێ هەڵاوێردراو، (**مُسْتَثْنَى**) جیابوو لە (**مُسْتَثْنَى مِنْهُ**) ئەوە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی پچڕاو (**إسْتِثْنَاءٌ مُنفَصِل**) هەردوو واتاکە هەڵدەگرێ.

٦)- ﴿فَلَمَّا نَجَّىٰكُمۡ إِلَى ٱلۡبَرِّ أَعۡرَضۡتُمۡ﴾، کاتێك (خوا) دەربازی کردن بەرەو وشکانیی، پشتتان هەڵکرد (**الإِعْرَاضُ: التَّرْك**) وازهێنان واتە: وازتان لە خوا هێنا، پشتتان لە خوا کرد.

٧)- ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورًا﴾، بە دڵنیایی مرۆڤ، سپڵەیە (**كَفُور**) لێرەدا بە مانای سپڵە و ناسپاس و پێنەزان دێ.

ئنجا وشەی (ٱلۡإِنسَٰنُ) کە ناسێنراو (**مُعَرَّف**)ە: (**التعريفُ للجِنسِ المُفيدِ للإستغراقِ الحَقِيْقِي، أو الإِسْتِغْرَاق العُرْفِي**).

کە دەفەرموێ: ﴿وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ كَفُورٗا﴾، یانی: جینسی مرۆڤ، سپڵە و نا سپاسە، ئنجا ئەمە لێرەدا، یان بە مانای ئەوەیە کە تێکڕای مرۆڤەکان سپڵە و ناسپاسن، مەگەر ئەوانەی دەستی هیدایەتی خوا بیانگاتێ و، بە هۆی ئیمانەوە ببنە سوپاسگوزار و، سپڵەییان تێدا نەمێنێ، ئەگەرنا هەموو مرۆڤەکان ناسپاسن، یاخود مەبەست پێی ئیستیغراقی عورفییە، واتە: ئەو مرۆڤانەی کە بێبڕوان، ئەوانە ناسپاسن بەرانبەر بە خوا.

٨)- ﴿أَفَأَمِنتُمۡ أَن يَخۡسِفَ بِكُمۡ جَانِبَ ٱلۡبَرِّ﴾، ئایا دڵنیا و خاترجەم و بێ ترس بوون، کە (خوا) لای وشکانییتان لە بندا ڕۆبچوێنێ، بە لای وشکانییتاندا بەرێتە خوار، (**الجَانِبُ: الشِّقُّ، وَهُوَ شَاطِئُ البحر الَّذِي يُرْسُونَ عَلَيْهِ**) (**جَانِب**) واتە: لا، بەر، بەری وشکانیی، کە مەبەست پێی کەناری دەریایە، ئەو قەراغ دەریا و وشکانییەی کە لە نیزیك دەریایە، کە کەشتییەکانی تێدا لەنگەر پێ دەگرن.

وشەی: ﴿أَن يَخۡسِفَ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**أَنْ نَخْسِفَ**) واتە: ڕۆ ببەین.

٩)- ﴿أَوۡ يُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ حَاصِبٗا﴾، یاخود ئەگەر زەوییتان لە بندا ڕۆ نەچوێنێ، بایەکی ڕامالکەر کە خۆڵ و لم و چەو و وردە بەرد، ڕا دەماڵێ، هێندە بەهێزە، بایەکی واتان بنێرێتە سەر، خوێنراویشتەوە: (**أو نُرْسِلَ عليكم**) بنێرینە سەرتان، (**حاصِبٌ**) واتە: وردە بەرد هاوێژ، کە (**حَصْباء**) بەردی بچووکە، کە (چەو)ی پێ دەڵێین واتە: بایەکتان بنێرێتە سەر، کە وردە بەردتان پێدا بدات.

١٠)- ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ وَكِيلًا﴾، دوایی ئێوە هیچ کار پێسپێردراوتان چنگ نەکەون، (**الوَكِيْلُ: المُوَكَّلُ إِلَيْهِ القِيَامُ بِمَهَامِّ مُوَكِّلِهِ**)، (**وَكِيْل**) کەسێکە کاری پێ سپێردرابێ کە هەڵسێ بە کار وبارە گرنگەکانی ئەو کەسەی کە ڕایسپاردوە، واتە: بریکار، کار پێسپێردراو، سەرپەرشتیار، فریادڕەس.

١١)- ﴿أَمۡ أَمِنتُمۡ أَن يُعِيدَكُمۡ فِيهِ تَارَةً أُخۡرَىٰ﴾، یان ئایا خاترجەم بوون، کە کەڕەتێکی دیکە بتانباتەوە نێوی، واتە: بتانباتەوە نێو دەریا، خوێنراویشەتەوە: (**أن نُعِيدَكُم**) بتانبەینەوە نێو دەریا، پێشتر گوتمان (**تارة**) بە مانای (**حِينٌ**) واتە: کات دێ، هەروەها (**التارةُ: المَرَّةُ المُتَكَرِّرة**) کەڕەتی دووبارە بووەوە، بەو مانایەش دێ.

لێرەدا مەبەست ئەوەیە، کە خوا پاڵنەر و هاندەری چوونە نێو دەریاتان بۆ بڕەخسێنێ، ئەگەرنا هەر چەندە بە ویستی خوا دەچنەوە نێو دەریا، بەڵام بە ئیرادەی

خۆیـان پاڵنـەر و هاندەریـان دەبـێ، کـە بچنـەوە بـۆ کار و کەسـابەت و بازرگانیـی و، ئـەو کارانـەی کـە بەرژەوەندییـەکانی خۆیانیـان تێـدا دەبیننـەوە.

١٢)- ﴿ فَيُرۡسِلَ عَلَيۡكُمۡ قَاصِفٗا مِّنَ ٱلرِّيحِ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**فَنُرسِلَ عَلَيكُم**) بنێرینە سەرتان، هەروەها (**رِيحْ**) خوێنراویشتەوە: (**رِيَاح**) (**قاصِفاً مِنَ الرِّياحِ**)، (**رِيحْ**) تاکە و (**رِياح**) کۆیە، یان: بایەکی تێکشکێنەرتان بنێرێتە سەر، یاخود تێك شکێنەرێك لە بایەکانتان بنێرێتە سەر، (**القَاصِف: التي تَقصِفُ أي: تَكسِرُ**) تێکدەشکێنێ.

ئنجـا بۆچـی خـوا ﷻ بـای تێکشـکێنەری نـاو نـاوە (**قاصِـف**) کـە (**رِيـحْ**) (**مؤنـث**)ە، هەروەهـا (**رِياح**)یـش، بۆچـی نەیفەرمـووە: (**قاصِفـةً**)؟! دەڵـێ: (**وُصِـفَ الرِّيحُ بـِهِ، فَعُمِلَ مُعامَلَـةَ الصِّفَـاتِ المُختَصَّةِ بالمُؤنَّـثِ، فَلَـم يُلحِقُـوهُ عَلاَمَـةَ التأنيـث**) چونکـە وشـەی (**قاصِف**) لێـرەدا کراوە بە سـیفەتێکی تایبەت بە (بـا)وە، ئنجـا سـیفەتی تایبـەت بـە (بـا)وە، پێویسـتیی بەوە نەکـردوە کە نیشـانەی مێیینـەی بخرێتە سـەر، چونکـە (**قاصِـف**) سـیفەتی بایـە، واتـە: بایەکی تێکشـکێنەر، وەك (**حامِل**) پێویسـت نـاکات پێی بڵێـی (**حامِلـة**)، چونکـە هـەر ئافـرەت دووگیـان دەبـێ، یاخـود لە ئـاژەڵ، هـەر مێیینە ئـاوس دەبێ، لەبەرئـەوە پێویسـت نـاکات، پێـی بڵێـی: (**حامِلـة**)، چونکـە کاتێـك (**تـاء التأنیـث**) دەخرێتـە سـەر سـیفەتی مێیینـە، کـە ئـەو سیفەتە، هاوبـەش بێ لـە نێـوان نێـر و مێـدا، وەك: (**عاقِـل، عاقِلـة**) (**إمرأةٌ عاقِلـة**) چونکـە پیاویـش عەقڵـی هەیـەو، ئافرەتیـش عەقڵـی هەیـە، بـەڵام هـەر ئافـرەت دووگیـان دەبـێ بۆیـە پێویسـت نـاکات، پێـی بگوتـرێ: (**حامِلـة**) لێـرەش هـەر (بـا) تێکشـکێنەرە و سـیفەتی تێکشـکاندن هـەر سـیفەتی بایـە، بۆیـە خـوا ﷻ سـیفەتی (**تأنیـث**)ی نەخسـتۆتە سـەر (**حاصِـب**) یاخـود (**قاصِـف**) هەردووکیـان، لەبـەر ئـەوەی بـەس بـا ڕا دەماڵـێ و تەنیـا بـا تێکدەشـکێنێ.

١٣)- ﴿ فَيُغۡرِقَكُم بِمَا كَفَرۡتُمۡ ﴾، سەرەنجام نغرۆتان بکات، نوقمتان بکات، لە ئاوی دەریادا بە هۆی سپڵەییتانەوە، بە هۆی ئەوەوە کە سپڵەییتان نواندوە.

هەروەها (**يُغرِقَكُم**) خوێنراویشتەوە: (**نُغرِقَكُم**) واتە: نغرۆتان بکەین.

١٤)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُواْ لَكُمۡ عَلَيۡنَا بِهِۦ تَبِيعٗا ﴾، ئنجا دوای ئەوەی نغرۆمان کردن، هیچ داواکارێك بەسەر ئێمەوەتان چنگ نەکەوی، کە ئەو مافەتان بۆ داوا بکاتەوە، یان ئەو تۆڵەیەتان بۆ لە ئێمە بکاتەوە (**تَبيع: مُبَالَغَةٌ فِي التَّابِع، أي: المُتَّبِع غَيرَهُ المُطالِبِ لاقتَضَاء شيءٍ مِنهُ**) (**تَبيع**) زێدەڕۆییە لە (**تابع**)دا، (**تابع**) یش بریتیە لە شوێنکەوتوو، کەسێك شوێن کەسێك دەکەوێ، واتە: ئەوەی کە بە دوای دەکەوێ و داوای لێ دەکات، مافێکی لێ داوا دەکات، یاخود دەیەوێ: تۆڵەی لێ بستێنێتەوە، کەسێکی واتان چنگ ناکەوێ.

مەسەلەی دووەم:

خوا ﷻ ڕایگەیاندوە: ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوەو لە وشکاینی و دەریادا هەڵمان گرتوون و، لە بژیوە خۆش و بە سوودەکانمان پێداون و، بەسەر زۆرێك لە دروستکراوانماندا هەڵمانبژاردوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ۝٧٠﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ﴾، بە دڵنیاییەوە ئیمە ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، (**التكْرِيمُ: جَعَلَ الشيءِ كَرِيْمَاً، أي: نَفِيسَاً**) (تَكريمْ) بریتیە لەوەی شتێك (کَریم) بکەی، واتە: بە نرخی بکەی، بەڕێزی بکەی، بەهاداری بکەی.

٢)- ﴿وَحَمَلْنَٰهُمْ فِي ٱلْبَرِّ وَٱلْبَحْرِ﴾، لە وشکانیی و دەریادا هەڵمان گرتوون، (**الحَمْلُ: وَضْعُ الشيءِ عَلَى المَرْكَبِ مِنَ الرَّوَاحِلِ**)، (حَمْل) ئەوەیە کە تۆ شتێك بخەیە سەر شتێك، یان بیخەیە سەر شتێك کە سواری دەبن، واتە: ئێوەمان سوار کردوەو کردوومانن بە هەڵگیرا و لە وشکانیی و دەریادا، واتە: هۆکارەکانمان بۆ ڕەخساندوون، کە سواریان ببن و هاموشۆو بار و سواریان پێ بکەن، لە وشکانیی و لە دەریادا.

٣)- ﴿وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ﴾، هەروەها لە بژیوە خۆش و بە تام و سوودبەخشەکان، پێمان داون.

٤)- ﴿وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا﴾، دیسان هەڵمانبژاردوون و، بەرزمان کردوونەوە و، پەسندمان کردوون، بەسەر زۆرێك لەوانەدا کە دروستمان کردوون، بە هەڵبژاردن و پەسند کردنێکی مەزن.

کە لێرەدا مەبەست ئەو هەڵبژاردنە بینراوەیە، کە دەیبینین، کە هەموو ئەو دروستکراوانەی کە لەسەر زەوی دەژین، مرۆڤ بەسەریاندا هەڵبژێردراوە و، هەموویان بۆ مرۆڤ دەستەمۆ کراون، تەصەڕوفیان تێدا دەکات و هەموویان بۆی ملکەچن و دەستەمۆن.

کورتە باسێک لە بارەی ڕێزگرتنی خواوە بۆ مرۆڤ

ئەم کورتە باسە لە حەوت بڕگەدا دەخەینەڕوو:

بڕگەی یەکەم: خوا ﷻ لەو ئایەتە موبارەکەدا، پێنج (٥) شتی باسکردوون:

١- ڕێز لێگرتنی بۆ وەچەی ئادەم.

٢- هەڵگرتنیان لە وشکانییدا.

٣- هەڵگرتنیان لە دەریادا.

٤- پێدانی بژیوە خۆش و بەتام و بە سوودەکان.

٥- بەرزکردنەوەو هەڵبژاردن و پەسەندکردنیان بەسەر زۆرێك لە دروستکراوەکانیدا.

کەواتە: لەم ئایەتەدا خوا عز وجل پێنج شتی باسکردوون، کە هەموویان ئەوە دەگەیەنن، خوا مرۆڤی بە دروستکراوێکی ناوازە هێناوەتە دی و کۆمەڵێ شتی پێداون، بە دروستکراوەکانی دیکەی نەداون و، سەر زەویشی بۆ ڕام و دەستەمۆ کردوە، بە دەریا و وشکانییەوە.

بڕگەی دووەم:

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾، وشەی (قَد) بۆ ساغکردنەوە (**تَحقيق**)ەیە و (ل)ەکە بۆ سوێند پێ خواردنە و، (و)ەکەش بۆ بادانەوەو گێڕانەوەی ئەو مەبەستەیە بۆ سەر مەبەستە پێشووەکان واتە: وەك چۆن ئەو کارانەی پێشترمان بۆ مرۆڤان کردوون، بە دڵنیایی ڕێزیشمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، ﴿ بَنِيٓ ءَادَمَ ﴾، وەچەی ئادەم، واتە: پیاوان و ئافرەتانێك کە لە ئادەم و حەووا پەیدا بوون، واتە: کوڕان و کچانێك، نێر و مێیانێك، هەموویان دەگرێتەوە، یانی: ڕێز لێ گرتنی خوا بۆ مرۆڤان، گشتییە بۆ هەموو بەشەر، بە تێکڕای: ڕەنگ و زمان و ڕەچەڵەك و ئایین و هتدەوە.

وەك لە صەحیحی موسلیم دا هاتووە، کە ڕۆژێك جەنازەیەك بە لای پێغەمبەردا ﷺ دەگوزەرێ، ئەویش لەبەری هەڵدەستێ، ئەوانیش دەڵێن: ئەوە تەرمی جوولەکەیەکە؟ ئەویش دەفەرموێ: {أَلَيْسَت نَفْسًا}[1] واتە: ئایا مرۆڤ نیە؟!

یانی: مادام مرۆڤە، خوا بە زیندوویی ڕێزی لێناون و، بە مردووییش هەر ڕێزی لێناون، بۆیە من لەبەری هەڵدەستم، واتە: وەك مرۆڤ، ڕێز لە مرۆڤ دەگیرێ، چاوپۆشیی لەوە بکە داخۆ چ دین و، چ فیکرەو، چ بۆچوون و، چ ڕێبازو، چ ڕەنگ و، چ زمانێکی هەیە! وەك مرۆڤ، هەموو مرۆڤەکان ڕێزلێ گیراون، ئەمە ڕاستییەکە، چەسپێندراوە لە کتێبی خوادا.

کەواتە: هیچ کەسێك بۆی نیە بە ناوی ئیسلامەوە، بە ناوی دینەوە، بێ ڕێزیی بەرانبەر مرۆڤێك، یان کۆمەڵە مرۆڤێك بکات، لەبەرئەوەی: ڕەنگیان، ڕەگەزیان، زمانیان، نەتەوەیان، حاڵەتی کۆمەڵایەتییان، بە کەم تەماشا دەکات، یاخود لەبەرئەوەی: ئایینیان، مەزهەبیان، ڕێبازیان، بیرۆکەیان، بە پێی ئەوە نیە کە ئەو بە چاکی دەزانێ، بۆ وێنە: مسوڵمانان بێگومان غەیری ئیسلام بە هەڵە دەزانن، بەڵام کەسانێك کە شوێن کەوتووی غەیری ئیسلامن، نابێ شوێنکەوتنی ئەو کەسانە بۆ غەیری ئیسلام، بکەنە بیانوو و پاساوی ئەوە کە ڕێزیان لێ نەگرن، چونکە مرۆڤەکان وەك مرۆڤ ڕێز لێ گیراون: پیاو بن، یان ئافرەت بن، نێر بن، یان مێ بن، واتە: هەر ڕەنگ و ڕەگەز و زمانێکیان هەبێ.

بڕگەی سێیەم:

خوا هەم باسی ڕێز لێگرتنی مرۆڤانی کردوە، هەم باسی هەڵبژاردنیانی کردوە، کە بێگومان ڕێز لێ گرتنەکە گشتییە، بەڵام هەڵبژاردنەکە تایبەتییە، جیاوازییەکەشیان، جیاوازیی نێوان (**تکریم**)و (**تفضیل**)، ئەوەیە کە ڕێز لێ گرتنەکە گشتییە، بەڵام هەڵبژاردنەکە تایبەتییە، ڕێز لێگرتنەکە تەماشای ئەوە دەکرێ، کە ئەو مرۆڤانە لە خودی خۆیاندا ڕێز لێگیراون، بەڵام هەڵبژاردنەکە تەماشای ئەوە دەکرێ کە بە بەراورد لەگەڵ بەرانبەرەکانیاندا و، بەسەر بەرانبەرەکانیاندا هەڵبژێردراون.

---

(١) {عَنْ عَبْدِ الرَّحْمنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: كَانَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ وَقَيْسُ بْنُ سَعْدٍ قَاعِدَيْنِ بِالْقَادِسِيَّةِ، فَمَرُّوا عَلَيْهِمَا بِجَنَازَةٍ فَقَامَا، فَقِيلَ لَهُمَا إِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ، أَيْ مِنْ أَهْلِ الذمَّةِ؛ فَقَالاَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيهِ وَسَلَم، مَرَّتْ بِهِ جَنَازَةٌ فَقَامَ، فَقِيلَ لَهُ إِنَّهَا جَنَازَةُ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ: أَلَيْسَتْ نَفْسًا} أخرجه مسلم: ٢٢٦٩.

بڕگەی چوارەم:

کە وشەی (كَثِيرٍ) لێرەدا هاتوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا ﴾، زانایان مشت و مڕێکیان لەو بارەوە بووە:

١- هەندێکیان گوتوویانە: (كَثِيرٍ) واتە: (كُلّ)، (يعني: **فَضَّلْنَاهُم عَلَى كُلِّ مِمَّنْ خَلَقْنَاهُ تَفْضِلاً**) بەسەر هەموو ئەوانەدا، کە دروستمان کردوون، هەڵمانبژاردوون.

دەڵێم: ئەو مانایە ڕێك دەرناچێ، چونکە خوا (مِن)ی، هەندێك (**تَبعيض**)ی، خستۆتە سەر، دەفەرموێ: ﴿ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا ﴾، بەسەر زۆرێك لەوانی دیکەدا کە دروستمان کردوون، هەڵمانبژاردوون، پەسندمان کردوون، بە چاکترمان داناون.

٢ - دەگونجێ مەبەست ئەوە بێ، کە مرۆڤ لە خۆی وریا بێ، لە خۆی بایی نەبێ، خوای کارزان دەیەوێ فێرمان بکات: بوغزا نەبین و لافی ئەوە لێنەدەین کە باشترین دروستکراوی خواین!

٣ - دەگونجێ خوا دروستکراوانێکی دیکەی هەبن، لە مرۆڤ چاکتر بن، یان بەڕەهایی و لە هەموو ڕووێکەوە، یان بە هەندێك ئیعتیبار و، لە هەندێك ڕووەوە، بۆ وێنە: فریشتەکان لەو ڕووەوە کە بێ فەرمانیی خوا ناکەن، لە مرۆڤ چاکترن، بە دڵنیایی بەڕەهایی لە بێبڕواو خراپەکارەکان هەر چاکترن، چونکە: خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا ...(٥٥) ﴾الأنفال، واتە: بە دڵنیایی خراپترین پێڕۆ، خراپترین ژیاندار لە لای خوا، ئەوانەن کە بێبڕوان.

کەواتە: مرۆڤی بێبڕواو خراپەکار، لە ئاژەڵ و لە دڕندەو زیندەوەر و تێکڕای دروستکراوەکانی دیکەی خوا، خراپترە.

بڕگەی پێنجەم:

کە دەفەرموێ: ﴿ تَفْضِيلًا ﴾ کە دیارە بە نەناسراو (**نَكرة**) هاتوە، دەڵێ: (**التَّنْكِيرُ فِي «تَفضيلاً» وَهُوَ مَفعولٌ مُطْلَقٌ أي: تَفْضِيلاً كَبِيْراً**)، واتە: بە هەڵبژاردنێکی گەورە مرۆڤەکانمان بەسەر زۆرێك لە دروستکراوەکانماندا کە دروستمان کردوون، هەڵبژاردوون.

بڕگەی شەشەم:

بەرزیی و نزمیی لە نێوان جۆری مرۆڤ و، جۆرەکانی دیکە لە دروستکراوەکان دا، بۆ ئێمە پەنهانە، بۆ وێنە: فریشتە، جینن، یاخود دروستکراوەکانی دیکە، ئەوە تەنیا بە

بەڵگەی تەوقیفیی دەزانرێ، واتە: بەڵگەیەك، دەق بێ لە شەریعەتەوە هاتبێ و نوختەی خستبێتە سەر پیت، لەوەوە بۆمان دەزانرێ، ئەگەرنا لە خۆمانەوە بۆمان نیە بڵێین: مرۆڤ لە فڵان دروستکراوەی دیکەی خوا باشترە، بەرەهایی، بەڵام دەگونجێ بڵێین: لەو رووەوەو، بەو ئیعتیبارە کە خوا مرۆڤی کردوە بە جێنشینی خۆی لەسەر زەوی، لە مرۆڤ دروستکراوەکانی سەرزەوی، لە هەموویان لەلای خوا بەرێزترە بەرەهایی و خوا هەڵیبژاردوە بەسەر دروستکراوەکاندا، چونکە هەموویان لە ژێر تەصەرووفی مرۆڤدان: بەرووەکەوە، بە ماددەی بێ ژیانەوە، بە ژیاندارانەوە، بە هەواو ئاو و وشکانییەوە، هەموویان لە خزمەتی مرۆڤدان، بەڵام بۆ ئەوە: کە ئایا مرۆڤ لە فریشتان گەورەتر و چاکترن، یان مرۆڤ بە گشتی لە جند چاکتر و گەورەترن؟ پێویستیی بە بەڵگەی تەوقیفیی دەکات، هەڵبەتە بە نسبەت جینەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەران تەنیا لە مرۆڤان بوون، دەتوانین بڵێین: ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە مرۆڤ لە جینن گەورەتر و چاکترن، بەڵام بە گشتی، ئەگەرنا بێگومان جندیکی مسوڵمان لە مرۆڤێکی کافر چاکتر و گەورەترە، ئەوە هیچ گومانێك لەوەدا نیە، بەڵکو دار و بەرد و ماددەی بێ ژیان و رووەك و ئاژەڵ و درندەکانیش، لە مرۆڤی کافر چاکترن، بە دەقی ئایەت، بەڵام بە نسبەت مرۆڤە بڕوادارەکان و فریشتانەوە، کە زۆرێك لە زانایان لەو بارەوە قسەیان کردوە، پێم وایە باشتر وایە نەچینە نێو ئەو وردەکارییانەوە، مەگەر بگوترێ: بەو ئیعتیبارانە و لەو روانەوە: فڵان دروستکراو لە فڵان باشترە، منیش لەو کتێبەدا کە لە سجنی ئەمریکاییەکاندا نووسیومە، لە باسی: ئیمان بە فریشتەدا، تۆزێك باسی ئەو بابەتەم کردوە[1].

بڕگەی حەوتەم و کۆتایی:

ئایا لە نێوان ئەم ئایەتەدا کە دەفەرموێ: مرۆڤمان هەڵبژاردوون بەسەر زۆرێك لە دروستکراواماندا و، ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ فِىٓ أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ﴿٤﴾ ثُمَّ رَدَدْنَٰهُ أَسْفَلَ سَٰفِلِينَ ﴿٥﴾﴾التين، ناکۆکیی نیە؟!

دەڵێین: نەخێر هیچ جۆرە ناکۆکییەك نیە، چونکە ئەوەی دوو ئایەتەکەی سوورەتی **(التين)** دەیفەرموون: بە دڵنیایی مرۆڤمان لە باشترین پێکهاتەدا دروستکردوە، دوایی گێراومانەتەوە بۆ ژێری هەرە ژێرەوە (نزمترین پلە)، مەبەست پێی ئەوەیە کە: مرۆڤ لە

---

(١) موسوعة: الإسلام كما يتجلى في كتاب الله تعالى، الكتاب الرابع: الإيمان بملائكة الله وبالجن، الطبعة الثانية/٢٠١٧م.

ئەصڵدا لە باشترین پێکهاتەدا دروست بووە، بەڵام دوایی بە هۆی بێبڕوایی و لادانیەوە گێڕراوەتەوە بۆ پلەی هەرە خوارێ، بەڵام لە ئایەتی ژمارە (٧٠)ی (**الإسراء**)دا تەنیا باسی حاڵەتی یەکەم دەکات، کە بریتیە لەوەی مرۆڤ لە ئەصڵدا ڕێز لێگیراوە و بەسەر زۆر لە دروستکراوەکاندا پەسند کراوەو بەرز کراوەتەوە.

بەڵام باسی ئەوەی نەکردوە: کاتێك کە بێبڕوا دەبێ و، لە ڕاستە شەقامی خوا لا دەدا، چی بەسەر دێ؟! وەك لە سوورەتی (**التین**)دا باسکراوە و لە سوورەتەکانی دیکەش دا، باسکراوە، وەك سوورەتی (**الأنفال**) کە خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۝٥٥﴾، واتە: بێگومان خراپترین ژیاندار لە لای خوا ئەوانەن کە بێبڕوان، لەبەر ئەوەی بڕوا ناهێنن.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

یاد بکەنەوە! ڕۆژێك کە هەر کۆمەڵە خەڵکە بە پێشەوایەکەیان بانگ دەکەین، ئنجا هەر کەس نووسراوەکەی بە دەستی ڕاستی بدرێتەوە، ئەوە نامەکەیان خۆشحاڵانە دەخوێننەوەو، هیچ ستەمیان لێ ناکرێ و، هەرکەسێکیش لەم ژیانەدا کوێردڵ بووبێ، لە ڕۆژی دواییدا کوێرتر دەبێ و، گومڕاتر دەبێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَٰمِهِمْۖ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَقْرَءُونَ كِتَٰبَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلٗا ﴿٧١﴾ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلْأٓخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴿٧٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ يَوْمَ نَدْعُواْ كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَٰمِهِمْۖ ﴾، ئەو ڕۆژە کە هەر کۆمەڵە خەڵکە، بە پێشەوایەکەیان بانگ دەکەین.

وشەی (يَوْمَ) کە (**مَنصوب**)ە، وەك زانایان و شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: (**فعل**) ێك لە پێشیەوە هەیە، کە بە سەلیقە دەزانرێ، وەك (**أُذْكُر**) یاد بکەوە! کەواتە: (**يومَ**) دەبێتە (**مَفعُول بِهِ**) ئەو (**فعل**) و (**فاعل**)ە تەقدیر کراوە، کە (**أذكر**)ە.

دەشگونجێ (يَوْمَ) بە وانەی پێش خۆی (**مَنصوب**) بووبێ، واتە: ئەو ئایەتانەی لە پێشیدا هاتوون، بەڵام ئەوەی یەکەمیان زیاتر پێدەچێ.

هەڵبەتە لێرەدا خوا ﷻ دەیەوێ لێمان حاڵی بکات: کە مرۆڤ لە دنیادا، بە دوای چی بکەوێ و، چ ڕێبازێك بگرێ و، ڕیشی خۆی لە مست کێ بنێ و شوێنی بکەوێ، لە ڕۆژی دواییشدا بە ناوی ئەوەوە بانگ دەکرێ.

٢)- ﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، ئنجا هەر کەسێك نووسراوەکەی خۆی بە دەستی ڕاستی وێ بدرێتەوە.

(ف) کە چۆتە سەر (فَمَنْ)، شارەزایانی زمانی عەرەبی، پێی دەڵێن: (**فَاءُ التفْرِيع**) یان (**فاء التوضيح**)، واتە: ئەوەی پێشێ کە گوتراوە، پێویستیی بە ڕوونکردنەوە دەکات، چونکە:

﴿ يَوۡمَ نَدۡعُواْ كُلَّ أُنَاسِۭ بِإِمَٰمِهِمۡۖ ﴾)، ئەمـە شـتێکی کورتـە و بـە کورتیـی هاتـوە و پێویسـتیی بـە درێـژە پێـدان و ڕوونکردنــەوە دەکات، ڕوونکردنەوەکـەش ئەوەیـە کـە: هــەر کەسـێك بـە دەسـتی ڕاسـتی نووسراوەکـەی بدرێتـەوە، لیسـتی کـردەوەکانی بدرێتـەوە، بڕوانامەکـەی بدرێتـەوە:

٣)- ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَقۡرَءُونَ كِتَٰبَهُمۡ ﴾، ئا ئەوانە نووسراوەکەی خۆیان دەخوێننەوە، واتە: بە خۆشحاڵیی و شادمانییەوە، دەیخوێننەوە، بە پێچەوانەی کەسێکەوە کە لە پشتەوە ڕا، یاخود بە لای چەپیدا، نامەی کردەوەکانی بدرێتەوە، کە خۆزگە دەخوازێ، ئەو نامەیەی هەر نەبینیبایە و، ئەو نامەیەی هەر وێ نەدرابایەوە، وەك خوا لە سوورەتی (**الحاقة**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَأَمَّا مَنۡ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِشِمَالِهِۦ فَيَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي لَمۡ أُوتَ كِتَٰبِيَهۡ ﴿٢٥﴾ وَلَمۡ أَدۡرِ مَا حِسَابِيَهۡ ﴿٢٦﴾ يَٰلَيۡتَهَا كَانَتِ ٱلۡقَاضِيَةَ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئەوەی کە بە دەستی چەپی نامەی کردەوەکانی بدرێتەوە، دەڵێ: خۆزگە ئەو نووسراوەم هەر وێ نەدرابایەوە، خۆزگە هەر نەمزانیبایە لێپرسینەوەم چۆنە! خۆزگە ئەو مردنەی کە دەمردم، یەکجاریی بووایە (و، زیندوو نەکرابامەوە). کە بێگومان ئەو خۆزگانە هیچیان بەر ناگرن، وەك گوتراوە: (داری خۆزگە بەر ناگرێ).

٤)- ﴿ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴾، ئەوانەی کە بە دەستی ڕاستیان، نامەی کردەوەکانیان دەدرێتەوە و خۆشحاڵانە نامەی کردەوەکانیان و، بڕوانامەکانیان دەخوێننەوە و، پێی سەر بەرزن: هیچ ستەمیان لێ ناکرێ، (**فَتيل: شِبْهُ الخَيْطِ فِي شَقِّ النَّوَاةِ**)، (**فَتِيل**) وەك دەزووێك وایە، کە لە نێو کەلێنی نێوکە خورما دایە، نێوکە خورما کە شتێکی ڕەقە، درزێکی تێدایە، ئنجا لە نێو ئەو درزەدا، شتێکی وەك دەزوو هەیە، ئەوە پێی دەگوترێ: (**فَتيل**) کە وێنەی پێ دەهێنرێتەوە بە شتی بچووك و کەم بایەخ و بێ ئەمیەت.

کەواتــە: ﴿ وَلَا يُظۡلَمُونَ فَتِيلٗا ﴾، لێـرەدا (**ظُلْـم**) بــە مانــای (**نَقْـص**) دێ، واتــە: بــە ئەنــدازەی دەزووی ســەر نێوکــە خورمــاش، لــە پاداشــتی کردەوەکانیــان، کــەم ناکرێتــەوە.

٥)- ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ ﴾، بەڵام هەر کەسێکت لەمەدا {لەم ژیانە دنیاییەدا} کوێر بووبێ، کاتی خۆی کوێر بووبێ، کە بە تەئکید مەبەست پێی کوێریی دڵە، وەك لە سوورەتی (**الحج**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعۡمَى ٱلۡأَبۡصَٰرُ وَلَٰكِن تَعۡمَى ٱلۡقُلُوبُ ٱلَّتِي فِي ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾ ﴾.

واتــە: ئــەوان چــاوەکان (ی ســەر)یان کوێــر نیــن، بەڵکــو ئــەو چاوانەیــان کوێــرن کــە لــە ســینەیاندان، واتــە: چــاوی دڵیــان کوێــرە، چــاوی عەقڵیــان کوێــرە، کوێــر دڵــن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ ﴾، هــەر دیـارە: (فِي هَٰذِهِۦٓ) یـانی: (فِي هَـٰذِهِ الحَيَاةِ الدُّنيَـا)، بـەڵام خـوا (الحَيَـاة الدُّنيَـا)ی (حَـذف) کـردوە، چونکـە بـە سـەلیقە دەزانـرێ و، وەك چەنـدان جـار گوتوومانـە: خـوا ﷻ هـەر وشـەیەك کـە عەقـڵ بـە ئاسـانیی دەرکی پـێ بـکات، لـە فەرمایشـتی خۆیـدا، نایهێنـێ، بـۆ ئـەوەی هەرچـی زیاتـر، ئـەو فەرمایشـتە کـورت و پوخـت بێتـەوە.

لێـرە خـوا ﷻ بـۆ ئەوانـەی کـە چاکـەکارن و ئیمانـدارن، دەفەرمـوێ: ﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، بـەڵام بـۆ ئەوانـەی دوایـی، بـۆ بێبڕوایـانی خراپـەکار، دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ ﴾، هـەر کەسـێك لـەم ژیـانی دنیایـەدا کوێـر بووبـێ، ئایـا بۆچـی: وەك لـە شـوێنەکانی دیکـە بـەراوردی پێکـردوون: ﴿ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِيَمِينِهِۦ ﴾، ﴿ وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَٰبَهُۥ بِشِمَالِهِۦ ﴾؟!

وەڵامەکـەی ئەوەیـە کـە: لەبەرئـەوەی وێدرانـەوەی نـووسراو بـە دەسـتە چـەپ، لـە ئایەتـەکانی دیکـەدا، باسـکراوە، بـەڵام لێـرەدا خوا ﷻ بە سـیفەتێکی دیکـەش ئەوانە دەناسـێنێ، تاکـو حاڵێـکی دیکەشـیان بزانـرێ، وێـڕای ئـەوەی بـە دەسـتی چەپیـان، یـان لـە پشـتەوە ڕا، ﴿ وَرَآءَ ظَهْرِهِۦ ۝١٠ ﴾ الإنشـقاق، نامـەی کردەوەکانیـان دەدرێتـەوە، ئـەوەش بزانـرێ کـە هـەر کەسـێك لـەم ژیانـە دنیاییـەدا کوێـردڵ بووبـێ، لـە ڕۆژی دواییـش دا هـەر کوێـر دەبـێ، بگـرە کوێرتریـش دەبێ.

٦)- ﴿ فَهُوَ فِي ٱلْءَاخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾، ئەو کەسە لە دوا ڕۆژدا هەر کوێرە، بەڵام لەوێ دەبێتە کوێری ڕواڵەتیی واتە: چاویان کوێر دەبێ، دیارە لە دنیادا: عەقڵ و دڵیان کوێر بووە، بەڵام لە دواڕۆژدا، چاوی سەریشیان کوێر دەبێ، وەك لە سوورەتی (طه)دا دەفەرموێ: ﴿ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ أَعْمَىٰ ۝١٢٤ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ۝١٢٥ قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ ۝١٢٦ ﴾.

واتـە: هـەر کەسـێك پشـت لـە بەرنامـە و لـە یادی مـن بکات، (پشـت لـە کتێبێك بـکات کە منـی دەخاتـەوە یـاد، یـان دیـداری مـن و دوا ڕۆژی دەخاتـەوە یـاد)، ئـەوە لـە دنیـادا ژیانێـكی تەنـگ و تـاڵ و بێزارکـەری دەبـێ و لـە ڕۆژی دواییشـدا بـە کوێریـی کـۆی دەکەینـەوە. گـوتی: پـەروەردگارم! بۆچـی بـە کوێریـی کـۆت کردمـەوە {هێناتـم بـۆ گۆڕەپـانی سـزا و پاداشـت} لـە حاڵێـك دا مـن لـە دنیـادا بینـەر بـووم، چـاو سـاغ بـووم؟! (خـوا) فەرمـووی: هـەر بـەو شـێوەیە سـزات دەدەیـن کـە بـووی، کاتێ خـۆی ئایەتـەکانی ئێمـەت بـۆ هاتـن، تـۆ پشـت گوێت خسـتن و لە

بیـرت کـردن، {ئنجا بـەو شـێوەیە کـە تـۆ ئایەتەکانمانـت پشـت گـوێ خسـتن} ئەمـڕۆش ئێمـە تـۆ پشـتگوێ دەخەیـن { و نیعمـەتی بینیـن و چاوەکانـت لـێ وەردەگرینـەوە}.

چونکـە (**الجَـزَاءُ مِـنْ جِنْـسِ العَمَـل**) سـزاو پاداشـت بـە پێـی جـۆری کردەوەیـە، کەسـێك لـە دنیـادا چـاو و عەقـڵ و دڵـی، بەرانبـەر بـە ئایەتـەکانی خـوا کوێربـن، کوێـردڵ بـێ و ئایەتـەکان نەبینـێ، لـە دواڕۆژیشـدا خـوای دادگـەر چـاوی ڕواڵەتیـی لـێ دەسـتێنێتەوە.

لێـرەدا وشـەی: ﴿ أَعۡمَىٰ ﴾ مەبەسـت پێـی: زێـدە کـردن (**تفضیـل**) نیـە، بـەو واتایـە کـە بگوتـرێ: کوێرتـرە، بەڵکـو: ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِـرَةِ أَعۡمَىٰ ﴾، یـانی: لـە دواڕۆژیشـدا کوێـرە، کوێـری ڕواڵەتییـە، ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾، گومڕاتریشـە لـە ڕاسـتە ڕێ.

لێـرەدا خـوا نەیفەرمـووە: (**أَشَـدُّ ضَـلَالًا**) یاخـود وێنـەی ئـەوە، بۆچـی؟! بـۆ ئـەوەی: وشـەی (**سَـبیل**) بگونجـێ لەگەڵیـدا باسـبکرێ، ئەگەرنـا ئەگـەر فەرمووبـای: (**فَهُـوَ فِي الآخِـرةَ أَعْمَـى وَأَشَـدُّ ضَـلَالًا**) لـە دواڕۆژدا کوێـرە و گومڕاییەکـەی سـەختترو خەستتریشـە، ئەگـەر وای فەرمووبـا، ئـەو کاتـە نەدەگونجـا وشـەی (**سـبیل**)ی لەگـەڵ بـێ، بۆیـە خـوا لێـرەدا ﷻ ئـەو وشـە کورتـەی بەکارنەهێنـاوە، بەڵکـو گواسـتوویەتەوە بـۆ تەعبیرێـك کـە لـە زمـانی عەرەبییـدا پێـی دەگوتـرێ: (**إطْنَـاب**) یاخـود (**التَرْكِيـبُ المُطْنِـب**) واتـە: درێـژ کردنـەوەی قسـە و زیـادە لەسـەر ڕۆیشـتنی، چونکـە لێـرەدا کـە خـوای کاربەجـێ ئـاوا درێـژەی داوەتـێ، چەنـد مانایـەکی زیـادە دەگەیەنێ:

یەك: حاڵەکەیانی وێنا کردوە: ﴿ فَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِـرَةِ أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾.

دوو: زیاتر ڕوونی کردۆتەوە.

سێ: زیاتر خراپیی حاڵەکەیانی پێشان داوە.

چوار: هەروەها ڕوونیکردۆتەوە: کە کوێرییان لە دنیا و لە دواڕۆژدا، هۆکارەکەی بریتیە لە گومڕاییان لە ڕاستەڕێی خوا ﷻ.

ئـەم: ﴿ وَأَضَلُّ سَبِيلٗا ﴾ە، هەمـوو ئـەو واتایانـە دەگرێتـە خـۆی، بۆیـە خـوا ﷻ بـە پێچەوانـەی عـادەتی قوڕئانـەوە، لـە شـێوازی کورتـەوە، گواسـتوویەتەوە بـۆ شـێوازی درێـژ، کـە لـە زمـانی عەرەبیـدا پێـی دەگوتـرێ: (**إطنـاب**)، کـە (**إیجـاز**) بەرانبەرەکەیـەتی.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَأَضَلُّ سَبِيلًا﴾، ئەمە بە مانای: زێدەیی (**مُفَاضَلَة**)یە، بەڵام (**مُفاضلَة**) کە، دەگەڕێتەوە بۆ زێدەیی یەکێك لە حاڵەتەکانی، کە حاڵەتی ڕۆژی دواییەتی، لە گومڕاییدا، بەسەر حاڵەتی دنیای دا، نەك بەراوردی پێ کرابێ لەگەڵ غەیری خۆی دا، واتە: لە غەیری خۆی گومڕاترە، بەڵکو یانی: گومڕابوونی دوا ڕۆژی زیاترە، لە گومڕا بوونی دنیای، چونکە گومڕا بوونی دنیای، دیارە لە ڕاستە شەقامی خوا گومڕا بووە، بەڵام لە ڕۆژی دوایی دا، گومڕا دەبێ و، بە ڕێ نازانێ: چۆن بچێ بۆ جێگا و ڕێگای خۆی، کە دیارە ڕۆژی دوایی عالەمێکی زۆر فراوانترە، ئنجا ئەو کەسەی لە دنیادا گومڕا بووە، لە ڕۆژی دوایی دا گومڕاتریشە.

کە دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾، ئەو ڕۆژە یاد بکەوە! هەر کۆمەڵە خەڵکە بانگدەکەین، بە پێشەوایەکەیان، بۆ وێنە دەگوترێ: ئەی ئۆممەتی موحەممەد! ﷺ، کە پێشەوای ئەو ئۆممەتە، موحەممەدە، پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، هەروەها ئەوانەی کە شوێن (**بوودا**) کەوتوون دەگوترێ: ئەی کۆمەڵی **بوودا**! یان ئەوانەی شوێن زەڕادەشت کەوتوون: ئەی کۆمەڵی (**زەڕادەشت**)! هەروەها ئەوانەی کە شوێن بت و، صەنەمەکان کەوتوون، یان ئەوەی شوێن هەر **طاغووت** و دیکتاتۆرێك کەوتبێ، هەرکەسە بە دوای کێ و بە دوای چی کەوتبێ، بە ناوی ئەو ڕێبازەوە و بە ناوی ئەو پێشەوایەوە، بانگی دەکرێ.

چونکە وشەی (**إمَام**) یانی: (**كُلُّ مَا يُؤْتَمُّ بِهِ**) هەرکەسێك کە بکرێتە سەر مەشق و پەیڕەویی لێ بکرێ، جا چ بەرنامە و ڕێبازێك بێ، چ کەسێك بێ، چ حیزبێك بێ، چ ڕژێمێك بێ، گرنگ ئەوەیە هەرکەسە بە دوای چی کەوتبێ، بە ناوی ئەوەوە بانگ دەکرێ.

لە کۆتایی ئەم دەرسەدا، دەمەوێ ئاماژە بەوە بکەم: خوای پەروەردگار سێ وشەی لە قورئاندا بەکارهێناون، بۆ وێنە هێنانەوە بۆ شتی بچووك و کەم: (**الفَتِيل، القِطمِير، النَّقِير**) کە هەرسێکیان پەیوەندییان بە خورماوە هەیە:

یەك: (الفَتِيلُ: غِلاَلَةٌ رَقِيْقَةٌ تُشبِهُ الخَيْطَ فِي بَطْنِ النَّوَاة)، (**فتيل**) بریتیە لە دەزوویێکی باریك، کە وەك دەزوو دەچێ، لە نێو نێوکە خورمادایە.

دوو: (القِطْمِير: اللُّفَافَةُ الرَّقِيْقَةُ الشَّفَّافَةُ بَيْنَ الثَّمَرَةِ وَالنَّوَاةِ)، (**قطمير**) پەردەیەکی تەنکی ڕوونە، لە نێوان نێوکە خورماو، گۆشتەکەیدا کە دەخورێ، واتە: ئەو ماددە شیرینییەی کە دەخورێ.

سێ: (النَّقِير: تَجْوِيفٌ صَغِيرٌ فِي ظَهْرِ النَّوَاةِ، مِثْلُ النُّقْطَة)، (نَقیر) بریتیه له درزێکی بچووك له پشتی نێوکه خورما، که وەك خاڵێك وایه، واته: ئەو کەلێن و درزەی که له پشتی نێوکه خورمایه.

خوا ﷻ ئەوشتانەی خورمای بە نموونەی شتی کەم و بچووك هێناونەوە، چونکە: خورما، وەك میوەیەکی جیهانیی، لە هەموو شوێنان چنگ دەکەوێ و، ئەو شوێنەی کە دار خورماشی لێ نەبێ، خورمای بۆ دەچێ، ئێستاش و ئەو کاتیش کە قورئان هاتۆتە خوارێ، ئیدی هەموو کەس زانیویەتی کە ئەو شتانەی خوای پەروەردگار وێنەیان بێ دەهێنێتەوە بۆ بچووکیی: (فَتیل و قُطمیر و نَقیر)، چین و چۆنن؟!

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی هەشتەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (٧٣ - ٨١) و، لـە چـوار تـەوەری سـەرەکیی دا:

تـەوەری یەکـەم: هەواڵـدانی خـوای پەنهانـزان، بـە تێکۆشـانی کافـرەکان و هەوڵدانیـان، بـۆ لادانی پێغەمبـەری خـوا موحەممـەد ﷺ لـە پەیامـی خـوا و، لـە ڕێبـازی خـوا و، چەسـپاندن و دامەزرانـدنی خـوا بـۆی و، ترسـاندنی خـوا بـۆ پێغەمبـەر ﷺ کـە ئەگـەر لابـدات، سـزای دووقـاتی دەدات، لـە کاتی ژیـان و مردنـدا.

تـەوەری دووەم: هەواڵـدانی خـوا ﷻ بـە هەوڵـی کافـرەکان، بـۆ وەدەرنـانی پێغەمبـەر ﷺ لە وڵات، (کـە مەبەسـت پێـی شـاری مەککەیـە)، کـە ئەگـەر وایـان کردبایـە، لـە بەیـن دەبـران و ماوەیـەکی کـەم نەبـێ، لـە دوای پێغەمبـەر ﷺ نەدەمـان، ئـەوەش بـە پێـی یاسـای خـوا، کـە بـە ڕای ژمارەیـەك لـە زانایـان ئـەوەش هـەر هاتـە دی، کـە سـەرانی کافـرانی قورەیـش لـە جەنگـی بـەدردا، کـوژران، چونکـە ئـەوە: دوو سـاڵی پێچـوون دوای ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ ناچـار کـرا شـاری مەککـە بەجـێ بهێڵـێ.

تـەوەری سـێیەم: ئامۆژگاریـی و ڕێنمایـی خـوا بـۆ پێغەمبەرەکـەی ﷺ، کـە پێنـج نوێـژە فـەرزەکان ئەنجـام بـدات، بەرپـا بـکات و، شـەو نوێژیـش بـکات، وەك خـوا پەرسـتییەکی زیـادە بـۆ وی، بەڵکـو بەهـۆی ئـەوەوە شایسـتەی پێگـەی ستایشـکراو (**المقامُ المحمود**) بـێ.

تـەوەری چـوارەم: ڕێنمایـی کـردنی خـوا ﷻ بـۆ پێغەمبـەر ﷺ: لـە خـوا بپاڕێتـەوە، کـە چوونـە ژوور و هاتنـە دەری، پـڕ خێـر بـێ، هەردووکیـانی پـڕ خێـر و بەرەکـەت بـن و، خـوا یارمەتیـی بـۆ بڕەخسـێنێ و ڕایبگەیەنـێ: کـە هـەق هـات و ناهـەق پووچـەڵ بـووەوە، چونکـە ناهـەق (**باطل**) پـووچ و قرپۆکـە.

﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ

ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ
مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ
وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن
يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَٱجْعَل
لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَٰنًا نَّصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

((هەروەها نیزیك بوو ئەو (بێبڕوایـ)انە، لەوەی بۆمان سروش کردووی، سەرت لێ بشێوێنن و لات بدەن، تاکو جگە لەوە بە ناوی ئێمە هەڵبەستی و بلێی، ئنجا ئەگەر واتکردبایە، بە دۆستیان دەگرتی ﴿٧٣﴾ ئەگەر لەبەر ئەوەش نەبووایە کە چەسپاندمانی و، دامەزراومان کردی، نیزیك بوو شتێکی کەم بە لایاندا بچی ﴿٧٤﴾ ئەو کاتەش سزای دوو قاتی ژیان و، سزای دووقاتی مردنمان پێ دەچێژتی، ئنجا هیچ پشتیوانیشت لە دژی ئێمە چنگ نەدەکەوتن ﴿٧٥﴾ هەروەها نیزیك بوو لەسەر زەمین (ی مەککە) بێزار و سەغڵەتت بکەن، تاکو وەدەرت بنێن لێی، ئەو کاتەش کەمێك نەبێ، لە دوای تۆ نەدەمانەوە (ولە نێومان دەبردن) ﴿٧٦﴾ (ئەوەش) یاسای خوایە لە ژیانی ئەو (پێغەمبەر)انەدا کە پێش تۆ ناردوومانن و، هەرگیز لادانیش بۆ یاسای ئێمە نابینی ﴿٧٧﴾ لە کاتی لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمانەوە، تاکو تاریکایی شەو، نوێژ بەرپا بکە و، قوڕئان خوێندنی (نوێژی) بەیانیش [گرنگیی پێ بدە]، بە دڵنیایی قوڕئان خوێندنی بەیانی بینراوو لەلا ئامادە بووە (فریشتەکان ئامادەی دەبن) ﴿٧٨﴾ لە شەوگاریشدا شەونوێژی پێ بکە (بە قوڕئان) (ئەوەش خوا پەرستییەکی) زیادەیە بۆ تۆ، نیزیکە پەروەردگارت دوای زیندوو کردنەوەت، پێگەی ستایشکراوت پێ بدات ﴿٧٩﴾ هەروەها بڵێ: پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی باش، بمخە نێو (هەر کار و چالاکییەکەوە)و، بە هاتنە دەرەوەیەکی باشیش، بمهێنە دەرێ و، لەلایەن خۆتەوە دەستەڵاتێکی وەسەرخەرم بۆ بڕەخسێنە ﴿٨٠﴾ بشڵێ: هەق هات و بەتاڵ فەوتا، بێگومان ناهەق پووچەڵ و فەوتاوە ﴿٨١﴾)).

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَيَفۡتِنُونَكَ): واتە: بۆ ئەوەی لاتبدەن، (**فَتَنَ المَالُ النَّاسَ: إِسْتَمَالَهُم، الفَاتِنُ: المُضِّلُ عَنِ الحَقِّ، لِيَفتِنُوكَ: لِيَصرِفُوكَ**)، دەگوترێ: (**فَتَنَ المَالُ النَّاسَ**) واتە: ماڵ و سامان خەڵکی لادا، (**الفَاتِنُ: المُضِّلُ عَنِ الحَقِّ**) (**فاتِن**) واتە: گومڕاکەر، لادەر لە هەق، کەواتە: (**لِيَفتِنوكَ: لِيَصرِفوكَ**) بۆ ئەوەی لات بدەن، بەڵام بۆچی خوا نەیفەرمووە: (**لِيَصرِفوكَ**) فەرموویەتی: (**لِيَفتِنوكَ**)؟ تاکو ئەوە بگەیەنێ: وەك حاڵەتێکی تاقیکردنەوە، کە خوا بۆتی دەڕەخسێنێ، ئەوانە کاردەکەن بە هەوڵ و کۆششی خۆیان لات بدەن، وشەی (**فَتَنَ**) وێڕای ئەوە کە مانای تاقیکردنەوە دەگەیەنێ، مانای سزاش دەگەیەنێ، واتە: کە سەرەنجامیش تووشی سزا ببی، واتە: (**ليفتنوك**) ئەو مانایەی: (**لِيَصرِفوكَ**) دەیگەیەنێ، واتە: لات بدەن، دەیگەنێ و وێڕای لادان، ئەو مانایانەی دیکەش دەگەیەنێ.

(وَإِذٗا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلٗا): ئەو کاتەش تۆیان بە دۆست دەگرت، (**الخَلِيلُ: الصَّدِيقُ، وَالجَمْعُ أَخِلاَّء**)، وشەی: (**خَليل**) واتە: برادەر، هاوەڵ و کۆیەکەی بریتیە لە (**أَخِلاَّء**) واتە: هاوەڵەکان، وشەی (**خَلَّة**)ش (**الخَلَّةُ: الفَقْرُ وَالحَاجَّةُ**) واتە: هەژاریی و ئاتاجیی، هەروەها (**الخَلَّةُ: الخَصْلَةُ**) بە مانای خەصڵەت و سیفەتیش دێ.

(كِدتَّ): واتە: نیزیك بوو، دەگوترێ: (**كِدْتُ أَفْعَلُ كَذَا: قَارَبْتُ الفِعْلَ، وَلَمْ أَفْعَلهُ**) ئەگەر بڵێی: (**كِدْتُ أَفْعَلُ كَذَا**) واتە: نیزیك بوو ئەو کارە بکەم، بەڵام نەمکرد، بەڵام ئەگەر بگوترێ: (**مَا كِدْتُ أَفْعَلُ، أي: فَعَلْتُ بَعْدَ إِبْطَاءٍ**) کارەکەم کرد، بەڵام دوایی سستیی نواندنێك، دوای ئەوە کە پێی چوو، کەواتە: وشەی (**كَادَ**) یانی: (**قَارَبَ**) نیزیك بوو.

(تَرۡكَنُ): واتە: بە لایاندا بچی، پشتیان پێ ببەستی، ڕوویان تێبکەی، (**رَكَنْتُ إِلى كَذَا: إِعْتَمَدْتُ إِلَيْهِ**) پشتم پێ بەست، (**تركن**)ش لە (**رُكْن**)ەوە هاتوە، لەبەرئەوەی ئینسان ئەگەر مەترسییەکی بۆ بێ، خۆی دەپەستێتە گۆشەیەکەوە، چونکە هەم پشتی دیوارە، هەم ئەملا ولای دیوارە، تەنیا ئەو لایەی کە ڕووبەڕوویەتی دەمێنێتەوە، تاکو بەرگریی لە خۆی بکات، (**رَكَنَ، يَرْكَنُ، ورَكِنَ يَركَنُ**) هەردووکیان هاتوون، واتە: پشتی پێ بەست، یان بەلایدا چوو، خۆی خستە سەر، واتە: سەنگی خۆی خستە سەرێ، بۆ ئەوەی

بە هۆیەوە ڕابوەستێ، (رُكْنُ الشيءِ: جَانِبُهُ) واتە: لایەکەی، بەڵام لە ڕاستییدا (رُكْن) بە مانای گۆشە دێ، واتە: ئەو شوێنەی کە ئەملاولای گیراون و، پشتیشی گیراوە و تەنیا لای پێشەوەی بەتاڵە، چۆڵاییە.

(ضِعْفَ): (ضِعْف: أَضْعَفتُ الشَّيءَ، وَضَعَّفْتُهُ، وَضَاعَفْتُهُ: ضَمَمْتُ إِلَيْهِ مثله فَصَاعِدًا)، ئەو سێ کرداره: (أَضْعَفتُ الشَّيءَ، وَضَعَّفتُهُ وَضَاعَفْتُهُ) هەرسێکیان واتە: وێنەی ئەو شتەم خستە گەڵ ئەو شتە، یاخود: وێنەی خۆی و زیاتریش، کە لە کوردییدا دەڵێین: دوو قاتی کردەوە، دوو چەندان، یاخود دوو بەرانبەر، یان چەند بەرانبەر، چەند قات.

(لَيَسْتَفِزُّونَكَ): (لَيَسْتَفِزُّوكَ: لِيَزْعِجُوكَ) تاکو بێزارت بکەن، سەغڵەتت بکەن، تەنگە تاوت بکەن، هەڵتپێچن، (الفَزُّ مِنَ الرِّجَالِ: الخَفِيْفُ) واتە: پیاوێك کە قالب سووك بێ، زوو بە دەستەوە بێ پێی دەگوترێ: (فَز)، (الفَزَّةُ: الوَثْبَةُ بالإنْزِعَاجِ)، (فَزَّة) واتە: بازدانی ئینسان بە هۆی بێزارییەوە، کەسێك شتێك هەڵیپێچێ و سەغڵەتی بکات، لەوێ لا بچێ، یاخود ڕاپەڕێ و دەرپەڕێ.

(لَّا يَلْبَثُونَ): (لَبِثَ بالْمَكَانِ: مَكَثَ وَأَقَامَ، لَبِثَ يَلْبَثُ لَبْثًا وَلُبْثًا) (لَبِثَ بالْمَكانِ) مایەوەو تێیدا نیشتەجێ بوو، دەگوترێ: (لَبِثَ يَلبَثُ)، هەم (لَبْث) هەم (لُبْث) هەردووکیان چاوگن.

(خِلَٰفَكَ): (خَلْفَكَ) واتە: لە دوای تۆ، دەگوترێ: (جَاءَ خِلَافَهُ، أَي: بَعْدَهُ) لە دوای وی هات.

(سُنَّةَ): (السَّنَنُ: الطَّرِيْقَةُ وَالمِثَالُ) واتە: ڕێبازو وێنە، (السُّنَّةُ: الطَّرِيْقَةُ والسِّيْرَةُ حَمِيْدَةً كَانَتْ، أَو ذَمِيْمَةً)، (سُنَّة) بە مانای ڕێباز دێ، ئنجا ستایشکراو بێ، یاخود زەمکراو، (سُنَّة) بە کوردیی دەبێتەوە یاسا، دەگوترێ: حاڵەتێکی بەردەوام (العَادَةُ المُتَّبَعَة) نەریتێکی پەیڕەویی لێکراو، واتە: یاسای خوا.

(لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ): واتە: لە کاتی لادانی خۆرەوە، (دَلَكَتِ الشَّمْسُ: زَالَتْ عَنْ كَبِدِ السَّمَاءِ، فَهِي دَالِكٌ وَدَالِكَة)، خۆر ئەگەر لە نێوەڕاستی ئاسمان، لە نێو جەرگەی ئاسمان، لایدا بە لای ڕۆژئاوادا، پێی دەگوترێ: (دَالِكٌ وَدَالِكَة) و حاڵەتەکەش پێی دەگوترێ: (دلوك) واتە: لادان.

(إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ): واتە: هەتا تاریکایی شەو، دەگوترێ: (غَسَقَ اللَّيْلُ يَغْسِقُ غَسْقًا، وَغُسُوقًا وَغَسَقَانًا، أَي: أَظْلَمَ، وَالغَاسِقُ اللَّيْلُ إِذَا غَابَ الشَّفَقُ وَاشْتَدَّت ظُلْمَتُهُ)، (غَسَقَ اللَّيْلُ

يَغْسِقُ غَسْقاً، وَغُسُوقاً وَغَسَقَاناً) واتە: شەوەکە تاریك دادێ، بە تاریك داهاتن، (**غَاسِقٌ**) بە شەو دەگوترێ، کاتێك کە سوورایی و تیشکی خۆر لە ئاسۆی ئاسمان نامێنێ و، تاریکاییەکەی خەست دەبێتەوە.

(**ٱلْفَجْرِ**): (**الفَجْرُ: إنْكِشَافُ ظُلْمَةِ اللَّيْلِ عَنْ نُورِ الصَّبَاحِ**) (**فجر**) بریتییە لە لێك جیابوونەوەی تاریکایی شەو لە ڕۆشنایی بەرە بەیان، هەروەها (**فَجرْ**) بە مانای تەقینەوە و بە مانای لێك جیاکردنەوەش دێ.

(**مَشْهُودًا**): دەگوترێ: (**شَهِدَ: أي حَضَرَ، يَوْمٌ مَشْهُود: يَجتَمِعُ فيهِ النَّاسُ لأَمْرٍ ذِي شَأْنٍ**)، (**يومٌ مَشهود**) واتە: ڕۆژێکی لەلا ئامادە بوو، کە خەڵك تێیدا کۆدەبنەوە بۆ کارێکی گرنگ.

کەواتە: ﴿ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴾، واتە: بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی، لەلا ئامادە بووە (فریشتەکان لەلای ئامادە دەبن).

(**فَتَهَجَّدْ بِهِۦ**): واتە: بە قورئان شەو نوێژ بکە، یانی: لە شەو نوێژدا بیخوێنە، (**هَجَدَ يَهْجُدُ هُجُوداً: نَامَ، صَلَّى باللَّيْلِ، فَهُوَ هَاجد**)، شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: وشەی (**هَجَدَ**) لەو جۆرە کردارانەیە، کە دوو مانای پێچەوانەی یەکدی دەگەیەنن، وەك وشەی (**عَسْعَسَ**)، کە هەم بە مانای هات (**أَقْبَلَ**) دێ، هەم بە مانای ڕۆیی (**أَدْبَرَ**) دێ، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ ﴾التكویر، واتە: شەوگار کە دێ، یان شەوگار کە دەڕوا.

لێرەش (**هَجَدَ**) هەم بە مانای نووست (**نام**) و، هەم بە مانای بێداربوّوە (**إسْتَيْقَظَ**) دێ، یان بە مانای: شەونوێژی کرد (**صَلَّى باللَّيْل**)دێ، وشەی (**هَاجد**) واتە: شەونوێژکەر، کەسێکە کە شەو هەڵدەستێتەوە، هەروەها (**هاجد**) بە مانای خەوتوو (**نائِم**)یش دێ، کەسێك کە خەوتووە.

بەڵام بە پێی سیاقەکە دەزانرێ، کە ئایا لەو شوێنەدا: مەبەست لە (**هجود**)، شەونوێژ کردن و بێدارییە، یاخود خەوتنە؟!

ئنجا (**تَهَجُّد**) هەندێك لە شارەزایانی زمانی عەرەبی دەڵێن: وەك (**تَأَثُّم**) وایە، (**تَأَثَّمَ**) یان (**تَحَرَّجَ**) واتە: (**تَرَكَ الإِثْمَ**) واتە: وازی لە گوناح هێنا، وازی لە (**حَرَج**) هێنا.

کەواتە: (**تَهَجُّد**)یش واتە: وازی لە خەوتن هێناوەو، بێدار بووە بۆ شەو نوێژکردن.

(نَافِلَةً): (النَّافِلَةُ: مَا زَادَ عَنِ الحَقِّ، أَو النَّصِيبِ، أَو الفَرْضِ) (نَافِلَة) لە: (نَفْل)ە، یانی: زیادە، (نَافِلَةً) شتێکە زیاد بێ لە هەق، یاخود لە پشك و بەش، یاخود لە فەرز.

(وَزَهَقَ): (زَهَقَ: أي: هَلَكَ، مَاتَ، وَمَحَلَ) واتە: لەبەین چوو، مرد، پووکایەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خواری ئەو سێ ئایەتە موبارەکەی، ئەمە دەقەکەیانە: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ ۖ وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ ﴾:

لەبارەی هۆی هاتنە خواری ئەم ئایەتانەوە، چەند بەسەرهاتێك باسكراون، ئەو بەسەرهاتانە دێنم، دوایی ڕای خۆشم لەو بارەوە دێنم:

بەسەرهاتی یەکەم:

{عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: إِنَّ أُمَيَّةَ بْنِ خَلَفَ، وَأَبَا جَهْلِ بْنِ هِشَام، وَرِجَالاً مِنْ قُرَيْشٍ، أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقَالُوا: تَعَالَ فَاسْتَلِمْ آلِهَتَنَا، وَنَدْخُلُ مَعَكَ فِي دِينِكَ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَشْتَدُّ عَلَيْهِ فِرَاقُ قَوْمِهِ، وَيُحِبُّ إِسْلاَمَهُمْ، فَرَقَّ لَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ نَصِيرًا ﴾}[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: ئومەییەی کوڕی خەلەف و ئەبوو جەهلی کوڕی هیشام و، پیاوانێك لە قوڕەیش، هاتنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتیان: وەرە دەست لە پەرستراوەکانی ئێمە بدە (وەك ڕێز لێگرتن و بە پیرۆزگرتن)، ئێمەش دێینە نێو ئاییەنەکەتەوە، پێغەمبەریش ﷺ زۆر لەلای قورس بوو کە گەلەکەی پەرت بن، بە قسەی ناکەن و زۆر حەزی بە مسوڵمان بوونیان دەکرد، (ئەوەش حاڵەتێکی ئاسایی و سروشتی پێغەمبەرە ﷺ)، بۆیە دڵی بۆیان نەرم بوو، (هیچی نەکرد، بەس دڵی بۆیان نەرم بوو)، خواش لەو بارەوە ئەو ئایەتانەی ناردنە خوار.

---

(١) لباب النقول ص١٣٨، وقال مؤلِّفا الإستيعاب: هذا إسنادٌ ضعيف، ج٢، ص٤٤٨ .

بەڵام وەك زانایان و شارەزایانی فەرموودەناس گوتوویانە: ئەم گێڕدراوەیە سەنەدەکەی بێهێزە.

بەسەرهاتی دووەم:

{عَنْ جُبَيرِ بْنِ نُفَيرٍ: أَنَّ قُرَيْشاً أَتَوا النَّبِيَ ﷺ فَقَالُوا لَهُ: إِنْ كُنْتَ أُرْسِلْتَ إِلَيْنَا، فَاطْرُدِ الَّذِيْنَ اتبَعُوكَ مِنْ سِقَاطِ النَّاسِ وَمَوَالِيهِم، لِنَكُونَ نَحْنُ أَصْحَابَكَ، فَرَكَنَ إِلَيْهِم، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ .... ﴾}[1].

واتە: جوبەیری کوڕی نوفەیر دەڵێ: قورەیش هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ پێیان گوت: ئەگەر تۆ بۆ لای ئێمە نێردراوی، ئەوانەی کە شوێنت کەوتوون لە خەڵکی کەم بایەخ و لە کۆیلەکان، ئەوانە دەربکە، تاکو ئێمە ببینە هاوەڵت و ببینە کۆڕو مەجلیستەوە، پێغەمبەریش ﷺ دڵی بە لایاندا چوو بەڵام خوا ئەو ئایەتانەی بۆ سروش کردن.

بەڵام ئەمیش سەنەدەکەی بێهێزە و پشتی پێ نابەسترێ.

بەسەرهاتی سێیەم:

{عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ قَوْمًا خَلَوْا بِرَسُولِ اللَّهِ ذَاتَ لَيْلَةٍ إِلَى الصُّبْحِ، يُكَلِّمُونَهُ، وَيُفَخِّمُونَهُ، وَيُسَوِّدُونَهُ، وَيُقَارِبُونَهُ، وَكَانَ فِي قَوْلِهِمْ أَنْ قَالُوا: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّكَ تَأْتِي بِشَيْءٍ لا يَأْتِي بِهِ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ، وَأَنْتَ سَيِّدُنَا وَابْنُ سَيِّدِنَا، فَمَا زَالُوا يُكَلِّمُونَهُ حَتَّى كَادَ يُقَارِبُهُمْ، حَتَّى مَنَعَهُ اللَّهُ، فَقَالَ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِىٓ ... ﴾} (أَخْرَجَهُ الطَّبَرِيُّ فِي تفسيره ج١٤، ص٨٨، وعبدالرزاق في تفسيره ج١، ص٣٨٣، والإستيعاب فِي بيانِ الأسباب ج٢، ص٤٥٠ و ٤٥١، قُلنا هذا: مُرسَلٌ صحيح الإسنادِ).

واتە: قەتادە {کە یەکێکە لە زانایانی تابیعیین، جیلی دوای هاوەڵان، ئەو گێڕراوەیەی هێناوە}، دەڵێ: بۆمان باسکراوە کە قورەیشییەکان شەوێك بە تەنیا لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتن، تاکو بەرەبەیان قسەیان لەگەڵدا دەکردو، بە گەورەیان دەگرت و، ڕێزیان لێدەنا، وایاندەکرد خۆیان لێ نزیك دەخستەوە، لە نێو قسەکانیاندا کە لەگەڵ پێغەمبەر ﷺیان دەکرد ئەوە بوو، کە گوتیان: تۆ شتێکت هێناوە، کە هیچ کەس ئەو شتەی نەهێناوە {واتە: قسەیەك دەکەی بەرنامە و پەیامێك کە هیچ کەس نەیهێناوە، کە ڕاستیان کردوە}،

---

(١) لُباب النقول في أسباب النزول ص١٣٨، والإستيعاب فِي بيانِ الأسباب ج٢، ص٤٤٩، قال (المؤلفان قُلنا: وَهَذَا إِسْنَادٌ ضَعِيفٌ جِداً.

تۆ گەورەمانی و، کوڕی گەورەشمانی، ئیدی هەروا قسەیان لەگەڵدا دەکرد و خەریک بوو پێغەمبەر ﷺ نیزیکییان لێ بکات، دوایی خوا پێشگیریی لێکرد و پاراستی و، ئەو ئایەتانەی ناردنە خوار، فەرمووی: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ ... ﴾.

بەڵام: ئەمەش گێڕدراوەیەکی (مُرسَل)ە، یانی: بەرز نەکراوەتەوە بۆ لای هاوەڵان ئەوەیان لێگێڕرابێتەوە، بۆیە بە فەرمووده دانانرێ، واتە: فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ، چونکە ئەو شتانەی کە هاوەڵان دەیگێڕنەوە، مادام بە سەنەدێکی ڕاست بێ و ئەو شتە پەیوەندیی بە پێغەمبەرەوە هەبێ ﷺ ئەوە حوکمی فەرمووده وەردەگرێ.

بەسەرهاتی چوارەم:

{عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَانَ النَّبِيّ ﷺ، يَسْتَلِمُ الحَجَر الأَسْوَدَ فِي طَوَافِهِ، فَمَنَعَتهُ قُرَيْشٌ، وَقَالوا: لاَ نَدَعُكَ تسْتَلِمُ حَتَّى تُلِمَّ بآلِهَتِنَا، فَحَدَّثَ نَفْسَهُ، وَقَالَ: «مَا عَلَيَّ أَنْ أُلِمَّ بهَا بَعْدَ أَنْ يَدَعُونِي أَسْتَلِمُ الحَجَرَ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي لَهَا كَارِهٌ»} (أخرجه الطَّبَري فِي تفسيره ج١٥، ص١٣٠).

واتە: سەعیدی کوڕی جوبەیر، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە تەوافیدا عادەتی وابوو، دەستی دەگەیاندە بەردە ڕەشە، {یان ماچی کردوە، یان دەستی گەیاندوتێ، کە ئەوە سوننەتە} قوڕەیشییەکان پێشگیرییان لێکرد (ڕێیان نەداو) گوتیان: لێ ناگەڕێین دەست بگەیەنیە بەردە ڕەشە، تاکو دەستیش لە پەرستراوەکانی ئێمە نەدەی، {کە لە دەوری کەعبە دایاننابوون، سێسەدوشەست (٣٦٠) صەنەم بوون} پێغەمبەریش ﷺ بە دڵیدا هات، گوتی: چی دەبێ ئەگەر دەستێکیش بگەیەنمە بتەکان، دوای ئەوەی کە لێم دەگەڕێن دەست لە بەردە ڕەشە بدەم (یان ماچی بکەم) خواش دەزانێ کە من ئەوەم پێ ناخۆشە!

ئەمەش گێڕراوەیەکی (مُرسَل)ە و، بە دەقێکی سوننەت دانانرێ و پشتی پێ نابەسترێ.

بەسەرهاتی پێنجەم و کۆتایی:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضي اللَّه عنهما، فِي رِوَايَةِ عَطَاءٍ: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي وَفْدِ ثَقِيفٍ، أَتَوُا النَّبِيَّ فَسَأَلُوهُ شَطَطاً، قَالُوا: مَتِّعْنَا بِآلِهَتِنَا سَنَةً، حَتَّى نَأْخُذَ مَا يُهْدَى لَهَا، فَإِذَا أَخَذْنَاهُ، كَسَّرْنَاهَا، وَأَسْلَمْنَا، وَحَرِّمْ وَادِيَنَا، كَمَا حَرَّمْتَ مَكَّة، حَتَّى تَعْرِفَ العَرَبُ فَضْلَنَا عَلَيْهِم، فَهَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، أَنْ يُعْطِيَهُمْ ذَلِكَ، فَنَزَلَت هَذِهِ الآيَة}[1].

---

(١) الجامع لأحكام القران: ج١٠، ص٢٤٤،: ٤٠٤٢.

واتـە: عەتـاء لـە ئیبنـو عەبباسـەوە (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ) گێڕاویەتـەوە: کـە ئـەم ئایەتانـە دەربـارەی شـاندی هـۆزی (ثَقیـف) هاتنـە خـوار، کـە هاتنـە لای پێغەمبـەر ﷺ و کۆمەڵـێ شـتی بـێ جێیـان لـێ داوا کـردو، گوتیـان: لێـمان گـەڕێ مـاوەی سـاڵێك پەرسـتراوەکانمان بپەرسـتین، تاکـو ئـەوەی بـۆ پەرسـتراوەکانمان دەکرێتـە دیاریـی و خـەڵات، {خەڵـك پـارە و سـامانی بـۆ بتـەکان دەبـرد، بـە حیسـاب نـەزر و صەدەقەیـان لـە خۆیـان دەگـرت و لـەو شـوێنانەیان دادەنـان، کـە ئـەو بتانـەی لێـن}، بـا ئـەو پـارەو سـامانە وەربگریـن، دوای ئـەوەی کـە پارەکەمـان وەرگـرت و کۆمـان کـردەوە، بتـەکان دەشـکێنین و مسـوڵمان دەبیـن، بـەڵام تـۆش ئـەو شـیوەی ئێمـە (ئـەو دۆڵ و ناوچەیـەی ئێمـە) حـەڕام بکـە، وەك چـۆن حەڕەمـی مەککـە هەیـە، {بـا ئێمـەش ئـەو شـوێنەی کـە هـۆزی (ثَقیـف)ی لـێ بـوون، بکرێتـە ناوچەیـەکی حـەڕام خـاوەن حورمـەت و ئـەو شـتانەی کـە لـە شـوێنە ئاساییەکان قەدەغـە نیـن، لـەوێ قەدەغـە بـن، وەك حەڕەمـی مەککـە، بۆچـی؟!} تاکـو عـەرەب زێدەیـی ئێمـە بەسـەریانەوە بزانـن و، پلـەی ئێمـە لەسـەر خۆیانـەوە بزانـن! پێغەمبەریـش ﷺ خەریـك بـوو وا بـکات، بـەڵام ئـەو ئایەتـە هاتـە خـوار.

منیش بە کورتیی دەربارەی کۆی ئەو گێڕراوانە، دەڵێم:

بێگومـان کافـرەکان هەوڵیانـداوە لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ کـە لایبـدەن و بـەرەو ناهـەق پەلکێـشی بکـەن و، بیهێننـە سـەر ڕێچکـەی خۆیـان، بـەڵام گومـانی تێدانیـە، کـە ئـەو گێڕراوانـە، جگـە لـە یەکێکیـان کـە سـەنەدەکەی ڕاسـت (**صحیح**)ە، ئەویـش (**مُرسَل**)ە، ئـەوانی دیکـە سـەنەدەکەیان بێهێـزە، بۆیـە پشـتیان پـێ نابەسـترێ.

بـەڵام بۆیـە هێنامـن، تاکـو ئەگـەر کەسـێك لـە تەفسـیرەکاندا بینینـی - چونکـە تەفسـیرەکان زۆربەیـان هەمـوو ئـەو گێڕراوانەیـان هێنـاون - ئنجـا بـۆ ئـەوەی هیچکـەس بەوانـە هەڵنەخەڵەتـێ و پێـی وابـێ کـە: پێغەمبـەر ﷺ شـتێکی وای بـە دڵـدا هاتـوە، کـە دەسـت بـە بتانـدا بێنـێ، یـان شـتێکی وای بـە دڵـدا هاتـوە، کـە لەبەرئـەوەی ڕێـی نـادەن دەسـت بگەیەنێتـە بـەردە ڕەشـە {کـە پێغەمبـەر ﷺ مـادام تـەواف کردبـێ، نەبیسـتراوە، تەنیا ڕێـی دەسـت گەیاندنـە بـەردە ڕەشـەی لـێ بگـرن} ئنجـا بـۆ ئـەوەی ڕێـی بـدەن، بـا دەسـت بگەیەنێتـە بتەکەنیـان، یاخـود ڕێگەیـان بـدات: مـاوەی سـاڵێکی دیکـە بتەکانیـان بپەرسـتن، ئـەوە دەبـێ کـەی بـوو بـێ؟ ئـەم سـوورەتە مەککەییـە و (**ثَقیـف**) لـە مەدینـەدا هاتوونـە لای پێغەمبـەر ﷺ مسـوڵمان بـوون و وتووێژیـان لەگەڵـدا کـردوە!!

کەواتـە: ئـەو گێڕدراوانـە هیچیـان هـی ئـەوە نیـن، بـۆ تەفسـیری ئـەو ئایەتانـە پشـتیان پـێ ببەسـترێ، وەك دوایـی لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا باشـتر تیشـك دەخەینـە سـەر ئـەوە، کـە نێـوەڕۆکی ئـەو ئایەتانـە و چەمـك و واتـای ڕاسـتەقینەی ئـەو ئایەتانـە، لەگـەڵ ئـەو هـۆی هاتنـە خوارەوانـەدا، ناگونجـێ، بـەڵام زانایـان و ئەوانـەی کـە ویسـتوویانە: مانـا و مەبەسـتەکانی قورئـان ڕوون بکەنـەوە، زۆرجـار هەنـدێ گێڕراوەیـان هێنـاون، لەبـەر ئـەوەی لـە پێـش ئەوانـدا باسـکراون، بـەڵام هەندێکیـان زۆر لێـی ورد نەبوونـەوە، کـە ئایـا لەگـەڵ نێـوەڕۆکی ئایەتـەکان دا، دەگونجێـن، یـان ناگونجێـن؟! کـە وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، هیـچ کام لـەم گێڕراوانـە لەگـەڵ نێـوەڕۆکی ئایەتـەکان دا ناگونجێـن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ ڕوو لـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەکات و، هـەوڵ و تەقەلـلا و کۆششـی بێوچـان و نەپسـاوەی کافرەکانـی بـۆ دەخاتـە ڕوو، هـەم بـۆ ئـەو، هـەم بـۆ ئۆممەتەکـەی کـە چەنـد هەوڵیـان لەگـەڵ داوە: بیهێننـە سـەر ڕێچکەکانـی خۆیـان و لە ڕاسـتە شـەقامی خـوا، لایبـدەن و وای لێبکـەن کـە شـتێکی دیکـە بفەرمـوێ و ڕابگەیەنـێ، جیـا لـەوەی کـە خـوا ﷻ پێـی ڕاگەیاندوە، بـەڵام خـوا پێغەمبـەری ﷺ خـۆی پاراسـتوە و دامـەزراو و پـێ چەسـپاوی کـردوە و کەمێکیـش بە لایـان نەچـووە، نـەك زۆر، دەفەرمـوێ:

﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ ﴾، ئەوانـە نیزیـك بـوو لاتبـدەن، لـەوەی کـە بـۆ لای تۆمـان سروش کـردوە، ئـەو پەیـام و بەرنامـە و قورئانـەی کـە بـۆ تۆمـان سروش کـردوە، خەریـك بـوو لـەوە لاتبـدەن، ﴿ لِتَفۡتَرِيَ عَلَيۡنَا غَيۡرَهُۥ ﴾، بـۆ ئـەوەی جیـا لـەوە بـە نـاوی ئێمـەوە بڵێـی، دیـارە لـەو شـتانەدا کـە ئـەوان ویسـتوویانە، نـەك بـە گشـتی، یـانی: هەندێـك شـت کـە لەگـەڵ قورئانـدا دژە و جیایـە لـە قورئـان، هەنـدێ شـتی دیکـە کـە جێـی پەسـەندی ئەوانـە، ﴿ وَإِذٗا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلٗا ﴾، ئەگـەر واشـت کردبایـە، ئـەو کاتـە تۆیـان بـە دۆسـت دەگـرت و خۆشدەویسـت، تۆیـان وەك هـاوەڵ و براردەرێکـی خۆیـان دادەنـا.

ئـەوان بـەو جـۆرە هەوڵیـان داوە لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ، بـەڵام بـا بزانیـن پێغەمبـەری خـوا ﷺ، چـۆن بـووە؟

﴿ وَلَوْلَآ أَن ثَبَّتْنَٰكَ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴾، ئەگەر ئێمە تۆمان نەچەسپاندبایە و دامەزراو نەکردبایە، خەریك بوو شتێکی کەم بەلایاندا بچی.

(تَثْبِيت)، بریتیە لە چەسپاندن و ڕاگیرکردن و دامەزراوکردنی شتێك، یانی: ئەگەر ئێمە تۆمان ڕاگیر و دامەزراو و چەسپاو نەکردبایە، ﴿ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴾، بە دڵنیایی نیزیك بوو کەمێك، شتێکی کەم بە لایاندا بچی، واتە: ئەصڵەن پێغەمبەر ﷺ، شتێکی کەمیش بەلایاندا نەچووە و مەیلی بە لادا نەکردوون، ئەوەی کە ئەوان داوایان لێکردوە، وەڵامی نەداونەوە، کەمیشی وەڵام نەداونەوە، چ جای زۆر.

﴿ إِذًا لَّأَذَقْنَٰكَ ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ ﴾، ئنجا ئەگەر تۆ کەمێکیش بە لایاندا چووبای، ئێمە هەم سزای دوو قاتی ژیان، هەم سزای دوو قاتی مردنمان پێ دەچێژتی، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴾، دواییش تۆ بەسەر ئێمەوە و لە بەرانبەر ئێمەدا، هیچ پشتیوان و هاوکار و، وەسەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، کە لە سزای ئێمە بتپارێزن، لە ئازاردانی ئێمە چەپاڵەت بدەن.

﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، ئنجا کە نەیانتوانیوە لای بدەن، لەو ڕاستە شەقامەی کە خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەمی ﷺ، خستۆتە سەر، لەو بەرنامەیەی کە بۆی سروش کردوە، کاتێك نائومێد بوون لەوە کە لایبدەن و کەمێك بە لای خۆیاندا پەلکێشی بکەن، گواستوویانەتەوە بۆ جۆرە هەوڵێکی دیکە، کە بریتی بووە لەوەی: وەدەری بنێن، بێزار و جاڕزی بکەن، سەغڵەت و نارەحەتیی بکەن و ناچاری بکەن: وڵات بەجێ بهێڵێ، ﴿ وَإِن كَادُوا۟ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، هەروەها ئەوانە نیزیك بوو کە تۆ هەڵپێچن و بێزارت بکەن، جاڕزت بکەن، وات لێبکەن: ئەو شوێنەی کە ئیستا لێی، جێی بهێڵی، کە شاری مەککەیە، بۆچی؟ ﴿ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا ﴾، تاکو وەدەرت بنێن، لەو سەرزەمینە، کە مەککەیە، ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەگەر واش بکەن، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ نامێننەوە، یان ئەگەر وایان کردبایە، کەمێك نەبا، لە دوای تۆ لەو شارەدا، لەو سەر زەمینەدا، نەدەمانەوە بە سەلامەتیی، کە ئەمە زۆربەی زانایان وایان لێکداوەتەوە کە ئەوانە لە دوای پێغەمبەر ﷺ بە سەلامەتیی نەمانەوە، چونکە جەنگی بەدر هاتە پێش، دوای ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ ناچار کرا مەککە بەجێ بهێڵێ، کە لە جەنگی بەدردا، لە زلەزلەکانی قوڕەیش حەفتا (٧٠) کەس کوژران و حەفتا (٧٠)شیان لێ بەدیل گیران و دڕکیان شکا و، زەبوون کران، واتە: بە سەلامەتیی لەو شارەدا، نەمانەوە لە دوای پێغەمبەر ﷺ.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە: کە ئەگەر وابکەن، لە دوای تۆ نامێننەوە مەگەر کەمێك، واتە: ئەگەر تۆ وەدەر بنێن، بەڵام قورەیشییەکان پێغەمبەریان ﷺ وەدەرنەنا لە مەککە، بەڵکو خۆی لەبەر بەرژەوەندیی کارو پرۆژە ئیسلامییەکەی، شاری مەککەی بەجێهێشت، ئەگەرنا دەیتوانی هەر بمێنێتەوە، بەڵام بە نارەحەتیی.

کەواتە: ﴿ وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەوە هەواڵ پێدانە، کە ئەگەر وا بکەن، لە دوای تۆ نامێننەوە لە شاری مەککەدا، جگە لە کەمێك، بەڵام وایان نەکرد، بۆیە مانەوە، بەو واتایە کە شاری مەککە بەسەر کافرەکان دا کاول نەبوو، ئیدی دوایی کە لە جەنگی بەدردا، لێیان کوژرا و لە جەنگی ئوحوددا و، لە جەنگەکانی دیکەدا، ئەوە پێچەوانەی مانەوەیان نیە لە شاری مەککەدا.

﴿ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا ﴾، ئنجا ئەوە کە خوا سزایان دەدا، لەسەر ئەوەی تۆ ناچار بکەن، ئەو شارە بەجێهێڵی و، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ بە سەلامەتیی نەمێننەوە، ئەوە یاسای خوایە، لە ژیانی ئەو پێغەمبەرانەدا (**عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کە پێش تۆ ڕەوانمان کردوون، واتە: ئەوە یاسای خوایە و عادەتی خوایە، لە ژیانی پێغەمبەرانی پێشووشدا هاتۆتە دی و، بۆ تۆش دێتە دی، ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، تۆش لادان نابینی بۆ یاسای ئێمە، یاسای ئێمە ناگۆڕێ و لانادرێ، وەك چۆن بۆ پێغەمبەرانی پێشوو (**عَلَيْهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام**) خوا وای کردوە، هەر کامێکیان، گەلەکەی وەدەریان نابێ، خوا گەلەکەی سزا داوە، گەلی تۆش ئەگەر وەدەرت بنێن، خوا سزایان دەدا، ئنجا ئایا خوا سزای داون، لەبەر ئەوە کە وەدەریان ناوە، یاخود ئایا ئەگەر وەدەریان نابایە، سزای دەدان؟ هەردوو واتایەکە لەگەڵ سیرە و ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن، دەگونجێ بڵێین: بەڵێ خوا سزای دان، بەوە کە حەفتا لە زلە زلەکان و قسە ڕۆیشتووەکانیان کوژران، لە جەنگی بەدردا وحەفتاشیان بەدیل گیران، پاشان قات و قڕیی و گرانییان بەسەر هات، کە پێغەمبەر ﷺ تووکیی لێ کردن.

دەشگونجێ بڵێین: نەخێر خوا سزای نەدان بەو واتایە، کە وەك گەلانی پێشوو سزا بدرێن و بنبڕ بکرێن و، لە بەین ببرێن، چونکە هەر مانەوە، بەڵێ دڕکیان شکا، بەڵام بنبڕ نەکران وەك گەلانی پێشوو، هەردوو واتایەکە لەگەڵ واقیعی ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن.

ئنجا خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەکات بە چەند شتێك، کە خولاسەکەیان ئەوەیە، ئینسان ئەگەر بیەوێ خۆڕاگربێ، لە گەرمەی نارەحەتیی و گرفتارییەکاندا، دەبێ

پەیوەندیی لەگەڵ خوادا قایمتر و پتەوتر بکات، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، نوێژ بەرپابکە لە کاتی لادانی خۆرەوە {لە نێوەڕاستی ئاسمان بە لای ڕۆژئاوا} تاکو تاریکایی شەو، کە ئەمە چوار نوێژان دەگرێتەوە:

١ - کاتێك کە تۆزێك خۆر لادەدا لە نێوەڕاستی ئاسمان، نوێژی نیوەڕۆ دەبێ.

٢ - کە زیاتر لادەدا، نوێژی ئێوارە (عصر) دەبێ.

٣ - کە خۆر ئاوا دەبێ و بە تەواویی لادەدا، نوێژی شێوان دەبێ.

٤ - ﴿ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾ لە تاریکایی شەودا، دوای ئەوەی سوورایی تیشکی خۆر لە ئاسۆیەکان نامێنێ، نوێژی خەوتنان دەبێ.

٥ - ئنجا نوێژی پێنجەم ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾ هەروەها قورئان خوێندنی بەیانی، ﴿ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ﴾ بە دڵنیایی قورئان خوێندنی (نوێژی) بەیانیی، لەلا ئامادەبوویە، فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن و دەیبینن، واتە: گرنگیی بدە بە قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش، چونکە قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی، فریشتەکان لە لای ئامادە دەبن.

کەواتە: ئەم ئایەتە ئاماژەیە بە کاتی هەر پێنج نوێژەکان، دوای ئەوەی کە خوا ﷻ پێنج نوێژەکەی لەسەر پێغەمبەر ﷺ فەرز کردن، هەر لەم سوورەتەدا کە باس دەکات، لە سەفەری شەووڕۆ (بەرزبوونەوەی)دا، ئنجا کاتەکانی بۆ دیاریکردوون، لە قورئاندا، بەڵام وەك دوایی باسی دەکەین، خوا ﷻ جیبریلیشی ناردوە و بەکردەوەش پێغەمبەری ﷺ فێر کردوە، بە وردیی هەر کام لە کاتی پێنج نوێژەکان، کەیەو چۆنە؟

﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ ﴾ هەروەها لە شەوێشدا بە هۆی خوێندنی قورئانەوە، شەونوێژ بکە، ئەوەش زیادەیە بۆ تۆ، واتە: خواپەرستییەکی زیادەیە بۆ تۆ.

﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ﴾ نیزیکە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ.

ئەمە وەك دوایی باسی دەکەین، مەبەست پێی تکاکردنی مەزن (**الشَّفَاعَةُ العُظْمَى**)ە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ، دوای ئەوەی مرۆڤەکان دەچن بۆ لای ئادەم و داوای لێ دەکەن، تکایان بۆ بکات لەلای خوای پەروەردگار: لێپرسینەوە و سزا و پاداشت دەست پێبکات و کۆتایی بە ڕاگرتنیان بێت لە (گۆڕەپانی) کۆکردنەوە و لێپرسینەوەدا، ئادەم حەواڵەی

لای نووحیان دەکات و، نووح حەواڵەی لای ئیبراهیمیان دەکات و، ئیبراهیم حەواڵەی لای مووسایان دەکات و، مووسا حەواڵەی لای عیسایان دەکات و، عیساش حەواڵەی لای موحەممەدیان دەکات، (**عليهم الصّلاةُ والسّلام**)، پێغەمبەر موحەممەدیش ﷺ تکا لە خوای پەروەردگار دەکات کە ئەو ڕۆژە، ئەو مەینەتییە کۆتایی پێ بێنێ و، دوای تکایەکەی دەست دەکرێ بە لێپرسینەوەی مرۆڤەکان.

﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ ﴾، هەروەها بڵێ: ئەی پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی باش بمخە نێوو، بە هێنانە دەرێکی باش، بمهێنە دەر.

وشەی (مُدْخَلَ) و (مُخْرَجَ)، یانی: بردنە نێو و، هێنانە دەر، کە مەبەست پێی چوونە نێوی پێغەمبەرە ﷺ بۆ هەر کار و چالاکییەك و هاتنەدەری پێغەمبەرە ﷺ لە هەر کار و چالاکییەك، یاخود چوونە نێو شاری مەدینەیە، بۆ پێغەمبەر ﷺ، و هاتنە دەریەتی لە شاری مەککە.

یانی: پەروەردگارم! با هەردووکیان، هەم هاتنە دەرەکەم لە شاری مەککە، هەم چوونە ژوورەکەم بۆ شاری مەدینە، یان: هەم چوونە نێو کارو چالاکییم و هەم لێ هاتنە دەرێم بە شێوەیەکی ڕێك و پەسند و چاك بێ. ﴿ وَٱجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَٰنًا نَّصِيرًا ﴾، لە لایەن خۆتەوە دەسەڵاتێکی پشتگیرییکەر و سەرخەرم بۆ برەخسێنە، ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ﴾، هەروەها بڵێ: هەق هاتوو باتیڵ پووچەڵ بۆوە، مرد، فەوتا،

﴿ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، بە دڵنیایی باتیڵ (ناهەق) پووچەڵ و فەوتاوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ فەرموویەتی: ئەی موحەممەد ﷺ! نیزیك بوو لەوەی بۆمان سروش کردووی، کافرەکان لات بدەن، تاکو شتێکی جیا لەوەی بۆمان ناردووی، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، ئەو کاتەش تۆیان بە دۆست دەگرت، ئەگەر تۆشمان نەچەسپاندبایە، نیزیك بوو شتێکی کەم بە لایاندا بچی، ئەو کاتەش سزای دوو قاتی ژیان و، سزای دوو قاتی مردنمان پێ دەچێژتی، ئنجا هیچ وەسەرخەرێکیشت لە بەرانبەرماندا، چنگ نەدەکەوت:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ عَنِ ٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ لِتَفۡتَرِيَ عَلَيۡنَا غَيۡرَهُۥۖ وَإِذٗا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلٗا ﴿٧٣﴾ وَلَوۡلَآ أَن ثَبَّتۡنَٰكَ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذٗا لَّأَذَقۡنَٰكَ ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيۡنَا نَصِيرٗا ﴿٧٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ ﴾، پێشتریش گوتمان: (كَادَ)، یانی: (قَرُبَ)، نیزیك بوو، (لَيَفۡتِنُونَكَ)، واتە: لاتبدەن، (**عُدِّيَ لِيَفْتِنُونَكَ بِـ»عَنْ» لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى فِعْلٍ كَانَ الفَتْنُ لأَجْلِهِ، وَهُوَ مَا فِيهِ مَعْنَى يَصْرِفُونَك**)، (**فَتْن**)، واتە: تاقیکردنەوە، یاخود ئازاردان، سزادان، ناڕەحەتکردن، ئەو مانایانەی هەموو هەن.

لێرەدا وشەی (**لَيَفۡتِنُونَكَ**)، بە پیتی (**عَنْ**)، بەرکاری پێ خوازراوە، تاکو مانای فیعلێکی بچێتە نێو، کە ئەو تاقیکردنەوەیە لە پێناوی ئەودا بووە، ئەویش ئەوەیە کە مانای: لاتبدەن (**يَصْرِفُونَك**)ی بخرێتە نێو.

کەواتە: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَفۡتِنُونَكَ ﴾، واتە: خەریك بوو کە تووشی بەڵات بکەن و لاتبدەن، نیزیك و خەریك بوو، لە چی لایبدەن و تووشی بەڵای بکەن؟

٢)- ﴿ عَنِ ٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ ﴾، لەوەی کە بۆمان سروش کردووی، ئنجا ئەوەی کە بۆی سروش کراوە، بێگومان قورئانە، وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنعام**)دا دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەر!

ﷺ بفەرموو: ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانُ لِأُنذِرَكُم بِهِۦ وَمَنۢ بَلَغَ ﴿١٩﴾﴾، واتە: ئەم قورئانەم بۆلا سروش کراوە، تاکو ئێوەشی پێ بترسێنم و وریابکەمەوە و هەر کەسێکیش کە پێی دەگات، دیسان پێی بترسێنم و پێی وریا بکەمەوە.

٣)- ﴿لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ﴾، تاکو جگە لەو، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، واتە: جگە لە قورئان، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، لەو بابەتانەدا کە ئەوان مەبەستیان بوون، ئەمە دەگونجێ مەبەست پێی یەکێك لەو دووانە، یان، هەردووکیان بێ:

أ)- پێغەمبەر ﷺ چی دیکە ئاوا بە قورسیی - وەك لە ئایەتەکاندا هاتوە - باسی بت و صەنەمەکانیان نەکات و، قسەی سەخت و ڕەقیان لەسەر نەکات، کە: ئەوانە هیچ نین و، بت و صەنەمن و، دەبنە سووتەمەنیی دۆزەخ، قسەکانی سووك بکاتەوە، لەو بارەوە.

ب)- کارێك بکات کە مسوڵمانە سادە و ڕەش و ڕووتەکان - بەلای کەمەوە – جارێ نەیەنە کۆڕ و مەجلیسەکەی، تاکو ئەو داواکارییە جێ بەجێ بکات، کە زلەزلەکان دەیانگوت: ئێمە لەگەڵ ئەو ڕەش و ڕووتانە دانانیشین، با ئەوانە نەیەنە کۆڕ و مەجلیسەکەتەوە!

دەبێ مەبەست لەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ﴾ بۆ ئەوەی شتێکی دیکەی غەیری ئەوەی بۆمان سروش کردووی، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، مەبەست پێی ئەو جۆرە شتانە بێ:

چونکە خوای پەنهانزان باس دەکات، کە زۆر هەوڵیان لەگەڵ داوە و، ئەگەر خوا نەیچەسپاندبایە، خەریك بوو، تۆزێك بە لایاندا بچێ، ئنجا ئەو شتانە، ئەو تۆزەن، ئەگەرنا خوا کە قورئانی بۆ ناردوە، ئەو غەیری قورئان بڵێ، ئەوە تۆزێك و، هەندێك نیە، بەڵکو لادانێکی یەکجارەکییە! ئەو کاتەش خوا ﷻ بەوە وازی لێ نەدەهێنا، کە سزای ژیانی دنیا و سزای مردن و مەرگی پێ بچێژێ و بۆی دوو قات بکاتەوە! ئاوا دەبێ بە وردیی سەرنجی ئایەتەکان بدەین، تاکو بەهەڵە لێیان تێ نەگەین.

کەواتە: لێرەدا ﴿لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُۥ﴾ واتە: جگە لەوەی بۆمان سروش کردووی، لەو شتانەدا کە ئەوان داوای دەکەن، تۆ شتێکی دیکەی جیا لە قورئان، بە ناوی ئێمەوە بڵێی، یان بکەی.

٤)- ﴿وَإِذًا لَّٱتَّخَذُوكَ خَلِيلًا﴾، ئنجا ئەگەر واشت کردبایە، تۆیان بە دۆست دەگرت، (**الخَلِيْلُ: الصَّدِيْقُ الَّذِي يَتَخَلَّلُ حُبُّهُ القَلْبَ**)، واتە: (**خليل**) ئەو برادەر و هاوەڵەیە، کە خۆشەویستییەکەی دەچێتە نێو دڵ و دەروونەوە، جێگیر دەبێ تێیدا.

٥)- ﴿ وَلَوۡلَآ أَن ثَبَّتۡنَٰكَ ﴾، ئەگەر ئێمە تۆمان نەچەسپاندبایە (**التَّثْبِيتُ: جَعَلُ الشَّيء ثَابِتاً، أي: مُتَمَكِّناً مِنْ مَكَانِه غَيْرَ مُقَلْقِلٍ**)، (**تثبيت**) ئەوەیە شتێك بچەسپێنی، دامەزراوی بکەی لە شوێنی خۆیدا، بە شێوەیەك کە جووڵە جووڵ و لەرەلەر و لەقەلەقی نەمێنێ.

ئەگەر ئێمە تۆمان دامەزرا و و چەسپاو نەکردبایە:

٦)- ﴿ لَقَدۡ كِدتَّ تَرۡكَنُ إِلَيۡهِمۡ ﴾، تۆ (ئەی موحەممەد!) نیزیك بوو، هەندێك بە لایاندا بچی و پشتیان پێ ببەستی و سەنگی خۆتیان بدەیە سەرێ، یانی: شتێك بکەی کە ئەوان لێت داوا دەکەن، (**الرُّكُونُ: المَيْلُ بالرُّكْنِ، أي: بالجَانِبِ مِنَ الجَسَدِ، وَاسْتُعْمِلَ فِي الْمُوافَقَةِ**)، (**رکُون**)، بریتیە لەوە کە ئینسان لایەکی خۆی بخاتە سەر شتێك، سەنگی بداتە سەرێ، دوایی بەکارهێنراوە بۆ گونجان و، وەڵامدانەوەی شتێك کە لە مرۆڤ داوا دەکرێ، ڕازی بێ و وەڵام بداتەوە و جێبەجێی بکات.

٧)- ﴿ شَيۡـٔٗا قَلِيلًا ﴾، (**شَيْئاً: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِـ «تَرْكَنُ» أي: شَيْئاً مِنَ الرّكُونِ**)، (**شَيْئاً**)، لێرەدا بەرکارێکی ڕەها (**مَفْعُول مُطْلَق**)ە، بۆ (**تَرْكَنُ**)، واتە: شتێکی کەم مەیلیان بەلادا بکەی، یان شتێکی کەم پشتیان پێ ببەستی و سەنگی خۆتیان بدەیە سەرێ.

٨)- ﴿ إِذٗا لَّأَذَقۡنَٰكَ ضِعۡفَ ٱلۡحَيَوٰةِ ﴾، ئەگەر واشت کردبایە، ئێمە دوو قاتی ژیانمان پێ دەچێژتی، واتە: سزای دوو قاتی ژیان، چونکە: (**الضِّعْفُ: مُمَاثِلُ مِقْدَارُ شَيءٍ ذِي مِقْدَار**)، (**ضِعْف**) یانی: وێنەی ئەندازەی شتێك کە ئەندازەکەی زاندرابێ.

کە دەفەرموێ: (**ضِعْفَ**) بە سیاق و بە سەلیقە دیارە کە یانی: (**ضِعْفَ عَذَابِ الحَيَاةِ**)، یانی: سزای دوو قاتی ژیانی دنیامان پێ دەچێژتی.

٩)- ﴿ وَضِعۡفَ ٱلۡمَمَاتِ ﴾، هەروەها سزای دوو قاتی مردنیشمان پێ دەچێژتی.

١٠)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيۡنَا نَصِيرٗا ﴾، دواییش لەسەر ئێمە هیچ یارمەتییدەر و سەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، (**النَّصِيرُ: النَّاصِرُ، هُوَ المُخَلِّصُ مِنَ الغَلَبَةِ، أو الَّذِي يَثْأَرُ لِلْمَغْلُوبِ**)، (**نصير**) سیغەی مبالەغەی (**نَاصِرٌ**)ە، زۆر سەرخەر، (**نَاصِر**)یش، یانی: دەربازکەر، لەوە کە مرۆڤ تێ بشکێ، یاخود کەسێك کە تۆڵە دەکاتەوە: بۆ کەسێك کە تێشکاوە و بەرانبەرەکەی پێی وێراوە.

کورتە باسێک لە پێنج سەرنج دا

لێرەدا پێنج (٥) کورتە سەرنج دەخەینە ڕوو لە بارەی ئەم ئایەتانەوە:

١)- کە دەفەرموێ: (**الضِّعْفَ**)، خاوەنی تەفسیری (التحرير والتنوير)[1] دەڵێ: (**إِنَّ الضِّعْفَ أُطْلِقَ هُنَا عَلَى الْقَوِيِّ الشَّدِيدِ، لِعَدَمِ إمكان حَمْلِ الضِّعْفِ عَلَى حَقِيقَتِهِ، إِذْ لَيْسَ ثَمَّ عِلْمٌ بِمِقْدَارِ الْعَذَابِ يُرَادُ تَضْعِيفُهُ، كَقَوْلِهِ:** ﴿فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴿٣٨﴾﴾ **الأعراف**).

واتە: لێرەدا وشەی (**الضِّعْفَ**)، بەکارهێنراوە بۆ: بە هێزی سەخت {واتە: سزایەکی بەهێزی سەخت} چونکە ناگونجێ وشەی (**ضِعْفَ**)، {یانی: دوو بەرانبەر} بەپێی مانا ڕاستەقینەکەی خۆی، بەکاربهێنرێ، چونکە ئێمە زانیاریمان نیە بە ئەندازەی سزایەك کە دەویسترێ دوو قات بکرێتەوە، نازانین، ئەو سزایە چەندە؟ تاکو بزانین دوو بەرانبەرەکەی و دوو قاتەکەی چەندە؟ ئنجا ئەمە وەك قسەی خوای بەرز وایە، کە دەفەرموێ: ﴿فَـَٔاتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ ٱلنَّارِ ﴿٣٨﴾﴾ واتە: خوایە سزای چەند بەرانبەر {یاخود دوو بەرانبەر} یان لە ئاگر بدە، {هی ئەو زلە زلانەی ئێمەیان گومڕا کردوە و، لە ڕێ لاداوە}.

کەواتە: لێرەدا مەبەست هەر ئەوەیە: با سزای ئەوان زیاتر بێ، دوو هێندەی ئێمە، یاخود چەند بەرانبەری هی ئێمە بێ، چونکە ئەوان بوونە هۆی گومڕاکردنی ئێمە، واتە: سزایەکی سەخت و بەهێز، بەهێزتر و سەختتر لە هی ئێمە بێ.

٢)- کە دەفەرموێ: ﴿ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ﴾ خاوەنی تەفسیری (التحرير والتنوير)[2] دەڵێ: (**وَإِضَافَةُ الضِّعْفِ إِلَى الْحَيَاةِ وَإِلَى الْمَمَاتِ، عَلَى مَعْنَى «فِي»، فَالتَّقْدِيرُ: لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفاً فِي الْحَيَاةِ وَضِعْفاً فِي الْمَمَاتِ**)، واتە: وشەی (**ضِعْف**)، کە پاڵدراوەتە لای ژیان و پاڵدراوەتە لای مردن، لێرەدا بە مانای (**فِي**) دێ، واتە: (**ضِعْفاً فِي الْحَيَاةِ وَضِعْفاً فِي الْمَمَاتِ**)، دوو بەرانبەری سزای ژیان و، دوو بەرانبەری سزای مردنمان پێ دەچێژتی.

٣)- زۆربەی زانایان وایان لێك داوەتەوە کە: ﴿ضِعْفَ ٱلْحَيَوٰةِ﴾ واتە: لە ژیانی دنیادا، سزای دوو قاتمان پێ دەچێژتی، ﴿وَضِعْفَ ٱلْمَمَاتِ﴾ واتە: لە ڕۆژی دواییدا سزای دوو قاتمان

---
(١) ج١٥، ص١٧٦.

(٢) ج١٥، ص١٧٦.

پێ دەچێژتی، بەڵام (**محمد الطاهر بن عاشور**) ڕایەکی دیکەی لەوبارەوە هەیە و دەڵێ: ئەگەر پێغەمبەر ﷺ بە لای کافرەکان دا، لای دابا و، پشتی پێ بەستبان و سەنگی خۆی دابایە سەریان و وەڵامی داواکانی دابانەوە، ئەو کاتە خوا ﷻ باسی سزای ڕۆژی دوایی دەکرد و سزای ڕۆژی دواییش، وا باس ناکرێ کە دوو قات و چەند قاتە، بەڵکو بە ئازار و سزای بەئێش و مەزن، باسکراوە وەك خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنفال**)دا، فەرموویەتی: ﴿ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ ﴾، واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە خوا پێشتر بڕیارێکی داوە، بە هۆی ئەوەوە کە قەرەبووتان وەرگرت، {فیدیەتان وەرگرت، لە دیلەکانی جەنگی بەدر} سزا و ئازارێکی مەزنتان توش دەبوو.

بەڵام لێرە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَقَدْ كِدتَّ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلًا ﴾، نیزیك بوو کە شتێکی کەم بە لایاندا بچی، ئنجا لە بەرانبەر شتێکی کەم دا کە بە لایاندا چووبایە، ناگونجێ خوا سزای دوارۆژی بدات، کە ئەو مەیلکردنەش مەبەست پێی بەهەڵە داچوونی پێغەمبەری خوایە لە کۆششکردن (**إجتهاد**)دا، کە ئەویش بۆ ئەوە بووە بەرژەوەندیی ئایین و بەرژەوەندیی کار و بانگەوازەکەی دابین بکات، ئنجا لە بەرانبەر کۆششکردنی پێغەمبەردا ﷺ، ئەگەر لە کۆششەکەشی دا نەیپێکابێ، سزای دوا ڕۆژی بۆ نەبووە، چونکە سزای دوارۆژ بۆ ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ سەرپێچیی لە فەرمانی خوا بکات، بەڵام هەقی بووە کە ئیجتهاد و کۆشش بکات، لەو شتانەدا کە دەقیان لەسەر نیە و، جارێ خوا سروشی بۆ نەکردوە و پێی ڕانەگەیاندوە چی بکات، مافی خۆی بووە: کۆشش بکات، هەروەك لە وەرگرتنی قەرەبووی دیلەکانی جەنگی بەدردا، خۆی و هاوەڵانی کۆششیان کرد و خواش ﷻ لەسەر ئەوە سزای نەدان، لەبەر ئەوەی خوا بڕیاری داوە سزای کەسانێك نادات کە لە کۆششکردن (**إجتهاد**)دا بە هەڵەدا دەچن، بەڵام بێگومان سزای کەسانێك دەدا کە سووراو سوور دەزانن ئەوە سەرپێچیی فەرمانی خوایە و، سەرپێچییش دەکەن، بەڵام کەسێك کە دەقێکی لەبەر دەست نیە و بەرچاو ڕوون نیە و عەقڵی خۆی بەکاردێنێ، لە شتێکدا کە پێی وایە بەرژەوەندیی ئایین و بەرنامەی خوا لەوەدا هەیە، لەسەر ئەوە سزا نیە، چونکە کۆششکەر (**مجتهد**)، ئەگەر پێکای، دوو پاداشتیی هەن و ئەگەر نەیپێکا، پاداشتێکی هەیە، وەك لە فەرمایشتێکی صەحیحی پێغەمبەردا ﷺ دا هاتوە، کە دەفەرموێ:

{إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ} **(أخرجه البخاري: ٦٩١٩ ، ومسلم: ١٧١٦).**

واتـە: بابـای حوکمـڕان هـەر کاتـێ کۆششـی کـرد، (ئیجتهـادی کـرد و عەقڵـی خـۆی بەکارهێنـا) پاشـان پێـکای، دوو پاداشـتی هـەن و، ئەگـەر کۆشـشی کـردو نەیپێـکا، پاداشـتێکی هـەر هەیـە.

کەواتـە: لـە بـواری کۆششـکردن دا سـزادان هـەر لـە ئـارادا نیـە، بـەڵام مەبەسـت لـە سـزادانی ژیـان و مـردن، لـە کاتی مەیلکردنـی پێغەمبەر ﷺ بـە لایاندا، مەبەسـت، ئەو بـەڵا و گرفتارییانەن، کـە بـە هـۆی هەڵـە و کـەم و کوڕییەکانـەوە، کە مـرۆڤ تووشـیان دەبێ، بەسـەری دێن.

چونکـە مـرۆڤ هەرچەنـدە نیـاز و مەبەسـتی بـاش بـێ، بـەڵام کـە نەیپێـکا، تووشـی دەرەنجامێکـی خـراپ دێ، مـادام لـەو کۆششـکردنەی نەپێکابـێ، بـەڵام خـوا ﷻ پێغەمبـەری ﷺ دامەزرانـدوە و، چەسـپاندوە، کۆششـێك و ئیجتهادێکـی هەڵـە نـەکات، کـە دوایـی باجەکـەی بـدات[1]، هـەم لـە ژیانـی دنیـادا و هـەم لـە کاتـی مەرگیشـدا.

ئەمـەش ڕایەکـە (**محمـد الطاهـر ابـن عاشـور**)، هێناویەتـی، بـەڵام پێـم پەسـند نیـە، هـەر چەنـدە ناڵێـم هیـچ ڕێـی تێناچـێ، بـەڵام ڕای زۆربـەی زانایـان گونجاوتـر و ڕێکـترە.

٤)- کە دەفەرموێ: (ثُمَّ)، لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، چونکە دەرباز نەبوون لە سزا، گرنگترە لە پێ چێژتنی سزایەکە، لە پلەدا، بۆیە خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا﴾ دوایی تۆ لەسەر ئێمە هیچ یارمەتییدەر و سەرخەرت چنگ نەدەکەوتن، دیارە دەست نەکەوتنی یارمەتییدەر و سەرخەریش، گرنگترە، لە پێ چێژرانی سزا.

٥)- مرۆڤ هەتا پلەی بەرزتر بێ، ئەو بەڵایەی کە بەسەری دێ، یاخود ئەو سزایەی کە دەدرێ لەسەر سەرپێچییەکەی، مەزنتر دەبێ، وەك لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا هاتوە: ﴿يَٰنِسَآءَ ٱلنَّبِيِّ مَن يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ يُضَٰعَفْ لَهَا ٱلْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾﴾ واتە: ئەی ئافرەتانی پێغەمبەر! ﷺ، هەر کامێك لە ئێوە، گوناهێکی ناقۆڵای ئاشکرا بکات، سزای بۆ دوو قات دەکرێـتەوە، { یان: (سزای بۆ چەند بەرانبەر دەکرێتەوە} و ئەوەش لە لای خوا ئاسانە.

لەبـەر ئـەوە کـە مەقـام و پێگـەی هاوسـەرانی پێغەمبـەر ﷺ بەرزتر بـووە، بێگومـان ئەگەر سـەرپێچیی بکـەن، سزایەکەشـیان سـەختتر دەبـێ، جێـی سـەرنجە: کـە وشـەی ﴿بِفَٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ﴾ کـە هـەم لێـرەدا لـە سـوورەتی (**الأحزاب**)دا هاتـوە، هـەم لـە سـوورەتی (**النسـاء**) دا هاتـوە، هـەم لـە سـوورەتی (**الطلاق**)یشـدا هاتـوە، زۆرێـك لـە توێژەوانـی قورئـان بـە زینـاو

---

(١) ئەمـە ڕاسـت نیـە و پێغەمبـەری خـوا ﷺ چەنـد جارێـك لـە ئیجتیهادەکـەی دا نەیپێـکاوە، بـەڵام خـوا بـۆی ڕاسـت کردۆتـەوە و، ئـەوەی دیلـەکانی جەنـگ و (إبـن أم مکتوم)یـش، نموونـە زەقـن لەوبـارەوە.

داوێن پیسییان لێکداوەتەوە، بەڵام وەك لە تەفسیری سوورەتی (النساء)دا باسمکردووەو، ڕوونمکردۆتەوە[1]، لە هەر سێ شوێنەکەدا ﴿بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ﴾، مەبەست پێی سەرپێچییکردنی ئافرەتە لە مێردی و مەبەست پێی یاخیبوونی و، ئەوەیە کە بە شێوەیەك لەگەڵ مێردی دا ڕەفتار بکات، کە مێردەکەی نارەحەت بکات، بێ فەرمانیی بکات و سەرپێچیی لێ بکات و، لە سنووری شەرع بچێتە دەر، بەڵام بە تەئکید مەبەست پێی داوێن پیسیی نیە، هەر کەسێك بە وردیی سەرنجی ئەو ئایەتانە بدا لەو سیاقانەدا کە تیایاندا هاتوون، لەوە دڵنیا دەبێ کە وشەی (فاحِشَة)، کاتێك لە قورئاندا بەکارهاتبێت بە موتڵەقیی، مەبەست پێ زینا، یان نێربازییە، بەڵام: ﴿بِفَٰحِشَةٖ مُّبَيِّنَةٖ﴾، واتە: گوناهێکی ناقۆڵای ئاشکرا و ڕوون، مەبەست پێی سەرپێچیی ئافرەتە لە مێردی.

لێرەدا خوا ﷻ زۆر بە ڕوونیی و ڕاشکاویی ڕایگەیاندوە کە: پێغەمبەر ﷺ تەنانەت کەمێکیش بە لای کافرەکاندا نەچووە، تەنانەت کەمێکیش، بەڵام بە هۆی ئەوەوە کە خوا عز وجل پاراستوویەتی.

ئنجا ئایا مەبەست لەو: کەم بە لادا چوونە، چییە؟ ئەوەیە کە پێغەمبەری ﷺ ئیجتهادێك کۆششێك بکات، بۆ بەرژەوەندیی ئایینەکەی، بۆ بەرژەوەندیی گەیاندنی پەیامەکەی و، ئەو ئیجتهاد و کۆششە پێغەمبەر ﷺ تێیدا نەپێکێ.

بۆ نموونە:

أ - پێغەمبەر ﷺ لە ڕوو وەرچەرخاندنی دا لە عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتووم، نەیپێکا و، خوای پەروەردگار ڕەخنەی لێ گرت وەك خوا فەرموویەتی: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ١ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ٢ وَمَا يُدۡرِيكَ لَعَلَّهُۥ يَزَّكَّىٰٓ ٣ أَوۡ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ ٱلذِّكۡرَىٰٓ ...﴾ العبس (١ - ٨).

ب - هەروەها لە وەرگرتنی فەرەبوو لە دیلەکانی جەنگی بەدردا نەیپێکا، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسۡرَىٰ حَتَّىٰ يُثۡخِنَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ ... ٦٧﴾ الأنفال.

ج - هەروەها لە مۆڵەتدانی دا، بە دڵ نەخۆشەکان لە جەنگی تەبووکدا، نەیپێکا، ﴿عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمۡ ٤٣﴾التوبة، بەڵام هەموو ئەو نەپێکانانە کە بە هۆی کۆششکردنەوە بوون و، بۆشی هەبووە کە کۆشش بکات، ئەوە نەبووە کە ڕێك دیاربێ سەرپێچییە لە فەرمانیی خوا، هەڵبەتە خوا ﷻ هەر بۆی ڕاست کردۆتەوە و جارجاریش سەرزەنشتێکی سووکی کردوە و ئاگاداری کردۆتەوە کە نەدەبوو وابووایە.

---

(١) هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (الأحزاب)یش دا.

مەسەلەی دووەم:

خوا بە پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ فەرمووە: نیزیك بوو کافرەکان بێزارت بکەن و ناچارت بکەن، تاکو لەسەر زەمینی مەککە دەرت بکەن، ئەو کاتەش کەمێك نەبێ پاش تۆ، لێی نەدەمانەوە، ئەوەش یاسای خوایە لە ژیانی پێغەمبەرانماندا، کە لە پێش تۆ ناردوومانن و، لادانیش بۆ یاسای خوا نابینی:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ﴾ (ئەی موحەممەد!) نیزیك بوو بێبڕوایەکان بێزارت بکەن و هەڵتیپێچن و هەڵتستێنن لە زەوی، دەگوترێ: (**فَزَّ: أَي بَارَحَ المَكَانَ**)، شوێنەکەی خۆی بەجێهێشت، (**الإِسْتِفْزَازُ: الحَمْلُ عَلَى التَّرَحُّلِ**)، (**إِسْتِفْزَازٌ**)، بریتیە لەوە کە تۆ کەسێك ناچار بکەی شوێنەکەی بەجێ بهێڵێ.

کە دەفەرمویٚ: ﴿لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ﴾ (ال)ی سەر (ٱلْأَرْضِ)، بۆ ناساندن (**تعریف**)ی (**عهد**)ە، زەوییەکەت ئەو زەوییەی خۆت، یاخود زەوییەك کە تێیدا نیشتەجێی، کە شاری مەککەیە، نیزیك بوو بێزارت بکەن و ناچارتبکەن و لەسەر زەوی هەڵتستێنن، بۆچی؟

٢)- ﴿لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا﴾ تاکو لەوێت دەربکەن، ﴿لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا﴾ ئەمە: (**تَعْلِيلٌ للإِسْتِفْزَازِ**)، هۆکار هێنانەوەی هەڵسانەکەیە، یانی: بێزار و ناچار و جاڕزت دەکەن، تاکو تۆ لەوێ وەدەرنێن.

٣)- ﴿وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ئنجا ئەگەر واشیان کردبایە، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ نەدەمانەوە.

(خِلَٰفَكَ)، خوێنراویشەتەوە: (**خَلْفَكَ**)، (**خَلْفَكَ: أَي: بَعْدَكَ، وأَصْلُ الخَلْفِ: الوَرَاءُ فَاسْتُعْمِلَ مَجَازاً فِي البَعْدِيَةِ**)، وشەی (**خَلْفَ**)، واتە: پشتەوە، بەڵام بە مەجاز بەکارهێنراوە بۆ دوایی، لە ڕووی کات (**زمن**)ەوە.

پێشتر گوتمان: (لَبِثَ)، واتە: مایەوە، (لَّا يَلۡبَثُونَ خِلَٰفَكَ)، واتە: دوای تۆ نامێننەوە لەو شوێنەدا، لە شاری مەککەدا، مەگەر کەمێك، (إذاً) (إِذاً: ظَرْفٌ لِلزَمَانِ وتَنْوِينُهَا عِوَضٌ عَنْ جُمْلَةٍ مَحْذُوفَةٍ وَالتَّقْدِيرُ: إِذَا أَخْرَجُوكَ لا يَلْبَثُونَ بَعْدَك..)، (إذا)، زەرفە بۆ کات، کاتێك کە شتێکی تێدا ئەنجامدراوە، تەنوینەکەش کە خراوەتە سەری، (إذاً)، ئەوە قەرەبووی ڕستەیەکی قرتێنراوە، کە ماناکەی ئاوای لێدێتەوە: ئەگەر تۆیان وەدەر نابایە، کەمێك نەبێ، لە دوای تۆ نەدەمانەوە.

ئێمە دوایی چەند سەرنجێك لەسەر ئەو ئایەتە دەدەین و، زیاتر ماناکەی شی دەکەینەوە.

٤)- ﴿ سُنَّةَ مَن قَدۡ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِن رُّسُلِنَاۖ ﴾، (السُّنَّةُ: العَادَةُ وَالسِّيرَةُ الَّتِي يَلْتَزِمُهَا صَاحِبُهَا)، (سُنَّةَ)، بریتیە لەو نەرێت و شێوە ژیانەی کە خاوەنەکەی پێوە پابەنددەبێ.

لە ڕاستیی دا (سنة)، یانی یاسا، هەڵبەتە یاساش عادەتێکە دووبارە دەبێتەوە و بەردەوامە، واتە: ئا ئەوە کە لە دوای تۆ جگە لە کەمێك نەدەمانەوە، ئەگەر تۆیان وەدەر نابایە، ئەوە یاسای خوایە، لە ژیانی ئەو پێغەمبەرانەدا کە پێش تۆ ناردوومانن، یانی: بە نسبەت ئەوانیشەوە، هەر بەو یاسایە مامەڵەمان کردوە، لەگەڵ کافرە ناحەز و دوژمنەکان، کە پێغەمبەرانیان وەدەرناوەو دەرکردوە لە نیشتیمان و زێدی خۆیان: ئەویش ئەوەیەکە: سزامان داون.

٥)- ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحۡوِيلًا ﴾، هەروەها تۆ لادان نابینی، بۆ یاسای ئێمە، ئەمە ڕستەیەکە نێواخن کراوە، بۆ ئەوەی تەواو ڕوونی بکاتەوە، کەواتە: ئەمە یاسای خوایە، لە پێغەمبەرانێکدا کە لە پێش تۆدا ڕەوانەمان کردوون، هەر بەو شێوەی مامەڵەمان کردوە لەگەڵ نەیارەکانیاندا، ئنجا تۆ لادانیش نابینی بۆ یاسای خوا، یاسای خوا ناگۆڕێ و لانادرێ لە کەس و، هیچ کەس مافی ڤیتۆی لە بەرانبەر یاساکانی خوادا نیە.

چوار سەرنجی کورت لەسەر ئەو دوو ئایەتە:

١)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسۡتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ لِيُخۡرِجُوكَ مِنۡهَاۖ ﴾، ئەمە ئاماژەی تێدایە بەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە مەککە دەچێتە دەر و، ئەوان ناچاری دەکەن مەککە بەجێ بهێڵێ، واتە: دەبنە هۆکاری چوونە دەری لە مەککە و کۆچکردنی.

هەروەها ئاماژەشە بەوە: کە دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ ناچار دەبێ، شاری مەککە بەجێ بهێڵێ، ناحەزەکانی کەمێك نەبێ نامێننەوە و ئەوەش ڕوویدا، چونکە لە جەنگی بەدردا حەفتا (٧٠) لە سەرانیان، لە نێویاندا ئەبوو جەهل و نەضری کوڕی حارث و ئومەییەی کوڕی خەلەف و، عوتبە و شەیبەی کوڕانی ڕەبیعە و زۆرێك لە زلەزلەکان، کوژران، کەواتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە لە مەککەدا، چونکە حەفتایان لێ کوژرا و حەفتاشیان لێ بەدیل گیرا و، ماڵوێرانییەکی زۆریان بەسەرهات.

دەشگونجێ مەبەست ئەوەبێ، کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَـٰفَكَ إِلَّا قَلِيلًا﴾، واتە: ئەگەر تۆ وەدەر بنێن لە شاری مەککە، لە دوای تۆ کەمێك نەبێ نامێننەوە، بەڵکو خوا وەك چۆن گەلانی پێشووی بنبڕکردوە، ئەو گەل و خەڵکەی تۆش، کە شاربەدەرت دەکەن و ناچاری کۆچکردنت دەکەن، ئاوا بنبڕیان دەکات، بەڵام لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بە ویستی ئازادانەی خۆی شاری مەککەی بە جێهێشت، نەك ئەوان هەڵیپێچن و بڵێن: وەرە دەبێ بڕۆی، بۆیە خوا ئەو خەڵکەی سزا نەدا، بە سزایەکی بنبڕکەر، ئەوەش مانایەکی دیکەیەتی، کە وەك لە مانا گشتییەکەش دا گوتمان، ئەم ئایەتە موبارەکە هەردووك ماناکەی، لەگەڵ حاڵەت و ژیانی پێغەمبەردا ﷺ دەگونجێن.

دەگونجێ بڵێین: کەمێك نەبێ نەمانەوە لە دوای پێغەمبەر ﷺ، واتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە، چونکە زلەزلەکانیان هەموویان کوژران یان بەدیل گیران لە جەنگی بەدردا، کەواتە: بە سەلامەتیی نەمانەوە، بەڵکو دڕکیان نەما و لووتیان شکێنرا.

دەشگونجێ بڵێین: خوا ﷻ فەرموویەتی: ئەگەر ئەوان دەرتبکەن، کەمێك نەبێ لە دوای تۆ نامێننەوە، بەڵام بۆیە مانەوە و بنبڕ نەکران، چونکە پێغەمبەریان ﷺ دەرنەکرد، بەڵکو بە ویستی ئازادانەی خۆی شاری مەککەی بەجێهێشت، هەردووك واتایەکان گونجاون.

٢)- کە دەفەرموێ: ﴿سُنَّةَ مَن قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِن رُّسُلِنَا﴾ پسپۆڕان گوتوویانە: (**جُمْلَةٌ مُسْتَأْنَفَةٌ اسْتِئْنَافاً بَيَانِياً لِبَيَانِ سَبَبِ كَوْنِ لُبْثِهِم بَعْدَهُ قَلِيلاً**)، واتە: ئەمە ڕستەیەکە کە دەست پێدەکات، دەست پێکردنێکی ڕوونکردنەوە، تاکو هۆی ئەوە ڕوونبکاتەوە، کە بۆچی کەمێك نەبێ لە دوای پێغەمبەرەوە ﷺ نامێننەوە؟ واتە: کەمێك نەبێ نامێننەوە بە سەلامەتیی، لەسەر مانای یەکەمیان، یاخود کەمێك نەبێ نامێننەوە کە بنبڕ نەکرێن، لەسەر مانای دووەمیان.

ئەویش ئەوەیە کە ئەمە: عادەت و یاسای نەگۆڕی خوای کارزانە.

٣)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ ﴾، ئەمە وەك پسپۆڕانی زمان دەڵێن: زێدەڕۆییە، لە لابردن (نفي)دا، ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، یانی: لادانت بۆ یاسای ئێمە چنگ ناکەوێ. هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَٰكِرِينَ ﴿١٧﴾ ﴾الأعراف، واتە: زۆربەیانت شوکرانە بژێر و سوپاسگوزار دەست ناکەوێ.

چونکە ئەگەر خوا ﷻ بفەرموێ: یاسای ئێمە ناگۆڕێ، ئەوە هەر ئەوە دەگەیەنێ، کە ناگۆڕێ، بەڵام کە بفەرموێ: ﴿ وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴾، یانی: هەرچەندە زۆر بگەڕێی و سۆراغ بکەی و بپشکنی، هەوڵبدەی، گۆڕانێك و لادانێك بۆ یاسای ئێمە نابینی.

هەروەها بەنسبەت ڕستەکەی دیکەیشەوە: یانی: هەرچەندە سۆراغ بکەی و بپشکنی، زۆربەیانت سوپاسگوزار چنگ ناکەوێ.

٤)- (**التَحْوِيلُ: تَغَيِيرُ الحَالِ، وَهُوَ التَّبْدِيْلُ**)، (**تحويل**) بریتیە لە گۆڕانی حاڵ، یاخود بریتیە لە گۆڕین و لادان، ئنجا هەر بۆ ئەوەی بزانرێ: لە تەفسیرەکاندا چی هاتوە! هەرچەندە ئەو دوو گێڕدراوەیەم بە دڵ نین، بەڵام دەیانهێنم:

أ)- **{عَنْ سَعِيدِ بْنْ جُبَيْرٍ رَحِمَهُ اللّٰه قَالَ المُشْرِكُوْنَ لِلنَّبِيّ ﷺ: كَانَتِ الأَنْبِيَاءُ يَسْكُنُونَ الشَّامَ، فَمَالَكَ والمَدِيْنَة؟ فَهَمَّ أَنْ يَشْخَصَ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَّعَالَى: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾}(أخرجه السيوطي في (لباب النقول في أسباب): ص١٣٩، ، وقال مؤلّفا الإستيعاب: سنده ضعيف) ج٢، ص٤٥٢).**

واتە: سەعیدی کوڕی جوبەیر، کە یەکێکە لە زانایانی شوێنکەوتووانی هاوەڵان، (تابعین)، دەڵێ: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بە پێغەمبەریان ﷺ گوت: پێغەمبەران زیاتر لە شام نیشتەجێ دەبوون، تۆ چیتە لێرە لە مەدینە! ئەویش ویستی بچێ بۆ ئەوێ (یانی: بۆشام) بەڵام خوای بەرز ئەم ئایەتەی بۆ نادرە خوار.

کە بە تەئکید وەك سەنەدەی بێهێزە، نێوەڕۆکەکەشی هەر بێهێزە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لەوە ژیرتر بووە، بە قسەی هەندێك لە موشریکەکان هەڵخەڵەتێ، پاشان موشریکەکان لە مەککە بوون، بەڵام ئەمە باسی مەدینە دەکات، سوورەتەکەش سوورەتێکی مەککەییە.

ب)- {عَنْ الحَضْرَمِيّ: أَنَهُ بَلَغَهُ أنَ بَعْضَ اليَهُودِ قَالَ للنَّبِيّ: إِنَّ أَرْضَ الأَنْبِيَاءِ أَرْضُ الشَّامِ، وَإنَ هَذِهِ لَيْسَتْ بِأَرْضِ الأَنْبِيَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَإِن كَادُواْ لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ ٱلْأَرْضِ ﴾}(أَخْرَجَهُ الطَّبري: ج١٥، ص٩٠ و ٨٩، وقال مؤلّفا الإستيعاب[١]: سنده ضعيف).

واتە: حەضرەمیی دەڵێ: پێمگەیشتوە کە هەندێك لە جوولەکەکان بە پێغەمبەریان ﷺ گوت: سەرزەمینی شام، سەرزەمینی پێغەمبەرانە، ئێرە، (واتە: ئەم شاری مەککە) سەرزەمینی پێغەمبەران نیە، (واتە: ئێرە بە جێ بهێڵە و بچۆ بۆ شام، گوایە دەبێ پێغەمبەریش ﷺ وەك لە ڕیوایەتی پێشێدا هاتوە، بە دڵیدا هاتبێ، شتێکی وا بکات!).

بەڵام خوای پەروەردگار ئەو ئایەتەی بۆ ناردۆتە خوار!

کە بە تەئکید ئەو دوو گێڕدراوەیە، هەم لەگەڵ نێوەڕۆکی ئایەتەکان دا ناگونجێن، هەم لەگەڵ کەسایەتیی بەرز و ناوازەی پێغەمبەر ﷺ، عەقڵ و تێگەیشتنی دا کە لە لووتکەدا بووە.

---

(١) ج٢، ص٤٥٢.

مەسەلەی سێیەم:

خوا فەرمانی بە پێغەمبەر ﷺ كردوە: لە كاتی لادانی خۆرەوە لە نێوەڕاستی ئاسمانێ، نوێژ بەرپابكە، هەتا تاریكیی شەو، هەروەها قورئانی نوێژی بەیانییش بخوێنە، بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی لەلا ئامادە بووە {فریشتەكان لە لای ئامادە دەبن} لە شەوێشدا شەونوێژ بە قورئان خوێندن بكە، ئەوە زیادەیەكە تایبەت بە تۆ، نیزیكە پەروەردگارت پاش زیندووكرانەوەت، پێگەی ستایشكراوت پێ ببەخشێ:

﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا ٧٨ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ٧٩ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، نوێژ بەرپابكە لە كاتێكدا كە خۆر لادەدا، (**الدُّلُوكُ: زَوَالُ الشَّمْسِ عَنْ كَبِدِ السَّمَاءِ، واللَّامُ لامُ التَّوْقِيْتِ بِمَعْنَى: عِنْدَ**)، (**دُلُوك**)، بریتیە لە لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان {هەندێكیشیان گوتوویانە: (**الدُّلُوكِ: الغُرُوْبُ**)، واتە: ئاوابوون} (ل)كەش كە دەفەرموێ: ﴿ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، لامی دیارییكردنی كاتە، یانی: لەلای، لە نیزیكی.

٢)- ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، تاكو تاریكایی شەو (**الغَسَقُ: الظُّلْمَةُ**)، (**غَسَق**)، بە مانای تاریكیی دێ، واتە: تاكو شەو تاریك دادێ، تۆ نوێژ بەرپابكە، كە وەك پێشتر گوتمان: ئەمە ئاماژەیە بە كاتی چوار نوێژەكان، نوێژی نیوەڕۆ، كە خۆر تۆزێك لە نێوە ڕاستی ئاسمان لادەدا، نوێژی عەسر، كە خۆر زیاتر لادەدا، پاشان نوێژی شێوان، كە خۆر بە تەواویی ئاوا دەبێ و، نوێژی خەوتنان، كە شەو تاریك دادێ.

٣)- ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، هەروەها قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش، گرنگیی پێ بدە، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، بە چی مەنصووبە؟ دەڵێ: (**أي: أَقِمْ قُرْآنَ الفجر**)، واتە: قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی بەرپابكە، واتە: نوێژی پێ بكە، ئەمە بۆ ئەوەیە كە بزانرێ هەموو نوێژێك دەبێ قورئانی تێدا بخوێندرێ، بەڵام بە تایبەت لێرەدا باسی قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی كردوە، لەبەر ئەوەی كاتی نوێژی بەیانیی، كاتێك كە دنیا كش و ماتە، ئەو قورئانەی تێیدا دەخوێنرێ، باشتر دەبیسترێ و، لە دڵ و عەقڵی خوێنەر و، بیسەرەكانیش دا باشتر جێگیر دەبێ، سوننەتیشە

قورئان زیاتر لە نوێژی بەیانییدا بخوێندرێ، بۆیە بە تایبەت ئەوە باسکراوە، بەڵام ئەوە ئاماژەشە کە نوێژەکانی دیکەش، دەبێ قورئانیان تێدا بخوێنرێ، وەك دوایی باسی دەکەین.

٤)- ﴿إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا﴾، بێگومان قورئان خوێندنی نوێژی بەیانیی لە لا ئامادەبوویە، (مَشْهُودًا)، (شَهِدَ أي: حَضَرَ)، ئامادەبوو، (شَهِدَ)، یانی: بینی، کە واتە: (مشهود) یانی: بینراو، یان: لەلا ئامادەبوو، ئەمەش: (إِسْتِئْنَافٌ بَيَانِيٌّ لِوَجْهِ تَخْصِيصِ صَلَاةِ الصُّبحِ بِاسْمِ القُرْآنِ، مَشْهُوداً أي مَحْضُوراً) ئەمە بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەیە کە بۆچی نویژی بەیانیی تایبەت کراوە بە ناوی قورئانەوە، تاکو بزانرێ: لە بەر ئەوەیە کە لە نوێژی بەیانییدا فریشتەکان ئامادە دەبن.

٥)- ﴿وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ﴾، هەروەها لە شەوگاریشدا بە هۆی قورئانەوە، شەونوێژ بکە، (تَهَجُّدْ: مُشْتَقٌّ مِنَ الهُجُودِ وَهُوَ النَّوْمُ، ومَادَةُ التَفَعُّلِ فِيهِ للإزَالَةِ مِثْلُ: التَحرُّجْ والتَأَثُّمْ)، پێشتر باسمان کرد کە (تَهَجُّدْ)، لە (هُجُودِ)ەوە هاتوە، (هُجُودَ)، هەم بە مانای خەو (نوم) دێ، هەم بە مانای لە خەو هەڵسان و بێداریی (إستيقاظ)یش دێ، {هَجدَ: نَامَ، إستيقظ}، بەڵام ماددەی (تفعّل) بۆ لابردنە، وەك (تَحرُّجْ)، واتە: لابردنی حەرەج، (تأثُّم)، واتە: لابردنی گوناە، کەواتە: (تَهَجُّدْ)، واتە: لابردنی خەو، کە بریتیە لە شەو بێداریی و شەونوێژ کردن.

٦)- ﴿نَافِلَةً لَّكَ﴾، یانی: (زِيَادَةً لَكَ على الصَّلَوَاتُ الخَمْسِ المَفْرُوْضَةَ)، ئەمە زێدەییە بۆ تۆ لە پێنج نوێژە فەرزەکان، واتە: زیادە بۆ تۆ دانراوە، ئنجا ئایا ئەو زیادەیە، فەرز بووە لەسەر پێغەمبەر ﷺ، یاخود سوننەت بووە؟ دوایی باسی دەکەین.

٧)- ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾﴾ نیزیکە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ، (الرَّجَاءُ مِنَ اللهِ وَعْدٌ، أي: لِيَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامَاً مَحْمُوداً)، وەك دەڵێن: (الكَرِيمُ إِذَا أَطْمَعَ أَعْطَى)، بەخشەر، ئەگەر کەسێکی ئومێدەوار کرد، پێی دەبەخشێ.

لێرەدا خوا دەفەرموێ: نیزیکە، ڕەنگە، لەوانەیە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و پێگەی ستایشکراوت پێ ببەخشێ، کەواتە: ئەمە بەڵێنە لە لایەن خواوە، واتە: بۆ ئەوەی کە خوا ئەوەت پێ ببەخشێ، بەو جۆرەی گوترا خوا بپەرستە.

٨)- ﴿مَقَامًا مَّحْمُودًا﴾، (المَقَامُ: مَحَلُ القِيَامِ، وَالمُرَادُ بِهِ المَكَانُ المَعْدُوْد لأَمْرٍ عَظِيْم، وَهُوَ وَصْفٌ مَجَازِيٌّ، لأَنَّ المَحْمُودَ مَنْ يَقُوْمُ فِيهِ)، (مقام)، شوێنی هەڵسان و ڕاوەستانە و، مەبەست پێی ئەو شوێنەیە کە ئامادە کراوە بۆ کارێکی مەزن، کە ئەوەش وەصفێکی مەجازییە، چونکە: ئەوەی ستایش دەکرێ، ئەو کەسەیە کە لەو شوێنە دەوەستێ، لەو پێگەیەدا دەوەستێ، نەك خودی شوێنەکە.

کورتە باسێک: چوار بابەتی گرنگ

هەر لەبەر ڕۆشنایی ئەم دوو ئایەتەی (٧٨و ٧٩)دا، ئێمە چوار بابەتی گرنگ دەخەینە ڕوو، بۆ زیاتر تیشك خستنە سەر نێوەڕۆك و چەمك و واتای، ئەو دوو ئایەتە موبارەکە، ئەو دوو ئایەتەش، ئەمە دەقەکەیانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيْلِ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ ۖ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴿٧٩﴾ ﴾.

بابەتی یەکەم: گرنگیی و پێویستی خواپەرستیی، بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم ئاستەنگ و کێشە و گرفتەکاندا:

١)- لێرەدا خوا ﷻ پاش باسکردنی فێڵ و پیلانی دوژمنانی پێغەمبەر ﷺ، کە هەوڵ و تەقەللایان داوە بێزاری بکەن و، وفشاری لێ بکەن و، ناچاری بکەن: شار و سەر زەمینەکەی خۆی کە مەککەیە بەجێی بهێڵێ، دوای ئەوە، فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ، دەکات، کە نوێژ بەرپا بکات، پێنج نوێژە فەرزەکان، هەروەها شەو نوێژیش بکات، زیادە لە پێنج فەرزەکان.

ئەمەش ئەوەی لێ وەردەگیرێ، کە بۆ خۆڕاگریی و دامەزراویی لە بەردەم کێشە و گرفت و، تەنگ و چەڵەمە و، نارەحەتییەکانی کە زادە و بەرهەمی پیلان و فێڵ و تەڵەکەی دوژمنان و ناحەزانن، باشترین هۆکار بۆ دامەزراویی و نەلەخشاویی، بریتییە لە پتەوکردن و توند و تۆڵکردنی پەیوەندیی بەندایەتیی لەگەڵ خوای بەرزی بێ وێنەدا، لە زۆر شوێنی قورئاندا، ئەو ڕاستییە هاتوە، هەروەها لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هاتوە، بۆ وێنە:

١ - ئایەتەکانی (٧٨ - ٧٩)ی سوورەتی (**الإسراء**).

٢ - ئایەتەکانی: (٩٧ - ٩٨ - ٩٩)ی سوورەتی (**الحجر**)، واتە: سێ (٣) ئایەتی کۆتایی سوورەتی (**الحجر**)، کە پێشتر تەفسیرمان کردوون، خوای پەروەردگار هەمان ئەو ڕاستییە مەزنە دووبارە دەکاتەوە، کە بۆ خۆڕاگریی لە بەردەم پیلانی ناحەزاندا، پێویستە مرۆڤ خواپەرستیی خۆی، بەندایەتیی خۆی، بۆ خوا تۆختر بکات و قووڵتر بکاتەوە، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ

يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَٱعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ ٱلْيَقِينُ ﴿٩٩﴾ ﴾.

واتـە: بـە دڵنیایـی ئێمـە دەزانیـن کـە تـۆ سـینەت تەنـگ دەبـێ بـەوەی کـە دەیڵێـن، (بۆیـە) بـە ستایشـکردنی پەروەردگارتـەوە، بـە پاکیـی بگـرە، {واتـە: زۆر (**سـبحان اللّـه**) و (**الحمداللّـه**) بکـە، پـەروەردگارت بـە پـاك بگرە و ستایشـی بکـە}، هەروەهـا لـە کڕنـووش بـۆ خـوا بـەران بـە، {واتـە: زۆر نوێـژ بکـە} و پـەروەردگاری خـۆت بپەرسـتە، تاکـو یەقینـت بـۆ دێ. {کـە بـە تەئکیـد مەبەسـت پێـی ئـەو مردنەیـە، کـە هیـچ کـەس گومانـی تێیـدا نیـە}.

٣)- شوێنێکی دیکە کە خوا ئەو ڕاستییەی تێدا خستۆتە ڕوو، ئایەتی (٤٥)ی سوورەتی (**البقرة**) یە، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ﴿٤٥﴾ ﴾، واتە: یارمەتیی وەربگرن لە خۆڕاگریی و لە نوێژ.

واتـە: هەوڵبـدەن سـیفەتی خۆڕاگریـی لـە خۆتانـدا بێننـە دی، داوای یارمەتیـی و هاوکاریـی لـە خۆڕاگریـی بکـەن و داوای یارمەتیـی لـە نوێـژ بکـەن. بـۆ ئـەوەی نەلەخشـا و دامەزراوبـن لـە دینداریيتانـدا، لـە خواپەرسـتیی و لـە گرتنـی ڕاسـتە شـەقامیی خـوای پـەروەردگاردا و، لـە بەرانبـەر کێشـمە کێـش و گرفـت و، ناڕەحەتییـەکان دا، کـە ناحەزانتـان بۆتـان دێننـە پێـش.

٤)- شوێنێکی دیکەش، ئایەتی ژمارە سێ (٣)ی سوورەتی (**طه**)یە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ ءَانَآئِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾ ﴾.

واتــە: دەجـا خۆڕاگربـە لەسـەر ئـەوەی دەیڵێـن و، پـەروەردگارت بـە پـاك بگـرە بـە ستایشـکردنیەوە، بـەر لـە خۆرهەڵاتـن و لـە پێـش ئاوابوونـی دا، هەروەهـا لـە کاتەکانـی شـەوگاردا، پـەروەردگارت بـە پـاك بگـرە و لەمـلا ولای ڕۆژگاریشـدا، بـە پاکـی بگـرە، بەڵکـو ڕازیبـی.

واتـە: بەڵکـو لـە ئەنجامـی خـوا بـە پاکڕاگرتـن و ستایشـکردنت دا، بـۆ خـواو، لـە ئەنجامـی بەندایەتیـی کردنـی چاکـت دا، بـۆ خـوا، لـە کاتەکانی شـەوو لـە کاتەکانـی ڕۆژدا، بە شـێوەیەك دینداریـی بکـەی و بەندایەتیـی بـۆ خـوا ئەنجـام بـدەی، کـە لـە کـردو کۆششـی خـۆت و لـە بەرهەمـی کۆششـی خـۆت ڕازیبـی.

٥)- شوێنێکی دیکە، ئایەتەکانی: (٢٤ - ٢٥ - ٢٦)ی سووڕەتی (الإنسان)ن، کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱصۡبِرۡ لِحُكۡمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعۡ مِنۡهُمۡ ءَاثِمًا أَوۡ كَفُورٗا ﴿٢٤﴾ وَٱذۡكُرِ ٱسۡمَ رَبِّكَ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ﴿٢٥﴾ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَٱسۡجُدۡ لَهُۥ وَسَبِّحۡهُ لَيۡلٗا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾ ﴾.

واتـە: دەجـا خۆڕاگربـە بـۆ بڕیـاری پـەروەردگارت و، گوێڕایەڵیـی هیـچ گوناهبارێـك و هیـچ سپڵەیەك لـەوان مەکـە و، نـاوی پـەروەردگارت بێنـە بەیانیـان و ئێـواران و، لـە شەوگاریشـدا کڕنووشـی بـۆ ببـە و، شـەوگارێکی دوور و درێـژ خـوا بـە پـاك بگـرە.

کە بە تەئکید مەبەستی پێ ڕاز و نیاز و لێ پاڕانەوە و نوێژکردنە.

٦)- شوێنێکی دیکە، ئایەتی کۆتایی سووڕەتی (النحل)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیاییەوە خوا لەگەڵ ئەوانەیە، کە پارێزیان کردوە و لەگەڵ ئەوانەش دایە، کە چاکەکارن.

پارێزیـان کـردوە، یـانی: لـە هەمـوو ئـەو شـتانەی خـوا پێـی ناخۆشـن، خۆیـان پاراسـتوە، خـواش بـە گشـتی دوو جـۆرە شـتی پـێ ناخۆشـن: ١- قەدەغەکانـی بشـکێنی، ٢- ئەرکەکانـی بچوێنـێ، چاکەکاریشـن، یـانی: هـەم لـە خواپەرسـتییاندا، هـەم لـە هەڵـس و کەوتـی ڕۆژانەیـان لەگـەڵ خەڵکدا، خـوا لەگـەڵ ئـا ئەوانـە دایـە و، بـە لەگـەڵ دابوونێکـی تایبـەت، ئەگەرنـا خـوا بـە گشـتی لەگـەڵ هەمـوو دروسـتکراوەکانی خـۆی دایـە.

٧)- شوێنێکی دیکە، ئایەتی سووڕەتی (آل عمران)ە، فەرموویەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱصۡبِرُواْ وَصَابِرُواْ وَرَابِطُواْ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆڕابگرن و، لە بەرانبەر ناڕەحەتییەکان خۆڕابگرن و، سەنگەر نشینیی بکەن و، پارێز لە خوا بکەن، بەڵکو سەرفرازبن.

٨)- وەك نموونەیەکیش ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ، دێنین: {**عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ، صَلَّى**} (**أخرجه أبو داود: ١٣١٩ وصَحَّحَهُ الألباني، وَضَعَّفَه شعيب الأرنؤوط**).

واتـە: حوزەیفـە خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ عادەتـی وا بـووە، ئەگـەر کارێـك سـەغڵەتی دەکـرد و ناڕەحـەت دەبـوو، نوێـژی دەکـرد {واتـە: بەندایەتیـی بـۆ خـوا دەکـرد}.

بابەتی دووەم: دیارییکردنی کاتی پێنج نوێژە فەرزەکان:

دیـاره ئایەتـی ژمـاره (٧٨) لـە سـوورەتی (الإسراء)، کاتی پێنـج نوێـژه فـەرزەکان ڕوون دەکاتـەوه، چونکـە پێنـج نوێـژه فـەرزەکان، لـە سـەفەری شـەوڕۆیی و بەرزبوونـەوەی پێغەمبـەر ﷺ، بـۆ ئاسـمانەکاندا فەرزکـران، وەك پێشـتر باسـمان کـرد، لـە دەرسـەکانی سـەرەتای تەفسـیرکردنی ئـەم سـوورەتەدا، ئنجـا دوای ئـەوەی پێنـج نوێـژه فـەرزەکان، واتـە: بەیانـی، نیـوەڕۆ، ئێـواران، شـێوان، خەوتنـان، فەرزکـران، دەبـێ کاتەکانیـش دیاریـی بکرێـن، بۆیـە لـەم ئایەتـی ژمـاره (٧٨)ی سـوورەتی (الإسراء)دا، کاتـی پێنـج نوێـژه فـەرزەکان دیاریـی کـراوه، بـا سـەرنج بدەیـن چـۆن؟

١ -) خوا دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، نوێژ بەرپا بکە، لەو کاتەدا کە خۆر لادەدا، ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، هەتا تاریکایی شەو، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، هەروەها قورئان خوێندنی نوێژی بەیانییش گرنگیی پێ بدە، کاتی هەر پێنج نوێژەکان بە کورتیی لێرەدا هەیە:

وشـەی (دلـوك)، دەگوتـرێ: (**دَلَكَـتِ الشَّـمْسُ فِي وَسَـطِ السَّـمَاءِ، فَهِـيَ دَالِـكٌ وَدَالِكَـةٌ**)، واتـە: خۆر لـە نێوەڕاسـتی ئاسـمان لای دا، ئنجـا: هـەم (**دَالِـكٌ**)ی بـۆ بـەکاردێ، هـەم (**دَالِكَـةٌ**)ش، واتـە: (**مَائِلَـة**) لاداو، ئنجـا ئـەم (**دلـوك**)ه، واتـە: لادانـی خـۆر لـە نێوەڕاسـتی ئاسـمان بـەرەو ڕۆژئـاوا، بـە سـێ واتایـان هاتـوه: (**زَوَالِ الشَّـمْسِ عَـنْ وَسَـطِ قَـوْسٍ فَـرضِيٍّ فِي طَرِيـقِ مَسِـيرِهَا الْيَوْمِـيِّ، وَوَرَدَ بِمَعْنَـى: مَيْـلُ الشَّـمْسِ عَـنْ مِقْـدَارِ ثَلَاثَـةِ أَرْبَـاعِ الْقَـوْسِ، وَهُـوَ وَقْـتُ الْعَـصْرِ، وَوَرَدَ بِمَعْنَـى غُرُوبِهَـا، فَصَـارَ لَفْـظُ الدُّلُـوكِ، مُشْـتَرَكًا فِي الْمَعَـانِي الثَّلَاثَـةِ**)[1].

یەك: لادانی خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان لە کەوانەیەکی گریمانەییدا، {کەوانەیەکی گریمانەیی، واتە: ئەو کەوانەیە لە ئاسمان نیە، بەڵام گەردووناسان وەك گریمانە دایدەنێن}، لە ڕێی ڕۆیشتنی ڕۆژانەی خۆردا {لەبەر چاوی ئێمە، ئەگەر نا، زەوییە بە دەوری خۆیدا دەخولێتەوە لە بەرانبەر خۆردا، ئێمە وا دەزانین خۆر لە خۆرهەڵاتەوە دەچێ بۆ خۆرئاوا، بۆ چاوی ئێمە وا دیارە} کە تۆزێ لادەدا، ئەمە کاتی نوێژی نیوەڕۆیە.

دوو: واتای دووەمی (**دلوك**)، لادانی خۆرە لە ئەندازەی سێ لەسەر چواری (٤/٣)ی کەوانەیەك {کەوانەیەکی گریمانەیی} لە ڕێی ڕۆیشتنی ڕۆژانەیدا، کە ئەویش کاتی ئێوارەیە (**عَصْر**).

---

(١) التحرير والتنوير، ج١٥، ص١٨٢.

سێ: ئاوابوونی خۆر، کە ئەویش کاتی نوێژی شێوانە.

کەواتە: وشەی (لِدُلُوكِ)، ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، پێشتریش باسمان کرد کە (ل)ی سەر (لِدُلُوكِ)، لامی تەوقیتە، واتە: (عِنْدَ دُلُوكِ الشَّمْسِ)، لە کاتی لادانی خۆردا، لە نێوەڕاستی ئاسمان، ئەمە وشەیەکە سێ مانای تێدا هاوبەشن:

١- خۆر تۆزێك لابدات کە نوێژی نیوەڕۆیە.

٢- خۆر بە ئەندازەی سێ لەسەر چوار (٤/٣)ی کەوانەیەك لابدات، کە نوێژی عەسرە.

٣- خۆر بە تەواویی لابدات و ئاوابێ کە نوێژی شێوانە.

٢)- کە دەفەرموێ: ﴿ إِلَىٰ غَسَقِ ٱلَّيۡلِ ﴾، (وَالْغَسَقُ: الظُّلْمَةُ، وَهِيَ انْقِطَاعُ بَقَايَا شُعَاعِ الشَّمْسِ حِينَ يُمَاثِلُ سَوَادُ أُفُقِ الْغُرُوبِ، سَوَادَ بَقِيَّةِ الْأُفُقِ، وَهُوَ وَقْتُ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ، وَذَلِكَ وَقْتَ الْعَشَاءِ)، وشەی (غَسَقِ)، واتە: تاریکیی کە بریتیە لە نەمانی پاشماوەکانی تیشکی خۆر، بە شێوەیەك کە تاریکایی ئاسۆی خۆرلێئاوابوون، لەگەڵ تاریکایی بەشەکانی دیکەی ئاسۆدا، یەکسان بێ، کە ئەویش بریتیە لە ونبوونی سوورایی بنی ئاسمان، (غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ)، کە ئەوەش کاتی نوێژی خەوتنانە.

٣)- ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، (أَيْ أَقِمِ قُرْآنَ الفَجْرِ فِي الصَّلَاةِ)، قورئان خوێندنی بەیانیی بەرپابکە لە نوێژدا، ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، دەڵێ: (مَنْصُوبٌ بِالْعَطْفِ عَلَى الصَّلَاةِ)، دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾، (أَيْ أَقِمِ قُرْآنَ الفَجْرِ)، یانی: (قرآنَ الفجر) بۆیە (منصوب)ە چونکە گێڕراوەتەوە بۆ سەر: نوێژ بەرپابکە (أقم الصلاة) یانی: قورئانخوێندنی بەیانیی بەرپابکە، یاخود: (مَنْصُوبٌ عَلَى الإِغْرَاءِ أَيْ: عَلَيْكَ بِقُرْآنِ الفَجْرِ)، (عَلَيْكَ قُرْآنَ الفَجْرِ)، واتە: گرنگیی و بایەخ بدە بە قورئان خوێندنی بەیانیی.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ أَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِدُلُوكِ ٱلشَّمۡسِ ﴾، ئەمە مەبەست تەنیا مەبەست پێی یەك نوێژ نیە، بەڵکو مەبەست: نوێژکردنە لە (دُلُوكِ)ەوە تاکو (غَسَقِ)، لە تۆزێك لادانی خۆرەوە لە نێوە ڕاستی ئاسمان، هەتا بە تەواویی ئاوا دەبێ، کە ئەویش کاتەکانی ئەنجامدانی هەر چوار نوێژەکانی: نیوەڕۆ و عەسر و شێوان و خەوتنان، دواییش ﴿ وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ ﴾، ئەویش کاتی نوێژی پێنجەمە، چونکە (ٱلۡفَجۡرِ)، واتە: شەبەقی بەیان، کە تاریکیی و ڕووناکیی لێك جیادەبنەوە، بۆیەش تەنیا بۆ نوێژی بەیانیی، باسی قورئان کراوە، چونکە لە نوێژی بەیانییدا دنیا کش و ماتە و لە هەموو نوێژەکەی

بەیانییدا، دەنگ بە قورئان خوێندن بەرز دەکرێتەوە، نەك وەك نوێژی خەوتنان و شێوان تەنیا لە دوو ڕکاتیان دا دەنگی پێ بەرزبکرێتەوە، یان وەك نوێژی نیوەڕۆ و ئێوارە (**عصر**)، کە لە هیچ ڕکاتێکیان دا دەنگ بە قورئان خوێندن بەرزنەکرێتەوە، لە نوێژی بەیانییدا، لە هەردوو ڕکاتەیدا دەنگ بە قورئان خوێندن بەرز دەکرێتەوە، چ سووڕەتی (**الفاتحة**)، چ سووڕەتی دوای (**الفاتحة**) {ئەو سووڕەتانەی لە دوای سووڕەتی (**الفاتحة**)، دەخوێنرێن} ئنجا وەك لە سوننەتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، پێغەمبەری خوا، ئەوەندە قورئانەی کە لە نوێژی بەیانیدا خوێندوویەتی لە نوێژەکانی دیکەدا بە گشتی هێندەی قورئان نەخوێندوە، کتێبەکانی سوننەت بۆمان باس دەکەن کە: پێغەمبەر ﷺ نوێژی بەیانیی قورئانی زۆری تێدا دەخوێند، هەروەها نوێژی خەوتنان، لە دوای نوێژی بەیانیی، قورئانی زۆری تێدا خوێندوە، بەڵام نوێژی شێوان بە زۆریی وا بووە، کەمی قورئانی تێدا خوێندوە، هەر ڕکاتە سووڕەتێکی کورت، یان چەند ئایەتێکی کەم، لەبەر ئەوەی کاتەکەی کەمە، دیسان نوێژی نیوەڕۆش، زۆری قورئان تێدا خوێندوە، بەڵام بە دەنگی نزم، هەروەها نوێژی ئێوارە (**عصر**)یش ئەویش کەمتر لە نوێژی نیوەڕۆی تێدا خوێنراوە.

ئنجا جگە لەو ئاماژەیەی قورئان، پێغەمبەریش ﷺ لە بارەی کاتی پێنج نوێژە فەرزەکانەوە فەرمایشتی هەن، کە من دووانیان بە نموونە دێنمەوە:

١)- {نَزَلَ جِبْرِيلُ فَأَمَّنِي فَصَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتَ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتَ مَعَهُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، يَحْسُبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ} (أخرجه البخاري: ٤٠٠٧، ومسلم: ١٨٨٨، وأبو داود: ٣٩٤، والنسائي: ٤٩٣).

واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: جیبریل ﷺ، لە ئاسمان دابەزی، پێش نوێژی بۆ کردم و، منیش نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، دوایی نوێژم لەگەڵ کرد، بە پەنجەکانی {پێغەمبەر ﷺ} پێنج نوێژی ژماردن.

ئنجا نوێژی یەکەمیان ئەگەر نیوەڕۆ بووبێ، هی دووەمیان عەسر بووە و هی سێیەمیان شێوان بووە و چوارەمیان خەوتنان بووە و پێنجەمیان بەیانیی بووە.

بەڵام ئەگەر نوێژی یەکەم بەیانیی بووبێ، بێگومان دووەمیان نیوەڕۆ بووە، سێیەمیان عەسر بووە، چوارەمیان شێوان بووە، پێنجەمیان خەوتنان بووە، کەواتە: جبریل کاتەکانی بۆ دیاریی کردوون، کە هەر کام لە نوێژەکان، لە چ کاتێکدا بکەن؟

٢)- {عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ، فَسَأَلَهُ عَنْ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «اشْهَدْ مَعَنَا الصَّلَاةَ»، فَأَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ بِغَلَسٍ، فَصَلَّى الصُّبْحَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالظُّهْرِ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ عَنْ بَطْنِ السَّمَاءِ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعَصْرِ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْمَغْرِبِ حِينَ وَجَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعِشَاءِ حِينَ وَقَعَ الشَّفَقُ، ثُمَّ أَمَرَهُ الْغَدَ فَنَوَّرَ بِالصُّبْحِ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالظُّهْرِ فَأَبْرَدَ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعَصْرِ وَالشَّمْسُ بَيْضَاءُ نَقِيَّةٌ، لَمْ تُخَالِطْهَا صُفْرَةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْمَغْرِبِ قَبْلَ أَنْ يَقَعَ الشَّفَقُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْعِشَاءِ عِنْدَ ذَهَابِ ثُلُثِ اللَّيْلِ أَوْ بَعْضِهِ (شَكَّ حَرَمِيٌّ) فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ: «أَيْنَ السَّائِلُ؟ مَا بَيْنَ مَا رَأَيْتَ وَقْتٌ»} (أخرجه مسلم: ١٣٩١، وأبو داود: ٣٩٥، والنسائي: ٥٢٢).

واتە: سولەیمانی کوڕی بوڕەیدە لە بابیەوە (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە، کە پیاوێك هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەی کاتەکانی نوێژەوە، پرسیاری لێ کرد، واتە: کاتەکانی پێنج نوێژە فەڕزەکان، ئەویش فەرمووی: نوێژمان لەگەڵ بکە {واتە: ئەمڕۆ پێنج نوێژە فەڕزەکانمان لەگەڵدا بکە، دەبێ ئەو کاتەی ئەو پیاوە هاتوە، شەو بووبێ}، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە بیلال کرد، کە لە کاتی تاریکاییدا {واتە: بەرە بەیانیی دابوو، شەبەقی بەیانی دابوو، بەڵام جارێ دنیا هەر تاریك بوو} لە کاتێکی زوودا بانگی دا، نوێژی بەیانی کرد، کاتێ کە تازە شەبەقی بەیانی دابوو، بەر لەوەی دنیا سپی هەڵگەڕێ.

دوایی بۆ کاتی نوێژی نیوەڕۆ، فەرمانی پێ کرد، کاتێ بانگ بدات کە خۆر لە نێوەڕاستی ئاسمان تۆزێك لایداوە، نوێژی نیوەڕۆ بوو بوو، ئەو کاتە فەرمانی پێدا بانگی دا و نوێژیان کرد.

دوایی لە کاتی نوێژی ئێوارە (عەسر)دا، فەرمانی پێکرد بانگ بدات لە کاتێکدا کە خۆر هەر بەرز بوو {واتە: کاتێ کە نوێژی عەسر بوو، یەکسەر فەرمانی پێکرد} بیلال بانگیدا و نوێژیان کرد.

دوایی فەرمانی پێکرد بۆ نوێژی شێوان کاتێك بانگ بدات کە خۆر ئاوابوو، {خۆر ئاوابووە، شێوان بوو، یەکسەر بانگیدا و} نوێژیان کرد، لە سەرەتای کاتەکەیەوە.

دوایی بۆ نوێژی خەوتنان فەرمانی پێکرد، کاتێ بانگ بدات کە سوورایی بنی ئاسمانێ نەما {واتە: پاشماوەکانیی تیشکی خۆر نەمان، لە سەرەتای کاتەکەیەوە، ئەمە لە ڕۆژی یەکەم}.

دوایی بۆ بەیانی فەرمانی بە بیلال کرد: کاتێ بانگی بەیانیی بڵێ، کە بەرەبەیان ڕووناك داهات {واتە: لە کۆتایی یاخود لە نێوەڕاستی کاتی نوێژی بەیانیدا بانگی دا}.

دوایی بۆ کاتی نوێژی نیوەڕۆ، فەرمانی پێکرد، کاتێ بانگ بدات کە نیوەڕۆ، چرقەی نیوەڕۆ بەسەر چووبوو و دنیا بەرەو فێنکی چوو بوو {یانی: لە سەرەتای کاتەکەیەوە بانگی نەدا، بۆ ئەوەی بزانرێ، سەرەتای کاتی کەنگێیە و کۆتایی کاتی نیوەڕۆش کەنگێیە؟ هەروەها بۆ نوێژەکانی دیکەش}.

دوایی بۆ نوێژی عەسر فەرمانی پێکرد بانگ بدات، کاتێ کە خۆر سپی و پاك بوو {واتە: جارێ زەردایی تێکەڵ نەبوو بوو، زەردایی کە بەرەو نوێژی شێوان بچێ، تێکەڵی نەبووو} بوو.

دوایی بۆ کاتی نوێژی شێوان فەرمانی پێکرد، کاتێ بانگ بدات کە سوورایی نەمابوو، یان سوورایی خەریك بوو کە کۆتایی بێ، {واتە: دوا کاتی نوێژی شێوان}.

دوایی بۆ نوێژی خەوتنان کاتێ فەرمانی پێکرد بانگ بدات، کە سێیەکی شەوێ ڕۆیبوو، یاخود هەندێکی ڕۆیبوو {حەرەمیی کە یەکێکە لە ڕاوییەکان گومانی هەیە و لەوەدا دوو دڵ بووە، لەوەدا کە فەرموویەتی: هەندێکی ڕۆیبوو، یاخود یەك لەسەر سێی ڕۆیبوو} کاتێك کە بەیانی کردەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پرسیارکەرەکە لە کوێیە؟ {بۆیان هێنا} ئەویش فەرمووی: لە نێوان ئەو دوو کاتانەدا کە بینیتن، ئەوە کاتی پێنج نوێژە فەڕزەکانە.

لە ڕۆژی یەکەم دا لە سەرەتای کاتەکاندا بە بیلالی فەرمووە: بانگ بدە و، لە سەرەتای کاتەکاندا نوێژەکانی کردن، لە ڕۆژی دووەم دا لە کۆتایی کاتەکاندا، ئەو پێنج نوێژانەی کردن، تاکو بزانرێ کە سەرەتا و کۆتایی ئەو کاتانەی پێنج فەڕزەکانی تێدا دەکرێن، کەنگێیە؟

بابەتی سێیەم: گرنگیی و گەورەیی نوێژی بەیانیی و شەو نوێژ:

أ- نوێژی بەیانیی:

دەربارەی نوێـژی بەیانیـی خـوا ﷻ کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾، هەروەهـا قورئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانیـی، گرنگیـی و، بایـەخ پێبـدە، یاخـود: قورئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانییـش بەرپـا بکـە، {زۆربـەی نوێـژ بریتیـە لـە قورئـان خوێنـدن} بـە دڵنیایـی قورئـان خوێندنـی نوێـژی بەیانییـش لـەلا ئامادەبوویـە.

(مَشۡهُودٗا)، وەك پێشـتر باسـمان کـردوە، یـانی: لـەلا ئامادەبـوو، هەروەهـا بـە مانـای (بینراو) یـش دێ، کـە لـەلا ئامادەبـوو، یـانی: فریشـتەکان لـە لای ئامادەدەبـن، هەڵبەتـە ئەمـە ئـەوەی لـێ وەردەگیـرێ، کـە نوێـژ بـە بـێ قورئـان خوێنـدن نابـێ، چونکـە لێرەدا خـوا ﷻ نـاوی لـە نوێـژی بەیانیـی نـاوە: قورئـان خوێنـدن ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾، کەواتـە جەوهـەر و کاکڵ و زۆربـەی نوێـژ، بریتیـە لـە قورئـان خوێنـدن.

هەروەهـا ڕای زۆربـەی زانایانـە کـە لەسـەر هـەر کام لـە پێـش نوێـژ خوێـن (إمـام) و ئـەوەی کـە نوێـژ لـە دوای پێـش نوێژەکـەوە دەکات (مأمـوم) و لـە هـەر ڕکاتێکـدا فـەرزە کـە قورئـان بخوێنـن {واتـە: سـوورەتی (**الفاتحة**)} دیـارە بـە نسـبەت نوێژ خوێنانـەوە، ئەگـەر نا بە نسـبەت پێشـەواوە لـە دوو ڕکاتـی یەکەمـی هـەر پێنـج نوێـژە فەرزەکانـدا وێـڕای سـوورەتی (**الفاتحة**)، چەنـد ئایەتێـك، یـان سـوورەتێك لـە دوای سـوورەتی (**الفاتحة**)، دەخوێنـێ، هەڵبەتە ڕای دیکـەش هـەن لـەو بـارەوە، بـەڵام ئـەوە ڕای زۆرینەیـە و ئـەم ڕایـەش زیاتـر ڕاسـتە، وەك لـە سـەرەتای، لـە بەرگـی یەکەمـی ئـەم تەفسـیرەدا تەفسـیری قورئانـی بـەرز و بـە پێـز، لـە کاتی تەفسـیرکردنی سـوورەتی (**الفاتحة**)دا، باسـی ئەوەمـان کـردوە.

لـەو بـارەوەش کـە نوێـژی بەیانیـی فریشـتەکان لـە لای ئامـادە دەبـن، ئـەم سـێ فەرموودەیـە دێنیـن:

١)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، عَنِ النَّبِي ﷺ فِي هَذِهِ الآيَةِ: ﴿وَقُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِۖ إِنَّ قُرۡءَانَ ٱلۡفَجۡرِ كَانَ مَشۡهُودٗا﴾، قَالَ: تَشْهَدُهُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ} (أَخْرَجَهُ الترمذي: ٣١٣٥، وإبن ماجه: ٦٧٠، وصحّحه الألباني).

واتــە: ئەبــوو هورەیــرە ﷺ، دەڵــێ: پێغەمبــەر ﷺ لــە بــارەی ئــەم ڕســتە قورئانییــەوە کــە فەرموویــەتی: قورئــان خوێندنــی نوێــژی بەیانیــی، بــە دڵنیایــی قورئــان خوێندنــی نوێــژی بەیانیـی لـەلا ئامادەبوویـە، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: فریشـتەکانی شـەو و فریشـتەکانی ڕۆژ، {فریشــتەکانی شــەوگار و فریشــتەکانی ڕۆژگار} لــە لای ئامــادە دەبــن.

واتـە: فریشـتەکانی شـەو، کـە کۆتا کاتیانـە و فریشـتەکانی ڕۆژگار، کـە سـەرەتای کاتیانە دێن، یەکـدی بـەدل دەکـەن، هـەردوو کۆمەڵـە فریشـتەکان، لە کاتـی نوێـژی بەیانییـدا کۆدەبنەوە.

٢)- هەر لەو بارەوە ئەم فەرمایشتەش هاتوە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «فَضْلُ صَلَاةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلَاةِ الْوَاحِدِ: خَمْسٌ وَعِشْرُونَ، وَتَجْتَمِعُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ» قَالَ: ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: « وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ:** ﴿ وَقُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ إِنَّ قُرْءَانَ ٱلْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴾الإسراء} (**أَخْرَجَهُ البخاري: ٦٤٨، ومسلم: ٦٤٩**).

واتــە: ئەبــوو هورەیــرە ﷺ، دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ فەرموویــەتی: پەســندیی و گەورەیـی پلـەی نوێـژی بـە کۆمـەڵ بەسـەر نوێـژی تاکـدا، (پەسـندییەکەی) بـە بیسـت و پێنج پلەیـە، واتـە: بیسـت و پێنـج پلـە، چاکـتر و پەسـندترە، فریشـتەکانی شـەوگار و فریشـتەکانی ڕۆژگاریــش لــە نوێــژی بەیانییــدا پێکــەوە کۆدەبنــەوە و ئامــادەی نوێــژی بەیانیــی دەبــن.

٣)- {**يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ ومَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، ويَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ العَصْرِ وصَلَاةِ الفَجْرِ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٥٥٥، وَمُسْلِمٌ: ٦٣٢**).

واتـە: فریشـتەکانی شـەو و فریشـتەکانی ڕۆژ یەکدی دەگـۆڕن، (یاخود لەگەڵتانـدا بەردەوامن بـە دواتـان دەکـەون) لـە کاتـی نوێژی ئێـوارە (عـصر) و نوێـژی بەیانییـدا کۆدەبنەوە.

ب - شــەو نوێــژ:

بــە نســبەت شــەونوێژەوە، خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴾، هەروەهــا لــە شــەوگاردا شــەونوێژ بکــە، زیادەیــە بــۆ تــۆ، نیزیکـە پـەروەردگارت زینـدووت بکاتـەوە و پلـە و پایـەی ستایشـکراوت پـێ ببەخشـێ.

ئەمـە بـە ئاشـکرا دیـارە کـە شـەونوێژی پێغەمبـەر ﷺ هۆکارێکـە لـەو هۆکارانـەی، خـوا ئـەو پلـەو پایـە بـەرزەی پێببەخشـێ، کـە بریتیـە لـە پلـەو پایـەی تێـدا سـتایش کـراو، کـە بێگومـان ستایشـەکە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەچێتـەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيۡلِ ﴾، دیـارە (مِـنْ)، بـۆ بەشـێکە (لِلتّبْعيـضِ)، کـە دەفەرمـوێ: ﴿فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ﴾، ئەمـە ئاوایـە (قُمْ فَتَهَجَّدْ بِـهِ)، (بِهِۦ)، ڕاناوەکـەی دەچێتـەوە بـۆ قورئـان، (أيْ: بِالقُرْآنِ)، واتـە: لـە شـەوگاردا هەڵسـەوە و بـە هـۆی قورئـان خوێندنـەوە، شـەونوێژ بکـە، واتە: شـەونوێژ بکـە و قورئانـی تێـدا بخوێنـە.

(وَالتَهَجُّدُ مِـنَ الهُجُـودِ وَهُـوَ مِـنَ الأَضْـدَادِ، هَجَـدَ: نَـامَ، وهَجَـدَ: سَـهَرَ) (تَهَجُّدْ) لـە (هُجُـودْ)ەوە هاتـوە، (هُجُود)یـش لـەو کردارانەیـە کـە مانـای پێچەوانەیـان هەیـە، دوو مانـای دژ بـە یەکیان هەیـە، (هَجَدَ)، واتـە: خـەوت، هەروەهـا (هَجَدَ)، واتـە: بێـدار بـووەوە، هـەروەك (عَسْعَسَ) یـانی: (أقبـل): هـات، هەروەهـا یـانی: (أدبـر): ڕۆیشـت، ﴿ وَٱلَّيۡلِ إِذَا عَسۡعَسَ ﴿١٧﴾ ﴾التکویـر، واتـە: شـەوگار کـە هـات، یـان شـەوگار کـە ڕۆیشـت.

(هَجَدْتُهُ)، واتە: نواندم، خەواندم، یاخود هەڵم ستاند، بێدارم کردەوە.

هەندێکیـش دەڵێـن: (التهَجُّـدُ: تَـرْكُ الهُجُـودِ مِثْـلُ التَأثُّـمِ والتَحَـرُّجِ، أَي: تَـرْكُ الإِثْـمِ وَتَـرْكُ الحَـرجِ)، (تَهَجُّدْ)، واتـە: وازهێنـان لـە خـەو، وەك (تَأثُّـمْ) وازهێنـان لـە گونـاح و (تَحَـرُّج)، وازهێنـان لـە سـەغڵەتیی، هـەر چـۆن بـێ ﴿فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ﴾، یانـی: شـەونوێژ بکـە بـە هـۆی قورئانـەوە، بەهـۆی قورئـان خوێندنـەوەوە، شـەو بێداربـە.

﴿نَافِلَةً لَّكَ﴾، واتە: زیادەیە بۆ تۆ.

ئنجـا ئـەو زیادەیـە، وەك فـەرز زیادەیـە، یـان وەك پەسـند (مندوب)؟ هـەردووك واتایەکان هەڵدەگرێ.

١ - هەندێك لە زانایان وەك (القرطبي) هێناویەتی[1] گوتوویانە: کە شەونوێژ لەسەر پێغەمبەر ﷺ فەرز بووە، واتە: (نَافِلَةً لَّكَ: أيْ فَرِيْضَةً زَائِدَةً لَكَ عَلَى الفَرِيْضَةِ المُوَظَّفَةِ عَلَى الأُمَّةِ)، واتە: فەرزێکی زێدەیە لەسەر ئەو فەرزەی کە لەسەر ئۆممەتەکەت دانراوە، کە پێنج نوێژەکانن.

٢ - هێندێکیش گوتوویانە: (كَانَتِ صَلَاةُ اللَّيْلِ فِي الإِبْتِدَاءِ واجِبة عَلَى الكُلِّ، ثُمَّ نُسِخَ الوُجُوبُ فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعَاً) واتە: گوتراوە: شەونوێژ لە سەرەتاوە لەسەر هەمووان پێویست بوو، بەڵام دوایی حوکمی فەرزبوونەکەی لابرا و، شەونوێژ بوو بە کارێکی خۆبەخشانە، {بوو بە کارێکی پەسند و باش و فەرز بوونی تێدا نەما}.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص ٢٠٢ -٢٥٤.

هەڵبەتە خوا ﷻ لە زۆر شوێنی قورئاندا باسی گرنگیی شەونوێژی کردوە، هەروەها لە سوننەتی پێغەمبەریش دا ﷺ زۆر هاتوە، کە ئێمە چەند نموونەیەکیان دێنینەوە:

١)- یەکێ لەو شوێنانە لە قورئاندا ئەوەیە کە خوا دەفەرمویٚ لە سوورەتی (الإنسان) (٢٦)دا: ﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَٱسۡجُدۡ لَهُۥ وَسَبِّحۡهُ لَيۡلٗا طَوِيلًا ﴿٢٦﴾﴾، لە شەوگاردا کڕنووش بۆ خوا ببە و شەوگارێکی درێژ خوا بە پاك بگرە، کڕنووش بۆ خوا ببە، واتە: نوێژ بکە، چونکە کڕنووش، بەڵێ سەجدەی قورئان خوێندن هەیە، کە هەر لە نوێژ دایە، مەگەر بە دەگمەن، هەروەها کڕنووشی سوپاسگوزاریی (سَجْدَةُ الشُّكْرِ)یش هەیە، بەڵام سەجدە بردن، کە خوا فەرمانی پێدەکات بە پێغەمبەر ﷺ، زیاتر مەبەست پێی نوێژکردنە، ئەو سەجدەیەی کە لە نێو نوێژدایە.

٢)- لە سوورەتی (السجدة)شدا خوا دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّمَا يُؤۡمِنُ بِـَٔايَٰتِنَا ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُواْ بِهَا خَرُّواْۤ سُجَّدٗا وَسَبَّحُواْ بِحَمۡدِ رَبِّهِمۡ وَهُمۡ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ ۩ ﴿١٥﴾ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمۡ عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ يَدۡعُونَ رَبَّهُمۡ خَوۡفٗا وَطَمَعٗا وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾﴾.

واتە: بێگومان تەنیا ئەوانە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن، کە هەر کاتێك ئایەتەکانی ئێمەیان بیرخرانەوە و بەسەریاندا خوێنرایەوە، (خَرُّواْۤ سُجَّدٗا)، بە سەجدەدا دەکەون، بە کڕنووشدا دەکەون {(خَرُّواْ)، یانی: (سَقَطُوا)، واتە: وەك بە ویستی خۆیان نەبێ، بکەون، ئاوا بۆ خوا دەکەونە سەجدە} هەروەها پەروەردگاریان بە ستایشکردنەوە بە پاك دەگرن و، خۆیان بە زل ناگرن، تەنیشتەکانیان لەسەر جێیەکانیان بەرز دەبنەوە.[1]

{واتە: بۆ شەونوێژ هەڵدەستن}.[2]

﴿يَدۡعُونَ رَبَّهُمۡ خَوۡفٗا وَطَمَعٗا﴾، کە شەونوێژیش دەکەن لە پەروەردگاریان دەپاڕێنەوە، بە لێترسانەوە و بە ئومێداربوونەوە، ﴿وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ﴾، لەوەش کە پێمان داون دەبەخشن.

خوا دەفەرمویٚ: تەنیا ئەوانە بڕوا بە ئایەتەکانی ئێمە دێنن، کە ئەوانە حاڵ و سیفەتیانن.

---

(١) (تَتَجَافَىٰ)، یانی: (تَتَبَاعَدُ)، (جُنُوبُ) کۆی (جَنْب)، واتە: لا تەنیشتتان، (عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ)، کۆی (مَضْجِعَ)ە، (مَضْجِع)یش ئەو شوێنەیە کە ئینسان تێیدا خەوتوە .

(٢) وشەی (تَتَجَافَىٰ)، وەك بڵێی: جارێك نەفس و شەیتان دەڵێ: هەڵمەستن، جارێك پاڵنەری ئیمان دەڵێ: هەڵسن، ئەم وشەیە (تَتَجَافَىٰ)، ئەوەی لێ وەردەگیرێ.

٣)- لە سووڕەتی (الزمر)یشدا، خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ سَاجِدًا وَقَآئِمًا يَحْذَرُ ٱلْـَٔاخِرَةَ وَيَرْجُوا۟ رَحْمَةَ رَبِّهِۦ ۗ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى ٱلَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ۗ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٩﴾ ﴾.

واتـە: ئایـا کەسـێك کـە لـە کاتەکانـی شـەوگاردا، بـە کڕنـووش بردوویـی و، بـە ڕاوەسـتاویی دەمێنێـتـەوە، واتــە: نوێـژ دەکات، شـەونوێژ دەکات، مەترسـیی ڕۆژی دوایـی هەیـە و بـە ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریەتـی {ئایـا ئـەو کەسـەی کـە ئاوایـە، وەك ئـەو کەسـە وایـە، کـە هەمـوو شـەوگار بەخەوتـن دەباتـە سـەر، و مەترسـیی ڕۆژی دوایشـی نیـە و ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریشـی نیـە؟} بڵـێ: ئایا ئەوانـەی دەزانـن و، ئەوانـەی نازانـن یەکسـانن؟ بـە دڵنیایـی بـەس خـاوەن عەقـڵان پەنـد وەردەگـرن.

کەواتـە: لێـرەدا خـوا ﷻ ئەوانـەی کـە شـەو بێـدار دەبـن، شـەو زینـدوو دەکەنـەوە بـە کڕنـووش بردوویـی و، بـە ڕاوەسـتایی و، ترسـی ڕۆژی دواییـان هەیـە و بـە ئومێـدی بەزەیـی پەروەردگاریانـن، ئەوانـە بـە خـاوەن زانسـت و بـە خـاوەن عەقـڵ نـاوزەد دەکات.

٤)- لە سووڕەتی (الإسراء) (٧٩)یشدا کە باسمان کرد: ﴿ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴾.

واتـە: لـە بەشـێکی شـەوگاردا بـە هـۆی خوێندنـی قوڕئانـەوە شـەو نوێـژ بکـە، ئـەوە زیادەیـە بـۆ تـۆ، نیزیکـە پـەروەردگارت زینـدووت بکاتـەوە و، ئـەو پلەیـەت پـێ ببەخشـێ، کـە تێیـدا سـتایش دەکرێـی.

٥)- با فەرمایشتێکیش وەك نموونە بێنین، پێغەمبەر ﷺ، دەفەرمووێ: {**إِنَّ اللَّهَ يُمْهِلُ حَتَّى إِذَا ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الأَوَّلُ، نَزَلَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَيَقُولُ: هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ؟ هَلْ مِنْ تَائِبٍ؟ هَلْ مِنْ سَائِلٍ؟ هَلْ مِنْ دَاعٍ؟ حَتَّى يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ**} (**أخرجه مسلم: ١٧٧٤**).

واتـە: خـوا لێدەگـەڕێ (**يُمْهِلُ**) {واتـە: لێدەگـەڕێ کات بـڕوا} هەتـا کاتێـك کـە سـێیەکی یەکەمـی شـەو تێپـەڕی، {کـە گەیشـتە سـێیەکی دووەم و گەیشـتە نیوەڕاسـتی شـەو} خـوا دادەبـەزێ بـۆ ئاسـمانی نیزیـك و، دەفەرمـووێ: ئایـا کـەس هەیـە داوای لێبـوردن بـکات؟ ئایـا کـەس هەیـە بگەڕێتـەوە و پەشـێمان بێتـەوە؟ ئایـا کـەس هەیـە داوا بـکات؟ ئایـا کـەس هەیـە بپاڕێتـەوە؟ تاکـو شـەبەقی بەرەبەیـان دەدات.

خوا ﷻ بەو شێوەیە چاوەڕێی بەندەکانی دەکات، کە داوای لێبوردنی لێ بکەن و بۆ لای بگەڕێنەوە و، داوای لێ بکەن و، لێی بپاڕێنەوە، بێگومان ئەمە وێناکردنی پێغەمبەرە ﷺ، بۆ نیزیکی خوا ﷻ لەو کاتەدا لە بەندەکانی، ئەوە زیاتر دێتە زەینەوە.

دەشگونجێ بڵێین: خوا ﷻ دێتە ئاسمانی نیزیك، بەو شێوەیە کە بۆ خوا شایستەیە، هەردووك لێکدانەوەکان زانایان بوویانن، هەم هی پێشین، هەم هی پاشین، ئەوەشم بۆیە باس کرد، بۆ ئەوەی هیچ کەس وانەزانێ، کە ئەگەر زانایەکیش بڵێ: ئەمە مەبەست پێی نیزیکی خوایە لە بەندەکانی، نەك خوا ﷻ بەو شێوەیە کە دێتە زەینەوە: خوا سەر عەرشی بەجێ بهێڵێ و بێتە ئاسمانی نزیك لە ئێمە، حەوت ئاسمانان ببڕێ و بێتە ئاسمانی نیزیك لە ئێمەوە، ئەگەر کەسێکیش وای لێك دایەوە، وا نەزانرێ: بە پێچەوانەی عادەت و ڕێبازی پێشینی چاك قسەی کردوە، چونکە ئەوانیش لەو بارەوە هەر قسەیان کردوون، نەك هەر لێرە، لە بارەی گەلێك لە سیفەتەکانەوە، کە پێیان دەگوترێ: (**الصِّفَاتُ الخَبَرِيَّةُ**)، هەندێکیان جۆرێ لە تەئویلیان کردوون، کە لەگەڵ زمانی عەرەبییدا دەگونجێ، لەگەڵ پایە و مەقامی بەرزی خوای پەروەردگاردا دەگونجێ و، لەگەڵ عەقڵی خەڵکدا دێتەوە، هەندێکیشیان وەك مانا ڕواڵەتییەکەیان مانایان کردوە، بەڵام لەگەڵ بە پاکگرتنی خوادا، کە سیفەتەکانی وەك سیفاتی بەندەکان بن، واتە: (**إِثْبَاتٌ مَعَ تَنْزِيه**)، واتە: سیفەتەکەیان بۆ خوا چەسپاندوە لەگەڵ بە پاکگرتنی خوادا، واتە: هیچ کەس نەیگوتوە: خوا سەر عەرش بەجێ دێڵێ و دێتە ئاسمانی یەکەم، کە ئەمە مانایەکی ڕواڵەتیی و ڕووکەشییە، ڕەنگە هەندێ لە خەڵکی عەوام، یان هەندێك لەوانەی تێیان پەڕاندوە، لە ئیسپاتی سیفەتە خەبەرییەکاندا، وەك هەندێ لە حەنبەلییەکان، ئەو جۆرە بیرۆکانەیان بۆ هاتبن، بەڵام هیچ زانایەکی قووڵی ساغکەرەوە (محقق) شتی وای نەگوتوە.

بابەتی چوارەم: پێگەی ستایشکراو (المَقَامُ المَحْمُود):

خوا دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ ٱلَّيۡلِ فَتَهَجَّدۡ بِهِۦ نَافِلَةٗ لَّكَ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾، واتە: لە شەوگاردا شەونویژ بکە، بە هۆی خوێندنی قورئانەوە، نیزیکە پەروەردگارت زیندووت بکاتەوە و، ئەو پێگەیەی کە تێیدا ستایش دەکرێی، پێت ببەخشێ.

ئنجا ئایا مەبەست (**المَقَامُ المَحْمُود**) چییە؟ زانایان بە گشتی لەو بارەوە، چوار قسەیان کردوون، چوار ڕایان هێناون کە (**القرطبي**)، هەر چواریانی هێناوە[1]، کە لە ڕاستییدا چوار ڕایەکەش، هەر دەبنەوە بە یەك، وەك لە دواییدا باسی دەکەین:

ڕای یەکەم: دەڵێن: مەبەست پێی ئەو تکاکردنەی پێغەمبەری خوایە ﷺ، کە لە ڕۆژی دواییدا تکا لە خوای پەروەردگار دەکات و لە خوای بە بەزەیی دەپاڕێتەوە، کە لێپرسینەوە و سزا و پاداشت دانەوەی خەڵك دەست پێبکرێ و، خەڵك لەو کۆکردنەوەی گۆڕەپانی مەحشەر، کە زۆر دەکەونە سەغڵەتیی، ئەوە کۆتایی پێ بێ و دەست بکرێ بە لێپرسینەوە، لەو بارەوە، ئەم دوو فەرموودەیە دێنین:

أ)- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾، سُئِلَ عَنْهَا قَالَ: هِيَ الشَّفَاعَةُ} (أَخْرَجَهُ الترمذي: ٣١٣٧، وصححه الألباني).

واتە: ئەبوو هورەیرە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ کە فەرمووی: ﴿عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا﴾، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی خوێندەوە، لێی پرسرا لەو بارەوە، فەرمووی: مەبەست پێی تکاکردنە.

ب)- {قال رسول اللَّه ﷺ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، مَاجَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ، فَيَأْتُونَ آدَمَ، فَيَقُولُونَ: اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِإِبْرَاهِيمَ، فَإِنَّهُ خَلِيلُ الرَّحْمَنِ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُوسَى فَإِنَّهُ كَلِيمُ اللَّهِ، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِعِيسَى، فَإِنَّهُ رُوحُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ، فَيَأْتُونَ عِيسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ لَهَا، وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُحَمَّدٍ ﷺ، فَيَأْتُونِي، فَأَقُولُ: أَنَا لَهَا...} (أخرجه البخاري: ٧٥١٠، ومسلم: ٤٧٨).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٠، ص٢٥٤ تا ٢٥٧.

واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: کاتێ ڕۆژی هەڵسانەوە هات، خەڵك تێکەڵ دەبن و پێکدا دێن و دەچن، دەچن بۆ لای ئادەم دەڵێن: تکا لە پەروەردگات بکە! دەڵێ: من شایستەی ئەوە نیم، بەڵام بچن بۆ لای ئیبراهیم دۆست و خۆشەویستی تایبەتیی خوا بوو، دەچن بۆ لای ئیبراهیم، ئەویش دەڵێ: ئەوە کاری من نیە و، منیش شایستەی ئەوە نیم، بەڵام بچن بۆ لای مووسا، چونکە ئەو دوێنەری خوا بووە، (خوای پەروەردگاری ڕاستەوخۆ دواندوە)، دەچن بۆ لای مووسا، ئەویش دەڵێ: من شایستەی ئەوە نیم، بەڵام بچن بۆ لای عیسا، عیسا ڕووحی خوا و وشەی خوایە، {واتە: خوا ﷻ یەکسەر ڕووحەکەی خستۆتە نێو مندالدانی دایکی، بە وشەی خۆی، بێ ئەوەی پێویست بەوە بێ دایك و باب پێکەوە جووت بن} دەچن بۆ لای عیسا، ئەویش دەڵێ: من شایستەی ئەوە نیم، کاری من نیە، بەڵام بچن بۆ لای موحەممەد ﷺ، دەفەرموێ: کە دێن بۆ لام، دەڵێم: ئەوە کاری منە و من شایستەی ئەو پێگەیەم {دوایی فەرمایشتەکە هەمووی باس دەکات کە دەپارێتەوە}.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا، بە درێژیی قسەمان لەبارەی شەفاعەتەوە کرد، بۆیە لێرە ناچینە نێو وردەکارییەکانەوە.

ڕای دووەم: دەڵێ: ئاڵای ستایشکردنی لە ڕۆژی دوایی دا، پێ دەدرێ، (**إِعْطَاءُهُ لِوَاءُ الحَمْدِ يَوْمَ القِيَامَةِ**):

کە لەم فەرمایشتەدا ئاماژەی پێکراوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ القِيَامَةِ، وَلَا فَخْرَ، وَبِيَدِي لِوَاءُ الحَمْدِ، وَلاَ فَخْرَ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ يَوْمَئِذٍ آدَمُ فَمَنْ سِوَاهُ إِلاَّ تَحْتَ لِوَائِي**} (**أَخْرَجَهُ أَحْمَد: ١١٠٠٠، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣٦١٥، وَابْنُ مَاجَهْ: ٤٣٠٨**).

واتە: دەفەرموێ: من سەروەری ڕۆڵەکانی ئادەمم لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا و، بە شانازییکردنیشەوە واناڵێم، ئاڵای ستایشکردن بە دەست من دەبێ، بە شانازیی کردنەوەش واناڵێم، هیچ کام لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِم الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**) نیە لە ئادەمەوە و جگە لە ئادەمیش، مەگەر لە ژێر ئاڵا و بەیداغی مندا دەبێ لە ڕۆژی دوایی دا.

ڕای سێیەم: دەڵێ: ئەوەیە کە خوای بەرز موحەممەد ﷺ، لەگەڵ خۆی لەسەر عەرش، یان لەسەر کورسی دادەنیشێنێ:

١)- {**عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ مُحَمَّدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى كُرْسِيِّ الرَّبِّ، بَيْنَ يَدَيِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى**}[1].

(١) جامع البيان ج١٥، ص١٤٨، رقم: ٢٢٥٧٨.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی سەلام (کە یەکێکە لە زانایانی خاوەن کتێبەکان و مسوڵمان بووە، خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: موحەممەد ﷺ لە ڕۆژی قیامەتدا، لەسەر کورسیی پەروەردگار لە پێش دەستی پەروەردگاری تَبَارَكَ وَتَعَالَى دەبێ.

٢)- {عَنْ مُجَاهِد: قَالَ: يُجْلِسُهُ مَعَهُ عَلَى عَرْشِه}[1].

واتە: خوا موحەممەد ﷺ، لەگەڵ خۆی لەسەر عەرشی خۆی دادەنیشێنێ.

دوایی لەو بارەوە، قسەی خۆمان دەکەین.

ڕای چوارەم: دەڵێ: پێگەی تێدا ستایش کراو، بریتیە لە تکاکردنی و دەرهێنانی ئەوانەی لە ئاگری دۆزەخ دان، دەڵێ: {**إِخْرَاجُهُ مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَتِهِ مَنْ يَخْرُجُ**} (**كما في صحيح مسلم: ١٩١، وأحمد في المسند عن جابر بن عبدالله**).

واتە: بریتیە لە تکا کردنی پێغەمبەر ﷺ، کە بەهۆیەوە کەسانێك لە ئاگری دۆزەخ دەرباز دەبن.

هەڵوێستی من دەربارەی ئەو سێ ڕایە: دەڵێم: ڕای یەکەم کە بریتیە لە تکاکردنی پێغەمبەر ﷺ و، ڕای دووەم کە بریتیە لەوە کە پێغەمبەر بەیداغی ستایشکردنی بە دەستەوە دەبێ و، ڕای چوارەم کە بریتیە لە دەربازکردنی خەڵکێك لە ئۆممەتی، بە هۆی تکاکردنیەوە، هەر سێکیان دەبنەوە بە یەك!

بە نسبەت ڕای سێیەمەوە، کە دەڵێ: دانیشتاندنی خوا بۆ پێغەمبەر ﷺ، لەسەر کورسیی، یان لەسەر عەرشی خۆی، دەڵێین:

خوا ﷻ پێش دروستکردنی گەردوون، چۆن بووە، دواییش هەر وایە، کە بێگومان خوا ﷻ پێویستیی بە عەرش و بارەگا نیە هەڵیگرێ، بەڵکو عەرش و هەرچی دروستکراوەکانن، خوای پەروەردگار ڕایگرتوون، ئەوە دەبێ لە شتە ئاشکرا و بەڵگە نەویستەکان بێ، بۆ هەر ئیماندارێك: کە خوا پێویستیی بە جگە لە خۆی نیە و، خوا ﷻ گۆڕانی بە سەردا نایەت، پێش ئەوەی دروستکراوەکانی بێنێتە دی، چۆن بووە بە عەرش و کورسییشەوە و، حەوت ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی کە خوا دروستی کردوە، پێشێ خوا چۆن بووە، دواییش هەر وایە، خوا گۆڕانی بە سەردا نایەت و سیفەتێك لە خوادا زیاد نابێ، کە پێشتر نەیبووبێ.

---

(١) جامع البيان،: ٢٢٥٧٨.

ئنجا ئەگەر ئەو شوێنەوارانەش بگرین، کە دیارە هەموویان شوێنەوارن، ئەوە نیە پێغەمبەر ﷺ، فەرمووبنی، ئەگەر ئەو شوێنەوارانەش ڕواڵەتەکەشیان بگرین، دەبێ بزانین کە: بە تەئکید مەبەست لە دانیشتاندنی موحەممەد ﷺ، لە سەر عەرش، ڕێزگرتنی خوایە بۆ پێغەمبەر (محمد) ﷺ، ئەگەر لەسەر عەرشی دابنێ، یان لە هەر شوێنێکی دایبنێ، مانای وایە خوای پەروەردگار ڕێزی زیادەی لێ دەنێ، بەڵام ئەوە نیە کە مەبەست ئەوە بێ، پێغەمبەر ﷺ لە سیفەتی بەندایەتیی و دروستکراوێتیی، بەرزتر بکرێتەوە بۆ مەقامی خوا! پاکیی و بێ خەوشیی و بێ وێنەیی بۆ خوا.

(القرطبي) لەو بارەوە لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: (**وَلَيْسَ إقْعَادُهُ مُحَمَّداً عَلَى عَرْشِهِ مُوجِبَاً لَهُ صِفَةَ الرُّبُوبِيَّةِ، أو مُخْرِجَاً لَهُ عَنْ صِفَةِ العبُودِيةِ، بَلْ هُوَ رَفْعٌ لِمَحَلِّهِ، وَتَشْرِيفٌ لَهُ عَلَى خَلْقِهِ**).

واتە: خوا عز وجل کە موحەممەد ﷺ لەسەر عەرش دادەنیشێنێ، ئەوە پێویستکەری سیفەتی پەروەردگارێتیی نیە بۆ موحەممەد ﷺ، هەروەها ئەوە پاساوی ئەوە نیە بڵێی: لە سیفەتی بەندایەتیی براوەتە دەر، بەڵکو مەبەست پێی ئەوەیە، کە خوا پێگەی پێغەمبەر ﷺ بەرز دەکاتەوە و ڕێزی لێ دەنێ، بەسەر دروستکراوەکانی دا.

بەڵام من ئەو شوێنەوارانم ناچنە عەقڵ و دڵەوە:

أ - عەبدوڵڵای کوڕی سەلام، یەکێك بووە لە زانایانی خاوەن کتێبەکان.

ب - موجاهیدیش یەکێکە لە زانایانی تابیعین، واتە: هیچ کامیان وانین کە قسەکەیان پاڵ بدەنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، تاکو حوکمی فەرمایشتی هەبێ، ئنجا عەبدوڵڵای کوڕی سەلامیش (خوا لەویش و لە هەموو هاوەڵان ڕازی بێ)، وەك گوتمان: زانایەکی خاوەن کتێبەکان بووە و، هەر تەعبیری شوێنەوارەکەش کە هێناویەتی: {**إِنَّ مُحَمَّدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ، عَلَى كُرْسِيِّ الرَّبِّ، بَيْنَ يَدَيِ الرَّبِّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى**}، ئەمە بۆ خۆی تەعبیری پەیمانی کۆن و نوێیە، واتە: ئەو کارتێکراو بووە بەو کلتوورەی پێشتر هەیبووە، هەر بۆیەش گەلێك لە زانایان، ئەوشتانەی کە زانایانی خاوەن کتێبان گوتوویانن، وەك ئەو فەرموودانەی دیکەیان تەماشای ناکەن، کە هاوەڵانی دیکەی پێغەمبەر ﷺ گوتوویانن، چونکە زانیویانە: کەم و زۆر ئەوانە کارتێکراو بوون، بە کلتوور و بەو بیر و بۆچوونە پێشووانەی کە هەیان بوون، پێش مسوڵمان بوونیان.

---

(١) جامع البيان لأحكام القرآن. ج١٠، ص ٥٦.

لـە کۆتایـی ئـەم کورتـە باسـەدا، ئـەم فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ دێنیـن: کـە دەفەرمـوێ: {مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ : اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ ، وَالصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِي وَعَدْتَهُ ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ } (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٦١٤، وأَبُو دَاوُدَ: ٥٢٩، وَالتِّرمِذِيُّ: ٢١١، وَابْنُ مَاجَه: ٧٢٢).

واتـە: هـەر کەسێك کاتێـك کـە گوێـی لـە بانـگ دەبـێ، بڵـێ: ئـەی خوایـە! پـەروەردگاری ئـەم بانگـەوازە تێـر و تـەواوەو، ئـەم نوێـژە بەرپاکـراوە، وەسـیلە و فەزیلـە بـە موحەممـەد ﷺ ببەخشـە، {(وسـيلةَ)، وەك لـە فەرمایشـتی دیکـەدا هاتـوە، تەنیـا بـۆ یەکێـك لـە بەندەکانـی خـوا دەشـێ، کـە پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: ئومێـد دەکـەم کـە مـن ئـەو کەسـەبەم و ئێـوەش بـۆم داوا بکـەن، (فضيلةَ)ش پلـەو پایـەی بـەرز، پەسـندە}، هەروەهـا ئـەو پێگـە تێـدا ستایشـکراوەی کـە بەڵێنـت پێـداوە، پێـی بـدە، {هـەر کەسـێك ئـەو دوعایـەم بـۆ بـکات} تکاکردنـی مـن بـۆ وی، لـە ڕۆژی دواییـدا پێویسـت دەبـێ.

پێشـتریش باسـمان کـرد، کـە هاتنـی ئـەم ڕسـتەیە: ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَبۡعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامٗا مَّحۡمُودٗا ٧٩ ﴾، دوای باسـی پێنـج فـەڕزەی نوێـژەکان و شـەونوێژ، گرنگیـی و بایەخیـی هـەر کام لـە پێنـج نوێـژە فـەڕزەکان و شـەونوێژیش دەردەخـات، کـە ئاماژەیەکـمان دا بـە گرنکیـی شـەونوێژ و، پێنـج فەڕزەکانیـش لـە گەڵێـك شـوێنی ئـەم تەفسـیرەدا، کـەم و زۆر باسـمان کـردوون، لـە داهاتووشـدا بـە پێـی پێویسـتی باسـیان لێـوە دەکەیـن[١].

---

(١) لـە تەفسـیری سـوورەتی (العنكبـوت)دا، باسـێکی تێـرو تەسـەلمان کـردوە لـە بـارەی بەرپاکـردنی نوێژەوە بە گشتی.

مەسەلەی چـــوارەم:

خـوا ﷻ بـه پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: هەروەهـا بڵـێ: پـەروەردگارم! بـە چوونـە نێوێکی پەسـند بمخـە نێـو (هـەر کار و چالاکییەکـەوە) و بـە چوونـە دەرێکـی باشـیش، بمهێنـە دەرێ و، لـە لایـەن خۆتـەوە دەسـەڵاتێکی وەسـەرخەرم بـۆ برەخسـێنە و بڵـێ: هـەق هـات و بەتـاڵ نەمـا، بێگومـان ناهـەق پووچـەڵ و فەوتـاوە:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ وَٱجۡعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلۡطَٰنٗا نَّصِيرٗا ٨٠ وَقُلۡ جَآءَ ٱلۡحَقُّ وَزَهَقَ ٱلۡبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلۡبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقٗا ٨١ ﴾:

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ ﴾، هەروەها بڵێ: پەروەردگارم! بە چوونە نێوێکی باش بمخە نێو، یانی: بمخە نێو هەر کار و بارێکەوە کە ئەنجامی دەدەم، هەر کار و پڕۆژەیەکەوە کە ئەنجامی دەدەم، هەر هەنگاوێك کە هەڵیدەهێنم، هەر هەڵوێستێك کە دەینوێنم، هەمووی دەگرێتەوە، (**المُدْخَلُ وَالمُخْرَجُ: اسْمُ مَكَان الإِدْخَال وَالإِخْرَاج**)، وشەی (**مُدْخَلْ، مُخْرَجْ**)، هەردووکیان ناوی شوێنن، ناوی شوێنی بردنە نێو و هێنانە دەر.

٢)- ﴿ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ ﴾، واتە: بمهێنە دەر بە هێنانە دەرێکی پەسند.

بمخە نێو بە چوونە نێوێکی باش و، بمهێنەدەر، بە هاتنە دەرێکی باش.

(**الصِّدْق أي: المَحْمُود مِنْ نَوْعِهِ**)، (صدق) هـەر شـتێك لـە جـۆری خـۆی شـتێکی پەسـند و بـاش بێ.

کەواتـە: ﴿ أَدۡخِلۡنِي مُدۡخَلَ صِدۡقٖ ﴾، بـە بردنـە نێوێکـی بـاش، بمخـە نێـو هـەر کارێکـەوە کـە دەسـتی پـێ دەکـەم، ﴿ وَأَخۡرِجۡنِي مُخۡرَجَ صِدۡقٖ ﴾، هەروەهـا بـە هێنانـە دەرێکـی بـاش، بمهێنـە دەر، لـە هـەر کارێـك کـە تـەواوی دەکـەم.

٣)- ﴿ وَٱجۡعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلۡطَٰنٗا نَّصِيرٗا ﴾، لەلایەن خۆتەوەش دەستەڵاتێکی وەسەرخەرم، دەستەڵاتێکی پشتگیرییکەرم بۆ برەخسێنە، پێشتر گوتمان: (**نصير**)، زێدەڕۆییە لە (**نَاصِرْ**)، (**ناصِرْ**)، واتە: سەرخەر، پشتگیر، پشتگیرییکەر، بەڵام (**نَصِير**)، زێدەڕۆیی لە ماناکەی دا زیاترە.

(**سُلْطَان**)، (**سُلْطَان: إسْمُ مَصْدَرٍ يُطْلَقُ عَلَى السُلْطَةِ، وَعَلَى الحُجَّةِ، وَعَلَى المُلْكِ**)، (**سُلْطَان**)، ناوی چاوگە بەکاردەهێنرێ بۆ دەسەڵات، هەم بۆ بەڵگە، هەم بۆ حوکمڕانیی و دەسترۆیشتوویەتی.

٤)- ئنجا دوای ئەوەی ئەو پاڕانەوەیەت کردو ئەو سێ داوایەت لە خوا کردن:

١- ﴿ وَقُل رَّبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ ﴾، ٢- ﴿ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ ﴾، ٣- ﴿ وَٱجْعَل لِّي مِن لَّدُنكَ سُلْطَٰنًا نَّصِيرًا ﴾، دوای ئەوەی بەو سێ شێوەیە، پاڕایەوە لە پەروەردگارت، ئنجا ئەو هەواڵەش بدە، بڵێ: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ ﴾. هەق هات، چەسپا.

٥)- ﴿ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ﴾، باتیڵ نەما، پووچایەوە، لە بەینچوو.

٦)- ﴿ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، بە دڵنیایی باتیڵ فەوتاوە، پووچەڵە، بێ نێوەڕۆکە.

وشەی (**حق**)، بە شتی چەسپاوو، لەگەڵ واقیعدا پڕ بە پێست دەگوترێ و، (**باطل**) یش پێچەوانەی (**حق**)ە، بە شتێکی بۆش و بێ نێوەڕۆك و نەچەسپاو دەگوترێ، شتێك کە حەقیقەتی نەبێ، وەك جاری دیکەش گوتوومانە: هەر کام لە جەڕەسی بێژەی هەق و، جەڕەسی بێژەی باتیڵیش، واتاکەیان دەگەیەنن، وەك سەیید قوتب (ڕەحمەتی خوای لێبی) گوتوویەتی و، زانایانی دیکەی شارەزای ڕەوانبێژییش گوتوویانە، چونکە وشەی (ٱلْحَقُّ)، لە دوو پیتان پێك دێت: (ح) و (ق)، کە (ق) گیرەدار (**مُشَدَّد**)ەو، ئەو دوو پیتەش هەردووکیان پێیان دەگوترێ: پیتی گەروو (**حرف الحَلْق**) و بە قووڵایی گەروو دەگوترێ: (**حق**)، بەڵێ، ئەگەر دیقەت بدەیە جەڕەسی بێژەی (**حق**) دەلالەت لەسەر چەسپاویی دەکات، بەڵام (**باطل**)، لە چوار پیتان پێکهاتوە: (**ب**) و (**ط**) لەگەڵ (ا) و (ل)، بێژە (**لفظ**)ی (**باطل**)یش بە بۆشایی (**جوف**)ی زار دەگوترێ و، دەلالەت لەسەر بۆشیی و بێ نێوەڕۆکیی دەکات.

(**زَهَقَ: إضْمَحَلَّ بَعْدَ وجُودٍ، وَمَصْدَرُهُ: الزُهُوق وَالزَهْقُ**)، (**زَهَقَ**) واتە: دوای ئەوەی کە هەبوو، لە بەینچوو، چاوگەکەشی (**زُهُوق وزَهْق**)ە.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، ئەمە: (**تذييلٌ لِلجُمْلَةِ السَّابِقَة، لِمَا فِيهِ مِنْ عُمُوم يَشْمُلُ كُلَّ بَاطِلٍ فِي كُلِّ زَمَانٍ**) تەواوکەری ڕستەی پێشوویە، کە مانایەکی گشتی تێدایە، هەموو جۆرە باتیڵ و ناهەقێك دەگرێتەوە، لە هەموو کات و شوێنەکاندا.

دوای ئـەوەی خـوا ﷻ فەرمانـی بـە پێغەمبـەر ﷺ کـردوە، بـە ئەنجامدانـی ئـەو پێنـج کـردەوە گەورانـەی کـە پێنـج نوێـژە فەرزەکانـن، هەروەهـا شـەو نوێژیـش، ئنجـا فەرمانـی پێکـردوە بـە: کـردنی چەنـد قسـەیەکی هەرەبـاش: هـەم لـە خـوا بپاڕێتـەوە کـە داواکـردنی سـێ شـتی گـەورە و گرنگـە لـە خـوای بەخشـەر، هـەم ئـەو هەواڵـەش بـدات، کـە هـەق چەسپاو و باتیـڵ پووچـە.

ئنجا لەو بارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە:

٢)- {عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ عَامَ الفتحِ، وَحَوْلَ الْكَعْبَةِ ثَلاثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ نَصْباً، (وَفِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ صَنَماً) فَجَعَلَ النَّبِيّ ﷺ يَطْعُنُهَا بِمِخْصَرَةٍ فِي يَدِهِ، وَرُبَّمَا قَالَ بِعُودٍ، يَقُولُ: ﴿ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ ﴾} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٢٦٧٨، وَمُسْلِمُ: ١٧٨١، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٣٨).

واتــە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبــەر ﷺ لــە ســاڵی ئازادکردنــی مەککـەدا چـووە نێـو مەککـە و، لـە دەوری کەعبـە سێسـەدو شەسـت (٣٦٠) پەیکـەر، (لـە گێڕانەوەیـەکی موسـلیم دا: (٣٦٠) صەنـەم) دانرابـوون، پێغەمبــەر ﷺ بــە گۆچانێــك، یــان بــە دارێـك[1] کـە بـە دەسـتیەوە بـوو، لـە بتەکانیـەوە دەژەنـی و، تێـی دەکوتـان و، دەیفەرمـوو: ﴿ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُۚ إِنَّ ٱلْبَٰطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾، لەسیرەدا هاتـوە: هـەر کاتـێ ئامـاژەی بـۆ یەکـێ لـە بتـەکان دەکـرد، کـە هەبـووە بـە ئاسـن داکوتـراوە، زۆر بـە مەحکەمیـی، هـەر ئامـاژەی بـۆ دەکـرد، یاخـود بـە ئاسـتەم گۆچانەکـەی دەگەیانـدێ، لەپـەو ڕوو دەکـەوت.

بەڵگـە هێنانـەوەی (قرطبي) بـەم ئایەتـە لەسـەر ڕەوایـی شـکاندنی ئامێـرەکانی مۆسـیقا و بەربەرچدانـەوەی: (**القُرْطُبِي**)[2] دەڵـێ:

(فِي هَـذِهِ الآيَـةِ دَلِيـلٌ عَـلَى كَـسْرِ نُصُـبِ المُشْرِكِـينَ، وَجَمِيـعِ الأَوْثَـانِ، إِذَا غُلِـبَ عَلَيْهِـم، وَيَدْخُـلُ بالمَعْنَـى: كَسْرُ آلَـةِ البَاطِـلِ كُلِّـهِ، وَمَـا لاَ يَصْلُـحُ إِلاَّ لِمَعْصِيَـةِ اللَّـهِ، كَالطَّنَابِـيرِ وَالعِيْـدَانِ والمَزَامِـيرِ الَّتِـي لا مَعْنَـى لَهَـا إِلاَّ اللَّهْـوَ بِهَـا عَـنْ ذِكْـرِ اللَّـهِ تَعَـالى.. وَقَـدْ هَـمَّ النَّبِـيُّ ﷺ بتَحْرِيـق دُور مَـنْ تَخَلَّـفَ عَـنْ صَـلاَةِ الجَمَاعَـةِ، وَهَـذَا أَصْـل فِي العقوبـة فـي المـال مـع قولـه ﷺ في النَّاقـة التـي لعنتهـا صَاحِبَتُهَـا «دَعُوهَـا

---

(١) دەڵـێ: (المِخْـصَرَةَ مـا يُتَـوَكَّأُ عَلَيْهَـا كَالْعَصَـا ونَحْوهـا)، (مِخْـصَرَةَ)، هــەر شـتێکە کـە سـەنگی بدرێتـە سـەر، وەك گۆچـان و شـێوەی وی، المعجـم الوسـيط، ص٢٣٧.

(٢) ج١٠ ص٢٥٩.

فَإِنَّهَا مَلْعُونَـةٌ»[١]، **فَأَزَالَ مُلْكَهَا عَنْهَا تَأْدِيباً لصاحبتها وعقوبةً لها، بِما دَعَتْ بِهِ، وَقَدْ أَرَاقَ عُمَرُ بْنُ خَطَّابِ لَبَنَاً شِيبَ بِمَاءٍ عَلَى صَاحِبِهِ»**[٢]).

واتە: لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە لەسەر (ڕەوایی) شکاندنی پەیکەر و تێکڕای ئەو بت و صەنەمانەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، هەر کاتێك مسوڵمانان دەستەڵاتیان بە سەریاندا شکا، ئنجا بە قیاس بۆ سەر بت و صەنەمەکان، هەموو ئەوانەی کە ئامڕازی شتی خافڵان و گۆرانیین، دەچنە نێوی، هەروەها هەر شتێك کە تەنیا بۆ سەرپێچیی خوا بەکاردەهێنرێ، وەك (**طَنَابِيرِ وعِيْدانِ ومزامِيرِ**)[٣]، {(**طنبیر**) و (**عُـوْدَ**) و (**مِزْمَار**)، هەموویان ئامێری مۆسیقایین}، کە هیچ واتایەکیان نیە، جگە لە خافڵان لە یادی خوای بەرز... پێغەمبەریش ﷺ ویستی ماڵی ئەوانە بسووتێنێ، کە لە نوێژی بە کۆمەڵ دواکەوتبوون، کە ئەمەش بنچینەیە، لە سزادان لە ماڵ و ساماندا، لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ، دەربارەی ئەو حوشترەی کە ئافرەتە خاوەنەکەی نەفرینی لێکرد، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: {وازی لێ بێنن، (سوود لەو حوشترە مەبینن)، چونکە نەفرینی لێ کراوە} پێغەمبەر ﷺ ئەو حوشترەی لە ژێر خاوەندارێتیی ئەو ئافرەتەدا نەهێشت، هەم بۆ ئەوەی خاوەنەکەی تەمبێ بکات و، هەم جۆرێك لە سزاشی بدات، بە هۆی تووك کردنیەوە لەو حوشترە، بەڵگەیەکی دیکەش لەوبارەوە: ئەوەیە کە عومەری کوڕی خەتتاب ؓ، شیرێك کە ئاوی تێکەڵ کرابوو، لە خاوەنەکەی ڕشت و بە گۆڕێی وەرکرد.

وەڵام و هەڵوەشاندنەوەی ئەو بەڵگە هێنانەوەیە:

دەڵێم: ئەوەی کە (**قرطبي**) هێناویەتی (ڕەحمەتی خوای لێ بێ)، دیارە ڕای ژمارەیەك لە زانایانی دیکەشە، بە تایبەتی حەنبەلییەکان، بەڵام بێگومان ئایەتەکەش و فەرموودەکەش کە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود گێڕاویەتەوە، دەربارەی ئەو بت و صەنەمانەی لە دەوری کەعبە دانراون، ئنجا پەیوەستکردنەوەیان بە هەرچی ئامێری مۆسیقا و گۆرانیی هەیە، بە بیانووی ئەوەی کە ئەوانە مایەی خافڵانی خەڵکن! ئەوە وێڕای عەقڵ و لۆژیك و ڕێرەوی گشتی ئیسلام، لەگەڵ سوننەتی کردەیی پێغەمبەریشدا ﷺ تێکدەگیرێ، چونکە:

---

(١) أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ: ٢٥٩٥، وَأَبُو دَاوُدَ: ٢٥٦١، عَنْ عِمْرَان بْنِ حُصَيْنٍ.

(٢) أخرجه والبخاري: ٦٤٤، ومسلم: ٦٥١.

(٣) (الطَنَابِيرِ)، كۆی (طُنْبُر)ە، (العِيْدانِ)، كۆی (عُـوْدَ)ە، (المزامِيرِ)، كۆی (مِزْمَار)ە، هەمووشیان لە ئامێر و ئامڕازەکانی موسیقا و گۆرانی و سروودن.

وەك لە کتێبی: (چەند بابەتێکی هونەریی لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەت دا) کە بە تەفصیلْ هەموو ئەو شوێنەوارانە و ئەو فەرمایشتانەم هێناون، کە زانایان لەوبارەوە پشتیان پێ بەستوون، چ بۆ:

أ - بەنارەوا دانانی بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا و سروود و گۆرانیی.

ب - بەرەوا دانانی بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا و سروود و گۆرانیی، بەچەند مەرجێك و بەتایبەتی لە بۆنەکان دا.

ئەمەش ئاماژەیەك بە سێ لەو دەقانەی سوننەت کە زۆر بەڕوون و ڕاشکاویی ڕەوایی بەکارهێنانی ئەو ئامێرانە - بە گشتی - دەگەیەنن:

١) - پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی خۆیدا، لە کاتێك دا دایکمان عائیشە دانیشتوە، ئافرەتێك هاتوە، ئەویش فەرموویەتی: ئەی عائیشە! ئەمە دەناسی؟ گوتی نەخێر، ئەی پێغەمبەری خوا، ئەوە گۆرانیی بێژی فلان هۆزەیە، پێت خۆشە گۆرانییت بۆ بڵێ؟ گوتی: بەڵێ، ئنجا گۆرانیی بۆ گوت، پێغەمبەر ﷺ سینییەك، یان تەشتێکی وێدا [کە لە جیاتی دەف و تەپڵ بە کاری بێنێ، چونکە دەف و تەپڵیان پێ نەبووە] ئەمەش دەقی ئەو ڕووداوەیە کە بەچەند گێڕراوەیەك هاتوە: (**عن السائب بن يزيد أن آمرأة جاءت إلى رسول الله ﷺ، فقال: يا عائشة! أتعرفين هذا؟ قالت: لا يا نبيَّ الله، فقال: هذه قَيْنَة بني فلان، تحبين أن تُغنِّيك؟ قالت: نعم، قال: فأعطاها طبقاً فَغَنَّتْها،...) رواه أحمد والنسائي والطبراني وهو صحيح.**

٢)- هەروەها کاتێك ئافرەتێکیان گواستۆتەوە بۆ هاوسەرەکەی، دایکمان عائیشە لەگەڵی دا چووە، دوایی پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**يَا عَائِشَةُ! مَا كَانَ مَعَكُمْ لَهْوٌ! فَإِنَّ الْأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمُ اللَّهْوُ**} (**أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٨٦٨**). واتە: ئەی عائیشە! ئایا (**لَهْو**)[1]تان پێ نەبوو! ئەنصارییەکان حەزیان لە (**لَهْو**) یە.

کەواتە: ئەوەی (**قُرْطُبِي**) و، هەندێك لە زانایان لە تەفسیرەکانی دیکەش دا هێناویانە، ئەم ئایەتە بە هیچ جۆرێك نایگرێتەوە و لەگەڵ سوننەتی کردەیی پێغەمبەریش دا ﷺ ناکۆکەدا، بەڵێ، مسوڵمانان دەبێ ئاگایان لێبێ، لە فەرزەکان نەخافڵێن و، لە بەکارهێنانی ئامێرەکانی گۆرانی و مۆسیقا و سرووددا، زێدەڕۆیی نەکەن و لەسەر حیسابی ئەرکە شەرعییەکانیان نەبێ و، بۆ مەبەستی خراپ بەکاریان نەهێنن، وەك: جووڵاندنی غەریزە خراپەکان، بۆ

---

(١) (**لَهْو**)، ئامێری گۆرانیی و سروود پێ گوتن، واتە: ئامێرە مۆسیقاییەکان وەك: تەپڵ و دەف و... هتد.

وێنە: غەریزەی شەڕەنگێزیی، غەریزەی جینسیی، بەڵام ئەگەر بە شێوەیەکی ئاسایی بێ و لە بۆنەکاندا بێ، ئنجا ژن هێنانە، مەڕە منداڵەیە، کەسێك کە لە سەفەر دێتەوە، کەسێك لە نەخۆشییەك چاك دەبێتەوە، لەو بۆنانەدا لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ ئەوانە بوون.

٣)- جارێکیان پێغەمبەر ﷺ لە غەزایەك، لە سەفەرێك، گەڕایەوە: {**فَجَاءَتْ جَارِيَةٌ سَوْدَاءُ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ إِنْ رَدَّكَ اللَّهُ تَعَالَى سَالِمًا أَنْ أَضْرِبَ عَلَى رَأْسِكَ بِالدُّفِّ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتِ نَذَرْتِ فَافْعَلِي، وَإِلاَّ فَلَا، قَالَتْ: إِنِّي كُنْتُ نَذَرْتُ، قَالَ: فَقَعَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَضَرَبَتْ بِالدُّفِّ**} **(أخرجه أحمد: ٢٣٠٦١، وابن حبان: ٤٣٨٦، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح رجال ثقات رجال الصحيح، وأخرجه أيضا وأبو داود: ٣٣١٤).**

واتە: کەنیزەکێکی ڕەش پێست هات، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! لەسەر خۆمم پێویست کردبوو (نەزرم کردبوو) کە ئەگەر خوای بەرز بە سەلامەتیی تۆی گەڕاندەوە، دەف لەسەر سەرت لێبدەم، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ئەگەر نەزرت کردوە لەسەر خۆت، بیکە و ئەگەر نەتکردوە، مەیکە، گوتی: نەزرم کردوە، پێغەمبەری خواش ﷺ دانیشت، ئەویش دەفی لێدا.

دیارە نەزریش - مادام پێغەمبەر ﷺ بفەرموێ: ئەگەر نەزرت کردوە - یان لە شتی پێویست دا، یان لە شتی سوننەت و پەسند دا، یان لە ڕەوا و موباح دا، دەبێ، لە شتی حەڕام دا نابێ و، ئەگەر دەف لێدان و گۆرانیی گوتن حەڕام و قەدەغە بووایە، پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: نەزر لە شتی حەڕام و قەدەغەدا نابێ و، ئەو شتەش قەدەغەیە و نابێ بیکەی!

کەواتە: هەندێك لە زانایان (ڕەزا و ڕەحمەتی خوایان لێبێ)، هەر چاویان لەسەر ئەو هەل و مەرج و ژینگەیە بووە، کە لە مێشکی خۆیان دا بووە و، لە بەرچاویان بووە زۆریش لە هەستیارییان بەرانبەر بە ئامێرەکانی مۆسیقا و گۆرانیی و سروود دا، کاردانەوە بووە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە بە زۆریی ئەو ئامێرانە لە لایەن خەڵکی گوناهبار و سەرپێچییکار و تاوانبارەوە بەکارهاتوون، کە لە ڕۆژگاری ئێمەش دا هەر وایە، بەڵام بێگومان شتی ڕەوا، حەڕام نابێ، لەبەر ئەوەی خەڵکێکی خراپ بەکاری دێنێ، چونکە دەگونجێ خەڵکی باش بۆ مەبەستێکی باش و ڕەوا بەکاری بێنێ، وەك تفەنگ و دەمانچە: کەسێك خەڵکی پێ بکوژێ و، زوڵمی پێ بکات: حەڕامە، بەڵام لە خودی خۆی دا بێ

لایەنە و، ئەگەر کەسێك لەڕێی خواو چەوساوان دا، جەنگی پێ بکات، یان بەرگریی پێ لە خۆی بکات و، مەبەستێکی باشی پێ بێنێتە دی، ئەو کاتە هەبوون و بەکارهێنانی، نەك هەر ڕەوا، بگرە پەسند و پێویستیش دەبێ، ئنجا ئەو مەسەلەیە بەگشتی دەکەوێتە بەر حوکمی ئەو بنچینە شەرعییە کە دەڵێ: (**للوسائل حكم المقاصد**) ئامرازەکان هەمان حوکمی ئامانجەکانیان هەیە.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی نۆیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان پازدە (١٥) ئایەت دەگرێتە خۆی، ئایەتەکانی (٨٢- ٩٦)، ئنجا هەرچەندە لەمیانی ئەو پازدە (١٥) ئایەتەدا، چەند بابەتێکی جۆراو جۆر باسکراون، بەڵام تەوەری سەرەکیی ئەو پازدە (١٥) ئایەتە، باسی قورئانە، لەو ڕووەوە کە دابەزێنراوی خوایە و، ئەگەر مرۆڤ و جند، کۆببنەوە و هاوکاریی یەکدی بکەن، ناتوانن وێنەی قورئان بێنن، پاشان باسی ژمارەیەك لە داواکارییەکانی کافرەکان دەکات، کە وەك بیانووگرتن دەیانکردنە مەرجی بڕواهێنانیان، کە حەوت (٧) داواکارییین:

پاشان بیانووی سەرەکیی کافران بۆ بڕوانەهێنانیان بە وەحیی پێغەمبەران (**عَلَيهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام**)، ڕوون دەکاتەوە بە درێژایی مێژوو، کە بریتیە لە مرۆڤبوونی پێغەمبەران (**عَلَيهِم الصَّلاةُ وَالسَّلام**)!

لە کۆتاییشدا خوای کارزان، وەڵامی ئەو بیانووەیان دەداتەوە و، بە پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: کە پێیان بڵێ: خوا بەسە شایەد بێ لە نێوانمان دا، چونکە شارەزا و بینەری کردەوە و هەست و خوستی بەندەکانیەتی.

﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾
وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ
شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى
وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ
لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ قُل لَّئِنِ
ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ
لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا
كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ
لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا

زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓاْ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوْ كَانَ فِي ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{لە قورئانیش ئەوە دادەبەزێنین کە چارەسەر و بەزەییە بۆ بڕواداران و، هەر زیانبارییش، بۆ ستەمکاران زێدە دەکات ﴿٨٢﴾ هەر کاتێکیش چاکەمان لەگەڵ مرۆڤ (ی بێبڕوادا کرد) ڕوو وەردەگێڕێ و لاتەنیشتی وەدوور دەخات و، هەر کات زیان و خراپەشی تووش بوو، زۆر نائومێد دەبێ ﴿٨٣﴾ بڵێ: هەر کام (لە مرۆڤەکان) بە پێی سروشت و پێکهاتەی خۆی کار دەکات، ئنجا پەروەردگارتان بەو کەسە زاناترە، کە ڕێی ڕاستری گرتوە ﴿٨٤﴾ لە بارەی گیانیشەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: گیان (ڕووح) لە فەرمان (وکار) ی پەروەردگارمە و، کەمێکیش نەبێ زانیاریتان پێ نەدراوە (بەو کەمە زانیارییەش چییەتی ڕووح نازانن) ﴿٨٥﴾ ئەگەر بشمانەوێ ئەو قورئانەی بۆمان سروش کردووی (لە عەقڵ و دڵتدا) لایدەبەین، دوایی هیچ بریکار و سەرپەشتیکارێکت لە بەرانبەرمان دا بۆ (پاراستنی) وی، چنگ ناکەوێ ﴿٨٦﴾ بەڵام لە سۆنگەی بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە (ئەوە ناکەین) بە دڵنیایی چاکە و بەخششی وی، بە سەرتەوە گەورەیە ﴿٨٧﴾ بڵێ: ئەگەر مرۆڤ و جند لەسەر ئەوە کۆببنەوە، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، وێنەی وییان پێ نایەت، هەرچەندە هەندێکیشیان پشتیوانی هەندێکیان بن ﴿٨٨﴾ بە دڵنیاییش ئێمە لە قورئاندا، هەموو پەندێکی جۆرا و جۆرمان بۆ خەڵکی باسکردوە، کەچی زۆربەی خەڵکی ناسپاسیی نەبێ، نەیانویست ﴿٨٩﴾ گوتیشیان: بڕوات بۆ ناهێنین، هەتا لە زەوی کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی ﴿٩٠﴾ یان باغێکت هەبێ لە دارخورما و ترێ و، ڕووبارگەلیان بە نێودا بەفڕکە هەڵقوڵێنی ﴿٩١﴾ یان وەك لاف لێدەدەی: ئاسمانمان پارچە پارچە بە سەردا بخەیە خوارێ، یان خوا و فریشتان بە کۆمەڵ (یان بەرەو ڕوومان) بێنی ﴿٩٢﴾

یـان ماڵێکـت لـە زێـڕ هەبـێ، یـان بـەرەو ئاسـمانێ بەرزبیـەوە و سـەربکەوی و، هەرگیزیـش بـڕوا بـە بەرزبوونەوەکـەت ناکەیـن، هەتـا نووسراوێکـمان بـۆ دانەبەزێنـی، بیخوێنینـەوە! بڵـێ: پاکیـی (بـێ خەوشـیی) بـۆ پـەروەردگارم، ئایـا مـن تەنیـا پێغەمبەرێکـی مـرۆڤ نیـم؟! ﴿٩٣﴾ هیـچ شـتێکیش ڕێـی لـە خەڵـك (ی بێبـڕوا) نەگـرت، کاتێـك ڕێنماییـان بـۆ هـات لـە خـواوە، کـە بـڕوا بێنـن، مەگـەر ئـەوە کـە گوتیـان، ئایـا خـوا مرۆڤێکـی بـە پێغەمبـەر نـاردوە؟ ﴿٩٤﴾ بڵـێ: ئەگـەر هاتبـا و لەسـەر زەوی فریشـتەی لێبوونایـە بـە ئارامیـی ڕۆیشـتبانایە (بەسـەر زەویـی دا)، ئـەوە لـە ئاسـمانەوە فریشـتەمان بـە پێغەمبـەر دادەبەزانـدە سـەریان (بـەڵام چونکـە ئـەوان مرۆڤـن، ڕەوانەکـراوی مرۆڤیشـمان بـۆ نـاردوون) ﴿٩٥﴾ بڵـێ: خـوا بەسـە لـە نێـوان مـن و ئێـوەدا شـایەد و چاودێـر بـێ، بـە دڵنیایـی ئـەو شـارەزا و بینـەری بەندەکانیەتـی (ئـاگاداری هەمـوو هەسـت و خوسـتێکیان و ئاشـکرا و پەنهانیانـە) ﴿٩٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(شِفَآءٌ): (الشِّفَاءُ: البُرْءُ مِنَ المَرَضِ، دَواءُ النَفْسِ)، (شفاء) واتە: چارەسەر، لێرەدا دەڵێ: چاکبوونەوە لە نەخۆشیی، یاخود دەرمانی دەروون، چارەسەری دەروون.

(خَسَارًا): (خَسَرَ التاجِرُ: يَخْسَرُ خَسْراً، وخُسْراً، وخَسارةً، وخُسْراناً)، (غُبِنَ فِي تِجارَتِهِ، ونَقَصَ مالُهُ فِيها)، (وخَسِرَ فُلانٌ: هَلَكَ وَضَلَّ، وخَسِرَ الشَّيءَ: أضاعَهُ)، وشەی (خَسَارًا)، چاوگە لە (خَسَرَ التاجِرُ يَخْسَرُ خَسْراً وخُسْراً وخَسارةً وخُسْراناً)، بازرگانەکە زیانی کرد، زیان دەکا بە زیان لێکەوتن، واتە: لە بازرگانییەکەی دا زیانی لێ کەوت و زەرەری کرد، یاخود ماڵ و سامانەکەی لە بازرگانییەکەی دا کەمی کرد، بەڵام (خَسِرَ فُلَانٌ: أي هَلَكَ وَضَلَّ) واتە: فەوتا و و گومڕا بوو، هەروەها (وخَسِرَ الشَّيءَ)، واتە: ئەو شتەی لێ زایە بوو، لە دەستی فەوتا، کەواتە: (خَسَرَ التاجِرُ)، (خَسَر) (لازم)ە، بەڵام (خَسِرَ)، هەم بە لازم دێ، (خَسِرَ فُلانٌ)، واتە: فەوتاو گومڕا بوو، هەم بە (متعدّي)یش دێ، وەك: (خَسِرَ فُلانٌ الشَّيء)، واتە: ئەو شتەی لە دەستچوو.

(وَنَـَا): (نَأى عَنْهُ نأياً: بَعُدَ فَهُوَ نَاءٍ)، (نَأى بِجانِبِه: تَكَبَّرَ)، (نَأى عَنْهُ نأياً) واتە: لێی دوور کەوتەوە، لێ دوور کەوتنەوە، (فَهُوَ نَاءٍ) ئەو دوورە، (نَأى بِجانِبِه)، واتە: تەنیشتی خۆی وەدوور خست، کە مەبەست پێی خۆ بەزل گرییە.

(بِجَانِبِهِۦ)، (الجَانِبُ: شِقُّ الإنْسَانِ وغَيْرِهِ)، تەنیشتی مرۆڤ و کەلەکەی مرۆڤ و جگە لە مرۆڤیش، وەك لە پەند دا هاتوە: (إن جانِبٌ أعْيَاكَ، فَالْحَقْ بِجَانِبٍ)، گەر لایەك تۆی ماندوو و، دەستە پاچە کرد، لایەکی دیکە بگرە، هەروەها لە پەند دا هاتوە: (إنَهُ مُنْتَفِخُ الجَوانِبِ: أي مُتَكَبِّرٌ)، واتە: ئەو لاتەنیشتەکانی فوو دراون، واتە: خۆ بە زلگرە.

(يَـُوسًا)، (يَئِسَ مِنْهُ: إنْقَطَعَ أَمَلُهُ مِنْهُ، فَهُوَ يائِسٌ ويَئُوسٌ ويَئِسٌ)، (يَئِسَ مِنْهُ) واتە: هیوای پێی نەما، (فَهُوَ يائِسٌ)، ئەو بێ هیوایە، بێ ئومێدە، (ويَئُوسٌ)، ڕێژگە (صيغة)ی زێدەڕۆییە بۆ (يائِسٌ)، واتە: زۆر نائومێد، هەروەها (يَئِس)، بە هەمان شێوە، یانی: زۆر نائومێد.

(شَاكِلَتِهِۦ)، (الشَاكِلَةُ: السَّجِيَّةُ والطَّبْعُ)، (الشَاكِلَة)، بە مانای سروشت و پێکهاتە دێ.

(ظَهِيرًا)، (الظَهِير)، واتە: یارمەتییدەرو هاوکار، بۆ تاك و بۆ کۆش، دێ،

(يَنْبُوعًا)، (يَنْبُوع) واتە: کانیی و سەرچاوە، (عَيْنُ المَاءِ، والجَمْعُ يَنابِيع، نَبَعَ المَاءُ نَبْعاً ونُبُوعَاً: خَرَجَ، وأنْبَعَ المَاءَ: أخْرَجَهُ)، (نَبَعَ المَاءُ نَبْعاً ونُبُوعَاً)، واتە: ئاوەکە هەڵقوڵی بە هەڵقوڵین، هاتە دەر لە سەرچاوەکە، (أنْبَعَ)، واتە: ئاوەکەی هەڵقوڵاند، هێنایە دەر.

(تَفْجُرَ)، (فَجَرَ المَاءَ: شَقَّ لَهُ طَرِيقًا)، واتە: ڕێی بۆ ئاوەکە کردەوە، ئاوەکەی دەرقوڵاند.

(قَبِيلًا)، (القَبِيلُ: الجِيلُ، الجَمَاعَةُ الأتباع)، واتە: پشتێك (وەچەیەك) کۆمەڵە خەڵكێك، شوێن کەوتووان، هەروەها (قَبِيلْ) بە مانای (ضَامِنْ أو كَفِيلْ)، ئۆباڵدار و بریکاریش، دێ.

(زُخْرُفٍ)، (الزُخْرُف: الذَّهب، الزِّينَةُ، وكَمالُ حُسْنُ الشَّيء، وزُخْرُفُ الأَرْضِ: أَلْوانُ نَبَاتِها وزَخْرَفَ الشَّيءَ: زَيَّنَهُ)، (زخْرُف)، بە مانای زێڕ دێ، هەروەها بە مانای جوانیی و ڕازاوەیی دێ، دەگوترێ: (زَخْرَف الشَّيءَ)، ئەو شتەی زۆر ڕازاندۆتەوە و جوانی کردوە، نەخش و نیگاری تێدا کردوە (زُخْرفُ الأَرْضِ)، ئەو ڕووەکە ڕەنگاو ڕەنگانەن کە تێیدا دەڕوێن.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾

لەوبارەوە ئەم دوو گێڕراوەیە دێنین:

أ)- {عَنْ عَبْدِاللَّهِ ابْنِ عبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قالَ: قَالَتْ قُرَيْش لِلْيَهُود: أَعْطُونَا شَيْئاً نَسْأَلُ عنهُ هَذَا الرَّجُلَ، فَقَالَوا: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَسْأَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تعالى: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴿٨٥﴾ ﴾ **قَالُوا: أُوتِيْنَا عِلْمَاً كَثيراً: أُوتِيْنَا التَّورَاةَ، وَمَنْ أُوتِيَ التَّوراةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرَاً كثيراً، فأُنزِلَت:** ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ ﴾**الكهف} (أَخْرَجَهُ أَحْمَد فِي المسند ج١، ص٢٥٥، وَالتِّرمِذِيُّ: ٣١٤٠، وَالنَّسَائِيُّ فِي الكُبْرَى:: ٦٠٨٣، ١١٣١٤، وَابْنُ حِبَّانَ فِي: ٩٩، وَالحَاكِمُ ج ٥، ص٥٣١، وَالبَيْهَقِي فِي دلائل النبوة: ج٢، ص٤٦، وَأَبُو يَعْلَى فِي المسند: ٢٥٠١، الإستِيعَاب ج٢، ص٤٥٤، قُلْنَا: وَهَذَا إِسْنَاد صَحِيح عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ وَلَم يخرجاه).**

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: قوڕەیشییەکان بە جوولەکەکانیان گوت: شتێکمان پێ بڵێن، لە بارەیەوە لەو پیاوە بپرسین، جوولەکەکان

گوتیـان: لـە بـارەی ڕووحـەوە لێـی بپرسـن، پرسـیاریان لێکـرد دەربـارەی ڕووح، خـوای پـەروەردگار ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٨٥﴾ ﴾، جوولەکـەکان گوتیـان: ئێمـە زانیارییەکـی زۆرمـان پێـدراوە، تەوراتمـان پێـدراوە، کەسـێکیش تـەوراتی پێدرابـێ، زانیاریـی و خێـر و چاکـەی زۆری پێـدراوە، ئنجـا ئـەم ئایەتـە دابـەزی: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادٗا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّي لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدٗا ﴿١٠٩﴾ ﴾**الكهف**، واتـە: بڵـێ: ئەگـەر دەریـا مەرەکەبـی وشـەکانی پـەروەردگارم بووایـە، دەریـا تـەواو دەبـوو، بـەر لـەوەی وشـەکانی پـەروەردگارم تەواوبـن، هەرچەنـدە ئەوەنـدەی دیکەشـمان خسـتبایە سـەری.

ب)- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَسَأَلُوهُ، فأنزل اللّه تعالى: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلٗا ﴿٨٥﴾ ﴾} **(أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٧٤٦٢، وَمُسْلِمٌ: ٢٧٩٤).**

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵێ: من لـە خزمـەت پێغەمبەردا ﷺ دەڕۆیشـتم، لـە نێـو هەندێـك لـە کەلاوەکانـی مەدینـەدا (لـە ڕیوایەتێـکی دیکـەدا دەڵـێ: لـە هەندێـك لـە کێڵگـە کشـتوکاڵییەکانی مەدینـەدا) گۆچانێکـی بـە دەسـتەوە بـوو، لـە لقـی دارخورمـا دروسـت کرابـوو، کۆمەڵێـك لـە جوولەکـەکان بـە لایـدا تێپەڕیـن، هەندێکیـان گوتیـان: لـە بـارەی ڕووحـەوە پرسـیاری لـێ بکـەن، ئەوانیـش لـەو بـارەوە پرسـیاریان کـرد و، خـواش ئـەو ئایەتـەی دابەزانـد...

بـە پێـی ئـەوەی دووەمیـان بـێ، دەبـێ لـە مەدینـە ئـەو پرسـیار و وەڵامـە بووبـێ، بـەڵام بـە پێـی گێڕراوەکـەی عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس، دەبـێ لـە مەککـە بووبـێ، چونکـە قوڕەیشـییەکان لـە جوولەکەکانیـان پرسـیوە، واتـە: چـوون بـۆ مەدینـە و لـە جوولەکەکانیـان پرسـیوە: شـتێکمان پـێ بڵێـن، لـەو پیـاوەی بپرسـین.

هەڵبەتـە ئـەو سـوورەتەی (**الإسراء**) مـادام سـوورەتێکی مەککەییـە، دەبـێ ئـەو پرسـیار و وەڵامـەش هـەر لـە مەککـە بووبـێ، بـەڵام دەشـگونجێ ئـەو پرسـیار و وەڵامـە لـە مەدینـەش لـە لایـەن جوولەکەکانـەوە بووبـێ، هـەروەك چـۆن لەلایـەن قوڕەیشییەکانیشـەوە بـووە، پێغەمبەریـش ﷺ هـەر هەمـان وەڵامـی دابێتـەوە، وەك لـە سـەرەتای سـوورەتی (**الكهف**)دا خـوا پشـتیوان بـێ، کـە بیگەینـێ، لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەیـدا باسـی دەکەیـن.

مانای گشتی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم پـازدە ئایەتـەدا ئایەتـەکانی: (٨٢ - ٩٦) کۆمەڵێـك ڕاسـتیی گـەورەو گرنـگ دەخاتـە ڕوو، ڕاسـتیی جـۆراو جـۆر، کـە هەموویـان پەیوەسـتن بـە دەسـتەڵات و، سـیفەتە ڕەهـاو بـێ سـنوورەکانی خـواوە ﷻ، وەك بەدیهێنەرێتیـی و پەروەردگارێتیـی خـوا، کـە خـوا ﷻ لەمیـانی خسـتنەڕووی ئـەو ڕاسـتییانەدا، زیاتـر خـۆی بـە بەنـدەکانی دەناسـێنێ و دەسـتەڵات و، زانیاریـی و، میهرەبانیـی و، حیکمـەت و، ویسـتی ڕەهـای خـۆی، دەخاتـە ڕوو، تاکـو واداریـان بـکات کـە خوایـەك ﷻ بـەو شـێوەیە بـێ، شایسـتەی ئەوەیـە کـە تەنیـا بەندایەتیـی بـۆ ئـەو بکـرێ و تەنیـا ئـەو بپەرسـترێ، بەمانـای گشـتگیر و فـراوانی پەرسـتن و بەندایەتیـی.

یەکەمیـن ڕاسـتیی کـە خـوا ﷻ دەیخاتـە ڕوو لـەم پـازدە ئایەتـەدا، بـاسی چارەسـەربوونی قوڕئانـە، دەفەرمـوێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئـەوەی لـە قوڕئـان دایدەبەزێنیـن، یـان قوڕئانێـك کـە دایدەبەزێنیـن، چارەسـەرو، بەزەییـە بـۆ بـڕواداران، ﴿ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾، بـەڵام سـتەمکاران، تەنیـا زیانبارییـان بـۆ زێـدە دەکات، واتـە: سـتەمکاران لێـی بەهرەمەنـد نابـن، بەڵکـو دەبێتـە هـۆکاری زیانباربـوونی زیاتریـان، دواتـر ئـەوە زیاتـر شـی دەکەینـەوە، کـە جـاری وایـە: یـەك هـۆکار، بـەڵام بـە جیاوازیـی ئـەو کەسـانەی ئـەو هـۆکارە ڕوویـان تێـدەکات، بـە جیاوازیـی سروشـت، جیاوازیـی ئامادەییـان و هەڵکەوتەیـان، کاریگەریـی جیاوازیـان لەسـەر دادەنـێ، بەڵکـو جـاری وایـە کاریگەریـی دژ یـەك (**متناقض**)یـان لەسـەر دادەنـێ، وەك لێـرەدا خـوای تـاك وپـاك بـاسی دەکات کـە: ئـەوەی لـە قوڕئـان دایدەبەزێنـێ، چارەسـەرو ڕەحمەتـە بـۆ بـڕواداران، کەچـی سـتەمکاران هـەر زیاتر پێـی زیانبـار دەبن!

ئنجـا دێتـە سـەر خسـتنەڕووی ڕاسـتییەکی دیکـە، کـە وەك پێشـتریش گوتمـان: ئـەوەی هەمـوو ئـەو ڕاسـتییانە پێکـەوە کۆدەکاتـەوە: خستنەڕووی دەسـتەڵات و توانایـی و سـیفەتە بـەرزو بـێ وێنـەکانی خوایـە و لەمیـانی ئەوەشـدا خۆناسـاندنی زیاتـری خـوای بـەرز و مەزنـە بـە بەنـدەکانی، وەك تاکـە بەدیهێنـەر، تاکـە پـەروەردگار، تاکـە خـاوەن، تاکـە سـەرچاوەی هەرچـی چاکـە و نیعمەتـە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، کـە دوایـی ئەنجامگیرییـەکی ژیربێژانـە کـە لـەوە دەکـرێ، ئەوەیـە کـە: مرۆڤەکانیـش دەبـێ تەنیـا ئـەو تاکـە بەدیهێنـەرو، تاکـە پـەروەردگارو، تاکـە خـاوەن و، تاکـە خـاوەن چاکەیـە لـە ژیـانی مرۆڤـدا، بپەرسـتن.

دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، هەر کاتیش چاکەمان لەگەڵ مرۆڤدا کرد، ڕوو وەردەگێڕێ، ڕوو وەردەچەرخێنێ و پشت هەڵدەکات، ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، تەنیشتی خۆیشی دووردەخاتەوە، کەلەکەی خۆی قووڵ دەکات دەسووڕێتەوە، یاخود: تەنیشتی تێدەکات نەك ڕووی تێبکات.

یاخود مەبەست لە: ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، یانی: خۆی بە زلگرت، چونکە ئەم تەعبیرە لە زمانی عەرەبییدا بۆ خۆبەزلگرتنیش بەکاردەهێندرێ، وەك چۆن بۆ دووركەتنەوە لە شتێك بەکاردێ.

ئنجا بە دڵنیایی لێرەدا مەبەست لە (**الإنسان**) کە (**الـ**)ی ناساندنی لەسەرە، ئەم (**الـ**)ە، بۆ جینسی ئینسان نیە، چونکە ئینسانە بڕوادارەکان وانین، بەڵکو بۆ (**عهد**)ە، یانی: ئەو ئینسانانەی کە پێشتر قسە لە بارەیانەوە کراوە، ئەو ئینسانانەی کە ڕوو لە هیدایەتیی خوا ناکەن، مەبەست پێی ئەوانە، یانی: ئینسانی بێبڕوا، ﴿ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴾، هەر کاتێك خراپەو زیانێکی تووش بوو، زۆر نائومێدە، ﴿ يَـُٔوسًا ﴾، ڕێژگەی زێدەڕۆییە لە (**يائس**) نائومێد، بەڵام (**يئوس**) واتە: زۆر نائومێد و تەمابڕاوو بێ هیوا، ﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ ﴾، بڵێ: هەر کەسە لە مرۆڤەکان بە پێی سروشتی خۆی، بە پێی پێکهاتە و ئامادەیی خۆی کاردەکات، وشەی: {**شَاكِلَة**} بە: (**طريقة**) ڕێباز و، بە: (**سجية**)، سروشت و پێکهاتە، مانا کراوە، واتە: هەرکەسە مەعدەنەکەی و سروشتەکەی چۆن بێ، بەو شێوەیە کاردەکات، وەك پێشینان گوتوویانە: (گۆزە چی تێدابێ، ئەوەی لێ دەڕژێ)، هەروەها عەرەب گوتوویانە: (**وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ يَنْضَحُ**)، هەر دەفرە چی تێدایە، ئەوەی لێ دەچۆڕێ، ئەوەی لێ دەڕژێ، ﴿ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴾، بە دڵنیایی پەروەردگارتان زاناترە، بەو کەسەی کە ڕێیەکەی ڕاستترە یان: کێ ڕاستەڕێ ترە و ڕێیی ڕاسترو بەرنامەی چاکتری گرتوە، پەروەردگارتان پێی زاناترە.

ئنجا دێتە سەر باسی بابەتێکی دیکە، دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾، هەروەها لە بارەی ڕووحەوە، پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: ڕووح لە فەرمانی، لە کاری تایبەتیی پەروەردگارمە، ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، ئەندازەیەکی کەمیش نەبێ لە زانیاریی، پێتان نەدراوە، واتە: بەو ئەندازە کەمە زانیارییەی کە پێتان دراوە، ناتوانن و نەتانتوانیوە: چییەت و نێوەڕۆکی ڕووح و حەقیقەتیی ڕووح دەرك بکەن، یانی: لەبەر کەم تفاقیی و کەم توانایی ئێوەیە لە بواری زانستدا، کە دەرکی چییەت و حەقیقەتی ڕووحتان نەکردوە.

ئێمە دوایی {کورتە باسێکی تایبەت دەربارەی ڕووح} دەکەین، هەروەها باسی هۆی هاتنە خواری ئەو ئایەتەش دەکەین، هەڵبەتە ئێمە پێشتریش باسمان کرد و لەو بارەوە دوو ڕیوایەتمان هێنان، بەڵام دوایی دووبارە قسەی زیاتری لەسەر دەکەینەوە، لە مەسەلە گرنگەکاندا.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر باسێکی دیکە و دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِيٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، هەر بە بۆنەی ئەوەوە کە مرۆڤەکان زانیاریی کەمیان پێدراوە، بێگومان لە چاو زانیاریی خواو، لە چاو زانیاریی ڕەها کە لە گەردووندا هەیە، مرۆڤ پشك و بەشێکی کەمی پێبڕاوە، لە دەرککردنی نهێنییەکانیی گەردوون، ئنجا بەشێك لەو زانیارییە - کە گرنگترین بەشە - ئەوەیە کە لە ڕێی وەحییەوە بۆ پێغەمبەران هاتوە (**علیهم الصلاة والسلام**)، بە تایبەت بۆ پێغەمبەری خاتەم و کۆتایی ﷺ، ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِيٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەگەر ویستباشمان ئەوەی کە بۆ تۆمان سروش کردوە {بە شێوەی پەنهان بۆمان ناردوی، کە قورئانە} لامان دەبرد، لە عەقڵ و دڵی تۆ دەمانسڕیەوە، ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، دوایی تۆ بۆ هێشتنەوەو پاراستنی ئەو وەحییە لە عەقڵ و دڵی خۆتدا، یاخود بۆ گێڕانەوەی، هیچ بریکارو سەرپەرشتیارو پشتیوانێکت لە دژی ئێمە چنگ ناکەوێ، کە نەهێڵی ئەو زانیارییەت لە دەست بڕوا، یاخود دوای ئەوەی کە ڕۆیشتوە بیگێڕیەوە، ﴿ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، ئەو زانیارییەی کە لە ڕێی وەحییەوە بۆ تۆ نێردراوە، بۆت سروش کراوە تەنیا بە هۆی بەزەیی پەروەردگارتەوەیە، کە لە عەقڵ و دڵتدا دەپارێزرێ و، ئەگەر شتێکیشت لە بیر چوو، دێتەوە یادت، خوا دەیهێنێتەوە یادت، ﴿ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی بەخششی خوا لەسەر تۆ گەورەیە، چاکەی خوا و بەخششی خوا لەسەر تۆ زۆر گەورەیە ئەی پێغەمبەری خاتەم! ﷺ، ئەویش لەو وەحیی و پەیامەی خوادا بەرجەستەیە، کە خوا وەك دوا فەرمایشتی خۆی و دوا پەیام و بەرنامەی خۆی، بۆ تۆی ناردوە، کە تۆش بیگەیەنی بە تێکڕای مرۆڤایەتیی.

ئنجا دێتە سەر خستنەڕووی ڕاستییەکی دیکە و دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴾، بڵێ: ئەگەر تێکڕای مرۆڤ و جینن کۆببنەوە، خڕببنەوە سەریەك، کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، ناتوانن وێنەی بێنن، هەر چەندە هەندێکیشیان پشتگیری هەندێکیان بن، واتە: ئەگەر ئەوانە هەموویان کۆببنەوە و هاوکارو پشتیوانی یەکدیش بن، بۆ ئەوەی وێنەی قورئان بێنن، هەر ناتوانن وێنەی قورئان بێنن.

ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (هود)دا، باسی ئەو بابەتەمان کردوە، لە کورتە باسێکدا.

دوایی دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾، ئێمە لەم قورئانەدا لە هەموو وێنەیەکمان بۆ خەڵکی هێناوەتەوە، بە جۆراوجۆریی، واتە: لە هەر پەندێك، لە هەر وێنەیەك، کە دەبێتە دەرس و پەندو عیبرەت بۆ خەڵك و، دەبێتە هۆی زیاتر ڕوونبوونەوەی مەبەستەکان بۆیان، بە شێوەی جۆراوجۆر بۆ خەڵکمان خستۆتە ڕوو، ﴿ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴾، بەڵام زۆربەی خەڵکی هەر سپڵەیی و ناسوپاسییان ویست، بە جگە لە ناسوپاسیی، ڕازیی نەبوون، قبووڵیان نەبوو ڕوو لە سوپاگوزاریی خوا بکەن و، شوکرانە بژێریی هەڵبژێرن، بەڵکو هەر ملیان بۆ ناسوپاسیی و سپڵەییدا.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر خستنەڕووی بڕ وبیانووەکانی کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، کە بەو شێوەیە ڕوویان لە پێغەمبەری خاتەم ﷺ کردوە و ئەو بەهانانەیان بۆ هێناونەوە و، ئەو داواکارییانەیان لێکردوون و دوایی گوتوویانە: ئەگەر ئەو داواکارییانەمان بۆ جێبەجێ بکەی، ئنجا بڕوات پێ دێنین، کە دەتوانین بڵێین: سەرجەم حەوت داواکاریی سەرەکیین، دەشگونجێ وردتریش بکرێنەوەو ژمارەکەیان زیاتریش بکرێ، بۆ نۆ و دە (٩ - ١٠)ش، بەڵام حەوتی سەرەکیین:

بیانووی یەکەم: ﴿ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنبُوعًا ﴾، گوتیان: هەرگیز بۆ تۆ بڕوا ناهێنین، تاکو کانیی و سەرچاوەمان لە زەویدا بۆ دەرنەقوڵێنی، هەڵیقوڵێنی و ئاوەکەی بەفڕکە بڕوات.

ئەوانەی گوتوویانە، بێگومان بێبڕواو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بوون، کە ئەوان بە زمانی وتار گوتوویانە، بەڵام بە زمانی حاڵ: بە پانایی زەمین و بە درێژایی زەمان، ئەو بڕوبیانووانە لە عەقڵ و دڵی هەموو ئەوانەدا هەن، کە هیدایەتی خوا قبووڵ ناکەن، ئەوانەی کە لە بەهانە دەگەڕێن، وەك گوتراوە: (ئەگەر دز دزبێ، تاریکە شەو زۆرن)، یان گوتوویانە: {کەسێك بە تۆبزیی بینێری بۆ مازووان «بۆ مازوو چنین» لە داری هەڵناڕوانێ)، واتە: دێتەوە دەڵێ: درەختەکان هیچ مازوویان پێوە نەبوون، بە دەستی خاڵی دەگەڕێتەوە! یانی: کەسێك لە بیانووگرتنێ بێ، پەکی ناکەوێ.

بیانووی دووەم: ﴿ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ ﴾، یاخود باخ و بێستانێکت هەبێ لە درەختی خورماو لە درەختی ترێ.

بیانووی سێیەم: ﴿فَتُفَجِّرَ ٱلۡأَنۡهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفۡجِيرًا﴾ کە ڕووبارگەل بە نێو ئەو باخ و بێستان و بە ژێر دارودرەختەکانیدا فڕکە بکەن، بە خوڕ بڕۆن، نەك بە سستیی لەبەر ئەوەی کە ئاوەکەیان کەمە، بەڵکو ئاوەکەیان ئەوەندە زۆر بێ، هەر فڕکە فڕکی بێ، بە نێو دارو درەختەکاندا!

بیانووی چوارەم: ﴿أَوۡ تُسۡقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمۡتَ عَلَيۡنَا كِسَفًا﴾ یان وەك بەهەڵە گوتووتە و خەیاڵت کردوە، یان گومانت بردوە، یان وەك لافت لێداوە[1]، ئاسمانمان بەسەردا ببارێنی، پارچە پارچە.

بیانووی پێنجەم: ﴿أَوۡ تَأۡتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا﴾ یان: خوا و فریشتەکانیش بە کۆمەڵ کۆمەڵ بێنی، یاخود: ڕووبەڕوومان بیانهێنی.

بیانووی شەشەم: ﴿أَوۡ يَكُونَ لَكَ بَيۡتٞ مِّن زُخۡرُفٍ﴾ یان ماڵ و خانوویەکت هەبێ لە زێڕ، یاخود: ماڵ و خانوویەکی بە نەخش و نیگارت، هەبێ چونکە: (زخرف) هەم بە مانای زێڕ دێ، هەم بە مانای جوانیی و ڕازێنراوەییش دێ.

بیانووی حەوتەم: ﴿أَوۡ تَرۡقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ﴾ یاخود بۆ ئاسمانێ، بۆ سەرێ بەرز ببەوە و هەڵکشێی، بەرەو سەرێ بڕۆی.

﴿وَلَن نُّؤۡمِنَ لِرُقِيِّكَ﴾ بڕواش بە بەرزبوونەوەکەت ناهێنین، ﴿حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيۡنَا كِتَٰبٗا نَّقۡرَؤُهُۥ﴾ تاکو نووسراوێکمان بۆ دانەبەزێنی، بیخوێنینەوە!

دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا تیشکی زیاتر دەخەینە سەر ئەو مەسەلەیە و لەو بارەوە بەسەرهاتێکی درێژ دەگێڕینەوە، کە لە تەفسیرەکاندا هاتوە، هەرچەندە سەنەدەکەشی بەهێز نیە، بەڵام تیشکی زۆر دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئەم ئایەتانەو ئەو داواکارییانە، کە لە چ حاڵەتێك دا بووە و چۆن بووە، ئەو داواکارییانەیان ئاڕاستەی پێغەمبەر کردوون؟

خوا ﷻ فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ دەکات: ﴿قُلۡ﴾ تۆ بڵێ: لە وەڵامی هەموو ئەو داواکارییانەدا، هەموو بیانووگرتنانەدا ﴿سُبۡحَانَ رَبِّي﴾ پاکیی بۆ پەروەردگارم، پەروەردگارم بە پاك دەگرم، پەروەردگارم دوورە لە هەر هەڵەو پەڵەیەك، دوورە لە هەر لەکەو کەم و کوڕییەك، واتە: ئەو شتانەی ئێوە ئاڕاستەی منیان دەکەن، بیانکەمە

---

(١) (زعم) بە کوردیی دەبێتەوە بە لاف لێدان، کەسێك قسەیەك بکات زیاتر ئەگەری درۆی هەبێ تاکو ئەگەری ڕاستیی.

داواکاریی و بۆ لای خوا و بەرزیان بکەمەوە، بۆ ئەوەی ئیسپاتی پێغەمبەرایەتییم و بڕوام پێ بێنن! پاکیی بۆ خوا، کە ئەو جۆرە داوایانەی لێبکەم، یاخود: پاکیی بۆ خوا کە هەر کەسێك داوایەکی لە خوا کرد، داوایەکەی بۆ جێبەجێ بکات! پایەی خوا زۆر لەوە بەرزترە.

یاخود: لێرەدا ﴿ سُبۡحَانَ رَبِّي ﴾، بۆ سەرسوڕمانە، واتە: ئەوەی ئێوە دەیڵێن، زۆر جێگای سەرسوڕمانە و شتێکی بێ جێیە، ﴿ هَلۡ كُنتُ إِلَّا بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴾، مەگەر من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، هیچی دیکە هەم؟ واتە: تەنیا مرۆڤێکم خوا وەك نوێنەری خۆی، ڕەوانی کردووم و ئەوشتانە لە توانای من دا نین، نەك لە توانامدا نین، بگرە ئامادەش نیم ئەو داوایانە لە خوای پەروەردگارم بکەم، چونکە خوا خۆی خاوەنی، ئەوپەڕی زانیاریی و، ئەوپەڕی کاربەجێیی و، ئەوپەڕی میهرەبانییە، ئەگەر بە پێویستیی زانیبایە، ئەوانەی پێدەدان، بێ ئەوەی ئێوە داوای بکەن، هەروەك چۆن قورئانی پێداوم وەك تاکە موعجیزەو بەڵگەی سەلماندنی پێغەمبەرایەتییم، بێ ئەوەی من داوای بکەم، یاخود ئێوە داوای بکەن.

ئنجا خوا ﷻ دوای ئەو حەوت داواکاریی و، حەوت بیانوو گرتنانەی کافرەکان، باسی بیانووگرتنێك و بەهانەیەکی دیکەی لەمێژینەی کافرەکان دەکات، کە بە درێژایی مێژوو ئەو بڕوبیانووەیان هەر بووە و، ئەوە بیانووە ڕاستەقینەکەیانە: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤۡمِنُوٓاْ إِذۡ جَآءَهُمُ ٱلۡهُدَىٰٓ ﴾، هیچ شتێك ڕێگریی لە خەڵك نەکرد، هیچ شتێك پێشگیریی لە خەڵك نەکرد، بڕوابێنن، دوای ئەوەی ڕێنماییان بۆ هات، ڕێنمایی بەرجەستە لە پەیام و وەحیی خوادا، ﴿ إِلَّآ أَن قَالُوٓاْ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرٗا رَّسُولٗا ﴾، تەنیا ئەوە پێشگیریان بوو، تەنیا ئەوە ڕێگریان بوو کە گوتیان: ئایا خوا تەنیا مرۆڤێکی بە پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی خۆی ناردوە؟ چۆن دەبێ مرۆڤ نوێنەری خواو ڕەوانەکراوی خوا بێ! ئا ئەوە پەرچ و ئاستەنگی ڕاستەقینەی بەردەمی ئەهلی کوفرە بۆ بڕواهێنان بە پێغەمبەران ﷺ، بە درێژایی مێژوو هەر لە ئادەمەوە تاکو خاتەم (**عليهم الصلاة والسلام**).

ئنجا وەڵامی ئەو بیانووەشیان دەداتەوە و دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّوۡ كَانَ فِي ٱلۡأَرۡضِ مَلَٰٓئِكَةٞ يَمۡشُونَ مُطۡمَئِنِّينَ ﴾، بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێ بوونایە، بە ئارامیی ڕۆیشتبان: واتە: فریشتە ژیانیان لەسەر زەوی بووایە، ﴿ لَنَزَّلۡنَا عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكٗا رَّسُولٗا ﴾، لە ئاسمانەوە فریشتەیەکی پێغەمبەرمان بۆ دادەبەزاندن،

چونکە خوا ﷻ نوێنەر هەر لە سروشتی بۆ لا نێردراوان، ڕەوانە دەکات، لە جۆری خۆیان، بەڵام سەر زەوی مرۆڤی لێن، بۆیە خوا ﷻ پێغەمبەری مرۆڤی بۆ ناردوون، ئەگەر فریشتەی لێبوونایە، بە تەئکید ئەو کاتە پێغەمبەرێکی فریشتەی بۆ دەناردن.

کەواتە: ئەوەی خوا کردوویەتی، ئەوە بەجێیە و، ئەوەی ئێوە داوای دەکەن، شتێکی زۆر بێ جێیە، زۆر نامەنتیقییە، دوایش وردتر باسی دەکەین لە مەسەلە گرنکەکاندا.

لە کۆتاییدا خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدَۢا بَيۡنِي وَبَيۡنَكُمۡ ﴾، بڵێ: خوا بەسە شایەد و چاودێر بێ، لە نێوان من و ئێوەدا، شایەد بێ کە: من پێغەمبەر و ڕەوانەکراوی ویم و نوێنەری ویم، ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرَۢا بَصِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی، واتە: شارەزا و بینەری دەرو دەروونیان، ڕواڵەت و پەنهانیان، هەموو هەست و خوست و کارو کردەوەکانییانە.

ئنجا خوای شارەزای بینەر، ئەم قورئانەی بە بەس (**کافی**) زانیوە، کە سەلمێنەری پێغەمبەرایەتیی من بێ، ئەو خوایەی کە شارەزاو بینەری هەموو کاروباری مرۆڤەکانە، ئەو قورئانەی بە کافی زانیوە، بۆیەش من ئیکتیفا دەکەم بەوەی کە خوا بە کافی زانیوە و ناچم داواکاریی دیکەی، کە ئێوە وەك بیانوو دەیانگرن، ئاراستەی خوا بکەم!

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا فەرموویەتی: ئەوەی کە لە قورئان دایدەبەزێنین، چارەسەرو بەزەییە بۆ بڕواداران و، ستەمکارانیش هەر پتر پێی زیانبار دەبن:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۙ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴿٨٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، لە قورئانیٚ دادەبەزێنین.

ئەم (مِن)ی سەر: ﴿ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، (**بَيَانِيةٌ وَلَيْسَت تَبعيضيَةٌ ولاَ آبتدائيةٌ**)، واتە: (مِن) بۆ ڕوونکردنەوەیە، بۆ بەشێك نیە و، بۆ دەست پێکردنیش نیە، ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ﴾، واتە: ئەو قورئانەی کە دایدەبەزێنین.

کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ .... ﴾، ئەمە ڕوونکردنەوەیە بۆ ئەو (مَا)یەی کە لە دوایی دێت، (مَا هُوَ) چونکە (ما) یانی: (ئەو شتەی) کە ئەوە جۆرێك لە ئیبهام و نەزانراویی تێدایە هەیە، ئنجا ئەم (مِنَ ٱلْقُرْءَانِ) تیشك دەخاتە سەر ئەو (مَا)یە، کە نەزانراویی و لێڵییەك لە واتاکەی دا هەیە.

ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الحج**) وایە، کە دەفەرمویٚ: ﴿ فَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ ﴿٣٠﴾ ﴾، واتە: خۆتان لە پیسیی بپارێزن لە بتەکان، واتە: لەو پیسییەی کە لە بت و صەنەمەکاندا هەیە، کە ماناکەی ئاوای لێدێتەوە، (**أي: فاجتَنِبوا الرِّجسَ الَّذِي هُوَ الأَوْثَان**)، خۆتان لەو پیسییە بپارێزن، کە بریتیە لە بتەکان.

٢)- ﴿ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾ (ئەو قورئانەی کە دایدەبەزێنین)، بریتیە لە چارەسەر و بەزەیی بۆ بڕواداران.

(الشفاء: هو زَوَالُ الداءِ وَمَجَازاً: زَوَالُ مَا هُوَ نَقصٌ مَعْنَوي)، (شفاء) بریتیە لە لاچوونی دەرد و نەخۆشیی، بە مەجازیش بە مانای لابردنی حاڵەتێکە کە ناتەواوییە، لە ڕووی مەعنەوییەوە.

٣)- ﴿وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، (قورئان هەم شیفایە) هەم ڕەحمەتیشە بۆ بڕواداران، واتە: مایەی دابەزینی ڕەحمەتی خوایە بۆیان.

٤)- ﴿وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارٗا﴾، بەڵام بۆ ستەمکاران تەنیا زیانباریی، زێدە دەکات، ماناکەی ئاوای لێدێتەوە: (**نُنَزِّلُ الشِّفاءَ والرَّحْمَةَ وَهُوَ القُرْآنُ، أي: القُرْآنُ كُلُّهُ شِفَاءٌ وَرحْمَةٌ للمؤمنين، ولا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إلاَّ خَساراً**)، ئەو چارەسەرو بەزەییەی کە بریتیە لە قورئان، دایدەبەزێنین، کە هەمووی چارەسەر و بەزەییە بۆ بڕواداران، بەڵام بێبڕوایانێ کە ستەمیان لە خۆیان کردوە، هەر زیاتر بۆیان دەبێتە مایەی زیانباریی.

ئنجا لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ﴾، دوایی دەفەرموێ: ﴿مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، ئەمە: (**لِتَحصيلِ غَرَضِ اهْتِمَامِ ذِكرِ القُرْآنِ، مَعَ غَرَضَ الثنَاءِ عليه، بطريقِ الموصوليةِ، بقوله: مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ**)، خوا دەیتوانی هەر یەکسەر بفەرموێ: (وَنُنَزِّلُ ٱلۡقُرۡءَانِ **الـذي** هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ)، بەڵام پێشێ دەفەرموێ: ﴿وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلۡقُرۡءَانِ﴾، دوایش دەفەرموێ: (مَا هُوَ شِفَآءٞ وَرَحۡمَةٞ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ) کە ئەمە بۆ گرنگیی پێدانە بە باسی قورئان، وێڕای مەدحکردن و ستایشکردنی قورئان، کە بەهۆی (**ما الموصولة**)وەیە، کە ئەو دوو ئامانجە بپێکرێن.

لێرەدا دەربارەی ئەم ئایەتە موبارەکە قسەیەك لە خوا لێخۆش بوو (**محمد متولّي الشعراوي**) دێنینەوە لە تەفسیرەکەی خۆی (**تفسير الشعراوي**) کە بە (**خواطر**) ناوی ناوە، هەندێ تەعبیری زۆر جوان دێنێ، دەڵێ: (**فالآيَةُ واحِدةٌ ولكن الطَّبْعَ المُستَقبِلَ، مُختَلِفٌ، فالمؤمِنُ يَستَقبِلُها بِملَكاتٍ سَليمةٍ، فيزدادُ بها إيماناً، والكافِرُ يَستَقبِلُها بِملكاتٍ فاسِدةٍ فيزدادُ بها كُفراً، إذاً: المُشكِلَةُ في تَلَقِّي الحقائقِ واستقبالِها، أن تكونَ ملكاتُ التلقّي فاسِدةً، مِنْ هُنَا نَقُولُ: إذا نَظَرْتَ إلى الحقِّ، فإيَّاكَ أن تَنظُرَهُ، وَفِي جَوْفِكَ باطِلٌ تَحْرِصُ عَلَيْهِ، لابُدّ أن تُخرِجَ مَا عِنْدَكَ مِنَ الباطلِ، ثُمَّ قَارِنْ وَفَاضِلْ بَيْنَ الأُمُور**)[1].

---

(١) ج١٤، ص ٨٧١١.

دیارە بەبۆنەی تەفسیرکردنی ئەو ئایەتی ژمارە (٨٢)ی سوورەتی (الإسراء)ەوە، دوو ئایەتی (التوبة) دێنێ، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا مَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ فَمِنۡهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمۡ زَادَتۡهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنٗاۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ فَزَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَهُمۡ يَسۡتَبۡشِرُونَ ١٢٤ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ فَزَادَتۡهُمۡ رِجۡسًا إِلَىٰ رِجۡسِهِمۡ وَمَاتُواْ وَهُمۡ كَٰفِرُونَ ١٢٥﴾.

کە ئێمە پێشتر لە تەفسیری سوورەتی (التوبة)دا شیمان کردوونەوە، خوا دەفەرموێ: هەر کات سوورەتێك دابەزێنرا، هەیانە (واتە: لە دڵ نەخۆشە بێبڕوایەکان) دەڵێن: کامتان ئا ئەمە بڕوای زیاد کردن؟ (واتە: ئەم سوورەتە)، بەڵام ئەوانەی بڕوادارن، ئیمانی زیاد کردن، لە حاڵێك دا کە شادمان و دڵخۆشیشن، بەڵام ئەوانەی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، هەر پیسیی زیاتری خستە گەڵ پیسییەکەیان و بە بێبڕواییش مردن.

(الشعراوي) دەڵێ: ئایەتەکە یەك ئایەتە، بەڵام سروشتە پێشوازییکەرەکە، سروشتە وەرگرەکە جۆراو جۆرە: بابای بڕوادار، بە چەند مەلەکەیەکی ساغ و باش، ئەو ئایەتانە وەردەگرێ، بۆیە بە هۆی ئایەتەکەوە ئیمانی زیاد دەکات، بەڵام بابای بێبڕوا، بە چەند مەلەکە و سیفەتێکی خراپ و تێکچووەوە پێشوازیی لە ئایەتەکان دەکات، بۆیە هەر بێبڕوایی تێدا زیاد دەکەن، کەواتە: گرفت لە وەرگرتنی ڕاستییەکان و پێشوازییکردنیان دایە، گرفت ئەوەیە کە بە سیفەت و بە حاڵەتی خراپەوە ئایەتەکان و ڕاستییەکانیان وەربگیرێن و پێشوازییان لێبکرێ، بۆیە لێرەوە دەڵێین: هەر کاتێك تەماشای هەقت کرد، وریا بە! لە کاتێکدا تەماشای ئەو هەقە دەکەی لە هەناوتدا لە دەروونت دا ناهەقیی (باطل)و نەبێ، سوور بی لەسەری، بەڵکو دەبێ پێشێ ناهەقییەکە لە دەروونی خۆت دەراوێی و خۆتی لێ پاك بکەیەوە، پاشان بەراورد بکە و کارەکان پێکەوە هەڵسەنگێنە.

کورتە باسێک لە بارەی شیفابوونی قورئانەوە

ئەم کورتە باسە لە سێ بڕگەدا دەخەینەڕوو:

١/ شیفا یانی چی؟

٢/ شیفای مەعنەویی لە قورئاندا، یەکدەنگیی زانایانی لەسەرە.

٣/ شیفای جەستەیی لە قورئاندا، مشت و مڕ و ڕاجیایی لەسەرە، واتە: ئەوە کە قورئان ببێتە هۆی چارەسەری جەستەیی و ماددیی، لە نێوان زانایاندا، ڕاجیایی و مشت و مڕی لەسەرە.

یەك: مانای (شِفَاء):

(**راغب الأصفهاني**) کە ئێمە بە پلەی یەکەم، بۆ شیکردنەوەی وشەکانی قورئان و، خستنە ڕووی چەمك و واتایان، پشت بە کتێبەکەی وی: (**مفرداتُ ألفاظ القُرآن**) دەبەستین، هەڵبەتە هەندێ جاریش دەگەڕێینەوە بۆ (**مختار الصِّحاح**) و، هەندێك جاریش دەگەڕێینەوە بۆ (**المصباح المُنير**)ی (**الفيومي**)، و هەندێك جاریش بۆ (**المعجم الوسيط**) یاخود قامووسەکانی دیکەی زمان، بەڵام کەمتر.

ئنجا (**راغب الأصفهاني**) لە: (**مفرداتُ ألفاظ القرآن**)[1]دا دەڵێ:

(**شَفا البِئرِ والنَّهرِ وغيرهما: طَرَفُهُ، ويُضرَبُ به المَثَلُ في القُرْبِ مِنَ الهَلاَكِ، قَالَ تَعَالى:** ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ١٠٩﴾ **التوبة،** ﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ ١٠٣﴾ **آل عمران، وَأَشْفَى فَلاَنٌ على الهَلاَكِ، أي: حَصَلَ عَلَى شَفَتِهِ، أي: حَصَلَ عَلَى شَفَاهُ، وَالشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ: مَوافَاةُ شَفَى السَّلاَمَةِ وَصَارَ اسْماً للبُرءِ**).

واتە: بۆ بیرو بۆ ڕووبارو جگە لەوانیش، بە قەراغەکەیان دەگوترێ: (**شَفا**) واتە: قەراغ و کەنار، وێنەش دەهێنرێتەوە بۆ نزیکیی لە فەوتان، بە وشەی (**شفا**) وەك خوای بەرز فەرموویەتی: ﴿عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ ١٠٩﴾، لەسەر قەراغی کەندەڵانێکی بن هەڵۆڵ کە خەریکی ڕووخان بێ، هەروەها لە سووڕەتی (آل عمران)دا دەفەرموێ: ﴿وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ ١٠٣﴾، ئێوە لەسەر کەناری چاڵێکی ئاگر بوون، (**وأشْفَى**

---

(١) ص ٤٥٩.

فُلَانٌ عَلَى الهَلَاكِ)، واتە: خەریك بوو بفەوتێ، گەیشتە کەناری مەرگ، (**الشِّفَاءُ مِنَ المَرَضِ**)، واتە: شیفا لە نەخۆشیی، یانی: گەیشتنە کەناری سەلامەتیی، دواییش وشەی شیفا کراوە بە ناو بۆ چاکبوونەوە و چارەسەر بوون لە نەخۆشیی.

دوو: شیفابوونی قورئان لە ڕووی مەعنەوییەوە:

یەکدەنگیی زانایانی لەسەر ئەوەیە کە: قورئان لە ڕووی مەعنەوییەوە چارەسەرە، چارەسەری ڕووحی ئینسانە، چارەسەری دەروونی ئینسانە و، لابەری نەخۆشییە دەروونیی و مەعنەوییەکانیەتی، زانایان هەموو لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە جگە لەو ئایەتی ژمارە (٨٢)ی سووڕەتی (**الإسراء**) لەوبارەوە ئاماژە دەکەین بە دوو ئایەتی دیکەش:

یەکەمیان: لە سووڕەتی (**یونس**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ قَدْ جَآءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَآءٌ لِّمَا فِى ٱلصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾﴾، واتە: ئەی خەڵکینە! بە دڵنیاییەوە ئامۆژگارییتان لە پەروەردگارتانەوە بۆ هات، هەروەها چارەسەرە بۆ ئەوەی کە لە سینەکان دا هەیە و، ڕێنمایی و بەزەییە بۆ بڕواداران.

کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ نوختەی خستۆتە سەر پیت، کە قورئان چارەسەرە، بۆ ئەوەی کە لە سینەکاندا هەیە، کە بە تەئکید: ئەوەی کە لە سینەکاندا هەیە - کە جاری وایە (**صدور**) بە مانای (**قلوب**) بەکاردێ - واتە: قورئان چارەسەرە بۆ نەخۆشییە پەنهان و شێردراوەکانی مرۆڤ، بۆ حاڵەتی مەعنەویی مرۆڤ.

دووەمیان: لە سووڕەتی (**فصلت**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ قُرْءَانًا أَعْجَمِيًّا لَّقَالُوا۟ لَوْلَا فُصِّلَتْ ءَايَٰتُهُۥٓ ۖ ءَا۬عْجَمِىٌّ وَعَرَبِىٌّ ۗ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ هُدًى وَشِفَآءٌ ۖ وَٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِىٓ ءَاذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِن مَّكَانٍۭ بَعِيدٍ ﴿٤٤﴾﴾، واتە: ئەگەر ئەم قورئانەمان کردبا بە قورئانێکی ئەعجەمیی {واتە: قورئانێك کە بە غەیری زمانی عەرەبی بۆ عەرەبان هاتبایە} دەیانگوت: دەبووایە ئایەتەکانی ڕوون بکرێنەوە، چۆن دەبێ ئەعجەمیی بێ، لە حاڵێکدا ئەوەی بۆ سەری دابەزێندراوە عەرەبە، (کە موحەممەدە ﷺ)، ئەم قورئانە بۆ ئەوانەی بڕوایان هێناوە، ڕێنمایی و چارەسەرە و ئەوانەش کە بڕواناهێنن: گوێیەکانیان قورسایی تێدایە {گوێیان ئاخنراوە، واتە: حاڵێکیان بەسەر خۆیان هێناوە، وەك گوێیان ئاخنرابێ و قوڕقوشمی تێکرابێ بۆ ئەوەی نەبیستێ، چونکە مرۆڤ ئەگەر شتێکی سووکی لە گوێدا بێ، ڕەنگە ببیستێ، وەك لۆکە، بەڵام

شتێکی قورسی وەك قوڕقوشم، یان ئاسن، یان شتێکی دیکەی قورسی تێخرابێ، ئەوە ڕێدەگرێ لەوەی کە ئینسان هیچ شتێك ببیستێ}.

﴿ وَهُوَ عَلَيۡهِمۡ عَمًى ﴾، هەروەها ئەو (قورئان) لە ئاستیاندا کوێرە، {واتە: وەك چۆن کوێر ناتوانێ بەڕێ دا بڕوا، قورئانیش ڕێیان تێنابا، بە ڕێ نازانێ بچێتە نێو عەقڵ و دڵیانەوە، لەبەرئەوەی کە عەقڵ و دڵ و چاو و گوێی خۆیان لە کار خستوون}.

﴿ أُوْلَـٰٓئِكَ يُنَادَوۡنَ مِن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ ﴾، ئەوانە وەك کەسێك وان کە لە شوێنێکی دوورەوە بانگ بکرێن.

کەسێك لە شوێنێکی دوورەوە بانگ بکرێ، هەر دەنگ دەبیستێ، بەڵام لێی تێناگات.

کەواتە: لێرەدا بە تەئکید مەبەست لە چارەسەر بوونی قورئان، بۆ ئەوەی لە دڵ و سینەکان دایە، چارەسەری مەعنەوییە، لە نەفامیی و نەزانیی، لە شیرك هاوبەش بۆ خوا دانان، لە کوفر لە ئیلحاد، لە دەغەڵیی و دووڕوویی، لە گومان و دوو دڵیی هەروەها لە سەرجەم ئەو سیفەتە نزم و پەست و خراپانەی، کە دەروونی ئینسان پێیانەوە گرفتار دەبێ، وەك خۆ بەزلگریی، ئێرەیی (حَسَد)، گومانی خراپ، دوو دڵیی و ... هتد، هەموو ئەو سیفەتانەی کە ڕووح پێیانەوە گرفتار دەبێ و دەبنە هۆی نەخۆش کەوتنی ڕووح و دەروونی مرۆڤ.

ئنجا ئەوە کە ئایەتەکان زۆر بە ڕوونیی ڕاشکاویی دەیگەیەنن، زانایان هەموویان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە بە پلەی یەکەم: قورئان شیفاو چارەسەری دەروونی مرۆڤە، شیفاو چارەسەری نەخۆشییە دەروونیی و ڕووحییەکانی مرۆڤە، کە بێگومان مرۆڤیش بە ڕووح و دەروونەکەیەوە مرۆڤە، ئەگەرنا وەك کەلەش و جەستە، کەلەش و جەستە خاڵی هاوبەشی نێوان مرۆڤ و سەرجەم دروستکراوانی دیکەی خوایە، بە ماددەی بێ ژیانیشەوە و بەر لەوەش: ئاژەڵ و پەڕەورو دڕندەو، زیندەوەران و، ...هتد، بەڵام ئەوەی مرۆڤی کردوە بە مرۆڤ و مرۆڤی جیاکردۆتەوە لە دروست کراوەکانی دیکە، ئەو فووە خواییەیە، ئەوە دروستکراوە تایبەتەی خوایە کە خراوەتە نێو جەستەی مرۆڤەوە، کە ڕووحەیەکەتی.

سێ: شیفا بوونی قورئان بۆ نەخۆشییە جەستەییەکان:

ئەمە لە نێوان زانایان دا ڕاجیایی لەسەرە و، زانایان لەو بارەوە مشت ومریان هەیە، کە ئایا قورئان وەك چۆن چارەسەرە بۆ دەروونی مرۆڤ و، لابەرە بۆ نەخۆشییە دەروونیی و ڕووحییەکانی، ئایا بە هەمان شێوەش: چارەسەرە بۆ جەستەی مرۆڤ و، لابەرە بۆ نەخۆشیی و گرفتارییە جەستەیی و ماددیی و ڕواڵەتییەکانیی مرۆڤ؟

هەندێکیان ڕایان وایە کە قورئان تەنیا شیفای مەعنەویی تێدایە.

بەڵام زۆربەیان (کە منیش بۆ خۆم هەر ڕام وایە)، ڕایان وایە کە قورئان وێڕای شیفاو چارەسەری مەعنەویی، شیفاو چارەسەری ماددییشی تێدایە و، وەك چۆن ڕووحی مرۆڤ چارەسەر دەکات لە نەخۆشیی و تێکچوونەکان، جەستەی مرۆڤیش چارەسەر دەکات، لەو بارەشەوە دەگونجێ زۆر بەڵگان بێنینەوە، بەڵام پێش ئەوەی بەڵگەکان ڕیز بکەین، دەڵێم:

زێدەڕۆیی (**إفراط**) لەو بوارەدا، لە لایەن هەندی کەسەوە، کراوە و، دەکرێ کە بۆ هەموو نەخۆشییەك، ئایەتێك، یان چەند ئایەتێك بخوێنی و قورئان بکەی بە جێگرەوەو بەدیل بۆ چارەسەری جەستەیی، ئەوە بێگومان زێدەڕۆییە و، هەر ئەو حاڵەتەشە، کەلایەنگرانی ڕای یەکەمی وا لێکردوە، ئەو ڕایە هەڵبژێرن کە قورئان تەنیا چارەسەری دەروون و ڕووحی مرۆڤ دەکات، بەڵام چارەسەری جەستەی، چارەسەری نەخۆشیی و دەردە جەستەییەکانی ناکات، کە وەك گوتم: هەمیشە لە بەرانبەر زێدەڕۆییدا، کورتهێنان هەیە، هەمیشە کەسێك بە لایەکدا تێدەپەڕێنێ، ئەوی دیکە کورتی دێنێ، لە کاردانەوەدا.

بەڵێ، بەڵگە هەن لەو بارەوە کە قورئان دەگونجێ چارەسەر بێ بۆ هەندێ لە نەخۆشییەکان، هەڵبەتە هەندێك ئایەتی تایبەتی قورئان، بۆ هەندێك حاڵەتی نەخۆشیی جەستەیی، دەگونجێ چارەسەر بن، بەڵام ئەوە نیە کە ئێمە بێنین قورئان بکەینە بەدیل و جێگرەوەی زانستیی پزیشکیی و، هەموو ئەو لێکۆڵینەوە زانیستییانەی کە زانایان پێیان هەڵدەستن، دەربارەی چارەسەری نەخۆشییە جەستەییەکان، ئنجا مەرجیش نیە هەرچی نەخۆشیی جەستەییە، بە قورئان چارەسەر بکرێ، بەڵام ڕاستیش نیە کە بڵێی: قورئان هیچ کاریگەریی نیە بۆ چارەسەری نەخۆشییە جەستەییەکان.

سێ بەڵگە لەسەر ئەوە کە قورئان چارەسەرە، بۆ نەخۆشیی جەستەیی:

١)- چەمکی گشتیی ئایەتەکان: هەم ئایەتەکەی سوورەتی (الإسراء) کە دەفەرموێ: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾، کە لێرەدا خوا ﷻ بە گشتیی فەرموویەتی: قورئان چارەسەرەو بەزەییە بۆ بڕواداران، هەروەها لە شوێنەکانی دیکەی قورئانیشدا، کە باسی شیفا بوونی قورئان کراوە، دەگونجێ بڵێین: چەمکی (شفاء) لە ئایەتەکان دا، وێڕای لایەنی مەعنەویی و ڕووحیی، لایەنی جەستەییش دەگرێتەوە.

(محمد الطاهر بن عاشور) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لە تەفسیرەکەی خۆی **(التحرير والتنوير)**[1]، لە تەفسیری ئەم ئایەتەی سوورەتی **(الإسراء)**: ﴿ وَنُنَزِّلُ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴾دا، دەڵێ: **(وَفِي الآيَةِ دَلِيلٌ عَلى أن فِي القُرآنِ آيَاتٍ يُشْتَفَى بِهَا مِن الأدْوَاءِ والآلامِ، ورَدَ تَعيِينُها فِي الأَخْبَار الصَّحيحَةِ، فشَمَلتهَا الآيَةُ بطريقَةِ استِعْمَالِ المُشْتَرَكِ فِي مَعْنَيَيهِ)**.

واتە: لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە لەسەر ئەوە کە لە قورئان دا، هەندێك ئایەت هەن، بۆ چارەسەری دەردو ئازارەکان بەکار دەهێنرێن، ئەو ئایەتانەش کە بۆ چارەسەری ئەو دەردو نەخۆشییانە بەکاردەهێنرێن، لە هەواڵە ڕاستەکاندا دیاریی کراون {واتە: فەرموودە ڕاستەکانی پێغەمبەر ﷺ} هەروەها ئەم ئایەتەش ئەو چەمك و واتایە دەگرێتەوە {یانی: ئەوەی لە فەرمایشتەکاندا نوختەی تێدا خراوەتە سەر پیت، هەندێك ئایەت دیاریی کراون و، ئەم ئایەتەش ئەو چەمکە گشتییە دەگرێتە خۆی} بە هۆی بەکارهێنانی وشەیەك کە دوو مانای هاوبەشی هەن.

واتە: وشەی شیفا، هەم چارەسەری ماددیی، هەم چارەسەری مەعنەویی، دەگرێتەوە و خوای پەروەردگاریش لێرەدا ئەو وشەیەی بەکارهێناوە.

٢)- چەند ئایەتێکی دیارییکراو هەن، کە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەردا ﷺ دیارییکراون، یاخود بە ئەزموون دەرکەوتوە، کە ئەو ئایەتانە بۆ ئەو جۆرە نەخۆشیی و دەردانە، شیفاو چارەسەرن، بۆ نموونە:

أ- {عَن أبِي سَعِيدِ الخُدريِّ ﷺ قَال: بَعثَنَا رَسُولُ اللّهِ ﷺ فِي سَرِيَّةٍ ثَلاَثِينَ رَاكِبَاً، قَالَ: فَنَزَلنَا عَلَى قَوْمٍ مِنَ العَرَبِ، فَسَأَلنَاهُم أنْ يُضَيِّفُونَا، فَأَبَوا، قَالَ: فَلُدِغَ سَيدُ الحَيِّ، فأَتَونَا فَقَالُوا: فِيكُم أَحَدٌ يَرقِي مِنَ العَقْرَبِ؟ {وَفِي رِوايَةِ ابنِ قَتة: إنَّ المَلِكَ يَمُوت}، قَالَ: قُلتُ: أَنَا نَعَم، وَلَكِنْ لاَ أَفعَلُ حَتَّى تُعْطُونَا، فَقَالُوا: فَإِنَّا نُعطِيكُم

---

(١) ج١٥، ص١٩٠.

ثَلاثِينَ شَاةً، فَقَرأتُ عَلَيهِ: الحَمدُ للهِ رَبِّ العَالَمِين، أَربَعَ مَرَّاتٍ فَبَرَأَ، «وَفِي رِوَايَةِ سُليمانِ بنِ قَتة، عَن أَبِي سَعِيد» فَأَفَاقَ وَبَرَأَ، فَبَعَثَ إِلَينَا بِنُزُلٍ، وَبَعَثَ إِلَينَا بِشَّاءِ، فَأَكَلنا الطَّعَامَ أَنَا وَأَصحَابِي، وَأَبَوا أَن يَأكُلوا مِنَ الغَنَمِ، حَتَّى أَتَينَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ فَأَخبَرتُهُ الخَبَرَ، قَالَ: ومَا يُدرِيكَ أَنَّهَا رُقية؟ قُلتُ: يَا رَسُولَ اللّهِ ﷺ شَيءٌ أُلقِيَ فِي رُوعِي، قَالَ: كُلُوا وَأَطعِمُونَا مِنَ الغَنَم} (أخرجه أحمد: ١١٠٨٥، والبخاري: ٢٢٧٨، مسلم: ٢٢٠١، وأبو داود: ٣٤١٨، والترمذي: ٢٠٦٣، وإبن ماجه: ٢١٥٦، ودار القُطني: ٢٤٣).

واتــە: ئەبــوو ســەعیدی خودریــی ﷺ دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ، لــە سریەیــەك دا کــە سی (٣٠) ســوار بوویــن، ئێمــەی نــارد بــۆ چالاکییەکــی ســەربازیی، ئنجــا لــەلای هۆزێــك لــە عەرەبــان دابەزیــن، {واتــە: لــە شــوێنێك ئایــا دێ بــووە، ئایــا ڕەوەنــد بــوون؟}، داوامــان لێکــردن کــە بمانکەنــە میــوان، بــەڵام ڕازی نەبــوون، {دەبــێ لــە دووری ئــەوان خۆیــان بارگــەو بنەیــان خســتبێ ئامــادە نەبــوون کــە خواردنیــان پــێ بــدەن و وەك میــوان مامەڵەیــان لەگــەڵ دا بکــەن} دەڵــێ: گــەورەی هۆزەکــە پێیــەوە درا {دووپشــك پێــوەی داوە} هاتــن بــۆ لامــان گوتیــان: کەســتان تێــدا هەیــە، کــە ڕوقیــە بــکات لــە دژی ژەهــری دووپشــك؟ {لــە ڕیوایــەتی ئیبــو قەتــەدا - کــە یەکێــك بــووە لــە ڕاوییــەکان - دەڵــێ: گوتیــان: پادشــامان خەریکــە بمــرێ} ئەبــوو ســەعید دەڵــێ: گوتــم: بەڵــێ مــن ئامــادەم، بــەڵام ئامادەنیــم دوعــای بــۆ بکــەم، تاکــو پێــمان نــەدەن، (پاداشــت و بەرانبەرمــان پــێ نــەدەن)، گوتیــان: باشــە ئێمــە ســی (٣٠) ســەر مەڕتــان دەدەینــێ لــە بەرانبــەردا.

دەڵــێ: منیــش ســوورەتی ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٢﴾م، چوارجــاران لەســەری خوێنــد، چــاك بــۆوە، {لــە ڕیوایــەتی ســولەیمان ئیبنــو قەتــەدا لــە ئەبــوو ســەعیدەوە دەڵــێ: هاتــەوە هــۆش و چــاك بــۆوە} ئیــدی پادشــایەکە هــەم خواردنێــك کــە بــۆ میــوان دادەنــرێ، بــۆی ناردیــن و هــەم مەڕەکانیــش {واتــە: سی (٣٠) ســەر مەڕەکــەشی بــۆ ناردیــن}، ئێمــەش مــن و هاوەڵەکانــم خواردنەکەمــان خــوارد، بــەڵام هاوەڵەکانــم ئامــادە نەبــوون لــە مــەڕەکان بخــۆن، تاکــو چووینــەوە بــۆ لای پێغەمبــەری خــوا ﷺ، هەواڵەکــەم بــۆ باســکرد، ئەویــش فەرمــووی: چۆنــت زانی ســوورەی فاتیحــە ڕوقیەیــە؟ {لــە دژی ژەهــری دووپشــك بــەکار دێ، بــۆ چاکبوونــەوەی کەســێك کــە دووپشــك پێــوەی داوە شــیفا بــێ؟} گوتــم: ئــەی پێغەمبــەری خــوا! شــتێك بــوو خرایــە نێــو دڵمــەوە، واتــە: خورپــەم بــۆ کــرا، {(رُوْع) یــانی: (بــاڵ) یــانی: شــتێك بــوو خرایــە دڵمــەوە، ئیلهامــم بــۆ کــرا}، پێغەمبــەر ﷺ فەرمــووی: بخــۆن و لــە مــەڕەکان بــەشی ئێمــەش بــدەن.

مەبەستی پێغەمبەری خوا ئەوە بووە کە دڵنیابن: ئەوەی کە وەریانگرتوە لە بەرانبەر چاك کردنەوەی سەرۆکی ئەو هۆزەدا، بە هۆی خوێندنی سوورەتی فاتیحەوە، شتێکی حەڵاڵە.

ب)- {عَنْ مُعَمَّرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِي اللَّهُ عَنهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَنْفُثُ عَلَى نَفْسِهِ فِي الْمَرَضِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ، فَلَمَّا ثَقُلَ، كُنْتُ أَنْفِثُ عَلَيْهِ بِهِنَّ، وَأَمْسَحُ بِيَدِ نَفْسِهِ لِبَرَكَتِهَا، فَسَأَلْتُ الزُّهْرِيَّ: كَيْفَ يَنْفِثُ؟ قَالَ: كَانَ يَنْفِثُ عَلَى يَدَيْهِ، ثُمَّ يَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ} (أخرجه البخاري: ٥٧٣٥، مسلم: ٢١٩٢، وأبو داود: ٣٩٠٢، والترمذي: ٢٠٦٣، وإبن ماجه: ٣٥٢٩).

واتە: موعەممەر لە زوهریی دەگێڕێتەوە، ئەویش لە عوروە، ئەویش لە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەرمان ﷺ لەو نەخۆشییەیدا کە تێیدا وەفاتی کرد، (**مُعَوِّذات**)[1]ی بەسەر خۆیدا دەخوێندن و، فووی لە دەستی دەکرد و دەستی بەسەر خۆیدا دەهێنا، بەڵام کاتێك کە جەستەی قورس بوو {واتە: نەیدەتوانی بۆ خۆی ئەو سێ سوورەتە بخوێنێ و، فوو بکاتە دوو دەستەکەیەوەو، بە جەستەی خۆیدا بێنێ} من لە نێو هەردوو دەستەکەیدا سێ سوورەتەکەم دەخوێندن و دوایی دەستی خۆیم بە جەستەی دا دەهێنا، لەبەر بەرەکەتی دەستی پێغەمبەر ﷺ، {واتە: دایکمان عائیشە لە جیاتی ئەوەی سوورەتەکان لە دوو دەستی خۆی دا بخوێنێ و، بە جەستەی پێغەمبەریان دا بهێنێ، هەردووك دەستی پێغەمبەری ﷺ دەهێنان، سێ سوورەتەکەی تێدا دەخوێندن و دوایی دوو دەستی پێغەمبەریشی بە جەستەیدا دەهێنان، ئەوەندەی پێی بگەیشتبایە}، موعەممەر دەڵێ: لە زوهرییم پرسی!؟ چۆن پێغەمبەر ﷺ فووی دەکرد و دوایی دەستی بە جەستەی خۆی دا دەهێنا؟ گوتی: فووی دەکردە هەردوو دەستەکانی، دوایی سوورەتەکانی دەخوێندن، ئنجا دەستی بە دەم و چاوی خۆی دا دەهێنا.

لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە: {**وما بَلَغَ مِنْ جَسَدِهِ**}، هەر شوێنێك کە دەستی پێی گەیشتبایە، لە جەستەی دەستی پێی دا دەهێنا.

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە ئەو قورئان شیفای جەستەشە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی ئەو سێ سوورەتەی خوێندوون، فووی لە دەستی کردوە و، بە دەم و

---

(١) (المُعَوِّذات)یش سوورەتی: (الإخلاص، الفلق، الناس)، ئەو سێ سوورەتەن کە پێغەمبەری خوا ﷺ عادەتی وابووە هەموو بەیانیان و ئێواران، ئەو سێ سوورەتەی خوێندوون، کە چۆتە سەر جێگای خەوتن، ئەو سێ سوورەتانەی خوێندوون لە دوو لەپە دەستی داو فووی کردوە و، دوایی ئەوەندەی دەستی گەیشتۆتێ لە جەستەی، پێیدا هێناوە.

چاوو جەستەی خۆیدا هێناون، ئنجا ئەگەر تەنیا حاڵەتە مەعنەوییەکە بووایە، پێویستی بەوە نەدەکرد، دەست بە جەستەی خۆیدا بهێنێ و فوو بکات.

٣) چەند فەرموودەیەکی پێغەمبەری خوا دەربارەی سوود بەخش بوونی دوعا لە ڕووی ماددیی و مەعنەوییەوە:

أ)- پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا فَزِعَ أَحَدُكُمْ فِي النَّوْمِ، فَلْيَقُلْ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ، وَمِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَنْ يَحْضُرُونِ، فَإِنَّهَا لَنْ تَضُرَّهُ**} (**أخرجه ابن أبي شيبة: ٢٩٦٢١، والترمذي: ٣٥٢٨، وَحَسَّنَه الألباني**).

واتە: ئەگەر یەکێك لە ئێوە لە خەویدا، ڕاچڵەکی و ترسا، با بڵێ: پەنا بە وشە تەواوەکانی خوا دەگرم، {ناوە تەواوەکانی خوا، زۆربەی زانایان دەڵێن: (**كلمات**) لێرەدا مەبەست پێی ناوەکان (**أسماء**)ە، چونکە هەر ناوێکی خوا وشەیەکە، دەشگونجێ مەبەست لە (**كلمات اللـه**) وشەکانی خوا بێ کە قورئانە}، لە تووڕەیی خوا و لە خراپ سزادانی خوا و، لە خراپەو زیانی شەیتانەکان و، لە شەڕ و خراپەی ئەوە کە لە لام ئامادە بن [و، بتوانن زەفەرم پێ ببەن].

ب)- پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لَا بَأْسَ بِالرُّقَى مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شِرْكٌ**} (**أخرجه مسلم: ٢٢٠٠، وأبو داود: ٣٨٨٦، وابن حبان: ٦٠٩٤، والحاكم: ٧٤٨٥**).

واتە: هەر دوعایەك بخوێنرێ [بۆ چارەسەری نەخۆشییەك، چ جەستەیی چ ڕووحیی] ئاساییە، مادام هاوبەشدانانی تێدانەبێ.

ج- {**عَنْ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنهمَا، يَقُولُ: لَدَغَتْ رَجُلاً مِنَّا عَقْرَبٌ، وَنَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَالَ: رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرْقِي؟ قَالَ: مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعَ أَخَاهُ فَلْيَفْعَلْ**}(**أخرجه مسلم: ٢١٩٩**).

واتە: جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: دوو پشك بە پیاوێکی وەدا، ئێمەش لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتبووین، پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دوعای بۆ بکەم؟ فەرمووی: هەر کامێك لە ئێوە دەتوانێ سوود بە برایەکەی خۆی بگەیەنێ، با بیکات، {واتە: ئەگەر دوعایەکی خێر دەزانێ، یان بە هەر شێوەیەك لە شێوەکان}.

چەمکی وشەی (رُقْيَة):

دەگوترێ: (رَقَى المَرِيضَ وَنَحوَهُ يَرقِيهِ، رَقْيًا، وَرُقِيًا، رُقيَةً، عَوَّذَهُ، يقَالُ: بِسْمِ اللَّهِ أَرقِيكَ وَاللَّهُ يَشفِيك، وَالرَّاقِي صَانِعُ الرُّقيَةِ، وَصَاحِبُ الرُّقَى، وَجَمعُ الرَّاقِي: رُقَاة، وَهِيَ رَاقِيَةٌ وَالجَمعُ رُواق، وَهِيَ رَاقِيَةٌ وَالتَّاءُ لِلمُبَالَغَة)[1].

واتە: (رَقَى المَرِيضَ وَنَحوَهُ)، واتە: شێوەی نەخۆشیی {بۆ نموونە: کەسێ کە فێدارە، یان کەسێك کە جند چۆتە نێو جەستەیەوە} (يَرقِيهِ، رَقْيًا، وَرُقِيًا، وَرُقيَةً، عَوَّذَهُ)، واتە: پەنای پێ بە خوا برد، پەنای پێ گرت بە خوا ﷻ، دەگوترێ: (بِسْمِ اللَّهِ أَرقِيكَ وَاللَّهُ يَشفِيك) بە ناوی خوا دوعات بۆ دەکەم و، خواش چاکت بکاتەوە، (راقي) کەسێکە کە (رُقية) دەکات، خاوەنی (رُقية) و (راقي) کۆیەکەی (رُقاةْ)ە، بەڵام ئەگەر ئەوەی دوعا دەکات ئافرەت بێ پێی دەگوترێ: (راقية) و بە (رواق) کۆدەکرێتەوە، دەشگوترێ: (هِيَ راقيةٌ)، واتە: ئەو زۆر دوعا دەکات (ت)یەکە بوو زێدەڕۆییکردنە.

ئیشکالێك و وەڵامەکەی:

لێرەدا ئیشکالێك دێتە پێش ئەویش ئەوەیە کە لە هەندێك فەرموودانـدا هاتوە، یان لە هەندێك شوێنەواردا کە حوکمی فەرموودەیان هەیە، کە دەبێ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگریی کردبێ لە نوشتەو دوعا، بۆ وێنە:

أ - {رَأَى ابنُ مَسعُودٍ ﷺ، عَلَى أُمِّ وَلَدِهِ تَمِيمَةً مَربُوطةً، فَجَبَذَهَا جَبذاً شَدِيْداً فَقَطَعَهَا، وَقَالَ: إِنَّ آلَ ابن مَسعُودٍ لأَغنِيَاءُ عَنِ الشِّرك، ثُمَّ قَالَ: سَمِعتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ التَّمَائِمَ وَالرُّقَى وَالتُّوَلَةَ مِنَ الشِّرك، قِيلَ: وَمَا التُّوَلَة؟ قَالَ: مَا تَحَبَّبَتْ بِهِ لِزَوجِهَا} (أخرجه أبو داود: ٣٨٨٣، وابن ماجه: ٣٥٣٠، وابن حبان: ٦٠٩٠، وَصَحَّحَهُ الأَلبَانِي).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ نووشتەیەکی هەڵواسراوی بە کەنیزەکەکەی خۆیەوە بینی، {(أُمِّ وَلَدِهِ) دایکی ڕۆڵەکەی، دیارە کەنیزەکی بووە}، زۆر بە توندیی ڕایکێشا و پچڕاندی و گوتی: ماڵی ئیبنو مەسعوود بێ نیازن لە شیرك، دوایی گوتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بووە ﷺ دەیفەرموو: تەمیمەکان و ڕوقیەکان و تیوەلەکان لە شیرکن.

(تمائم) کۆی (تميمة)یە، دوعایەکە کە بنووسرێتەوەو هەڵبواسرێ، (رُقى) کۆی (رقية)یە دوعایەکە بخوێندرێ، جیاوازییەکەیان ئەوەیە ئەگەر بخوێندرێ، پێی دەگوترێ: (رُقْية)،

---

(١) المُعجَمُ الوَسِيط، ص٣٦٧.

ئەگەر بنووسرێ و هەڵبواسرێ پێی دەگوترێ: (تميمة)}، گوترا: (تِولة) چییە؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی[1]: ئەوەیە کە ئافرەت خۆی پێ لە لای مێردەکەی خۆشەویست بکات، واتە: ئەو دوعایەی ئافرت بیکات {کە بە زۆریی وایە لە لای جادووگەرەکان و فاڵچییەکان دەکرێ} بۆ ئەوەی لە لای مێردی خۆشەویست بێ.

ب - هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقەش هەیە، کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**مَنْ عَلَّقَ تَمِيمَةً، فَلاَ أَتَمَّ اللَّه لَهُ، وَمَنْ عَلَّقَ وَدَعَةً، فَلاَ وَدَعَ اللَّه لَهُ**} **(أخرجه أحمد: ١٧٤٤٠، والحاكم: ٧٥٠١، وقال: صحيح الإسناد)**.

(قَالَ: الخَلِيلُ بنُ أَحمَد: التَمِيمَةُ: قِلاَدَةٌ فِيهَا عُوَذٌ، وَالوَدَعَةُ: خَرْزٌ).

واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: هەر کەسێك نوشتەیەك هەڵواسێ {کە بە حیساب بۆ تەواو کردنە} خوا کارەکەی تەواو نەکات و، هەر کەسێك (وَدَعة) یەك هەڵواسێ، خوا سەلامەتی نەکات.

خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەڕاهیدیی گوتوویەتی: (تميمة) ملوانکەیەکە دوعای تێدا نووسرابێ، بۆ ئەوەی ئینسان بپارێزرێ، (وَدَعة)ش بریتیە: لە ملوانکەیەك کە مورووەکان بە حیساب لە دژی چاو وزار حەسەد بەکاردێن.

ئنجا یەکێك بۆی هەیە، بڵێ: ئەم فەرمایشتانەو، ئەو شوێنەوارانە پێچەوانەی ئەوەن، کە ئێمە گوتمان!!

وەڵامەکە ئەوەیە: وەك (القرطبي) لە تەفسیرەکەیدا[2] دەڵێ: (**هَذَا كُلُّه تَحذِيرٌ مِمَّا كَانَ أَهلُ الجَاهِلِيَّةِ يَصنَعُونَهُ، مِن تَعلِيقِ التَّمَائِمِ وَالقَلائِدِ، وَيَظنُّونَ أَنَّهَا تَقِيهِم وَتَصرِفَ عَنهُم البَلاءَ، وَذَلِكَ لا يَصرِفُهُ إلاَّ اللَّهُ تَعالى**).

واتە: ئەوە هەمووی ورياکردنەوەیە لەوە کە خەڵکی سەردەمی نەفامیی دەیانکرد، کە نووشتەکانیان بە خۆیانەوە هەڵدەواسی و، ملوانکەکانیان هەڵدەواسی و، پێیان وابوو: ئەو نوشتەو ملوانکانە دەیانپارێزن و، بەڵایان لێ لادەدەن، لە حاڵێك دا کە بەڵا تەنیا خوای بەرز لایدەدات.

---

(١) دەشگونجێ ئەو پرسیار و وەڵامە لەگەڵ (عبدالله بن مسعود)دا کرابێ.

(٢) ج١٠، ص ٢٦٥.

واتـە: لەبەرئـەوە پێغەمبـەری خـوا ﷺ ئەوشـتانەی قەدەغـە کـردوون، چونکـە خەڵکەکـە پێیـان وابـووە: ئـەو نووشـتە و ملوانکەیـە، یاخـود ئـەو شـتە کـە بـە خۆیـانی هەڵدەواسـن، بەڵایەکـە لادەدات، نـەك خـوا ﷻ ئەوشـتە بـکات بـە هۆکارێـك و بەڵایەکـە لابـدات.

بـەڵام مـن پێـم وایـە کـە لەسـەردەمی نەفامییـدا و ئێسـتاش هـەر کەسـێك نوشـتەیەك، یـان ملوانکەیـەك، یـان شـتێك کـە بەڵگەیـەکی شـەرعیی لەسـەر نەبـێ بـۆ فـڵان شـتە بـاش بـێ بەکاربهێنـێ، بێگومـان ئەوەیـە کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ قەدەغـەی کـردوە، بـە تایبـەت:

یەك: ئەوانەی کە هەندێ جار شت دەنووسن، کە مەفهووم نیە و ماناکەی دیار نیە، یاخود هەندێك ژمارە و ئاماژەو هێڵ دەنووسن.

دوو: یاخود هەندێك ناو و وشە دەنووسن، کە نازاندرێ چین؟! یان وشەی عەرەبی نین، یان بە پیتی عەرەبی دەنووسرێن، بەڵام ماناکەیان بە عەرەبی زانراو نیە، یاخود بە کوردیی زانراو نیە.

سێ: یاخود شتانێك کەپشت ئەستوور نین بە هیچ بەڵگەیەکی شەرعیی و عەقڵیی و هەندێك کەس بەکاریان دەهێنێ: وەك مت و مورو و، ناڵی گوێدرێژ، یان ناڵی ئەسپ، قۆچی ئاژەڵ، یاخود جۆرە دەزوویەك کە لە دەستیانی دەئاڵێنن، یاخود لەسەر گۆڕی پیاو چاکێك، پەڕۆیەك، یان بەردووچکەیەك دێنن.

ئەوانـە بـە تەئکیـد قەدەغـە کـراون و ڕێ لێگیـراون و، ئەمـە جیایـە، لـەوە کـە ئایەتێـکی خـوای پـەروەردگار، یاخـود فەرمایشـتێکی پێغەمبـەر ﷺ، بـۆ چارەسـەری نەخۆشـییەکی دیارییکـراو، بەکاربهێـنرێ، ئـەوە شـتێکی ڕەوایـە.

هەڵبەتـە لێـرەدا دەبـێ ئـەوەش بزانـرێ: ئایـا دروسـتە ئـەو دوعایـەی کـە دەکـرێ بشـنووسرێ، پاشـان هەڵیـش بـواسرێ؟ لـەو بـارەوە ڕاجیایـی لـە نێـوان زانایانـدا هەیـە، بـۆ وێنـە: گێڕدراوەتـەوە لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـڕی کـوڕی عـاص (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، کـە منداڵـەکانی، ئـەوەی زانیبـای فێـری دەکـرد، ئـەم دوعایـە بڵـێ:

{أَعـوذُ بِكَلِـمَاتِ اللّـهِ التَّامَّـةِ، مِـنْ كُلِّ شَـيْطَانٍ وَهَامَّـةٍ، وَمِـنْ كُلِّ عَـيْنٍ لَامَّـةٍ} (أخرجـه البخـاري: ٣١٩١، والترمـذي: ٢٠٦٠، وإبـن ماجـه: ٢٥٣٥)، ئـەوەی نەشـیزانیبایە فێـر بـێ، بـۆی دەنـووسی و پێـی هەڵـدەواسی.

ئنجـا هەندێـك لـە زانایـان ئـەوە دەکەنـە بەڵگـە لەسـەر ئـەوە کـە دروسـتە دوعا بنـووسرێ و هەڵبـواسرێ، کـە بـە کوردیـی پێـی دەڵێـن: نووشـتە و، بـە عـەرەبی پێـی دەڵێـن: (**تميمة**) واتـە:

کاتێك کە نووسراو هەڵواسرا، ئەوجار پێی دەڵێن: (**تميمة**)، ئەگەرنا، ئەگەر هەر دوعا بێ بخوێندرێ، پێی دەگوترێ: (**رقية**).

بۆ خۆم پێم وایە: لای دووربینیی و، سەلامەتیی زیاتر لەوەدایە کە ئینسان دوعا نەنووسێ و، تەنیا ئیکتیفا بکات بە خوێندن، بە تایبەتی لە سەر ئاو، یان لەسەر خودی نەخۆشەکە و، دەستی پێدا بێنێ.

هەڵبەتە ئەویش بۆ هەموو نەخۆشێك نا، بەڵکو بۆ هەندێك نەخۆشی تایبەت، هەروەها هەموو ئایەتێکیش نا، بەڵکو هەندێك ئایەتی تایبەت، یاخود هەندێك وشەی تایبەت، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لێی گێردراونەوە، کە بۆ حاڵەتێکی تایبەت بەکاری هێناون، لەو سنوورەدا پێویستە ئەوە بەکار بێ، نەك بە ڕەهایی هەموو قورئان بۆ هەر نەخۆشییەك بەکاربێنی و، هیچ نەخۆشییەکت لەبەر عاسێ نەبێ!! بە تەئکید ئەوە ڕاست نیە، چونکە پێغەمبەر ﷺ دەیتوانی بفەرموێ: قورئان بخوێنن بۆ هەموو نەخۆشییەکان، بەڵام نەخێر هەم بۆ خۆشی و هەم هاوەڵانی، هەم کەسێك کە نەخۆشیی و گرفتێکی تەندروستی هەبووە و هاتوە بۆ لای، ڕێنمایی کردوە بۆ چارەسەرێکی گونجا و، بۆ وێنە: وەك پێشتر باسمان کرد لە تەفسیری سوورەتی (**النحل**)دا کەسێك دێ بۆ لای و دەڵێ: برایەکەم سکی دەچێ، (ڕەوانە) پێی دەفەرموێ: {**اسْقِهِ عَسَلاً**}[1]، تاکو چوار جاران، واتە: نەیفەرموو: بچۆ فلان سوورەتە یان فلان ئایەتەی لە سەر بخوێنن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆشی خۆی چارەسەر کردوە لە هەندێك نەخۆشییان و پزیشکیان بۆ هێناوە، دیسان بۆ خۆی فەرموویەتی:

{**إِنَّ اللَّهَ لَمْ يُنْزِلْ دَاءً، إِلاَّ أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً، فإذا أصاب الدواءُ الداءَ بريء بإذن الله**} (**أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٥٣٥٤، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** ﷺ).

واتە: خوا هیچ دەردێکی دانەبەزاندوە، مەگەر چارەسەرێکی بۆ دابەزاندوە، ئنجا هەرکات ئەو چارەسەرە، گەیشتە ئەو نەخۆشییە، بە مۆڵەتی خوا چاك دەبێ.

کەواتە: پێویستە هەر حاڵەتە بە شێوەی خۆی چارەسەر بکرێ، کەسێك برینی لە شوێنێك دەبێ، پێغەمبەر ﷺ کە لە جەنگی ئوحوددا کولمەی موبارەکی بریندار

---

(١) {عَنْ أَبِي سَعِيدٍ ﷺ، أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ، فَقَالَ: أَخِي يَشْتَكِي بَطْنَهُ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَى الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَاهُ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: اسْقِهِ عَسَلاً، ثُمَّ أَتَاهُ، فَقَالَ: فَعَلْتُ، فَقَالَ: صَدَقَ اللَّهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ، اسْقِهِ عَسَلاً فَسَقَاهُ، فَبَرَأَ} أخرجه أحمد: ١١٨٨٩، والبخاري برقم ٥٣٦٠.

بوو، ددانی شکاوە، خوێنی لەبەر ڕۆیشتوە، فاتیمەی کچی و عەلی ئامۆزای (خوا لێیان ڕازی بێ) حەسیریان سووتاندوە و خۆڵەمێشەکەیان خستۆتە سەر برینەکەی، بۆ ئەوەی خوێنەکەی بوەستێ[1]، نەیفەرمووە: فڵان ئایەتی بەسەردا بخوێنن، هەروەها زۆر حاڵەتی دیکەی نەخۆشیی کە پێغەمبەر ﷺ بەسەری هاتوون، بۆیان باسکردوە کە فڵان شتە چارەسەرە، بەکاری هێناوە.

(إبن القيم) کتێبێکی هەیە بە ناوی **(الطِّبُّ النَّبوي)** تێیدا هاتوە کە لەوێ دا پێغەمبەر ﷺ زۆر شتی پێشنیار کردوە لە جۆرەکانی خواردن، لە جۆرەکانی میوە، لەو شتانەی کە خوای شیفا بەخش، دروستی کردوون، فەرموویەتی: ئەو شتە بۆ فڵان نەخۆشییە، باشە، ئەو چارەسەرە بۆ فلان دەردە بەکاربێنن.

---

(١) وەك لە (صحيح البخاري)دا هاتوە: ٥٣٩٠ .

مەسەلەی دووەم:

خـوا فەرموویـەتی: هـەر کاتێـك چاکەمـان لەگـەڵ مرۆڤـی بێبـڕوادا کـرد، پشـت هەڵـدەکات و لاتەنیشـتی دووردەخاتـەوە و، هەرکاتیـش خراپـەو زیـانی تـووش بـوو، زۆر نائومێـدو بـێ هیوایـە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۖ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسًا ﴿٨٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ ﴾، هەر کاتێك چاکەمان لەگەڵ مرۆڤدا کرد.

(**الإنعَامُ: إعْطَاءُ النِّعمَةِ**)، (إنعام) بریتیە لە پێبەخشینی چاکە.

﴿ ٱلْإِنسَٰنِ ﴾، (**التَّعرِيـفُ فِي الإنسَـانِ تَعرِيـفُ الجِنـسِ، وَهُـوَ يُفِيـدُ الإسـتِغرَاقَ، لكنَّـه اسـتِغرَاقٌ عُـرفِيٌ**)، (الــ)ی سـەر (الإنسـان) بـۆ ناسـاندنە، مەبەسـتیش لێـرەدا (جِنـس)ە، واتـە: تێکـڕای مرۆڤ، هەمـووی دەگرێتـەوە، بـەڵام دەزانیـن کـە لێـرەدا مەبەسـت هەمـوو پێگرتنـەوەی بـاوە، واتـە: ئـەو ئینسـانانەی کـە بـاون بـەو شـێوەیە بـن، کـە ئینسـانە بێبڕوایـەکانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ، بـوون و، هـی ئێسـتاش هـەر وان و، لـە کاتی (هـات)دا لـە خۆبایـی دەبـن و، لـە کەوڵـی خۆیـان دەردەچن.

٢)- ﴿ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، پشت هەڵدەکاو تەنیشتی خۆی دوور دەخاتەوە.

﴿ وَنَـَٔا ﴾، خوێنراویشـتەوە: (وَنَـاءَ)، (نَـاءَ)، واتـە: (بَعُـدَ) یـان (أبْعَـدَ)، (نَـَٔا بِجَانِبِـهِ)، (**النـأيُ: البُعـدُ، وَالجَانِـبُ: الجَنْـبُ، وَهُـوَ الجِهَـةُ مِـن الجَسَـدِ الَّتِـي فِيهَـا اليَـدُ**)، (جانِـب) یـانی: تەنیشـت، کەلەکـە، ئـەو لایەیـە لـە جەسـتە، کـە دەسـتی دەکەوێتـێ، ئینسـان ڕاسـت و چـەپ (**يَمِـين و يسـار**)ی هـەن، هـەروەك پێـش و دوا (**أمـام و وراء**)یـشی هـەن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ أَعْرَضَ ﴾، واتـە: پشـتی هەڵکـرد، ﴿ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، تەنیشـتی خـۆی دوورخسـتەوە: ﴿ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾، (**أي: بَعُـدَ مُصَاحِبـاً لِجَانِبِـهِ، أي: مُبعِـداً جَانِبَـهُ، وَالبُعـدُ بِالجَانِـبِ تَمثِيـلُ الإجفَـالِ عَـنِ الـشَّيء**)، واتـە: ڕووی وەچەرخانـد و، پشـتی هەڵکـرد، تەنیشـتی

خۆشی وە دوورخست، واتە: دوورکەوتەوە لەگەڵ تەنیشتەکەی دا، یاخود تەنیشتی خۆشی وە دوورخست، کە ئەمە وێناکردنە بۆ سڵەمینەوەی مرۆڤ و دوورکەوتنەوەی لە شتێك.

پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (وَحُذِفَ مُتَعَلَّقُ ﴿أَعۡرَضَ وَنَـَٔا﴾، لِدَلالَةِ المَقَامِ عَلَيْهِ، أَي: أَعرَضَ عَنَّا، وَأَجفَلَ مِنَّا، أَي: مِن عِبَادَتِنَا وَأَمرِنَا وَنَهيِنَا)، واتە: ئەوەی کە وشەی ﴿أَعۡرَضَ﴾ و ﴿وَنَـَٔا﴾، پێوەی پەیوەستن، قرتێنراوە، چونکە مەقام و سیاق دەیگەیەنێ، واتە: پشتی لە ئێمە کرد و لە ئێمە سڵەمیەوە، یانی: لە بەندایەتیی کردن بۆ ئێمەو، لە فەرمانی ئێمەو، لە قەدەغەکردنی ئێمە.

٣)- ﴿وَإِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ كَانَ يَـُٔوسٗا﴾، ئەگەر زیان و خراپەیەکیشی تووش بوو، زۆر نائومێدە، واتە: وا چاوەڕێ مەکە کە ئەگەر چاکەمان لەگەڵدا کرد، لەخۆبایی ببێ، پێت وابێ ئەگەر دوایی تووشی زیان و ناڕەحەتیی ببێ، عیبرەتی لێوەربگرێ و بگەڕێتەوە بۆ لای خوا، بەڵکو ئەوکاتەش زۆر نائومێد دەبێ، هەم بە (هات) لەخۆبایی دەبێ، هەم بە (نەهات) دەستی هەم لە پچکان دەبڕێ و، تووشی نائومێدیی و بێ هیوایی دەبێ، بە پێچەوانەی ئینسانی ئیماندارەوە، ئینسانی ئیماندار لە حاڵەتی هاتدا، لە حاڵەتی خۆشییدا، سوپاسگوزاریی دەکات و، لە حاڵەتی ناڕەحەتیی دا، خۆڕاگریی دەکات.

مەسەلەی سێیەم:

خوا فەرموویەتی: بڵێ: هەر کەسە بە پێی سروشت و هەڵکەوتەو پێکهاتەی خۆی کاردەکات و، پەروەردگاریشتان زاناترە بەو کەسەی ڕێی ڕاسترە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴿٨٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ كُلٌّ ﴾، بڵێ: هەر کامێکیان.

{(التنوين) في ﴿ كُلٌّ ﴾، (عِوَضٌ عَنِ المُضَافِ إِلَيهِ، أَي: كُلُّ أَحَدٍ مِمَّن شَمَلَهُ عُمُومُ قَولِهِ: ﴿ وَمَن كَانَ فِي هَٰذِهِۦٓ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي ٱلْـَٔاخِرَةِ أَعْمَىٰ ﴾، وَعُمُوم قَولِهِ: ﴿ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ ٱلظَّٰلِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ﴾، وَعُمُومُ قَولِهِ: ﴿ وَإِذَآ أَنْعَمْنَا عَلَى ٱلْإِنسَٰنِ أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ﴾}، تەنوینی سەر ﴿ كُلٌّ ﴾، قەرەبووی پاڵ وەلادراوە، واتە: (**كُلُّ أَحَدٍ**)، واتە: هەر کامێك، کە چەمکی گشتی ئەو فەرمایشتانەی خوا کە لە ئایەتەکانی پێشێ دا فەرمووی: دەیگرێتەوە: هەر کەسێك لەم دنیایەدا کوێر بێ، لە دواڕۆژیشدا هەر کوێرە.

یان کە دەفەرموێ: ئەم قورئانە شیفاو بەزەییە بۆ بڕواداران، بەڵام بۆ ستەمکاران هەر زیانبارییان زیاد دەکات.

یان کە دەفەرموێ: ئەگەر چاکەمان لەگەڵ مرۆڤدا کرد، پشت هەڵدەکاو تەنیشتی خۆی وە دووردەخات.

هەر کامێك لەوانە: لە بڕواداران و بێبڕوایان ﴿ قُلْ كُلٌّ ﴾، واتە: (**كُلُّ أَحَدٍ مِمَّا ذُكِرَ**)، هەرکامێك لەوانەی کە باسکران.

٢)- ﴿ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِۦ ﴾، بە پێی سروشت و ڕێبازو هەڵکەوتەی خۆی ڕەفتار دەکات.

(**الشَّاكِلَةُ: الطَّرِيقَةُ وَالسِّيرَةُ الَّتِي اعتَادَهَا صَاحِبُهَا، وَنَشَأَ عَلَيهَا، وَأَصلُ الشَّاكِلَة: الطرِيقُ، وَهِيَ شُعْبَتُه الَّتِي تَتَشَعَّبُ مِنهُ**)، (**شَاكِلَة**)، بەو ڕێبازو ڕێ و شوێنە دەگوترێ: کە خاوەنەکەی خووی پێوە گرتووەو لەسەری پێگەیشتوە، ئەصڵی وشەی (**شاكِلة**)ش، بەو لقە ڕێیە دەگوترێ، کە لە شەقامە ڕێ جیادەبێتەوە.

٣)- ﴿ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا ﴾، پەروەردگارتان زاناترە بەوە کە کێ ڕێ ڕاسترە، کێ ڕێی ڕاستری گرتوە.

ئەمە قسەیەکی کۆکەرەوەیە، کە خوا ﷻ فەرموویەتی، تاکو خەڵك بە گشتی فێربکات، بە تایبەت بڕواداران فێر بکات و، هانیان بدات کە هەوڵبدەن: خاوەن سروشتێکی باش بن، بۆ ئەوەی کردەوەی باشیشیان هەبێ، هەوڵبدە مەعدەنەکەت پاك بێ، کردەوەکەت چاك دەبێ، ئنجا ئەمە ترساندن و وریا کردنەوەشە، بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، کە ئێوە بۆیە بیرکردنەوەی وا سەقەتتان هەیە، چونکە سروشتەکەتان خراپە، چونکە بارە دەروونییەکەتان خراپە، {گۆزە چی تێدابێ ئەوەی لێ دەڕژێ}، وەك پێشتریش باسمان کرد، کەواتە: بەڵێ مرۆڤ مەعدەنی چۆن بێ، هەر بەو شێوەش کاردەکات، هەر بۆیە پێویستە ئینسان زۆر کار لەسەر جەوهەرو کەسایەتیی و مەعدەن و دیوی پەنهانیی خۆی بکات، ئەگەر بیەوێ ڕواڵەتی جوان بێ، دەبێ هەوڵ بدات: نێوەڕۆکی ئاوەدان بێ، لە ڕاستییدا ئەوە ڕووحی پاك و چاکی مرۆڤە، کە کردەوە ڕواڵەتییەکانی چاك دەکات.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە سەرکەوتوو دەبن، ناخی خۆیان پاك و چاك بکەن، چونکە ناخی ئێمە جێگای سەرنجی خوایە، نەك ڕواڵەتمان.

وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ**} (**أَخْرَجَهُ مُسْلِم: ٢٥٦٤**).

واتە: بە دڵنیایی خوا تەماشای دیمەن و ماڵ و سامانەکانتان ناکات، بەڵکو تەماشای دڵەکان و کردەوەکانتان دەکات.

جێی سەرنجی خوا: دڵە، دڵیش سەرچاوەی کردەوەکانە، ئەگەر دڵەکە پاك و چاك بێ، بە تەئکید کردەوەکانیش ڕێك و ڕاست و شەرعیی دەبن.

مەسەلەی چوارەم:

خوا بە پێغەمبەری فەرمووە ﷺ: لە بارەی ڕووحەوە پرسیارت لێدەکەن، بڵێ: ڕووح لە کارو فەرمانی پەروەردگارمەو، کەمێکیش نەبێ زانیاریتان پێنەدراوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ﴾، لە بارەی ڕووح (گیان)ەوە پرسیارت لێدەکەن.

بێگومان پرسیاریان لێکردوە دەربارەی: چییەت و جەوهەری ڕووح کە چییە؟! ناخی مرۆڤ؟ هەموو مرۆڤێك هەست دەکات کە جەستەیەکی هەیە و شتێکی دیکەی پەنهانیشی هەیە، جگە لەو جەستەیە.

٢)- ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴾، بڵێ: ڕووح لە کاری پەروەردگارمە.

وشەی (أمر) لێرەدا: (**الأمر: إمّا مُرَادِفٌ لِلشَّيءِ، أي: الشَّيءُ العَظِيمُ الَّذِي هُوَ لِلَّه، أوِ المُرَادُ الأَمرُ التَّكوِينِي**)، وشەی (أمر): یان مەبەست پێی شتە، واتە: ئەو شتە مەزنەی کە تەنیا هی خوایە، یاخود مەبەست لە وشەی (أمر)، فەرمانی هێنانەدیٚ (تكويني)یە، واتە: ڕووح بە فەرمانی ڕاستەوخۆی خوا ﷻ هاتۆتە دی، عالەمی (خَلْق) ئەو شتانەن کە خوا پلە پلە دروستیان دەکات، بەڵام عالەمی (أمر) ئەو شتانەن کە خوا ڕاستەوخۆ دروستیان دەکات.

٣)- ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، کەمێکیش نەبێ زانیاریتان پێنەدراوە.

ئایا لێرەدا دوێندراوەکان کێن؟ ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم ﴾، ئەم (م)ی سەر (أُوتِيتُم)، کە ڕاناوی کۆی دوێنراوە، مەبەست پێی کێن؟ زانایان زۆریان قسە لەوبارەوە کردوە، بەڵام پێم وایە مەبەست تێکڕای مرۆڤانە، چونکە: دەگونجێ لەوبارەوە چوار ڕاو بۆچوون هەبن:

أ/ دەگونجێ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بن.

ب/ دەگونجێ جوولەکەکان بن، وەك لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا باسمان کرد.

ج/ دەگونجێ بڕواداران بن.

د/ دەشگونجێ هەموو مرۆڤەکان بن.

کە من ئەوەی چوارەمم پێ ڕاسترە، بە تەئکید هەم هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و، هەم جوولەکەو نەصرانییەکان و، خاوەن کتێبەکان بە گشتی و، هەم بڕواداران و، تێکڕای مرۆڤەکانیش، کەمێك نەبێ زانیارییان پێ نەدراوە، واتە: زانیارییەکی کەمیان پێدراوە، لە چاو ئەو هەموو نهێنییانەی لە گەردوون دا هەن، گەردوونی بینراو و نەبینراو، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَا تُبۡصِرُونَ ٣٨ وَمَا لَا تُبۡصِرُونَ ٣٩ ﴾الحاقة، وانیە (وەك دەڵێن ئەی بێبڕواینە!) سوێند دەخۆم بەوەی کە دەیبینن و بەوەش کە نایبینن، یان وەك دەفەرموێ: ﴿ عَٰلِمُ ٱلۡغَيۡبِ وَٱلشَّهَٰدَةِ ٧٣ ﴾الأنعام، زانای پەنهان و ئاشکرا.

ئنجا بە نسبەت زانیاریی خواوە و، بە بەراورد لەگەڵ زانیاریی خوادا، بە تەئکید ئێمە زانیارییەکی کەممان پێدراوە و، ئەمەش ئاماژەیە بەوە کە: ئێوە بەو زانیارییە کەمە، ئەگەر دەرکی چییەت و جەوهەری ڕووحتان نەکرد، مەچن نکووڵیی لە بوونی ڕووح بکەن، چونکە زانیارییەکەتان هێندە نیە، هەموو شتێکی پێ بزانن، هەموو نهێنییەکانی پێ بزانن و، هەموو مەتەڵەکانی گەردوونی پێ حەل بکەن، ئنجا یاسایەکی لۆژیکیی و (منطقي)یە: (**إنَّ عَدَمَ العِلمِ لا يَستلزِمُ عِلمَ العَدَمِ**)، واتە: زانیاریی نەبوون بە شتێك، بەڵگە نیە لەسەر نەبوونی ئەو شتە، نەبوونی زانیاریی بە شتێك، نابێ بکرێتە بەڵگەی، یان بکرێتە زانیاریی، لەسەر ئەوەی کە ئەو شتە نیە، زۆرشت هەیە تۆ نایزانی، بەڵام هەشە.

کورتە باسێک لە بارەی ڕووحەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

یەکەم: مانای وشەی ڕووح لە قورئانێ دا؟

دووەم: ڕووح چییەو چۆنە؟

سێیەم: ئایا لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە، ڕێپێدراوە، یاخود ڕێی لێگیراوە؟

چوارەم : بەڵگەکانی ڕەوایی لێکۆڵینەوە لەبارەی ڕووحەوە.

پێنجەم: پێنج هەڵوەستەی ڕۆشنکەرەوە لەبارەی ڕووحەوە.

بڕگەی یەکەم: وشـەی ڕووح، بە لای کەمەوە، بە پێنج واتایان هــاتوە، بە پێی سەرنجدانی من:

١)- ڕووحی مرۆڤ، وەك لە سووڕەتی **(الحجر)** ئایەتی (٢٩)دا هاتوە، خوا دەفەرموێ: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾، واتە: لەو ڕووحە (کە دروستکراوی تایبەتی خۆمە) فووم بە بەردا کرد، کە مەبەست پێی جەستەی ئادەمە ، کەواتە: ڕووح مەبەست پێی ئەو شتە مەعنەوییەیە کە لە مرۆڤدا هەیە، جگە لە جەستەکەی، جەستەکەی ئەوە بەرهەستە، بەڵام ڕووحەکەی، شتێکی نابەرهەستەو، بە پێنج هەستەکان دەرك ناکرێ.

٢)- وشەی ڕووح، وەك ناو بۆ جیبریل، یان وەك سیفەت بەکارهاتوە، وەك لە سووڕەتی **(النبأ)** ئایەتی (٣٨)دا، دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَٰٓئِكَةُ صَفًّا﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی کە ڕووح و فریشتەکان بە ڕیز دەوەستن، کە بە تەئکید مەبەست لە ڕووح: جبریلە، چونکە لە سووڕەتی **(الشعراء)**دا، خوا دەفەرموێ: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾﴾، واتە: ڕووحی ئەمین دایبەزاندۆتە سەر دڵی تۆ، هەروەها **(روحُ القدس)**یش هەر کراوە بە ناو، یان نازناو بۆ جبریل: ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِن رَّبِّكَ﴾ **النحل** - ١٠٢ - کەواتە: مانای دووەمی وشەی ڕووح لە قورئاندا، بریتیە لە جبریل.

٣)- وشەی ڕووح، بەکارهێنراوە بۆ عیسا ، وەك خوا لە سووڕەتی **(النساء)** ئایەتی (١٧١) دا، دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُۥٓ أَلْقَىٰهَآ إِلَىٰ مَرْيَمَ

﴿ وَرُوحٌ مِّنۡهُ ﴾، واته: بێگومان مەسیح، عیسای کوڕی مەریەم، ڕەوانەکراوی خوایەو وشەی خوایە فڕێی داوە بۆ مەریەم و ڕووحێك بووە لە لایەن خۆیەوە {یانی: ڕووحێکی تایبەت بووە لە لایەن خوای پەروەردگارەوە، کە خراوەتە نێو منداڵدانی مەریەم}.

٤)- وشەی ڕووح بەکارهاتوە بۆ قورئان، لە سوورەتی **(الشورى)** ئایەتی (٥٢)دا، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ رُوحٗا مِّنۡ أَمۡرِنَا ﴾، واته: ئاوا بەو شێوەیە {کە پێشتر وەحیمان بۆ پێغەمبەران ناردوە} ڕووحێکیشمان بە فەرمانی خۆمان بۆ لای تۆ سروش کردوە {کە بە تەئکید مەبەست لە ڕووح، لێرەدا: قورئانە}.

٥)- وشەی ڕووح، بریتیە لە پشتگیریی کردنی تایبەتی خوای بەرز، بۆ بڕواداران، وەك لە سوورەتی **(المجادلة)** ئایەتی (٢٢)دا هاتوە، خوا دەفەرموێ: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٖ مِّنۡهُ ﴾ واته: ئەوانە کەسانێکن، خوا ئیمانی لە دڵیان دا چەسپاندوە، [(كَتَبَ) یانی: تۆماری کردوە و چەسپاندوویەتی، ئەسڵی واتای: (كَتَبَ): نووسی، بەڵام شتێك کە بنووسرێ، تۆمار دەکرێ و دەچەسپێنرێ] ﴿ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٖ مِّنۡهُ ﴾ بە ڕووحێکی تایبەت لە لایەن خۆیەوەش، پشتگیریی کردوون، کەواتە: (بِرُوحٖ مِّنۡهُ) یانی: **(تأييدٍ مِنهُ)**، کەواتە: پشتگیریی کردنی تایبەتی خوا، بۆ ئیماندارانیش، بە ڕووح ناوبراوە.

بڕگەی دووەم: ڕووح چییەو چۆنە؟

لەم بڕگەیەدا ئێمە مەبەستمان ئەوەیە کە زانایان لەو بارەوە چۆنیان قسە کردوە؟!

١ - (المُعجَم الوَسيط)[1] لەوبارەوە گوتوویەتی:

(الرُّوح: مَا بهِ حيَاة النَّفْسِ يُذَكَّرُ وَيُؤَنَّثُ، والنَّفْسُ، وَالنَّفَسُ، والجَمْعُ أروَاح، والقُرآن، والوَحِي، وَفِي الفَلسَفَةِ: الرُّوحُ مَا يُقَابِلُ المَادَّة)، واتە: ڕووح شتێکە کە ژیانی نەفسی پێوە بەندە و لە ڕووی زمانی عەرەبییەوە: هەم بە **(مُذَكَّر)** دێ {**(هذا روحٌ)**} و هەم بە **(مؤنث)**یش دێ {**(هذه روحٌ)**}، وشەی ڕووح بە مانای نەفس بەکاردێ، بە مانای هەناسەدانیش بەکاردێ {بە مانای ژیان و هەناسەدان} و کۆی ڕووح (أرواح)ە، هەروەها ڕووح بە مانای قورئان بەکارهاتوە و، بە مانای وەحییش بەکارهاتوە، لە فەلسەفەش دا ڕووح شتێکە لە بەرانبەر ماددە دایە.

---

(١) ص ٣٨٠.

مـاددە ئـەو شـتەیە کـە بـە پێنـج هەسـتەکان دەرك دەکـرێ، بـەڵام ڕووح لـە دەرەوەی بازنـەی پێنـج هەسـتەکانە.

٢ - (إبن القیم) لە کتێبی (الروح)دا هێناویەتی: **(إنَّ الرُّوح جَوهَرٌ بَسِيطٌ مُجَرَّدٌ، وَجِسمٌ نُورَانِيٌّ، مُخَالِفٌ بِطَبِعِهِ لِلجِسْمِ المَحسُوسِ، سَارَ فِيهِ سَرَيَانَ المَاءِ فِي الوَردِ، لا يَحدُثُ إلاَّ بِمُحدِثٍ، وهو قولُهُ تَعَالى: ﴿ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ ﴾البقرة)**[١].

واتـە: ڕووح بریتیـە لـە جەوهەرێـکی سـادەی ڕووت و، جیسـمێکی نوورانییـە، بـە سروشـت لـە مـاددەی بەرهەسـت جیایـە، ڕووح دەچێتـە نێـو جەسـتەوە، وەك چـۆن ئـاو دەچێتـە نێـو گـوڵ {ئـەو تەڕاییـەی کـە لـە نێـو گوڵێکـدا هەیـە، بۆنەکـەی لەگەڵـی تێکـەڵ و ئاوێتەیـە} ڕووح تەنیـا بـە پەیـدا کەرێـك پەیـدا دەبـێ، ئەویـش قسـەی خـوای بـەرزە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ كُن فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ ﴾البقـرة، واتـە: ببـە یەکسـەر دەبـێ.

٣)و٤) - (الغزالي) و **(راغب الأصفهاني)** یش ئاوا پێناسەی ڕووح دەکەن، دەڵێن: **(الرُّوحُ: لَيسَ بِجِسمٍ وَلا جِسمَانِيٌّ، مُتَعَلِّقٌ بِالبَدَنِ، تَعَلُّقَ التدبير وَالتَّصَرُّف)**[٢].

واتـە: ڕووح نەجیسـمەو نەجیسمانییشـە، بەڵکـو پەیوەسـتە بـە بەدەنـەوە، وەك پەیوەسـت بوونی سەرپەرشـتییکردن و، هەڵسـووڕاندنی جەسـتە.

لێـرەدا پێویسـتە ئـەوە بزانـرێ کـە زانـا پێشـووەکان کـە بـاسی **(جِسـم)**یان کـردوە، مەبەسـتیان پێـی مـاددە بـووە، **(جِسـم)** واتـە: مـاددە، شـتی بەرهەسـت، **(جسماني)** واتـە: شـتێکە لـە مـاددە دروسـت دەبـێ، ئـەوان لـە جیـاتی وشـەی مـاددە، وشـەی **(جِسـم)**یان بەکارهێنـاوە، دەبـێ ئـەوە بزانـرێ، **(ابـن القیـم)** کـە دەڵـێ: **(جِسْـمٌ نُـورانِيٌّ)** واتـە: ڕووحیـش حاڵەتێـکی ماددییـە، بـەڵام ماددەیـەکی نوورانیـی، واتـە: جگـە لـەو ماددەیـەی کـە بـە پێنـج هەسـتەکان دەزانـرێ، ئـەو ماددەیـە جـۆرە ماددەیەکـی دیکەیـە، کـە بـە پێنـج هەسـتەکان دەرك ناکـرێ.

٥ - (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی[٣] خۆیدا دەڵێ: **(الرُّوحُ: يُطْلَقُ عَلَى الْمَوْجُودِ الْخَفِيِّ الْمُنْتَشِرِ فِي سَائِرِ الْجَسَدِ الْإِنْسَانِيِّ، الَّذِي دَلَّتْ عَلَيْهِ آثَارُهُ مِنَ الْإِدْرَاكِ وَالتَّفْكِيرِ، وَهُوَ الَّذِي يَتَقَوَّمُ فِي الْجَسَدِ الْإِنْسَانِيِّ حِينَ يَكُونُ جَنِيناً، بَعْدَ أَنْ يَمْضِيَ عَلَى نُزُولِ النُّطْفَةِ فِي الرَّحِمِ مِائَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْمَاً)**.

---

(١) الروح، ابن قيم الجوزية، تحقيق، عصام الدين الصبابطي، دار الحديث ٢٠٠٣م، ص٢٢٧ .

(٢) تفسير المنير: ج٨، ص١٦٨.

(٣) التحرير والتنوير: ج١٥، ص١٩٦.

واتـە: ڕووح بەکاردەهێـنرێ، بـۆ ئـەو دروسـتکراوە پەنهانـەی، کـە بـە نێـو هەمـوو جەسـتەی مرۆڤـدا بڵاوبۆتـەوە، کـە شـوێنەوارەکانی بەڵگـەن لەسـەری، شـوێنەوارەکانی وەك شـت زانیـن و بیرکردنـەوە، ڕووح لـە جەسـتەی مرۆڤـدا پەیدادەبـێ، لـە کاتێکـدا کـە کۆرپەلەیـە، دوای ئـەوەی کـە (نُطفـة) دەچێتـە نێـو منداڵـدانی دایکـەوە و سـەدو بیسـت (١٢٠) ڕۆژی بەسـەردا تێدەپـەڕن، دوای ئـەوە ڕووحـی بـە بـەردا دەکـرێ.

وەك لـە سـوورەتی (الحجـر) ئایـەتی (٢٩)دا، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي ﴾، واتـە: کاتێـك جەسـتەکەیم ڕێکخسـت و لـە ڕووحـی خـۆم فـووم بـە بـەردا کـرد، واتـە: ئـەو ڕووحـەم بـە بـەردا کـرد کـە وەك فوویـەك چەنـد بـە خێرایـی پەیـدا دەبـێ و ئەنجـام دەدرێ، ئـاوا بـەو شـێوەیە، ئـەو ڕووحـە بـە خێرایـی دەچێتـە نێـو جەسـتەیەوە، نـەك وەك دروسـتکراوە ماددییـەکان، پلـە پلـە دروسـت بـێ.

لـە سـوورەتی (الفجـر)دا، خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيَّتُهَا ٱلنَّفْسُ ٱلْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾ ٱرْجِعِىٓ إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلِى فِى عِبَٰدِى ﴿٢٩﴾ وَٱدْخُلِى جَنَّتِى ﴿٣٠﴾ ﴾، واتـە: ئـەی نەفـسی ئارامگرتـوو! بچـۆوە نێـو بەندەکانمـەوە، تـۆ لـە خـوا ڕازیـی و خـواش لـە تـۆ ڕازییـە. بچـۆ نێـو بەندەکانـم و بچـۆ نێـو بەهەشـتەکەمەوە.

٦)- دوا قسە لە بارەی ڕووحەوە کە ئایا ڕووح چییەو چۆنە؟! ئەم قسەیە لە (الشوكاني)ەوە دێنین، ئەویش لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ:

(وَقَـدْ حَـكَى بَعْـضُ الْمُحَقِّقِـينَ: أَنَّ أَقْـوَالَ الْمُخْتَلِفِـينَ فِي الـرُّوحِ بَلَغَـتْ إِلَى ثَمَانِيَـةَ عَـشَرَ وَمِائَـة (١١٨) قَـوْلٍ، فَانْظُـرْ إِلَى هَـذَا الْفُضُـولِ الْفَـارِغِ، وَالتَّعَـبِ الْعَاطِـلِ عَـنِ النَّفْـعِ، بَعْـدَ أَنْ عَلِمُـوا أَنَّ اللَّـهَ سُـبْحَانَهُ قَـدِ اسْـتَأْثَرَ بِعِلْمِـهِ، وَلَـمْ يُطْلِـعْ عَلَيْـهِ أَنْبِيَـاءَهُ، وَلاَ أَذِنَ لَهُـمْ بِالسُّـؤَالِ عَنْـهُ، وَلاَ الْبَحْـثِ عَـنْ حَقِيقَتِـهِ، فَضْـلاً عَـنْ أُمَمِهِـمُ الْمُقْتَدِيـنَ بِهِـم).

واتـە: هەندێـك لـە لێکۆڵـەرەوان گوتوویانـە: قسـەی ئەوانـە کـە لـە بـارەی ڕووحـەوە، پێکـەوە ناکـۆك بـوون و ڕاجیاییـان هەبووە، ژمارەی قسـەکانیان گەیشـتۆتە (١١٨) قسـە، {واتە: (١١٨) ڕایـان لـە بـارەی ناسـاندنی ڕووحـەوە، خسـتوونە ڕوو، ئنجـا شـەوکانیی دەڵێ:} تەماشـای ئـەو هەمـوو قسـە زیـادە بۆشـانە بکـە و، ئـەو هەمـوو ماندووبوونـە بـێ سـوودە و خاڵیـی لـە سـوودە، بکـە، دوای ئـەوەی کـە زانیویانـە خـوا زانیاریی ڕووحـی، تەنیا لای خـۆی گلداوەتـەوە، هیچ

---

(١) فتح القدير ج٣، ص٣٠٧.

کام لـە پێغەمبەرانیشـی لـە حەقیقـەتی ڕووح ئـاگادار نەکردۆتـەوە و مۆڵەتیـشی پێنـەداون کـە لـە بارەیـەوە بپرسـن، یاخـود لـە جەوهـەرو حەقیقەتەکـەی بکۆڵنـەوە، چ جـای ئۆممەتەکانیان کـە شـوێن ئـەو پێغەمبەرانـە (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاَةُ والسَّـلاَم) دەکـەون.

هەڵبەتـە ئـەوە ڕای (الشـوكاني)ە لـە تەفسـیرەکەی خـۆی دا [1]، ئـەو ڕای وایـە کـە هیـچ بـواری تێـدا نیـە حەقیقـەتی ڕووح بزانـرێ، بـەڵام ڕای دیکـە هەیـە کـە لـە بڕگـەی سـێیەم و کۆتایـی ئـەم کورتـە لێکۆڵینەوەیـەدا، دەربـارەی ڕووح، دەیخەینـە ڕوو.

بڕگەی سێیەم: ئایا لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە، ڕێ پێدراوە؟ یان ڕێ لێگیراوە؟

١)- بەشێك لە زانایان واتە: کەمینەیەك، وا لەو ئایەتە موبارەکە تێگەیشتوون، واتە: ئایەتی ژمارە (٨٥)ی سوورەتی (الإسراء)، کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيـلًا ﴾.

کـە ڕێگـرە لـە بـەردەم لێکۆڵینـەوە لـە بـارەی ڕووحـەوە، بۆچـی؟ دەڵێـن: چونکـە خـوا فەرموویـەتی: ﴿ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْـرِ رَبِّي ﴾، بڵـێ: ڕووح لـە کاری {یاخـود: لـە فەرمـانی} پەروەردگارمـە، واتـە: شـتێکی تایبەتـە بـە خـواوە ﷻ، ئـەوان وای لـێ تێگەیشـتوون، کەواتـە: ئێـوە ئومێـدی ئەوەتـان نەبـێ پـەی پـێ ببـەن!

هەروەهـا دواییـش کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيـلًا ﴾، ئەندازەیـەکی کەمیـش نەبـێ زانیارییتـان پـێ نـەدراوە، دەڵێـن: بـەو ئەنـدازە کەمـە زانیارییـەش، مـرۆڤ ناتوانـێ دەرکی چییـەت و حەقیقەتیـی ڕووح بـکات، کەمینەیـەك ئـەوە ڕایانـە.

٢) - بەڵام ڕای زۆرینە - کە ئەوانیش پێکاویانە بە بۆچوونی من و، ڕای ئەوان ڕای ڕاست و بێ گرێ و گۆڵە - ئەوەیە کە ئەو ئایەتە موبارەکە ئەوە ناگەیەنێ، کە لێکۆڵینەوە، ڕێ لێگیراو بێ لە بارەی ڕووحەوە، بەڵکو تەنیا ئەوە دەگەیەنێ، کە ڕووح لە کارو فەرمانی تایبەتی خوایە، واتە: جیایە لە ماددە، جیایە لە جەستە.

دواییـش کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيـلًا ﴾، ئـەوەش بـاسی واقیعـی حاڵـی مـرۆڤ دەکات، کـە هـەم لـە بـارەی ڕووحـەوە، هـەم لـە بـارەی غەیـری ڕووحیشـەوە،

---
(١) فتح القدير: ج٣، ص٣٠٧.

مرۆڤ زانیارییەکەی کەمە، لە چاو نهێنییەکانی گەردوون و، لە بەرانبەر زانیاری بێ سنووری خوادا، زانیاری مرۆڤ زۆر کەم و گچکەیە، بەڵام مانای وانیە کە بەو زانیارییە کەم و گچکەیە، نەتوانێ هیچ شتێك بزانێ، یا نەتوانێ ماهیەت و چییەتی شتەکان بزانێ، بەڵام دەتوانێ کاڵە[1] رووشێنیان بکا و، دەتوانێ سەرەدەرێکیان لێبکا.

ئەوەش کە رووح لە کاری تایبەتی خوایە، یاخود لە فەرمانی تایبەتی خوایە، لە سێ ئایەت لە قورئاندا، خوا ﷻ ئەو راستییەی فەرمووە:

یەکەم: لە سوورەتی **(الحجر)**، کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾، (خوا روو بە فریشتەکان دەفەرموێ:) واتە: هەر کاتێ رێکم خست، (واتە: جەستەکەیم رێکخست) و لە رووحی خۆم فووم بە بەردا کرد، {واتە: لەو رووحەی کە تایبەتە بە خۆمەوە، واتە: لە جینسی ماددە نیە، ئەو رووحەم بەشێوەی فووێك بە بەردا کرد} بۆی بە کڕنووشدا بکەون.

دووەم: هەروەها هەمان ئایەت و بە هەمان بێژە لە سوورەتی (ص) ئایەتی (٧٢)شدا، هاتوە.

سێیەم: هەروەها لە سوورەتی **(السجدة)**شدا هاتوە، بەڵام بەم سیاقە کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ۖ وَبَدَأَ خَلْقَ ٱلْإِنسَٰنِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُۥ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن مَّآءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّىٰهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ۖ وَجَعَلَ لَكُمُ ٱلسَّمْعَ وَٱلْأَبْصَٰرَ وَٱلْأَفْـِٔدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾ ﴾.

خوا ﷻ پێناسەی خۆی دەکات دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَحْسَنَ كُلَّ شَىْءٍ خَلَقَهُۥ ﴾، خوا ئەو زاتەیە، ئەو کەسەیە، کە هەر شتێکی دروستی کردوە، بە باشترین شێوە دروستی کردوە و دەستپێکی دروستکردنی مرۆڤیشی لە قوڕەوە بووە {واتە: جەستەکەی لە قوڕ بووە (ئاو + گڵ)}، دوایی وەچەکەی لە پوختەیەك (ڕاپازنەراوێك)، لە ئاوێکی بە کەم دانراو، گێڕاوە، دوایی رێکیخستوە، {جەستەکەی رێکخستوە و ئامادەی کردوە، بە کەڵکی ئەوە بێ رووحی بە بەردا بکرێ} دوایی لە رووحی خۆی {دروستکراوی تایبەتیی خۆی} فووی بە بەردا کردوە و بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانی بۆ داناون، ئێوە کەمێك نەبێ سوپاسگوزاریی (خوا) ناکەن {یاخود: کەمێکیش سوپاسگوزاریی خوا ناکەن}.

---

(١) کاڵە رووشێن: ئەنجامدانی شتێك بە نیوە چڵیی، بەشێوەیەکی سەرکێڵ و لە قەدەرحاڵ.

لێرەدا دوێندراو بە مانای دووەمیان، دەبێ هاوبەش بۆ خوا دانەر و کافرەکان بن، بەڵام بە مانای یەکەم: {کەمێك نەبێ سوپاسگوزاریی خوا ناکەن} مەبەست پێی کۆی مرۆڤەکانە و کەمەکەیان کە سوپاسگوزاریی خوا دەکەن، بڕوادارانن و زۆرینەکەیان کە سوپاسگوزاریی ناکەن، بێبڕوایان و هاوبەش بۆ خوا دانەرانن.

بە پێی زانیاریی من ئەم ئایەتە (**السجدة - ٩ -**)، تاکە شوێنە لە هەموو قورئاندا، خوا ﷻ باسی ئەوە بکات کە دوای ئەوەی جەستەی مرۆڤان بەگشتی ڕێك دەخات و ئامادە و سازیان دەکات، کە بەکەڵکی ئەوە بێن، ڕووحیان بە بەردا بکا، ئنجا ڕووحیان بە بەردا دەکات.

شوێنەکانی دیکە، تەنیا باسی دروستکردنی ئادەمن، کە باسی ڕێکخستنی جەستەکەی و ڕووح بە بەردا کردنی دەکەن، بەڵام ئێرە تاکە شوێنێکە باسی ئەوە بکات، چۆن خوا ﷻ جەستەی مرۆڤاتی بەگشتی لە پوختەیەکی قوڕێ ڕێکخستوە و، دواییش لەو ڕووحە کە دروستکراوی تایبەتی خۆیەتی، فووی بە بەردا کردوون.

بڕگەی چوارەم: بەڵگەکانی ڕەوایی لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕووحەوە:

لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵگە لەو بارەوە بهێنرێتەوە، ڕەنگە هەشبێ و من نەمبینی بێ، لەو تەفسیرانەدا کە پەرژاومە تەماشایان بکەم و سەرەنجیان بدەم، نەمبینی.

ئنجا ئێمە چوار بەڵگان لەوبارەوە، وەك نموونە دێنینەوە:

دەگونجێ ئەو ئایەتانە، لەو بارەوە بە بەڵگە بهێنرێنەوە، کە سەرەنجدانی ڕووح و تێوەڕامانی و لێکۆڵینەوە لە بارەیەوە، شتێکی - بەلای کەمەوە - ڕێپێدراوە، ئەگەر فەرمان پێکراویش نەبێ:

١)- لە سووڕەتی (**الذاريات**)دا، کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِيٓ أَنفُسِكُمْۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾ هەروەها لە زەویی دا نیشانە هەن، بۆ بڕوا پتەوان {یاخود: بۆ زانیاریی تەواوان، (**موقنين**) کۆی (**مُوقِن**)ە، کەسێك زانیارییەکی هەیە، لە عەقڵ و دڵیی دا چەسپاوە، لەڕەلەری تێدا نیە و گومان و دوو دڵیی نەماوە، دەشگونجێ مەبەست ئیمانێکی بەو شێوەیە بێ، گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: لە زەویی دا نیشانە هەن، بۆ ئەوانەی ئەهلی یەقینن} ﴿ وَفِيٓ أَنفُسِكُمْۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾ هەروەها لە خودی خۆشتان دا ئایا نابینن؟

ئنجا کە بە تەئکید (ئایا نابینن؟)، مەبەست پێی بینینی، عەقڵ و دڵ، واتە: ئایا سەرەنج نادەن و تێوەڕانامێنن؟ یانی: وەك چۆن پێویستە لە نیشانەکانی پەروەردیگارێتیی خوا، لە زەویی دا، ڕامێنین و، سەرنجیان لێ بدەین و، لێیان بکۆڵینەوە، بە هەمان شێوەش خوا فەرمانمان پێ دەکات، بە پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانە، یاخود سەرزەنشتکەرانە و دەفەرموێ: هەروەها لە خۆشتاندا نیشانە هەن، بۆچی سەرنج نادەن و ڕانامێنن؟ بۆچی لێ ناکۆڵنەوە؟ ئاشکراشە: ﴿ وَفِيٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ لە خۆتاندا، هەم جەستە دەگرێتەوە، هەم ڕووحییش دەگرێتەوە، چونکە خودی ئێمە هەردووك پێکهاتە سەرەکییەکەمان دەگرێتەوە، کە جەستەیەکی خاکییە، لەگەڵ ڕووحێکی خوایی، بەو واتایە کە خوا ﷻ ڕووحی بە شێوەی تایبەت دروستکردوە.

٢)- لە سووڕەتی (**فصلت**)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِيٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: لەمەو

دوا نیشانەکانی خۆمانیان لە ئاسۆیەکان و، لە خودی خۆشیاندا پێشان دەدەین، هەتا بۆیان دەرکەوێ کە هەقە، {خوا هەقە، یان قورئان هەقە} ئایا بەس نیە بۆ خوا کە چاودێر و ئاگادارە بەسەر هەموو شتێکەوە؟

٣)- لە سوورەتی (الطارق)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنۢ بَيْنِ ٱلصُّلْبِ وَٱلتَّرَآئِبِ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: با ئینسان سەرنج بدات، لە چی دروستکراوە! لە ئاوێکی دەرقوڵیو دروستکراوە، کە لە نێوان (ئێسقانی) پشت و سینگ دێتە دەرێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَلْيَنظُرِ ٱلْإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ﴾، با ئینسان سەرنج بدات، لەچی دروستکراوە؟ دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ خُلِقَ مِن مَّآءٍ دَافِقٍ ﴾، لە ئاوێکی دەرقوڵاو، کە بە تەکان دێتە دەرێ، مەبەست پێی ئاوی پیاوو ئافرەتە، کاتێ ژن و مێرد پێکەوە جووت دەبن، ئنجا هەر چەندە لێرە تەنیا باسی جەستەیە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە مرۆڤ بیر لە رووحیشی نەکاتەوە.

٤)- لە سوورەتی (الأعراف)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَنظُرُوا۟ فِى مَلَكُوتِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ ٱللَّهُ مِن شَىْءٍ وَأَنْ عَسَىٰٓ أَن يَكُونَ قَدِ ٱقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ ۖ فَبِأَىِّ حَدِيثٍۭ بَعْدَهُۥ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾ ﴾الأعراف، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەتە موڵکی فراوانی ئاسمانەکان و زەوی و، هەر شتێك کە خوا دروستی کردوە؟... ئنجا لە نێو ئەو شتانەدا کە خوا دروستیکردوون، خودی مرۆڤە، کە لە جەستەیەکی خاکیی بەرهەست و، لە رووحێکی خوایی، نابەرهەست، دروستکراوە.

کەواتە: خوا ﷻ بە سەرزەنشتکردن و نکووڵییلێکردنەوە دەفەرموێ: بۆچی سەرنجیان نەداوەتە موڵکی ئاسمانەکان و زەوی و هەر شتێك کە خوا دروستیکردوە؟ ئەو ئایەتە موبارەکانە بە لای کەمەوە رێ پێدان دەگەیەنن، بەوە کە مرۆڤ لە بارەی رووحەوە بکۆڵێتەوە، بەڵکو دەتوانین بڵێین: پێویست بوونیش دەگەیەنن.

بڕگەی پێنجەم : پێنج هەڵوەستەی ڕۆشنکەرەوە لەبارەی ڕووحەوە:

یەك: چۆنیەتی دروستکرانی ڕووح؟

زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە، بەڵام هەر بە کورتی دەڵێم: وا پێدەچێ چۆنیەتی دروستکرانی ڕووح، لە چۆنیەتی دروستکرانی جەستە، کە پلە پلە دروست دەبێ، جیابێ و، ڕووح، خوا یەکسەر دروستیکردبێ، ئایا بەڵگەمان لەو بارەوە چییە؟ بەڵگەمان لەو بارەیەوە ئەو ڕستەیە قورئانییەیە کە لە هەرکام لە سوورەتەکانی: ١ - (**الحجر**) و، ٢ - (ص) و، ٣ - (**السجدة**)شدا هاتوە، لە سوورەتی (ص) و (**الحجر**)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾، ئنجا هەرکات ڕێکم خست (جەستەکەی) و لە ڕووحی خۆم فووم بەبەردا کرد.

بەڵام لە سوورەتی (**السجدة**)دا دەفەرموێ: ﴿ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِۦ ﴾ لە ڕووحی خۆی فووی بەبەردا کرد، هەڵبەتە: فوو کردنە شتێك، یان فوو کردنە نێو شتێك، زۆر خێرایە، ئنجا ئەم تەعبیرە موبارەکەی قورئان، ئەوەی لێ دەفامرێتەوە: کە ڕووح ڕاستەوخۆ و یەکسەر دروست ببێ، نەك وەك شتێکی ماددیی پلە پلە دروست بێ، بۆ وێنە: جەستەی مرۆڤ لە منداڵدانی دایکی دا: پێشێ (**نُطفة**)یە، دوایی دەبێتە (**علقة**)، دوایی دەبێتە (**مُضغة**) و.... قۆناغەکانی دیکە، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَٰمَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ﴾المؤمنون.

واتە: بە دڵنیاییەوە ئێمە مرۆڤمان لە پوختەیەك لە قوڕێ دروستکردوە، (پوختەیەکی وەرگیراو لە قوڕ)، دوایی ئەو پوختەیەی کە لە قوڕ وەرمانگرتوە، کردمان بە نوطفە، لە نشینگەیەکی سەقامگیردا [کە مەبەست پێی منداڵدانی دایکە]، دوایی ئەو نوطفەیەمان کردە خوێنپارە (**علقة**)، دوایی ئەو خوێنپارەیەمان کردە زارجوو (**مُضغَة**)، {پارچە گۆشتێك بە قەدەر زارجووێك} دوایی ئەو پارچە گۆشتە کە هێندەی زارجووێکە، گێرامان بە ئێسقان، دوایی ئێسقانەکانیشمان بە گۆشت داپۆشی، دوایی کردمانە دروستکراوێکی دیکە، [کە ئەمە دوای چوار مانگ و دە شەوەو، بە ڕای زۆربەی زانایان مەبەست پێی

ڕووح بە بەردا کردنیەتی، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾، پێشێ تاکو لە حاڵەتەکانی: (**نُطفَة**)و (**عَلَقَة**) و (**مُضغَة**) و (**عظام**) و... هتد دابووە، بەر لەوەی ڕووحی بە بەردا بکرێ، جۆرە دروستکراوێکی دیکە بووە: زیندوو (**حي**) بووە، بەڵام ڕووحی لەبەردا نەبووە، ژیانی لەبەردا بووە، بەڵام ڕووحی بە بەردا نەکراوە، بەڵام دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾، لە دوای چوار مانگ و دە شەو، دوای ئەوەی لە ڕووە جەستەییەکەوە، ڕێك و پێك و تەواو دەبێ و بە کەڵکی ئەوە دێ، کە ڕووحی بە بەردا بکرێ، خوا ڕووحی بە بەردا دەکات، کە خوا دەفەرموێ: بە شێوەی دروستکراوێکی دیکە دروستمان کرد] ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾، بەرزیی و پێز بۆ خوای باشترینی بەدیهێنەران.

ئەمەش وەك گوتمان: ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە ڕووح دەبێ ڕاستەوخۆ دروست بووبێ، بە بێ ئەوەی کاتی پێ چووبێ و بە پلە پلە دروست نەبووبێ، وەك جەستە.

دوو: کاتی دروستکرانی ڕووح:

ئەوەش دیسان تەنیا خوای پەنهانزان و بەدیهێنەر و پەروەردگار دەیزانێ، بەڵام لەو بارەوە زانایان دوو ڕایان هەن:

أ - هەندێکیان دەڵێن: ڕووح پێشتر، واتە: بەر لەوەی جەستە کە بخوڵقێ، بە شێوەی (**نُطفَة**) و (**عَلَقَة**) و (**مُضغَة**)، لە مندالدانی دایك دا، ڕووحەکە پێشتر هەر بووە.

ب - هەندێکیش دەڵێن: کاتێ ئەو جەستەیە دەگاتە ئەو حاڵەتەی، بە کەڵك بێ ڕووحی بە بەردا بکرێ، واتە: دوای چوار مانگ و دە شەو، لەو کاتەدا خوا ڕووحەکەی دەهێنێتە دی.

بەڵام پێم وایە هیچ کام لەو دوو ڕایە، بەڵگەیەکی وایان بە دەستەوە نیە، کە جێی دڵنیایی بێ و لێی مسۆگەرو پێی پشت ئەستوور بین.

لێرەدا بە پێویستی دەزانم: ئاماژە بکەم بە هەڵەیەکی زەقی زانای ناودار (**محمد الطاهر بن عاشور**)، کە لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، گوتوویەتی: (**فَقِيلَ: الْأَرْوَاحُ مَخْلُوقَةٌ قَبْلَ خَلْقِ الْأَبْدَانِ الَّتِي تُنْفَخُ فِيهَا، وَهُوَ الْأَصَحُّ الْجَارِي عَلَى ظَوَاهِرِ كَلَامِ النَّبِيِّ ﷺ فَهِيَ مَوْجُودَةٌ مِنَ الْأَزَلِ كَوُجُودِ الْمَلَائِكَةِ وَالشَّيَاطِينِ**).

---

(١) التحرير والتنوير: ج١٥، ص٢٠٠.

لەوبارەوە کە ئایا ڕووحەکان کەی دروست بوون؟ ڕایەك دێنێ کە دەڵێ: لە کاتی دروست بوونی جەستەدا، هەر ڕووحە، خوا دروستی دەکات و بە بەر جەستەکەیدا دەکات، بە بەر ئەو کۆرپەلەیەی کە لە منداڵدانی دایکی دا، گەیشتۆتە قۆناغێکی دیاریکراو، دوایی دەڵێ:

{گوتراویشە: ڕووحەکان پێش هێنانە دی جەستەکان، دروستکراون {واتە: پێش هێنانەدی ئەو جەستانەی کە ڕووحەکانیان بەبەردا دەکرێن} هەر ئەو قسەیەش ڕاسترە و ئەو قسەیەش بە پێی ڕواڵەتی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ڕێك دێتەوە، کە ڕووحەکان لە ئەزەلەوە، {واتە: بە بێ دەستپێکردن، هەر بوو ون} وەك بوونی فریشتەکان و شەیتانەکان!!

ئنجا وشەی ئەزەل، یانی: هەر بوو و بێ سەرەتا، کە بە تەئکید ئەوە هەڵەیەکی زەقە، ئەو زانا بەرزە تێی کەوتوە، چونکە نە ڕووحەکان ئەزەلیین و نە فریشتەو شەیتانەکانیش ئەزەلیین، کە ئەو ڕووحەکان، دەشوبهێنێ بە فریشتەو شەیتانەکانەوە و دەڵێ: وەك چۆن فریشتەو شەیتانەکان هەربوو و ئەزەلیین، یانی: بێ سەرەتان، ڕووحەکانیش هەر وان!! بەڵام لە ڕاستیی دا، جگە لە خوا ﷻ هیچ کام لە دروستکراوانی خوا ئەزەلیی و بێ سەرەتا نین، بەڵکو هەموویان سەرەتایەکیان هەیە و لە کاتێکی دیاریکراودا کە خوا ویستوویەتی، دروستی کردوون، ئنجا ئایا ڕووح لەو کاتەدا کە جەستەکە تەواو دەبێ، لە منداڵدانی دایکی دا، خوا ڕووحەکەی بۆ دێنێتە دی، یاخود پێشتر هێناویەتەدی؟ گرنگ ئەوەیە ڕووح دروستکراوێکی خوایە و هێنراوەتە دی، هەروەها فریشتەکان و شەیتانەکانیش دروستکراوانی خوان و، خوای پەروەردگار هێناونیە دی، لە کاتێکدا کە بۆ خۆی دەزانێ، بەڵام بە تەئکید جگە لە خوا، هیچ شتێك بوونەکەی بێ سەرەتا نیە، هەمووی سەرەتایەکی هەبووە، لێیەوە دەستپێکردوە، چونکە خوا تەنیا خۆی بە یەکەمین (أول) ناو دەبا: ﴿ هُوَ ٱلْأَوَّلُ وَٱلْآخِرُ ﴾ ﴿٣﴾ الحدید، واتە: هەر خوا یەکەمین و دوایەمینە.

ئەگەر یەکێك بپرسێ: ئەدی چۆن هەم ئەهلی ئیمان لە بەهەشتی خوادا بە هەمیشەیی دەمێننەوەو، ئەبەدیی دەبن و، هەم ئەهلی کوفریش لە دۆزەخ دا ئەبەدیی و هەرماو دەبن؟ دەڵێین: ئەوە ڕاستە و خوای پەروەردگار لە چەندان ئایەتاندا وایفەرمووە، بەڵام ئەو کاتە: هەم ئەهلی ئیمان لە بەهەشتدا و، هەم ئەهلی کوفر لە دۆزەخدا، کە هەرماو (أبدي) دەبن، بە هێشتنەوەی خوا، هەر ماو دەبن، هەروەك چۆن کە دروستیشکراون، بە دەستەڵات و ویستی بێ سنووری خوا دروستکراون، کەواتە: لە داڕۆژدا بوونەکەیان بەردەوام دەبێ، بەڵام بەهۆی ئەوەوە کە خوا دەیانهێڵێتەوە.

کەواتـە: مانەوەکەیـان (هەرمـاو بوونەکەیـان)، شـتێکی زاتیـی نیـە و بوونێـکی خـوازرا و (مســتعار)ە.

سێ: تێکڕای زانایان لەسەر ئەوە یەك دەنگن، کە ڕووحەکان پاش لە بەین چوونی جەستەکان، دەمێنن و لە بەین ناچن:

هەمـوو زانایـان لەسـەر ئـەوە یـەك دەنگـن، هەڵبەتـە هەندێـك لـە موعتەزیلـەکان گوتوویانـە: دوای ئـەوەی جەسـتەکان لـە بەیـن دەچـن، ڕووحەکانیـش لـە بەیـن دەچـن، بـەڵام ئـەوە ڕایـەکی بـێ هێـزە و هیـچ بەڵگەیـەکی لەسـەر نیـە، بەڵکـو ئایەتـەکان زۆر بـە ڕوونیـی ئـەوە دەگەیەنـن، کـە ڕووحـەکان دەمێننـەوە، بـۆ وێنـە: ئـەو ئایەتـەی لـە سـوورەتی (الأنعام) دایـە، کـە خـوا ﷻ بـاسی حاڵـەتی گیانـەڵای کافـرەکان دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿...وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلظَّٰلِمُونَ فِى غَمَرَٰتِ ٱلْمَوْتِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَاسِطُوٓا۟ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوٓا۟ أَنفُسَكُمُ ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ ٱلْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ غَيْرَ ٱلْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ ءَايَٰتِهِۦ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾﴾.

واتـە: ئەگـەر تـۆ ببینـی کاتـێ سـتەمکارەکان لـە بـێ هۆشـییەکانی مەرگـدان و فریشـتەکان دەسـتیان درێـژ کـردوە، پێیـان دەڵێـن: ڕووحەکانتـان (نەفسـەکانتان) دەرێنـن، ئەمـڕۆ سـزای ڕیسـوایی دەچێـژن، بـە هـۆی ئـەوەوە کەشـتی ناهەقتـان بـۆ خـوا هەڵدەبەسـت و، بەهـۆی ئەوەشـەوە کـە خۆتـان لـە بەرامبـەر ئایەتـەکانی خـوادا، بـە زلدەگـرت.

کەواتە: ڕووح دوای جیابوونەوەی لە جەستە، دەمێنێ و، ئەمەش ڕای زۆربەی زانایانە.

شـایانی باسیشـە: ڕووح و نەفـس: هەردووکیـان تەعبیریـان پـێ دەکـرێ لـە جەوهـەری مـرۆڤ و، دیـوی مەعنەویـی و پەنهـانی، جیاوازیـی نەفـس و ڕووحیـش ئەوەیـە، کـە ڕووح وەك خـودی خـۆی، واتـە: ئـەو دیـوی مەعنەویـی و جەوهـەری مـرۆڤ، پێـی دەگوتـرێ: ڕووح، بـەڵام وەك ئاوێتـە لەگـەڵ جەسـتەدا، پێـی دەگوتـرێ: نەفـس، هـەر بۆیـەش هەرچـی مـەدح و زەممـە، ئاڕاسـتەی نەفـس کـراوە لـە قورئـان دا، بـەڵام ڕووح نـە زەممـی ئاڕاسـتە کـراوە و نـە مـەدح، چونکـە: ڕووح هەتـا نەچێتـە نێـو جەسـتەوە، نـە چاکـەی لـە دەسـت دێ، تاکـو سـتایش و مـەدح بکـرێ و، نـە خراپـەی لـە دەسـت دێ، تاکـو سەرزەنشـت و زەم بکـرێ، بـەڵام دوای ئـەوەی کـە دەچێتـە نێـو جەسـتەوە، خێـر و شـەڕی لـە دەسـت دێ، باسـەرنج بدەیـن:

١ - لە سوورەتی (یوسف)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلنَّفْسَ لَأَمَّارَةٌۢ بِٱلسُّوٓءِ ﴿٥٣﴾﴾، واتە: بە دڵنیایی نەفس زۆر فەرمان بە خراپە دەکات.

٢ - لە سوورەتی (القیامة)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَآ أُقۡسِمُ بِٱلنَّفۡسِ ٱللَّوَّامَةِ ۝٢ ﴾، واتە: نەخێر {ڕاست ناکەن} سوێند دەخۆم بە نەفسێك کە زۆر ڕەخنە دەگرێ، واتە: ڕەخنە لە خاوەنەکەی دەگرێ.

٣ - لە سوورەتی (الفجر)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيَّتُهَا ٱلنَّفۡسُ ٱلۡمُطۡمَئِنَّةُ ۝٢٧ ٱرۡجِعِيٓ إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةٗ مَّرۡضِيَّةٗ ۝٢٨ ﴾، واتە: ئەی ئەو نەفسەی ئارامت گرتوە! {سەقامگیر بووی لەسەر جادەی شەرع} بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت، تۆش لەو ڕازیی و ئەویش لە تۆ ڕازییە.

بەڵێ جیاوازیی بەینی نەفس و ڕووح، هەر ئەوەیە کە: ڕووح پێش ئەوەی بچێتە نێو جەستەوە، پێی دەگوترێ: ڕووح و، دوایی کە لە جەستەش دێتە دەرێ، پێی دەگوترێ: ڕووح، بەڵام هەتا لە نێو جەستە دایە، پێی دەگوترێ: نەفس، بۆیەش لە ئایەتەکەی سوورەتی (**الأنعام**)دا کە خوێندمانەوە، هاتوە: ﴿ أَخۡرِجُوٓاْ أَنفُسَكُمُۖ ﴾، نەفسەکانتان بێننە دەرێ، نەیفەرموە: (**أَرْوَاحَكُم**)، چونکە ڕووح هەتا لە نێو جەستە دایە، پێی دەگوترێ: نەفس، هەتا لەگەڵ جەستەدا ئاوێتە بێ، کە لێی هاتە دەر، ئنجا پێی دەگوترێ: ڕووح، وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە فەرموویەتی: {**إِنَّ الرُّوحَ إِذَا قُبِضَ تَبِعَهُ الْبَصَرُ**} (**أخرجه أحمد: ٢٦٥٨٥، ومسلم: ٩٢٠**)، واتە: هەر کاتێ ڕووح کێشرا، چاو دوای دەکەوێ.

یانی: چاو کە ئەبڵەق دەبێ، بابای مردوو چاوی ئەبڵەق دەبێ، ئەوە سەرنج دەداتە ڕووحەکەی، وەك دەبینین: کاتێ ڕووح لە جەستە دێتە دەر، پێی دەگوترێ: ڕووح و، پێش ئەوەی بە نێو جەستەشدا بکرێ، هەر پێی دەگوترێ: ڕووح.

ئنجا دوو وشەی دیکەش هەن: (**عقل**) و (**قلب**)، ئەوانیش پەیوەندییان بە ڕووحەوە هەیە، یەکەمیان: (عەقڵ)، کە بە شێوەی ناو (**اسم**) لە قورئاندا نەهاتوە، بەڵام بە شێوەی کردار هاتوە: (**عَقَلُوهُ، يَعقِلُون، تَعقِلُون**)، حیکمەتەکەشی ئەوەیە کە عەقڵ ئەگەر بەکارنەهێنرێ، ئینسان شتی پێ نەفامێ و بەکاری نەهێنێ، بیری پێ نەکاتەوە، مانای وایە بوون و نەبوونی وەك یەکە، کەواتە: عەقڵ بریتیە لە تەعبیر کردن لە ڕووح، بەو ئیعتیبارەی کە شت دەزانێ.

(**قلب**)یش بریتیە لە تەعبیر کردن لە ڕووح، لەو ڕووەوە کە شتی پێ دەوێ، یاخود پێ ڕەفز دەکات، شتی پێ خۆش دەوێ، یاخود دەبوغزێنێ، شتی پێ قبووڵ دەکات، یاخود ڕەت دەکاتەوە، واتە: وشەی (**قَلب**)، تەعبیر دەکات لە ڕووح، لە ڕووە ئیرادەییەکەیەوە و، (**عقل**) تەعبیر دەکا لە ڕووح لە ڕووە دەرککردن و شت زانینەکەیەوە، هەروەها نەفس تەعبیر دەکات لە ڕووح، لەو ڕووەوە، کە لە نێو جەستە دایە و لەگەڵی ئاوێتەیە، بەڵام ڕووح، ناوە بۆ حەقیقەت و خودی خۆی، بێ ئەوەی ئەوەی تێدا ڕەچاو بکرێ، کە لە نێو جەستە دایە، یاخود شت دەزانێ، یاخود شت قبووڵ دەکات، یاخود ڕەفز دەکات!

چوار: قسەکردن و لێکۆڵینەوەی زۆری زانایان دەربارەی ڕووح:

زانایانی ئیسلام زۆر قسەیان لە بارەی ڕووحەوە کردوە، کە ئەمەش هەر بەڵگەیە لەسەر ئەوە، کە دروستە ئێمە لە ڕووح بکۆڵینەوە، بە تایبەت ئەهلی تەزکیە، کە بە (ئەهلی تەصەووف)یش، ناوبراون، بۆ نموونە: (**إبـنُ القَيِّـم**)، (ڕەحمەتی خوای لێ بێ)، کتێبێکی هەیە، هەر بە ناوی (**الـروح**)، زۆر بە درێژیی لە بارەی ڕووحەوە دواوە، لە بارەی سیفەتەکانی ڕووحەوە و، لە بارەی ئەوەوە، کە سزای دوای مەرگ چۆنە و، نیعمەتی دوای مەرگ چۆنە؟ هەروەها لە حاڵەتی نووستن و خەون دا، ڕووح چۆن دەستی کراوە دەبێ؟ ئنجا لە قۆناغی بەرزەخ دا، پەیوەندیی ڕووح لەگەڵ جەستەدا چۆنە؟ لەو بارەوە، زۆر بە تەفصیل قسەی کردوە، هەروەها زانایانی تەصەووف و زانستی تەزکیە بە تەفصیل لە بارەی ڕووحەوە، دواون.

پێنج: دەگونجێ لە ئەنجامی بەرەوپێشچوونی زیاتری زانستدا، زیاتر بە ڕووح ئاشنابین:

لە کۆتاییی دا دەڵێین: دەگونجێ بە هۆی بەرەو پێش چوونی زانستەوە، زۆر لە نهێنییەکانی ڕووح ئاشکرا بێن، وەك خوا فەرموویەتی: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْءَافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ۗ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ شَهِيدٌ ﴿٥٣﴾ ﴾فصلت، ئەم ئایەتە بەپێزە بە ڕوونیی ئاماژەی بەو بابەتەداوە، چونکە وشەی (**س**)، (**سـوف**) کە دەچنە سەر کرداری (**المضـارع**)، بەزۆریی داهاتوو دەگەیەنن، کە دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا ﴾، یانی: لەمەو دوا، نیشانەکانی خۆمانیان پێشان دەدەین، لە ئاسۆیەکان و لە خودی خۆشیاندا، تاکو بۆیان دەربکەوێ کە هەقە، خوا ﷻ هەقە، {یان: قورئان هەقە، یان پێغەمبەر ﷺ هەقە و ئەوەی کە لە خواوە هێناویەتی ڕاستە} کەواتە: بە نسبەت کاتی خۆی، (**سنريهم**) دوای ئەوانی گەیاندوە، لەمەو دوا پێشانیان دەدەین و، بە نسبەت ئێستای ئێمەشەوە، دوای ئێمە دەگەیەنێ، ئنجا ئەمە بە ڕوونیی لیی وەردەگیرێ، کە بەردەوام زانست بەرەو پێشەوە دەچێ و بەردەوام خوا ﷻ مرۆڤ شارەزاتر دەکات و ئاگادارتری دەکاتەوە لە نهێنییەکانی گەردوون و خۆیشی: ﴿ ٱلْءَافَاقِ ﴾، ئاسۆیەکان، ﴿ أَنفُسِهِمْ ﴾، لە خودی خۆشیان (خودی خۆشیان)یش هەم جەستە دەگرێتەوە و هەم ڕووح دەگرێتەوە.

مەسەلەی پێنجەم:

خوا فەرموویەتی: ئەگەر ویستباشمان ئەوەی بۆ لای تۆمان سروش کردوە، لە عەقڵ و دڵت دا لامان دەبرد، دەمانسڕیەوە، پاشان هیچ بریکار و هاوکارت لە بەرانبەرمان دا {بۆ پاراستن و هێشتنەوەی قورئان، لە عەقڵ و دڵتدا} چنگ نەدەکەوت، بەڵام لە سۆنگەی بەزەییەکی تایبەتەوە، لە پەروەردگارتەوە، ئەوە ناکەین و، بە دڵنیایی پەروەردگارت بەخشش و چاکەیەکی گەورەی لەسەرتە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَئِن شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، بە دڵنیایی ئەگەر ویستبامان، ئەوەی بۆ تۆمان سروش کردوە، لامان دەبرد، واتە: لە عەقڵ و دڵتدا نەمان دەهێشت.

(اللَّامُ فِي (لئن) مُوَطِّئَةٌ لِلقَسَمِ، وَ ﴿ لَنَذْهَبَنَّ ﴾، جَوَابُ القَسَم).

کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن شِئْنَا ﴾، ئەو (ل)ە، زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند خواردن، ﴿ وَلَئِن شِئْنَا ﴾، واتە: بە جەختکردنەوە، ئەگەر ویستبامان {ئەوەی بۆ تۆمان سروش کردوە، لایبەرین} ﴿ لَنَذْهَبَنَّ ﴾، بە تەئکید لامان دەبرد، ﴿ بِٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾، ئەوەی کە بۆ تۆمان سروش کردوە، واتە: لە عەقڵ و دڵت دا نەماندەهێشت.

٢)- ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، دوایی تۆ بۆ هێشتنەوەی قورئان، یان پارێزگاریی لێکردنی لە عەقڵ و دڵتدا، لە بەرانبەر ئێمەدا، هیچ بریکارو ئۆباڵدارو، سەرپەرشتیارێکت، دەست نەدەکەوت.

(ثُمَّ: لِلترتِيبِ الرُّتبِيِّ، لأَنَّ نَفيِ الطَّمَعِ فِي استِرجَاعِ المَسلُوبِ أَشَدُّ عَلَى النَّفسِ مِن سَلْبِه)، دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِۦ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴾، ئەم ﴿ ثُمَّ ﴾، بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، چونکە ئومێد نەبوون بە گێڕانەوەی شتێك کە لێت ستێنراوە، لەسەر دڵت قورسترە لە خودی لابردنی ئەو شتەو لێستێنرانی، واتە: شتێکت کە لێ دەستێنرێ،

ناخۆشـە، بـەڵام ئەگـەر ئومێـدت نەبـێ، کـە دەتـوانی بیگێڕیـەوە، یـان بـۆت بگێڕنـەوە، ئـەوە لەسـەر دڵ قورسـترە، بۆیـە خـوا ﷻ وشـەی: ﴿ ثُمَّ ﴾ی بەکارهێنـاوە، چونکـە ﴿ ثُمَّ ﴾، جـاری وا هەیـە تەنیـا بـۆ بادانـەوەو گێڕانـەوە (**عطـف**)ی شـتێکە بـۆ سـەر شـتێ، بـەڵام لێـرەدا بـۆ گێڕانەوەشـەو بـۆ پلـە بەندیشـە.

٣)- ﴿ إِلَّا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، دیارە: ﴿ إِلَّا ﴾، ئامرازی هەڵاواردن، (**أَدَاة الإستثناء**)ە، بەڵام لێرەدا بە مانای (**لكِنَّ**)، واتە: بەڵام، بەڵام بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە، ڕێگرمان بوو کە ئەوەت لەگەڵ بکەین، کە ئەوەی بۆمان سروش کردووی، لە عەقڵ و دڵت دا لایبەرین و بیسڕینەوەو نەیهێڵین، یاخود بەزەییەك لە پەروەردگارتەوە وایکرد: ئێمە ئەوەی کە لە عەقڵ و دڵتدایە، بیپارێزین نەهێڵین لابچێ.

دەڵـێ: (**مَعنـى (لكِـنّ): لِلإِستِدرَاك، فالإِستِثنَاءُ مُنقَطِعٌ بِمَعنَـى الإِستِدرَاك**)، هەڵاواردنەکـە لێـرەدا بـە هـەڵاواردنی پچڕێنـدراو لـە قەڵـەم دەدرێ و، بـە مانـای (بـەڵام)ە.

(**لكِـنَّ رَحمَـةً مِـن رَبِـكَ، نَفَـتْ مَشِـيئَةَ الذَّهـابِ بِالَّـذي أوحَينَـا إلَيـكَ فَهُـوَ بَـاقٍ غَـيرُ مَذْهـوبٍ بـه**)، واتـە: بـەڵام بەزەییـەك لـە پەروەردگارتـەوە، ویسـتی نەهێشـتنی ئـەوەی کـە بـۆ تۆمـان سروش کـردوە، ئـەو ویسـتەی لابـرد، بۆیـە ئـەوەی کـە بۆمـان سروش کـردووی، دەمێنێتـەوەو لانابـردرێ.

٤)- ﴿ إِنَّ فَضْلَهُۥ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴾، بە دڵنیایی بەخششی وی، (بەخششی خوا)، لەسەر تۆ گەورەیە، خوا بەخششێکی گەورەی بە تۆ داوە، کە لەو وەحیی و پەیامەی خوادا بەرجەستەیە، کە دوا فەرمایشتی خوایەو، دوا پەیامی خوایە بۆ مرۆڤایەتیی.

زانایان ئاوا تەعبیریان لە کۆی واتای ئەم ئایەتە کردوە:

(**لكِـنَّ رَحمَـةً مِـن رَبِّـكَ: مَنَعَـت تَعَلُّـقَ المَشِـيئَة بِإِذَهَـابِ الَّـذِي ﴿ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ ﴾ لأن فضلـه كان عليـك كبـيراً، فـلا يَحْرِمُـك فَضْـلَ الـذي أوحـاه إليـك**).

واتـە: بـەڵام بەزەیـی لـە پەروەردگارتـەوە، ڕێگربـوو لـەوەی کـە (ویسـت)مان پەیوەسـت بـێ، بـە لابـرنی ئـەوەی کـە بۆمـان سروش کـردووی، چونکـە بەخشـشی خـوا لەسـەر تـۆ گەورەیـە، بۆیـە (خـوا) ئـەوەی کـە بەتـۆی خـەڵات کـردوە (ئـەو بەخشـشـەی کـە بـە تـۆی داوە)، بێبەشـت نـاکات لێـی، کـە بریتیـە لـە وەحییـەك کـە بـۆ تـۆی ڕەوان کـردوە.

زانایـان لـەو بـارەوە کـە ئایـا: ئـەم دوو ئایەتـە موبارەکـەی (٨٦ و٨٧)، لەگـەڵ ئایـەتی پێشـوویان، ژمـارە (٨٥)دا، کـە دەربـارەی ڕووحـە، چـۆن پەیوەسـت دەبنـەوە بـە کـۆی ئایەتەکانـەوە؟ زۆر قسـەیان کـردوە.

بـەڵام مـن بـەڕای خـۆم دەڵێـم: خـوای پـەروەردگار جـاری وایـە لـە سیاقێك دا کۆمەڵێـك ڕاسـتیی مـەزن مـەزن دەخاتـە ڕوو، کـە هەموویـان ئەگـەر لێیـان وردبیـەوە لـە یـەك تـەوەردا کۆدەبنـەوە، ئنجـا جـاری وا هەیـە: هەمـوو ئـەو ڕاسـتیيانە لەوبـارەوەن کـە: خـوا بـاسی نـاوو سـیفەتەکانی، نیعمـەت و کارەکانی، پێگـەو پایـەی بـەرزی خـۆی دەکات، تاکـو پێـمان بفەرمـوێ: خوایـەك کـە ئـەوە حاڵیـەتی و، ئـەوە سـیفەتیەتی و، ئـەوە کاریـەتی و، ئـەوە ناویـەتی، شایسـتەی ئەوەیـە تەنیـا ئـەو بەندایەتیـی بـۆ بکـرێ.

لێـرەدا هەندێـك زانایـان لـە بـارەی چۆنیـەتی پێکـەوە پەیوەسـت بـوونی ئایەتـەکانی: (٨٥ و٨٦ و٨٧) و، بـە ئایەتـەکانی پێشـوویانەوە، ڕایـان ئاوایـە: ئێـوە ئـەی خەڵکینـە! زانیارییـەکی کەمتـان پێـدراوە لـە چـاو زانیاریـی خـوا، بگـرە لـە چـاو نهێنییـەکانی گـەردوون و، باشـترین جـۆری زانیارییـش بریتیـە لـە وەحیـی، ئەویـش پێـی لـە خـۆ بایـی مەبـن، چونکـە ئەگـەر خـوا بیـەوێ لایدەبـات و لـە عەقـڵ و دڵتانـدا نایهێڵـێ.

مەسەلەی شەشەم:

خوا دەفەرموێ: بڵێ: بە دڵنیایی ئەگەر مرۆڤ و جند کۆ ببنەوە ! ناتوانن وێنەی ئەو قورئانە بێنن، هەرچەندە هەندێکیان پشتگیری هەندێکیان بن:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ ﴾، بڵێ: ئەگەر مرۆڤ و جند پێکەوە کۆببنەوە.

وشەی (**الإنس**) ناوی کۆیە بۆ (**إنسان**) و، (**جنّ**)یش کۆی (**جنّي**)یە، کەواتە: دەتوانین بڵێین: یانی: ئەگەر مرۆڤەکان و جندەکان، یان: ئەگەر مرۆڤ و جند، خڕ ببنەوە سەریەك و پێکەوە هاوکار و دەستبارگربن...

ئنجا لێرە کە دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّئِنِ ٱجْتَمَعَتِ ٱلْإِنسُ وَٱلْجِنُّ ﴾ پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: (**إِستِئنَافٌ للزِّيَادَةِ فِي الإمتِنَانِ، وَاللاَّمُ مُوَطِّئَةٌ لِلقَسَمِ**)، یانی: ئەمە ڕستەیەکی لە نوێ دەستپێکەرە {بانەدراوەتەوە و نەگێڕدراوەتەوە بۆ ڕستەکانی پێش خۆی} بۆ دەرخستنی زیادە چاکەو منەتی خوایە و، (ل)کەش زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند.

بەڵام بە سوێند لە قەڵەم نادرێ، هەرچەندە هەندێك لە تەفسیرە کوردییەکان، ئەو (ل)یان، بە سوێند لە قەڵەم داوە، لە هەرجێیەك هاتبێ و بە: (سوێند دەخۆم)، لێکیان داوەتەوە! بەڵام وانیە، چونکە زانایان نەیانگوتوە: (ل)ی سوێندە دەڵێن: (**اللامُ المُوطِّئَةُ لِلقَسَمِ**)، واتە: لامی زەمینە خۆشکەر بۆ سوێند، بەڵام سوێندەکە نەهاتوە، ماناکەشی بریتیە لە: جەخت لەسەر کردنەوە و داکۆکیی لەسەر کردن.

٢)- ﴿ عَلَىٰٓ أَن يَأْتُوا۟ بِمِثْلِ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ ﴾ کە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، بێگومان ئەوەی کە دەیهێنن، هەر دەبێ وێنەی قورئان بێ و خودی قورئان نیە، ئنجا لێرەدا مەبەست لە وێنەی قورئان بوون، واتە: وێنەیەتی لە کۆی تایبەتمەندییەکانی دا، وەك: ڕەوانبێژیی و زمانپاراویی و ڕاستییە مەزنەکان و، ئەدەبە بەرزەکان و، حوکم و یاسایەکان، کە قورئان گرتوونیە خۆی.

٣)- ﴿لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِۦ﴾، واتە: بە جەختکردنەوەوەش ئەگەر تێکڕای مرۆڤ و جند خڕ ببنەوە سەریەك، كە وێنەی ئەم قورئانە بێنن، ناتوانن وێنەی بێنن، ئەمە وەڵامی ئەو سوێندە قرتێنراوەیە، كە وەك گوتم: (ل)ەكە دەلالەتی لەسەر دەكات، ئەگەرنا خودی سوێندەكە باس نەكراوە.

٤)- ﴿وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ هەرچەندە هەندێکیشیان هاوكار و پشتگیری هەندێکیان بن، (**الظَهِيرُ: المُعِينُ، وَيَستَوِي فِيهِ المُفرَدُ وَالجَمعُ**)، وشەی (**ظَهِير**)، بە مانای یارمەتیدەر و هاوكار دێ و تاك و كۆی تێدا یەكسانن، وشەی (**ظَهِير**)، بۆ كۆمەڵە خەڵکێکیش بەكاردێ، بۆ تاكێکیش بەكاردێ.

لە كۆتایی ئەم مەسەلەی شەشەمەدا دەڵێین: ئێمە سوپاس بۆ خوا لە سەرەتای سوورەتی (هود)دا، لە بارەی ئیعجازی قورئانەوە قسەمان كردوە و، باسێکی سەربەخۆمان لەو بارەوە كردوە.

هەروەها لە كتێبی شەشەمی مەوسووعەی: (**الإِسلامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّه**)، لە چاپی دووەمی، ئەو مەوسووعەیەدا، كە دابەشمان كردوە بۆ دوازدە (١٢) كتێب، لە كتێبی شەشەمیدا كە لە بارەی كتێبەكانی خواو قورئانەوەیە[١]، بە درێژیی قسەمان لە بارەی ئیعجازی قورئانەوە كردوە و، خستوومانەتە ڕوو، كە ڕووەكانی دەسەوسانكەرێتیی قورئان (**وجوه إعجاز القرآن**)، ناگونجێ دیاریی بكرێن، هەرچەندە من لەوێ وەك نموونە، لە دە (١٠) ڕووەوە دەسەوسانكردنی قورئانم بۆ مرۆڤ و جند، خستوونە ڕوو، بەڵام گوتوومە: ڕووەكانی ئیعجازی قورئان، ناگونجێ: نە بە دە (١٠) نە بە سەد (١٠٠)یش، دیاریی بكرێن، بەڵكو قورئان بە بێ سنوور، ڕووی ئیعجازی هەیە، لە هەر كات و سەردەمەدا و، هەتا مرۆڤەكان زیاتر بەرەو پێشەوە بچن، ڕووی زیاتری لێ دەردەكەون و، هەموو چین و توێژەكانی كۆمەڵگا، ئەگەر بە چاوی عەقڵ و دڵ تەماشای قورئان بكەن، دەزانن كە قورئان دەستەوستانكەر (**معجز**)و، سەلمێنەری ئەوەیە كە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایەو، قورئان فەرمایشتی خوایە بۆی هاتوە، نەك وەك كافرەكانی كاتی خۆی و ئەوانی دوایی و، ئەوانەی ئێستاش گومان دەبەن: كە موحوممەد خۆی قورئانی دانابێ! یان كەسێکی دیكە فێری كردبێ! كە ئێمە ئەو تۆمەتەشمان لە كتێبی حەوتەمی مەوسووعەی: (**الإِسلامُ كَمَا يَتَجَلَّى فِي كِتَابِ اللَّه**)، كە دەربارەی ژیانی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ بە تەفصیل پووچەڵ كردۆتەوە[٢]، هەروەها لە تەفسیری سوورەتی (النحل)یشدا، لەو بارەوە كورتە باسێکمان كردوە.

---

(١) موسوعة: الإسلام كما يتجلى في كتاب اللّه، الكتاب السادس: الإيمان بكتب اللّه تعالى. الطبعة الثانية/ ٢٠١٨ م.

(٢) هەمان سەرچاوە: الكتاب السابع: محمد خاتم النبيين: موجز سيرته، وبراهين نبوّته...، الطبعة الثانية / ٢٠١٨م.

مەسەلەی حەوتـــەم:

خـوا دەفەرمـوێ: بـە دڵنیاییش لـەم قورئانـەدا، لە هەموو پەنـد و وێنەیـەکی جۆراوجۆرمان بـۆ خەڵـکی هێناوەتـەوە، کەچـی زۆربەیـان هـەر ناسوپاسـییان ویسـت و گوتیـان: بـڕوات بـۆ ناهێنیـن، هەتـا: کانیاومـان لـە زەوی بـۆ دەرنەقوڵێنـی، یـان باغێـکی خورمـاو ترێـت هەبێـت، ڕووبـارانی بـە نێـودا فڕکـە پێبکـەی، یـان وەك لافـت لێـداوە: پارچـە پارچـە ئاسـمانمان بەسـەردا بخـەی، یـان خـواو فریشـتەکان بـە کۆمـەڵ و ڕووبەڕوومـان بێنـی، یـانماڵێـکی زێڕینـت هەبێـت، یـان بـە ئاسـمانێدا سـەربکەوی و بەرزبیـەوە، بـڕواش بـە پێهەڵاچـوون و بـەرز بوونەوەکـەت، ناهێنیـن، تاکـو نامەیەکـمان دانەبەزێنیـە سـەر بیخوێنینـەوە! بڵـێ: پاکیـی بـۆ خـوا، ئایـا مـن تەنیـا مرۆڤێـکی ڕەوانەکـراو نیـم؟

خـوا فەرموویـەتی: ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰٓ أَكْثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجُرَ لَنَا مِنَ ٱلْأَرْضِ يَنۢبُوعًا ﴿٩٠﴾ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَٰرَ خِلَٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

سـەرەتاش دەڵێیـن: ئـەو داواکاریـی و بیانووانـەی کافرەکان بـۆ بڕواهێنانیان بـە موحەممەد ﷺ وەك کۆتـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ و، بڕواهێنانیـان بـە قورئـان، وەك پەیـام و کۆتـا کتێبـی خـوا، سـەرجەم ئـەو داواکاریـی و بیانووانـە، حەوتـن، کـە دوایـی بەڕێـز باسـیان دەکەیـن.

١)- ﴿ وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلْقُرْءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ﴾ بەدڵنیاییەوە ئێمە بۆ خەڵك لەم قورئانەدا هەموو وێنەیەکمان، یان هەموو پەندێکمان بە جۆراوجۆریی هێناوەتەوە.

﴿ صَرَّفْنَا ﴾، پێشـتریش زۆرجـار بـاسی ئەو وشـەیەمان کـردوە: (**التَّصرِيـف**)، یـانی: (**التَّنوِيعُ**)، ﴿ وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ ﴿٥﴾ ﴾الجاثیـة، یـانی: جـۆراو جـۆر کـردنی بایـەکان، جارێـك لـە باکـوورەوە دێ، جارێـك لـە باشـوورەوە، هەروەهـا: لای ڕاسـت و چـەپ، یاخـود جۆراوجـۆر کردنیـان: شـەماڵەو، ڕەشـەبایەو، بـای دەریایـەو... هتـد.

کەواتـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا ﴾، بەدڵنیایـی لـە قورئانـدا بـۆ خەڵـك لـە هەموو وێنەیەکـمان بـە جۆراوجۆریـی، هێنـاوە، یاخـود لـە هەمـوو جـۆرە پەندێـك هێناومانەتـەوە، مەبەسـت ئەوەیـە کـە ئـەم قورئانـە چارەسـەری مەسـەلەکان بـە شـێوازێکی دۆگمایـی و وشـك و قاڵـب بەسـتوویی نـاکات، بەڵکـو شـێوازی جـۆراو جـۆر بەکاردێنـێ، بـۆ ئـەوەی لـە هەمـوو دەرگایانـەوە لـە عەقـڵ و دڵـی مـرۆڤ بچێتـە ژوورێ، هەروەهـا چونکـە مرۆڤـەکان ئاسـتی جیـاواز جیاوازیـان هـەن، خـوای کارزانیـش شـێوازی جـۆراو جـۆر بەکاردێنـێ، بـۆ ئـەوەی بـە کەڵـکی هەمـوو ئاسـتەکان بێـت، پاشـان مرۆڤـەکان سروشـتیان جـۆراو جـۆرە و، خـاوەنی کەسـایەتیی و بیـر و بۆچوونیـی جـۆراو جـۆرن، بۆیـە هـەر کامێکیـان شـێوازێك و جۆرێـکی لەگەڵـدا پـڕ بەپێسـتەو بـۆ گونجـاوەو، دەبێتـە مایـەی قەناعـەت پێهێنـانی.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، هـەر ئـەم تەعبیـرە لـە ئایـەتی ژمـارە (٤١)ی ئـەم سوورەتەشـدا، هاتـوە، بەڵام لـەوێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِيَذَّكَّرُواْ ﴿٤١﴾ ﴾الإسراء، لـەم قورئانـەدا جـۆراو جۆرمـان کـردوە، تاکـو بیـر بکەنـەوەو بیریـان بێتـەوە، بـەڵام لەگـەڵ دوو جیاوازیـی دا:

أ) - لێرەدا وشەی ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ی بۆ زیاد کردوە، بۆچی؟

چونکـە لێـرەدا ئـەم ئایەتـە لـە مەقامـی دەستەوسـان کـردن و تەحـەددا کـردنی ئینـس و جنددا هاتـوە، بۆیـە خەڵـك مەبەسـت بـوون، کـە بـاس بکرێـن و لێـرە خـوای بـەرز و مـەزن وشـەی: ﴿ لِلنَّاسِ ﴾ی بـۆ زیـاد کـردوە، بـەڵام لـەوێ مەقـام و سـیاقەکە بـە جۆرێـکی دیکەیـە و، مەقـام و سـیاقی تەحـەدداو دەستەوسـان کـردنی بەرامبـەرەکان نیـە، بەڵکـو لـەوێ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ لِيَذَّكَّرُواْ وَمَا يَزِيدُهُمۡ إِلَّا نُفُورٗا ﴿٤١﴾ ﴾الإسراء، لـەم قورئانـەدا شـێوازی جـۆراو جۆرامـان بەکارهێنـاوە، تاکـو پەنـد وەربگـرن، بـەڵام هـەر سـڵەمینەوەیان زیـاد دەکات.

ب) - لێرەدا وشەی: ﴿ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، لە هەموو وێنەیەك، زیاد کراوە، بەڵام لە ئایەتی پێشێ دا، نیە و تەنیا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدۡ صَرَّفۡنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانِ ﴾، چونکە - وەك گوتمان - ئێرە مەقامی دەستەوسانکردنەو، بێگومان هێنانەوەی وێنە و پەندی جیاواز و جۆرا وجۆر، زیاتر دەستەوسان کردن و ئیعجاز دەگەیەنێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ مِن كُلِّ مَثَلٖ ﴾، ﴿ مِن ﴾ (**لِلتبعِيـضِ فَالقُـرآنُ مَشـتَمِلٌ عَـلَى أبعَـاضٍ مِـنْ جَمِيـعِ أَنـوَاعِ المَثَـلِ**)، ﴿ مِن ﴾ بـۆ هەندێکـە، چونکـە قورئـان چەنـد بەشـێکی تێکـڕای پەنـدو

وێنەکان دەگرێتە خۆی، واتە: لە هەموو پەندێك و لە هەموو وێنە هێنانەوەیەك بەشێك هەیە لە قورئاندا.

٢)- ﴿ فَأَبَىٰٓ أَكۡثَرُ ٱلنَّاسِ إِلَّا كُفُورٗا ﴾، کەچی زۆربەی خەڵکی ملیان نەدا، مەگەر بۆ زیاتر ناسپاسیی، (**کُفُور**) یانی: (**جحُود**)، نکووڵییلێکردن، یاخود (**کُفُور**) یانی: ناسپاسیی، سپڵەیی و بێ نمەکیی، ﴿ فَأَبَىٰٓ ﴾، یانی: (**فَمَنَعَ**) یان (**فَامتَنَعَ النَّاسِ إلاّ کُفُورًا**)، خەڵك ڕازیی نەبوون مەگەر بەوە کە ناسپاس و سپڵە بن، لە زمانی عەرەبییدا، ئەم شێوازە پێی دەگوترێ: (**تَأكِيدُ الشَّيء بِمَا يُشبِهُ ضِدَّهُ**)، جەختکردنەوە بە شتێك کە دەشوبهێتە پێچەوانەکەی، واتە: لە جیاتی ئەوەی ملکەچ بکەن، ئامادە نەبوون مەگەر بۆ ناسپاسیی و، بۆ نکووڵییلێکردن.

٣)- ئنجا دێتە سەر داواکارییەکانیان، دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُواْ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ ﴾: گوتیان: هەرگیز بۆ تۆ بڕواناهێنین، ﴿ لَن نُّؤۡمِنَ لَكَ ﴾، وەك بڕوا هێنانەکەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ، بێ! بێخەبەر لەوەی کە ئەگەر بڕوابێنن، خۆیان لێی بەهرەمەندن و، ئەگەر بێبڕواش بن، خۆیان لێی زەرەرمەندن، بەڵام منەت لەسەر پێغەمبەر ﷺ دەکەن و دەڵێن: بڕوا بۆ تۆ ناهێنین، واتە: بڕوا بۆ تۆ ناهێنین بە قورئان، یان بە خوا ﷻ.

٤)- ﴿ حَتَّىٰ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ يَنۢبُوعًا ﴾:

داواکاریی و بیانووی یەکەم: تاکو لە زەوی کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی.

وشەی (أرض)، ﴿ تَفۡجُرَ لَنَا مِنَ ٱلۡأَرۡضِ ﴾ (أل)ی ناساندنی لەسەرە، کە مەبەست پێی (**عهد**)ە، واتە: ئەو سەر زەمینە زانراوە، کە دیارە و باوە و بریتیە لە سەر زەمینی مەککە، تاکو لەسەر زەمینی مەککە، کانیاومان بۆ دەرنەقوڵێنی، ئێمە بۆ تۆ بڕوا ناهێنین.

(**التَّفجِيرُ مَصْدَرُ فَجَّرَ، مُبَالَغَةٌ فِي الفَجْرِ، وَهُوَ الشقُّ بِاتِسَاعٍ**)، (**تَفجِير**): چاوگی (**فَجَّرَ**)یە، (**فَجَّرَ، يُفَجِّرُ، تَفجِيرًا**)، کە زێدەڕۆیی کردنە لە (**فَجْر**)، یانی: لەتکردن، بەڵام لەتکردنێکی وا کە دوو شتەکان لێك جیابنەوەو، کەلێنەکەیان فراوان بێ.

(**اليَنْبوع: إسمٌ لِلعَيْنِ الكَثِيرَةِ النَّبعِ الَّتِي لا يَنضُبُ مَاؤهَا، وَصِيغَةُ «يَفعُول» صِيغَةُ مُبَالَغَةٍ غَيرِ قِيَاسِيَّةٍ**)، وشەی (**يَنبُوع**)، ناوی کانییە، بەڵام کانییەك کە ئاوی زۆری لێ هەڵبقوڵێ و ئاوەکەی نەبڕێ، وشەی (**يَنبُوع**)، لەسەر کێشی (**يَفعُول**)، ئەمەش یەکێکە لە شێوازەکانی زێدەڕۆیی کردن، بەڵام بێ ئەوەی کە قیاس بێ و، شێوازێکی دەگمەنە.

٥)- ﴿ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ ﴾:

داواكاریی و بیانووی دووەم: یاخود باغێكت هەبێت لە دار خورما و لە ترێ. واتە: (دار مێو)، بە زۆریی لە قورئاندا خوای پەروەردگار باسی دار خورما دار مێو، پێكەوە دەكات، - بە بۆچوونی من - لەبەر ئەوەی دارخورما بەرزترین جۆرە درەختی بەردار و میوەدارە و، مێویش نزمترینیەتی، بەزەویی دا پان دەبێتەوە، بە تایبەتی ئەوەی كە لە دێمەكار دەكرێ، مێوەكە بە زەوییدا پان دەبێتەوە، كەواتە: لە بەرزترین درەختی میوەوە بگرە تاكو نزمترینی، دەبێ تێیدابێ لەو باغەدا.

ئنجا هەر ئەوەندەش نا، كە باغەكە لە بەرزترین جۆری میوەوە، كە دار خورمایە، تاكو نزمترینی، كە دار مێوە، تێیدابێ، بەڵكو:

٦)- ﴿ فَتُفَجِّرَ ٱلْأَنْهَـٰرَ خِلَـٰلَهَا تَفْجِيرًا ﴾، ئنجا ڕووبارەكانی بە فڕكە تێدا دەرقوڵێنی، واتە: لە خوا بپاڕێوە كە باغەكە ڕووبار و سەرچاوەی زۆری تێدابن و، سەرچاوەكان ئاوەكەیان كۆببێتەوە و ببێتە چەند ڕووبارێك و بە نێو درەختەكانی دا بڕۆن.

(**خِلَالُ: جَمْعُ خَلَلٍ: مُنفَرِجُ مَا بَينَ كُلِّ شَيْئَينِ**)، هەر بۆشاییەك كە دەكەوێتە نێوان دوو شتەوە پێی دەگوترێ: (خَلَل) كە بە (خِلَال) واتە: كەلێنەكان كۆدەكرێتەوە.

٧)- ﴿ أَوْ تُسْقِطَ ٱلسَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا ﴾

داواكاریی و بیانووی سێیەم: یاخود وەك لافت لێداوە، ئاسمانمان پارچە پارچە بە سەردا بخەیە خوارێ.

﴿ كِسَفًا ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**كِسْفًا**)، هەردووكیان (**كِسَف**) یان (**كِسْف**) كۆی (**كِسفَة**)ن، كە بریتیە لە پارچە، هەروەك (**سِدْر**) و (**سِدَر**)، كۆی (**سِدْرَة**)ن.

كە دەفەرموێ: ﴿ كَمَا زَعَمْتَ ﴾، (**الزَّعْمُ: القَوْلُ المسْتَبْعَدُ أَوِ المَحالُ**)، (**زَعم**) بریتیە لە قسەیەكی بە دوور زانراو، یان قسەیەك كە مەحاڵ بێ، بۆیە من بە (لاف لێدان) مانام كردوە، ﴿ كَمَا زَعَمْتَ ﴾، وەك لافت لێداوە، خەیاڵت كردوە.

٨)- ﴿ أَوْ تَأْتِيَ بِٱللَّهِ وَٱلْمَلَـٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴾

داواكاریی و بیانووی چوارەم: یاخود خواو فریشتەكان بە كۆمەڵ بێنی، دەڵێ: (**القَبيل: الجَمَاعَةُ مِن جِنسٍ وَاحِدٍ، وهُوَ مَنصُوبٌ عَلى الحال مِنَ المَلائِكَةِ**)، (**قَبِيل**) بریتیە لە

کۆمەڵـە شـتێك کـە لـە یـەك جینـس بـن، یـەك ڕەگـەز بـن، لێـرەش: ﴿ قَبِيلًا ﴾، حاڵەتـە ڕێزمانییەکـەی ئەوەیـە کـە حاڵـە و حاڵیـش مەنصووبـە، کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ (مَلَائِكَـة)، واتـە: فریشـتەکان بـە کۆمـەڵ بێـن، ئەگەرنـا خـوای بـێ وێنـە تاکـە، یـانی: خـوای بـەرز و مـەزن بێـت و فریشـتەکانیش بـە کۆمـەڵ لـە خزمـەتی دابـن و بێـن، بۆمانیـان بێنـی، دوایـی بەسـەرهاتێك دێنیـن لـەو بـارەوە، زیاتـر تیشـك دەخاتـە سـەر مانـاو چەمـکی ئـەو ئایەتانـەو ئـەو داواکارییانـەی کـە کردوویانـن.

٩)- ﴿ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّن زُخْرُفٍ ﴾

داواکاریـی و بیانـووی پێنجـەم: یـان ماڵێکـت لـە زێـڕ هەبـێ، یاخـود ماڵێـکی ڕەنگیـن و ڕازاوەت هەبـێ، ﴿ زُخْرُفٍ ﴾، هـەم بـە مانـای زێـڕ و، هـەم بـە مانـای نەخـش و نیـگار و ڕازێنرانـەوەو جوانیـی، دێ.

١٠)- ﴿ أَوْ تَرْقَىٰ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴾

داواکاریـی و بیانـووی شەشـەم: یاخـود بـە ئاسـمانێ دا بـەرز بیـەوە، سـەرکەوی، (**الرُّقِـيُّ: الصُّعُـودُ، رَقَـى الطَّـيرُ، يَرْقَـى رَقـواً: سَـمَا وَارتَفَـعَ**)، (**رَقَـى الطَّـيرُ، يَرْقَـى**) باڵندەکـە بـەرز بـووەوە، بـەرز دەبێتـەوە بـە بـەرز بوونـەوە، واتـە: هەڵفـڕی، چـووە سـەرێ.

١١)- ﴿ وَلَن نُّؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ ﴾

بیانـوو و داواکاریـی حەوتـەم: هەرگیـز بڕواناهێنیـن بـە بـەرز بوونەوەکـەی تـۆ بـەرەو ئاسـمان، ﴿ حَتَّىٰ تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَٰبًا نَّقْرَؤُهُۥ ﴾، هەتـا نووسراوێکـمان دانەبەزێنیـە سـەرێ، بیخوێنینـەوە.

لـە هەندێـك لـە تەفسـیرەکاندا هاتـوە کـە هـەر کامێکیـان داوای کـردوە، کـە دەبـێ نامەیـەکی تایبەتیـی بـێ، بەمجـۆرە:

لـە خـوای پـەروەردگارەوە: بـۆ فـڵان کـەسی کـوڕی فـڵان کـەس! دوای سـڵاوو ڕێـز، بـۆ ئاگاداریـت! موحەممـەد پێغەمبـەری منـە، بـڕوای پـێ بێنـە و، قوڕئـان کتێبـی منـە، دامبەزانـدوە، بـڕوای پـێ بێنـە!!

گوتوویانە: دەبێ نامە و نووسراوی تایبەتییمان بۆ بێ، بیخوێنینەوە، ئنجا بڕوات بۆ دێنین!
ئەوە حەوت داواکاریی و بیانووەکەی بێبڕوایان.

خوا لە وەڵام دا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

١٢)- ﴿ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي ﴾:

واتە: بڵێ: پاکیی بۆ پەروەردگارم، ئەمە مەبەست پێی سەرسوڕمانە! یانی: چەند شتێکی سەیرو عەجایب و بێ مانا داوا دەکەن؟

١٣)- ﴿ هَلْ كُنتُ إِلَّا بَشَرًا رَّسُولًا ﴾: ئایا من جگە لە مرۆڤێکی ڕەوانەکراو، هیچی دیکە هەم؟ واتە: من بەس مرۆڤێکم وەك ئێوە، خوا ڕەوانی کردووم و کردوومی بە نوێنەری خۆی، بەڵام ئەو شتانە بە من ناکرێن.

ئەمە پرسیار کردنی نکووڵییلێکەرانەیە، یاخود پرسیار کردنی سەرزەنشتکارانەیە، واتە: ئێوە عەقڵتان لە کوێیە؟ ئایا من جگە لە مرۆڤێك هیچی دیکە هەم؟ جگە لەوەی خوا منی ڕەوانە کردوە؟ لێرەدا بۆ زیاتر تیشك خستنە سەر نێوەڕۆکی ئەو حەوت بیانووە و، ئەو پێنج ئایەتە موبارەکە، کە ئێمە لەم مەسەلەی حەوتەم دا هێنامانن، با سەرنجی ئەو بەسەرهاتە بدەین، کە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا، نەمهێنا لەبەر ئەوەی سەنەدەکەی بێهێزە، بەڵام لەگەڵ نێوەڕۆکی ئایەتەکاندا، زۆر دەگونجێ و تیشکی زیاتر دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئایەتەکان، با لە ڕووی سەنەدیشەوە بەهێز نەبێ، ئەمەش دەقی ئەو بەسەرهاتەیە بەعەرەبیی بەر لەوەی وەری بگێڕینە سەر کوردیی:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي اللّه عنهما أَنَّ عُتْبَةَ وَشَيْبَةَ ابْنَيْ رَبِيعَةَ، وَأَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ، وَرَجُلًا مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، وَأَبَا الْبَخْتَرِيِّ أَخَا بَنِي أَسَدٍ، وَالْأَسْوَدَ بْنَ الْمُطَّلِبِ، وَزَمْعَةَ بْنَ الْأَسْوَدِ، وَالْوَلِيدَ بْنَ الْمُغِيرَةِ، وَأَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعَبْدَ اللّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ، وَالْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ، وَنُبَيْهًا وَمُنَبِّهًا ابْنَيِ الْحَجَّاجِ السَّهْمِيَّيْنِ اجْتَمَعُوا، أَوْ مَنِ اجْتَمَعَ مِنْهُمْ، بَعْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ عِنْدَ ظَهْرِ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: ابْعَثُوا إِلَى مُحَمَّدٍ فَكَلِّمُوهُ وَخَاصِمُوهُ حَتَّى تُعْذِرُوا فِيهِ، فَبَعَثُوا إِلَيْهِ: إِنَّ أَشْرَافَ قَوْمِكَ قَدِ اجْتَمَعُوا إِلَيْكَ لِيُكَلِّمُوكَ.

فَجَاءَهُمْ رَسُولُ اللّهِ ﷺ سَرِيعًا، وَهُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ بَدَا لَهُمْ فِي أَمْرِهِ بَدَاءٌ، وَكَانَ عَلَيْهِمْ حَرِيصًا، يُحِبُّ رُشْدَهُمْ، وَيَعِزُّ عَلَيْهِ عَنَتُهُمْ، حَتَّى جَلَسَ إِلَيْهِمْ.

فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّا قَدْ بَعَثْنَا إِلَيْكَ لِنُعْذِرَ فِيكَ، وَإِنَّا وَاللّهِ مَا نَعْلَمُ رَجُلًا مِنَ الْعَرَبِ أَدْخَلَ عَلَى قَوْمِهِ مَا أَدْخَلْتَ عَلَى قَوْمِكَ، لَقَدْ شَتَمْتَ الْآبَاءَ، وَعِبْتَ الدِّينَ، وَسَفَّهْتَ الْأَحْلَامَ، وَشَتَمْتَ

الْآلِهَةَ، وَفَرَّقْتَ الْجَمَاعَةَ، فَمَا بَقِيَ أَمْرٌ قَبِيحٌ إِلَّا وَقَدْ جِئْتَهُ، فِيمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ، فَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا جِئْتَ بِهَذَا الْحَدِيثِ تَطْلُبُ مَالًا، جَمَعْنَا لَكَ مِنْ أَمْوَالِنَا، حَتَّى تَكُونَ أَكْثَرَنَا مَالًا، وَإِنْ كُنْتَ إِنَّمَا تَطْلُبُ الشَّرَفَ فِينَا، سَوَّدْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ بِهِ مُلْكًا، مَلَّكْنَاكَ عَلَيْنَا، وَإِنْ كَانَ هَذَا الَّذِي يَأْتِيكَ بِمَا يَأْتِيكَ بِهِ رِئْيًا تَرَاهُ، قَدْ غَلَبَ عَلَيْكَ، وَكَانُوا يُسَمُّونَ التَّابِعَ مِنَ الْجِنِّ: الرَّئِيَّ فَرُبَّمَا كَانَ ذَلِكَ، بَذَلْنَا أَمْوَالَنَا فِي طَلَبِ الطِّبِّ لَكَ، حَتَّى نُبْرِئَكَ مِنْهُ، أَوْ نُعْذِرَ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا بِي مَا تَقُولُونَ، مَا جِئْتُكُمْ بِمَا جِئْتُكُمْ بِهِ، أَطْلُبُ أَمْوَالَكُمْ، وَلَا الشَّرَفَ فِيكُمْ، وَلَا الْمُلْكَ عَلَيْكُمْ، وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ رَسُولًا، وَأَنْزَلَ عَلَيَّ كِتَابًا، وَأَمَرَنِي أَنْ أَكُونَ لَكُمْ بَشِيرًا وَنَذِيرًا، فَبَلَّغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي، وَنَصَحْتُ لَكُمْ، فَإِنْ تَقْبَلُوا مِنِّي مَا جِئْتُكُمْ بِهِ، فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ تَرُدُّوهُ عَلَيَّ، أَصْبِرُ لِأَمْرِ اللَّهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ» أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ! فَإِنْ كُنْتَ غَيْرَ قَابِلٍ مِنَّا مَا عَرَضْنَا عَلَيْكَ، فَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ أَضْيَقَ بِلَادًا، وَلَا أَقَلَّ مَالًا، وَلَا أَشَدَّ عَيْشًا مِنَّا، فَسَلْ رَبَّكَ الَّذِي بَعَثَكَ بِمَا بَعَثَكَ بِهِ، فَلْيُسَيِّرْ عَنَّا هَذِهِ الْجِبَالَ الَّتِي قَدْ ضَيَّقَتْ عَلَيْنَا، وَيَبْسُطْ لَنَا بِلَادَنَا، وَلْيُفَجِّرْ لَنَا فِيهَا أَنْهَارًا كَأَنْهَارِ الشَّامِ وَالْعِرَاقِ، وَلْيَبْعَثْ لَنَا مَنْ مَضَى مِنْ آبَائِنَا، وَلْيَكُنْ فِيمَنْ يَبْعَثُ لَنَا مِنْهُمْ: قُصَيُّ بْنُ كِلَابٍ، فَإِنَّهُ كَانَ شَيْخًا صَدُوقًا، فَنَسْأَلَهُمْ عَمَّا تَقُولُ، حَقٌّ هُوَ أَمْ بَاطِلٌ؟ فَإِنْ صَنَعْتَ مَا سَأَلْنَاكَ، وَصَدَّقُوكَ صَدَّقْنَاكَ، وَعَرَفْنَا بِهِ مَنْزِلَتَكَ عِنْدَ اللَّهِ، وَأَنَّهُ بَعَثَكَ بِالْحَقِّ رَسُولًا، كَمَا تقول.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَمَا بِهَذَا بُعِثْتُ، إِنَّمَا جِئْتُكُمْ مِنَ اللَّهِ بِمَا بَعَثَنِي بِهِ، فَقَدْ بَلَّغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ، فَإِنْ تَقْبَلُوهُ فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ تَرُدُّوهُ عَلَيَّ، أَصْبِرُ لِأَمْرِ اللَّهِ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ».

قَالُوا: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ لَنَا هَذَا، فَخُذْ لِنَفْسِكَ، فَسَلْ رَبَّكَ أَنْ يَبْعَثَ مَلَكًا يُصَدِّقُكَ بِمَا تَقُولُ، وَيُرَاجِعُنَا عَنْكَ، وَاسْأَلْهُ، فَلْيَجْعَلْ لَكَ جِنَانًا وَكُنُوزًا وَقُصُورًا مِنْ ذَهَبٍ وَفِضَّةٍ، وَيُغْنِيكَ بِهَا عَمَّا نَرَاكَ تَبْتَغِي، فَإِنَّكَ تَقُومُ بِالْأَسْوَاقِ، وَتَلْتَمِسُ الْمَعَاشَ، كَمَا نَلْتَمِسُهُ، حَتَّى نَعْرِفَ فَضْلَ مَنْزِلَتِكَ مِنْ رَبِّكَ إِنْ كُنْتَ رَسُولًا كَمَا تَزْعُمُ.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا أَنَا بِفَاعِلٍ، مَا أَنَا بِالَّذِي يَسْأَلُ رَبَّهُ هَذَا، وَمَا بُعِثْتُ إِلَيْكُمْ بِهَذَا، وَلَكِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي بَشِيرًا وَنَذِيرًا، فَإِنْ تَقْبَلُوا مَا جِئْتُكُمْ بِهِ، فَهُوَ حَظُّكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، وَإِنْ

تَـرُدُّوهُ عَـلَيَّ، أَصْبِرُ لِأَمْرِ اللَّـهِ حَتَّـى يَحْكُـمَ اللَّـهُ بَيْنِـي وَبَيْنَكُـمْ».

قَالُـوا: فَأَسْـقِطِ السَّـمَاءَ عَلَيْنَـا كِسَـفًا كَـمَا زَعَمْـتَ، أَنَّ رَبَّـكَ إِنْ شَـاءَ فَعَـلَ، فَإِنَّـا لَا نُؤْمِـنُ لَـكَ إِلَّا أَنْ تَفْعَـلَ.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ فَعَلَ بِكُمْ ذَلِكَ».

فَقَالُـوا: يَـا مُحَمَّـدُ! فَـمَا عِلْـمُ رَبِّـكَ أَنَّـا سَـنَجْلِسُ مَعَـكَ، وَنَسْـأَلُكَ عَـمَّا سَـأَلْنَاكَ عَنْـهُ، وَنَطْلُـبُ مِنْـكَ مَـا نَطْلُـبُ، فَيَتَقَـدَّمُ إِلَيْـكَ، وَيُعَلِّمُـكَ مَـا تُرَاجِعُنَـا بِـهِ، وَيُخْـبِرُكَ مَـا هُـوَ صَانِـعٌ فِي ذَلِـكَ بِنَـا، إِذْ لَـمْ نَقْبَـلْ مِنْـكَ مَـا جِئْتَنَـا بِـهِ، فَقَـدْ بَلَغَنَـا أَنَّـهُ إِنَّمَـا يُعَلِّمُـكَ هَـذَا رَجُـلٌ بِالْيَمَامَـةِ يُقَـالُ لَـهُ: الرَّحْمَـنُ، وَإِنَّـا وَاللَّـهِ مَـا نُؤْمِـنُ بِالرَّحْمَـنِ أَبَـدًا، أَعْذَرْنَـا إِلَيْـكَ يَـا مُحَمَّـدُ، أَمَـا وَاللَّـهِ لَا نَـتْرُكُكَ وَمَـا بَلَغْـتَ مِنَّـا حَتَّـى نُهْلِـكَكَ أَوْ تُهْلِكَنَـا.

وَقَـالَ قَائِلُهُـمْ: نَحْـنُ نَعْبُـدُ الْمَلَائِكَـةَ، وَهُـنَّ بَنَـاتُ اللَّـهِ، وَقَـالَ قَائِلُهُـمْ: لَـنْ نُؤْمِـنَ لَـكَ حَتَّـى تَأْتِيَنَـا بِاللَّـهِ وَالْمَلَائِكَـةِ قَبِيـلًا.

فَلَـمَّا قَالُـوا ذَلِـكَ، قَـامَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ عَنْهُـمْ، وَقَـامَ مَعَـهُ، عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ أَبِي أُمَيَّـةَ بْـنِ الْمُغِـيرَةِ بْـنِ عَبْـدِ اللَّـهِ بْـنِ عَمْـرِو بْـنِ مَخْـزُومٍ، وَهُـوَ ابْـنُ عَمَّتِـهِ هُـوَ لِعَاتِكَـةَ بِنْـتِ عَبْـدِ الْمُطَّلِـبِ، فَقَـالَ لَـهُ: يَـا مُحَمَّـدُ! عَـرَضَ عَلَيْـكَ قَوْمُـكَ مَـا عَرَضُـوا، فَلَـمْ تَقْبَلْـهُ مِنهُـمْ، ثُـمَّ سَـأَلُوكَ لِأَنْفُسِـهِمْ أُمُـورًا، لِيَعْرِفُـوا مَنْزِلَتَـكَ مِـنَ اللَّـهِ، فَلَـمْ تَفْعَـلْ ذَلِـكَ، ثُـمَّ سَـأَلُوكَ أَنْ تُعَجِّـلَ مَـا تُخَوِّفُهُـمْ بِـهِ مِـنَ الْعَـذَابِ، فَوَاللَّـهِ لَا أُومِـنُ لَـكَ أَبَـدًا، حَتَّـى تَتَّخِـذَ إِلَى السَّـمَاءِ سُـلَّمًا تَرْقَـى فِيـهِ، وَأَنَـا أَنْظُـرُ حَتَّـى تَأْتِيَهَـا، وَتَـأْتِيَ مَعَـكَ بِنُسْـخَةٍ مَنْشُـورَةٍ، مَعَـكَ أَرْبَعَـةٌ مِـنَ الْمَلَائِكَـةِ يَشْـهَدُونَ لَـكَ أَنَّـكَ كَـمَا تَقُـولُ، وَأَيْـمُ اللَّـهِ لَـوْ فَعَلْـتَ ذَلِـكَ، لَظَنَنْـتُ أَلَّا أُصَدِّقُـكَ، ثُـمَّ انْصَرَفَ عَـنْ رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، وَانْـصَرَفَ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ إِلَى أَهْلِـهِ حَزِينًـا أَسِـيفًا، لِـمَا فَاتَـهُ مِـمَّا كَانَ يَطْمَـعُ فِيـهِ مِـنْ قَوْمِـهِ حِـينَ دَعَـوْهُ، وَلِـمَا رَأَى مِـنْ مُبَاعَدَتِهِـمْ إِيَّـاهُ.

فَلَـمَّا قَـامَ عَنْهُـمْ رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ، قَـالَ أَبُـو جَهْـلٍ: يَـا مَعْـشَرَ قُرَيْـشٍ، إِنَّ مُحَمَّـدًا قَـدْ أَبَى إِلَّا مَـا تَـرَوْنَ مِـنْ عَيْـبِ دِينِنَـا، وَشَـتْمِ آبَائِنَـا، وَتَسْـفِيهِ أَحْلَامِنَـا، وَسَـبِّ آلِهَتِنَـا، وَإِنِّي أُعَاهِـدُ اللَّـهَ لَأَجْلِسَـنَّ لَـهُ غَـدًا بِحَجَـرٍ قَـدْرَ مَـا أُطِيـقُ حَمْلَـهُ، فَـإِذَا سَـجَدَ فِي صَلَاتِـهِ فَضَخْـتُ رَأْسَـهُ بِـهِ} (أَخرَجَـهُ الطَّـبَرِي فِي جامِـع البَيَـان: ج١٥، ص١١٠ و ١١١، وَذكَـرَهُ السـيُوطِي فِي الـدُّرِ المَنثُـور، ج٥، ص٣٣٧)، وقـال مؤلِّفـا (الإسـتِيعاب فِي بَيَـانِ الأسـبَاب[١]، وقلنـا: وَهَـذَا إِسـنَادٌ ضَعِيـفٌ).

---

(١) ج٢، ص٤٦١.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەگێڕێتەوە کە: (**عُتْبَةَ وَشَيْبَةَ ابْنَيْ رَبِيعَةَ، وَأَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ، وَرَجُلًا مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، وَأَبَا الْبَخْتَرِيِّ أَخَا بَنِي أَسَدٍ، وَالْأَسْوَدَ بْنَ الْمُطَّلِبِ، وَزَمْعَةَ بْنَ الْأَسْوَدِ، وَالْوَلِيدَ بْنَ الْمُغِيرَةِ، وَأَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ، وَالْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ، وَنُبَيْهًا وَمُنَبِّهًا ابْنَيِ الْحَجَّاجِ السَّهْمِيَّيْنِ**) ئەمە چواردە (١٤) کەس، ئەم چواردە کەسە، یاخود لەو چواردانە ئەوەیان کە کۆبوونەوە لە دوای خۆر ئاوابوون، لە پشت کەعبەوە، هەندێکیان بە هەندێکیان گوت: بنێرن بۆ لای موحەممەد ﷺو، قسەی لەگەڵ بکەن و، مشت و مڕی لەگەڵدا بکەن، تاکو بیانوو بڕاوی دەکەن، کۆمەڵێك لە زلەزلەکانی وەڵامیان بۆ نارد، کە کۆمەڵێك لە گەورە گەورەکانی گەلەکەت و قسە بە دەستانی کۆبوونەتەوەو، دەیانەوێ قسەت لەگەڵدا بکەن، پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بە خێرایی هات بۆ لایان، پێی وابوو کە لە بارەی ویەوە شتێکیان بۆ دەرکەوتوە، ڕایەکی باشیان بۆ پەیدابووە و، ئەو زۆر سوور بوو لەسەر ئەوە کە ڕێی ڕاست بگرن و زۆر حەزی دەکرد کە سەر ڕاست بن و ناڕەحەتیی و، ڕۆژ ڕەشییەك کە چاوەڕێیان دەکات، زۆر لەسەر دڵی قورس بوو، ئیدی هات هەتا لە لایان دانیشت.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئێمە بۆیە بە دوای تۆمان دا ناردوە، تاکو لە بارەی تۆوە ئێمە خاوەن عوزر بین {واتە: تۆ هیچ بەهانەو بیانووت نەبێ کە گلەیی لە ئێمە بکەی} سوێند بە خوا، هیچ پیاوێك لە عەرەبان پێمان شك نایەت، ئەوەی هێنابێتە نێو گەلەکەی خۆی، کە تۆ هێناوتە، جنێوت بە باب و باپیرانمان داوە و ئایینی ئێمەت ڕەخنە لێگرتوە و عاقڵەکانی ئێمەت {یاخود پیاوە ژیرەکانی ئێمەت} بە نەفام لە قەڵەم داون و جنێوت بە پەرستراوەکانمان داوە و، کۆمەڵی ئێمەت پەرتەوازە کردوە و، هیچ شتێکی خراپ و ناقۆڵا نەماوە، مەگەر تۆ کردووتە لە نێوان ئێمەو خۆتدا، ئنجا ئەگەر تۆ ئەوەی کە هێناوتە {ئەو ئایینەی هێناوتە} مەبەستت پێی سامانە، با لە ماڵ و سامانی خۆمان بۆت کۆبکەینەوە، تاکو لە هەموومان دەوڵەمەندتر دەبی، هەروەها ئەگەر مەبەستت سەرۆکایەتی و گەورەییە بەسەرماندا، دەتکەینە سەرۆك و گەورەی خۆمان و، ئەگەر مەبەستت پادشایەتییە دەتکەینە پادشای خۆمان و، بەڵام ئەگەر ئەو حاڵەتەی بەسەرتدا هاتوە، شەیتانێك دەستی لێ وەشاندووی و بەسەرتدا زاڵ بووە، {ئەوانە کاتێك شەیتانێك دەچووە نێو بەدەنی کەسێکەوە و بە سەریدا زاڵ دەبوو پێیان دەگوت: (رِئْي)}، کە ئەو حاڵەتەش جاری وا هەیە دەبێ، ماڵ و سامانی خۆمان خەرج دەکەین بۆ ئەوەی

چارەسەرت بکەین، تاکو چارەسەرت دەکەین، یاخود کارێکت لەگەڵدا دەکەین کە ڕێی گلەییت نەمێنێ لە ئێمە، {یاخود: خزمەکانت نەتوانن گلەییمان لێ بکەن}

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەو شتانەی ئێوە دەیانڵێن: هیچ کام لەوانەم نیە، من نەهاتووم: ماڵ و سامانەکانتان داوا بکەم، هەروەها نەشهاتووم کە لە نێوتان دا گەورەیی بکەم، هەروەها نەشهاتووم کە ببمە سەرۆکتان، بەڵام خوا ﷻ منی بۆ لای ئێوە ڕەوانە کردووە، کتێبێکی دابەزاندۆتە سەر من و، فەرمانی پێکردووم کە موژدەدەر بم بۆتان و، ترسێنەر بم بۆتان، منیش ئەوە پەیامی پەروەردگارم پێگەیاندن و دڵسۆزییم بۆ نواندن، ئنجا ئەگەر لێم وەربگرن {ئەو پەیامەی بۆم هێناون، لێم وەربگرن} ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیاو دوارۆژدا و، ئەگەر ڕەتیشی بکەنەوە بەسەرمدا، خۆم ڕادەگرم تاکو خوا دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات، یان شێوە ئەوەی فەرموو.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئەگەر ئەوەی بۆ تۆمان پێشنیار کرد، هیچمان لێوەرناگری، تۆ خۆت دەزانی کە هیچ کەسێك لە خەڵك، نیشتمان و وڵاتەکەی لە ئێمە بەرتەسکتر نیە و، هیچ کەسێك لە ئێمە کەم سامانتر نیە و، هیچ کەسێك لە ئێمە گوزەرانی سەختتر نیە، بۆیە تۆ داوا لە پەروەردگارت بکە، ئەو پەروەردگارەی تۆی ڕەوانە کردووە، ئەو پەیامەی پێدا ڕەوان کردووی، کە ئەم چیایانەی دەوری ئەم شارەمان بۆ لابەرێ، کە ژیانیان لێ وەتەنگ خستووین و، وڵاتەکەمان بۆ فراوان بکات، چیایەکان دووربخاتەوە، هەروەها با ڕووبارانمان بۆ دەرقوڵێنێ، وەك ئەو ڕووبارانەی کە لە شام و لە عێراق هەن، {مەبەستیان ڕووباری ئوردن و، دیجلەو فورات بووە} هەروەها با ئەو باب و باپیرانەمان کە لە پێش ئێمەدا مردوون، بۆمان زیندوو بکاتەوە، با لە نێو ئەوانەدا کە زیندوویان دەکاتەوە، قوصەی کوڕی کیلاب هەبێ، چونکە پیاوێکی بە تەمەنی ڕاستگۆ بووە، ئێمە لە بارەی ئەوەوە کە تۆ دەڵێی، پرسیاریان لێ دەکەین، ئایا هەقە یان ناهەقە؟ ئنجا ئەگەر ئەوەت کرد کە ئێمە داوامان لێکردووی و، ئەو باب و باپیرانەمان کە زیندوویان دەکەیەوە، تۆیان بە ڕاست دانا، ئەوە ئێمەش تۆ بە ڕاست دادەنێین و ئەو کاتەش دەزانین کە پێگەی تۆ لە لای خوای پەروەردگار چۆنە؟ دەشزانین کە ئەوەی تۆی پێ ڕەوانە کردوە، هەقە وەك تۆ دەڵێی!

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوەی ئێوە دەیڵێن: من بەوە ڕەوان نەکراووم، بەڵکو من ئەوەم بۆ هێناون لە خواوە، کە بۆم هێناون، ئەوەی کە پێی ڕەوانەش کراوم، پێم گەیاندوون،

ئنجا ئەگەر لێم وەربگرن، ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیا و لە دوارۆژدا و، ئەگەر بەسەریشم دابدەنەوە، ئەوە خۆم ڕادەگرم، تاکو خوا دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات.

گوتیان: ئەگەر ئەوەشمان بۆ ناکەی، تۆ لە پەروەردگارت بپاڕێوە: کە فریشتەیەك بنێرێ تۆ بە ڕاست دابنێ، لەوەدا کە دەیڵێی {واتە: شایەدییت بۆ بدات و با لەگەڵ ئێمەدا وتووێژو قسە و دیالۆگمان لەگەڵدا بکات} و بەرگریی لە تۆ بکات، هەروەها داوای لێبکە کە باخ و بێستانت پێ بدات و، خەزێنەت پێ بدات و، کۆشکت پێ بدات لە زێڕو زیو و، بێنیازت بکات لەوەی کە ئێمە دەیبینین، کە تۆش بە دوای بژێودا دەگەڕێی، چونکە تۆش لە بازاڕان دا دەجووڵێی و کەسابەت و بازرگانیی دەکەی، {یانی: وەك چۆن ئێمە بە دوای بژێودا دەگەڕێین، تۆش بە دوای بژێودا دەچی، با پەروەردگارت بێنیازت بکات} تاکو ئێمە گەورەیی پێگەی تۆ لە لای پەروەردگارت بزانین، ئەگەر تۆ پێغەمبەری خوای وەك لاف لێدەدەی.

پێغەمبەر ﷺ {بۆ جاری سێیەم} فەرمووی: ئەوەی ئێوە دەیڵێن: من نایکەم و ئەوە نیم کە ئەو داوایە لە پەروەردگاری بکەم و، بەوەش کە ئێوە داوای دەکەن، بۆ لای ئێوە نەنێردراوم، بەڵکو خوا منی ناردوە کە دڵخۆشکەر و ترسێنەر بم، ئنجا ئەگەر ئەوەی هێناومە لێم وەربگرن، ئەوە پشك و بەشی خۆتانە لە دنیاو لە دوا ڕۆژدا و، ئەگەر بەسەریشم دابدەنەوە، خۆم ڕادەگرم بۆ فەرمانی خوا، تاکو دادوەریی لە نێوان من و ئێوەدا دەکات.

دیسان گوتیان: کەواتە: وەك لافت لێداوە: ئاسمانمان پارچە پارچە بەسەردا بخە خوارێ، کە تۆ دەڵێی: ئەگەر پەروەردگارم بیەوێ، وا دەکات، چونکە ئێمە بڕوا بەوە ناهێنین، تاکو وانەکەی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەوەش عایدی خوایە، ئەگەر بیەوێ وا دەکات و، ئەوەتان پێدەکات کە داوای دەکەن.

گوتیان: ئەی موحەممەد! ئایا پەروەردگارت ئاگادار نەبوو، کە ئێمە لەگەڵ تۆ دادەنیشین و ئەو شتانەت داوا لێ دەکەین و ئەو داواکارییانەت ئاڕاستە دەکەین؟ دەبووایە پەروەردگارت بێ، ئاگادارت بکاتەوەو، فێرت بکات کە تۆ وتووێژ لەگەڵ ئێمەدا بکەی و هەواڵیشت پێ بدات، ئایا ئەگەر ئەوەی هێناوتە قبووڵمان نەکرد، خوا چی دەکات؟ چیمان پێ دەکات و چۆن سزامان دەدا؟ بۆیەش ئەوەی هێناوتە قبووڵمان نەکرد، چونکە بیستوومانە: ئەوەی فێرت دەکات، پیاوێکە لە یەمامە، پێی دەگوترێ:

(**الرّحمن**)، ئێمـەش بـە خـوا هەرگیـز بـڕوا بـە ڕەحـمان ناهێنیـن، {واتـە: ئـەو ڕەحمانـەی کـە لە یەمامەیـە}. ئـەی موحەممـەد! ئـەوە ئێمـە بیانوومـان بـە دەسـت تـۆوە نەهێشـت، سـوێند بـە خـوا ئێمـە واز لـە تـۆ ناهێنیـن و، ئـەوەی تـۆ بـە ئێمـەت کـردوە، لێـت ناگەڕێیـن تاکـو یـان نەتفەوتێنیـن، یـان نەمـان فەوتێنـی!

ئنجا یەکێکیان گوتی: ئێمە فریشتان دەپەرستین و ئەوان کچانی خوان.

بێژەرێـکی دیکەیـان گـوتی: ئێمـە بـڕوا بـە تـۆ ناهێنیـن، تاکـو خـواو ﷻ فریشـتەکان بـە کۆمـەڵ بـۆ لای ئێمـە نەهێنـی، کاتێـك ئەوەیـان پێگـوت: پێغەمبـەری خـوا لـە کۆڕەکەیـان هەڵسـا، عەبدوڵـڵای کـوڕی ئەبـوو ئومەییـەی کـوڕی موغیـرەی کـوڕی عەبدوڵـڵای کـوڕی عەمـری کـوڕی مەخـزووم کـە دەبێتـە کـوڕە پـووری: عاتیکـەی کچـی عەبـدول موتتەڵیـب دەبێتـە کـوڕی خوشـکی بـابی {عاتیکـە کچـی عەبـدول موتتەڵیـب بـووە، وەك چـۆن عەبدوڵـڵای بـابی پێغەمبـەر ﷺ کـوڕی عەبدولموتتەڵیـب بـووە} لەگەڵـی هەڵسـا گـوتی: ئـەی موحەممـەد! ئـەوە گەلەکـەت کۆمەڵـێ شـتیان بـۆ پێشـنیار کـردی، هیچـت لێوەرنەگرتـن، پاشـان چەنـد شـتێکیان داوا لێکـردی بـۆ خۆیـان، تاکـو ئـەوان پێگـەی تـۆ لـە لای خـوا بزانـن، ئەوەشـت بـۆ جێبەجـێ نەکـردن، دوایـی داوایـان لێکـردی کـە ئـەوەی تـۆ ئـەوانی پـێ دەترسـێنی لـە سـزا، پەلـە بکـەی و بۆیـان بێنـی، ئەوەشـت نەکـرد، دەجـا سـوێند بـە خـوا، هەرگیـز بـڕوا بـە تـۆ ناهێنـم تاکـو نەچیـە ئاسـمانێ و بـە پەیژەیـەك پێهەڵانەچـی و منیـش تەماشـات بکـەم، کـە تـۆ بـەو پەیژەیـەدا سـەر دەکـەوی و دەچیـە سـەرێ و، لەوێـوەش نوسـخەیەك نامـەی کـراوەم بـۆ بێنـی و چـوار فریشتەشـت لەگەڵـدا بـن، شـایەدیی بـدەن کـە ئـەوەی تـۆ دەیڵێـی: ڕاسـتە، بـە خـوا، ئەگـەر ئـەوەش بکـەی، پێـم وایـە هـەر بـە ڕاسـتت نازانـم، {واتـە: لـە پێـش چـاوی مـن بـە پەیژەیـەك دا سـەرکەوی بـۆ ئاسـمانێ و، نامەیەکیـش بێنـی، چـوار فریشـتەش شـایەد بـن کـە تـۆ پێغەمبـەری خـوای، ئنجـا پێـم وایـە هـەر بڕواشـت پـێ ناهێنـم} دوایـی ئـەو کابرایـە وازی لـە پێغەمبـەر ﷺ هێنـا و ڕۆیـی، پێغەمبەریـش ﷺ چـوە لای خێـزانی زۆر بـە خەفەتباریـی و بـە دڵتەنگیـی، بـە هـۆی لـە دەسـتچوونی ئـەوەوە کـە ئومێـدی پـێ بـوو و چاوەڕوانیـی دەکـرد لـە گەلەکـەی، کاتـێ بانگیـان کـرد {وایـدەزانی: بۆیـە بانگیـان کـردوە، تاکـو بـڕوای بێنـن} ئنجـا کاتێـك کـە بینـی ئـاوا خۆیـانی لـێ دوور دەگـرن، زۆر دڵتەنـگ بـوو.

ئنجـا کاتێـك پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەڵسـا لـە لایـان و بەجێیهێشـتن، ئەبـوو جەهـل هەڵسـا، گـوتی: ئـەی کۆمەڵـی قورەیـش! خۆتـان بینیتـان موحەممـەد، ئـەوەی کـە ئێـوە داواتـان لێکـرد،

هەمووی ڕەفز کرد و، هەر لەسەر ئەوە بەردەوام بوو، کە خۆتان بینیتان، کە ڕەخنە لە ئایینەکەمان بگرێ و جنێو بە باب و باپیرمان بڵێ و، عەقڵمان بە کەم تەماشا بکات (بە نەفام و کەودەنمان لە قەڵەم بدات) و قسە بە پەرستراوەکانمان بڵێ، منیش پەیمان بە خوا دەدەم کە بەیانیی چاوەڕێ دەکەم و خۆی لێ مەڵاس دەدەم، بەردێک هێندە گەورە بێ، بە عاستەم بۆم هەڵبگیرێ، دەستی دەدەمێ، هەر کاتێک کڕنووشی برد لە نوێژەکەی دا، سەری پێ دەقەپێنم. {ئاوا هەڕەشەی کردوە، بەڵام بێگومان خوای پارێزەری توانا پێغەمبەری خۆی پاراستوە ﷺ].

بێگومان ئەو بەسەرهاتەی گێڕامانەوە: زیاتر تیشک دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئەم ئایەتە موبارەکانە، با سەنەدەکەشی بەهێز نەبێ، ئێمە وەک بەرچاو ڕوونییەک هێنامان.

مەسەلەی هەشتەم:

خوا دەفەرموێ: هیچ شتێکیش ڕێی لە خەڵك نەگرت، کاتێك ڕێنماییان لە خواوە بۆ هات، بڕوای پێ بێنن، ئەوە نەبێ کە گوتیان: ئایا خوا بەشەرێکی بە پێغەمبەر ناردوە؟ بڵێ: ئەگەر فریشتە لەسەر زەوی بوونایەو، بە ئارامیی پێیدا ڕۆیشتبانایە، لە ئاسمانەوە فریشتەیەکمان بە پێغەمبەر دادەبەزاندە سەریان، بڵێ: خوا بەسە لە نێوان من و ئێوەدا شایەد بێ، بێگومان ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴿٩٤﴾ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًۢا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا مَنَعَ ٱلنَّاسَ أَن يُؤْمِنُوٓا۟ إِذْ جَآءَهُمُ ٱلْهُدَىٰٓ ﴾، هیچ شتێك پێشگیریی و ڕێگریی لە خەڵك نەکرد، بڕوا بێنن، کاتێك کە ڕێنماییان بۆ هات.

٢)- ﴿ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَبَعَثَ ٱللَّهُ بَشَرًا رَّسُولًا ﴾، مەگەر ئەوە کە بەسەر سووڕمان و بە نکوولیلێکردنەوە، گوتیان: ئایا خوا مرۆڤێکی بە ڕەوانەکراو ناردوە؟ واتە: هەموو خەڵك بە گشتی ئا ئەوە ڕێگریان بوو، ئیمان بێنن بە پێغەمبەران ﷺ، ئیمان بێنن بە پەیام و کتێبەکانی خوا، کە خوا مرۆڤێکی بە ڕەوانەکراو، بە پێغەمبەر، ناردوە؟!

خوا ﷻ لە وەڵامیان دا دەفەرموێ:

٣)- ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴾، بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێبوونایە! بە ئارامیی بە زەوی دا ڕۆیبانایە، لە ئاسمانێوە فریشتەیەکمان وەك پێغەمبەر دادەبەزاندە سەریان، واتە: ئەگەر فریشتەکان لەسەر زەوی نیشتەجێ بوونایە و بە ئارامیی بەسەر زەویدا ڕۆیشتبانایە، ئەو کاتە لە شێوەی خۆیان و لە ڕەگەزی خۆیان، پێغەمبەرمان بۆ دەناردن، پێغەمبەرێکی فریشتەمان

دەنارده لای ئەو فریشتانەی کە دانیشتووی سەر زەوییـن، بەڵام ئێستا ئێوە مرۆڤن لەسەر زەوی و فریشتە نین، بۆیەش لە شێوەی خۆتان پێغەمبەر و ڕەوانەکراوتان بۆ دەنێرین، کە مرۆڤێك بێ، ئەویش موحەممەده ﷺ وەك چۆن هەموو پێغەمبەرانی دیکەی خوا، مرۆڤ بوون.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ:

٤)- ﴿ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ﴾، بڵێ: خواش بەسە شایەد بێ لە نێوان من و ئێوەدا.

٥)- ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴾، بە دڵنیایی ئەو شارەزاو بینەری بەندەکانیەتی.

ئێستاش با سەرنجی چەند وردەکارییەکی ڕێزمانیی و ڕەوانبێژیی بدەین:

﴿ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴾.

أ - **(الباء (ب) فِي (باللَّه) لِتَأكِيد لُصُوقِ فِعلِ كَفَى بِفَاعِلِهِ:** ﴿ كَفَىٰ بِاللَّهِ ﴾)، یانی: (ب)ی سەر (كَفَىٰ بِاللَّهِ) بۆ تەئکید کردنەوەوی پەیوەست بوونی کرداری ﴿ كَفَىٰ ﴾یە، بەبکەرەکەیە، کە خوایە ﷻ: ﴿ كَفَىٰ بِاللَّهِ ﴾، خوا بەسە، (**مَفعُولُ كَفَى مَحذُوفٌ**)، بەرکاری ﴿ كَفَىٰ ﴾، قرتێندراوە، (**أي: كَفَانِي**)، واتە: بۆ من بەسە خوا شایەد بێ.

ب - (**الشَّهِيدُ: الشَّاهِدُ، وَهُوَ مُخبِرٌ بِأمرٍ وَاقِعٍ كَمَا وَقَعَ**)، (**شَهِيد**) لێرەدا بە مانای شایەدە، کە هەواڵدەرە بەشتێك کە لە واقیع دا هەیە.

ج - ﴿ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ﴾ لە نێوان من و ئێوەدا، واتە: خوا بەسە شایەد بێ، کە من ڕاست دەکەم و پێغەمبەری خوام، شایەدیی خوا بۆ من بەسە، ئایا شایەدیی خوا، لە چییدا بەرجەستە دەبێ؟ لەوەدا کە موحەممەدی ﷺ بە شێوەیەك هەڵخستوە، هەر کەسێك تەماشای بکات: دەزانێ ڕاستگۆیە، هەروەها قورئانێکیشی بۆ ناردوە، هەر کەسێ گوێی لێبگرێ، دەزانێ کە فەرمایشتی خوایە، شایەدیی دانی خوا لەوەدا بەرجەستە دەبێ، خوا ئاوا شایەدیی بۆ دەدا: هەم موحەممەدی ﷺ وا هەڵخستوە: سروشتەکەی، ڕەوشتەکەی، کەسایەتییەکەی، هەر کەسێك تەماشای بکات، وەك زۆرجار کافرەکان تەماشایان کردوە، کەسێك کە نەیناسیوە، گوتوویەتی: (**لَيسَ هَذَ الوَجهُ بِوَجهِ كَذَّابٍ**)، ئەم دەم و چاوە، ئەم ڕووە ڕووی مرۆڤی درۆزن نیە! دیسان هەر کەسێکیش تەماشای قورئانی کردبێ و، گوێی لە قورئان گرتبێ، زانیویەتی کە ئەوە نەك قسەی موحەممەد ﷺ نیە، کە ڕەوانبێژترینی عەڕەبان بووە، بەڵکو قسەی هیچ کەسێك نیە، جگە لە خوا ﷻ.

د - کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّهُۥ كَانَ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرًا بَصِيرًا﴾، ئەمە تەعلیلی ئەوەیە، کە بۆچی خوا بەسە؟ چونکە خوا شارەزاو بینەری کردەوەی بەندەکانیەتی، ئنجا بۆیەش هەم موحەممەدی ﷺ والێکردوە، هەر کەسێك تێی بفکرێ و، تێوەی ڕامێنێ، دەزانێ کە پێغەمبەری خوایە ﷺ، هەروەها قورئانیشی وا ناردۆتە خوارو دابەزاندوە، هەر کەسێ تێبفکرێ و بیخوێنێتەوە، دەزانێ کە فەرمایشتی خوایە.

بێگومان هەر کەسێ بڵێ: من پێغەمبەرم، یان دەبێ باشترین کەس بێ، یان دەبێ خراپترین کەس بێت، بۆچی؟ چونکە: ئەگەر باشترین کەس نەبێ و لە داوای پێغەمبەرایەتییەکەی دا ڕاست نەکات و درۆ بکات، بێگومان خراپترین کەسە، چونکە خراپترین کەس نەبێ درۆ بەناوی خواوە ناکات، هەڵبەتە هەر پێغەمبەرێك لە ڕۆژگاری خۆیدا، باشترینی خەڵکی ڕۆژگاری خۆی بووە و پێغەمبەران بە گشتی هەڵبژێردراوی نێو مرۆڤایەتیین، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصۡطَفَىٰٓ ۝٥٩﴾النمل، سەلامی خوا لەسەر ئەو بەندانەی کە هەڵیبژاردوون، (پێغەمبەران) گوڵبژێری نێو باغی مرۆڤایەتیین، بەڵێ هەر کەسێك داوای پێغەمبەرایەتیی کردبێ، ئەگەر باشترین کەس نەبووبێ و، ڕاستی نەکردبێ و، لە لایەن خواوە ڕەوان نەکرابێ، دیارە خراپترین کەس بووە، چونکە خراپترین کەس کەسێکە کە بە ناوی خواوە درۆ دەکات: ﴿وَمَنۡ أَظۡلَمُ مِمَّنِ ٱفۡتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا ... ۝٢١﴾الأنعام، واتە: کێ ستەمکارترە لە کەسێك کە بەناوی خواوە درۆ هەڵبەستێ { و بڵێ: من پێغەمبەرم و هەویش نەبێت، بڵێ: وەحییم بۆ دێ و، بۆشیی نەیەت؟!}

کورتە باسێک دەربارەی مرۆڤ بوونی پێغەمبەران

ئێمە لە کۆتایی تەفسیری ئەم ئایەتانەدا، واتە: ئەم پازدە (١٥) ئایەتە، کورتە باسێك لە دوو بڕگەدا دەربارەی مرۆڤ بوونی پێغەمبەران، دەکەین:

بڕگەی یەکەم:

مرۆڤ بوونی پێغەمبەران، گەورەترین کۆسپی بڕواهێنانی بێبڕوایان بە پێغەمبەران بووە: بەڵێ کافران کە بڕوایان بە پێغەمبەران نەهێناوە، مرۆڤ بوونی پێغەمبەرانیان بە گەورەترین کۆسپی بەردەمی خۆیان داناوە، لە زۆر شوێنی قورئان دا، خوای پەروەردگار ئەمەی خستۆتە ڕوو، بۆ وێنە:

١)- لە سوورەتی (**الأعراف**)دا نووح ﷺ بە گەلەکەی خۆی دەفەرمووێ: ﴿ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا۟ وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾الأعراف.

واتە: ئایا سەرتان سوڕما کە لە پەروەردگارتانەوە بیرخەرەوەو بەرنامەتان بۆ هات، بە پیاوێك دا لە خۆتان، تاکو بتانترسێنێ و، تاکو پارێز بکەن و، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵ بنوێنرێ؟ دیارە پێیان سەیر بووە، بۆیە فەرموویەتی: ئایا پێتان سەیر بوو؟!

٢)- هەروەها هەمان ڕستە هەر لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، لەسەر زمانی پێغەمبەر هوود بەرانبەر بە گەلەکەی (عاد) هاتوە: ﴿ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَآءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ ... ﴿٦٩﴾ ﴾الأعراف.

واتە: ئایا پێتان سەیر بوو، سەرتان سوڕما کە لە پەروەردگارتانەوە بیرخەرەوەتان بۆ بێ، بە پیاوێك دا لە خۆتان، تاکو بتانترسێنێ؟

٣)- هەروەها لە سوورەتی (**یونس**)دا، دەفەرمووێ: ﴿ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ ٱلنَّاسَ وَبَشِّرِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَٰحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾ ﴾یونس.

واتە: ئایا بۆ خەڵك جێی سەرسوڕمان بوو، کە سروشمان کرد بۆ پیاوێك لە خۆیان، کە خەڵك بترسێنە و، مژدە بدە بەوانەی بڕوایان هێناوە، کە لە لای پەروەردگاریان

پێشدەستییەکی باشیان هەیە، {پلەو پایەیەکی باشیان بۆ خۆیان پێشخستوە، یاخود: پێگەیەکی باش و پڕ ڕێزو حورمەتیان هەیە}، بێبڕوایەکان گوتیان: ئا ئەوە جادووگەرێکی ئاشکرایە.

٤)- لە سوورەتی (هود)دا دیسان نووح ﷺ، کە بۆ لای گەلەکەی ڕەوان دەکرێ، زلەزلانی گەلەکەی بەمجۆرە دەیدوێنن: ﴿ فَقَالَ ٱلْمَلَأُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ مَا نَرَىٰكَ إِلَّا بَشَرًا مِّثْلَنَا ...﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: دەستڕۆیشتووانی بێبڕوا لە گەلەکەی گوتیان: تۆ تەنیا مرۆڤێکی وەك خۆمانی {یانی: لەبەرئەوەی مرۆڤێکی وەك خۆمانی، بڕوات پێ ناهێنین}.

٥)- هەروەها لە سوورەتی (إبراهیم)دا، دەفەرموێ: ﴿ ...قَالُوٓا۟ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا تُرِيدُونَ أَن تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ ءَابَآؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ ﴾.

واتە: بێبڕوایەکان بە پێغەمبەرانیان گوت: ئێوە تەنیا مرۆڤێکن، وەك خۆمان، دەتانەوێ ئەوەی باب و باپیرانمان پەرستوویانە، ئێمەی لێ لابدەن، بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکرامان بۆ بێنن.

٦)- هەروەها لە سوورەتی (المؤمنون)، لە بەسەرهاتی (نوح)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَقَالَ ٱلْمَلَؤُا۟ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَٰٓئِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾.

واتە: بڕیار بەدەستانی بێبڕوا لە گەلەکەی، (واتە: گەلی نووح) گوتیان: ئەمە تەنیا مرۆڤێکی وەك خۆتانە، دەیەوێ خۆیتان بەسەردا پەسند بکات، هەڵبژێرێ، (خۆیتان بەسەردا هەڵکێشێ)، ئەگەر خوا ویستبای: فریشتەی دەناردنە خوار، ئێمە لە نێو باب و باپیرانی پێشوومان دا، شتی وامان نەبیستوە.

هەڵبەتە ڕاستیان نەکردوە، چونکە خوا لە هەموو نێو گەل و نەتەوان دا، پێغەمبەرانی ناردوون، بەڵام ئەوانە نکووڵییان لە هەق کردوەو، وەك چۆن بڕوایان بە نووح نەهێناوە، بڕوایان بە پێغەمبەرانی پێشووش هەر نەهێناوە.

٧)- هەروەها هەر لەو بارەوە، لە سوورەتی (المؤمنون)دا، لەسەر زمانی مووساو هاروون دەفەرموێ: ﴿ فَقَالُوٓا۟ أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾.

واتە: {فیرعەون و دارو دەستەکەی} گوتیان: ئایا بڕوا بێنین بە دوو مرۆڤی وەك خۆمان، کە گەلەکەشیان ملکەچی ئێمەن؟

٨)- هەروەها لە سوورەتی (الفرقان)دا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوا۟ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأْكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشِى فِى ٱلْأَسْوَاقِ لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ﴿٧﴾ أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا ۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا ﴿٨﴾﴾.

{لێرەدا مەبەست کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خاتەمە ﷺ} گوتیان: ئەو پێغەمبەرە چییەتی! خواردن دەخواو بە بازاڕاندا دەڕوا، دەبووایە فریشتەیەك لەگەڵی دابەزیبایە کە خەڵکی ترساندبایە، یاخود خەزنەیەکی بۆ دابەزێنرابایە، یاخود باغێکی هەبووایە لێی خواردبایە، هەروەها ستەمکاران گوتیان: ئێوە بەس بە دوای پیاوێکی جادوو لێکراو دەکەون.

کەواتە: ڕاستە گەورەترین کۆسپی بەردەمی بێبڕوایان، بۆ بڕواهێنان بە پێغەمبەران (عَلَيهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەر لە ئادەمەوە تاکو خاتەم، ئەوە بووە کە پێغەمبەران مرۆڤ بوون.

ئنجا بابزانین خوا چۆن وەڵامی ئەوە دەداتەوە؟

بڕگەی دووەم: وەڵامی خوای زانا وشارەزا بۆ ئەو گرفت و ئیشکالە:

١)- لە سوورەتی (الأنعام)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالُوا۟ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۖ وَلَوْ أَنزَلْنَا مَلَكًا لَّقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ ﴿٨﴾ وَلَوْ جَعَلْنَٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَٰهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾﴾.

واتە: (کافرەکان)، گوتیان: دەبووایە فریشتەیەك دابەزێتە سەری، (بەڵام) ئەگەر فریشتەمان دابەزاندبایە کاریان تێکدەپەڕی و چاوەڕێیان نەدەکرا، {واتە: خوا عادەتی وایە ئەگەر فریشتە دابەزێنێ، بۆ سزادانی ئەو کۆمەڵگایانە دایاندەبەزێنی، بۆیە ئەگەر فریشتەمان بۆ دابەزاندبان، سزامان دەدان و کۆتاییان پێ دەهات و چاوەڕێشیان نەدەکرا} ئەگەر {ئەو پێغەمبەرەی دەینێرین}، کردبامان بە فریشتە، دەبوو ئەو فریشتەیەشمان هێنابا سەر شێوەی پیاوێك، ئەو کاتە ئەوەی کە لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن، هەر لێمان تێکەڵ دەکردن.

واتە: ئەوەی ئێستا لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن و دەڵێن: ئەی موحەممەد! ﷺ تۆ پێغەمبەری خوا نی، چونکە مرۆڤی، ئەگەر فریشتەیەکیشمان ناردبایە، چونکە فریشتە لەسەر شێوەی خۆیان نابینرێن و لە ماددەییەك دروستکراون، کە بۆ ئێمە نەبینراو و

نابەرهەستە، دەبوو خوای بەرز ومەزن ئەو فریشتەیە بەرێتە سەر شێوەی پیاوێك، ئنجا ئەو پیاوە فریشتەییە کە دەهات، ئەگەر گوتبای: من فریشتەم، دەیانگوت: ڕاست ناکەی، ئەوە نیە تۆ لەسەر شێوەی پیاوێکی؟ دیسان لێیان تێکەڵ دەبوو.

﴿وَلَلَبَسۡنَا عَلَيۡهِم مَّا يَلۡبِسُونَ ۝٩﴾الأنعام، یانی: **(وَلَخَلَطنَا عَلَيهِم مَا يَخلِطُون)**، لێمان تێکەڵ دەکردن، ئەوەی لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن، لە تەفسیری سوورەتی **(الأنعام)** دا بە درێژیی لەو بارەوە باسمان کردوە و، لێرەدا هەڵەیەکی (هەژار) مان[1] لە تەرجەمە کوردییەکەی دا بۆ قورئان خستۆتە ڕوو، کە وایزانیوە: **(لَلَبَسْنَا)** بە مانای: **(أَلْبَسْنَا)**یە، بەڵام **(لَبَسَ، يَلبِسُ)** یانی: **(خَلَطَ يَخلِطُ)**، تێکەڵی کرد، تێکەڵی دەکات، بەڵام **(لَبِسَ، يَلبَسُ)**، واتە: پۆشی، دەیپۆشێ، ئنجا هەژار وایزانیوە: کە ئەم **(لَبَسَ)**یە بریتیە لە **(لَبِسَ)**، بۆیە گوتوویەتی: پۆشاکمان پێ دەپۆشی، لەوەی کە بۆ خۆیان دەیپۆشن! کە لە ڕاستییدا هەر بە لای دا نەچووە، بەڵکو **(لَبَس)** بە مانای **(خَلَطَ)**یە، یانی: لێمان تێکەڵ دەکردن ئەوەی کە لە خۆیانی تێکەڵ دەکەن، وەك چۆن ئێستا هەق و باتیڵیان لە خۆیان تێکەڵ کردوون، ئەو کاتەش فریشتەو مرۆڤیان لێ تێکەڵ دەبوون، چونکە ئەو فریشتەیە، دەبووایە چووبایە سەر شێوەی پیاوێك و، ئەو کاتەش ئەگەر پیاوەکە گوتبای: من فریشتەم، دەیانگوت: نا، ئەوە نیە تۆش هەر مرۆڤێکی وەك ئێمە!

٢)- وەڵامی دووەمی خوای پەروەردگار لە سوورەتی (الفرقان)دا، دەفەرموێ:

﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ مِنَ ٱلۡمُرۡسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمۡ لَيَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشُونَ فِي ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ۝٢٠﴾.

لەوەڵامی ئەو قسەیان دا کە ئەوان گوتوویانە: ئەو پێغەمبەرە چییەتی؟ خواردن دەخوات و بە بازاڕدا دەڕوات؟ واتە: کار و کەسابەت دەکا! خوا دەفەرموێ: لە پێش تۆدا هیچ کام لە پێغەمبەرانمان نەناردوە، مەگەر خواردنیان خواردوە {واتە: مرۆڤی ئاسایی بوون} و بە بازاڕاندا ڕۆیشتوون و، هەندێکتان بە هەندێکتان تاقی دەکەینەوە، تاکو بزانین ئایا خۆڕاگر دەبن؟ بێگومان پەروەردگاریشت بینەرە.

واتە: بینەری حاڵ و باس و خواسی مرۆڤەکانە، ئەگەرنا پێغەمبەران **(عَلَيهِمُ الصَّلاةُ**

---

(١) هەژار موکریانیی، کە بە (مام هەژار) و (مامۆستا هەژار) ناسراوە.

وَالسَّلام)، مرۆڤ بوون و، کە مرۆڤیش بوون، دەبێ بخۆن و بخۆنەوە و، کارو کەسابەت بکەن و، دەبێ ساغ بن و نەخۆش بن و، دەبێ هەموو ئەو شتانەی بەسەر مرۆڤەکان دێن، بەسەر وانیش بێن.

٣)- وەڵامێکی دیکە، لە سوورەتی (الإسراء)دا، هاتوە: ﴿ قُل لَّوْ كَانَ فِى ٱلْأَرْضِ مَلَٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ مَلَكًا رَّسُولًا ﴿٩٥﴾ ﴾، واتە: بڵێ: ئەگەر لەسەر زەوی فریشتەی لێبوونایە، بە ئارامیی بەسەر زەوییدا ڕۆیبانایە، ئەو کاتە لە ئاسمانێوە پێغەمبەرێکی فریشتەمان دادەبەزاندە سەریان.

بەڵام مادام سەر زەوی مرۆڤی لێن، دەبێ مرۆڤێکی وەك خۆشیان خوا بیکاتە نوێنەر و پێغەمبەری خۆی و، پەیام و بەرنامەی خۆی پێدا بنێرێ.

کەواتە: دەبێ پێغەمبەر ﷺ لە جۆری بۆ لا ڕەوانەکراوان بێ، تاکو لە یەکدی تێبگەن، هەروەها هەمان سروشتیان هەبێ و، بیانوویان نەبێ، چونکە ئەگەر خوای پەروەردگار فریشتەیەکی کردبایە پێغەمبەر، هەر کەس گوتبای: خوا بپەرستن، بەڕۆژو و بن، چاکە بکەن، وا بکەن، وا مەکەن، دەیانگوت: تۆ بۆیە بۆت دەکرێ، چونکە فریشتەی، تۆش با وەك ئێمە مرۆڤ بای، ئەو کاتە تۆش وەك ئێمە بۆت نەدەکرا! یانی: بیانوویان دەبوو، بەڵام ئێستا خوای کارزان و میهرەبان پێغەمبەرانێکی ناردوە، کە وەك خۆیان: خوێن و گۆشتن، ڕووح و جەستەن، سەرمایان دەبێ، گەرمایان دەبێ، بە خۆشیی دڵخۆشن، بە ناخۆشیی دڵناخۆشن، هەست بە ئازار دەکەن، هەست بە خۆشیی دەکەن، وەك سەرجەم مرۆڤەکانن.

کەواتە: کاتێ دەبنە پێشڕەو وسەرمەشقیان لە چاکەدا و، لە واز هێنان لە خراپەدا، بیانوویان نیە بڵێن: ئێمە وەك ئێوەمان بۆ ناکرێ، چونکە پێغەمبەرانیش وەك ئەوان مرۆڤن، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر هەموو پێغەمبەران بێ.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دەیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

لەم دەرسەدا ماناو مەبەستی هەشت (٨) ئایەت ڕوون دەكەینەوە، ئایەتەكانی: (٩٧ - ١٠٤) ئەو هەشت (٨) ئایەتەش دوو تەوەری سەرەكییان هەن:

تەوەری یەكەم: لە چوار ئایەتی پێشەوەدا، چەند ڕاستییەكی مەزن باسكراون:

١ - خستنە سەر ڕاستە ڕێ و گومڕا كردنی خوا بۆ خەڵك، هەر كەسە بەپێی شایستەیی خۆی.

٢ - هەروەها سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان.

٣ - ئنجا توانایی بێ سنووری خوا، بۆ زیندوو كردنەوەی مردووان.

٤ - دەوڵەمەندیی و بێ نیازیی خوا.

٥ – هەروەها خاوەندارێتیی ڕەهای خوا بۆ عەمبارەكانی و، بە پێچەوانەشەوە: چرووكیی و ڕژدیی بێبڕوایان بە تایبەت و، مرۆڤەكان بە گشتی لە ئاست بەخشیندا.

تەوەری دووەم: كە چوار ئایەتی دووەم پێك دێنن، لەو هەشت ئایەتە، چوار مەسەلە باسكراون:

١ - نێردرانی مووسا سەلامی خوای لێبێ بە نۆ (٩) بەڵگەو نیشانەوە بۆ لای فیرعەون و گەلەكەی.

٢ - تۆمەتبار كردنی فیرعەون بۆ مووسا، بەوە كە جادوو لێكراوە و، وەڵامدانەوەی مووسا بۆ فیرعەون و ترساندنی.

٣ - پاشان ناچار كردنی فیرعەن بۆ بەنی ئیسڕائیل - گەلە چەوسێنراوەكەی مووسا، لەو كاتەدا - كە سەرزەمینی میسرِ جێبێڵن و، سەرەنجام نغرۆكرانی فیرعەون و، دارو دەستەكەی لە دەریای سووردا.

٤ - نیشتەجێ كرانی گەلی بەنو ئیسڕائیل لە سەرزەمینی شامدا و، پێڕاگەیاندنیان كە لە كاتی هاتنی بەڵێنی دواجار، یان ڕۆژی دواییدا، هەموویان ڕەپێچەك دەدرێن و دەبرێنە گۆڕەپانی لێپرسینەوەو سزاو پاداشت.

﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ۖ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ۖ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَـٰهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾

ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدًا
﴿٩٨﴾ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ وَجَعَلَ لَهُمۡ
أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴿٩٩﴾ قُل لَّوۡ أَنتُمۡ تَمۡلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحۡمَةِ رَبِّيٓ إِذٗا
لَّأَمۡسَكۡتُمۡ خَشۡيَةَ ٱلۡإِنفَاقِۚ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ قَتُورٗا ﴿١٠٠﴾ وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖۖ فَسۡـَٔلۡ
بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ
مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴿١٠٢﴾
فَأَرَادَ أَن يَسۡتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ فَأَغۡرَقۡنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعٗا ﴿١٠٣﴾ وَقُلۡنَا مِنۢ بَعۡدِهِۦ لِبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ
ٱسۡكُنُواْ ٱلۡأَرۡضَ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴿١٠٤﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەكان

{هەر كەسێكیش خوا ڕاستەڕێی بكات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویەو، هەركەسێكیش گومڕای بكات، هیچ دۆست و پشتیوانت بۆیان جگە لەوی، چنگ ناكەون و، ڕۆژی قیامەتیش بە كوێریی و لاڵیی و كەڕیی لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین و، كۆیان دەكەینەوەو، ڕاپێچیان دەكەین، جێی حەوانەوەیان دۆزەخە، هەر كە ئاگرەكە دامركا، بڵێسەیان بۆ زیاد دەكەین ﴿٩٧﴾ ئەو سزایەشیان لە سۆنگەی ئەوەوەیە كە بڕوایان بە ئایەتەكانمان نەكردو گوتیان: ئایا ئەگەر بووینە ئێسك و پرووسك و وردو خاش بووین، لەشێوەی دروستكراوێكی تازەدا، زیندوو دەكرێینەوە؟! ﴿٩٨﴾ ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نەیاندیوە كە ئەو خوایەی ئاسمانەكان و زەوی هێناونەدی، لەسەر دروستكردنی وێنەی وان توانایەو، كاتێكی دیاریی كراویشی (بۆ ژیاندنەوەیان) داناوە، هیچ گومانی تێدانیە! كەچی ستەمكاران هەر سپڵەییان ویست ﴿٩٩﴾ بڵێ: ئەگەر ئێوە خاوەنی عەمبارەكانی بەزەیی پەروەردگاریشم بوونایە، لە ترسی (تەواو بوون و بڕان) دەستتان دەگرتەوەو، ڕژدییتان دەكردو، مرۆڤی (بێبڕواش) زۆر چرووكە ﴿١٠٠﴾ هەروەها بە دڵنیایی نۆ نیشانە و بەڵگەی ئاشكرامان بە مووسا دابوون (بۆ سەلماندنی ڕاستیی خۆی) لەو بارەوە لەوەچەی ئیسرائیل بپرسە، كاتێك كە (مووسا) چووە لایان، یەكسەر فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! پێم وایە جادوو لێكراوی! ﴿١٠١﴾ (مووسا) گوتی: تۆ دەزانی كە ئەو (نیشانەو بەڵگ)انە

تەنیا پـەروەردگاری ئاسـمانەکان و زەوی، بەڕوونکـەرەوەو بەرچاوڕوونیـی دایبەزانـدوون و، ئـەی فیرعـەون! مـن بـە فەوتـاوت دەزانـم ﴿١٠٢﴾ ئنجـا (فیرعـەون) ویسـتی هەڵیانپێچـێ و لـە زەوی (میسـڕ) وەدەریـان بنـێ، ئێمـەش یەکسـەر خـۆی و تێکـڕای ئەوانـەی لەگەڵـی بـوون، نغرۆمـان کـردن (لـە دەریـای سووردا) ﴿١٠٣﴾ دوای ویـش بـە وەچـەی ئیسـڕائیلمان فەرموو: لە زەوی شـامدا نیشـتەجێ بـن، ئنجـا هـەر کات (کاتـی) بەڵێنـی دواجـار (یـان دواڕۆژ) هـات، بەڕێکدراویـی دەتانهێنیـن (بـۆ گۆڕەپانـی قیامـەت) ﴿١٠٤﴾ }.

ڕوونکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا): (عُمِـي جَمْـعُ أعْمَـى، وَبُكْـم جَمْـعُ أبْكَـم، وَصُـمّ جَمْـعُ أصَـم)، وشـەی (عُمِـي) واتـە: کوێـرەکان، کـۆی (أعْمَى)یـە یـانی: کوێـر، (بُكْـم) واتـە: لاڵـەکان، کـۆی (أبْكَـم)ە، یـانی: لاڵ، (صُـم) واتـە: کـەڕەکان، کـۆی (أصَـم)ە، یـانی: کـەڕ.

(خَبَتْ): (خَبَـتِ النَّـار تَخْبُـو: سَـكَنَ لَهَبُهَـا وَصَـارَ عَلَيْهَـا خِبَـاءٌ مِـنْ رَمَـاد أي: غِشـاء)، (خَبَـتِ النَّـار تَخْبُـو) واتـە: ئاگرەکـە دامـرکا، بڵێسـەکەی نیشـتەوە، لـەوەوە هاتـوە وەك: چادرێـك خۆڵەمێشـی بەسـەردا دەدرێ، پەردەیەکـی دەکەوێتـە سـەر لـە شـوێنەواری ئـەو ماددەیـەی کـە سـووتێنراوە و دەبێتـە خۆڵەمێـش و دایدەپۆشـێ.

(سَعِيرًا): (سـعير) واتـە: بڵێسـە، کڵپـە، (السَّـعْرُ: إلتِهَـابُ النَّـارِ، سَـعَرْتُهَا وَسَـعَّرْتُها وَأَسْـعَرْتُهَا)، واتـە: بڵێسـەم دایـە، یـان کڵپـەم پـێ سـەند، (والمِسْـعَر: الخَشْـبُ الَّـذي يُسْـعَرُ بـهِ)، (مِسْـعَر) ئـەو بزووتەیـە، یـان ئـەو دارەی کـە ئاگرەکـەی پـێ خـۆش دەکـرێ و پێـی، تێـی وەردەدرێ، بـۆ ئـەوەی بجووڵـێ و زیاتـر بڵێسـەی بـەرز بێتـەوە، (فَهُـوَ فَعِيـلٌ بمَعْنـى مَفْعُـول) واتـە: بڵێسـەدار، (سـعير) لەسـەر کێشـی (فعيـل)ە، بـەڵام بـە مانـای (مفعـول)ە، واتـە: بڵێسـەدار کـراو.

(وَرُفَتًا): (رَفَـتُّ الـشَّيءَ، أرْفَتُـهُ رَفْتَـاً: أي فَتَتُّـهُ، وَالرُّفَـاتُ والفُتَـاتُ: مَـا تَكَسَّرَ وَتَفَـرَّقَ مِـنَ التِّـبْنِ وَغَـيْرِهِ)، (رَفَـتُّ الـشَّيءَ، أرْفَتُـهُ رَفْتَـاً) واتـە: ئـەو شـتەم وردو خـاش کـرد، تێکمگوشـی، هـەر شـتێك کـە تێـك بشـکێنرێ و پارچـە پارچـە بکـرێ، ئنجـا کاو کۆتـە، گیـاو گۆڵـە، هـەر شـتێك بـێ کـە پارچـە پارچـە بکـرێ بەبەشـەکانی دەگوتـرێ: (فُتـات) یاخـود (رُفـات).

(قَتُورًا): (القَتْرُ: تَقْلِيلُ النَّفَقَةِ، وَهُوَ بِإزَاءِ الإِسْرَافِ، قَتَرْتُ الشَّيءَ، وَأَقْتَرْتُهُ وَقَتَّرْتُهُ، أَي: قَلَّلْتُهُ، وَمُقْتِر، أَي: فَقِير)، (قَتْر) بریتیە لە کەمکردنەوەی بەخشین، یان کەمکردنەوەی ماڵ خەرج کردن، کە لە بەرانبەری (إسراف) دایە، (إسراف) واتە: زێدەڕۆیی، (تقتیر) بە مانای دەستگرتنەوە، (قَتَرْتُ الشَّيءَ، وَأَقْتَرْتُهُ وَقَتَّرْتُهُ) هەر سێکیان بە مانای کەمم کردەوە، دێن (مُقْتِر)یش واتە: بابای هەژار، کە کەمی هەیە.

(بَصَآئِرَ): (جمع بصيرة، وَهِيَ قُوَّة الإِدْرَاكِ وَالفِطْنَةِ، وَالبَصِيْرَةُ: العِلْمُ، وَالخُبْرَةُ، وَالبَصِيْرَةُ: الحُجَّة، والبَصِيْرَةُ: الرَّقِيبُ، والبَصِيْرَةُ: العِبْرَةُ) وشەی (بصيرة) بە چەند واتایەك هاتووە و لە ئەصڵدا بەمانای هێزی زانین و پەیپێبردنە، (بصر) واتە: بینین، بەڵام (بصيرة) واتە: شت زانین و دەرککردنی شت، بەڵام دوایی دەخوازرێتەوە و بە بەمانای زانست بەکاردێ، هەروەها بە مانای شارەزایی و، چاودێر و، پەندو عیبرەتیش بەکار دێ.

(مَثْبُورًا): (ثَبَرَ ثَبْراً وَثُبوراً: هَلَكَ) (ثَبَرَ) چاوگەکەی هەم بە (ثَبْر) هاتووە، هەم بە (ثُبور) هاتووە، بە مانای فەوتاو.

(لَفِيفًا): (اللَّفِيفُ: مَا اجْتَمَعَ مِنَ النَّاسِ مِنْ قَبَائِل شَتَّى، أَو مِنْ أَخْلَاطٍ شَتَّى (جئنا بكم لفيفاً) أَي: مُجْتَمِعِيْن، مُخْتَلِطِين)، (لَفِيف) هەر کۆمەڵە خەڵکێکە کە لە هۆزانی جیا جیا، یاخود لە شتی تێکەڵی جیاجیا کۆببنەوە، کەواتە: (جئنا بكم لفيفاً) واتە: خڕتان دەکەینەوە، بە ئاوێتەو بە تێکەڵیی دەتانهێنین.

مانای گشتی ئایەتەکان

وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: ئەم هەشت (٨) ئایەتە دوو تەوەر پێك دێنن:

تەوەری یەکەمیان: خوا چەند ڕاستییەك دەخاتە ڕوو، لە چوار (٤) ئایەتی یەکەمدا، سەرەتا خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ﴾، هەر کەسێکیش خوا ڕاستە ڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویە، بە دڵنیاییەوە لێرەدا مەبەست لە (يَهْدِ) واتە: بیخاتە سەر ڕاستە ڕێ، ڕاستە ڕێی بکات، نەك بە مانای: ڕێی پێشان بدات، چونکە خوا ڕێگای پێشانی هەموو کەس داوە، وەك دواتریش باسی دەکەین، بۆیە دەبێ ورد بین لە سەرنجدانی وشەکانی قورئان، جاری وایە وشەیەك بەچەند واتایەك دێ، بەڵام بەپێی سیاقەکە، یەکێ لە واتاکانی دیاری دەکرێ، لێرەدا: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ﴾، بە مانای ئەوە نیە، هەر کەسێ خوا ڕێنمایی بکات، ئەو کەسە ڕێنمایی کراوە! نا، بەڵکو یانی: هەر کەسێك خوا ڕاستە ڕێی بکات و بیخاتە سەر ڕێی ڕاست، ئەو کەسە ڕێی ڕاستی گرتوە، ﴿وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ﴾، هەر کەسێکیش خوا گومڕای بکات، ئەوە تۆ جگە لە خوا، بۆ وی، هیچ سەرپەرشتیارو دۆست و نیزیکت چنگ ناکەون، کە لە گومڕایی دەربازی بکەن، خواش ﷻ وەك زۆر جاران گوتوومانە: نە لە گۆترە کەس دەخاتە سەر ڕاستە ڕێ، نە لە گۆترەش کەس سەرلێدەشێوێنێ و گومڕا دەکات، بۆیە لێرەش گوتمان: لە ڕستەی: ﴿وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ﴾دا، مەبەست لە ﴿يَهْدِ﴾، ڕێپێشاندان نیە، بەڵکو بە مانای: خستنە سەر ڕێیە، هەروەك ﴿يُضْلِلْ﴾یش، واتە: ڕێ لێ تێکدان و گومڕا کردن، خواش لە گۆترە کەس ناخاتە سەر ڕاستە ڕێ، هەروەها لە گۆترەش سەر لە کەس ناشێوێنێ، بەڵکو کەسێ شایستەی ئەوەبێ خوا بیخاتە سەر ڕاستە ڕێ و، هیدایەتێك کە خوا ناردوویەتی، قبووڵی بکات، خواش دڵی وەردەچەرخێنێ بەرەو گوێڕایەڵیی خۆی و، دەستی دەگرێ و لوتفی لەگەڵ دەنوێنێ، وەك دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴿١٧﴾﴾محمد، واتە: ئەوانەی کە هیدایەتی خۆیان وەرگرتوە، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات و، پارێزکارییان پێ دەبەخشێ.

بەڵام بە نسبەت گومڕا کردنەوە، خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَٰهُمْ فَٱسْتَحَبُّوا۟ ٱلْعَمَىٰ عَلَى ٱلْهُدَىٰ ﴿١٧﴾﴾فصلت، واتە: بەڵام گەلی سەموود، ئێمە ڕێنماییمان کردن (هديناهم) لێرەدا بەمانای: {ڕێنماییمان کردن} دێ، بەڵام ئەوان کوێرییان هەڵبژارد

بەسەر بەرپێی خۆ بینین و، ڕێنمایی خوادا، یان وەك دەفەرموێ: ﴿وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٢٧﴾إبراهيم، خوا ستەمکاران گومڕا دەکات.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَنَحۡشُرُهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ عُمۡيٗا وَبُكۡمٗا وَصُمّٗا﴾الإسراء، لەڕۆژی هەڵسانەوەدا (لەڕۆژی قیامەتدا) کۆیان دەکەینەوە لەسەر ڕوویان {واتە: لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین} کۆیان دەکەینەوە بە کوێریی و بەلاڵیی و بە کەڕیی.

واتە: ئەوانە کە کۆیان دەکەینەوە، هەم کوێرن، هەم لاڵن، هەم کەڕن، ﴿مَّأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ﴾، جێی حەوانەوەیان دۆزەخە ﴿كُلَّمَا خَبَتۡ زِدۡنَٰهُمۡ سَعِيرٗا﴾، واتە: هەر کاتێك ئاگرەکەی دامرکا، خامۆش بوو، ئێمە بڵێسەیان بۆ زیاد دەکەین، یانی: بۆ ئەوان بڵێسەی زیاد دەکەین، دواتر لە مەسەلە گرنگەکان دا زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەو تەعبیرە، بۆچی خوا نافەرموێ: (**زدناها سعيراً**) ئاگرەکەمان کڵپە بۆ زیاد کرد؟ چونکە ئاگرەکە کڵپەی هەر هەیە، بەڵام بە نسبەت ئەوانەوە کە پێی سزا دەدرێن، بڵێسە و کڵپەکەی زیاد دەکرێ.

﴿ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم﴾ ئا ئەوە سزایانە، (**جزاء**) بە مانای قەرەبوو دێ، کە بەپێی سیاقەکە دەزانین، لێرەدا (**جَزَآؤُهُم**) بە مانای سزایە، ئەگەرنا بە نسبەت ئەهلی ئیمانەوە (**جزاؤهم**) یانی: پاداشتیان، ئێمە لە کوردییدا وشەیەکمان نیە پڕ بە پێستی (**جزاء**) بێ، مەگەر بڵێین: قەرەبوو، یان بەرانبەر، ئەگەرنا بۆ خراپەکاران دەڵێین: سزا و، بۆ چاکەکاران دەڵێین: پاداشت.

ئا ئەوە سزایانە، لەبەرچی؟ ﴿بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا﴾، لە سۆنگەی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون بە نیشانەکان و ئایەتەکانی ئێمە، ﴿وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا﴾، هەروەها گوتیان: ئایا ئەگەر ئێمە بووینەوە ئێسك و پرووسکی وردو خاش، ﴿أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا﴾، ئایا ئێمە لە شێوەی دروستکراوێکی نوێدا، زیندوو دەکرێینەوە!! بەسەر سوڕمانەوە وایان گوت، کە ئەو پرسیارە، پرسیار کردنی نکوولیلێکەرانەیە.

خوا وەڵامیان دەداتەوە، دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ﴾، ئایا سەرنجیان نەداوە، نەیانبینیوە {واتە: بە چاوی عەقڵ و دڵ} ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، توانایە کە وێنەی ئەوانیش بێنێتە دی؟ ﴿وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ فِيهِ﴾، هەروەها کاتێکی دیاریی کراوی بۆ داناون، کە هیچ گومان و دوو دڵیی تێدانیە ﴿فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا﴾، کەچی ستەمکاران ملیان نەدا، مەگەر بۆ سپڵەیی و ناسپاسیی، واتە: هیچیان قبووڵ نەکرد، جگە لە ناسوپاسیی.

﴿ قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّىٓ ﴾، بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی پەروەردگاریشمتان هەبن.

﴿ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا ﴾، ئەو کاتەش لەترسی بڕان، لە ترسی تەواو بوون، دەستتان دەگرتەوە لە بەخشین، (وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا) مرۆڤیش بە گشتی {بە تایبەت مرۆڤی بێبڕوا} چرووك و ڕژدە، مرۆڤ بە گشتی لە بەرانبەر خوادا و لە چاو خوا، ڕژدو چرووکە، مرۆڤی بێبڕواش، ڕژدو چرووکە لە چاو مرۆڤە بڕوادارو دڵفراوان و بەخشندەکان.

تەوەری دووەم: کە چوار ئایەتی کۆتایی ئەم دەرسەی بۆ تەرخانکراون، باسی بەسەرهاتی مووسایە ﷺ بە کورتیی و پوختیی، چونکە وەك جاری دیکەش باسمان کردوە: هەموو ئەو مەبەستانەی کە خوا ﷻ لە سوورەتەکانی پێشوودا {واتە: ئەو سوورەتانەی پێش ئەم سوورەتە، لە ڕیزبەندیی دابەزیندا} باسی کردوون، دوایی بەکورتیی و ئاماژە ئاسا باسیان دەکات، بەسەرهاتی مووساش ﷺ کە لە چەند شوێنی دیکەدا باسکراوە، لێرەدا تەنیا ئاماژەیەکی کورتی پێ دەکاتەوە و، دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ﴾، واتە: بە دڵنیاییەوە نۆ نیشانەی ڕوون و ئاشکرامان، بە مووسا دان، کە هەر کام لەو نیشانانە بەڵگە بوو لەسەر ڕاستیی مووسا ﷺ، ﴿ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾، لێرەدا: ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ، هەروەها هەر کەسێکیش کە قورئان دەخوێنێ:

لە وەچەی ئیسرائیل بپرسە، لە گەلی جوولەکە بپرسە، چونکە ئەوە لە کتێبەکانی ئەوانیشدا هەیە، وەك دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین و پێشتریش بە دوورو درێژیی باسمان کردوە، ﴿ إِذْ جَآءَهُمْ ﴾، کاتێ (مووسا) چوو بۆ لایان، بە نۆ نیشانەکەوە، ﴿ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴾، فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! من پێم وایە جادوولێکراوی، واتە: جادوویان لێکردووی و تێك چووی.

مووسا ﷺ وەڵام دەداتەوە و دەفەرموێ: ﴿ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ بَصَآئِرَ ﴾، گوتی: تۆ دڵنیای و دەزانی کە ئا ئەوانە {ئەو نۆ نیشانانە} جگە لە پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی، هیچ کەس داینەبەزاندوون، کە هەر کامێك لەوانە: ڕێگا نیشاندەرە، زانستە، عیبرەتە، ﴿ وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴾، ئەی فیرعەون! من بە لەبەینچوو و فەوتاوت تێدەگەم.

(ظن) لێرەدا دەبێ بە مانای دڵنیایی بێ، یان بە مانای زانیاریی بێ، واتە: من دەزانم کە تۆ فەوتاویی و سەر بە فەتارەت چووی، خوای پەنهانزان مووسای دڵنیا کردۆتەوە، کە ئەگەر فیرعەون هەر ملی نەدا، خۆی و سوپا سەرکەشەکەی دەفەوتێن.

﴿ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، فیرعەون ویستی لە زەویدا هەڵیانپێچێ، هەڵیانبقەنێ، ناچار و، بێزاریان بکات، بۆ ئەوەی خۆیان بڕۆن، ﴿ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴾، [کە دوایی گەلی ئیسرائیل ناچار بوون سەرزەمینی میسر بەجێ بهێڵن و شەبەیخوونێك ڕۆیشتن و فیرعەون و دارو دەستەکەشی کەوتنە شوێنیان، وەك لە تەفسیری سوورەتی (الأعراف)دا، بە تەفصیل باسمان کردوە] سەرەنجام هەموو ئەوانەی لەگەڵی دابوون و خۆیشیمان نغرۆ کردو خنکاندمانن {لە دەریای سووردا} ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ ﴾، دوای ویش بە گەلی ئیسرائیلمان گوت: (ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ) لەسەر زەوی نیشتەجێ بن.

(ٱلْأَرْضَ) ئەو (ال)ەی کە لەسەریەتی، بۆ ناساندنە و مەبەست پێی (عَهْد)ە یانی: ئەو سەرزەمینەی کە دەزانین، سەرزەمینی شام، نەك مەبەستی پێ ڕەگەزی زەوی بێ، بەڵکو مەبەست زەوییەکی دیاریی کراوە، کە سەر زەمینی شامە و، پێشتر بۆیان دیاریی کراوە، ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾،

ئەمە دوو واتای هەن:

أ - ئنجا هەر کاتێ بەڵێنی ڕۆژی دوایی هات، هەمووتان خڕدەکەینەوە و ڕەپێچەکتان دەدەین بەرەو گۆڕەپانی مەحشەر.

ب - یاخود: هەر کاتێك بەڵێنی دواجار، هات، بەڵێنی یەکەمجار و دواجاریش پێشتر لە سەرەتای تەفسیری ئەم سوورەتەدا باسمان کردن، بە تەفصیل، لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە دەفەرموێ: ﴿ لَتُفْسِدُنَّ فِى ٱلْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ ﴾الإسراء، دووجاران خراپەکاریی و تێکدان و خۆ بەرز کردنەوە و ستەم دەکەن، لە زەویدا.

ئنجا بەڕای بەشێك لە زانایان، جارێك لەو دوو تێکدانانە، تێپەڕیوە و جاری دووەمی ماوە، خواش دەفەرموێ: ئنجا ئەگەر بەڵێنی جاری دووەم هات: ﴿ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴾، هەمووتان ڕەپێچەك دەدەین و، کۆتان دەکەینەوە و دەتانبەینە سەر زەمینی شام، بۆ ئەوەی لەوێش قەوارەیەکی ستەمکارانە بنیات بنێن و، سەرەنجام شایستەی ئەوەبن: خوا سزاتان بدات و، بەڵێنی سزادانی جاری دووەمیشتان بەسەردا بچەسپێنێ، ئەو ئایەتە ئەم دوو واتایەی هەن، لە مەسەلە گرنگەکانیشدا زیاتر تیشکی دەخەینە سەر.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکـــەم:

هـەر کەسێکیش خـوا ڕاسـتەڕێی بـکات، هـەر ئـەو ڕێـی ڕاسـتگرتوویە هـەر کەسێکیش گومـڕای بـکات، جگـە لـەوی هیـچ دۆسـتت بۆیـان چنـگ ناکـەون، ڕۆژی قیامەتیـش لەسـەر ڕوویـان دەیانڕۆێنیـن: کوێرانـەو، لاڵانـەو، کەڕانـە، خڕیـان دەکەینـەوە، جێگایـان دۆزەخـە، هەرکـە ئاگرەکـە دامـرکا، تێڵـی دەدەیـن و، کڵپەیـان بـۆ زیـاد دەکەیـن، ئـەو سزایەشـیان لـە سـۆنگەی ئەوەوەیـە کـە بـە نیشـانەکانمان بێبـڕوا بـوون، {یـان بـە ئایەتـە خوێـنراوەکان}، گوتیـان: ئایـا ئەگـەر بووینـە ئێسـك و پروسـك و ورد و خـاش بوویـن، بـە دروسـتکراوێکی تـازە دەژیەینـەوە؟ ئایـا نەیاندیـوەو نازانـن: خوایـەك کـە ئاسـمانەکان و زەوی هێناونـە دی، توانایـە کـە وێنـەی ئەوانیـش دروسـت بـکات و، کاتێکـی گومـان لێنەکراویشـی بـۆ دانـاون کەچـی سـتەمکاران هـەر ناسپاسـییان ویسـت:

خــوا فەرموویــەتی: ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ۖ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ۖ
وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ۖ مَّأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَـٰهُمْ
سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا كُنَّا عِظَـٰمًا وَرُفَـٰتًا أَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ
خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا۟ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ
وَجَعَلَ لَهُمْ أَجَلًا لَّا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى ٱلظَّـٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾ هەر کەسێك خوا ڕاستە ڕێی بکات، هەر ئەو ڕێی ڕاستگرتوویە، (فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ) کورتهەڵێنان، دەگەیەنێ، هەر کەسێك خوا ڕاستە ڕێی بکات، تەنیا ئەو ڕێی ڕاستی گرتوە، کەواتە: هەر کەسێ خوا ڕاستەڕێی نەکات، ناتوانێ ڕێی ڕاست بگرێ، ڕێی ڕاست واتە: لە ڕووی: بوونناسییەوە، ئیمان و عەقیدەوە، پەرستشەکانەوە، حەڵاڵ و حەڕامەوە، ... هتد، بە دڵنیایی لێرەدا مەبەست لە (هدایة) - وەك پێشتریش لە مانا گشتییەکەیدا باسمان کرد - ڕێنمایی نیە،

بەڵكو مەبەست پێی: خستنە سەر ڕێی ڕاستە، واتە: مانای دووەم و تایبەتیی هیدایەت لەبەر چاو گیراوە، نەك مانای یەكەمی كە بریتیە لە ڕێنمایی كردن، بۆچی؟ چونكە خوا ڕێنمایی هەموو كەسی كردوە، كەواتە: ﴿ وَمَن يَهْدِ ٱللَّهُ فَهُوَ ٱلْمُهْتَدِ ﴾ ئەگەر مەبەست ڕێنمایی كردن بێ، خوا ڕێنمایی هەموو خەڵكی كردوە، ئنجا ئایا هەموویان ڕێی ڕاستگرتوون؟ نا، كەواتە: مەبەست ئەوەیە هەر كەسێك خوا ڕاستە ڕێی بكات، هەر ئەو ڕێی ڕاستی گرتوە، نەك كەسێ خوا ڕێنمایی بكات، چونكە خوا هەموو خەڵكی ڕێنمایی كردوە، بەڵام هەموو ئەوانەی خوا ڕێنمایی كردوون، ڕێی ڕاست گرتوو نین.

٢)- ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ﴾، هەر كەسێك خوا گومڕای بكات، تۆ لەجیاتی خوا، دۆست و پشتیوانت بۆیان چنگ ناكەون، كە سەرپەرشتییان بكەن و ئاگایان لێیان بێ و، بیانخەنەوە سەر ڕاستە ڕێ.

(أولیاء) كۆی **(ولـيّ)**ە، **(ولي)** لە ئەصڵدا لە **(وَلْي)**وە هاتوە، **(الوَلْي: القُرْب)** نیزیكیی، ئنجا **(وليّ)** بە مانای: دۆست، پشتیوان، یارمەتیدەر، نیزیك، بەو مانایانە هەموویان، دێ.

كە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن يُضْلِلْ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَآءَ مِن دُونِهِۦ ﴾، بۆچی (أَوْلِيَآءَ)ی بەكۆ هێناوە؟ **(جمع الأولیاء، باعتبار مقابلة الجمع بالجمع)**، وشەی (مَن) هەم بۆ تاك، هەم بۆ كۆ، بەكار دێ، ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَن تَجِدَ لَهُمْ ﴾ بۆ ئەوان چنگت ناكەوێ، ئەوان مادام كۆ **(جمع)**ن، (أَوْلِيَآءَ)یشی بە كۆ هێناوە و نەیفەرموە: **(فلن تجد لهم ولیاً)** فەرموویەتی: (أَوْلِيَآءَ) كۆی لە بەرانبەری كۆدا بەكارهێناوە.

٣)- ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ﴾، لە ڕۆژی هەڵسانەوەشەدا لەسەر ڕوویان كۆیان دەكەینەوە، كە لێرەدا مەبەست ئەوەیە: لەسەر ڕوویان دەیانڕۆێنین و، كۆشیان دەكەینەوەو، خڕیشیان دەكەینەوە **(الحَشْرُ: جَمْعُ النَّاسِ مِنْ مَوَاضِعِ مُتَفَرِّقَة إلى مَكَانٍ وَاحِدٍ، عُدِّي الحَشْرُ بـ «على» لتضمین معنی «يَمْشون»)** واتە: **(حشر)** (كۆ كردنەوە) بریتیە لە كۆكردنەوەی خەڵك لە چەند شوێنێكی جۆراو جۆرەوە، بەرەو یەك شوێنی دیارییكراو، وشەی **(حَشر)** بە پێی **(على)** پەڕێنراوەتەوە بۆ بەركار **(مفعول به)** تاكو مانای دەڕۆن **(يمشون)**ی بخرێتە نێو، ئەگەرنا **(حَشَرَهُ)** یانی: كۆی كردەوە و، پێویست بە **(على)** ناكات، وەك: **(حشر اللّهُ الناسَ)**، بەڵام كە بە پیتی **(على)** بەركار **(مفعول به)** دەخوازێ، ئەوە مانای **(أَمْشى)**ی خراوەتە نێو، یانی: **(نَحْشُرهُم وَنُمَشِّيهم)** كۆشیان دەكەینەوە و دەشیانڕۆێنین.

لەو بارەوەش ئەم فەرموودەیە هەیە: {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ {يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا، قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟} (أخرجه البخاري: ٤٤٨٢).

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیك (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پیاوێك گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ {خوا کە دەفەرموێ: لەسەر ڕوویان، لەسەر دەم و چاویان کۆ دەکرێنەوە} ئایا کافر لەسەر دەم و چاوی کۆ دەکرێتەوە، دەڕۆێنرێ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئایا ئەو زاتەی کە لەسەر پێیەکانی ڕۆیاندوویەتی، ناتوانێ لەسەر دەم و چاویشی بیڕۆێنێ، لەڕۆژی قیامەت دا؟

٤)- ﴿ عُمۡيٗا وَبُكۡمٗا وَصُمّٗا ﴾ ئەمانە، هەرسێکیان کۆ (**جمع**)ن، واتە: کۆی کوێرو لاڵ و کەڕ، ئنجا جێی سەرنج ئەوەیە، کە لە هەموو قورئاندا، خوای پەنهانزان هەمیشە (صم)ی پێش (بکم) خستوە، بەڵام لێرەدا (**عُمي**)ی پێش خستوە، دەفەرموێ: کوێرن، لاڵن، کەڕن؟!

حیکمەتەکەشی ئەوەیە کە لە شوێنەکانی دیکە، خوای کاربەجێ ڕیزبەندیی مەنتیقیی و زانستیی ڕەچاو کردوە، چونکە بێگومان: هەر کەسێك کەڕ بوو، لاڵیش دەبێ، بۆیە لە شوێنەکانی دیکە لە سوورەتی (**البقرة**) لە دوو شوێن دا (١٨ و ١٧١)، هەروەها لە شوێنەکانی دیکەدا (**صم**) واتە: کەڕان، خراوەتە پێش (**بکم**) واتە: لاڵان، چونکە کەسێك لاڵ دەبێ، کە کەڕ بێ، بەڵام لێرەدا:

﴿ عُمۡيٗا وَبُكۡمٗا وَصُمّٗا ﴾، کوێرن و لاڵن و کەڕن، لەبەر ئەوەی لێرەدا مەبەست ڕیزبەندیی بوونیی، (**الترتيب الوجودي**) نیە، بەڵکو مەبەست ڕیزبەندیی لە گرنگترەوە بۆ گرەنگ چوونە (**الأهم فالمهم**) ئنجا بەر لە هەموو شتێك ئەوانە کوێرن و هیچ نابینن، ناخۆشترین شتیش ئەوەیە کە ئینسان نابینا بێ، پاشان ئەوانە لاڵن قسەیان بۆ ناکرێ، ئنجا کەڕیشن و هیچ نابیستن، واتە: لە ڕۆژی دواییدا: بەلای کوێریی، گەورەترە لە لاڵیی و، لاڵیی گەورترە لە کەڕیی، بەڵام لە ژیانی دنیادا: کەڕیی دەبێتە هۆی لاڵیی، بۆیە تەنیا لەم شوێنەدا کە باسی قیامەت دەکات، لاڵێتیی پێش کەڕێتیی خراوە.

٥)- ﴿ مَّأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ ﴾ (**المأوى محل الأويّ، أوى يأوي أويّاً**) واتە: پەنا پێ بردن و تێدا حەوانەوە:

شوێنی حەوانەوەیان، شوێنی تێدا سرەوتنیان دۆزەخە.

٦)- ﴿ كُلَّمَا خَبَتۡ زِدۡنَٰهُمۡ سَعِيرٗا ﴾ (**خبتْ أي سكنت وانطفأت**) هەرکات ئاگرەکە خامۆش بوو، دامرکا، بڵێسەیان بۆ زیاد دەکەین، لێرەدا خوا ﷻ نافەرموێ: (**كلما خبت زدناها سعيراً**) هەر

کە ئاگرەکە دامرکا زیاتر بڵێسەی دەدەینێ، واتە: نێڵی دەدەین و ئاگرەکە خۆش دەکەین، بەڵکو دەفەرموێ: (زدناهم)! چونکە ئاگری دۆزەخ ناکوژێتەوە، بەڵام بەنسبەت ئەوانەوە کە ماوەیەك بەو جۆرە ئاگرەوە ڕادێن و خووی پێوە دەگرن، بۆیە خوا دەفەرموێ: {زدناهم} بۆ ئەوان بڵێسە زیاد دەکەین، ئەگەرنا لەخودی خۆیدا ئاگرەکە، نە خەفە دەبێ و، نە خامۆش دەبێ و، نە دادەمرکێ، بۆیە نافەرموێ: (زدناها سعیراً) ئەگەر وای فەرمووبا، مانای وابوو، ئاگرەکە خامۆش بووەو دامرکاوە، بەڵام، یانی: بەنسبەت ئەوانەوە ئەوان پێیان وایە، کە ئاگرەکە خامۆش بووەو دامرکاوە، ﴿ زِدۡنَٰهُمۡ سَعِيرٗا ﴾، هەر کاتێك بە نسبەت ئەوانەوە، کە پێی سزا دەدرێن، ئاگرەکە دامرکا و خەفە بوو، بڵێسەدارتر دەکرێ بۆ ئەوان، ئەگەرنا لە خودی خۆیدا هەروەك خۆیەتی.

وشەی (سعیر)یش یانی: بڵێسە سەندن و کڵپە سەندن.

٧) - ﴿ ذَٰلِكَ جَزَآؤُهُم بِأَنَّهُمۡ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِنَا ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئا ئەوە سزایانە بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون بە ئایەتەکانی ئێمە، (آیات) کۆی (آیة)ە، واتە: نیشانە، بەڵام هەم بە مانای ڕستەکانی فەرمایشتی خوا، دێ، هەم بە مانای موعجیزەی پێغەمبەران سەلامی خوایان لێبێ، دێ، هەم بەمانای دیاردە سروشتییەکانیش دێ، هەروەها بەمانای ئەو بەڵایانەش دێ، کە خوا بەسەر گەل و نەتەوە یاخییەکانی هێناون، بەچوار واتا دێ، کە لێرەدا دەگونجێ: مەبەست پێی ئایەتە خوێنراوەکان بن و، دەشگونجێ مەبەست موعجیزەی پێغەمبەران، یان دیاردە سروشتییەکانیش بێ، بەهۆی ئەوەوە کە بێبڕوا بوون بە نیشانەکانی ئێمە، بۆیە سزامان دان.

٨) - (وَقَالُوٓاْ أَءِذَا كُنَّا عِظَٰمٗا وَرُفَٰتًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ خَلۡقٗا جَدِيدٗا ؟!)، گوتیان: ئایا ئەگەر بووینەوە ئێسك و پرووسکی وردو خاش و پرتووکاو، ئایا ئێمە بە دروستکراوێکی تازە زیندوو دەکرێینەوە، (رُفات) بەشەکانی شتێکی تێك شکاون، شتێ کە وردو خاش کرابێ، کە لێرەدا: ئێسقانە، ئەگەرنا هەر شتێکی ڕەقی تێکشکاو و وردو خاش (رُفات) و (فُتات)ی پێدەگوترێ.

ئنجا خوا ﷻ لە وەڵامیان دەفەرموێ:

٩) - ﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ ؟ ﴾

بە دڵنیایی لێرە مەبەست لە (أو لم یروا) بینینی چاو نیە و، مەبەست بینینی عەقڵ و دڵە:

ئایا بەچاوی عەقڵ و دڵ نەیانبینیوە، کە ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، توانایە: وێنەی ئەوانیش دروست بکات، نەیفەرمووە: ئەوان، بەڵکو فەرموویەتی: (مثلهم) وێنەی ئەوان، چونکە ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا، خوا دروستی دەکاتەوە، خودی ئەو جەستەیە نیە، بەڵکو شێوەی ئەوەیە و لە ماددەیەکی دیکەیە، بەڵام هەمان مرۆڤەو لە هەمان شێوەدا.

بەڵێ ئەم ڕستەیە: ﴿ قَادِرٌ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۡ ﴾ بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە زیندوو کرانەوە، بریتیە لە هێنانەوەی جەستەی مردووان لە نەبوونەوە، بەڵام بۆ هەر مردوویەك جەستەیەکی تازە، لەسەر شێوەی جەستەی پێشووەکەی دروست دەکرێتەوە، بەڵام مەرج نیە بە هەمان قەبارە و لە هەمان مادده بێ، کە کاتی خۆی لە دنیادا بووە، بۆچی؟ چونکە:

یەکەم: هەمان قەبارە نابێ، لەبەر ئەوەی لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە ئەهلی بەهەشت لەسەر شێوەی بابیان ئادەمن کە شەست (٦٠) باسك کەڵەگەت بووە و[١]، دیارە چەندەش بەرز بێ، دەبێ لە قەدەر ئەوە، ئەوەندەش ئەستوور بێ! شایانی باسە: لە سوورەتی **(الواقعة)**دا، خوا ﷻ ئاماژەیەك بەو ڕاستییە مەزنە دەکات، کە من پێم وایە: لە هەموو قورئان دا لەوبارەوە: بەس لێرە لە سوورەتی**(الإسراء)**دا، ئەو ئاماژەیە هەیە و لە سوورەتی **(الواقعة)**شدا، کە دەفەرموێ: ﴿ نَحۡنُ قَدَّرۡنَا بَيۡنَكُمُ ٱلۡمَوۡتَ وَمَا نَحۡنُ بِمَسۡبُوقِينَ ﴿٦٠﴾ عَلَىٰٓ أَن نُّبَدِّلَ أَمۡثَٰلَكُمۡ وَنُنشِئَكُمۡ فِي مَا لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٦١﴾ ﴾، واتە: ئێمە مردنمان لە نێو ئێوەدا ئەندازەگیریی کردوە، دامانناوە، بڕیارمان داوە و، ئێمە (دەستە وسان و) لێوەپێشکەوتووەوە نین {کەسێك کە پێشبڕکە دەکات، کەسێ پێشی بکەوێتەوە، واتە: دەربازی بێ و دەستەڵاتی بەسەریدا نەبێ} کە وێنەی ئێوە بێنین و بە جۆرێك دروستتان بکەینەوە، کە نایزانن، یانی: ئێستا نایزانن.

دووەم: ماددەکەشی دەگۆڕێ، چونکە جەستەیەك بەرگەی ژیانێکی هەتا هەتایی بگرێ لە بەهەشتدا، یاخود لە دۆزەخدا، دیارە دەبێ ماددەکەی و قەبارەکەی جیا بێ، وەك لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتوە.

١٠)-﴿ وَجَعَلَ لَهُمۡ أَجَلٗا لَّا رَيۡبَ ﴾، کاتێکی دیاریی کراوی بۆ داناون، کە هیچ دوودڵیی تێدانیە.

١١)-﴿ فَأَبَى ٱلظَّٰلِمُونَ إِلَّا كُفُورٗا ﴾، کەچی ستەمکاران ڕازی نەبوون بە جگە لە ناسپاسیی و سپڵەیی، ئامادە نەبوون بۆ ملکەچیی بەڵکو هەر سپڵەیی و ناسپاسییان هەڵبژارد، ستەمکاران سەرپێچییان کرد و لاملییان کرد لە ئیمان و فەرمانبەریی و، تەنیا ناسپاسیی و سپڵەییان هەڵبژارد.

---

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ طُولُهُ سِتُّونَ ذِرَاعًا فَلَمَّا خَلَقَهُ، قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أُولَئِكَ النَّفَرِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جُلُوسٌ فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّونَكَ فَإِنَّهَا تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالُوا: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ، فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدُ حَتَّى الآنَ} صحيح البخاري: ٥٨٧٣.

مەسەلەی دووەم:

خوا دەفەرموێ: بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی و بەخششی پەروەردگارمتان هەبووایە، ئەو کاتەش لە ترسی بڕانیان، لە خەرج کردنیدا، هەر چرووکییتان دەکردو، دەستتان دەگرتەوە، مرۆڤیش ڕژد و بەرچاو تەنگە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّيٓ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ۚ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّيٓ ﴾، بڵێ: ئەگەر ئێوە عەمبارەکانی بەزەیی و بەخششی پەروەردگارمتان هەبووایە.

دەگوترێ: (أَنْفَقَ الرَّجُلُ: أَي افْتَقَرَ وَذَهَبَ مَالُه) (إنفاق) بەمانای هەژار کەوتن دێ، (نَفَقَ يَنْفِقُ نَفْقَاً، أي: نَفِد)، واتە: بڕا، نەما.

٢)- ﴿ إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ ٱلْإِنفَاقِ ﴾، یانی: ئەگەر عەمبارەکانی بەزەیی پەروەردگاریشمتان لەبەر دەست دا بووایە، لە ترسی هەژارکەوتن، چرووکییتان دەکردو دەستتان دەگرتەوە، یاخود لەترسی بڕانی ئەوەی کە لە عەمبارەکان دا هەیە، چرووکیی و ڕژدییتان دەکرد.

٣)- ﴿ وَكَانَ ٱلْإِنسَٰنُ قَتُورًا ﴾، واتە: مرۆڤیش بەرچاو تەنگەو، چنگ قووچاوە.

(قتور) واتە: زۆر چرووك و ڕژد، کە لە (قَتْر)ەوە وەرگیراوە، ئەویش کە مکردنەوەی خەرجکردن و دەستگرتنەوە و تەنگکردنەوەیەو، (الإنفاق) هەم بە مانای هەژار کەوتن دێ و، هەم بە مانای بڕاندنی ئەو ماڵ و سامانە دێ، کە لەبەردەستدایە.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

بەدڵنیایی نۆ (٩) نیشانەی ڕۆشنمان بە مووسا دابوون، لەو بارەوە لە گەلی ئیسرائیل بپرسە: کە چووە لایان و فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! پێم وایە جادووت لێ کراوە، مووساش گوتی: دەزانی کە ئەو نۆ نیشانەیە تەنیا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی دایبەزاندوون و ڕوونکەرەوەن و، ئەی فیرعەون! من بە فەوتاوت دەزانم، ئەویش کارێکی کرد کە ناچاری بەجێهێشتنی سەرزەمینی میسریان بکات و، ئێمەش خۆی و هەموو ئەوانەی لەگەڵیدا بوون خنکاندمانن و، دواى ویش بەبەنی ئیسرائیلمان فەرموو: لەسەر زەمینی شام نیشتەجێ بن، ئنجا کە کاتی بەڵێنی جاری دوایی {یان: ڕۆژی دوایی} هات هەمووتان ڕادەپێچین و دەتانهێنین:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍۢ ۖ فَسْـَٔلْ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِذْ جَآءَهُمْ فَقَالَ لَهُۥ فِرْعَوْنُ إِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ بَصَآئِرَ وَإِنِّى لَأَظُنُّكَ يَٰفِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ ٱلْـَٔاخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾ ﴾.

بەڕێزان! ئێمە بەخێرایی و لە دە (١٠) بڕگەدا، بەسەر ئەم چوار ئایەتەدا ڕەت دەبین، لەبەر ئەوەی لە تەفسیری سوورەتی **(الأعراف)** و، لە تەفسیری سوورەتی **(یونس)**یشدا، باسی بەسەرهاتی مووسامان کردوە:

١)- ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍۢ ﴾، واتە: بە دڵینایی نۆ (٩) نیشانەی ڕوون و ئاشکرامان بە مووسا دابوون.

(بیّنات) دەگونجێ بە مانای **(واضحات)** ڕوون و ئاشکراکان بێ، یانی: نیشانە ڕوون و ئاشکرایەکان، دەشگونجێ **(بیّنات)** کۆی **(بیّنة)** بێ، یانی: ئەو نیشانانەی کە بەڵگە بوون لە خودی خۆیاندا.

ئێمە لە سوورەتی **(الأعراف)**دا بە درێژیی باسی ئەو نۆ (٩) نیشانانەمان کردوە کە بریتین لە:

(١- گۆچانەکەی، ٢ - دەستی، ٣ - ساڵانی گرانیی، ٤ - کەمیی لە بەروبوومدا، ٥ - تۆفان و ئاو هەڵسان، ٦ - کوللە، ٧ - ئەسپێ، ٨ - بۆق، ٩ - خوێن).

٢)- ﴿ فَسۡـَٔلۡ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ إِذۡ جَآءَهُمۡ ﴾ ، لە بەنی ئیسرائیل بپرسە کاتێك هاتە لایان.

شایانی باسە لە: (**التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر الخروج، الإصحاح: ٧ و٨ و٩ و١٠ و ١١**)، (ص ١٤٤ - ١٥٢)دا، بە درێژیی باسی ئەو نیشانانە کراوە، بەڵام لەوێدا یازدە (١١) دانە لەو بەڵایانەی بەسەریان هاتوون، باسکراون، بەڵام خوا باسی نۆیان دەکات، کە ئەو دووانەی دیکەشیان هەر گرتوونە خۆیان، کە بەدڵنیاییەوە کتێبەکانی ئەوان دەستکاریی و کەم و زیادییان تێدا کراوە، بەڵام ئەوەی کە لە سەدا سەد (١٠٠/ ١٠٠) هەق و ڕاستە، هەر ئەوەیە کە لە دوا کتێبی خوای زانا و توانادا هاتوە.

٣)- ﴿ فَقَالَ لَهُۥ فِرۡعَوۡنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰمُوسَىٰ مَسۡحُورٗا ﴾، فیرعەون پێی گوت: ئەی مووسا! من بە جادوو لێکراوت تێدەگەم.

هەندێکیش گوتوویانە: وشەی (**مسحور**) وەك (**میمون**) و (**مشئوم**) وایە، کە هی یەکەمیان: بەمانای پیرۆزو بەرەکەتدار و، هی دووەمیان بە مانای نەگبەت، دێن و، هەردووکیان لە بنچینەدا بەمانای (**مائن**) و (**شائم**)ن، (**مسحور**) یش (**ساحر**)ە، فیرعەون پێی دەڵێ: ئەی مووسا! من بە جادووگەرت تێدەگەم.

بەڵام پێم وایە هەر مانای یەکەمیان ڕاستە، واتە: بەجادوو لێکراوت تێدەگەم، یانی: پێم وایە: تۆ شێتی و عەقڵت تێکچووە!

٤)- ﴿ قَالَ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَآ أَنزَلَ هَٰٓؤُلَآءِ إِلَّا رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، (مووسا عليه السلام) فەرمووی: تۆ دەزانی کە ئەمانە {(هَٰٓؤُلَآءِ) ناوی ئاماژەیە بۆ عاقڵان، بەڵام بۆیە خوای تاك و پاك، لێرەدا بەکاری هێناوە، یانی: هەریەك لەو بەڵگانە، وەك مرۆڤێکی عاقڵ وایە، ڕێ پێشانی خەڵك دەداو بۆیان ڕوون دەکاتەوە} تەنیا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی دایبەزاندوون.

٥)- ﴿ بَصَآئِرَ ﴾ کۆی (**بصيرة**)یە، یانی: (**الحجج المفيدة للبصيرة، أي: العلم، فكأنّها نَفْسُ البصيرة**) واتە: ئەو بەڵگانەی کە سوود بەخشن بۆ بەصیرەت و عەقڵی مرۆڤ، یاخود بۆ زانیاریی و بەرچاو ڕوونیی، وەك خودی خۆیان زانیاریی و بەرچاو ڕوونییەکە بن.

٦)- ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَٰفِرۡعَوۡنُ مَثۡبُورٗا ﴾ ئەی فیرعەون! من بە فەوتاویشت دەزانم، یان: من بە فەوتاوت تێدەگەم و وا گومان دەبەم: تۆ فەوتاوی، لەبەر ئەوەی دڵنیا نەبووە ئایا فیرعەون ئیمان دێنێ، یان ئیمان ناهێنێ و، دڵنیا نەبووە سەرەنجامەکەی چۆن دەبێ، بۆیە فەرموویەتی: ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ ﴾، چونکە وشەی (**ظن**) هەم بەمانای (گومان) دێ، واتە: پێوابوونی شتێك،

ئنجا پێوابوونەکە، بەباری بوون، یان بەباری نەبوون دا، هەم بە مانای زانیاریی و دڵنیاییش، دێ، دوایی بەپێی سیاقەکە، ماناکەی دەگۆڕێ.

أ - ئنجا ئەگەر مەبەست لە (**ظن**) گومان بێ، ناگونجێ مووسا گومانی هەبێ و خواش ئاگاداری کردبێتەوە! بەڵام لەبەر ئەوەی دڵنیا نەبووە، فیرعەون ئیمان دێنێ، یان نا؟ لەبەر ئەوە گوتوویەتی: گومانم وایە تۆ فەوتاوی.

ب - ئەگەر (**ظن**)یش بە مانای دڵنیایی (**یقین**) بێ، یانی: دڵنیام و دەزانم تۆ فەوتاوی، لەبەر ئەوەی خوا ئاگاداری کردۆتەوە کە فیرعەون هەر ئیمان ناهێنێ.

(**مثبور**) کەسێکە کە (**ثبور**)ی تووش دێ، (**ثبور**)یش بە مانای لە بەین چوون و نەمانە.

٧)- ﴿ فَأَرَادَ أَن يَسْتَفِزَّهُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ﴾، (فیرعەون) ویستی لەسەر زەوی هەڵیانسێنێ، بیانورووژێنێ، (**الإِسْتِفْزَازُ: الإِسْتِخْفَافُ، كِنَايَةٌ عَنِ الإبعَادِ**) (**إستخفاف**) بە مانای: بێزارکردن و جووڵاندنە، یانی: ناچاریان بکات هەڵسن و، سەر زەوی میسر بەجێ بهێڵن.

٨)- ﴿ فَأَغْرَقْنَٰهُ وَمَن مَّعَهُۥ جَمِيعًا ﴾، ئێمەش خۆی و تێکڕای ئەوانەی لەگەڵیدا بوون، خنکاندمانن، نغرۆمان کردن، فیرعەون ویستوویەتی ناچاریان بکات: سەرزەمینی میسر بەجێبهێڵن و دواییش بەجێیان هێشت، ئنجا کە بەجێشیان هێشتوە، خوای دادگەریش فیرعەون و سوپایەکەی سزا داوەو هەموویانی نغرۆ کردوە، لە دەریای سووردا.

٩)- ﴿ وَقُلْنَا مِنۢ بَعْدِهِۦ لِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱسْكُنُوا۟ ٱلْأَرْضَ ﴾، لە دوای وی، {لە دوای فیرعەون، کە فەوتا} بە گەلی بەنی ئیسرائیلمان فەرموو: لەسەر زەوی نیشتەجێ بن.

یانی: سەرزەمینی شام، کە ئەمە هەم بەسیاق دەزانرێ، بە شوێنەکانی دیکە، کە بەسەرهاتەکانی فیرعەون و مووساو گەلەکەی، تێیاندا باس کراون، بەوە دەزانرێ کە مەبەست لەو سەر زەمینە، ئەو (ال)ی کە لەسەر (**الأرض**)ە (ال)ی جینس نیە، کۆی سەر زەوی، بەڵکو مەبەست سەرزەمینێکی دیاریی کراوە، کە شامە.

هەندێ لە زانایانیش گوتوویانە: (**الأرض**) لێرەدا (ال)ەکەی کە هی ناساندنە بۆ (جنس)ە، لەکۆی سەرزەمین دا نیشتەجێ بن، چونکە گەلی جوولەکە دوایی بە هەموو دنیادا بڵاو بوونەوە!

بەڵام پێم وایە: ڕای یەکەم ڕاستە، چونکە: پەڕاگەندە بوونی جوولەکە بە دنیادا، سزایەکی خوا بووە، نەك چاکە و نیعمەت، کە سیاقی ئەم ئایەتانە دەگەنێ!

١٠)- ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴾، ئنجا هەر کاتێ بەڵێنی ڕۆژی دوایی هات {ئەو ڕۆژی دواییەی، کە خوا لەسەر زمانی پێغەمبەران (**علیهم الصلاة والسلام**) هەواڵی پێداوە، کە بریتیە لە کۆ کردنەوەو زیندوو کردنەوەی خەڵك} ئێوەش هەمووتان ڕەپێچك دەکەین و کۆتان دەکەینەوە و، دەتانهێنین بۆ مەیدان و گۆڕەپانی سزاو پاداشت.

یاخود: ﴿ فَإِذَا جَآءَ وَعۡدُ ٱلۡأٓخِرَةِ جِئۡنَا بِكُمۡ لَفِيفٗا ﴾، واتە: هەرکات بەڵێنی جاری دووەم هات، لەو دوو تێکدانەی کە گەلی ئیسرائیل ئەنجامی دەدەن و خوای دادگەریش لەبەرامبەر هەر تێکدانێکدا، سزایەکیان دەدا، (**لفيفاً: الجَماعَاتِ المُخْتَلِطِينَ مِنْ أَصْنَافٍ شَتّى**) کۆمەڵە خەڵکێکی تێکەڵ و ئاوێتە لە جۆرە جیا جیاکان.

کەواتە: دەگونجێ مەبەست لە: (ٱلۡأٓخِرَةِ) ڕۆژی دوایی بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی جاری دووەم بێ، لەو دوو جارانەی کە وەچەی ئیسرائیل تێکدان و خراپەکاریی دەکەن لە زەویدا و، خوای تۆڵەستێنیش سزایان دەدات، لەسەر ئەو دوو تێکدانە.

ئنجا ئەگەر بەم واتایە بێ، دەبێ:

أ - جاری یەکەم تێپەڕی بێ و گوزەرانێ.

ب - جاری دووەم، تاکو ئێستا نەهاتبێ، ئنجا جێی هەڵوەستەشە کە: ئێستا لە هەموو شوێنەکانەوە گەلی جوولەکە، لە قەوارەکەیان خڕدەبنەوە، ئەو قەوارەیەی کە لە ساڵی (١٩٤٨ز)ەوە، لەسەر بەشێکی خاکی داگیرکراوی فەلەستین دامەزراوە و، بەقەدەری خوا لە هەموو شوێنانەوە هاتوون و، لەوێ خڕکراونەوە، کە نیزیکە بۆ ئەوەبێ، خوا بە تێکڕایی سزایان بدات وەك لە فەرمایشتی پێغەمبەری خوادا ﷺ ئاماژەی پێ کراوە، کە مسوڵمانان لە دژی جوولەکە جەنگ دەکەن، ئنجا وا پێ دەچێ کە ئەوە جاری دووەم بێ، ئەو قەوارەیەی کە بە ستەم و خۆ فەڕزکردن بنیاتیان ناوە، خوای دادگەر تێکی بدات، بە تەئکیدیش ئەوەی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرموویانە، هەر دێتە دی، درەنگ یان زوو.

بەڵام ئەوەش پەیوەستە بەوەوە کە ئایا: ئەوان تا چ ڕاددەیەك تێدەپەڕێنن لە ستەم و خراپەدا و، شایستەی سزای خوا دەبن، هەروەها مسوڵمانانیش، تا چ ڕاددەیەك پابەند دەبن بە شەریعەتی خواوە و، شایستەی ئەوە دەبن کە یەکێك لە دوژمنە هەرە

سەرسەختەکانیان، کە خەڵکی ستەمکاری جوولەکەن، نەك گەلی جوولەکە بە تێکڕا، بەڵکو ئەوانەیان کە ستەم دەکەن، سەرزەمینی خەڵکی دیکە داگیر دەکەن، یەکەمین ڕووگەی مسوڵمانان و، شوێنێ شەوڕۆیی پێغەمبەری خوا ﷺ و، سێیەمین حەڕەم.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی یازدەم

پێناسەی ئەم دەرسە

بەڕێزان! ئـەم دەرسـەمان حـەوت (٧) ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (الإسراء)دا، دەگرێتـە خۆی، ئایەتەکانـی: (١٠٥ - ١١١)، کـە سـێ بابـەتی سـەرەکییان تێداخراونەڕوو:

١- باسی قورئانە، کە بە شێوازێکی هەق و بە هەقیشەوە دابەزێنراوە، تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکدا بخوێنرێتەوە، لە لایەن پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ، پاشان باسی هەڵوێستی ئەرێنییانەی بەشێك لە زانایانی خاوەن کتێب کراوە، کە چۆن کارلێکی لەگەڵدا دەکەن و پێی کارتێکراو (متأثر) دەبن!

٢- باسی پاڕانەوە کراوە، کە مسوڵمانان: چ بە ناوی: خوا (**الله**)، چ بە ناوی: بە بەزەیی (**الرحمن**) لێی بپاڕێنەوە، خوا ناوە هەر بەرزو پەسندەکانی هەن و، پێویستیشە پاڕانەوەو نوێژ، بە دەنگێکی میانجی ئەنجام بدرێ، نە زۆر بەرز، نە زۆر کپ.

٣- فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ کراوە، کە ستایشی خوا بکات و بە گەورەی بگرێ، خوایەك کە نە ڕۆڵەو هاوبەشی هەن و، نە بە هۆی بێ دەستەڵاتییشەوە، حەوجێی سەرپەرشتیارو پشتیوانە.

﴿ وَبِٱلْحَقِّ أَنزَلْنَٰهُ وَبِٱلْحَقِّ نَزَلَ ۗ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْءَانًا فَرَقْنَٰهُ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ
عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَٰهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ
عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ
لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ۩ ﴿١٠٩﴾ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ ۖ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ
ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ۚ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ
ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ ۖ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًۢا ﴿١١١﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەم (قورئان)ەمان بە شێوازێکی هەق دابەزاندووە، بە هەقیشەوە دابەزیوە، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر ڕەوانەکردوە ﴿١٠٥﴾ ئەو خوێندراوەیەمان جیاجیاکردوە (لە دابەزاندن دا) تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکی دا بخوێنیەوە، بە دابەزاندنی بەش بەش دامانبەزاندوە ﴿١٠٦﴾ بڵێ: بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای نەهێنن، بە دڵنیایی ئەوانەی لە پێش ویدا زانیارییان پێدراوە (و شارەزای کتێبە پێشووەکانی خوان) کاتێك بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، لەپەوڕوو بەسەر چەنەگەکانیاندا بە کڕنووشدا دەکەون ﴿١٠٧﴾ دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێکراوە ﴿١٠٨﴾ لەسەر چەناگەکانیان لەپەوڕوو دەکەون و دەگریەن و (قورئان خوێندن) گەردنکەچییان بۆ زیاد دەکات ﴿١٠٩﴾ بڵێ: بە ناوی خوا بپاڕێنەوە، یان بە ناوی بە بەزەیی، بە هەر کامیان بپاڕێنەوە، خوا ناوە هەرە چاکەکانی هەن، هەروەها (دەنگ بە) نوێژو پاڕانەوەت بەرزمەکەوە، پەنهانیشیی مەکەو، حاڵەتێکی میانە لەو نێوانەدا ڕەچاو بکە ﴿١١٠﴾ بشڵێ: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە هیچ ڕۆڵەی بۆ خۆی دانەناون و، پەنای بۆ هیچ پشتیوانێك نەبردوە و، بە گەورە گرتنێکی شایستە، بە گەورەی بگرە ﴿١١١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَرَقْنَهُ): (أي: بَيَّنَا فِيهِ الأَحكَامَ وَفَصَّلنَاهُ، وَقِيلَ: فَرَّقْنَاهُ أي: أَنْزَلْنَاهُ مُفَرَّقاً)، (فَرَقْنَاهُ) واتە: یاساكانمان تێدا ڕوونكردوونەوەو خستوونە ڕوو، گوتراویشە: (فَرَّقْنَاهُ) بەش بەش دامانبەزاندوە.

(عَلَىٰ مُكْثٍ)، (المُكْثُ: ثَبَاتٌ مَعَ انتِظَارٍ، يُقَالُ: مَكَثَ مُكْثَا وَمَكْثَاً، أي: لَبِثَ وَانْتَظَرَ)، (مُكْث) بریتیە لە چەسپان لەگەڵ چاوەڕێ كردندا، (مَكَثَ مُكْثاً وَمَكْثَاً) واتە: مایەوەو چاوەڕێی كرد.

(يَخِرُّونَ): (الخَرِيرُ: صَوْتُ المَاءِ، وَخرَّ يَخِرُّ خَرِيْرَاً، وَخرَّ سَاجِدَاً: سَقَطَ)، (خریر) بە مانای دەنگی ئاو دێ، {دەڵێم: بە مانای دەنگی ((با))ش دێ} دەگوترێ: (خرَّ يَخِرُّ خَرِيْرَاً) واتە: دەنگی هات، (خرَّ سَاجِدَاً) واتە: لەپەوڕوو بە كڕنووشدا كەوت.

(لِلْأَذْقَانِ): (جَمْعُ ذَقَن: وَهُوَ مَجْمَعُ اللَّحيين)، (أذقان) كۆی (ذَقَن)ە یانی: چەناگە، شوێنی كۆبوونەوەی دوو شەوێلاگەكە، (يَخِرُّون للأذْقَان) مرۆڤ كە كڕنووش دەبات، وەك بەسەر چەناگەدا بكەوێ، وایە بۆیە ئەو تەعبیرەی بەكارهێناوە.

(خشُوعَاً): (الخُشُوعُ: الضَّرَاعَةُ، وَأَكْثَرُ مَا يُسْتَعْمَلُ الخُشُوعُ فِيمَا يُوجَدُ عَلَى الجَوَارِحِ، وَالضَّرَاعَةُ أَكْثَرَ مَا تُسْتَعْمَلُ فِيمَا يُوجَدُ فِي القَلْبِ)، (خشوع) بریتیە لە كزیی و زەبوونیی دەربڕین، بەڵام بە زۆریی وشەی (خشوع) بۆ ئەوە بەكاردەهێنرێ كە لەسەر ئەندامەكان دەردەكەوێ، {حاڵەتی داماویی و كزیی و بچووكیی دەربڕین لەبەرانبەر خوادا} بەڵام (ضراعة) بە مانای كرووزانەوەو لاڵانەویە، كە لە دڵدا هەیە، زیاتر بۆ ئەوە بە كادەهێنرێ.

(وَلَا تَجْهَرْ): واتە: دەنگ بەرز مەكەوە، دەنگ هەڵمەهێنە، (الجَهْرُ: يقَالُ لظهُورِ الشَّيءِ بِإفْرَاطٍ، لحَاسَّةِ البَصَرِ أَو حَاسَّةِ السَّمْعِ)، (جهر) بۆ دەركەوتنی شتێك بە كاردێ، كە بە تێپەڕاندنەوە بۆ هەستی بینین، یان هەستی بیستن دەربكەوێ، وەك: وێنەیەكی زەق، ڕۆشناییەك، یان دەنگێكی بەرز.

(بِصَلَاتِكَ): (الصَّلاَةُ: قَالَ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلُ اللُّغَةِ: هِيَ الدُّعَاءُ وَالتَّبرِيكُ وَالتَّمْجِيدُ)، وشەی (صلاة) زۆر لە زانایانی شارەزای زمان گوتوویانە: واتە: پاڕانەوەو، بە پێز دانان و، بە پایەبەرز دانان، هەروەها (صلاة) بە مانای نوێژیش هاتوە.

(وَلَا تُخَافِتْ بِهَا): دەنگ بە نوێژو پاڕانەوەکەت کپ مەکە، (المُخَافَتَة وَالخَفْتُ: إِسْرَارُ النُّطْقِ)، ئەوەیە کە ئینسان شتێك بە دەنگی کپ و نزم ببێژێ.

(ٱلذُّلِّ): (الذُّل: مَا كَانَ عَنْ قَهْرٍ، يُقَالُ: ذَلَّ يَذِلُّ ذُلاًّ، وَالذِّل: مَا كَانَ بَعْدَ تَصَعُّبٍ)، (ذُلّ) ئەوەیە کە بە هۆی دەستەڵاتەوە کەسێك ملی پێکەچ کرابێ، دەگوترێ: (ذَلَّ يَذِلُّ ذُلاًّ) بەڵام (ذِلّ) ئەوەیە کە لە دوای قورسیی و زەحمەتیی بێ، دەگوترێ: (ذَلَّ يَذِلُّ فَهُوَ ذَلُولٌ) ئەوە بۆ ئاژەڵێك بە کاردێ کە چەمووش بێ، ملکەچ نەبێ، بەڵام دوایی دەستەمۆ بێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتەی کە دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾.

لەوبارەوە، سێ بەسەرهات گێڕدراونەوە:

١)- {عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، قَالَ: نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ، فَكَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ، رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ، فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ، سَبُّوا الْقُرْآنَ، وَمَنْ أَنْزَلَهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ، فَقَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ﴾، أَيْ: بِقِرَاءَتِكَ، فَيَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ، وَلَا تُخَافِتْ بِهَا عَنْ أَصْحَابِكَ، فَلَا تُسْمِعُهُمْ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٤٧٢٢، ومسلم: ٤٤٦، والترمذي: ٣١٤٦، وَالنَّسَائِي فِي الكُبرى: ٣٢٠).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، کاتێك هاتە خوار کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە حاڵەتی خۆ پەنهان کردن و خۆ حەشاردان دابوو، ئنجا کاتێك نوێژی بە هاوەڵانی دەکرد، دەنگی بە قوڕئان بەرز دەکردەوە، هاوبەش دانەرەکانیش کە دەیانبیست، جنێویان بە قوڕئان دەدا و، بەو کەسەی کە دایبەزاندوەو، بەو کەسەش کە هێناویەتی، خواش بە

پێغەمبەری خۆی فەرموو: دەنگ بە نوێژەکەت (قورئان خوێندنەکەت) بەرز مەکەوە، ئەوەك هاوبەشدانەرەکان بیبیستن و، جنێو بە قورئان بدەن، هەروەها دەنگیشتی پێ کپ مەکەوە، وا بکەی هاوەڵەکانت نەیبیستن، لەو نێوانە دابە {نە دەنگت هەڵهێنەو نە دەنگت زۆر نزم بکەوە و میانجیی بە}.

٢)- {عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: أُنْزِلَ ذَلِكَ فِي الدُّعَاءِ} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ: ٤٧٢٢، ومسلم: ١٠٣٠).

واتە: دایكمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) گوتوویەتی: ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ١١٠﴾، دەربارەی پاڕانەوە دابەزێنراوە، {یانی: پاڕانەوەکە، نە زۆر بە دەنگی بەرزبێ و، نە زۆریش کپ بێ، کەس نەیبیستێ}.

٣)- {عَنْ دَرَّاجٍ، أَنَّ شَيْخًا مِنَ الأَنْصَارِ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾، ذَلِكَ فِي الدُّعاءِ: لاَ تَرفَعْ صَوتَكَ فِي الدُّعاءِ، فَتَذكُرَ ذُنُوبَكَ، فَيُسمَعَ مِنكَ، فَتُعَيَّرَ بِها} (أَخْرَجَهُ البُخَارِيُّ فِي التأريخ الكبير: ٨٨٢، وسنده حسن، كما قال مؤلفا الإستيعاب).

واتە: دەڕراج دەڵێ: پیاوێکی بە تەمەنی ئەنصاریی لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بۆی باسکردوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووە: ئەم ئایەتە: ﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ﴾، مەبەست پێی پاڕانەوەیە، واتە: لە کاتی پاڕانەوەدا، دەنگ هەڵمەهێنە، گوناهەکانت باس بکەی، دوایی بەهۆی ئەوەوە خەڵك ڕەخنەت لێبگرێ { و بڵێن: بۆ خۆت دانت پێداهێنا، لە کاتی پاڕانەوەتدا!}.

مانای گشتی ئایەتەکان

خوا سبحانه و تعالى لەم حەوت ئایەتەدا، سێ بابەت باس دەکات:

بابەتی یەکەم: باسی قورئانە، لە ئایەتەکانی (١٠٥ و ١٠٦ و ١٠٧ و ١٠٨ و ١٠٩)دا، خوا دەفەرموێ:

﴿ وَبِٱلۡحَقِّ أَنزَلۡنَٰهُ وَبِٱلۡحَقِّ نَزَلَ ﴾، ئەم قورئانەمان بە شێوازێکی هەق دابەزاندوە و بە هەقیشەوە دابەزیوە، واتە: شێوازی دابەزاندنەکەی، لە کات و شوێنی خۆیدا بوووە، هەر ئایەتەو هەر سوورەتە، کاتێکیش دابەزیوە، هەقی لە نێو خۆی گرتوە.

﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، ئەی موحەممەد! تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر ڕەوانە کردوە، واتە: ئەرکێکی دیکەت نیە، کە تۆ بە تۆبزیی، مل بەوانە بسووڕێنی و بیانخەیە سەر ڕێگای ڕاست، ئەوە کارێکە ئیشی تۆ نیە، ئەوە کارێکە تەنیا بە خوا دەکرێ.

﴿ وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ ﴾، ئەم خوێندراوەیەشمان بەش بەش کردوە، ئەم قورئانەمان لەیەك جیاکردۆتەوە: سوورەت سوورەت، ئایەت ئایەت، ئنجا ئایا حیکمەتی ئەوە چییە؟ ﴿ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا ﴾، تاکو بەشێنەیی و بەکاوەخۆ بەسەر خەڵکیدا بخوێنیەوە، بۆیە: بە شێوەی بەش بەش دامانبەزاندوە، نەك هەمووی بە یەکجار، کە وەك دوایی باسی دەکەین، کافرەکان ڕەخنەیان لەوە دەگرت و دەیانگوت: ﴿ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا ٣٢ ﴾ الفرقان، واتە: دەبوایە ئەم قورئانەی بە یەکجار دابەزیبایە سەر، {خوا دەفەرموێ: حیکمەتەکەی ئەوەیە:} کە عەقڵ و دڵتی پێ بچەسپێنین {یانی: بۆت وەربگیرێ و تێی بگەی و کارلێکی لەگەڵ بکەی} بە هێمنیی و جوانیش خوێندوومانەتەوە.

﴿ قُلۡ ءَامِنُواْ بِهِۦٓ أَوۡ لَا تُؤۡمِنُوٓاْ ﴾، بڵێ: یەکسانە ئێوە {ئەی کافرو بێبڕواو هاوبەشدانەرەکان!} بڕوای پێ بێنن، یاخود بڕوای پێ نەهێنن، ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ مِن قَبۡلِهِۦٓ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی کە پێش ئەم قورئانە زانیارییان پێدراوە، {لە کتێبەکانی خوا شارەزا کراون} ﴿ إِذَا يُتۡلَىٰ عَلَيۡهِمۡ يَخِرُّونَۤ لِلۡأَذۡقَانِ سُجَّدٗا ﴾، کاتێك بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، بەسەر چەناگەکانیان دا بە کڕنووشدا دەکەون،

﴿ وَيَقُولُونَ سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا ﴾، دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، کە بێ خەوشە! {ئەمە بۆ سەرسوڕمانە} بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان، هاتە دی، ئەو بەڵێنانی لە کتێبە پێشووەکاندا دابووی، کە کۆتا پێغەمبەری خۆی، بە کۆتا کتێبی خۆی، ڕەوانە دەکات، ئەوە ئەو بەڵێنە هاتە دی، زانیویانە کە ئەو پێغەمبەری کۆتاییە، ئەو بەڵێنەیە کە خوا لە کتێبە پێشووەکاندا، بەڵێنی داوە، ڕەوانەی بکات.

﴿ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا ﴾، واتە: بە سەرچەناگەکانیان دا لەپەوڕوو دەکەون و دەگرین و {ئەم قوڕئانەش کە دەیخوێنن، یان بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە} ملکەچییان تێدا زیاد دەکات.

ئنجا دێتە سەر بابەتی دووەم: کە یەك ئایەتی بۆ تەرخان کراوە، دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدۡعُواْ ٱللَّهَ أَوِ ٱدۡعُواْ ٱلرَّحۡمَٰنَۖ أَيّٗا مَّا تَدۡعُواْ ﴾ بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یاخود لە **(الرحمن)** بپاڕێنەوە، واتە: بڵێن: **(یا اللـه)**، یان (یا رحمان)، یاخود بە جگە لەو دوو ناوانەش بپاڕێنەوە، ﴿ فَلَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ﴾، خوا ناوە هەرە چاك و پەسندەکانی هەن، ﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴾، لە نوێژەکەت دا، یان: لە پاڕانەوەکەت دا دەنگ هەڵمەهێنە و دەنگیش کپ مەکە، لەو نێوانەدا، {واتە: لە نێوان دەنگ هەڵهێنان و، دەنگ کپ کردندا} ڕێیەکی میانجیی بدۆزەوە و حاڵەتێکی میانجیی ڕەچاو بکە.

ئنجا دێتە سەر بابەتی سێیەم: دەفەرموێ: ﴿ وَقُلِ ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ ٱلَّذِي لَمۡ يَتَّخِذۡ وَلَدٗا ﴾، هەروەها بڵێ: ستایش بۆ ئەو خوایەی کە ڕۆڵەی نیە {ڕۆڵەی بۆ خۆی نەگرتوە}

وشەی (وَلَد) هەم بۆ تاك، هەم بۆ کۆ، بۆ کوڕو کچ، بەکاردەهێنرێ، ﴿ وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٞ فِي ٱلۡمُلۡكِ وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ وَلِيّٞ مِّنَ ٱلذُّلِّ ﴾، هەروەها خوا لە موڵك و دەسترۆیشتوویی و خاوەندارێتیی دا، هیچ هاوبەشی نین و، بە هۆی ملکەچیی و بێ دەستەڵاتییەوە، هیچ سەرپەرشتیارو پشتیوانی نین {چونکە پێویستی پێیان نیە} ﴿ وَكَبِّرۡهُ تَكۡبِيرَۢا ﴾ بە گەورە گرتنێکی شایستەش پەروەردگارت بە گەورە بگرە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

قورئانمان بە شێوازێکی هەق دابەزاندوە و هەقیشی گرتۆتە خۆی و، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر ڕەوانە کردوە و، قورئانیشمان ڕوونکردۆتەوە، تاکو بە شێنەیی بەسەر خەڵکیدا بیخوێنیەوەو، هێدی هێدی دامانبەزاندوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ﴾، ئەو ڕاناوە (أنزلْناه) بۆ قورئان دەچێتەوە، بە پێی سیاق و سەلیقە دەزانرێ، واتە: بە شێوازێکی هەق دامانبەزاندوە، واتە: هەر سوورەتە و هەر ئایەتە، لە کات و شوێنی خۆیدا، قەبارەی سوورەتەکان و قەبارەی ئایەتەکان، پاشان نێوەڕۆکی ئایەتەکان و، ئەو بابەتانەی کە قورئان باسی کردوون، هەموو ئەوانە: هەق و ڕاست و ئەندازەگیریی کراون، بۆ وێنە: زۆرترین پانتایی بۆ باسی خواو، باسی خوا بەیەکگرتن، تەرخان کراوە، هەروەها هەر بابەت و مەسەلەیەك، بە ئەندازەی خۆی گرنگیی پێدراوە، قورئان بەو شێوەیە، بە هەق دابەزێنراوە.

٢)- ﴿وَبِالْحَقِّ نَزَلَ﴾، ئنجا کە داشبەزیوە: هەقی گرتۆتە خۆی، لە هەموو ڕووەکانەوە:

١ - لە ڕووی بووناسییەوە.

٢ - لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە.

٣ - لە ڕووی پەرستنەکانەوە.

٤ - لە ڕووی ڕەوشت و ئاکارەوە.

٥ - لە ڕووی باری کەسێتیی و هەڵسوکەوتەکانی خێزان و کۆمەڵگەوە.

٦ - لە ڕووی حەڵاڵ و حەڕامەوە.

٧ - لە ڕووی جەنگ و ئاشتییەوە.

٨ - لە ڕووی حوکم وسیاسەتەوە، لە هەموو ڕوویەکەوە قورئان هەقی گرۆتە خۆی.

٣)- ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا مُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، تۆشمان تەنیا بە موژدەدەرو ترسێنەر، بە دڵخۆشکەر و وریاکەرەوە، ڕەوانە کردوە، واتە: ئەرکی تۆ کورت هەڵهەلاتوە، لە: دڵخۆشکردنی ئەوانەدا کە بە دەم بانگی خواوە دێن، کە دڵیان خۆش بکەی و هەواڵیان پێ بدەی بە بەهەشت و بە ڕەزامەندیی خوا، لە دواڕۆژداوو، بە سەرکەوتن و بەختەوەریی لە دنیادا، ئەوانەش کە بە دەم بانگەوازی خواوە نایەن، بیانترسێنی و وریایان بکەیەوە کە: سەرەنجامی دنیاو دواڕۆژیان، خراپ دەبێ.

٤)- ﴿ وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ ﴾، ئەمەش قورئانێکە، ڕوونمان کردۆتەوە، یان بەش بەشمان کردوە، لە کاتی دابەزێنرانی دا، (فرقناه) خوێنراویشەتەوە: (فَرَّقْنَاه)، (فَرَقَ يَفْرُقُ، أي: بَيَّنَ يُبَيِّنُ) ڕوونی کردەوە، ڕوونی دەکاتەوە، بەڵام: (فَرَّقْناه: فَصَّلْنَاه، مُفَرَّقاً فِي أيَّامٍ) لە چەندان ڕۆژدا بە جیاجیا دامانبەزاندوە.

کـە هـەردوو واتاکـەش ڕاسـتن، دیـارە (فَـرَق وفـرَّق)ش، هـەردووك واتاکانیـان هـەن، بەڵـێ قورئـان هـەم ڕوونکراوەتـەوە، کـە دابەزێـنراوە، هـەم بـەش بـەش و جیاجیـاش دابەزێـنراوە.

٥)- ﴿ فَرَقۡنَٰهُ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ ﴾، بۆ ئەوەی بەشێنەیی بەسەر خەڵکی دابخوێنیەوە، (على مكث: أي: على مُهْلٍ وتَأَنٍّ، وهي عِلَّةٌ لتفريقه) بۆچی خوا قورئانی بەش بەش دابەزاندوە؟ تاکو بە شێنەیی، بێ پەلەپەل بەسەر خەڵکیدا بخوێنیەوە، ئەگەر هەمووی پێکەوە بووایە، دەبووایە هەمووی پێکەوە بخوێننەوە.

٦)- ﴿ وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا ﴾، بەش بەشیش دامانبەزاندوە، (نزّلَهُ، أي: أنزلَهُ، مُنَجَّماً مُفَرَّقاً) واتە: بەش بەش و بڕبڕ، دامانبەزاندوە، نەك بە لێك بەستراویی، وەك لە سوورەتی (الفرقان)دا هاتوە،

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا ٣٢ ﴾، واتـە: ئەوانـەی بێبـڕوان، گوتیـان: دەبووایـە قورئـانی بـە یەکجـار دابەزێنرابایـە سـەر، (خـوا دەفەرمـوێ:) بۆیە ئـاوا دامانبەزاندوە {سـوورەت سـوورەت، ئایـەت ئایـەت، یـان هـەر کۆمەڵـە ئایەتیـك پێکـەوە} تاکـو دڵـی تـۆی پـێ بچەسـپێنین، لـە عەقڵتـدا بیچەسـپێنین و بـە شـێنەیی و بـە ڕێکیـی بـە سـەرت دا خوێندوومانەتـەوە.

مەسەلەی دووەم:

بڵێ: بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، بێگومان ئەوانەی لە پێش ویدا زانیاریی خواییان پێدراوە، هەر کات بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، لەپەوڕوو بەسەر چەناگەکانیاندا دەکەونە کڕنووش و دەڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێ کراوەو، لەسەر چەناگەکانیان دەکەونە کڕنووش و دەگریەن و، ملکەچییان بۆ زێدە دەکات، یانی: قورئان خوێندنەکە، یان قورئان بەسەردا خوێندرانەوەکە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَـٰنَ رَبِّنَآ إِن كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلْ ءَامِنُوا۟ بِهِۦٓ أَوْ لَا تُؤْمِنُوٓا۟ ﴾، بڵێ: یەکسانە، بڕوای پێ بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، واتە: بە قورئان کە پێشتر باسکراوە، (**حرفُ (لا) حرف النّفي، وليس حرف النّهي**)ئەم (لا)یە بۆ لابردنە، نەك نەهێشتن، کاتێك کارێك هەردوو لای یەکسان بن، ئەم (لا)یە بەکاردێ، بۆ وێنە: خوا دەفەرموێ: ﴿ فَٱصْبِرُوٓا۟ أَوْ لَا تَصْبِرُوا۟ سَوَآءٌ عَلَيْكُمْ ﴿١٦﴾ ﴾ الطور، واتە: خۆڕابگرن، یان خۆڕانەگرن، یەکسانە.

لێرەدا مەبەست کەم بایەخیی و گرنگیی پێنەدانیانە، واتە: یەکسانە ئەوانە بڕوا بێنن، یان بڕوای پێ نەهێنن، بۆچی؟

٢)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مِن قَبْلِهِۦٓ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، پێش ئەو، پێش قورئان، ئەوانەی لە کتێبەکانی خۆیان شارەزان، کە پێش قورئان دابەزیون.

٣)- ﴿ إِذَا يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ ﴾، کاتێك بەسەریاندا بخوێنرێتەوە، (**قورئانیان بەسەردا** بخوێنرێتەوە) بەسەر چەناگەکانیاندا بە کڕنووش دا دەکەون.

٤)- ﴿ سُجَّدًا ﴾، کڕنووش بردووان، کۆی (ساجد)ە.

یانی: پێغەمبەر ﷺ بێ نیازە لەوەی ئێوە بڕوا بە قورئان بێنن، چونکە ئەوانەی کە زانیارییان پێدراوە، پێش دابەزێنرانی قورئان، ئەوانە کە لە ئێوە عاقڵتر و شارەزاترن و پێگەیان باشترە، قەدری زێڕیش لەلای زێڕنگەرە.

٥)-﴿ وَيَقُولُونَ سُبۡحَٰنَ رَبِّنَآ ﴾، دەشڵێن: پاکیی بۆ پەروەردگارمان، کە گفت و بەڵێنی خۆی نەباتەسەر.

٦)-﴿ إِن كَانَ وَعۡدُ رَبِّنَا لَمَفۡعُولٗا ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی پەروەردگارمان جێبەجێ کراوە، ئەو گفت و بەڵێنەی خوا لە کتێبە پێشووەکاندا باسی کردوە، کە قورئانێك دادەبەزێنێ و، پێغەمبەری کۆتایی دەنێرێ، ئەوە هەمووی جێبەجێ کراو هاتە دی.

٧)- ﴿ وَيَخِرُّونَ لِلۡأَذۡقَانِ يَبۡكُونَ ﴾، بەسەر چەناگەکانیاندا دەکەون و دەگرین، بێگومان مرۆڤ بەسەر چەناگەو دەم و چاویدا کڕنووش دەبات، ئەم تەعبیرەش بەجوانترین شێوە حاڵەتی کڕنووش بردن وێناو بەرجەستە دەکات.

٨)-﴿ وَيَزِيدُهُمۡ خُشُوعٗا ﴾، هەروەها ملکەچییان بۆ زێدە دەکات، یانی: ئەو قورئان خوێندنە، یان: قورئان بەسەردا خوێنرانەوەیە، ملکەچیی و، خۆ بە کەمزانینیان لە بەرانبەر خوادا، بۆ زیاد دەکات.

گریانیش لە ئەنجامی هەڵچوونێکی دەروونیی دا دەبێ، چ بە هۆی دڵتەنگیی، یان ترس و بیم، یان بەزەیی و پەرۆش، جاریش هەیە بە هۆی تامەزرۆیی و شەوقەوە، بۆ ئینسان پەیدادەبێ،

ئێرەش یەکێکە لەو دە پازدە (١٠ - ١٥) شوێنانەی قورئان کە دەبێ سەجدەیان تێدا ببردرێ، کە ئێمە لە کۆتایی سوورەتی (الأعراف)دا، بە درێژیی باسمان لەو شوێنانە کرد، کە سەجدەی قورئان خوێندنیان تێدایە.

لێرەدا دوو جاران باسی: کەوتن (خرور) کراوە، مەبەستیش پێی ئەوەیە، کە ئەوانە هێندە بە قورئان، کارتێکراو (متأثر) دەبن: کە وەك ویستیان نەمێنێ، یەکسەر دەکەون.

وشەی (وعد) لەسەر ئەصڵی واتای خۆی ماوەتەوە، کە مانای چاوگی (مصدر)ی هەیە: (وعد يعد وعداً) بەڵێنی دا، بەڵێن دەدا، بەڵێن دان.

دەشگونجێ (وَعْد) بە مانای (موعود) بێ، واتە: ئەوەی کە خوای، پەروەردگارمان بەڵێنی داوە، هاتە دی.

با لەوبـــارەوە، ئەم دوو دەقـــە بێنین:

١ -{عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي»} (أَخْرَجَهُ الْبُخَارِيُّ: ٧٩٤، ومسلم: ٤٨٤، وغيرهما).

واتــە: عائیشــە خــوا لێــی ڕازی بــێ، دەڵــێ: پێغەمبــەری خــوا ﷺ لــە کڕنــووش بــردن و ڕکووع بردنیـدا، زۆر دەیگـوت: پاکیـی بـۆ تـۆ ئـەی خوایـە و، پەروەردگارمـان سـتایش بـۆ تـۆ، ئـەی خوایـە! لێـم ببـوورە.

٢ -{عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: «يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيزٌ كَأَزِيزِ الْمِرْجَلِ مِنَ الْبُكَاءِ»} (أَخْرَجَهُ الحاكم: ٩٧١، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ، وقال الذهبي: صحيح على شرط مسلم).

واتــە: موتەڕڕیــف لــە بــابی ﷺ دەگێڕێتــەوە، گوتوویــەتی: چــووم بــۆ لای پێغەمبــەر ﷺ نوێــژی دەکــرد، ســنیەو هەنــاوی، وەك چــۆن مەنجــەڵ قوڵــپ دەدا، ئەویــش بــە هــۆی گریانــەوە، بەوشــێوەیە قوڵپــی دەدا.

(الأَزِيـزُ: صَـوْتُ الرَّعْـد، وَصَـوْتُ غَلَيَـانِ القِـدْر)[1]، (أزیـز) بـە دەنگـی هـەورە برووسـکەو، بـە دەنگـی کوڵینـی مەنجەڵـیش دەگوتـرێ.

ئنجـا لەوبـارەوە کـە خـاوەن کتێبـە پێشـووەکان کـە خـاوەن زانیارییـن، کاتێـك قورئانیـان بەسـەردا دەخوێنرێتـەوە، چـۆن کارلێـکی لەگـەڵ دەکـەن و کڕنـووش دەبـەن، ئـەم بەسـەرهاتە هاتـوە، کـە ئێمـە تەنیـا جێـی مەبەسـتی لێدێنیـن:

بـاسی عەبدوڵـڵای کـوڕی سـەلام دەکات، کـە یەکێـك بـوو لـە زانایـانی جوولەکـەو، مسـوڵمان بـوو: {...قَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! إِنَّ الْيَهُـودَ قَـوْمٌ بُهْـتٌ، فَاسْـأَلْهُمْ عَنِّـي قَبْـلَ أَنْ يَعْلَمُـوا بِإِسْـلاَمِي، فَجَاءَتِ الْيَهُـودُ، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: «أَيُّ رَجُـلٍ عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ سَـلاَمٍ فِيكُـمْ ؟»، قَالُـوا: خَيْرُنَـا وَابْـنُ خَيْرِنَـا وَأَفْضَلُنَـا وَابْـنُ أَفْضَلِنَـا، فَقَـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: «أَرَأَيْتُـمْ إِنْ أَسْـلَمَ عَبْـدُ اللَّـهِ بْـنُ سَـلاَمٍ؟»، قَالُـوا: أَعَـاذَهُ اللَّـهُ مِـنْ ذَلِـكَ، فَأَعَـادَ عَلَيْهِـمْ، فَقَالُـوا مِثْـلَ ذَلِـكَ، فَخَـرَجَ إِلَيْهِـمْ عَبْـدُ اللَّـهِ، فَقَـالَ: أَشْـهَدُ أَنْ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ اللَّـهُ وَأَنَّ مُحَمَّـدًا رَسُـولُ اللَّـهِ، قَالُـوا: شَرُّنَـا وَابْـنُ شَرِّنَـا، وَتَنَقَّصُـوهُ، قَـالَ: هَـذَا كُنْـتُ أَخَـافُ يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ} (أَخْرَجَـهُ الْبُخَـارِيُّ: ٣٩٣٨، عَـنْ أَنَـسٍ ﷺ).

---

(١) مختار الصحاح، ص١٥.

{عەبدوڵڵای کوڕی سەلام دێ چەند پرسیارێك لە پێغەمبەر ﷺ دەکات، کە وەڵامەکانیان لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن، پێغەمبەر وەڵامیان دەداتەوەو ئەویش ئیمان دێنێ} گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! جوولەکەکان کۆمەڵێکی بوختانکەرن، بۆیە لەبارەی منەوە پرسیاریان لێبکە پێش ئەوەی مسوڵمان ببم، جوولەکەکان هاتن {دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوای ناردوون}، فەرمووی: ئایا عەبدوڵڵای کوڕی سەلام چ جۆرە پیاوێکە لە نێوتاندا؟ گوتیان: باشتریتنمانە و، کوڕی باشترینمانە، پایەدارترینمانە و، کوڕی پایەدارترینیشمانە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەدی ئەگەر عەبدوڵڵای کوڕی سەلام مسوڵمان بێ، هەڵوێستتان چی دەبێ؟ گوتیان: خوا لەوە بیپارێزێ، پێغەمبەر ﷺ دووبارەی کردەوە، ئەوانیش وایان گوتەوە، ئیدی عەبدوڵڵا هاتە دەر بۆ لایان و گوتی: (**أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ**) ئەوانیش گوتیان: خراپترینمانەو کوڕی خراپترینیشمانەو، کەم و کوڕییان پاڵدایەلا، عەبدوڵڵاش گوتی: ئا ئەوە بوو لێی دەترسام، ئەی پێغەمبەری خوا!

مەسەلەی سێیەم:

بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یان لە بە بەزەیی (الرحمن) یەکسانە، هەر کام لە ناوەکانی بێنن، ناوە هەرە چاکەکان هەر هی وین و، دەنگ بە نوێژو پاڕانەوەکەت بەرز مەکەوەو پەنهانیشی مەکەو، لەو نێوانەدا حاڵەتێکی میانە ڕەچاو بکە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەت بڕگەدا:

١)- ﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱللَّهَ أَوِ ٱدْعُوا۟ ٱلرَّحْمَٰنَ ﴾، بڵێ: لە خوا بپاڕێنەوە، یان: لە بە بەزەیی، یان: ناوی (خوا) بێنن، یان ناوی (**الرحمن**)، یان: باسی خوا بکەن، یاخود باسی (**الرحمن**) بکەن، ئەو واتایانە هەموویان دەگرێتەوە، واتە: کام ناو بێنن، نێوەڕۆکیان هەر یەکە.

٢)- ﴿ أَيًّا مَّا تَدْعُوا۟ ﴾، هەرکام لە ناوەکانی بێنن، (**أيّ: اسم الإسْتِفْهَامِ فِي الأَصْلِ، فَإِذَا اقْتَرَنَت بها «ما» الزَّائِدَة، أفادَت الشَّرط، مثلها فِي ذلك مثل «كيفما» ولذلك جُزِمَ الفِعْل بعدها**)، (**أيّ**) لە ئەسڵدا ناوی پرسیارکردنە، بەڵام کە (**ما الزائدة**)ی دەچێتە سەر، مانای مەرج (**شرط**) دەگەیەنێ، وەك: (**كيفما**)، هەرچۆنێك تۆ بیکەی، بۆیەش (**فعل**)ی دوای وی مەجزووم دەبێ.

٣)- ﴿ فَلَهُ ٱلْأَسْمَآءُ ٱلْحُسْنَىٰ ﴾، ئەو (خوا) ناوە هەرە چاکەکانی هەن، لە ڕووی زمانەوانییەوە، ئەم ڕستەیە: (**عِلَّةُ الجوابِ، والتقدير: أي اسمٍ مِنْ أسمائه تعالى تدعون، فلا حَرَجِ فِي دعائه بعدّة أسماء، إذ له الأسماء الحُسْنَى**)، ئەمە هۆکاری قسەکەی پێشێیە، یانی: هەرکام لە ناوەکانی خوای بەرز بێنن، هیچ سەغڵەتییتان لەسەر نیە، لە کاتێك دا کە لە خوا دەپاڕێنەوە {بە هەر ناوێك لێی بپاڕێنەوە هەر یەکە} چونکە خوا ناوە هەرە پەسند و باشەکانی هەن.

٥)- ﴿ وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ ﴾، نوێژەکەت، یان: پاڕانەوەکەت، دەنگی پێ هەڵمەهێنە، (**صلاة**) بە مانای: نوێژە، یان: بە مانای پاڕانەوەیە، بەڵام بە تەئکید لێرەدا مەبەست پێی ئەو قورئانەیە، کە لە نوێژدا دەخوێنرێ.

٦)- ﴿ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا ﴾، هەروەها دەنگیشتی پێ کپ مەکە، بەدەنگی زۆر نزمیش قورئان مەخوێنە، (**الخَفْت والمخافتة: خَفْضُ الصَّوت**) دەنگ نزم کردن، دەنگ کپ کردن.

٧)- ﴿ وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ﴾، لەو نێوانەدا ڕێیەك ڕەچاو بکە، یانی: ڕێ و حاڵەتێکی میانجیی ڕەچاو بکە، نە دەنگ زۆر هەڵێنە و، نە دەنگ زۆر کپ بکە.

لەوبارەوەش ئەم شوێنەوارە هاتوە:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ سَاجِدًا يَدْعُو: «يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ» فَقَالَ: الْمُشْرِكُونَ: هَذَا يَزْعُمُ أَنَّهُ يَدْعُو وَاحِداً، وَهُوَ يَدْعُو مَثْنَى مَثْنَى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: {قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الأَسْمَاءُ الْحُسْنَى} (أخرجه الطبري: ٢٢٧٣٩).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس خوا لێیان ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە کڕنووشدا بوو دەپاڕایەوە دەیگوت: ئەی بە بەزەیی! ئەی بەخشندە! هاوبەش بۆ خوادانەرەکان گوتیان: ئەو پێی وایە لە یەك (خوا) دەپاڕێتەوە، کەچی ناوی دووان دێنێ! خوای بەرزیش ئەم ئایەتەی دابەزاند.

شایانی گوتنە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی **(الأعراف)**داو، لە کتێبی سێیەمی مەوسووعەی: (ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی) داو، لە کتێبی سێیەمی مەوسووعەی: **(الإسلام كما يتجلى في كتاب الله)**دا، چەند باسێکی تێرو تەسەلمان کردوون، دەربارەی ناووسیفەتەکانی خوای بەزر و مەزن و تاك و پاك.

مەسەلەی چـــوارەم:

هەروەهـا بلـێ: سـتایش بۆ ئـەو خوایەی ڕۆڵـەی نیەو، هاوبـەشی نیە لە موڵك و دەسـتەڵات داو، لەبـەر بـێ دەسـتەڵاتیی پەنـای بـۆ هیـچ پشـتیوانێك نەبـردوەو، بـە گەورەگرتنێکی شایسـتە بـە گـەورەی بگرە:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًۢا ﴿١١١﴾ ﴾.

شکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ﴾، هەروەها بلێ: ستایش هەمووی بۆ خوایە.

ئێمـە چەمـك و واتـای وشـەی (**حمد**)مـان لـە سـەرەتای تەفسـیری سـوورەتی (**الفاتحـة**) و (**الأنعـام**) و (**سـبأ**) و (**فاطر**)یـش دا، بەدرێژیـی ڕوون کردۆتـەوە، کـە پوختەکـەی بریتیـە لـە: مـەدح و سـەنای خـوا و باسـکردنی نـاوو سیفەتە بـەرز و بـێ وێنـەکانی.

٢)- ﴿ ٱلَّذِى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا ﴾، ئەو خوایەی کە هیچ ڕۆڵەی نیە، ڕۆڵەی بۆ خۆی دانەناوە، (**اتخذه: أي: صَيَّرَهُ، والإتخاذ افتعال من الأخذ**) (**أخذ**) یانی گرتن، (**إتخاذ**)یش (**إفتعال**)ە، لە (**أخذ**)ەوە یانی: هەڵبژاردن.

٣)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٌ فِى ٱلْمُلْكِ ﴾، هەروەها لە موڵك و دەستەڵاتیشیدا هاوبەشی نین.

هاوبەشـدانەران دەیانگـوت: خـوا ڕۆڵـەی هەیـە، کـە هەندێکیـان دەیانگـوت: شـەیتانەکان کـوڕانی خـوان و، فریشـتەکان کچـانی خـوان، بۆیـە خـوا لێرەدا: وشـەی (**ولـد**)ی بەکارهێنـاوە، کـە بـۆ کـوڕ (**ابـن**) و کـچ (**بنت**)یـش دەبـێ، واتـە: خـوا هیـچ ڕۆڵـەی نیـە.

هەروەها هاوبەشیشی نیە لە موڵك و دەستەڵات و خاوەندارێتیی دا.

٤)- ﴿ وَلَمْ يَكُن لَّهُۥ وَلِىٌّ مِّنَ ٱلذُّلِّ ﴾، بە هۆی بێ دەستەڵاتییشیەوە، پەنای نەبردۆتە بەر هیچ پشتیوان و هاوکارو سەرخەرێك.

وشـەی (**مِـن**)، لـە (**مـن الـذل**)دا، (**بمَعْنَـى لام التَّعْلِيـلِ**)، یـانی: بـە هـۆی ملکەچیـی و بـێ دەسـتەڵاتییەوە، پێویسـتیی بـە سەرپەرشـتیارو دۆسـت و پشـتیوان نەبـووە.

(الذل): العَجْزُ وَالإِفْتِقَار، وَهُوَ ضِدُّ العِزِّ أي: لَيْسَ لَهُ نَاصِرٌ مِنْ أَجْلِ الذُّلِّ، وَالمُرَادُ نَفِي النَّاصِرِ لَهُ عَلَى وَجْه مُؤَكِّدٍ، فَإِنَّ الحَاجَّة إِلى النَّاصِرِ، لاَ تُكُونُ إِلاَّ مِنَ العَجْزِ عَنِ انْتِصَارِ للنَّفْسِ)، واتە: مانای (ذلّ) دەستەپاچەیی و ئاتاجیی یە و، پێچەوانەی (عِزّ)ە، واتە: باڵادەستیی، زاڵیی، واتە: خوا پێویستیی بە هیچ یارمەتییدەرو هاوکارێك نەبووە، بە هۆی بێ دەستەڵاتییەوە، یانی: خوا هیچ هاوکارێکی نەبووە، چونکە پێویستیی بە هاوکارو پشتیوان بۆ کەسێکە، دەستەپاچە بێ و بەرگریی پێ لە خۆی نەکرێ، بەڵام خوا دەستەڵاتیی بێ سنوورو ڕەهای هەیە.

٥)- ﴿وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا﴾، بە گەورەی بگرە (خوای بەرزی مەزن) بە گەورەگرتنێکی شایستە.

(تكبيراً: مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ للتأكِيدِ، إعْتَقِدِ أَنَّهُ كَبِيرٌ، أي: عَظِيمٌ العِظَمَ المَعْنَويَّ الشَّامِلِ لوجُوبِ الوجُودِ، والغِنَى المُطْلَقِ)، واتە: **(تكبيراً)** بەرکاری ڕەها **(مفعولٌ مطلق)**یە بۆ جەختکردنەوە، بڕوات وا بێ کە خوا مەزنە، گەورەییەکی مەعنەویی گشتگیر، کە خاوەنی بوونێکی پێویستە و، خاوەنی بێ نیازیی دەوڵەمەندییەکی ڕەهاو بێ سنوورە.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی، ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ کە خوا بە یەکگرتنی تەواو **(التوحيد الكامل)** لە عەقڵ و دڵیاندا دەچەسپێ و، لە ژیانی ڕۆژانەیاندا: خوا بە تەنیا پەرستن و خوابەیەکگرتن، بەباشترین شێوە تێگەیشتنی بەرجەستە دەبێ و، خوا بە کەرەمی خۆی زیاتر بەهرەمەندمان بکات بە هۆی ئیمانی باشترەوە، لە فەرمایشتی بەرز و مەزن و بێ وێنەی خۆی: قورئانی بەرز و بەپێز.

لێرەدا کۆتایی بە شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی ماناو مەبەستەکانی سوورەتی **(الإسراء)**ە دێنین.

سُبْحَانَك اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

٥/ ذو القعدة/ ١٤٣٨ ك

٢٠١٧/٧/٢٨ ز

نێـوەڕۆک